DE

TIJDSPIEGEL.

1903.

DERDE DEEL.

's-GRAVENHAGE.
G. C. VISSER.
1903.

INHOUD.

Blz.

P. H. van der Kemp, Hoe het beroep van Koning Willem I in October 1830 op de groote mogendheden uitliep op den Tiendaagschen Veldtocht 1, 144

Dr. G. Slothouwer, Een verzuim, dat kan worden goedgemaakt 26

Dr. H. J. Betz, Een zwervende wetenschap 40

Dr. J. van den Bergh, Reformateurs 45

Reformateurs. Geschiedkundige studiën over de godsdienstige bewegingen uit de nadagen onzer gouden eeuw, door Dr. C. B. Hylkema.

H. G. Roodhuyzen, Mevr. Ongenaakbaar, IX—XI. 64, 178, 295

Philippine Wijsman, Uit den vreemde.

De broeders 86

Mr. J. H. Valckenier Kips, De waan der gelijkheid. . . 105

A. A. J. Quanjer, Het Roode Kruis hier en elders. . . . 121

Dr. J. W. Beck, Nog een woord over Hooger en Gymnasiaal Onderwijs 166

Philippine Wijsman, Uit den vreemde.

»Onze oude kennis". 204

Mr. J. H. Valckenier Kips, Transformisme en heriditeit bij den mensch 221

Dr. A. J. C. Snijders, De gezondheidsleer, voorheen en thans. 238

C. G. Chavannes, Twee stroomingen. Geschiedkundige beschouwing van het Christendom 265, 395

Dr. J. Herderscheê, »Roomsche woorden". 284

Philippine Wijsman, Uit den vreemde.

De »Mary" 324

Blz.

Mr. J. H. Valckenier Kips, Sociale selectie 341

P. J. van Eldik Thieme, Alexandre Dumas 354

Oorspronkelijke romans 410

De boeken der Kleine Zielen. IV. Het heilige Weten door Louis Couperus. — Geen Druiven van Doornen door Mr. M. G. L. van Loghem. — Zoo men zaait . . . door Thérèse Hoven. — Incognito door M. van Waldrichem. — Gelukswegen door Anna de Savornin Lohman. — De Leugen der Eer door Henri Borel. — Heilige Banden door A. A. Fokker. — Het Zieltje door Gerard Hissingh. — Het huwelijk eener Koningin door Nemo. — Peterke's Beeldenstorm door Marie Marx-Koning. — Een Alkmaarsche Burgemeestersdochter door M. W. Maclaine Pont. — Toen de duisternis dreigde door A. van der Flier. — Het stille Gesternte door Herman Teirlinck. — De Dochter van den Handsopper door Hjalmar Reitz.

Suze la Chapelle-Roobol, De strijd om het kind . . . 435

Philippine Wijsman, Uit den vreemde.

De baanwachter 461

Nieuwe uitgaven en vertalingen.

Over boeken en schrijvers door Anna de Savornin Lohman. — Frans Coenen Jr. door L. van Deyssel 95

Frans Burgstein door Compassione (G. F. Haspels). Tweede druk 96

Oudt-Hollandsche Menschen door F. A. Buis 96

In Duisternis door Frans Coenen Jr. 96

Judith, Drama in drie bedrijven door Jeanne Reyneke van Stuwe 97

Op Storhove. Drama in drie bedrijven door Björnstjerne Björnson. Uit het Noorsch vertaald door H. Logeman 97

Dora Grantham, Vrouw en Artiste, door Max O'Rell. Vertaling van Mevr. B. de Graaff-van Cappelle 98

De Alvareda's door Fernan Caballero. Naar het Spaansch bewerkt door B. Modderman. 98

Léon Denis, Na den dood. Uit het fransch vertaald door mevrouw Douwes Dekker-Bousquet en mevrouw Mühlnickel-v. d. Kolk 99

Het verloren Tooverland. Naar de vijfde Deensche uitgave van I. Blicher-Clausen. Door D. Logeman-Van der Willigen 100

Leberecht Hühnchen. Door H. Seidel. Vertaald door Mevr. V. 101

Peter Halket van Mashonaland, door Olive Schreiner. Derde goedkoope druk . 102

Elsa Finne van Axel Lundegård. Naar het Zweedsch door Betsy Nort. . . . 102

Mrs. Alexander. Monica's offer. Uit het Engelsch door L. J. Van der Meer-Van der Borch van Rouwenoort. Met eene voorrede van Jonkvrouwe Anna De Savornin Lohman 103

Het paradijs. Roman van Gustaf Janson. Uit het Zweedsch door B. Nort en G. P. Bakker 104

Martha's kinderen door Bertha Von Suttner 104

Herman Bang. 's Zomers buiten. Uit het Deensch door Betsy Nort 104

Losse Schetsen uit mijn Reis-dagboek, door Lodewijk Mulder 212

Klein-Leven, door J. Everts Jr. — Een Verloving, door Jeanne Reyneke van Stuwe. 212

Om de kunst. Door A. J. Hoogenbirk 213

Vrouwengeluk 214

Hoe verkrijg ik gezonde hersenen en frischheid van geest? volgens de ontdekkingen en beproefde methoden van de doctoren A. Haig, A. Cantani en P. E. Lévy, door G. Vogt. Tweede druk 215

William Walker Atkinson, De kracht der gedachte in zaken en in het dagelijksch leven 215

Blz.

F. J. van Uildriks en Dr. Vitus Bruinsma, Onze bloemen in den tuin. Met 160 gekleurde platen 216
W. Bölsche, Het leven der liefde. Voor Nederland bewerkt door Dr. A. J. C. Snijders. Tweede druk. 216
De verzorging van den zuigeling. Handleiding voor de verpleging van het kind in het eerste levensjaar 216
Dirick Coornhert, XX lustighe historien oft nieuwicheden Joannis Boccatij. Uitgegeven en van letterkundige aanteekeningen voorzien door Dr. G. A. Nauta. 217
De Koningskroon, door M. Corelli. Bewerkt door Holda 217
Marie Corelli. Haar leven en werken. Door Willem Sonius. 218
Tweestrijd. Naar de tiende Italiaansche uitgave van A. Fogazzaro; in het Nederlandsch bewerkt door E. J. T. 218
Het recht van het gevoel. Naar het Zweedsch van Axel Lundegärd, door Jeannette E. Keyser 219
Nils Tufvesson en zijn moeder. Naar het Zweedsch van Gustaf af Geyerstam door Jeannette E. Keyser 219
Lady Rosa's dochter, door mrs. Humphry Ward. Vertaald door mevrouw Willeumier 219
Zuster Mariela. Roman eener non, door B. Pérez Goldis. Uit het Spaansch . 220
Milicien of reservist. Leiddraad met practische wenken, in het bijzonder voor ouders wier zonen in de toekomst dienstplichtig zijn en den 16-jarigen leeftijd hebben bereikt. Door G. Polvliet, eerste luitenant der infanterie . . . 334
Ellen Key. »De Eeuw van het kind." Studiën, met toestemming van de schrijfster vertaald door J. P. Wesselink-Van Rossum 336
Dr. H. Pinkhof, Hygiënische vlugschriften: 4. Geslachtsziekten en hare voorkoming. 340
Tijdschrift voor kinderverzorging 468
Dr. J. Hooykaas. Bevolkingsleer en gezinsbeperking. 468
Prof. Guye, De adenoïde vegetaties in de neuskeelholte bij schoolkinderen. Inlichtingen voor onderwijzers en ouders 469
Over alle levende schepselen of gemoedsontwikkeling door middel van de dierenwereld. 469
De godin botheid geinterviewd. Satire. 470
Nederlandsche Staatswetten, uitgegeven door mr. K. Meyer Wiersma, kantonrechter te Dordrecht, tweede vermeerderde druk, medebewerkt door het Bureau voor Staats- en administratiefrechtelijke adviezen te 's-Gravenhage . . 470
Ons godsdienstig-zedelijk leven, door P. B. Westerdijk, Doopsgezind predikant te Enschede 471
Christendom en Dogma. Eenige principieele opmerkingen door Dr. M. H. J. Schoenmaekers 472
Aan menschen van den tegenwoordigen tijd door Otto Schrieke, predikant te Enschede 473
Marnixiana Anonyma. Nieuwe verscheidenheden uit en over zijne nalatenschap. Uitgegeven door J. J. van Toorenenbergen Theol. Dr. 473
De Graaf van Zinzendorf door dr. H. M. van Nes. 474
De steek van den kapelaan. Naar het Italiaansch door Emilio de Marchi. . . 474
Droomen. Uit het Engelsch van Olive Schreiner, door Guillette Willeumier. Tweede, door de vertaalster herziene druk 475
Graaf Leo Tolstoï. De roman van eene jonge vrouw. 475
Amalie Skram. Twijfel. Uit het Noorsch door Betsy Nort 476
Sonverein of landverrader. Uit het Engelsch van Albert Lee 476

HOE HET BEROEP VAN KONING WILLEM I IN OCT. 1830 OP DE GROOTE MOGENDHEDEN UITLIEP OP DEN TIENDAAGSCHEN VELDTOCHT.

»Je n'avais qu'une considération à faire prévaloir, c'est que le royaume des Pays Bas ayant été formé en haine et comme menace contre la France, il était démontré que cette oeuvre avait fait son temps et ne pouvait durer davantage."

Talleyrand, *Mémoires*, III, bl. 431.

»De misslagen van het Gouvernement en van al zijne handlangers, voornamentlijk echter de militairen, zijn ontelbaar geweest."

Falck, *Brieven*, bl. 313.

De bladzijden uit de geschiedenis eener natie, waarvan een deel, ontevreden over de regeering, zich afscheidt, missen voor den vaderlandlievenden lezer bekoring. Wat plaats heeft gehad, kan ook niet worden veranderd, en toch voegt men zich bij de bestudeering der Belgische revolutie onwillekeurig toe: »Hoe treurig, dat men het zóó ver liet komen!" — Fouten op fouten zijn begaan, die tot de omwenteling leidden; feilen op feilen beging men, toen er aan het voldongen feit niets meer te doen viel. Toegegeven: voor den historieschrijver is het napleiten eene betrekkelijk gemakkelijke taak; maar de geschiedenis is nu eenmaal niet anders dan een terugblik op het verledene, hare bestudeering niet anders dan het zich vragen stellen naar het *hoe* en *waarom*.

Uitnemende Nederlandsche geschriften zijn er over het tijdvak 1830—1832 gepubliceerd op militair gebied; doch de politieke zijde van het geschil heeft veel minder de aandacht onzer schrijvers getrokken, vooral ook in aanmerking genomen de belangrijke bijdragen, die sinds de laatste 30 jaren erover in den vreemde verschenen.

De door mij gebruikte literatuur volge hier; ik geef daarbij terug, onder welke verkortingen ernaar verwezen wordt. Men heeft dan niet breede noten te lezen en ik vind de gelegenheid, om hieronder nog over de werken zelf het een en ander mede te deelen.

Gelijk de lezer weet, maakte de Conferentie te Londen van het resultaat harer zittingen op processen-verbaal, naar de taal der diplomaten protocollen geheeten. Deze stukken vindt men dikwerf in de werken van schrijvers over het onderwerp teruggegeven, ook in onze

Staatscourant, doch als voorname verzamelingen verwijs ik naar de beide volgende:

Papers relative to the Affairs of Belgium, in 1833 het Engelsche parlement aangeboden. Het deel, gemerkt A, telt 70 protocollen; het laatste is van 1 October 1832. De stukken treft men er in het Fransch en in het Engelsch aan. Het deel, gemerkt B, houdt de correspondentie in tusschen de ministers, gezanten, enz.

Recueil de pièces diplomatiques relatives aux affaires de la Hollande et de la Belgique en 1830 *et* 1831, mede bestaande uit twee deelen, in 1831 en 1832 te 's-Gravenhage uitgegeven, met eene voorrede.

Wil men de stukken in het Hollandsch lezen, dan is nog al geriefelijk: Hallo, *Staatkundige Handelingen van de Londensche Conferentie* (1831).

Onder voorname werken zij eene eereplaats toegekend aan:

Nothomb, *Essai Historique et Politique sur la révolution Belge*; de 4de druk is in 1876 verschenen. Het werk bestaat uit twee deelen; er is mij geen ander bekend, dat ik op gelijke lijn zou kunnen stellen. De 1ste druk is van het jaar 1833; de tekst onderging sinds geene verandering, zoodat de schrijver heeft gehandhaafd inzichten en zegswijzen, die zich zeer wel destijds lieten verklaren, vooral van iemand, rechtstreeks aan het tot stand komen van de revolutie medewerkende, doch die de waarde van zijn schoonen arbeid geenszins verhoogen. De geschiedschrijver wordt ook te dikwerf weggedrongen door den advocaat, met de hem eigen *subtilité de légiste*, gelijk De Bécourt hem verwijt (*), door den advocaat eener scheiding ten diepste te betreuren èn ter wille van den vooruitgang der Belgen èn ter wille van den vooruitgang der Nederlanders. Slecht ook te spreken zijnde over de militaire daden der Belgen na de Septemberdagen, oordeelt hij, dat de omwenteling na den 10den September »a quitté la rue et le champ de bataille pour passer dans le cabinet" (†), en in de voorrede van den 2den druk herhaalde hij (§): »Le lendemain, en quelque sorte, des journées de septembre 1830, n'a-t-elle point passé de la place publique dans le cabinet?" In zeker opzicht ongetwijfeld; doch niet zóó volstrekt, op verre na niet, als de schrijver vooropstelt; deze eenzijdigheid heeft intusschen het lichtpunt, dat de aandacht op de diplomatieke behandeling ten volle samengetrokken wordt. Het gebrekkige van de uiteenzetting treedt echter meer dan wenschelijk voor den dag bij de quaestie van den in 1830 aangenomen wapenstilstand. Aan het slot mijner verhandeling kom ik op het verbreken ervan door den Tiendaagschen Veldtocht terug, door Nothomb immers geschetst als eene schandelijke laagheid. Had de schrijver zich meer doordrongen van het feit, dat die wapenstilstand ***nooit*** van Belgische zijde was geëerbiedigd geworden, speciaal niet ten aanzien van Maastricht, er zouden reeds redenen zijn geweest, om over de verbreking anders te oordeelen, dan hij doet, o. a.

(*) Bl. 303 en 304 van zijn werk: *La Belgique et la révolution de Juillet.*

(†) Dl. I, bl. 112. (§) Zie dl. I, bl. 10—11 van den 4den druk.

naar aanleiding daarvan schrijvende (*): »Il n'est pas de nation qui n'ait eu ses jours de malheur et même d'humiliation; l'histoire pardonne les revers, mais ce qu'elle ne pardonne point, c'est le manque de foi, c'est la violation d'engagements sacrés; la véritable gloire désavoue celui qui n'a dû ses succès qu'à la surprise et à la déloyauté. Les duels entre peuples comme entre particuliers ont leurs lois; et ces lois, on ne les viole pas impunément." Afgescheiden van dergelijke uitvallen, die aan de pleitzaal herinneren, zien wij hem aan het slot van het 4de hoofdstuk over dien wapenstilstand beloven, dat het 8ste zal uiteenzetten, »quelles tentatives ont été faites pour en amener l'exécution" (†); maar dan gekomen aan bl. 151, ontwaren wij, hoe hoogst gebrekkig aan de belofte is voldaan geworden. Wilde de geschiedschrijver hier de waarheid benaderen, dan zou hij zich veeleer tot taak hebben gesteld aan te wijzen, welke pogingen werden gedaan, om den wapenstilstand als *niet* geschreven te beschouwen.

Liet ik mij op weinig bevredigende wijze uit over hetgeen in Nederlandsche werken ten aanzien van het Belgische tijdvak met betrekking tot de staatkundige zijde is verschenen, ik maak o. a. eene uitzondering voor:

De Bosch Kemper, *Geschiedenis van Nederland na* 1830. *Met aanteekeningen en onuitgegeven brieven* (1873), waarvan deel I opent met de gebeurtenissen van October 1830. De eclectische behandeling, die de geschiedkundige werken van dezen hooggeachten vaderlander onderscheidt, maakt het bestudeeren ervan even aangenaam als vruchtdragend. De letterkundige aanteekeningen op deel I wijs ik aan met de letters L. A.

Van geringe beteekenis, ook in verband met de toen reeds verschenen nieuwe publicatiën, acht ik:

Knoop, *Herinneringen aan de Belgische omwenteling van* 1830 (1886), bevorens in *De Tijdspiegel* van 1884 verschenen. Op blz. 223—224 leest men over de beschuldiging van Belgische zijde, dat de Tiendaagsche Veldtocht een gemeene streek is geweest, de verzekering, dat zelfs in België »niet meer" aan zulk eene beschuldiging gedacht wordt. Dat is natuurlijk niet positief uit te maken, doch hij laat erop volgen: »Nothomb denkt niet aan zulk eene beschuldiging." — Hoe is het mogelijk? Ik houd den heer Knoop hier van eene kleine ondeugendheid verdacht, namelijk dat hij den door hem aangehaalden »bekwame(n) Belgische(n) schrijver" niet gelezen heeft, althans destijds niet. In den aanhef der *Herinneringen* wijst hij namelijk op de verschijning van Lebeau's *Souvenirs personnels* door Armand Fréson (§), en in diens voorrede worden over de oorzaken van de nederlaag der Belgen aangehaald (**) de volgende redenen, door Nothomb medegedeeld (††): »de staatkundige onzekerheid; het verslappen van alle maatschappelijke banden; het overmatig zelfver-

(*) Dl. I, bl. 214. (†) Dl. I, bl. 116.
(§) Bl. 3. (**) Op bl. 78. (††) Op bl. 225, dl. I.

trouwen, opgewekt door onze Septemberoverwinningen; het gemis van lang bestaande regelen; het ontbreken van uitstekende krijgsbevelhebbers; en de uittartende toon van eene onverstandige of kwalijk gezinde dagbladpers"; maar dan verzekert Knoop, altijd met aanhalingsteekens, alsof Nothomb het schreef: »Ziedaar" — *zegt hij* — »de oorzaken van onze militaire nederlagen." Neen, dat zegt Nothomb niet maar Fréson: »Voilà, d'après Nothomb, les causes de nos désastres." Maar Nothomb zelf begint eraan te herinneren, dat hij eene voorname oorzaak vroeger reeds vermeldde: »J'en ai déjà signalé une: la surprise", eene vermelding, welke op de aangehaalde bladzijde 214 en vervolg breedelijk plaats had, terwijl hij nu op blz. 225 er nog eens op terugkomt.

Niet onaardig is ook de volgende bijdrage ten bewijze, dat onze goede generaal wel eens wat zeuren kon. In 1817 was de veelbegaafde Nederlandsche letterkundige, Mr. Johannes Kinker, benoemd tot hoogleeraar te Luik, ten einde »de koeterende tongen te buigen naar de rijke Nederlandsche taal". Reeds toen echter heerschte er zoo'n vooroordeel tegen de vereeniging met Noord-Nederland, dat Kinker zeer slecht door de Luiksche jongelui ontvangen werd, en dezen vonden in persoonlijkheden tegen Kinker des te gemakkelijker spel, doordien de hoogleeraar gebocheld was; althans min of meer hoog in de schouders. Knoop, het beroep van Kinker naar Luik verhalende, schrijft het volgende (*): »Kinker, die geen Adonis was, werd, bij zijn eerste optreden als Hoogleeraar te Luik, begroet met het spotgelach der studenten, die zich niet ontzagen, om hem den naam van Ésope toe te slingeren; *messieurs*, was zijn waardig antwoord, *Ésope faisait parler les bêtes*; *moi, je les fais rire.* Die geestigheid trof doel en maakte indruk; van dat oogenblik was zijne zaak gewonnen." Kan men zich voorstellen, dat, als een onvriendelijk ontvangen professor zijn gehoor voor *beesten*, zij het dan ook lachende beesten, uitmaakt, dit voor eene doeltreffende repliek en voor eene »geestigheid" wordt gehouden?? Daarom sloeg ik er eens op na Mr. M. C. van Hall's belangrijke levensschets van Kinker (1850). Op bl. 77—78 vond ik toen dit inderdaad pakkende, aardige antwoord: »Pah, Mijneheeren! Esopus liet de dieren spreken; *maar ik hoop dit te leeren aan beschaafde menschen.*" Van wien de heer Knoop zijne lezing heeft, is mij onbekend; overigens zou ook het *geen Adonis zijn* geene reden wezen, om bij Kinker aan Esopus te denken.

Ziehier ten slotte nog eene opmerking van Knoop, die hem als beoordeelaar niet als volstrekt navolgenswaard doet kennen. Jhr. Sandberg was bij het uitbreken der revolutie gouverneur van Luik en heeft ongetwijfeld door zijn zwak optreden het zoo spoedig verlies dier provincie veroorzaakt; maar deze wijze van handelen was destijds algemeen; men geloofde niet aan eene revolutie, en de regeering in de eerste plaats gaf ten dezen den toon. De heer Lebeau, destijds ook te

(*) Zie bl. 22.

Luik, schetst ons Sandberg als een verstandig man, die zich met de jongste opvattingen der regeering, waardoor de ontevredenheid tot dadelijkheden overging, weinig ingenomen had getoond en nog al populair was in weerwil van zijn Noord-Nederlanderschap. Zelfs verbreidden de bladen het onjuist gebleken bericht, dat zijn ontslag in overweging was.— In dezen geheel onschuldigen lof, door Gijsbert Karel van Hogendorp ook volkomen gedeeld (*), vindt Knoop aanleiding, om een afkeurend betoog op den gouverneur te houden, daar *de vertegenwoordiger der regeering slechts zijn plicht had te doen* (†); m. a. w.: er wordt verband gebracht tusschen des gouverneurs zwak optreden en diens ongunstig oordeel over de regeeringsmaatregelen, een verband, dat echter niet bestond, in ieder geval geenszins wordt aangewezen.

Van der Duyn, »Journal du Cte Van der Duyn, 1830—1832" in de *Notice et souvenirs biographiques*, uitgegeven in 1852 door Baron C. F. Sirtema de Grovestins. — Een man als De Bosch Kemper kon onmogelijk ingenomen zijn met dit onze regeering uit die dagen zéér afbrekend werk. Kemper wijst erop, dat de heer Van der Duyn, het lid van het driemanschap van 1813, vooral boos op onzen Koning is geworden, omdat men hem niet deel heeft doen uitmaken van de omgeving des Prinsen van Oranje op de befaamd geworden reis in October 1830 naar Antwerpen, waarvan ik een verhaal deed in dit tijdschrift, afl. October 1902 (§). — Voor zoover ik op de hoogte ben, is Van der Duyn de eenige Nederlander, die den Tiendaagschen Veldtocht vóór en na den uitslag met harde woorden heeft afgekeurd als »le coup de tête le plus inattendu", »surprise complète de l'ennemi", »escobarderie jésuitique" (**). Ik veroordeel die afkeuring niet, omdat *hij dan toch Nederlander was*, maar omdat ze mij onjuist voorkomt. De vraag is echter, of Van der Duyn in 1852 zou goedgevonden hebben, dat men aldus zijn dagboek uitgaf, waarin de indrukken van het oogenblik soms niet de juiste zijn.

Talleyrand, *Mémoires*, uitgegeven in 1891 en van aanteekeningen voorzien door den Hertog De Broglie. Talleyrand was tijdens den opstand Fransch ambassadeur te Londen en nam als zoodanig deel aan de Conferentie. Men krijgt een hoogen dunk van 's mans bekwaamheid bij het lezen zijner rapporten en brieven. Men behoefde daaraan niet te twijfelen, om het toch aangenaam te vinden, aan de bronnen zelf de overtuiging te toetsen. Bijzonder fraai is o. a. zijne verdediging bij Lodewijk XVIII tegen de aantijging van De Savary, dat hij medeplichtig

(*) »J'ai reçu la visite de notre dernier gouverneur de Liège, natif de la province d'Overyssel, très sociable, très populaire dans son gouvernement." In hierna te vermelden *Brieven*-Hogendorp, VII, bl. 260, onder dagteekening van 10 Juni 1832.

(†) Zie bl. 89 der *Herinneringen*.

(§) Zie Kemper, bl. 96 der L. A. — De Prins van Oranje had uitdrukkelijk het medenemen van Van der Duyn gewenscht, om een Hollander in zijne omgeving te hebben. »Ik had Van der Duyn verlangd", klaagde de Prins aan Van Hogendorp's zoon. »Ik ben overtuigd, dat een vader belang in mijne positie stelt; het is jammer, dat hij zoo impotent is." *Brieven*-Hogendorp, VII, bl. 121. Dat »een vader" zal wellicht »uw vader" moeten zijn.

(**) Bl. 288 en 296.

zou geweest zijn aan de executie van den Hertog van Enghien. Men voegde mij toe: »Hoe kunt gij al die stukken achter elkaar lezen?" Maar hier en daar tintelen ze van geest en opvatting. »La population en est fort augmentée", schrijft hij aan Prinses Adélaïde over de bevolking van Londen; »il y a aujourd'hui quinze cent mille âmes, *si l'on peut désigner par âmes les égoïstes qui l'habitent*" (*). Talleyrand en de egoisten; hm! Die Mevrouw Adélaïde was de zuster van Koning Lodewijk Filips; de diplomaat correspondeerde met haar, om op meer huishoudelijke wijze den vorst op de hoogte te kunnen houden.

De Broglie, »La neutralité de la Belgique", gepubliceerd door de *Revue des deux Mondes* in vier hoofdstukken, getiteld: I. »La révolution belge", 1 Dec. 1899, bl. 481; II. »Convocation de la conférence de Londres", 15 Jan. 1900, bl. 241; III. »Ouverture et actes de la conférence de Londres", 1 Juli 1900, bl. 5; IV. »La choix d'un roi", 15 Nov. 1900, bl. 241 (†). — Voor hen, die Talleyrand's *Mémoires* over het tijdvak goed hebben gelezen, bevat deze verhandeling niet veel nieuws; doch het is niet een ieder gegeven, de dikke deelen te vermeesteren, en dan is ongetwijfeld De Broglie's verhaal zeer belangrijk. Indirect vestigt hij er de aandacht op, dat men bij het lezen van mémoires en brieven, geschreven door staatslieden, die eene rol hebben gespeeld, nooit moet vergeten, dat hun standpunt onmogelijk kan wezen zichzelf af te breken; integendeel, zoo de omstandigheden ernaar zijn, zullen zij het gewicht hunner maatregelen, van hun optreden overschatten. Men dient dus steeds de stukken zeer critisch te lezen. De Broglie stelt in het licht (§), hoe Palmerston het in hierna te noemen brieven voorstelt, alsof hij Talleyrand weerhouden heeft van België te annexeeren; hoe hij zich in de onzijdigheidsquaestie niet liet van de wijs brengen door den diplomaat, die vocht *als een draak*. Leest men echter de stukken van den ambassadeur, dan moet men inderdaad tot het besluit komen, dat de voorstelling nagenoeg onmogelijk waar kàn zijn. Met zooveel ernst, met zoovele goede redenen zet Talleyrand een en andermaal uiteen het gewicht van een zelfstandig, neutraal België, dat eene geheel andere houding tegenover de Engelsche regeering zich moeilijk denken laat.

Bulwer, *The Life of Viscount Palmerston*. De Tauchnitz editie (1871) bevat dit in twee deelen; ik gebruik alleen het *tweede*. Behalve Bulwer's eigen mededeelingen komen hierin voor particuliere brieven van den Britschen minister aan Granville, Engelsch gezant te Parijs. Waar ik van Palmerston's correspondentie spreek, heb ik uitsluitend die brieven op het oog. Het: »He fought like a dragon", in den brief op bl. 34.

Brie, »De stichting van het koninkrijk België", eene zeer goede verhandeling in de *Preussische Jahrbücher* van 'n 30 jaar geleden. Ons

(*) Dl. III, bl. 451. (†) Ook afzonderlijk uitgegeven; ik haal echter de bladzijden van de *Revue* aan. (§) IV, bl. 268, noot 1.

smaakvol tijdschrift *Wetenschappelijke bladen* nam ze over in den jaargang 1867, dl. I, bl. 117 en 247. Flink en afdoende is ook daarin de wederlegging van de flauwiteit, alsof met den Tiendaagschen Veldtocht eene laaghartige overrompeling heeft plaats gevonden; in bl. 262—263.

Wüppermann, *De geschiedenis van den tiendaagschen veldtocht* (1831). Ik had dit goede werk voor mijne verhandeling eigenlijk niet noodig, maar ik wenschte te weten, of deze schrijver ook iets inhield over het »verraad". Zoo was het blijkens bl. 32 vv. Wij lezen dan eene gelukkige vinding op bl. 35, nl.: »Door een betoog dat Koning Willem en zijne regeering vóór het hervatten der vijandelijkheden aan alle vormen en regelen van staatkunde en volkenrecht hebben voldaan, zouden wij geen ander doel bereiken, dan het getal der Nederlandsche schrijvers, die zulks *zonder uitzondering* hebben aangetoond, met één te hebben vermeerderd. Om die waarheid in haar volle licht te stellen, laten wij haar liever bespreken enkel door Zuid-Nederlanders"; waarna hij laat volgen getuigenissen van overste Huybrecht, van Gendebien, van Leopold's geneesheer Von Stockmar en van »un homme de la révolution".

Brieven-Falck van A. R. Falck (1861). In dien ellendigen tijd der Belgische twisten was Falck ambassadeur te Londen; hoe hij daar in 1824 H. Fagel opvolgde, leest men o. a. in mijne verhandeling »Hendrik Fagel's ontslag uit den staatsdienst in 1823", gepubliceerd door dit tijdschrift, April 1899, bl. 393 v.v. — Voor eene juiste kennis van de vervelende protocollengeschiedenis mag men Falck's particuliere correspondentie uit dien tijd, loopende van n°. 171 (bl. 293) en voornamelijk, dus niet uitsluitend, gericht aan zijn vriend D. J. van Lennep, niet overslaan. Evenmin echter, allerminst mag men het doen met de:

Ambtsbrieven-Falck van A. R. Falck (1878). Zij zijn alle over dit tijdvak gericht aan onzen minister van Buitenlandsche Zaken, Baron Verstolk van Soelen, »een diplomaat van de oude school" (*), zoodat ik op de adresseering niet nader de aandacht behoef te vestigen; de brieven beginnen met n°. 54 (bl. 292).

Brieven-Hogendorp: *Brieven en Gedenkschriften van Gijsbert Karel van Hogendorp.*

Lebeau, *Souvenirs personnels* (1824–1841), in 1883 verschenen door de zorgen van Armand Fréson. Een derde van het werk wordt ingenomen door een »Préface historique" van Fréson zelf. Lebeau, in zijn tijd een enorme aanjager en schetteraar tegen de Hollanders, behoort tot de voornaamste grondleggers van den Belgischen staat.

Greville, *A Journal of the Reigns of King George IV and King William IV* (1875). Van deze uit drie deelen bestaande mémoires komen in deel II eenige mededeelingen voor over de gebeurtenissen, die het onderwerp mijner uiteenzetting zijn.

(*) Kemper, bl. 65.

Thorbecke, Sept. 1830, *Een woord in het belang van Europa, bij het voorstel der scheiding tusschen België en Holland.* En:

Thorbecke, 31 Dec. 1830, *Over de erkentenis der onafhankelijkheid van België.*

Deze beide brochures dragen het kenmerk van den tijd, waarin ze zijn geschreven. Thorbecke was hoogleeraar te Gent, toen hij voor de revolutie moest wijken. Falck dankte den schrijver voor de toezending der beide boekjes (n°. 177); de »zoo bedaarde en grondige wijze" van behandeling beschouwde de ambassadeur als het »heilzame tegengift" voor hetgeen de natie dagelijks te lezen kreeg. Men zie ook Kemper, bl. 78—79, en L. A., 107.

De Tijdspiegel, Oct. 1902: »De Antwerpsche proclamatie des Prinsen van Oranje d.d. 16 October 1830 en de terugslag ervan te Maastricht", van schrijver dezes.

De Tijdspiegel, Jan. 1903: »De Prins van Oranje te Antwerpen in October 1830", door Mr. H. Graaf van Hogendorp.

Men zie o. a. over deze treurige geschiedenis ook Kemper, bl. 54 vv., L. A., bl. 100—102. De heer Van Hogendorp herinnert aan het op bl. 120 vv., dl. VII der *Brieven*-Hogendorp voorkomende, dat de jongste zoon van Gijsbert Karel den Prins naar Antwerpen vergezelde en de zoon daarna G. K. over het gebeurde mondeling heeft ingelicht. Wat dit alles echter afdoet tot de zeer wel begrijpelijke ergernis des volks over de verklaring van den troonopvolger, dat hij zich stelt aan het hoofd der beweging, vat ik niet.

Eenens, *Les conspirations militaires de* 1831, in twee deelen (1875). Dit verward geschreven boek van een generaal, die zich blind staart op *verraad* en dat wil staven door niets zeggende bewijsgronden en allerlei praatjes, zou geenerlei geschiedkundige waarde hebben, ware het niet, dat hij ook vele brieven mededeelt, die o. a. op den Tiendaagschen Veldtocht licht werpen.

Voermanch, *Coup d'oeil sur la régence de Guillaume I* (1861), een bescheiden boekje van een Belgisch oud-gediende, Maastrichtenaar van herkomst, waarin natuurlijk ook de Tiendaagsche Veldtocht als eene gemeene verrassing wordt voorgesteld.

Stern, *Geschichte Europas seit den Verträgen von* 1815 *bis zum Frankfurter Frieden von* 1871 (1894), een groot, bijzonder fraai werk.

Royer, *Histoire de la révolution belge de* 1830 (1860). Dit goede, in Belgischen geest geschreven boek is eene vertaling van een door een Italiaan bezorgden arbeid, Carlo Gemelli, die 'n tweetal jaren in België vertoefde.

Van Geel, *La diplomatie du guet-apens ou lord Ponsonby à Bruxelles* (October 1831), eene te 's-Gravenhage uitgegeven en in Nederlandschen geest geschreven brochure.

I.

Het Akensche protocol van 1818.

De oorlogen, die met den herhaalden val van Napoleon waren besloten, hadden de vorsten in onderscheidene bonden tot elkander gebracht en gehouden. De schrik zat er nu eenmaal in, zoo voor de revolutie in hare algemeene strekking als voor den daaruit geboren genialen dwingeland, die Europa had overheerscht. Was men op het Congres van Weenen in het »maakwerk" van »deelen en vereenigen" der volken, in de »hartelooze zielenkramerij", in het geschacher met de natiën als »vee", gelijk beterdenkenden het uitdrukten, gestoord geworden door de terugkomst van Elba, te duidelijker had dat aan den dag doen treden, dat de hydra der revolutie den kop kon verliezen, zonder in kracht achteruit te gaan, en dat in Frankrijk de bron van het kwaad en het gevaar in de eerste plaats waren gelegen.

De Parijsche vrede van 30 Mei 1814 was gevolgd door de slotakte d.d. 9 Juni 1815 van het Weener Congres, waarbij ook de vereeniging der Zuidelijke Nederlanden met de Noordelijke provinciën bevestigd was. Sinds had Mevrouw Von Krüdener Czaar Alexander voorspeld, dat »de leliën, door een ijzeren schepter gebroken", weder zouden opgroeien, »om opnieuw te verdwijnen", en dat dan andermaal een tijd van gerechtigheid zou openbaar worden, waarin eene heilige politiek de lotgevallen der menschen zou leiden. Toen deed inderdaad Napoleon's terugkomst van Elba de leliën weder ten onder gaan en zag na Waterloo de mystisch aangelegde vorst zich geroepen de zoo schoon uitgekomen voorspelling te helpen verwezenlijken door het sluiten eener *Heilige Alliantie*. Het mocht den reactionnairen geest zeker wel behagen, dat de vorsten er als de vaders hunner onderdanen werden genoemd; dat men zou optreden als zoovele beschermende geesten voor »den godsdienst, den vrede en de gerechtigheid"; dat men aanriep den drieëenigen God en zich als Christelijke natiën deed kennen, — den Sultan van Turkije ten spijt! — maar zelfs 'n Metternich voelde in deze »zedelijke manifestatie" iets »nutteloos", iets, dat niet nalaten kon tot bespotting te leiden. Pruisen en Oostenrijk wilden echter den Czaar niet met eene weigering voor het hoofd stooten, en zoo kwam dat fameuze Heilige Verbond den 26sten September 1815 tot stand; Engeland verschool zich achter zijn parlement, dat zulk een algemeen verbond niet toeliet; Frankrijk als zoodanig was veel te goddeloos, doch zijn vorst Lodewijk XVIII mocht medeteekenen.

Twee maanden later kwam een nieuw verbond, de »groote alliantie" geheeten, waarin wel mededeed Engeland, niet Frankrijk. Het tractaat van 20 November 1815 ging van de bezorgdheid uit, »dat de revolutionnaire beginselen, die de laatste misdadige usurpatie in de hand hadden gewerkt, onder andere vormen Frankrijk weder zouden

verscheuren en aldus de rust der overige staten opnieuw bedreigen". Pruisen, Oostenrijk, Rusland en Engeland vernieuwden dientengevolge de verdragen van Chaumont en Weenen. Ter bevordering van »het geluk der wereld" beloofden zij op bepaalde tijden samen te komen, ten einde het wel en wee der volken en het behoud van den Europeeschen vrede te bespreken. Vrede en welbehagen op aarde!! »Nu is het oogenblik daar," werd in een Weener periodiek geschreven, »dat de hoop op eene gouden eeuw in Europa niet langer nog een ijdel droombeeld zal zijn. Het nieuwe tractaat tusschen de vier hoven is de sluitsteen van het geheele gebouw" (*).

Het vorstencongres te Aken in 1818 was er o. a. het uitvloeisel van. De vier groote mogendheden hadden ervoor gezorgd, dat het geen algemeen congres als te Weenen zou zijn; spottend heette het daarom *aristocratisch* (†)! Hier had nochtans de Hertog De Richelieu, vertegenwoordiger van Lodewijk XVIII, oud-gouverneur van de Krim, buitengewoon gezien bij den Czaar, gedaan weten te krijgen, dat de vreemde troepen, die met het oog op de voldoening der oorlogslasten nog altijd Fransch grondgebied bezet hielden, het land zouden verlaten (§); hier werd bij eene geheime nota nog uitdrukkelijk overeengekomen, dat, zoo eene nieuwe omwenteling den troon der Bourbon's bedreigde, die mogendheden gezamenlijk daartegen zouden optreden; nu was mede Frankrijk als de vijfde in den bond opgenomen; hier ook eindelijk was vastgesteld het protocol van 25 November 1818, »na rijpelijk de beginselen te hebben overwogen, die tot behoud strekken der hooge belangen, in verband staande met de orde van zaken, zooals die, onder den zegen der Goddelijke Voorzienigheid, door het verdrag van Parijs van 30 Mei 1814, door het Weener congres en door het vredesverdrag van 1815 in Europa hersteld is", en waarin § 4 de mogelijkheid opende voor het houden van *afzonderlijke* bijeenkomsten, »hetzij van de Verheven Souvereinen zelven, hetzij van derzelver Ministers en Gevolmagtigden, om daarin gemeenschappelijk te handelen over hunne eigene belangen, voor zoover deze met hunne tegenwoordige raadslagingen in verband staan"; mochten, luidde het verder, deze bijeenkomsten ten doel hebben, om te handelen over zaken, meer bijzonder in verband staande met de belangen der andere staten van Europa, zoo zouden zij niet plaats hebben »dan ten gevolge eener stellige uitnoodiging van diegene der genoemde staten, welke de bedoelde zaken mogten aangaan, en onder stellig voorbehoud van derzelver regt, om daaraan, hetzij regtstreeks, hetzij door Gevolmagtigden, deel te nemen" (**). Het was op grond van deze bepaling, dat eerlang onze

(*) Stern, I, bl. 37—41 en bl. 55—56. (†) Stern, I, bl. 460.

(§) Stern, I, bl. 465—466. — Over Richelieu's optreden een belangwekkend artikel van Ernest Daudet: »Le duc de Richelieu au congrès d'Aix la Chapelle 1818", in *La Nouvelle Revue* van 15 September 1898, bl. 193 v.v. Men zie ook het werk van Raoul de Cisternes, *Le duc de Richelieu* (1898).

(**) Het protocol, o. a. afgedrukt in onze *Staatscourant* van 22 Januari 1831.

ambassadeur Falck in de Londensche Conferentie, voor de revolutie van België bijeengeroepen, zou zitting nemen, om zich reeds eene maand erna eenvoudig de deur te zien gewezen!

Trouwens, er waren in het verleden wel teekenen, dat de broederband der heptarchen zeer los was, wanneer het erop aankwam, elkander tegen de revolutie bij te staan. Reeds in 1826 gaat Oostenrijk alleen zich inlaten met de oproerige bewegingen in Italië. Zal in 1823 Frankrijk de Spaansche revolutionnairen te Cadix bestrijden, het doet dat mede niet slechts alléén maar tevens onder protest van Engeland bij monde van den minister van Buitenlandsche Zaken, Lord Canning, die liefst herinnert aan de heilzame vruchten van omwentelingen aldaar (*). Krijgt Turkije het te kwaad met zijne Christelijke onderdanen en hoopt Oostenrijk er nog van te kunnen profiteeren, Rusland treedt als spelbreker op. En de deuk aan dien Akenschen bond tegen de revolutie scheen wel voorgoed gegeven, toen in weerwil van de uitdrukkelijke belofte, in de geheime nota nedergelegd, men in Juli 1830 rustig aanzag de verdrijving van Karel X, daarna den 9den Augustus de huldiging van Koning Lodewijk Filips, weldra door al de mogendheden erkend behoudens . . . den Hertog van Modena en den weerzin van een nieuwen czaar, om den revolutie-koning te noemen *zijn broeder*. Er was toen echter eene boodschap voor den verdreven vorst klaar, zoo hij eens op grond van de Akensche bepaling mocht komen aankloppen: *hij had het er te zeer naar gemaakt* (†)! Als voor een der wijste vorsten van Europa werd daarentegen destijds gehouden de Koning der Nederlanden; nochtans zou hij met zijn beroep op de Akensche beslissing niet gelukkiger zijn.

II.

Het verzoek om wapenstilstand en om conferentie.

Voor het welslagen der Belgische revolutie kon geen beter oogenblik zijn gekozen dan dat der verdrijving van de Bourbon's uit Frankrijk. Hun zijn op den troon was een waarborg geweest voor de handhaving der broederlijke eendracht, waaruit de verbintenissen van Parijs en van Weenen waren voortgevloeid; toch was de herinnering dááraan voldoende, om ieder rechtgeaard Franschman het bloed naar het hoofd te doen stijgen. Zwitserland onzijdig, 't was al wel; maar die voormuur aan den noordkant, dat vereenigd België-Holland, die fortenreeks langs de grenzen van België-Frankrijk, als Kortrijk, Doornik, Charleroi, Namen, Luik, Luxemburg, Philippeville, Marienburg, Bouillon, onder het oppertoezicht van Lord Wellington en het blijvend toezicht der

(*) Stern, III, bl. 316. — Zie ook Canning's *Speeches*, dl. V (1828), bl. 3, 52 en 234.

(†) *Ambtsbrieven*, bl. 291—292.

groote mogendheden: zie, dat liep in de oogen der Groote Natie de spuigaten uit; dat was eene dagelijks om revanche schreeuwende beleediging (*). »On a si étrangement échauffé les esprits", schreef men uit Parijs in Januari 1831, »qu'on n'entend plus parler que des injures que la France a reçues en 1814 et en 1815 et qu'il faut venger" (†). Tevergeefs beweerde Palmerston daartegen te recht, dat de voormuur niet was opgericht *en haine de la France*, zooals Talleyrand beliefde vol te houden, maar *en crainte de la France* (§). Niemand, die het daar geloofde. Wilde dus de uit de revolutie voortgekomen nieuwe Fransche regeering zich dieper in het volk wortelen, dan moest zij trachten weg te vagen deze forten, dezen voormuur, door haar minister van Buitenlandsche Zaken, een oud-gediende van het keizerrijk, Generaal Sébastiani, met zooveel woorden als *vieilleries* gevonnist.

De Augustus-Septemberdagen te Brussel konden dus niet anders dan eene welkome verrassing zijn voor de regeering te Parijs, te grooter, omdat vereeniging met Frankrijk voor velen ginds de leuze was. Zoo de vier andere groote mogendheden met zorg den loop dezer gebeurtenissen moesten gadeslaan, die vereeniging was het laatste, dat Engeland zou toelaten. De hand te leenen ter onderwerping van de rebellen, dat bedoelde men nu wel niet zoo dadelijk, want de landmacht was er als altijd zwak en zulk eene tusschenkomst zou geene sympathie bij het volk vinden; maar ook nooit België aan Frankrijk: dat zou een oorlog waard zijn. Niemand echter, wien oorlog minder moest gerieven dan de regeering van Lodewijk Filips. Revolutie breekt de kracht van een leger, omdat de middelen tot slagen in het ondermijnen van de tucht zijn gelegen. België zou het een jaar later ondervinden. Er kon dus aan een gewelddadig optreden tegen die mogendheden door Frankrijk niet gedacht worden; te gemakkelijker alzoo viel het, te Parijs de rol van onbaatzuchtige te vervullen. En uitnemend scheen dat juist toevertrouwd aan Napoleon's beroemden dienaar Talleyrand. Hij was nog onder Lodewijk XVIII in diens eersten regeeringstijd een oogenblik minister geweest; doch, merkwaardiger wijze, Gijsbert Karel van Hogendorp schreef reeds in Augustus 1814: »Ik verwagt, dat Talleyrand en veele anderen over drie of zes maanden er onder zullen zijn" (**). Zoo geschiedde het inderdaad, maar zijn *eronder* tijdens de Bourbon's was eene aanbeveling voor de Orleans; er zich nu potsierlijk op beroemende, dat hij indertijd henen was gegaan, omdat hem de regelingen van 1815 te grooten weerzin inboezemden, werd hij voor de nieuwe regee-

(*) Zie nader de opsomming der forten o. a. bij Bulwer, bl. 63, en het geheime protocol van 17 April 1831 aldaar over de ontmanteling. Daarin staat, dat Oostenrijk, Engeland, Rusland en Pruisen, »having directed their attention to the fortresses, constructed since the year 1815 in the kingdom of the Netherlands, at the expense of the four courts".

(†) Talleyrand, IV, bl. 33.

(§) Bulwer, bl. 70. Talleyrand, IV, bl. 19.

(**) *Brieven*-Hogendorp, V, bl. 371.

ring de uitverkoren vertegenwoordiger, om één van de voornaamste stichtingen uit die tijden af te breken (*). Daarom zond Lodewijk Filips hem als ambassadeur naar Londen, waar hij den 25sten September 1830 met de meeste onderscheiding werd ontvangen. Engeland, als onoverwonnen uit het Napoleontisch tijdperk getreden, voedde niet de verbittering tegen de Fransche staatslieden uit dien tijd, welke zoo te recht nog op het vasteland bleef heerschen; bovendien had op het Weener Congres dezelfde Talleyrand de achting der leden van die hooge vergadering, inzonderheid van Engeland, weten te winnen. Uit zulk een mond te vernemen, dat Frankrijk geen oorlog en geene annexatiën wilde, was een pak van het hart, effende den weg voor diens éénig streven, om den hatelijken voormuur in ieder opzicht afgebroken te zien, deed verwijderen de gedachte tot hulpverleening aan den Koning der Nederlanden. Zeer zeker had Pruisen belang bij een zoo spoedig mogelijk dempen van den opstand, daar de revolutionnaire beweging over de grenzen naar zijn eigen gebied sloeg; maar de localisatie binnen die grenzen van een staat der zaken, waarin verandering toch moeilijk bleek, gaf evenzeer een waarborg voor spoedig herstel der rust, daargelaten dat een optreden tegen Engeland en Frankrijk gezamenlijk niet geraden zou blijken. Het verder afgelegen Oostenrijk kon niet dezelfde belangen doen gelden en zijn oppermachtige minister Metternich zag boven handelend optreden eene groote bekoring in pratende congressen. Rusland? Ja, Czaar Nicolaas zou inderdaad dadelijk met geestdrift zijne kozakken tegen de Brusselsche omwentelingsgezinden hebben gezonden; maar de opwellingen van dezen zonderlingen potentaat hadden te weinig ernst tot basis, om ze niet door zijne meer helderziende raadslieden in verstandige richting te doen leiden (†).

Het was op dezen verraderlijk zwakken bodem, dat de Nederlandsche diplomatie zich zou begeven, toen de verbazend snelle ontwikkeling der revolutie, die niet slechts eigenlijk België bezocht, doch ook Nederland zelf in zijn Noord-Brabant en in zijn Zeeland bedreigde, de regeering te 's-Gravenhage zichzelve niet meer deed zijn. Men had niet onmiddellijk bij het uitbreken der revolutie een beroep op de groote mogendheden gedaan, maar nadat men feitelijk België reeds was uitgeworpen; immers, eerst aanvang October 1830 luidde de bede: »Och, helpt ons een handje!" — wat Nothomb heeft genoemd, en blijkens de uitkomst

(*) De oorzaak der aftreding lag wel in deze quaestie, maar Talleyrand wilde den Koning tot eene rechtstreeksche bemoeiing brengen, die deze als ongrondwettig en als niet in overeenstemming met de vorstelijke waardigheid afwees. Toen daarop Talleyrand antwoordde, dat de ministers zouden moeten aftreden, haastte zich de Koning te zeggen, dat hij dan een ander met de vorming van een nieuw ministerie zou belasten. Deze afdoende woordenwisseling verplichtte den minister wel tot heengaan, gelijk de Koning ook wenschte. Zie Ernest Daudet's *Louis XVIII et le duc Decazes* 1815—1820 (1899), bl. 89.

(†) »Il se passionne sur les affaires du dehors, qui se mêlent dans son esprit à celles de l'intérieur de son empire." — »Il ne voit que l'emploi de la force pour arrêter des doctrines de désordre." Talleyrand, III, bl. 357.

te recht, »première et irréparable faute" (*). Nochtans heeft geene dier mogendheden in dit verzoek om vreemde tusschenkomst, op zichzelf genomen, iets bijzonders, iets ongewoons gezien; geene, die het schamper overzette: »Vous m'avez donné une couronne en 1814; soutenez-la sur ma tête; elle tombera, si vous n'étendez votre main sur moi" (†). Integendeel, aanstonds werd het verzoek met de meeste welwillendheid ontvangen (§); ook voorname geschiedschrijvers van een later geslacht hebben het beroep, altijd daargelaten de wijze waarop, niet afgekeurd; De Broglie b.v. evenmin als Bulwer, die het »not unnaturally" erkende (**). *De wijze waarop*: dáár zat echter de fout tegenover de geschiedenis. O, de toon was hoog genoeg (††), maar zoo kan ook zijn, en zoo was hij ook, die van den om hulp roependen drenkeling. Men had meer een geopend oog moeten houden voor het feit, dat, hoe men het ook wendt of keert, het inroepen van eens anders krijgsmacht, om zijne eigen onderdanen in bedwang te houden, iets weerzinwekkends heeft; en men had nu zoo gemakkelijk voor de *Verbondenen* — aldus luidde het in onze stukken aan die mogendheden — dit verzoek, hetwelk altijd hinderlijk geacht moest worden, erkent ook de anders geenszins afkeurende De Broglie (§§), beter kunnen omlijsten, door niet te wijzen op België in het algemeen doch op de vestingen der eigen mogendheden, de *barrière*, die, in handen der opstandelingen, de waarborgen misten, waarvoor ze op kosten dier mogendheden waren gebouwd, te meer, waar *vereeniging met Frankrijk* de zoo veelvuldig uitgesproken leuze was. Anders Falck's nota van 5 October aan Lord Aberdeen, den premier van het Britsche kabinet (***). Na eerst breedelijk het verloop van den opstand te hebben verhaald, luidden, onder herinnering aan het tractaat d.d. 31 Mei 1815, waarbij de vereeniging van België met Holland was uitgesproken, onverwachts de laatste beide alinea's:

»En daar de bijstand van de Bondgenooten des Konings alleen de rust in de zuidelijke gewesten der Nederlanden kan herstellen, heb ik tevens last gekregen, van te verzoeken, dat het Zijne Britsche Majesteit behage van tot dat einde te bevelen de dadelijke zending van de noodige troepen naar de zuidelijke provinciën der Nederlanden, waarvan de vertraagde aankomst ernstig de belangen van deze provinciën en die van geheel Europa zou kunnen schaden.

Hiermede aan de bedoelingen mijner Regering gevolg gevende, heb ik de eer Uwe Excellentie mede te deelen, dat eene dergelijke mededeeling is gerigt aan Pruissen, aan Oostenrijk en aan Rusland, die evenzeer de hierboven vermelde acht artikelen geteekend hebbende, geroepen zijn, even als Engeland te handhaven het koninkrijk der Nederlanden en den tegenwoordigen staat van Europa, gelijk in de tractaten vast-

(*) I, bl. 353. (†) Nothomb, I, bl. 108. (§) Zie *Amtlsbrieven*, n°. 55.
(**) Bl. 23. (††) »L'invitation, ou pour mieux dire la sommation." De Broglie, II, bl. 278.
(§§) »Cet appel, qui en tout temps eût été mal reçu." II, bl. 243.
(***) Afgedrukt in de *Papers*, B, bl. 1, en bij Kemper, L. A., bl. 36.

gelegd, en die zonder twijfel zullen oorbaar achten van in deze omstandigheden onderling te overleggen, zoomede met Groot Britannië en Frankrijk, een overleg, waarvan echter de onverwijlde toezending van troepen nochtans geheel en al behoort afgescheiden te zijn."

Men ziet het: 't luidt niet als een verzoek, maar 't is eene *communication* aan de Verbondenen, *appelés* het koninkrijk der Nederlanden bij elkander te houden door toezending van troepen en bespreking; maar vóór alles: *zendt troepen!* Koren natuurlijk op Nothomb's molentje (*). Volgens Metternich stond in het aan Oostenrijk gericht verzoek om militaire macht, dat men dit er slechts had bijgenoemd, omdat men het anderen had gedaan, doch dat het daarmede voor dit verder verwijderd land geen ernst was. Dat men in Nederland wel gevoeld heeft, dat het met dit hulpverzoek niet in den haak kon geacht worden, zou men hieruit besluiten, dat schrijvers aldaar uit die dagen er òf geene melding van maken als N. G. van Kampen, wellicht als minder op zijne plaats in een in 1834 uitgegeven *Gedenkboek van Nederlands moed en trouw gedurende den Belgischen opstand* (†), òf in gemoede het weerspreken, als plaats vond in de inleiding van het Haagsche *Recueil* (§).

Van gewapende tusschenkomst tot herstel der oude orde van zaken wilde echter Talleyrand niet weten; daarentegen te praten over wat te doen viel, dat was natuurlijk iets anders. Toen dus Lord Aberdeen, Engeland's eerste minister, daarover den Franschen ambassadeur in het geheim polste, viel dat aanstonds in zulk eene goede aarde, dat deze zich haastte, om zoo mogelijk het terugkeeren op die gedachte af te snijden. Eene uitnemende gelegenheid bood zich daarvoor aan, juist toen onze vertegenwoordiger zijn hulpverzoek had ingediend.

Den 6den October kon de Fransche gezant zijne geloofsbrieven den Britschen monarch aanbieden. In de bij zulk eene gelegenheid gebruikelijke rede legde hij er nadruk op, dat de oude naijver en vooroordeelen tusschen Frankrijk en Engeland voor welwillender gevoelens hadden plaats gemaakt, en, vooruitloopende op hetgeen de Engelsche ministers vooralsnog niet bedoelden, deelde hij mede, dat beide natiën o. a. overeenstemden in den wensch, om zich niet met de binnenlandsche zaken van naburige volken in te laten (**). Zóó weinig was dat nog de gedachte van Lord Aberdeen en collega Wellington, dat de Petersburgsche regeering aan haar vertegenwoordiger te Londen berichtte: »L'un et l'autre enfin s'élevaient hautement contre la prétention du gouvernement français de ne point souffrir une intervention étrangère dans les affaires de la Belgique" (††). Twee dagen later

(*) Zie I, bl. 107.

(†) Bl. 180—181: »In de eerste verbijstering" had de uitnoodiging *tot een congres* plaats.

(§) Bl. X: Het verzoek werd gedaan »non pour réclamer leur intervention armée".

(**) De toespraak bij Talleyrand, III, bl. 341: »L'Angleterre, au dehors, répudie comme la France, le principe de l'intervention dans les affaires intérieures de ses voisins."

(††) Talleyrand, III, bl. 364.

bracht de geslepen diplomaat een vrij langdurig bezoek aan Falck. Diens vermoeden over Talleyrand, »dat zijne zending herwaarts voornamentlijk strekken moet om een ieder in slaap te wiegen", werd er maar al te zeer door bevestigd. Telkens bracht de bezoeker ook slechts *Engeland* en *Frankrijk* ter sprake; wees Falck hem erop, dat dan toch de overige mogendheden in de quaestie ook iets te zeggen zouden hebben, dan gleed de ander er flauwtjes over henen (*).

Tevergeefs maande onze vertegenwoordiger om spoedige voldoening aan het verzoek tot hulp. De Fransche regeering ontraadde overhaasting, om zóó tijd te geven, werd voorgewend, dat de verlegenheid der opstandelingen gedurig aangroeide en eindelijk voor henzelven ondraaglijk zou worden. »Ik wil hier geen woord verliezen", rapporteerde Falck verstoord aan Minister Verstolk, »ten betooge van hetgeen men, niet vooringenomen zijnde, van den man te denken heeft, die in zulke omstandigheden zulk een systema aanbeveelt. Voor Uwe Excellentie ware zulks geheel overtollig" (†).

Eerst den 17den October ontving de Nederlandsche vertegenwoordiger het zoo dringend noodige antwoord van Graaf Aberdeen. Het was, deelde deze mede, duidelijk, dat de revolutie veel te ver was gevorderd, om heil te zien in het zenden van militaire hulp, zelfs al ware ertoe besloten op den datum, dat het verzoek ervan geschiedde; wat echter betrof het samenkomen der groote mogendheden, ten einde de verstoring van Europa's vrede te beletten: de uitnoodigingen daartoe hadden bereids plaats gevonden (§).

Het wederantwoord van onzen ambassadeur was voor het Nederlandsch nageslacht, om zich het gelaat in schaamte te bedekken; maar al had Falck destijds nog geen bericht over Aberdeen's nota uit 's-Gravenhage kunnen hebben, het laat zich wel denken, dat hij toch omtrent het te geven antwoord was geïnstrueerd, voor het geval eene afwijzende mededeeling zou komen, waarop immers onze vertegenwoordiger voldoende zijne regeering had voorbereid (**). En Falck, hij moest het juist in die dagen erkennen in een schrijven aan Van Lennep: »Mijn personeel gevoelen is echter in strijd met de taal, die ik ambtshalve voeren moet" (††).

Aberdeen kreeg dan ten antwoord, dat de Nederlandsche regeering zeker zou betreuren, dat het verzoek niet behandeld was geworden met den spoed, dien de uitgebreidheid van het kwaad en de drang der gevaren, waarmede de algemeene rust in Europa werd bedreigd, schenen te vorderen. Had men nog gehoopt op een terugkeer van het afgedwaalde volk op een beteren weg, het was zooveel erger ge-

(*) *Ambtsbrieven*, nº. 58, bl. 302. (†) *Ambtsbrieven*, nº. 59, bl. 306.

(§) In *Papers*, B, bl. 5, nº. 2; Kemper, L. A., bl. 39.

(**) »Tot staving van het gevoelen van den hertog van Wellington, dat het tijdstip eener gewapende tusschenkomst nog niet daar was, las lord Aberdeen mij een juist ontvangen rapport voor." Falck, dd. 12 Oct. 1830, in *Ambtsbrieven*, nº. 59, bl. 306.

(††) *Brieven*, bl. 293.

worden. Aangemoedigd door het succes en meer nog, schreef de ambassadeur met het oog op Frankrijk, door de hulp, die in allerlei opzicht van een naburig land wordt verkregen, bepalen zich de opstandelingen niet tot den kreet van onafhankelijkheid, waartoe zich oppervlakkige geesten hebben verleid, maar luide werden verkondigd plannen van aanval op en dreigementen van een werkdadig handelen tegen de provinciën, die zich trouw hadden betoond aan den Souverein en aan de Grondwet. Zou ook deze trouw niet worden beschaamd, verzekerde het staatsstuk, de Koning wilde zijne onderdanen voor de rampen van een burgeroorlog behoeden, zoomede de middelen en krachten, die toenemend te zijner beschikking kwamen, voor andere tijden bewaren. Dientengevolge wordt mij opgedragen, luidde het, om er bij u op aan te dringen, dat de gevolmachtigden van Groot-Britannië en de andere mogendheden, geroepen zich te Londen aan het werk der bemiddeling te wijden, overeenkomen, *om ten spoedigste af te kondigen een wapenstilstand*, gedurende welken de zaken over en weer op den bestaanden voet blijven en die eerlang vervangen zou moeten worden door nieuwe regelingen, waarover men zich intusschen had te verstaan. Zulk eene verklaring zou, kroonde deze armzalige erkenning van onmacht, aanvaard worden... *met dankbaarheid* (*). »In 's Konings plaats zou ik liever mijne hand in het vuur hebben gestoken", was Wellington's uitspraak over dit redeloos verzoek om een wapenstilstand (†). De Nederlandsche geschiedschrijver toonde het wel te weten, toen hij verhaalde: »Een oogenblik bedreigden de Belgen zelfs Noord-Brabant, maar een wapenstilstand, *op uitnoodiging der conferentie te Londen gesloten*, stuitte den verderen gang der vijandelijkheden" (§)!! Eene nieuwe *mauvaise marque* van Mijnheer Nothomb was het gevolg van Falck's bede (**).

Alzoo geene troepen, wèl een congres; een congres, ja, ook met de ons sympathieke rijken Pruisen, Oostenrijk, Rusland, wier invloed echter verdwijnen zou voor dien van eene mogendheid, die het erop toe moest leggen, om onze eenheid af te breken, en eene andere, die geenszins voldoende belang bij die eenheid bleek te hebben, om niet in de slooping tegen iederen prijs mede te gaan, wanneer slechts deeling ontstond en niet vereeniging met Gallië. Ziedaar het resultaat van een verzoek, dat in de eerste plaats beoogde toezending van troepen, in de tweede plaats in algemeenen zin ons meer ter wille te zijn dan de schreeuwende helden van de Schelde, van de Senne en van de Maas. Falck zag de bezwaren wel in, toen hij reeds in September aan Van Lennep deed hooren: »Eene zaak van langen niet alleen maar ook van gevaarlijken nasleep, want zetten wij ze op 't touw met de vier

(*) *Papers*, B, bl. 6, n°. 3; Kemper, L. A., bl. 40.

(†) *Ambtsbrieven*, bl. 310.

(§) Dr. J. A. Wijnne, *Geschiedenis van het Vaderland*, 2de druk (1868), bl. 369.

(**) I, bl. 107, noot 1.

geällieerden, zoo zal Frankrijk al spoedig vragen wat men voornemens is; en noodigt men Frankrijk van den beginne af tot deelneming, hoe zal men zich wachten voor intrigues, berekend om België in rep en roer te houden en eene dragelijke schikking te vertragen?" (*) Tegenover den onheiligen barbaar der Fransche revolutie viel zeker niet te strijden. »Il faut bien se pénétrer de l'idée", was de alles beteekenende vermaning van Autun's voormaligen bisschop, »qu'il n'y a point de sainte alliance quand la France est dans la conférence. Cela répond à beaucoup de phrases de tribune" (†). Inderdaad, dat was een programma en een, dat ten onzen koste ten volle is uitgevoerd geworden.

III.

Onze vertegenwoordiger in en uit de Conferentie.

Met een bezwaard gemoed begaf Falck zich den 3den November 1830 naar een zoogenaamd *lever* op St. James. Daar werd hij echter verheugd door de mededeeling, dat eindelijk Talleyrand de machtiging zijner regeering had gekregen tot het deelnemen aan de Conferentie (§). Inderdaad was hem die machtiging geworden bij schrijven van 31 October, weldra gevolgd door eene vrij onvolledige instructie (**), zoodat wij een oogenblik zullen leeren kennen, waarop men zijne handelingen heeft willen negeeren. — In den ochtend van den 4den November vergaderden reeds ten huize van Lord Aberdeen: Wellington, ofschoon die niet tot de Conferentie heeft behoord; Talleyrand, die in de dagen van het keizerrijk het koninkrijk Holland hielp tot stand brengen; de Poolsche Graaf Matusiewicz, die voor Rusland zat, dat zoo warm op de Nederlandsche belangen scheen te loopen (††); de Hongaar Esterhazy, opkomende voor behoudend Oostenrijk; Baron Von Bülow, de Pruisische gemachtigde, die rekening had te houden met de banden van verwantschap tusschen de Oranje's en de Hohenzollern's, voor den Koning van Pruisen geenszins onverschillig, al was er dan ook tusschen dezen en den Koning der Nederlanden »zekere afkeer" ontstaan (§§). Wellington opende de vergadering met op de wenschelijkheid te wijzen, om het bloedvergieten te voorkomen (***); vermoedelijk zal men toen ook wel bepaald hebben, dat, ingevolge § 4 van het Akensche protocol van

(*) *Brieven*, bl. 296—297. (†) IV, bl. 58. (§) Zie *Ambtsbrieven*, bl. 312.

(**) Zie den brief bij Talleyrand, III, bl. 359, en de instructie aldaar, bl. 376.

(††) Zie o. a. ook den brief van Nesselrode aan Matusiewicz bij Talleyrand, III, bl. 363.

(§§) Zie *Brieven*-Hogendorp, V, bl. 62. Over de daar vermelde maitres van den toenmaligen Erfprins van Oranje, niettegenstaande hij getrouwd was met eene zuster van den Pruisischen Koning, leze men ook een uitval in het dagboek van De Bray, bl. 242, *Aus dem Leben eines Diplomaten alter Schule* (1901).

(***) Zie het verslag van dien dag bij Talleyrand, III, bl. 373.

1818, onze ambassadeur mede moest uitgenoodigd worden ter bijwoning van de zittingen der Conferentie. In ieder geval ontving hij zulk eene uitnoodiging en wel, om aan den avond van den 4den, na een groot diner, dat de Britsche Koning aan het Corps Diplomatique gaf, deel uit te maken van de eerste vergadering. »In dit opzicht is dus ten volle aan Zr. Ms. bedoelingen voldaan", rapporteerde Falck aan Verstolk (*). De Nederlandsche gezant teekende echter niet mede de van de Conferentie uitgaande stukken.

Er waren omstandigheden, die de toekomst dezer vergaderingen in gevaar konden brengen; twee klippen inzonderheid schenen gevaarlijk. Czaar Nicolaas, zwager van den Prins van Oranje, moest het heelemaal niet van revolutionnaire bewegingen hebben; in zijn hartstocht daartegen verkondigde hij aan ieder, die het hooren wilde, dat hij in geen geval tot eene staatkunde zou medewerken, waardoor de aan den Koning der Nederlanden in 1815 geschonken positie zou verkleind worden. Daarentegen was die verkleining juist het ideaal van Frankrijk. In de tweede plaats bood Luxemburg eene wonde plek voor de goede verstandhouding aan. Voor zoover men tegen de verkleining van 's Konings positie niets had, zou zich toch Pruisen tegen een afstand van dit groothertogdom aan België in het belang van den Duitschen Bond verzetten; echter had een goed deel der ingezetenen aldaar mede werkzaam deelgenomen aan de omwenteling, en België zelf zoude die broeders niet willen loslaten.

Heel duidelijk was het niet, hoe men deze volstrekt tegenstrijdige belangen in het effen zou weten te brengen; maar eene misschien noodzakelijke, zeker wel verdedigbare doch in ieder geval voor ons nieuwe, betreurenswaardige gebeurtenis deed onverwachts alle verschil van gevoelen verstommen, opdat dadelijk aan de eischen van het oogenblik kon worden voldaan.

Elders in dit tijdschrift beschreef ik, hoe de Prins van Oranje eene poging van Antwerpen uit deed, om aan de revolutie een einde te maken, eerst door administratieve scheiding met behoud van politieke eenheid, daarna door eigenmachtig den 16den October eene proclamatie uit te vaardigen, waarbij hijzelf zich aan het hoofd der beweging verklaarde te stellen (†). — Zoo men over dit onwaardige stuk in Holland vertoornd was, niet minder in drift voer Wellington erover uit tegen Falck. Gij wilt, luidde in substantie zijne toespraak, dat wij zullen onderhandelen, om den staat van zaken te herstellen, en uw eigen Prins van Oranje gaat me daar vertellen, dat hij de onafhankelijkheid der Belgen erkent, waardoor »de geheele zaak van gedaante verandert" (§). — Gelijk wij weten, had de Prins met zijne proclamatie geen succes; den 25sten October verliet hij Antwerpen, om vervolgens van 's-Gravenhage naar Londen te wijken. Nauw echter had de Prins aan de Scheldestad den rug gekeerd, of de opstandelingen werden

(*) Zie *Ambtsbrieven*, no. 61.

(†) *De Tijdspiegel*, Oct. 1902.

(§) Zie breeder in *Ambtsbrieven*, no. 60.

zóó brutaal tegenover onze bezetting van de citadel, dat Generaal Chassé den 27sten October hen leerde, hoezeer ze met vuur hadden gespeeld. Evenals in Van Boecop's verdediging van de Luiksche citadel en in Dibbets' handhaving van het gezag te Maastricht, waarbij dan natuurlijk spaanders vielen en dus edel Belgisch bloed vloeide, werd Chassé's houding erg gemeen gevonden tegen zoo'n »weerlooze stad", och ja. Wie echter die krachtsbetooning doelmatig heeft geoordeeld, is de anders onze daden dikwerf afkeurende Van der Duyn (*).

De indruk dan van Antwerpen's bombardement effende den weg voor eene dadelijke overeenstemming, toen de Conferentie hare eerste vergadering op den 4den November opende en het denkbeeld van een wapenstilstand door alle aanwezigen aanstonds werd toegejuicht (†). Doch op welken grondslag van bezit voor de twistende partijen? Een paar weken te voren had Minister Verstolk bij Falck aanbevolen »het tegenwoordig bezit of het *uti-possidetis*"; sinds echter waren de toestanden nog zeer ten nadeele van Holland veranderd, veranderd in zoover, dat het wel mogelijk kon zijn, vreesde Falck, dat zelfs Bergen-op-Zoom in handen der opstandelingen was en Staats-Vlaanderen mede gevaar liep. In het belang van onze regeering stond dientengevolge Wellington, die zich andermaal ter vergadering bevond, voor de scheidslinie tusschen de wederzijdsche militaire macht gedurende den wapenstilstand te regelen volgens de grenzen van het Nederland van 1814; al de aanwezigen prezen mede dit beginsel aan, »als eenvoudig, gaaf, duidelijk"; Falck zelf achtte het noodig hierin mede te gaan, vreezende, dat het *uti-possidetis* wellicht eene ongunstiger lijn zou aan den dag brengen. De nacht werd nog aan het samenstellen van het 1ste protocol van 4 November gewijd; den 5den werd het door de gevolmachtigden der vijf mogendheden geteekend.

De vorm van de uiting der hooge vergadering was en zou blijven die van het proces-verbaal, met een ander woord: van het protocol. De heeren van het Napoleontische tijdvak hadden meer dan genoeg van oorlogvoeren, en zoo stelden zij zich op het standpunt, gelijk het telkens in hunne stukken luidt, dat ze verder *bloedvergieten* wilden voorkomen. Daartoe was men ook te rade gegaan, werd geverbaliseerd, met den Nederlandschen gevolmachtigde, uitgenoodigd de vergaderingen bij te wonen ingevolge § 4 van het Akensche protocol van 1818. De militairen van beide partijen zouden zich ieder op zijn gebied binnen de lijn van 1814 begeven en wel in tien dagen, terwijl dan verder op eene definitieve regeling der Conferentie gewacht moest worden. — *Voor*

(*) »Les événements d'Anvers, quelque horribles et à déplorer qu'ils aient été, semblent avoir eu, des deux côtés, un bon effet moral et avoir, si non calmé ou détruit la passion et le courage des attaquants, au moins donné à penser et ralenti ce que l'on pourrait nommer la *furia belgia*." Bl. 228.

(†) Zie het verhaal over deze eerste vergadering o. a. in *Ambtsbrieven*, bl. 313, en Talleyrand, III, bl. 373.

het ten einde loopen van den wapenstilstand was dus geen tijd gesteld, eene zaak van belang, gelijk nader aan den dag zal treden (*).

Gelijk het zoo dikwerf gaat met beslissingen tusschen partijen door derden: noch België noch Holland was met deze eerste daad der Conferentie ingenomen. Het in opstand verkeerend gedeelte niet, omdat de kans zeer groot scheen voor verdere overwinningen, dus uitbreiding van de revolutie. Koning Willem niet, doordien de opstandelingen nu feitelijk als oorlogvoerenden waren erkend en het stellen der grenslijn alvast de uitspraak inhield, dat hij zich het verlies zou moeten getroosten van het schoonste deel des rijks, weleer verkregen onder mededeeling, dat die aanwinst hem moest doen zwijgen over het verlies van kostbare koloniën (†). Dat was dus heel wat anders dan troepenzending tot het onderdrukken van den opstand!

Het beste moest nu verwacht worden van het uitwerken der definitieve regeling, vooral onder den invloed der den Koning genegen rijken: Pruisen, Rusland, Oostenrijk. Ook nu echter deed zich een geval voor, dat dien invloed van den aanvang af beperkte. Het protocol bepaalde, dat het voorstel van den wapenstilstand gedaan zou worden aan den Koning der Nederlanden, door diens ambassadeur; maar het verbaal bevatte geene stellige uitspraak, hoe de mededeeling ervan »in België" zou geschieden. De drie reactionnaire rijken wilden echter met de rebellen in geene enkele rechtstreeksche aanraking komen, en zoo werd besloten, dat naar Brussel zouden gaan, als commissarissen van de Conferentie, Sir Thomas Cartwright, Engelsch gezant te Frankfort bij den Duitschen Bond, doch destijds tijdelijk te Londen, en Graaf Bresson, secretaris der Fransche legatie te Londen, »comme j'ai voulu que la France parût dans ce grand acte d'humanité", rapporteerde Talleyrand aan zijne regeering (§).

De geheele Conferentie liep alzoo reeds van den aanvang onder den invloed van Engeland en Frankrijk, die er — schreef de Fransche vertegenwoordiger tevens met voldoening aan Prinses Adélaïde — »eene eerste rol vervullen, terwijl Rusland, Pruisen en Oostenrijk er slechts ondergeschikt bij werkzaam zijn". Er bestond derhalve, meende de diplomaat, alle reden van tevredenheid voor den Franschen vorst. »De zaak loopt dus, gelijk de Koning het altijd gewild heeft, tusschen Engeland en Frankrijk" (**). Zoo had het trouwens reeds vóór de opening der Conferentie Wellington voorspeld. »Tous signeraient ce que voudraient la France et l'Angleterre", berichtte destijds Talleyrand (††).

Krachtiger nog werd de positie van Frankrijk in de Conferentie door eene kabinetsverandering, die in Engeland toenmaals plaats vond. Het

(*) Het 1ste protocol is o. a. afgedrukt in de *Staatscourant* van 22 November 1830 en van 22 Januari 1831.

(†) Van der Duyn, 8 en 12 November 1831, bl. 231: »Le roi en est affligé et encore plus furieux; d'abord on le met sur un pied d'égalité avec des rebelles; ensuite on ne peut pas enlever d'un trait de plume ce qu'il a acquis à titre onéreux."

(§) III, bl. 375. (**) De Broglie, III, bl. 23. (††) III, bl. 347.

Tory-ministerie Aberdeen-Wellington kon zich door zijn verleden gebonden achten, om het in 1815 gestichte, zooveel mogelijk althans, te behouden; de invloedrijke maarschalk van Oostenrijk, Pruisen, Rusland, Hertog Wellington, had de barrière-vestingen helpen bouwen en had er het inspectierecht over. Er zou dientengevolge verwachting kunnen gekoesterd worden, dat, bij verzet van Belgische zijde, toch het zwaard in de weegschaal werd gelegd ten behoeve van Nederland. Het Tory-ministerie stond echter reeds eenigen tijd zwak, eene zwakte, die er ook al toe geleid had, om niet te zeer tegen de opstandelingen partij te trekken, hetgeen in Engeland geene sympathie zou hebben verwekt; den 15den November zag het zich verplicht zijn ontslag te nemen; den 22sten werd het vervangen door het Whig-ministerie Grey met Lord Palmerston als minister van Buitenlandsche Zaken. Voor dit nieuwe kabinet bestonden geene banden ten aanzien der stichting van 1815; integendeel, de partij had het ontstaan van het vereenigd koninkrijk dikwerf genoeg afgekeurd. Talleyrand viel het alzoo te gemakkelijker, om hen, de nieuwe machthebbenden, naar de ontbinding ervan te drijven. Hij had er dan ook terstond een geopend oog voor (*). Nog aan den avond van zijn optreden hield Lord Grey in het Hoogerhuis eene rede, waarin hij, op uitdrukkelijk verzoek van den Franschen ambassadeur, — »comme je le lui avais demandé", memoreert Talleyrand (†) — de afwijzing van Koning Willem's wenschen tot interventie indirect verkondigde met de mededeeling: »Tusschen twee Regeeringen, zooals die van Frankrijk en Engeland, behoort die overeenkomst in gedrag te bestaan, welke uit derzelver gemeenschappelijke beginselen moet voortvloeien, en dus ook die afkeer van alle kleingeestige inzichten tot vergrooting van grondgebied en van die overdreven eerzucht, welke de staatkunde van vrije en verlichte staten moet kenmerken" (§). Engeland's gepreek over onbaatzuchtigheid, als zijn eigenbelang ermede gediend wordt, kennen we.

Ook Falck zag de gevolgen der verandering van ministerie wel in, maar hij had zoo weinig genoegen beleefd van Lord Wellington, dat verandering verbetering kon blijken, en de keuze van Palmerston — »een liefhebber van werken en daarenboven spraakzaam en wellevend" — achtte hij in ieder geval »de beste die er, in de gegevene omstandigheden, te doen was" (**). »Hij beseft," rapporteerde onze ambassadeur nader, »wat de wederkeerige belangen eischen en den noodlottigen indruk dien het gevoel eener geheel onverdiende onregtvaardigheid bij ons zoude maken, ingeval Engeland toeliet dat wij van eene slechtere conditie waren bij het scheiden dan bij het aangaan van

(*) »Les transactions de 1815 n'étaient pas l'oeuvre de ce parti; il les avait souvent attaquées et blâmées; son amour-propre n'était pas engagé à les soutenir dans tous leurs détails"; III, bl. 391.

(†) III, bl. 407. (§) De rede van Lord Grey o. a. in onze *Staatscourant* van 29 Nov. 1830.

(**) *Ambtsbrieven*, n°. 62, bl. 316.

het huwelijk, welk eene overwegende magt ons voor vijftien jaren aanried, zoo niet opdrong" (*).

Voor de zoo dikwerf herhaalde beschuldiging, dat niettemin Palmerston, Engeland, uit *parti pris* onze belangen heeft geschaad, heb ik geen enkel bewijs gevonden. Onze demon is geweest, zoo men wil, Frankrijk, vanwaar de drijvende kracht uitging. »Toutes les conjectures depuis 14 ans prouvent", schreef de Maastrichtsche opperbevelhebber, Baron Dibbets, d.d. 15 September 1834 aan een in Pruisen woonachtigen Belgischen gepensionneerden officier, Kolonel Rottiers, »que le renard de la diplomatie, le vieux Talleyrand, reste toujours maître du champ, sur lequel il se trouve placé depuis près d'un demi-siècle". — Engeland had met de zoo bekwaam voorgestane Fransche wenschen te eerder rekening te houden, omdat de andere mogendheden, in weerwil van allerlei vriendschapsbetuigingen, feitelijk den Nederlandschen vorst aan zichzelf overlieten. Het was geene politiek tegen Holland, ook geene stelselmatige zucht, om den Nederlandschen handel te knakken; maar ieder land heeft zijne eigen belangen en waar die belangen niet gediend werden door onzen bloei, daar kon men dan toch niet verwachten, dat men er warm voor zou loopen. Waar bovendien nu eenmaal — te recht of ten onrechte, het doet er hier niet toe — eene mogendheid oordeelde, dat zij door een vereenigd Nederland werd beleedigd, daar was het evenmin persoonlijke weerzin tegen Holland, wanneer men aan die vereeniging tegen elken prijs een einde gemaakt wilde zien (†).

De zwakke houding der Noordsche rijken werd, helaas! nog in de hand gewerkt door dreigende en uitbrekende opstanden in eigen land, speciaal door den Poolschen opstand van den 29sten November 1830, eerst een jaar later gedempt (§); dan ook door de onrust in de Rijnprovinciën, welker Katholieke bevolking zich niet zoo gaarne onder het Pruisische regime sinds '15 schikte. Wèl heette voor ons Talleyrand's gevleugeld woord van toepassing, gelijk Falck rapporteerde, »Le tems est contre nous" (**).

Waar hij zich in zulke ongunstige omstandigheden geplaatst zag, was de taak voor den Nederlandschen ambassadeur hoogst moeilijk niet alleen doch ook ondankbaar. Waar ieder nieuw stuk der Conferentie slechts aanwees, dat wij achteruitgingen, moesten de gevolgen van 's Konings opgewekt humeur wel voor Falck aan den dag treden. Maar hij kon

(*) *Ambtsbrieven*, nº. 63, bl. 322.

(†) Dit is geweest het resultaat van mijne geheel zelfstandige overwegingen; doch sinds ik het schreef, treffen mij de beschouwingen van G. K. van Hogendorp onder 11 November 1831 op bl. 219—221, dl. VII, der *Brieven*, waaruit mij blijkt, dat deze volkomen gelijke opvattingen heeft gehad. »Van waar", besluit hij, »dan die meerdere spijt tegen Engeland, en van waar dat Engeland alleen de schuld moet dragen en in den haat van onze natie valt? Intelligenti sat." — Men zie ook over »deze en andere dwaasheden" bl. 223—225 van het aangehaalde boek.

(§) Zie *Ambtsbrieven*, nº. 66, bl. 332.

(**) *Ambtsbrieven*, bl. 317.

er niets aan doen; hij kon geen ijzer met handen breken. Waar was het, erkende de gezant, »dat men hoe langer hoe meer met de opstandelingen handelt *de puissance à puissance*", doch dat was Frankrijk's schuld, was niet aan Engeland te wijten, dat bij de lijdelijke houding der andere mogendheden wel zich verplicht zag te Brussel zijn vertegenwoordiger — nu, in plaats van Cartwright, Lord Ponsonby, zwager van Lord Grey, — nader tot het Belgisch bewind te brengen, wilde het niet al den invloed aan Graaf Bresson zien overgaan (*).

Onder den indruk der werkzaamheden, die nu tot vijf protocollen hadden geleid, waarvan het laatste op 10 December den Koning verplichtte de blokkade der Schelde op te heffen, raadde Falck zijne regeering aan, om, hoe smartelijk het ook mocht vallen, door eene stellige verklaring van België af te zien. »Ik kan mijne oogen niet sluiten", was zijne waardige vermaning, »voor de beteekenis van daadzaken, die zich van dag tot dag en altijd in denzelfden geest vermenigvuldigen. Wij zijn op het einde van Julij een tijdperk van reactie ingetreden, hetwelk dreigt van eenigen duur te zullen zijn, en de steunsels op welke wij mogten rekenen, ontvallen ons, het eene voor en het andere na. Is de onderwerping aan het noodlot niet vooral daar raadzaam en aanbevelingswaardig, waar het slechts gedeeltelijk schijnt te willen treffen en een veld overig laat, dat, met voorzichtigheid, bewaard blijven kan voor betere dagen en alwaar zelfopoffering niet, zooals elders, vruchteloos zoude zijn voor de goede zaak?" (†)

Doch de Koning, in plaats van een stellig bescheid te zenden op de aanmaning van het 5de protocol, waardoor de wapenstilstand nog in het onzekere bleef, berichtte, dat een tweede Nederlandsch gemachtigde te Londen zou komen Daar zij beducht was, dat men onder zulk een *status quo* de vereeniging van België met Frankrijk, waarheen steeds eene sterke strooming in de opgestane gewesten heerschte, niet zou kunnen tegenhouden, verdroot de Engelsche regeering ten hoogste deze wijze van handelen, die ze als onoprechtheid veroordeelde; ze wenschte, rapporteerde Falck, »hoe eer hoe liever te komen tot een gemeenschappelijk verstand, omtrent het lot van België, ten einde dan ook onverwijld eenigen invloed te kunnen oefenen op de leden van het provisioneel Bestuur of van het nationaal Congres, die nog min of meer hart hebben voor de zoogenaamde onafhankelijkheid van hun land" (§). Onheilspellend zag Falck de leden der Conferentie hem ontwijken, zag hij ze smoezelen buiten hem om, »dan met zijn drieën, dan met zijn vieren" (**)... België had den wapenstilstand gaaf aangenomen; de Nederlandsche vertegenwoordiger kon slechts op de Conferentie van Zaterdag 18 December mededeelen, »dat de Koning, zijn Meester, den Baron Van Zuylen van Nijevelt, den ambassadeur bij de Ottomanische Porte, belast heeft, om in betrekking van tweede Gevolmachtigde

(*) *Ambtsbrieven*, bl. 323.
(†) *Ambtsbrieven*, bl. 330—331.
(§) *Ambtsbrieven*, nº. 67, bl. 333.
(**) Zie *Ambtsbrieven*, nº. 68, bl. 334.

de Conferentie van Londen bij te wonen" (*). Het effect was, dat, toen 's Maandags den 20sten December opnieuw vergaderd werd, de Nederlandsche gevolmachtigde geen toegang meer verkreeg en men de afscheiding van België en Holland proclameerde (†)! Diep gekrenkt wilde Falck aanstonds zijn ontslag nemen; hij meende te kunnen zeggen beter van zijne ambtgenooten te hebben verdiend, dan dat zij aldus onbehouwen de deur voor zijn neus sloten; zijne innige overtuiging was erdoor ontstaan niet meer met hen te kunnen werken tot voordeel van 's Konings dienst (§). Maar de regeering wilde daarvan niet weten; het geleden ongelijk trof den Staat en den Koning, deed men hem weten, nog meer en zijne diensten konden steeds voor de belangen des lands te pas komen (**).

Intusschen had de verontwaardigde ambassadeur geprotesteerd èn tegen het protocol èn tegen de uitsluiting (††). Tevergeefs deden het na hem nog de beide gevolmachtigden uit 's Konings naam (§§); smadelijk voldeed de Conferentie niet eens aan het verzoek tot opneming van het koninklijk protest in het protocol; men antwoordde zelfs niet, maar men ging voort met de ontbinding te voltooien (***). Hoe de gemoedstoestand daarover in Nederland was, kunnen wij eenigszins opmaken uit Thorbecke's indrukken. »Op dit oogenblik", schreef hij, »kondigt men aan, dat de Ministers der vijf groote Mogendheden, te Londen vergaderd, het beginsel der onafhankelijkheid van België hebben vastgesteld. Wij geloofden eerst bij het lezen onze oogen niet. Wij herinnerden ons vervolgens, dat het paard van Caligula Consul was en dat wij ons over zoovele dingen verwonderen, alléén omdat wij ze niet hebben bijgewoond" (†††).

Wie weer juichte, was de Fransche gevolmachtigde. Hij was het geweest, erkent Talleyrand zelf in zijn rapport aan Generaal Sébastiani, die uitsluiting van de Nederlandsche vertegenwoordiging ter Conferentie had doorgedreven, omdat uit de zending van den heer Van Zuylen voldoende bleek, dat de Koning der Nederlanden slechts weer zocht »une mesure dilatoire" (§§§); hij was het ook geweest, die in overhaasting met Engeland, na eene zitting van zeven uren, de onafhankelijkheidsverklaring had tot stand gebracht. »J'attachais trop de prix", berichtte hij nog, »à remplir les intentions du roi, pour ne pas presser autant que je le pouvais une résolution qui nous était si utile de faire prendre" (****).

(*Slot volgt.*)

P. H. VAN DER KEMP.

(*) Het 6de protocol. (†) Het 7de protocol.

(§) Zie zijn verzoek om ontslag in *Ambtsbrieven*, nº. 70, bl. 337.

(**) *Brieven*, bl. 306.

(††) Dº. 22 Dec. 1830. Zie nº. 6 der *Papers*, B. *Recueil*, I, bl. 46.

(§§) Dº. 4 Januari 1831. Zie nº. 7 der *Papers*, B.

(***) »La conférence reçut la protestation du roi des Pays-Bas, n'y répondit pas, et continua ses travaux pour consolider l'indépendance de la Belgique, résolue de les terminer sans le concours du roi des Pays-Bas, s'il persistait dans son opposition." Talleyrand, III, bl. 431.

(†††) Bl. 57 der brochure van Thorbecke, 31 December 1830.

(§§§) III, bl. 423. (****) III, bl. 425.

EEN VERZUIM, DAT KAN WORDEN GOEDGEMAAKT.

Wij zijn een eigenaardig volk, is dikwijls opgemerkt, nog meer door vreemden dan door onszelf. Maar als we de hand in eigen boezem steken en zelf een oordeel moeten uitspreken, zou het dan wel anders zijn? Een eigenaardig volk met onze strenge degelijkheid, waar wij ijdel op zijn, een beetje mee coquetteeren en — contradictio in adjecto — ook wat mee te koop loopen; met onzen practischen zin, ten minste in onze eigen oogen; met onze leukheid, tot onverschilligheid, tot saaiheid zelfs toe, eene eigenschap, die veel goeds heeft voor het dagelijksch leven maar tevens het groote, het overgroote nadeel, om iets groots niet te kunnen waardeeren, nog erger: om iets groots niet tot stand te kunnen brengen. Menschen, die goed zijn ingelicht, weten maar drie dingen, waarvoor onze landgenooten uit hunne saaiheid in beweging, in geestdrift zelfs, zijn te brengen, en als dat waar is, dan bewijst het meteen, hoe degelijk de Hollander zelfs is in zijne geestdrift, vooreerst omdat hij zuinig is met zijn enthusiasme en daarmede moet men evenmin te scheutig zijn als met fijn reukwerk, ten andere om de objecten van zijne geestdrift: zijn godsdienst, zijne Oranjevorsten, zijne geldzaken. Overigens toont hij slechts eene belangstelling, die niet veel meer dan platonisch is. Zelfs in en om zijne geschiedenis gaat hij niet verder, dan iets te voelen voor deze drie, die de hoofdpunten vormen van zijn sociaal bestaan. Al wat daarbuiten ligt, hij neemt er desnoods kennis van, omdat het moet, maar het raakt zijne bovenste kleeren alleen, tot zijn hart dringt het niet door. Zijne godsdienstoorlogen, zijn tiende penning, de daden zijner Oranje's, hij voelt er warm voor, hij raakt in geestdrift bij het hooren van het verhaal ervan, maar wie onzer gewone, niet geleerde menschen voelt zich aangetrokken door groote figuren als Oldenbarneveldt en Jan de Witt, wier populariteit niet voldoende verzekerd is door hun tragischen dood noch die van De Witt door het compliment, dat men aan zijn zoon hoort maken, als hij een jongen van Jan de Witt wordt genoemd! Misschien was hunne kans op populariteit in de historie grooter geweest, als zij zich hadden kunnen aansluiten bij de politiek van de Oranjevorsten, maar die was in strijd met hun politiek beginsel. Wie onder de eersten de besten zal met vuur spreken, zich zonder beschaamdheid durven opwinden over onze knappe veldheeren buiten het Oranjehuis, wie over onze vloot-

voogden? — en we hebben er zoo eenigen gehad! Wie zal het initiatief durven nemen, om al die grootheden te vereenigen in eene beeldengalerij, in een pantheon onzer geschiedenis? Wie zou eraan denken, om dien mannen de hun toekomende hulde van het nageslacht te brengen? Of is die onverschilligheid soms het gevolg van eene soort waanwijze, pedante — want onze geleerdheid is pedant — en smakelooze opvatting der geschiedenis door onze geschiedschrijvers, die liever geleerd en droog dan populair willen zijn en die ons nog maar geene werkelijk leesbare geschiedenis bezorgd hebben of bezorgen durven? Waarom is De Ruyter zoo'n groote uitzondering op de menigte knappe mannen in populariteit? Is dat, omdat zijne moreele grootheid naast die van zijn intellect een zooveel grooteren indruk nalaat? Maar de oude Tromp is noch in genie noch in moraliteit de mindere van zijn jongeren tijdgenoot en evenmin is 's mans leven minder avontuurlijk of zijn z'n daden van minder wereldhistorische beteekenis. Maar Tromp lijdt met de meesten zijner groote landgenooten aan 't gemis van een bekwaam biograaf, en had Gerard Brandt niet geleefd of had hij minder talent gehad, De Ruyter had heel wat van zijne populariteit moeten missen en zelfs Vondel zou zonder Brandt nog minder bekend zijn geweest dan nu en met zijne letterkundige bentgenooten alleen het voorrecht hebben gehad te prijken op de boekenplanken van de enkele liefhebbers van een vaderlandsch vers.

Zoo zijn dus ook de groote mannen van het toeval afhankelijk en is het waarlijk niet hunne schuld, dat zoovelen hunner de welverdiende hulde van het nageslacht moeten missen. Waarom Van Oldenbarneveldt, den maker onzer politieke eenheid en beteekenis, het monument ontzegd? Is het, omdat wij alleen gevoelen voor de godsdienstquaesties en de Oranjeprinsen en hij om politieke redenen in de eerste is gewikkeld geworden op eene wijze, die de meerderheid van ons volk niet aanstaat, en om dezelfde oorzaken met de laatsten overhoop heeft gelegen?

En heeft het nageslacht tegenover Jan de Witt niets goed te maken? Zou het misplaatst zijn, om hem na bijna twee en eene halve eeuw de plechtige begrafenis te geven, die zijne verdiensten hem toekennen?

En waarom moest Tromp het standbeeld missen? Waarom was er een achttal jaren geleden in eene stad als Rotterdam zoo weinig geestdrift voor het plan, om hem aan de Maas een beeld op te richten, hoewel toch de stad met dien zeeheld nog in andere betrekking stond dan die van woonplaats en de stad was opgekomen door het zegevierend beginsel van de Vrije Zee, waarvoor hij zijn leven lang had gevochten en zijn leven had gelaten? Hoe weinig voelde men daar ook den trots, om den in de haven heen en weer varenden Engelschman — spijt officieuze vriendschapsbetuigingen toch eeuwigdurenden vijand van onze welvaart en onze nationaliteit — om dien Engelschman te toonen, welke mannen onder ons hem hebben aangedurfd en . . . aangekund, nog daargelaten onze zedelijke plicht, om dien verdediger van een hoog

beginsel als dat van de Vrije Zee te plaatsen tegenover de verdedigers van het egoistische principe van de uitsluiting der vrije mededinging. Maar men kende daar ook niet de beteekenis van den man; men miste alweer den Gerard Brandt, die de menigte kon voorlichten, en niemand, die het aandurfde, om die taak over te nemen; of liever: men gaf het plan van het standbeeld op, alvorens middelen te hebben gezocht, om de stad voor te lichten. In eene stad, waar men zoo medeleeft met de zee en met den voorspoed, dien de zee brengt aan de stad, is het niet te denken, dat men onverschillig zou zijn gebleven voor de bekroning der havenwerken door de materialisatie, door de symboliseering van dat beginsel in het standbeeld van Tromp.

Onze Oranjevorsten, ze zijn populair, soms legendarisch, een bewijs, dat de massa ervoor voelt, ervoor uit hare apathie wordt opgewekt. Ze zijn legendarisch populair, tot schade van de verdiensten van anderen, van de eigen familieleden zelfs, wanneer ze niet het voorrecht hebben den Oranjenaam te dragen; — zooveel klank heeft die naam in onze ooren. Wanneer b.v. worden de Friesche stadhouders in het oog der menigte van beteekenis? Als ze den naam Oranje gaan dragen, en een Prins Jan Willem Friso, hoewel voor de voorzichtige regeeringsmannen van zijn eigen tijd nog niet eens een Oranje, hoewel niet veel meer dan een knaap, een sympathieke, veelbelovende jongen, is meer bekend, meer bewonderd dan die ernstige, vrome, werkzame en verdienstelijke Willem Lodewijk, die slechts den naam Nassau droeg. Maar Friso was dan ook de erfgenaam van den naam Oranje.

En toch, als de geestdrift moet worden afgemeten naar hetgeen men daarvan ziet, naar hetgeen we daarvan laten kijken aan onze buitenlandsche gasten, dan moeten dezen wel een vreemden indruk krijgen of, wanneer ze een beetje goedwillig ten opzichte van ons zijn gestemd, tot de conclusie komen: de Nederlander draagt zijne sympathieën liefst niet ten toon; hij houdt ze binnen zich opgesloten; ze voor den dag te brengen, vindt hij bespottelijk en . . . een beetje kostbaar misschien ook. Waarom zou hij anders niet voor den dag komen met de beelden van Maurits, Frederik Hendrik, Willem III? Waarom zou hij er geene eer in vinden die in brons voor te stellen aan zijne bezoekers met het verheffende, trotsche gevoel: toont mij ergens ter wereld een vorstengeslacht, dat in eene eeuw tijds zooveel merkwaardige mannen heeft opgeleverd, als ten onzent aan het hoofd der regeering hebben gestaan en zich met den stamvader, den Zwijger, aan het hoofd hebben gegeven aan de publieke zaak en de personificatie zijn geweest van de nationale idee!

Voelt de Nederlander dat dan niet? Jawel, hij voelt het wel, maar hij durft er niet mee voor den dag komen; hij is te bescheiden, hij is te bang voor bravoure. Waarom een Maurits, den organisator van ons eerste leger, den knappen ingenieur, den modernen krijgsman, die begon met de zuivering van het land van vreemde troepen, die onze

opkomende zelfstandigheid met de wapenen verzekerde, waarom hem geen standbeeld opgericht ergens vóór eene kazerne te midden van zijne soldaten? — daar hoort hij: onze troepen zijn ook de zijne en al zou hij misschien glimlachen om het kleine beetje, hij zou zeggen: »Maar ik zal er iets mee doen!" Waarom Maurits' beeld niet geplaatst op het voorplein van de Haagsche infanteriekazerne, met den neus in de richting van de stinkgracht, die nu zijn naam draagt? — want zoo smakeloos zijn we, zoo gedachteloos kunnen we zijn: we hebben Willems- en Frederiks- en Alexanders- en Coehoornkazernes, maar het schijnt nog bij niemand te zijn opgekomen, om één dier gebouwen te noemen naar den man, die de moderne legers heeft georganiseerd. Of zou de politiek hier ook al in den weg zitten, omdat de vorst te onzaliger ure in de staatkunde werd betrokken en dingen heeft moeten doen, die beter niet gedaan waren geworden? En waarom wordt Frederik Hendrik gemist, de man, die onzen staat eene plaats en eene eerste plaats wist te verzekeren onder de Europeesche mogendheden, wiens naam in onzen mond als vanzelf samengaat met de gouden eeuw onzer geschiedenis? Waarom? Of is ook deze te veel *dit* en te weinig *dat*, gemeten met onze kleine burgermansmaat, die wij, gewoon te leven in kleine verhoudingen, te veel gewoon zijn aan te leggen, waardoor wij verzuimen ruimer te kijken, verleeren een breederen blik op de dingen te hebben en in 't algemeen dat burgerlijk karakter blijven ten toon stellen, dat wel erg degelijk maar o! zoo vervelend is, dat ons erg braaf maakt in eigen oogen, maar ook wel eens ergernis wekt.

En ook Willem III: waar is die geplaatst . . .? 't Is voor hem, dat ik even het woord heb gevraagd. Zijn verleden is op het tapijt en de quaestie is aan de orde, of er niet een verzuim valt goed te maken en hoe het wel goedgemaakt kan worden, een verzuim tegenover hem in de eerste plaats, die in veler oogen de grootste was van zijn geslacht en nog genialer was dan de Zwijger, een verzuim ook tegenover onszelf, onze nationaliteit, die zichzelf eerbiedigt en eerbied afdwingt van anderen in de erkenning zijner verdiensten door het brengen van de hulde, die hem toekomt.

Een verzuim? Lees slechts, wat een buitenlander, een Duitscher schrijft, die veraf stond van onze vaderlandsche belangen, die aan Willem III geene andere verplichting heeft, dan ieder beschaafd mensch heeft aan een man, die in de wereldhistorie beteekenis heeft gekregen door daden, welke de beschaving, de vrijheid zijn ten goede gekomen, en hoe hij in geestdrift uitroept: »Und solche Grösse stirbt nicht, selbst wenn die sie geschaffen, leiblich gestorben und wenn auch sie, die für die Menschheit schufen, in ihrer Heimat engen Grenzen die so sehnlich gewünschte Würdigung nicht immer fanden; ihre Heimat, die ihnen gab, aber mehr noch sich geben liess, teilt ihren Ruhm der Unsterblichkeit!" Ik moet zeggen: toen ik dit las, kreeg ik eene kleur van schaamte, zooals dat gebeuren kan, wanneer we opmerkzaam worden

op eene minder fraaie daad of eigenschap en de erkenning in ons opkomt, dat we tegenover een vriend staan, die ons onze feilen toont.

Een verzuim? Zie eens naar de andere zijde van de zee, naar Engeland, waar men den Koning Willem III zijn standbeeld heeft gegeven, en toch was hij daar geen volksheld, maar had hij het voor den Engelschman twijfelachtige voorrecht de bevrijder te zijn van de tirannie der zelf slaafsche Stuart's, een voorrecht, hierom zoo twijfelachtig, omdat de aard van den Engelschman meebrengt weldaden, ook al heeft hij die noodig gehad, ook al was er geene andere uitkomst mogelijk, nooit te vergeven aan den weldoener, vooral wanneer die nog de onvergeeflijke fout heeft van geen landgenoot te zijn. Men hield niet van Willem III; hij is er nooit populair geweest, maar men heeft zijne nagedachtenis twee eeuwen na de bevrijding de hulde gebracht, waardoor men de vroegere verguizing tijdens zijn leven heeft goedgemaakt.

De tijd had geleerd, welke plaats die vreemdeling voor Engeland innam in de geschiedenis van de Europeesche beschaving, hoe onmisbaar die erfgenaam van Gustaaf Adolf was geweest voor Europa, maar vooral ook voor Engeland. Wat Gustaaf Adolf had verricht, toen Europa's politieke vrijheid dreigde onder te gaan voor de overheersching van Habsburg, dat deed Willem III, toen het overwicht was overgegaan op Bourbon, van de vereenigde Spaansch-Oostenrijksche macht op Frankrijk, en toen de politieke heerschersidee was verpersoonlijkt in dien Lodewijk XIV, een koning in voornaamheid maar in talent niet de gelukkige opvolger van de groote staatslieden, wier erfgenaam hij was.

Tegenover die idee, tegenover het absolutistisch imperialisme de verdediging der politieke zelfstandigheid op zich te hebben genomen; de vrijheid van minder machtige staten voor langer dan eene eeuw te hebben gewaarborgd; aan Engeland de staatsinstellingen te hebben geconsolideerd, die zich uit zijne geschiedenis gaandeweg ontwikkeld hadden; als Protestant voor het vrije Protestantisme te zijn opgekomen, maar nog meer de vrijheid van het godsdienstig leven te hebben verdedigd; tegenover het absolutistisch beginsel, dat in naam Gods onvoorwaardelijke gehoorzaamheid eischt van de volkeren en tirannie en slaafschheid moet ontwikkelen, de koninklijke les aan alle vorsten en staatslieden te hebben gegeven, »that the observance of laws is necessary to the happiness of states"; in den strijd voor zulke beginselen Engeland te hebben gehaald en dien staat voorop te hebben geplaatst en hem de plaats te hebben teruggegeven, die hem toekwam sedert Eduard III, Elizabeth en Cromwell en die hij na Willem III spijt onbeduidendheid van zijne vorsten heeft gehandhaafd, — dat is de grond van Engeland's hulde aan den vreemden Oranjevorst. En toch is het slechts eene hulde uit fatsoen, conventioneel en koud, voortkomende uit verstand en redeneering maar niet uit liefde en uit het hart. Engeland hield niet en houdt nog niet van den vreemdeling. Willem is nooit een Engelschman ge-

worden; Willem had het ook nooit kunnen worden; Willem is altijd te veel Hollander gebleven. Hij is Engeland te hoog, te onbereikbaar. Deze Willem was niet gekomen als een Conqueror maar als een Bevrijder; hij drong zich niet op, maar liet zich bidden en, met gewapende macht in het land gekomen, maakte hij geen gebruik van het behaalde succes, om zich vooraan te plaatsen. Hij liet den gebeurtenissen en de vrije beraadslaging den loop en mengde zich er niet in met intriges, maar wanneer men hem wil ter zijde schuiven en zijne persoonlijke waardigheid aantasten, dan verklaart hij openhartig en hoog, dat hij niet gekomen is, om eene lijdelijke rol te spelen; dat hij geen gezag verlangt, geene regeering wil, »unless it be put in my own person and that for the term of my life". Wil men in Engeland anders, 't is hem wel; hij zal teruggaan naar Holland en zich niet meer met de Engelsche aangelegenheden bemoeien. Kan het hooghartiger en eerlijker den trotschen Engelschen zakenman doen gevoelen, dat men hem noodig heeft?

Was hij dan wars van het gezag? Men behoeft zijn portret maar aan te zien, om te weten, dat daarvan geene sprake is: zijne trekken spreken van een heerscherskarakter, van iemand, wien het gezag toekomt. Maar hij wil het niet om het gezag zelf, om het genot van de uitoefening: het gezag is voor hem middel tot bereiking van zijn doel, een groot doel, niet begrijpelijk voor den middelmatigen tijdgenoot. Eerzuchtig was hij dus? Misschien, maar juister schijnt mij de qualificatie: zich bewust van zijn plicht en zijne roeping en één geworden met dat plichtsbesef en die roeping.

Een plichtsmensch was deze Oranje als zoovelen en de besten van zijn geslacht, dat eene scherp omlijnde roeping heeft te vervullen, zich die roeping bewust maakt en elk met het hem gegeven talent werkt aan de vervulling van de door de Voorzienigheid of het Noodlot opgelegde taak, plichtmatig en trouw.

Een plichtsmensch was ook Willem III in zijne verhouding tegenover ons, in zijn werk hier te lande. Hoe innig, hoe nauw verbonden is 's mans geschiedenis met die van zijn, van ons land; hoe is hij in die geschiedenis geworden tot wat hij wezen moest; hoe heeft hij zijne roeping volbracht en onzen staat, verbonden aan zijne plannen, eene groote rol toebedeeld in de wereldgeschiedenis. En hoe is hij bij dat alles toch altoos Hollander gebleven, spijt de verdrukking, die zijn deel was in zijne jeugd van de zijde van landgenooten; Hollander ook in den tegenspoed van zijn land, ook als hem van de zijde van den belager van zijn land allerlei mooie voorspiegelingen gedaan werden. Hij werpt de fraaie voorstellen terug, schudt den verleider, die als broer zijner moeder volle vertrouwen schijnt te verdienen en als koning van een machtig rijk in staat schijnt, om zijne fraaie beloften te volbrengen, hij schudt dien verleider van zich af met een: »Ga achter mij, Satan!" — »Met hem is niets te beginnen!" meent die oom; »hij is een te hartstochtelijk

Hollander." Wat begrijpt die plichtvergeten Koning Karel trouwens van een nauwgezet plichtsbesef, hij, die zichzelf en zijn staat verkocht voor eenige zilverlingen; hij, die verraad pleegde aan zijn staat, een verraad, dat slechts geheim bleef uit vrees voor het schavot! Hoe is zoo'n man in staat, om te vatten, wat het is, zijne roeping getrouw te blijven, voor zijn beginsel desnoods martelaar te kunnen zijn, zijne taak door overeenstemming met het evangeliewoord hooger te stellen dan zijne familie en liever te sterven op den laatsten wal ter verdediging van de laatste gracht, dan zijn werk in den steek te laten en te denken aan eigen voordeel! Een hartstochtelijk Hollander — dat was een waar woord uit den mond van den man, die zelf geen hartstochtelijk Engelschman kon zijn; dat bleef Willem III in den vreemde tot zijn dood toe; dat was hij vooral op dat verheven tijdstip van de komst zijner vrouw in Engeland, het oogenblik van zijne grootste glorie, toen eene schitterende toekomst zich voor hem opende, maar toen hij tevens voelde, hoe het verleden van hartelijke innigheid met zijne vrienden uit de Republiek voorgoed was afgesloten; toen hij in het pijnlijke bewustzijn, dat van nu af geen geluk maar alleen zorg voor hem was weggelegd, tranen stortte. Wie zou ooit hebben gedacht, als hij al die portretten, die er van hem bestaan, bekeek, dat een koel oog als het zijne vatbaar was voor schreien, dat die bedachtzame man in staat was, om anderen tot tranen te bewegen, zooals hij eenmaal de Staten-Generaal deed, dat samenstel van koel berekenende, angstig voor de belangen van hun land zorgende mannen op het oogenblik, dat hij van hen afscheid nam voor de onderneming naar de overzijde der zee, die hemzelf maar ook den Nederlandschen staat in den afgrond kon sleepen! Wat had het eene moeite gekost, om die mannen te overtuigen, maar nu ze overtuigd waren, gingen ze van heeler harte mee in de onderneming, wierpen ze ook hun eigen belang en de veiligheid van den Staat op de waagschaal, beschouwden ze zijne taak als de hunne, hielpen zijn plicht tegenover de maatschappij mede vervullen als hun eigen plicht en met tranen in de oogen beloofden zij plechtig te zullen zorgen voor zijne achterblijvende vrouw, »wat er ook mocht gebeuren". Op hetzelfde oogenblik hielpen zij, eenvoudige burgers, souverein van den Staat, eene wereldhistorische gebeurtenis volbrengen van onafzienbare gevolgen.

Hartstochtelijk Hollandsch had die man ook zijne vrouw gemaakt, eene voortreffelijke vrouw van karakter, gelijkwaardig met die edele moeder der Nassau's, Juliana van Stolberg, beiden vol van de idee, waarvoor het geslacht der Nassau-Oranje's leeft, beiden bereid daarvoor alles, zelfs het liefste bloed, op te offeren. Hollandschgezind was Maria Stuart al in hare jeugd, toen haar oom en haar vader zich aansloten bij Frankrijk en zij met de vingers de Hollandsche marschen trommelde; hartstochtelijk Hollandsch werd zij als vrouw, als prinses van Oranje, die hier haar geluk vond en hier sympathie zag in aller oogen, wanneer zij alleen achterbleef, toen de tocht plaats had, welke haar man het leven

of haar vader den troon moest kosten. Als zijzelf naar Engeland moet oversteken met het vooruitzicht van voorgoed te leven te midden van stijve verhoudingen vol wantrouwen, dan schrijft zij: »Het is een zwaar verdriet voor mij, om dit land, waar ik zoo gelukkig ben geweest, te verlaten, en ik ben zoo gelukkig door al de tranen, die ik heb zien vergieten, dat ik het niet zou kunnen zeggen." En als zij Den Haag moet verlaten, waaraan zij later in droeve oogenblikken zoo dikwijls met weemoed terugdenkt of met een glimlach, als zij op een mooien Meidag terugdenkt aan hare wandelingen over de Haagsche kermis; als zij te midden van eene belangstellende, toejuichende menigte die stad vaarwelzegt, om terug te keeren naar haar vroeger vaderland, dan barst zij in tranen uit. Ook zij was eene hartstochtelijke Hollandsche.

En er was reden voor die hartelijke verhoudingen. Hij was de erfgenaam, de drager eener historische traditie, de Oranjeoverlevering, waarover niet veel gesproken wordt, maar die door de eeuwen heen des te dieper zich heeft vastgeworteld, die nu eens minder dan weer meer wordt gevoeld en zich naar buiten werkt naar gelang van de omstandigheden en te krachtiger te voorschijn komt, naar mate ze met meer nadruk, met meer geweld is teruggehouden.

Begraven was ze geworden met het lijk van Prins Willem II, meenden de voorstanders van de provinciale, van de stedelijke onafhankelijkheid, die wakkere mannen, die in de overwinning van het eenheidsprincipe, vereenzelvigd met de Oranjevorsten, meenden een gevaar te zien voor de vrijheid van de stad, voor de onschendbaarheid van het privilege maar ook — het waren menschen zooals wij — voor zichzelf en nog meer voor zichzelf dan voor het principe. Begraven dachten ze de Oranjeoverlevering en daarmede de gedachte aan de eenheid en den welstand van het geheel en ze wisten niet, dat het gemis van die eenheid de veiligheid van den Staat in gevaar bracht. Ze waren zich toen nog niet bewust, dat na de terugtrekking van Spanje een ander gevaar kon dreigen, en hielden zich veilig achter de rhetorica van de zeven pijlen, in één bundel vereenigd; ze vergaten, dat één rukje aan den band, die ze bijeenhield, genoeg was, om ze uit elkaar te doen vallen, wanneer niet het zwaard werd gehanteerd, om ieder, die rukken wou, op een afstand te houden. Ook rhetorica, dat zwaard en dat rukje, maar rhetorica van de daad: de zeven pijlen in één bosje zijn te passief.

Begraven scheen het eenheidsprincipe, maar het leefde weer op. Er werd een Oranjekindje geboren en, als beschaafd mensch moge ieder eene traditie meebrengen: vorstenkinderen hebben meer dan andere kindertjes een principe te dragen. Het principe leefde door en groeide, spijt Akte van Seclusie, en naarmate het kind grooter werd, naar die mate trok het meer de aandacht van de menigte en groeide ook de vrees van de voorstanders der verbrokkeling. Voor 't oogenblik behoefde die vrees niet groot te zijn; de mannen, die dat beginsel voorstonden,

waren wakker; ze deden hun plicht en hadden succes tegenover den vreemdeling, den Engelschman, maar ze moesten succes blijven hebben, want ze dreven erop en de aandacht van het andere principe moest worden afgeleid, maar het groeide steeds meer, spijt Eeuwig Edict en Harmonie en zulke interessante papieren, en het trok steeds meer de aandacht. En hoe grooter de achteruitgang, des te meer de belangstelling, des te grooter het wantrouwen tegenover de vijanden van den opgroeienden jongen. Dezen hadden succes noodig, maar dat wordt minder: hij wordt in den tegenspoed, in de verdrukking des te interessanter. Zij, kooplui, mannen van zaken, verbeeldden zich, dat men in de maatschappij alleen wat beteekenen kan door geld, en een geschiedschrijver, die hun woord sprak, durfde het hardop zeggen: de arme is overal geminacht; en de Prins was arm. Door de omstandigheden was hij in betrekkelijke armoede geboren. Ja, in hun oog is de arme overal geminacht en menschen zooals wij, maar niet de vorstelijke drager van een groot principe. Wie zoo denkt, kent het volk niet. De verdediger van een beginsel, dat het bestaan van het volk waarborgt, wordt in armoede en in tegenspoed voorwerp van medelijden en, overwint hij de ongunstige omstandigheden, zelfs het middelpunt van de geestdrift van het volk. Dat vergaten de mannen, die waakten voor het privilege en voor zichzelf, en zij achtten zich zeker, zoolang hij bij hen in debet stond. Met benepen harten overlegden ze, hoe ze de belangstelling van de groote wereld buiten hun engen kring wat konden beperken, en hoe vreemder maatregelen ze nemen, hoe meer ze aan het nageslacht hun angst toonen. Maar de jongeling had de verlangende, belangstellende blikken van de menigte gezien en begrepen tusschen de hoofden door van zijne omringende bewakers en, als hij de kans schoon ziet, ontglipt hij aan hun oog; voor een oogenblikje slechts, maar lang genoeg, om die twee, dat volk en dien vorst, elkaar te doen begrijpen en te doen hopen voor de toekomst. Hij vertoonde zich in Middelburg, nam zitting in de Staten van dat gewest krachtens zijn recht en werd door de Zeeuwsche bevolking ingehaald als een vorst.

Ze gevoelen, dat hunne zaak wegzinkt, de mannen van het provincialisme; ze zien met den dag hun aanzien verminderen, het vertrouwen afnemen, dat voortkwam uit het succes. Ze dreven op het succes, zei ik straks, en het succes verdwijnt voor het gevaar, dat de nationale zaak bedreigt, en voor die nationale zaak kunnen zij zich onmogelijk spannen: dat is in strijd met hun verleden, met hun eigen beginsel, dat het nationale belang verloochenen moet. Ze trachten zichzelf te redden door hem. Hem de schijn van de waardigheid zijner voorouders, hun de macht; in hem de centralisatie voor den vorm, de verzoening met de eenheidsidee, in hen het vermogen, om dien vorm zinloos te laten en het principe van het provincialisme te laten zegevieren; hij aan het hoofd van het leger maar machteloos, om ermede te ageeren, uit vrees, dat de wapenen soms mochten worden gebruikt tegen henzelf; zij vol wan-

trouwen zelf de teugels in de hand houdende, niet beseffende, welke verantwoordelijkheid zij droegen. Hij voor hen een noodzakelijk kwaad, dus een kwaad vooral, maar dat niet te keeren viel, omdat erger kwaad te wachten stond, als men hem ter zijde schoof, en dus ook noodzakelijk; zij voor hem de werktuigen, door het volk gebruikt ondanks henzelf, tot bereiking van een groot doel, beveiliging van den Staat. Luister, welke stem er uit Zeeland wordt gehoord, als bekend wordt, dat men eerst het plan had, om een ander dan Oranje aan het hoofd te plaatsen: »Versterken van het leger, aangaan van vreemde bondgenootschappen, het hielp allemaal niets, als men het bestaande wantrouwen niet wegnam, als men aan het hoofd der troepen, hoe talrijk misschien ook, niet een kapitein-generaal stelde, die evenzeer bij volk als manschappen in aanzien was, en men wist wel, dat er maar één persoon was, die die plaats kon bekleeden; dat alleen de Prins van Oranje in staat was, om het algemeene wantrouwen weg te nemen en het volk ertoe te brengen zonder tegenzin mee te helpen, om den Staat te verdedigen, en de soldaten, om onder zulk een opperbevelhebber te strijden."

Met weerzin werd hij geroepen en de 21-jarige jonge man was diplomaat genoeg, om zich het weinige, dat men hem geven wou, te laten welgevallen, zich wel bewust, dat de rest wel volgen zou en dat, waar hem de macht ontbrak, hem ook de verantwoordelijkheid voor mogelijke rampen ontging. Hij nam niemand tegen zich in en liet de bestaande regeering, die zich uitputte in kleinzieligheid, iedereen tegen zich innemen, door ze haar gang te laten gaan. Onbegrijpelijk de verblindheid van de regeering, die in hare maatregelen wordt geleid door hartstochtelijke partijzucht. Ze zag heel goed in, dat de toekomst niet veel goeds brengen zou, dat er ongelukken zouden voorkomen, misschien zelfs rampen, maar dat zij daarvoor de verantwoordelijkheid zou dragen, daar begreep zij toen niets van en later evenmin. Zij, die later de geschiedenis van de débâcle van 1672 opteekenden, wilden nog de regeering schoonwasschen, door de schuld te werpen op de officieren, die hun plicht niet deden. Nog begrepen ze niet, dat de regeering toch verantwoordelijk is voor de benoeming of handhaving van die officieren, welke verraad pleegden. Maar zoo was nu eenmaal dat veelgeroemde stelsel uit de dagen onzer republiek van regeeren met comité's en commissies, dat onder elkander afdoen of niet afdoen van zaken, dat met elkaar knoeien, om elkaar den bal toe te werpen en elkanders kleine belangetjes voor te staan ten koste van het geheel; niemand wil de verantwoordelijkheid dragen; iedereen schuift die van zich af. Zijn wij geheel genezen? Was het maar waar! O, die geschiedenis van onze merkwaardige republiek, ze werkt nog zoo na: ten goede en ten kwade.

De verantwoording, die niet gevoeld werd, werd geëischt, bloedig geëischt; ze werd gegeven en bloedig gegeven. De publieke opinie laat zich niet straffeloos het zwijgen opleggen; ze had al meer dan

eens gesproken, maar er was niet naar geluisterd. De openbare meening stelde geen vertrouwen in het bestaande stelsel; het volk wierp het omver, toen de nood de massa uit de apathie wakker maakte, en riep om den Prins van Oranje. Zijn tijd was gekomen en met zijne verschijning in de regeering veranderde de staat van zaken; de golven, die hoog waren gegaan, bedaarden vanzelf. Het algemeene wantrouwen, zich openbarende in eene vinnige kwaadsprekendheid, verdween; waar in de diplomatie vergrijsde staatslieden niets van begrepen, gebeurde. De onderhandelingen met den vijand, waarmede men het land en zichzelf had trachten te redden, maar waaruit niet veel meer was gebleken dan groote angst en diepe neerslachtigheid, ze namen een anderen loop. De mannen, die vroeger alleen zichzelf, eigen bekwaamheid, eerlijkheid en karakter vertrouwd hadden en Willem III zelfs een kruimke gezag hadden misgund, lieten de zaak geheel aan hem over en hij sprak het trotsche woord: onaannemelijk! en allen waren tevreden. De bevolking, bang, gejaagd en zich gedragende als kinderen, die alleen zijn gelaten in een hevig onweer, werd rustig en bleef kalm afwachten, zooals de kinderen, wanneer de vader of de moeder is binnengekomen. In het leger, dat nog niets had gedaan dan terugtrekken en vluchten en verder al wat niet heel eervol is, kwam de noodige veerkracht terug; de noodzakelijke discipline werd er weer aan opgelegd en het begon zich te vormen tot een leger, dat weldra weer kon meetellen, waarmede door een vijand rekening was te houden, dat, eerst volkomen gedemoraliseerd, weldra en zelfs nog in hetzelfde jaar offensief kon optreden en den geduchtsten vijand van middel-Europa kon noodzaken, om het land te verlaten.

En wie bracht dat alles tot stand? Een jongeling van één en twintig jaar, iemand dus, dien wij, soms zeer ten onrechte en zeer onmenschkundig, als het geen prins geldt, nog een kwajongen plegen te noemen, niet anders geoefend in de diplomatie, dan de school van het leven en zijne eigen verhoudingen hem geleerd hebben; die nooit te voren een officiersrang heeft bekleed, niet in de gelegenheid is gesteld met troepen om te gaan, ze te oefenen, met ze te manoeuvreeren; en deze jonge man deed twee jaar later den veldheer met den grootsten naam, Condé, verbaasd staan in den slag bij Seneffe en hem verklaren in den Prins gevonden te hebben een geboren generaal. Die jonge man van één, twee en twintig jaar redde het land van den ondergang door de bezieling, die er van hem uitging voor de in hem verpersoonlijkte idee van de nationale eenheid, die overwon over het conservatisme van het zichzelf genoegzame provincialisme. Zonder de middelen, die de latere maatschappij na eene 18-eeuwsche wijsbegeerte en eene groote omwenteling van 1789 zal leeren beschouwen als voorwaarden, om het nationaliteitsbegrip te doen overwinnen, had de Nederlandsche nationaliteitsidee gezegevierd en het volk was tevreden en bleef tevreden, want Willem III behield het vertrouwen, dat hij werkte voor eene natie, een vertrouwen, als

nooit een regent zich kon verwerven, die bij mogelijk even groote toewijding altijd verdacht werd te werken voor zichzelf.

Het eenmaal verworven vertrouwen heeft hij nooit verloochend; hij bleef de man, die in de eerste plaats dacht aan de natie, en toen dezelfde Lodewijk XIV, die zich eenmaal zoo minachtend over het jonge kereltje had uitgelaten, waarvoor zijn gezant hier te lande hem had gewaarschuwd, gemerkt had, wie dat prinsje was en wat hij beteekende aan het hoofd van het volk van visschers en kooplui, toen zocht hij hem te winnen voor zijne politiek. Maar het gelukte niet, want 's Konings plannen waren in strijd met de nationale belangen en de Koning moest zich wenden tot 's Prinsen tegenstanders, tot de vijanden van het nationaliteitsprincipe, om den Prins te belemmeren in de verwezenlijking van zijn politiek ideaal, dat hij in de afzondering als jongeling zich reeds had gevormd en als man consequent, zonder afwijking van den weg, tot stand trachtte te brengen en tot stand bracht. Uitkomst en nageslacht erkennen zijne politieke levenstaak als de juiste. Die belemmering gebeurde in naam der vrijheid. »Men spreekt van vrijheid", verweet hun de Prins, »en verhindert intusschen, dat de staat zich wapent, maar nog eer we een jaar verder zijn, zal blijken, wie zijn plicht heeft gedaan en wie niet." En de bevolking begreep den Prins en dreigde zijne tegenwerkers te behandelen op de wijze, als ze in het jaar 1672 had gehandeld. Het provincialisme had, om zich te handhaven tegen het nationaliteitsprincipe, steun gezocht bij den man, die in 1672 bijna den staat ten onder had gebracht. In 1672 had het zichzelf veroordeeld door verblinding, twaalf jaar later veroordeelde het zich door staatsverraad. Door de historie is het veroordeeld, omdat het de nationale zaak verloochende, ons tegenhield op den weg van onze ontwikkeling, ons kleiner maakte, dan noodig was, evenveel kleiner, als we vroeger door de Oranje's grooter waren geworden, dan natuurlijk scheen voor zoo'n klein volk; omdat het onzen verderen bloei belemmerde, ons zwak maakte in tijden van groote nationale veerkracht, belachelijk in tijden, dat ook die veerkracht gemist wordt. Zoo één, dan heeft juist Willem III dat begrepen, is hij het, die met den staat der Nederlanden achter zich het imperialisme van den Franschen monarch wist te beteugelen en zelfs, eindtriomf van zijn levenswerk, lang na zijn dood eene eeuw lang die macht aan banden wist te leggen; is hij het, die Engeland de uitredding bracht uit de dreigende tirannie en dien staat terugbracht in het spoor, waaruit het door de Stuart's was gelicht, om vast te loopen in het rulle zand. Zoo gaf hij onzen staat zijne plaats in de beschaving der menschheid; zoo leidde de overwinning van het nationaliteitsprincipe, dat, zoo ergens, het allermeest bij het Germanendom heeft te strijden tegen het particularisme, tot nationale grootheid en is deze Willem geworden het symbool van de nationale idee.

Zooals hij bij ons den steun had van de natie achter de regenten, zoo was hij gevreesd door die andere, de Fransche natie, die natuurlijkerwijze

tegenover hem stond als vijand. Wie een groot idee voorstaat, heeft veel vijanden en hoe meer dezen vreezen, hoe meer beteekenis die persoon krijgt. Aan het hof van Lodewijk XIV was eene geestige vrouw, voor wie de zonnekoning bang was; ze durfde meer zeggen dan een ander en was scherp. Ze sprak met den verdreven Engelschen Koning Jacob II, maar had niet veel op met den sensueelen stotteraar. »Als men dezen Koning ziet en men hoort spreken over den Prins van Oranje, dan merkt men, hoe achtenswaardig de Prins is. Ik heb sympathie voor een verstand als het zijne." Deze vrouw vertelt, hoe het in Parijs toeging, toen daar het gerucht liep, dat de Prins in Ierland aan zijne wonden was overleden. »De vreugde, die de tijding van zijn dood heeft veroorzaakt onder het gepeupel, is onmogelijk te beschrijven en pogingen, om de opwinding te bezweren, hebben geen ander gevolg gehad, dan dat men tweemaal vier en twintig uur heeft doorgeraasd en niets gedaan dan vreten en zuipen. Er zijn vreugdevuren gemaakt en er is vuurwerk ontstoken; sommigen hebben eene begrafenis voor den Prins georganiseerd en alle voorbijgangers daarbij genoodigd; anderen hebben eene stroopop gemaakt en een geheelen nacht erop geschoten. De kordelieren-monniken hebben vóór hun klooster een vreugdevuur gemaakt en er in een kring om gesprongen, gezongen en gedanst. Ja, als ik alles vertellen wou, dan zou ik een dik boek volschrijven, maar verwonderlijk is het," voegt zij er guitig bij, »dat 's Konings gezag, anders vrij absoluut, dit niet heeft kunnen verhinderen. Een van mijne lieden b. v., die wou zeggen, dat het nog zoo zeker niet was, dat de Prins van Oranje dood was, heeft zich uit de voeten moeten maken, om niet te worden verscheurd."

Stellen we daartegenover de aanhankelijkheid van het Nederlandsche volk, *zijn* volk, kunnen we wel zeggen, al maken we eene historische fout. In kritieke omstandigheden komt die het meest aan den dag, wanneer het gevoel zich moet uiten. Wat in 1672 is gebeurd, is een wonder, maar kon teleurstelling brengen. De teleurstelling is uitgebleven en meer nog: men bleef hier tevreden. Maar gevaren daagden telkens weer op, bij politieke omstandigheden, als met de voorbereiding van de expeditie naar Engeland, maar ook bij menschelijke gebeurtenissen. In den eersten Franschen oorlog werd hij op het ziekbed geworpen; hij had de pokken, de ziekte, waar weinigen van opkwamen, waar velen van zijne familie aan waren overleden. De Prins herstelde, maar ontzettend was de angst onder de bevolking, dat hij zou sterven, en men was als lamgeslagen van schrik bij de gedachte, wat er dan misschien weer te wachten stond.

Zóó was de bevolking reeds één geworden met den vier-en-twintigjarigen jongen man; zóó had hij zich onmisbaar gemaakt. En toch had hij nooit om populariteit gevraagd noch er moeite voor gedaan. Integendeel, hij was eer iemand, om den oppervlakkigen mensch tegen zich in te nemen; hij was stil en in zichzelf gekeerd; hij sprak weinig,

was niet vroolijk en zijn interessant gelaat stond koud. Het doet denken aan dat van Jan de Witt in zooverre, dat men van beiden kan zeggen: op dat gezicht zal nooit te lezen zijn, wat er in het binnenste van den man omgaat. Maar toch bracht zijn persoon, het verleden van zijn geslacht, maar brachten vooral zijne eigen daden en het te recht geplaatste, onverwoestbare vertrouwen der natie mede, dat de bevolking hem hier aanhing als een trouwen vaderlijken vriend, dien men alleen dan desnoods kan missen, wanneer men de aanhankelijkheid en de liefde kan overdragen op een ander. In Engeland waren al die eigenschappen genoeg, om ieder van hem af te keeren; ook daar deed hij geene moeite, om zich aangenaam te maken. Hij was er te veel Hollander voor in zijn denken, in zijn smaak en vooral in de keuze van zijne vrienden. Hij vertrouwde de Engelschen niet en zij vertrouwden hem niet. Hier was dat anders. Hij werd hier gedragen door het vertrouwen der natie; voor deze was hij het symbool onzer nationaliteit, en hij werkte met en door dat vertrouwen aan zijne groote plannen, die de menschheid ten goede kwamen. En wat dat vertrouwen zeggen wil, dat ondervond iemand in Amsterdam, die den vreemdsoortigen moed had, om openlijk met den Prins te spotten, toen hij pas overleden was. De man werd doodgeslagen door de woedende bevolking.

Een paar jaar te voren was in de Staten van Zeeland het besluit genomen, om een standbeeld voor den Prins op te richten. Met de bekende langzaamheid, waarmede hier te lande alles ging en nog gaat, had men de uitvoering nagelaten. Met de verandering van de tijden wijzigde zich ook de stemming der regenten. Men liet het na, toen de Prins dood was.

Dat verzuim van de regenten dient te worden goedgemaakt door de natie, nu deze zich bewust wordt, wat zij hem verplicht is en hoe zij zichzelf eert in den persoon van dezen held.

G. Slothouwer.

EEN ZWERVENDE WETENSCHAP.

Eerst had ik als opschrift: *Een dwalende wetenschap*. Ik begreep echter nog bijtijds dat het woord *dwalende* wegens zijn dubbelzinnigheid niet deugde en *zwervende* beter was, gelijk blijken zal.

Toen Dr. G. Heymans den 27sten September 1890 het hoogleeraarsambt in de wijsbegeerte aan de universiteit te Groningen aanvaardde, deed hij dat met eene redevoering over *Het experiment in de philosophie*. Volgens hem lost de nieuwere filosofie zich op in de psychologie van het denken (8). Ons wereldbeeld hebben wij te beschouwen als het produkt eener samenwerking van subjektieve en objektieve faktoren (7—8) en het is de taak der experimenteele psychologie, die subjektieve faktoren op te sporen. Dat zij zoodoende de objektieve faktoren niet leert kennen, spreekt vanzelf; de hoogleeraar zeide uitdrukkelijk, dat kennis van het wezen der dingen voor ons onbereikbaar is (7), want steeds bekijken wij de dingen door onzen bril en zijn de subjektieve faktoren werkzaam. Hoe wij, bij dezen stand van zaken, eigenlijk tot het aannemen van een wezen der dingen en van objektieve faktoren komen, heb ik in de redevoering niet kunnen ontdekken. Evenmin kreeg ik zekerheid of zoodanig wezen der dingen als werkelijk bestaande gelden moet, dan wel als een louter gedacht iets voor een gewrocht der subjektieve faktoren dient aangemerkt te worden. Nochtans veronderstel ik, afgaande op 's heeren Heymans zeggen, dat kennis van het wezen der dingen voor ons onbereikbaar is, bedoeld wezen voor eene onafhankelijk van ons bestaande werkelijkheid te moeten houden, waar de nieuwere wijsbegeerte of experimenteele psychologie zich dan niet mede inlaat, — en waarvan zij dus zeker ook de onveranderlijkheid niet beweert, zooals de Eleaten deden, die onze veranderlijke empirische werkelijkheid daarom een schijn noemden.

Goed; maar was de oude wijsbegeerte op de kennis van het wezen der dingen gericht (7), terwijl de nieuwere alle hoop op die kennis liet varen, is het dan wel volkomen in den haak, voor en na van wijsbegeerte te blijven gewagen? Kom, kom, — zou deze of gene misschien willen tegenwerpen — alle begeerte naar wijsheid is immers wijsbegeerte en waarom zouden wij dien naam dus weigeren aan de begeerte naar experimenteel psychologische wijsheid? Doch zulk eene flauwiteit ware toch geenszins in overeenstemming met den ernst der

zaak. Wanneer theologen, die het geloof aan godskennis of godkunde, zooals men eertijds ook wel zeide, niet meer bezitten, ons verzekeren dat de theologie eene nieuwe richting heeft ingeslagen en godsdienstwetenschap geworden is, zullen wij er met een zucht in hebben te berusten, wel wetende dat logika en theologie sinds eeuwen met elkander overhoop liggen. Maar een hoogleeraar in de wijsbegeerte, die zelf logika onderwijst, heeft aan strengere eischen te voldoen. Was kennis van het wezen der dingen het doel der oude wijsbegeerte en bleek dit doel onbereikbaar, dan is voortaan theoretisch en praktisch de allereerste plicht der wijsbegeerte, die onbereikbaarheid, met alles wat uit haar volgt, luid en openlijk te verkondigen, doch sticht men wetens en willens verwarring door klakkeloos iets geheel anders onder den ouden naam van wijsbegeerte te gaan leeraren, hoe belangrijk dit andere overigens ook zijn moge. Zou Dr. Heymans deze eenvoudige waarheid niet inzien en had Frederik de Groote gelijk toen hij 12 Juli 1775 aan Voltaire schreef: »*Il est plus difficile de faire entendre raison à un docteur en droit que de composer la Henriade*"?

Elf jaren na Dr. Heymans te Groningen, 14 October 1901, hield te Amsterdam weder een hoogleeraar in de wijsbegeerte zijne rede ter ambtsaanvaarding. Dezen keer was het geen *docteur en droit*, maar een *medicinae doctor*, de heer M. A. Van Melle, psychiater, en, wat de wijsbegeerte betreft, leerling van Prof. Heymans. Hij hield *Beschouwingen naar aanleiding van David Hume en zijne leer van het kenvermogen*. Wat hij daarover te berde bracht laat ik rusten. Maar zonderling trof mij hetgeen op bladzij 41—42 zijner redevoering te lezen staat: »Ik hoop in 't vervolg van tijd een bizonderen nadruk te kunnen leggen op de experimenteele psychologie". Waarom? Als wijsbegeerte? Het wordt niet beweerd. Slechts vernemen wij dat de studie der experimenteele psychologie uit theoretisch en praktisch oogpunt een onafwijsbare eisch van den tijd is en aan de psychiatrie een breederen psychologischen grondslag biedt. Ik betwijfel het volstrekt niet; doch bij toeval was de heer Van Melle niet hoogleeraar in de psychiatrie, maar in de wijsbegeerte geworden en voerde hij in deze hoedanigheid het woord. Wat kwam de psychiatrie hier dan doen en het nut der experimenteele psychologie voor gezegde psychiatrie? Trouwens, de leerling van Prof. Heymans scheen het erop gezet te hebben, den argeloozen toehoorder of lezer te verbijsteren. »Tusschen het griecksche verleden en ons staat de Christus, die met Zijn openbaring van zonde, gerechtigheid en oordeel, den herbouw van den griekschen tempel onmogelijk maakt", zeide hij (46). Zoo stevenen wij met volle zeilen de theologie binnen en kunnen wij ons hart ophalen aan het kluchtig geval van een krankzinnigenarts, die, benoemd tot hoogleeraar in de wijsbegeerte, als zoodanig de psychiatrie wil bevorderen door middel der experimenteele psychologie en voorts zich belast met de prediking van den Christus en

zijn openbaring, opdat het woord vervuld worde: *Philosophia ancilla theologiae.* Ik dacht dat de »nieuwere" filosofie experimenteele psychologie geworden was juist wijl kennis van het wezen der dingen, waar de oude zich aan vergaapte, buiten ons bereik ligt.

Waarlijk, indien Vauvenargue gelijk had met zijn stelregel: *La clarté est la bonne foi des philosophes*, dan zou ik haast vreezen dat de »nieuwere" filosofie niet geheel te goeder trouw is, een loopje met ons neemt en aanstalten maakt om ons naar de middeleeuwen terug te leiden. Ook den heer J. D. Van der Waals Jr. was het te kras. Hij had de lessen over wijsbegeerte van Prof. Spruyt gevolgd, die gelukkig zoomin als Land tot de nieuwlichters op wijsgeerig terrein behoorde, wien Bolland hunne »*handwerksmässige Richtung auf experimentale und berechnete Psychologie*" verwijt (*). Dr. Van der Waals plaatste zijn voortreffelijk, door helderheid uitmuntend betoog in *Onze Eeuw* van Januari '02 en ik verblijdde mij toen ik geheel onverwacht iemand met zulke gezonde wijsgeerige denkbeelden zag optreden. In dezen tijd van kerkelijke staatkunde, die reeds een wetsontwerp tot bescherming der heilige pokken durfde voorstellen, zou het diep treurig wezen indien niet onder de jongeren, voorzoover zij zich aan wijsbegeerte laten gelegen liggen, het besef levendig bleef dat zij nog wel iets beters kunnen verrichten dan in experimenteele psychologie te gaan liefhebberen.

Onze schrijver vergeleek de nieuwe manier van doen, waarbij eene der ervaringswetenschappen het onderzoek op zich neemt der fundamenteele begrippen en stellingen, die alle wetenschap torsen, »met de poging van Münchhausen om zichzelf aan zijn staartpruikje op te halen uit een vijver, waarin hij gevallen was". Zeker, aan onze hoogleeraren in de wijsbegeerte is ook het onderwijs in de psychologie opgedragen; en nademaal »experimenteele psychologie toch ook een soort psychologie [is]", schijnt er niets tegen in te brengen dat zij door hoogleeraren in de wijsbegeerte als onderwerp van hun psychologie-college gekozen wordt (87—88). De heer Van der Waals toont dan echter aan dat dit slechts schijn is, een spelen met het woord *psychologie*, waarvan het »dubbele gebruik" door hem terecht »een rijke bron van misverstand" geheeten wordt. »Inderdaad komt het mij voor" — schrijft hij — »dat wij ons niet meer moesten verbazen, wanneer een hoogleeraar in de wijsbegeerte het noodig oordeelde de beginselen der cosmographie op zijn college uiteen te zetten, dan wanneer hij een college over de experimenteele psychologie opent. Een dergelijk misverstand is des te meer te betreuren, daar hetgeen er van een hoogleeraar in de wijsbegeerte wordt gevergd toch reeds zoo verbazend zwaar is, dat het waarlijk niet te wenschen is dat hij zijn kracht verdeelt om er nog eene willekeurige bijzondere wetenschap bij te gaan doceeren" (90).

(*) In zijn *Commentar* op Hegel's *Philosophie der Religion*, bladzij 111.

't Is zoo duidelijk als iets zijn kan. *Qui bene distinguit bene docet.* De vermakelijkheid van Münchhausen's avonturen is nog geen reden om te juichen wanneer hoogleeraren in de wijsbegeerte zijn kunststukken pogen na te doen; en men behoeft op experimenteele psychologie volstrekt niet uit de hoogte neder te zien, noch haar voor een minwaardig handwerk te houden, om zich te verzetten tegen wie haar in de plaats der wijsbegeerte zouden willen schuiven. Er zijn over onderwerpen van experimenteel psychologischen aard uitstekende boeken geschreven, vol van belangrijke waarnemingen en proefnemingen, bijvoorbeeld door Pierre Janet *L'automatisme psychologique, essai de psychologie expérimentale sur les formes inférieures de l'activité humaine*, 1889; door Dr. A. Lehmann *Aberglaube und Zauberei*, duitsche vertaling van 1898; door Th. Flournoy *Des Indes à la planète Mars, étude sur un cas de somnambulisme avec glossolalie*, derde uitgaaf 1900, om er nu maar niet meer te noemen, zooals de verslagen van de *Society for Psychical Research* te Londen. Doch er zijn over natuurkunde, over scheikunde en over alle ervaringswetenschappen uitstekende boeken geschreven, wat evenwel niemand het recht geeft, eene dezer wetenschappen uit te kippen en als soortelijk van de andere verschillend aan te prijzen.

Men moet nooit knollen voor citroenen venten, al zijn zij onder bepaalde omstandigheden en voor bepaalde doeleinden ver boven citroenen te verkiezen. Waren wijsbegeerte en experimenteele psychologie eenerlei, dan zou dit iedereen in 't oog moeten springen bij het *System der Philosophie* van Wundt; en nu maakt dit werk ten minste op mij den indruk, dat het evengoed van iemand kon wezen, die nooit van experimenteele psychologie gehoord had, als van Wundt, een harer voorname woordvoerders en schrijver van *Grundzüge der physiologischen Psychologie.*

Aanleiding om dit alles nogeens te overwegen gaf mij dezer dagen eene derde professorale rede, namelijk die welke Dr. E. Wiersma 4 Juli l.l. te Groningen over *Het psychologisch experiment en de psychiatrie* uitgesproken heeft. Hier is nu een hoogleeraar in de geneeskunde, meer bepaald in de psychiatrie, aan het woord; en ik was dus zeer benieuwd naar hetgeen deze over de verhouding tusschen experimenteele psychologie en wijsbegeerte te zeggen had. Tot mijn spijt bleek hij daarover niets gezegd te hebben. Ik las van mooie psychologische proefnemingen en van hare beteekenis voor de geneeskunde in het algemeen en de psychiatrie in het bizonder, voorts van de goede diensten door Prof. Heymans aan den nieuwen ambtgenoot bewezen, — doch dat dit alles ook maar het flauwste licht zou hebben geworpen op wijsgeerige vraagstukken, zag ik zelfs niet te kennen gegeven, laat staan aangetoond.

Mij dunkt, het begint tijd te worden, thans eindelijk eens te be-

slissen, waar de experimenteele psychologie thuis hoort en de arme zwerfster voorgoed onder dak te brengen. Dit te doen bij de wijsbegeerte getuigt van weinig eerbied voor deze. 't Is als ware een professoraat in de filosofie een baantje, 't welk men aan sommige geleerden schenkt, met wie men elders geen raad weet en die nu mogen doceeren wat hen het meest aantrekt, experimenteele psychologie, of psychiatrie, of christelijke dogmatiek, straks de Kabbala wellicht, enzoovoort, naar welbehagen. Dat dit niet kan strekken om voor de wijsbegeerte de eereplaats te bewaren, die haar toekomt, is zeker. Zij was hier te lande nooit erg in tel, want de meesten onzer zijn veel te kerksch van aanleg om behoefte te gevoelen tot het slecht befaamde vrijdenken, dat toch niets anders is dan onbevooroordeeld doordenken. Maakt men nu de wijsbegeerte ten overvloede tot een asyl voor dakloozen of tot een rommelkamer, waarin men alles en nog wat opbergt, dan zal dit haren roep niet verbeteren, noch den invloed harer hoogleeraren doen toenemen, althans niet op den uitslag van den strijd over die principiëele kwesties, welke totnogtoe het onderwerp der wijsbegeerte waren en waarbij derhalve de hoogleeraren dezer wijsbegeerte, desnoods met opoffering hunner rustige rust, ons behoorden aan te voeren en aan te vuren. Intusschen gaat de wereld, met of zonder hen, haren gang.

16 Juli. DR. H. J. BETZ.

REFORMATEURS.

Reformateurs. Geschiedkundige studiën over de godsdienstige bewegingen uit de nadagen onzer gouden eeuw, door Dr. C. B. Hylkema.

In eene aankondiging van het eerste deel dezer studiën heb ik den schrijver hulde gebracht voor zijn breed en moeilijk onderzoek. Na het verschijnen van het tweede stuk is er alle reden, om die betuiging van hulde en dank te herhalen. Dr. Hylkema moet wel de volle overtuiging hebben bezeten, dat de beweging, door hem beschreven, van groote beteekenis is geweest en dat het plicht is, om den mannen en vrouwen, die haar leidden, recht te doen geworden; anders is zijne volharding, om het door hem begonnen onderzoek voort te zetten en te voltooien, niet te verklaren. Het aantal grootere en kleinere geschriften, die hij heeft moeten lezen, is legio. En zij zullen waarlijk niet alle belangrijk zijn. Ook bezaten onze voorvaderen zeer de eigenaardigheid van breedsprakig te wezen. Als deze en gene lezer den indruk mocht opdoen, dat wat de »Reformateurs" hebben gewild en gewerkt, toch niet van zoo groot belang is en dat Dr. Hylkema hunne verdienste, ook wat de gevolgen van hun optreden betreft, al te hoog aanslaat, laat ons dankbaar zijn, dat zijn kijk op deze menschen en hun optreden een andere geweest is; want daaraan danken wij deze zeer belangrijke studie. Elk onderzoek, dat leidt tot betere kennis van het geestelijk leven van ons volk in de tweede helft der 17de eeuw, moet met waardeering worden ontvangen. Het was een tijd van nieuw ontwakend leven op elk gebied. Dr. Hylkema noemt de beweging, door hem geteekend, »de godsdienstige parallel van de nieuwere wijsbegeerte", in de 17de eeuw ontstaan, de wijsbegeerte van Cartesius, van Spinoza. Het was de tijd van het opkomen van onze beroemde schilderschool, de tijd van Rembrandt. En het waren ook de dagen van de staatkundige worsteling in ons volksleven, van de De Witten en Willem III. Van het nieuw ontwakende leven was Amsterdam het middelpunt. Het mocht »Cosmopolis" heeten. »Ketters en vrijgeesten, saamgestroomd uit alle hoeken des lands — en bijna uit alle hoeken der bekende wereld — houden er zich op, verschaffen er zich een bestaan, verspreiden van dàár uit hunne meeningen en leerstellingen over 't beschaafde Europa. De Amsterdamsche drukpersen

staan gereed om alles te verduizendvoudigen, wat onderzoekers en nieuwlichters maar aan het papier willen toevertrouwen. Waar de inhoud van boeken of pamfletten van dien aard is, dat men vreest voor nadere kennismaking met den schout en zijne rakkers, daar blijft in de eerste plaats de naam des schrijvers weg, in de tweede die van den drukker, in de laatste die van onze goede stad zelve, of wel, men stelt onder het vignet, waaraan ingewijden den drukker herkennen, en den winkel waar het boek te koop is, namen als Cosmopolis, Eleutheropolis (Vrijstad), Alethopolis (Waarstad), Irenopolis (Vreestad), Londen, Hamburg, Bremen, of wel — met bijbedoelingen — »tot waarschauw". Het »Venetië van het Noorden" is bijna een eeuw lang het machtigste centrum, waaruit nieuwe ideeën ontspringen, en

Tout ce fratras de libelles pervers
Dont le Batave infecte l'univers

dankt grootendeels aan de Amstelstad zijn ontstaan" (*).

De kring, waarin Hylkema ons binnenleidt, is grootendeels een Amsterdamsche. Wij maken kennis met tal van personen, de een belangrijker dan de ander, maar die voor ieder hunne eigenaardigheid hebben. Onze wetenschap aangaande ons volksleven in dien gedenkwaardigen tijd is door deze studie verrijkt.

De aankondiging van het eerste deel eindigde met eenigszins twijfel uit te spreken aangaande het recht van den auteur, om »in de door hem geschetste beweging eene reformatie te zien en aan de door hem geteekende personen den naam van reformateurs te geven". En ik was niet de eenige, die twijfel koesterde. Heeft het tweede deel het recht van den schrijver ten volle in het licht gesteld? En was onze twijfel mitsdien ongepast?

Indien ik op die vraag een antwoord zoek te geven, dan is het enkel met een beroep op het boek van Dr. Hylkema zelf. Ik matig mij niet aan, om het te beoordeelen op grond van eigen onderzoek van de verschijnselen, door hem beschreven, en van de personen, door hem geteekend. Maar dan is het mij ook niet te doen enkel om critiek over deze studie, doch meer in het algemeen om een antwoord op de vraag, welke beteekenis bewegingen, als hier geschetst zijn, hebben in de ontwikkeling van het Protestantisme; eene vraag, die ook met het oog op onzen tijd en de toestanden in ons vaderland kan worden gesteld.

Reformateurs noemt Dr. Hylkema de mannen en vrouwen, die in de godsdienstige bewegingen van de laatste helft der 17de eeuw in ons vaderland optreden. Begrijp ik hem goed, dan heeft hij dezen naam voor hen bedacht. »Het overwegend-negatief karakter van hun pogen en het gevolg ervan, de vorming van verschillende onafhankelijk van elkander bestaande groepen, verklaren, dat het twee en een halve eeuw na hun optreden nog noodig is, een gemeenschappelijken naam

(*) Meinsma, *Spinoza en zijn kring*, bl. 191 vlg.

voor hen te zoeken. De naam »Reformateurs" is dan een door hem »voorgestelde". Meinsma, in het reeds van hem genoemde werk over Spinoza en zijn kring, noemt onder de boekjes, welke deels door collegianten, deels door mannen uit den boezem van het eigenlijke volk tegen de predikanten geschreven werden, een met dezen titel: *Nieuwe Legende, schavotterende verscheyden Reformateurs, leeraars en mede Nationael Sinodens.* Is het een naam, in dien tijd bekend? Indien Hylkema met dien naam hen, die de godsdienstige bewegingen leidden, noemt, dan is het, om daarmee het karakter dier bewegingen aan te geven èn als één beweging èn als eene hervormende. Heeft hij daartoe het recht? Het klinkt even anders, of men spreekt van reformateurs dan van hervormers. Het Nederlandsche woord heeft forscher en beslister klank. Elders noemt hij de door hem geteekende beweging een godsdienstig réveil. Maar hoe dat zij: hij acht, dat van die beweging kracht is uitgegaan in het Protestantisme.

Het is een bont gezelschap, die Reformateurs! Het zijn »Collegianten". »Omstreeks het jaar 1650 heerschte in Remonstrantsche en Doopsgezinde gemeenten van ons vaderland groote verdeeldheid. Zij gold zekere bijzondere samenkomsten, collegiën of oefeningen genoemd, welke òf in kerkekamers òf in de huizen van gemeenteleden werden gehouden. Voor mannen van de oude plooi waren zij broeinesten van allerlei »nieuwigheden", die gevaar opleverden voor het welzijn der gemeenten. Anderen deden zich kennen als zóó vurige voorstanders, dat zij er toe neigden om het *vrijspreek-* of *vrijprofeteer-college* in de plaats van de gewone godsdienstoefening te stellen; niet langer zou uitsluitend een predikant of leeraar maar ieder, die zich gedrongen gevoelde, gerechtigd wezen om tot stichting der gemeente het woord te voeren, te zingen, te bidden of de H. S. te lezen en te verklaren, al naar hij noodig oordeelde. Onder de leuzen van vóór of tegen het college, vóór of tegen het recht van het vrije profeteeren stonden de twee partijen fel tegenover elkander als *jongeren* en *ouderen*. Als partij van actie werden de *jongeren* weldra aangeduid met den meer kenmerkenden naam van *Collegianten*."

De Collegianten sloten zich aan bij de buiten alle kerkverband staande broederschap der Rijnsburgers, welke in 1619 ontstaan was, vooral door den invloed van Gijsbert van der Kodde, een Remonstrant te Warmond. Deze meende, dat de gemeente tot hare stichting geen predikant behoefde, dat ieder lid vrij mocht profeteeren, terwijl later in den door hem gevormden kring de dompeldoop werd ingevoerd en ieder, onverschillig van welk kerkgenootschap, tot het avondmaal werd toegelaten. Deze Rijnsburgsche broederschap bleef op zichzelf staan, zonder grooten invloed naar buiten te oefenen, totdat de zoogenaamde Collegianten de stille vroomheid van de broederschap »bevruchtten met

de idee, welke het godsdienstig leven van velen uit dien tijd beheerschte, de idee eener algemeene *reformatie* van wereld en kerk".

Zij behoorden meestal tot de ontwikkelden. Men vindt in hun kring Jan Hartigveld, wiens vader o. a. burgemeester van Rotterdam was, Adriaan Taets, later gezant der Staten in Spanje, den bekenden staatsman Coenraad van Beuningen. Te Amsterdam trad zeer op den voorgrond Galenus (Abrahamsz. de Haan), een jong geneesheer en tevens voorganger der Vlaamsch-Doopsgezinde gemeente aldaar. Bij Daniël van Breen en Adam Boreel, die met anderen in huiselijke bijeenkomsten zich oefenden in vroomheid, los van kerk en wereld, sloot hij zich aan. Hij was een boetprediker, die met kracht zich verzette tegen allen uiterlijken godsdienst en terugkeer eischte tot de reinheid der Apostolische gemeente. Zijn optreden wekte verzet en gaf onder de Doopsgezinden, eerst te Amsterdam en later in geheel het land, aanleiding tot hevigen strijd en weldra tot eene scheuring. De Collegianten waren van hetzelfde gevoelen als Galenus in hun verzet tegen de kerk; toch ontvang ik den indruk, dat zij over het algemeen gematigd waren. Ten deele althans zijn zij niet afkeerig van godsdienstoefeningen; verwerpen den doop, maar houden den dompeldoop aan, omdat hij een andere was dan de kerkelijke; vieren nog wel avondmaal als huiselijke ceremonie; verzetten zich tegen de wereld, maar zoover als Jan Hartigveld, die alle weelde verzaakt en streng vast, gaan de meesten niet en Willem Gerrits, de koekenbakker, die »geen verciering of beeltwerck ergens meende te mogen aanbrengen, tot schade van zijn nering", en daarom later distillateur wordt, is niet geacht. Over het geheel weten zij eene zekere graviteit in woord en gedrag te bewaren en maat te houden.

In hun optreden vertoonden de Kwakers althans in den aanvang zich heftiger. In 1655 kwamen de eersten uit Engeland over en vonden spoedig hier te lande een aanhang. Van de leiders der sekte in Engeland hebben hier eenigen tijd vertoefd George Fox zelf, Barclay, William Penn. Zij verzetten zich met groote heftigheid tegen al wat van de kerk was. Hun toon klonk hooghartig. In hun geloof, dat de Heilige Geest hun de openbaring der waarheid gaf in hun eigen geest, gingen zij verder dan de meeste Collegianten, op wier bezonnenheid zij met onverholen geringschatting neerzagen.

Nevens deze beiden vinden wij onder de Reformateurs mannen en vrouwen, die op zichzelven staan en arbeiden. Zoo een geestdrijver als Hans Rothe, die boete en bekeering preekt op straat, voorspellingen doet over de toekomst; het jaar 1672 is het jaar van zijne glorie; dan verkondigt hij allerlei, wat binnenkort te verwachten is, en waarschuwt in zijne brieven alle overheidspersonen. Hij noemt zichzelven »de man Gods, die Nederland verlossen moet". Zijn optreden tegen den Prins in 1674 brengt hem in de gevangenis, waarin hij lang vertoeven moet. Men heeft wel getwijfeld aan de gezondheid zijner hersens.

Doch Dr. Hylkema ontkent, dat daartoe recht bestaat, vooral op dezen grond, dat Alhart de Raadt, een geleerd man, tot zijne volgelingen heeft behoord. Of dit argument voldoende is, kan betwijfeld worden.

Dan een volbloed en geleerd Sociniaan als Daniël Zwicker, die van oordeel was, dat, evenals Koning Josia in Oud-Israël alom in den lande de afgoderij had uitgeroeid, zoo de trouwe dienstknecht Gods van dezen dag als een »Nieuw Testamentische Josias" »de afgodische werken en leeringen der antichristen vernielen moest om de eer en de wetten van Christus te vindiceeren". In een viertal punten vat hij samen, hoe hij een nieuwen ommekeer verwacht: 1°. »wanneer men de afgodische meyning van eenen anderen *verdichte* soone Godes, buyten den mensch Jesum, uyt liefde der waerheydt soude willen afschaffen en de belijdenis van Jesu Christi, den *rechten* Soone Godes zoude willen aannemen"; 2°. »indien men alle andere afgodische dingen uyt de kercken wilde afschaffen"; 3°. »indien men de wereltsche pracht, hoogheit en heerschappije zoude willen vaeren laeten, en de weerloosheyt, nederigheyt en het kruys met Christo aannemen"; 4°. »waerna men aan rechtsgeleerde, onpartijdige, vrome mannen moest opdragen, de bestaande geschilpunten duidelijk uit een te zetten en op te lossen; één of twee bekwame mannen moesten dan als leeraars en zielverzorgers over kleine gemeenten van dertig, veertig huisgezinnen gesteld worden (want de groote Kercken en Tempels, daar bij honderden of duysenden vergadert wordt, zijn tot geen nutte om al wie het noodig had in openbare zoowel als persoonlijke aangelegenheden — beproevingen, huwelijk, vriendenkeuze, nering — van raad te dienen). Dan zou het Christendom minder booswichten, banckerothiers, dronckaerts enz. hebben."

Van de door den auteur genoemde namen vermeld ik nog Johann Georg Gichtel, den volgeling van Jacob Böhme, den meest vermaarden vertegenwoordiger van diens theosophie, door velen als een ziener vereerd, onder anderen door Van Beuningen, en die nog na zijn dood in de sekte der Gichtelianen of Engelenbroeders bleef voortleven. Voorts de visionnaire Antoinette Bourignon en Jean de Labadie.

Een bont gezelschap inderdaad en waarin het lang niet vreedzaam toeging. De Collegianten waren slecht te spreken over Rothe's malle-rijen. Een hunner, die wel eens hun bête noire was, de boekdrukker Frans Kuyper, neemt de Kwakers duchtig onder handen. En dezen konden het met de Collegianten niet goed vinden. Rothe noemt De Labadie »de Antichrist in de Nederlandsche kercke, een man van wien geen reformatie maar deformatie was te wachten". De tallooze strijdschriften geven weinig blijk van wederzijdsche waardeering. En al mag hierbij in rekening worden gebracht de heftigheid, die aan de bestrijding van anderer werk in die dagen eigen was, ook, hoe vaak persoonlijke eigenaardigheden tot verwijdering aanleiding gaven, men ontvangt toch den indruk, dat dieper liggend verschil van gevoelen de Reformateurs

verdeelde. Als Dr. Hylkema hunne moraal gaat schetsen, zegt hij uitdrukkelijk, dat deze is een collectivum. Immers, »de verschillende groepen, kringen, individuën hebben, als op ieder gebied, ook op dat van het practisch leven, allen hun eigen bijzondere opvattingen, en vertoonen onderling belangrijke verschilpunten; er zijn bijna evenveel zinnen als hoofden". En als hij hunne religie gaat beschrijven, herhaalt hij, dat ook deze is een collectivum. Er zijn onder hen, die de nieuwe leeringen der wijsbegeerte volgen. Jarich Jelles geeft eene Cartesiaansche dogmatiek; Bredenburg was vooral Spinozist. Daartegen trekken vooral Frans Kuyper en Abraham Lemmerman te velde; Dr. Hylkema geeft eene lange lijst van pamfletten, in deze quaestie geschreven. Anderen, als Zwicker en Kuyper, zijn overtuigde rationalisten. De laatste zette zijn standpunt breed uiteen in zijn boek van drie deelen: *De Philosopherende Boer*. En nevens dezen zijn er mystieken, van tweeërlei richting; de eenen geschoold vooral door Tauler, Thomas à Kempis, de anderen door Jacob Böhme. Ik noemde reeds den volgeling van den laatste, Gichtel. Vertegenwoordigers der pantheïstische mystiek zijn de Kwakers en Jacob Bril, die krachtig bestreden wordt door Kornelis van Eke, ook een Reformateur.

Ik gaf deze korte aanwijzing van den onderlingen strijd der »Reformateurs", omdat Dr. Hylkema er zoo sterken nadruk op legt, dat zij één zijn. »Hoe menigvuldig dan ook de punten van verschil zijn tusschen de reformateurs — zoo menigvuldig, dat men bij den eersten aanblik eer geneigd is hen te houden voor een bont allegaar dan voor een samenhangend geheel — feitelijk is dit verschil slechts een noodzakelijk uitvloeisel van het beginsel, hetwelk allen eigen was: dat der vrijheid; en dit krachtig gemeenschappelijk beginsel geeft mij het recht hen samen te voegen tot één groep onder een eigen naam. Hoeveel verschil van inzicht en methode er ook was tusschen de verschillende kringen en clubs, zelfs tusschen hun leden onderling; hoe haastig sommigen ook waren om gevoelens, die met de hunne niet strookten, voor pernicieus en goddeloos te verklaren — hierin reikten toch allen elkander de hand, dat zij in naam van de vrijheid in Christo de omheiningen van het traditioneele Christendom omver poogden te rukken." Aldus onze auteur, die in een hoofdstuk, waarin hij den strijd der Reformateurs onderling beschrijft, ook allerlei aanwijzingen geeft van hunne toenadering tot elkaar; hoe zij ook welwillend tegenover elkaar konden zijn, tot wederzijdsche hulp bereid waren; hoe »een min of meer duister besef van geestesgemeenschap, van gedreven te worden door eenzelfden drang, hen er telkens weêr toe bracht elkaar te zoeken".

Waarom legt Dr. Hylkema hierop zoo grooten nadruk? Is er eenig historisch belang mee gemoeid of eenig ander, dat deze groepen en personen met zeker geweld moeten worden saamgedreven binnen eene omheining? Hijzelf stelt de vraag, of men de Reformateurs niet kan indeelen bij de nieuwe philosofen of bij de Piëtisten. En hij geeft op die

vraag een ontkennend antwoord. Bij de philosofen behooren zij niet thuis, omdat zij bezaten, wat aan genen ontbrak: »de profetische ruggegraat", hetgeen uitkomt in de verschillende houding tegenover de kerk. De Reformateurs wendden zich in heiligen ijver van haar af, de philosofen — hier doelt de auteur op Cartesius en zijne volgelingen — eerbiedigden haar. Zoo is het ook de betrekking tot de kerk, die den Reformateur van den Piëtist onderscheidt. »In beide stroomde wel is waar hetzelfde individualistische bloed van den nieuwen tijd, maar terwijl de een zich hield binnen de perken van het kerkelijk kamp, dreef de Geest den ander naar buiten." En daarom moet deze dan ook niet met de Piëtisten vereenzelvigd worden, maar boven hen gesteld, als baanbreker van de vrije gedachte en de vrije vroomheid. Ik wil Dr. Hylkema toegeven, dat de Reformateurs noch bij den een noch bij den ander thuis behooren. Maar volgt daaruit, dat zij samen één groep vormen? Zij kunnen in de geschiedenis samen behandeld worden in één hoofdstuk, maar zijn daarom nog niet één. In de dagen, waarin het Protestantisme eene nieuwe phase van ontwikkeling intreedt, vindt men daarvan de sporen overal, ook in een verschijnsel als het piëtisme, ook in allerlei op zichzelf staande sekten, kringen, personen. Allen in hun eigenaardig optreden, in de vormen, waarin zij hunne overtuiging uitspreken, in de manier, waarop zij hun godsdienstig geloof belijden en vertoonen, zijn zij dragers van het nieuw oplevend Protestantsch beginsel der vrije persoonlijkheid. Vooral in dagen, waarin het nieuwe leven krachtig opbloeit, zich ontworstelt aan banden, die het in zijne vrije ontwikkeling belemmerden, zullen de vormen, waarin het zich vertoont, sterk van elkaar verschillen; de nieuwe ontwikkeling zoekt nog de vaste bedding, waarin zij zal kunnen voortgaan. Wat Dr. Hylkema in zijne Reformateurs teekent, zijn dan ook even zoovele openbaringen van die nieuwe ontwikkeling van het Protestantisme; aanwijzingen vooral, dat die ontwikkeling bestaat. Nu spreekt het vanzelf, dat die kringen en personen zullen vertoonen eenige gemeenschappelijke trekken, want zij zijn kinderen van denzelfden huize — maar nog natuurlijker is het, dat zij in hunne jonge kracht elkaar zullen bestrijden, meenend ieder voor zich de waarheid gevonden te hebben. Één groep vormen zij niet dan alleen in het boek, waarin zij in hunne beteekenis voor het Protestantisme worden saamgevoegd. Want die eenheid ligt niet in hunne vrijheid, dat zij van de kerk zich losmaken en »in naam van de vrijheid in Christo de omheiningen van het traditioneele Christendom omver poogden te rukken". Vrijheid op zichzelf is geen beginsel, dat vereenigt. En volgens Dr. Hylkema zelf draagt het optreden der Reformateurs tegen het traditioneele Christendom een zoo overwegend negatief karakter, dat nu eerst door hem een gemeenschappelijke naam voor deze groepen en personen genoemd is.

Van meer belang is de andere vraag: hebben deze Collegianten, Kwakers met op zichzelf staande personen, hebben zij recht op den

naam van Reformateurs? Is er van hun optreden hervormende kracht uitgegaan? Dr. Hylkema beantwoordt deze vragen met eene krachtige bevestiging. »Ofschoon gebrek aan stelselmatigheid en eendrachtelijk samenwerken verhinderde, dat de zee van het traditioneele werd droog gelegd, er werd toch genoeg wieling in de wateren gebracht om, zij het ook slechts met een enkelen tip, veel naar boven te brengen van wat eerst twee eeuwen later blijvend uit de diepte te voorschijn zou worden gehaald; men denke slechts aan proeven van textcritiek en van een historisch-critische beschouwing over het ontstaan van het dogma, aan het ideaal of symbolisch Christendom, aan een godsleer en beschouwingen over het hiernamaals in overeenstemming met de nieuwe natuurwetenschap, aan het begrip van de Kerk volgens welk deze niet een min of meer goddelijk, met gezag bekleed instituut was, maar de onzichtbare gemeenschap van alle ware geloovigen over de gansche wereld verstrooid en in alle gezindten aanwezig.

Kortom, de reformatiebeweging anticipeerde niet slechts allerlei wat in de 18de en in het begin der 19de eeuw door den geest van den nieuwen tijd naar voren werd gebracht. De zoowel rationalistische als mystieke geringschatting van de rechtzinnigheid, het bij de Fransche omwenteling in verschillende constituties neergelegde beginsel van gelijkheid aller kerken voor de wet, de door Lessing's Nathan geïllustreerde idee van een Christendom buiten Christus, Schleiermacher's religie — zij was zelfs het prototype van het hedendaagsche Modernisme. Beschouwt men de geschiedenis der ideeën van Luther tot op onzen tijd als een gestadig voortgaand ontwikkelingsproces (onverschillig of men dat al dan niet met Von Hartmann »die Selbstersetzung des Christenthums" wil noemen) dan moet de Reformateursbeweging ongetwijfeld als een van de belangwekkendste phasen van dat proces worden aangenomen."

Ik gaf deze lange aanhaling, om te doen zien, dat Dr. Hylkema den invloed der Reformateurs hoog aanslaat. Immers, zij vertegenwoordigen niet enkel één van de belangwekkendste phasen in het ontwikkelingsproces van het Protestantisme, neen, zij hebben zulk een belangrijken invloed geoefend, dat allerlei, wat later te voorschijn komt, moet worden aangemerkt als een gevolg van hun optreden, althans als wat door hen reeds is gekend en toegepast.

Is er inderdaad reden voor deze hooggestemde beweringen? Dr. Hylkema schetst in het tweede deel zijner studie de moraal en de religie der Reformateurs. Zijn deze van dien aard, dat zij een vèrreikenden invloed ter hervorming verklaren? Die vraag moet gesteld worden. Want dat de Reformateurs zich afwenden van de gevestigde kerk met hare leer, is een bewijs, dat het Protestantsche beginsel tot zijne juiste beteekenis komt en zij in die ontwikkeling vooraan staan, maar niet van die ontkenning, eer van hun positief geloof en leven moet de kracht zijn uitgegaan, die zij ter hervorming hebben uitgeoefend. Wat hunne moraal betreft, zegt Dr. Hylkema, dat deze niet is een

nauwgezetter naleven der oude geboden; neen, zij stelt voor de oude geboden geheel *nieuwe* in de plaats; zij dringt niet aan op een beter opvolgen der erkende voorschriften maar op een opvolgen van *betere* dan deze. Terwijl zij de algemeen geldende zedenwet »wereldlijk" noemt en ook den trouwsten dienaar dezer wet niet beter dan »een slaaf der wereld" acht, heeft zij een wezenlijk ander inzicht in de »Wet van Christus" dan de kerkelijke godsdienstigheid.

Toch wordt in zekere kerkelijke kringen van dezen zelfden tijd een sterk purisme gevonden. Vertoonen de Reformateurs afkeer van »de wereldsche hoovaardij en grootsche manieren", achten zij opschik in kleeding en weelde in huizen en omgang verderfelijk, zijn zij in hun omgang en hunne manieren stemmig en willen zij eene democratische gelijkheid en broederschap bewaren, getuige dat de Kwakers het aanspreken met »u" tegen den Heiligen Geest achten, de Collegianten en de Labadisten elkaar broeder en zuster noemen, — ook in de kringen van kerkelijken als Voetius, Teelinck, Willem van Brakel werd sterk aangedrongen op eenvoudigen levenswandel; in den strijd tusschen Coccejanen en Voetianen ging het soms meer om de vraag over de manier van zich kleeden en in huis en daarbuiten zich gedragen dan om de leer, werd een lange en bittere strijd gevoerd over het dragen van pruiken en in Doopsgezinde kringen werd niet minder geijverd tegen »wereldsche hoovaardij en grootsche manieren"; Dr. Hylkema haalt een reglement aan, door afgevaardigden van Vlaamsche gemeenten opgesteld, waarin o. a. verboden werd het dragen van karmozijn laken en linnen, kleurige kleedingstukken, glad vijfschaft, schoenen met hooge hakken, lijfstukken met baleinen, gladde schortjes, mouwen met kromme ellebogen, uitgestreken kragen, haarvlechten, oorijzers, kuiven, pronkkussens en spreien op de bedden. En dit reglement stond niet alleen. Men zou zeggen, dat hier bij Reformateurs en kerkelijken een zelfde streven werd gevonden. Doch Dr. Hylkema beweert, dat deze meening onjuist is. Bij den kerkelijke was »die zorgvuldigheid het belangrijkste kenmerk zijner moraal, bij den reformateur was zij niet meer dan de beginletter van een geheel testament van nieuwe reformateursche geboden in den geest van wereldontvluchting, versterving, weerloosheid, zelfvernietiging". Er mag worden toegestemd, dat bij sommigen van hen, die hier onder den éénen naam worden saamgevoegd, deze richting streng gevolgd werd, maar is zij het kenmerk van allen? Om aanstonds iets te noemen, wat met dien eenvoud in betrekking staat: over de Kwakers wordt omstreeks 1680 geklaagd, dat zij niet eenvoudig zijn; Galenus, die weelde en dartelheid eene uitvinding van den duivel acht, kan toch ook beweren, dat in de Heilige Schrift niet wordt bepaald, hoe men zich moet kleeden, en zijne gemeente gaf aan de »skrupuleuzen" reden tot hoofdschudden.

Onder de Reformateurs werd veel welgedaan. Van de milddadigheid der Collegianten is een treffend bewijs het weeshuis »De Oranjeappel".

Maar loopt dit uit op iets, wat hen sterk van anderen onderscheidt? Dat zou het geval zijn geweest, als allen hadden ingestemd met Jan Stevensz Nijeveen, dat eigendom diefstal was, — — maar daarin schijnt hij tamelijk alleen te hebben gestaan; zelfs een man als Jan Hartigveld, die armelijk leefde, kon bij uiterste wilsbeschikking nog het Collegianten-weeshuis gedenken. Alleen de Labadisten hebben een tijdlang een gereglementeerd communisme bezeten. Daarmee is niet gezegd, dat door de Reformateurs geene voortreffelijke waarheden zijn uitgesproken over sociale rechtvaardigheid. Integendeel, Barend Stol heeft reeds gezegd, dat het ongeoorloofd was, den arbeidsman te nauw te bedingen in zijn arbeid, zoodat hij al zweetende moet dienen, den schuldenaar, die niet wel kan betalen, met geweld te dwingen, »schoon hij daardoor tot ongemak vervalt". »Wanneer de Oppermajesteit genoeg heeft laten wassen, hetzij granen of wijnen of anderzins, dat een koopman alleen of met andere die tracht in handen te krijgen en dan alzoo de markt voor anderen te zetten." En als er onder hen waren, die de alchimie beoefenden, dan moest het te winnen goud dienen, om de armoe op te heffen.

Een sterk geprononceerd dualisme van vleesch en ziel met de leer, dat men aan de heerschappij des vleesches zich ontworstelen moet, mag bij de Labadisten geleid hebben tot het kloosterachtig onderhouden van bepaalde regelen, bij de anderen leidde het tot onthouding. Bij een man als Hartigveld tot zeer strenge zelfs; hij verzwakte zijn lichaam door vasten. Doch bij de meesten werd die onthouding het in acht nemen van matigheid. Het was niet om de nadeelige gevolgen voor individu en maatschappij, zooals nu geleerd wordt, dat men zich onthouden moest, maar omdat het gebruik van hetgeen niet volstrekt noodzakelijk was tot instandhouding van het lichaam, »mammon- en buikdienst" genoemd moest worden. De schrijver van de aanwijzing, hoe eene aandachtige ziel den dag behoort door te brengen, dringt sterk op matigheid aan, maar hij moet bekennen, dat hij »temet oock een weinigje wijn" neemt, om zijn hoogen leeftijd.

Er waren ook, die de onthouding uitstrekten tot het echtelijk gemeenschapsleven. Gichtel ijverde zeer beslist tegen den lust des vleesches en veroorzaakte daarmee vrij wat beroering. Maar de meesten keurden het huwelijk en de geslachtsgemeenschap niet af. Toch zijn hunne kringen beschuldigd, en soms niet ten onrechte, van er maar vrijelijk op toe te leven; alle dingen zijn toch geoorloofd, wijl het leven der ziel door de stof niet bezoedeld worden kan. Dit laatste leerden Kwakers: »Het is een groote blindheid te zeggen dat de geest des menschen welke uit God is en door welke de mensch van de beesten verschilt, de zonde toestemt of in verzoeking gaat of met satan vereenigt." Eene leer, die herinnert aan het gevoelen, in deze materie eens door Maeterlinck uitgesproken. In het college te Amsterdam heeft Plockhoy van Ziekerzee de polygamie geleerd, al heeft hij haar mis-

schien niet toegepast. En de zonderlinge Jan Zoet, een wijntapper, die aardige verzen maakte, waaruit Amsterdamsche toestanden te kennen zijn, schijnt iets soortgelijks althans niet vreemd te hebben gevonden. De meeste Collegianten wilden daarvan niet weten, maar de innige verhouding, die tusschen de zusters en broeders op grond van geestesgemeenschap bestond, gaf aanleiding, zoowel aangaande hun kring als ten aanzien van Kwakers en Labadisten, tot geruchten over te nauwe vleeschelijke liefde tusschen wie niet waren man en vrouw. Daartoe zou ook hebben meegewerkt hun afkeer van het burgerlijk huwelijk. »Zij begeerden de sanctie van den »wereldschen magistraat" niet, immers ook Adam en Eva waren in het Paradijs zonder wettelijke vormen getrouwd."

De weerloosheid was een ander punt van onderscheid tusschen de Reformateurs en de kerkelijken. Ook zelfs tusschen hen en de Doopsgezinden; Galenus beweert, dat de »preciese" Doopsgezinden de weerloosheid voorstonden »veel meer uyt waan en bijgeloovigheydt of omdat de confessie van hare kerke dat zoo medebrengt of geleert wil hebben als door een gesonde bevatting, diese naer haer eigen keur en oordeel uyt een ieder gemoed verstaan te moeten geschieden; zij zijn van ouds uit domme sleur aan hun kerkopvattingen gewend". Hierin mag eenige waarheid schuilen en de Reformateurs mogen den oorlog verwerpen, Zwicker beweren, dat de Republiek geen leger mocht hebben noch een buitenlandschen vijand afweren; Van Beuningen mag leeren, dat in de laatste honderd vijftig jaren door de nieuwe vaart op Indië en Amerika de weelde was toegenomen en de zeden waren »ontchristend", wat vooral bleek uit de groote staande legers in de verschillende landen, zoodat een kleine staat als de Republiek nu meer bezoldigde ruiters en knechten in vredestijd heeft, dan vóór 150 jaren al de Christenpotentaten te zamen konden bekostigen, — toch hebben zij in 1672 zich tot het geven van geld bereid verklaard; indien men de voor den oorlog opgelegde schatting niet betaalde, dan zou men nooit iets aan de regeering mogen opbrengen, beweerde Zwicker; en de meeste Kwakers berustten erin »gewillig tolle en schattingen te betalen nae de maniere en de wetten des Lants". — Ook in den omgang en het maatschappelijk leven predikten zij eene weerloosheid, als wij thans weder van de Tolstoianen kunnen hooren verkondigen. Bourignon was misschien de eenige, zegt Dr. Hylkema voorzichtig, die een afkeer had van »soetheeden" en van »lafhartige en slapmoedige menschen, die niet een hart woort durven spreken". Maar de practijk gebood matiging. De Kwakers verklaarden, dat de magistraat het zwaard niet tevergeefs draagt; en Rothe zei, »dat Jezus' gebod, ook de linkerwang toe te keeren, niet bedoelde dat men zich moet laten verongelijken: als een booswicht quaat doet, het quaat komt op sijnen kop; daertoe draegt de overheid het zweert".

Over het algemeen, beweert Dr. Hylkema, was de vernieuwing des gemoeds, waarop de Reformateurs aandrongen, eene van religieuzen

aard, eene wedergeboorte niet tot een nieuwen *wandel* maar tot eene nieuwe *stemming*. Waar zij zich losmaakten van de kerk en de kerkelijke traditie, zal het ook geweest zijn, omdat zij het zedelijk leven zagen achteruitgaan onder de rechtzinnigheid in leer en vormen. Een protest tegen slappe, uiterlijke moraal geeft vaak aanleiding tot het ontstaan van sekten. Toch mag niet voorbijgezien worden, dat ditzelfde protest ook binnen de kerken gehoord wordt.

Eene soortgelijke opmerking kan worden gemaakt ten aanzien van de religie der Reformateurs. Dr. Hylkema maakt de volgende niet onbelangrijke opmerking; sprekend van het levendig godsdienstig besef der Reformateurs, zegt hij: »Slechts met een enkel woord doe ik opmerken, hoe dit godsdienstig besef zich in het *innerlijk* leven openbaarde: nu eens als ootmoedig schuldgevoel tegenover een vlekkelooze Heiligheid, dan als een moedig zich gedragen-weten door die Almacht, buiten wie ook geen muschje ter aarde valt; als een zich verlost gevoelen uit het rijk der duisternis tot het Eeuwige Koninkrijk van Goddelijk licht; of als dankbaarheid, dat de banden van den geestelijken dood waren verbroken en nogmaals het wonder der opstanding was gewrocht; of als hooggestemde blijdschap, welke zich bewust was in God het hoogste goed gevonden te hebben. Aangezien dergelijke gevoelens evenzeer bij de kerkelijke vromen gevonden worden, is het overbodig er hier over uit te weiden."

Dien laatsten zin zou ik willen onderstrepen. Men zou zeggen: op die vroomheid komt het aan. En als de mannen en vrouwen, die hier Reformateurs genoemd worden, tot hunne »reformatie" niet gedwongen zijn door de vrees, dat die vroomheid onder de kerkelijke rechtzinnigheid zoekraakte, was hun optreden dan van zooveel beteekenis?

Cornelis Roelofsz. schrijft aan den Raad en de Regeering van Friesland: »Eertijds hebben wij gelesen en geloofd, datter een Godt was, die alles weet en alles doet; nochthans kenden wij hem niet, totdat hij hem aan ons openbaerde in onse inwendige deelen. En omdat wij sijne tegenwoordigheydt niet inwendig voelden soo was zijn vreeze niet gestadig in onse herten gevoelt; maar doen wij hem quamen te kennen, quamen wij sijne tegenwoordigheit overal met ons te gevoelen; ende aldus heeft hij ons getrokken uyt de wereldt om niets lief te hebben boven hem." Dit moet de ernstigsten onder de Reformateurs ertoe gedreven hebben, om buiten de kerken te zoeken, wat zij bij haar niet vinden konden. Als Dr. Hylkema in zijne bewering toch geen ongelijk heeft, zou ik een duidelijker betoog van hetgeen dan de Reformateurs in hunne wezenlijke vroomheid van de kerkelijken onderscheidde, liever in zijn boek gevonden hebben dan de breede uiteenzetting van hetgeen hen naar buiten van dezen deed verschillen. Zoo het zenuwschokken der Kwakers, het gebed onder tranen bij de Collegianten, de verrukking onder de Labadisten. Zoo de neiging tot wereldvlucht: velen wonen

buiten en ontvlieden het gezelschap van menschen; zoo de tegenzin tegen alle wereldsch bedrijf, al verachten zij den arbeid op zichzelf niet en keuren de meesten het quietisme af. In hunne kringen gebeurde wel, wat ik vermoed, dat nu onder de »Christenen" te zien zal zijn: dat er deugdzame mannen zijn, die gaarne zouden zien, dat hunne vrouwen »een goede discipline in huis hebben"; maar daartoe kunnen zij haar niet krijgen, want het college frequenteeren heeft geen einde. En vrouwen zouden wenschen, dat hare mannen »beter op hun ambachten en koopmanschappen zouden letten, als op het College hun tijd te verzuimen". Ten aanzien van kerkelijke vormen is reeds opgemerkt, dat de Reformateurs hun afkeer ervan uitspreken, terwijl de Collegianten ze toch aanhouden en ik niet zeker ben, dat dit, wat den dompeldoop betreft, geschiedt uit anti-kerkelijken zin. Zoo willen sommigen geene strenge Zondagsrust en stemmen daarin met de Coccejanen overeen. Eene vaststaande leer heeft men bij hen niet te zoeken. Daartoe zouden zij ook eene eenheid hebben moeten vormen. Maar ook in eigen kring zijn zij vaak rekkelijk. Wat van de kerkelijken hen samen nog het meest onderscheidt, is de leer over de verzoening. Zwak en zondig behoefde niemand te zijn, meende de Reformateur; God had den mensch gegeven een vrijen wil, aan *ieder* mensch, zoogoed als aan Adam; zondig was niemand door Gods voorbeschikking noch door Adam's ongehoorzaamheid — zondig was de mensch door eigen beschikking en door eigen, vrijwillige ongehoorzaamheid; als de mensch verdoemd werd, was het zijn eigen toedoen; Gods wil was het, dat de mensch Hem alleen zou dienen, dat geen der kleinen verloren ging; wie nu maar zijn vrijen wil met Gods wil vereenigde, was vrij van alle zonde en deed enkel, wat goed was; de zaligheid gewerd hem dan als eene natuurlijke vrucht zijner werken; zij hing enkel van den mensch af; zij was in geen anderen zin eene genadegave Gods, dan alle andere goede dingen dat waren; geloof en werken waren onafscheidbaar één. Niet allen waren het in de bijzonderheden volkomen eens, maar in hoofdzaak toch was dat hun gevoelen en achtten zij zichzelven en anderen goed. Teekenend voor deze opvatting is het volgend gesprek: »In »Rees" in de Warmoesstraat met den collegiant Gerrit Raeders over »de volmaakte onderhoudinghe der geboden Gods" redetwistende gaf »een zekere Fries" aan het einde van het dispuut zijn wensch te kennen, wel eens iemand, die Gods geboden volmaakt onderhield, te willen zien. Terstond antwoordde Gerrit Raeders: »daar heb j' er twee", wijzende op zijn broeder Abram Raeders en Mr. Pieter van Loeren, die zich dat moytjens lieten aanleunen. Maar de snedige Fries antwoordde: »Dan moest u Broeder soo veel zijde niet sluyken, want Christus ook geboden heeft, den keyzer te geven, dat des keyzers is." " Inderdaad gaat dit perfectionisme niet diep en om deze braafheid te winnen, hadden zij de kerk niet behoeven te verlaten. Hunne verwerping van het gezag der kerkelijke

leer heeft hen tot den Bijbel gedreven. Toch hebben zij zich vrij tegenover haar gesteld, indien zij niet hunne eigen overtuiging in de Schrift lezen. Wat Pieter Balling schrijft in het *Licht op den Kandelaar*, zal voor velen waarheid geweest zijn: »Wij en willen U niet aftrekken van den eenen hoop menschen en U wederom tot een anderen overvoeren, wij wijzen U *tot U zelven*; dat is dat gij moet inkeeren, acht geven ende opmerken op 't gene, dat in U is: namelijk op 't Licht der Waarheyt, het waarachtige Licht, 't welke verlicht een yder mensche komende in de werelt."

Dit vrij omgaan met den Bijbel heeft ook bij hen in de hand gewerkt, wat wij trouwens bij hen verwachten, hun Chiliasme. Onvoldaanheid met het bestaande in maatschappij en kerk heeft telkens onder de Christenen den vorm aangenomen van de verwachting, dat Christus wederkomen zou uit den hemel. Nog is het niet anders in vele Christenkringen. En wie van de kerk zich afwenden, om zelfstandigen godsdienst te bewaren, onder hen zijn er steeds geweest, die den nieuwen tijd dachten in te wijden. »Zoo goed als alle andere dragers van revolutionaire bewegingen hadden ook de Reformateurs de overtuiging, dat zij de slotperiode van elke voorafgaande ontwikkeling inleidden." Zij wordt ook bij alle Reformateurs gevonden, bij sommigen, als bij Rothe, phantastisch gekleurd; Van Beuningen kwam zelfs in een toestand van overspanning; bij anderen rustig en bezonnen. Dr. Hylkema vertelt, dat, als een Kwaker dreigt, dat God Babylon (waarmede Harlingen in dit geval bedoeld wordt) zal omkeeren en verwoesten, hij daarbij niet dacht aan de eene of andere bovennatuurlijke catastrophe van aardbeving of vuur als in de dagen van Sodom en Gomorrha, »maar aan den achteruitgang, die er in den handel zou komen tengevolge van het veldwinnen van den kwakerschen afkeer van allerlei schoone, delicate en kostelijke dingen". Zoo waren er ook, die berekenden, wanneer Christus zou wederkeeren, en anderen, die daarvan niet weten wilden. Met het zwakker worden van de jonge geestdrift bij het eerste optreden trad ook het Chiliasme op den achtergrond, maar om, naar de bewering van onzen auteur, in een nieuwen vorm voort te leven. »Het reformateursche toekomstideaal heeft aan de Nieuwe Wereld haar voortreffelijkste kolonisten bezorgd. Mannen en vrouwen uit de kringen van Kwakers, Collegianten, Labadisten togen heen naar den vreemde met de illusie een maatschappij op te bouwen van gewetensvrijheid en waarachtig Christendom."

Dat de meest ontwikkelden van de mannen uit de kringen der Reformateurs den invloed ondergingen van de wijsgeerige leeringen dier dagen, spreekt vanzelf. Dr. Hylkema wijdt aan de bespreking van dien invloed belangrijke hoofdstukken van zijn boek. Ik zal daarheen moeten verwijzen, wie er kennis van nemen willen. Een overzicht van het boek van Jarich Jelles den Cartesiaan of van Bredenburg's Spinozisme zou, wilde het juist wezen, te uitvoerig worden. Zoo is het evenzeer vol-

doende, te herinneren aan hetgeen ik reeds vroeger noemde: dat in deze kringen nevens hen, die de wijsgeeren volgden, gevonden werden Socinianen en mystieken. Maar even wil ik er toch de aandacht op vestigen, dat onder hen over Jezus' persoon, over de betrekking, waarin de geschiedenis van het Christendom staat tot het Christelijk geloof, en over dergelijke vraagstukken, die nu aan de orde zijn, denkbeelden werden uitgesproken, die thans modern klinken. En voor breedere uitwerking zij aanbevolen de opmerking van Dr. Hylkema, dat Spinoza's Christendom bóven den historischen Christus — evenmin als het tegenwoordig gepredikte Christendom buiten den historischen Christus — in de eerste plaats niet een wijsgeerig maar een godsdienstig, zelfs een Christelijk, zij het dan ook veelal anti-kerkelijk, verschijnsel van dien tijd is geweest. Waar het mij voorkomt, dat het onderscheid tusschen nieuwere orthodoxen en jongere modernen vooral ligt in de vraag naar de waarde der historie voor het Christelijk geloof, is zij ook voor dezen tijd van groot gewicht.

Zoo kunnen wij nu — zij het ook in het kort — een antwoord zoeken op de vroeger gestelde vraag naar de reformatorische beteekenis der door Dr. Hylkema geschetste personen en kringen. Hoe hoog hij die beteekenis aanslaat, zagen we reeds. En zoo mogelijk nog sterker spreekt hij dat uit aan het einde van zijn boek. Hebben ook de Reformateurs allengs verloren de opbruisende geestdrift der eerste jaren van hun optreden, zij wonnen daardoor »misschien" aan kracht.

»De werking der reformatorische strooming werd hoe langer zoo meer het deesem, dat langzaam maar gestadig alle drie maten meels doorzuurt. Wij bespeuren die werking in Tersteegen's en Schortinghuis' mystiek; in het separatisme van Hatemisten, Buitendijkers, Eswijlers, Leenhovisten, Hebreeuwen of hoe de Spinozistisch- en ascetisch mystieke secten van de 18de eeuw anders mogen heeten; in de Herrnhuttersche vrije gemeente; in den rationalistischen godsdienst, die God, deugd en onsterfelijkheid als de drie hoofdstukken van het christelijk geloof noemende, hier te lande in Van Effen wellicht zijn invloedrijksten vertegenwoordiger heeft gevonden; in de ten jare 1797 door de Rotterdamsche remonstranten in het werk gestelde poging om alle protestantsche gezindten te doen samensmelten, en in het algemeen in de gestadig veldwinnende ideeën van eene algemeene kerk, een godsdienst in overeenstemming met de Rede, vrijheid des geestes."

Is dit juist? Is hier niet eer eene vergissing, die in geheel deze studie merkbaar is?

Vooraf een paar opmerkingen. Ik meen, dat Dr. Hylkema gelijk heeft, als hij aan zijn beoordeelaar in *De Spectator*, Dr. Knuttel, het recht ontzegt, om de Reformateurs »halve gekken" te noemen. Ook al waren onder hen, die tot geestdrijverij vervielen, al is met name Rothe wel zonderling, de meesten waren of werden bezonnen en wie boeken

schreven onder wijsgeerigen of Sociniaanschen invloed, waren nuchtere geesten. Maar als Dr. Hylkema nu erop volgen laat: »Ten allen tijde zijn de ideeën grooter geweest dan de profeten die er de dragers van waren", vrees ik, dat hij overdrijft. Profeten vind ik zijne Reformateurs niet. Als men leest, wat hun beschrijver ons heeft mee te deelen van hunne moraal en hunne religie, dan lijkt mij dat niet zeer belangrijk toe. Althans niet van dien aard, dat daarvan hervorming het gevolg kan zijn. Ik kom later hierop nog terug, maar wilde dit aanstonds met een enkel woord vooropstellen.

En de tweede opmerking is, dat wat Dr. Hylkema als eene eigenaardigheid van zijne Reformateurs beschrijft, toch in kerkelijke kringen niet gemist werd. Hij wil hen niet bij de Piëtisten onderbrengen — goed — maar de Piëtisten zijn er toch geweest en hebben in de kerk krachtig gepleit tegen de wereld en voor eigen vroomheid. — Lodenstein zegt: de reformatie »regt gevattet" zou een »waeragtigen herstel van de Apostel-eeuwe" zijn, maar zonder den geest is zij de weg tot ongebondenheid, vleeschelijkheid, ongodsdienstigheid, zooals wij dat thans bij de Gereformeerde Christenen zien, die, de instellingen van het pausdom, welke de menschen nog eenigszins in bedwang konden houden, verworpen hebbende, »God en godsdienstlose Belialskinderen" zijn, want een Gereformeerde in de belijdenis, die niet waarlijk is wedergeboren en niet door Gods geest geleid wordt, is een atheïst. En in dien toon houdt hij eene boetrede tegen de meer gedeformeerde dan gereformeerde Christenen (*). Zijn optreden, hoe streng Gereformeerd hij wezen moge, is een pleidooi voor zelfstandige vroomheid. De kerk met hare leerheiligheid is ook door hem ontwricht. En bewegingen, als die van Pontiaan van Hattem, van Verschoor e. a. zijn uitgegaan, mogen op gelijke lijn gesteld worden met die van de Reformateurs, maar zijn niet van hun optreden het gevolg. Als Van Beuningen een man als Jacobus Koelman, die na zijne afzetting als predikant conventikelen houdt, in bescherming neemt, is het alleen om des vrijheids wille of ook omdat hij met dezen strengen Voetiaan eenige verwantschap gevoelt?

Het is trouwens niet te verwonderen, dat ook in de kerk hier te lande zich bewegingen vertoonden, die niet het anti-kerkelijk karakter van die der Reformateurs droegen, maar toch daarmee eenige overeenkomst hadden. Als Dr. Hylkema wijst op de liberaliteit bij de overheid, die in de Zeven Provinciën krachtens haar verleden, haar handelsgeest, hare staatsinrichting bestond, en op de nationale welvaart, die aan den opbloei van het ideëele leven ten goede kwam, ter verklaring van het verschijnsel der reformateursche beweging hier te lande, dan meen ik, dat hij er nog iets bij had kunnen noemen. De Hervorming in ons vaderland is geweest eene volkszaak. Het was bij wat wij zouden noemen de kleine burgerij, dat zij het eerst, en nog wel op eigenaardige Nederlandsche manier, aanhangers vond. Uit de

(*) Vergelijk Dr. P. Jzn. Proost, *Jodocus van Lodenstein*, bl. 131 vlgg.

burgerij is het Protestantisme alhier voortgekomen, niet van boven af opgelegd. Nu mag het van buiten af geïmporteerde Calvinisme, vooral onder den druk der Spaansche overheersching en in den zwaren strijd tegen haar, zijn invloed sterk hebben doen gelden en op de kerkregeling zijn stempel hebben gedrukt; in den strijd van Remonstranten en contra-Remonstranten mogen de laatsten hebben overwonnen, de Synode van Dordt een Gereformeerd concilie zijn geweest en zelfs de Algemeene Staten in 1651 de ware Gereformeerde religie besluiten te mainteneeren met de macht des lands, — daarom is nog de burgerij niet zoo zuiver Gereformeerd geweest. Onder haar bleef zich een geest van toenemende vrijgevigheid omtrent de godgeleerde vraagstukken openbaren. De vervolgingen tegen de »ketters" zijn zwak geweest. Een eigenaardig verschijnsel onder ons is, dat men over het algemeen vreesde en nog vreest voor de overheersching der predikanten. Men wil vrij zijn en zich ook niet in de kerk door hen laten dwingen. Als nu in de 17de eeuw het beginsel van het Protestantisme, de vrijheid van het individu in zake des geloofs, tot nieuwe kracht zich ontwikkelt; als het zich begint los te maken van kerkgezag en leerdwang; als een nieuwe geest ontwaakt, eene nieuwe wereld- en levensbeschouwing opkomt, die de oude, welke zoovele eeuwen lang Kerk en Staat, gelooven en leven beheerscht had, allengs zal terugdringen, — geen wonder dan, dat in ons vaderland dit een en ander zich met kracht openbaart. Op ieder gebied zich openbaart in nieuw, frisch leven. Maar dan ook, dat, waar hier eene burgerij gevonden wordt, die hare vrijheidszucht niet verkocht had aan eene kerk met eene dwingende leer, zich op godsdienstig gebied in en buiten de kerk bewegingen vertoonden, die van het nieuw oplevend Protestantsch bewustzijn de uitingen zijn. Buiten de kerk natuurlijk vrijer en ook luidruchtiger dan binnen haar. Dáár met een verzet tegen haar en met het geloof, dat men zelf de zuivere waarheid mag bezitten en eene toekomst van heil kan openen. Tot zekere hoogte gelijken de Reformateurs op de sociaal-democraten van tegenwoordig, die hierin zich onderscheiden van de velen in onze samenleving, welke, ontevreden met den tegenwoordigen toestand, overtuigd zijn, dat eene hervorming van het maatschappelijk leven komen moet en zal, dat zij weten, hoe die hervorming zal tot stand komen, en zij de nieuwe samenleving reeds kant en klaar voor zich zien.

De Reformateurs zijn, ieder op zijne eigenaardige manier, met hunne denkbeelden en voorstellingen dragers van den nieuwen geest, die ontwaakt. Hunne bewegingen zijn daarvan de symptomen. Als zoodanig hebben zij belang en verdienen zij belangstelling. Wat volgens hun beschrijver door hun invloed is geworden, acht ik eene openbaring van denzelfden ontwikkelingsdrang, waaruit zij zijn voortgekomen. Er is een gevaar verbonden aan het optreden tegen het gevestigde, dit gevaar, dat zij, die dat doen, allicht zichzelven te hoog aanslaan; omdat hun optreden afsteekt tegen het-

geen in vaste vormen bestaat, achten zij zich hervormers; en hun geschiedschrijver, die met voorliefde hen teekent, ontloopt dit gevaar allicht niet. In het algemeen is m. i. de beteekenis van bewegingen, als hier geteekend zijn, van het optreden van »sekten", van kringen en bewegingen nevens en tegenover de kerken niet deze, dat zij reformatorisch werken, maar eer als een correctief tegen hetgeen van Protestantsche vrijheid en Christelijken godsdienst in de gevestigde kerken dreigt verloren te gaan. Deze hebben ongetwijfeld hare waarde; zij nemen de massa in zich op; in haar wordt eene traditie van Protestantsch volksleven vastgelegd. Doch daarmede vervallen zij licht in het euvel van te verloopen in het machinale, van de vroomheid te doen verliezen aan zelfstandigheid en niet minder aan diepte. Ook zijn er zijden van de godsvrucht, die in hare vormen niet tot haar recht kunnen komen. Als correctief tegen dit euvel treden dan op kleinere kringen, wat men sekten noemt, vertoonen zich bewegingen vooral buiten haar. In tweeërlei opzicht zoeken zij te bewaren, wat in de kerken dreigt verloren te gaan: èn de vrijheid, de zelfstandigheid van de godsvrucht èn een eigenaardige kant van den godsdienst, die in de kerk niet te voorschijn kan komen, of dieper en inniger besef van zonde, dat onder hare leer en hare regelen verleert zich uit te spreken. Daarin ligt naar mijn inzien de beteekenis b. v. van het optreden van Kwakers, van Hernhutters, van Methodisten, ook van bewegingen, als door Dr. Hylkema geteekend zijn. Die beteekenis ligt dan vooral in hun optreden. Blijven de »sekten" bestaan, dan wordt hare geschiedenis waarschijnlijk dezelfde als die van de groote kerken. Of als beweging vervloeien zij al spoedig, om opgenomen te worden in een breeder ontwikkelingsgang. De in dit boek geteekenden hebben hun goed werk gedaan, als zij, ieder op zijne manier, hun protest laten hooren tegen het bederf in de kerk. Hervormend werken zij slechts in zooverre, als zij dragers zijn van nieuwe denkbeelden en uitzichten, die in hunne dagen opkomen, zich in de wereld der geesten zullen ontwikkelen en op den godsdienst hun invloed zullen oefenen.

Is mijn kijk op de Reformateurs dan niet dezelfde als die van Dr. Hylkema, ik ben dankbaar, dat hij hen heeft beschouwd, zooals hij het deed; immers gaf hij ons daarmede de beschrijving van een stuk volksleven, dat nog te weinig bekend was.

Men kan zijn boek niet lezen zonder een gevoel van weemoed. Of zij op zichzelven belangrijk waren of niet, de Reformateurs, zij waren toch de dragers en vertegenwoordigers van een nieuwen geest op godsdienstig gebied. Is daarvan te speuren in onze dagen, in ons vaderland, te midden van het opkomen van nieuwe denkbeelden en verwachtingen in het maatschappelijk leven? Er zijn ook nu bewegingen, kringen, wier optreden als correctief dienst doet; die heenwijzen naar hetgeen in de kerken dreigt verloren te gaan, en die als zoodanig hunne beteekenis hebben. Maar van een godsdienstig réveil zie ik geen spoor nog. De

modernen hebben het niet gewekt en de »Christenen" van heden zullen het niet brengen; hun »Christendom" is daarvoor te wereldsch, politiek drijvend, zaken doende. Eer schijnt het, dat men heil gaat zoeken in het sterker maken van de kerk, opdat zij dienen kunne als macht tegen het socialistisch woelen. Eene droevige vergissing! Tegen den materialistischen geest, die nog aan alle kanten heerschende is, bij de prediking van idealen, die vooral stoffelijk van aard zijn, zal niet van de oude instellingen maar van hen, die inderdaad reformateurs mogen heeten, van herlevend profetisme de kracht tot godsdienstig idealisme moeten uitgaan.

De mannen van het gezag beleven goede dagen. De ongeloovige kan met verheffing van stem uitroepen: zie, de godsdienst trekt zich uit vrees terug; hij heeft zijne kracht verloren. Wie gelooft in Protestantsche vrijheid en vroomheid, hij wordt stil; hij versterkt zich in het vertrouwen, dat te zijner tijd de heilige geest van God het nieuwe réveil zal wekken, hen, die de hervorming te brengen hebben in godsdienst en kerk, roepen zal. En vóór alles waakt hij, dat geene angstige vrees hem belemmere, om met goed geloof uit te zien en die vrijheid te bewaren, waarin alleen zelfstandige godsvrucht bloeien kan.

Van den Bergh.

MEVROUW ONGENAAKBAAR,

DOOR

H. G. ROODHUYZEN.

XVI.

De Baron keek de schoone dame verbaasd na.

— Dus . . . die ook al niet!" mompelde hij. »Zou er iemand wezen, om mij uit te laten?"

Hij ging naar de deur, die door Mevrouw in de overhaasting van haar vertrek niet gesloten was, maar eer hij zijne hand aan de kruk had, ging de deur geheel open en stond Mejuffrouw Agatha Koker vóór hem. Zij sloot de deur achter zich, maar bleef hare eene hand aan de kruk houden, om verzekerd te zijn, dat de deur niet onverwachts geopend zou worden; in hare andere hand had ze haar zakdoek. Zij had gezorgd hare meesteres schijnbaar toevallig te ontmoeten, toen deze, voor haar blijkbaar zeer haastig, uit de spreekkamer kwam, en had daardoor het bevel onderschept, dat gewoonlijk niet voor haar bestemd was:

— Laat dien heer in de zijkamer even uit."

— Ik hoef niets te vragen," fluisterde zij; »Mevrouw proest van 't lachen."

Laat ons opmerken, dat de kamenier daarmede erg overdreef: zij had alleen een spotlach waargenomen.

— Zoo?" zei de Baron nijdig, »lacht ze?"

— Ik heb het u wel gezegd," zei ze, »maar ik feliciteer u!"

— Feliciteert u me?" vroeg de ander verbaasd.

— Ja, u zou in uw ongeluk geloopen zijn. 't Is de vrouw niet, die u hebben moet."

— Wist ik maar," zei de stakker moedeloos, »waar die te vinden is!"

— Moet ze rijk wezen?" vroeg de juffer altijd haastig, op gedempten toon en met hare hand aan de kruk van de deur.

— Dat hoeft niet," was het antwoord.

— En barones hoeft ze ook niet te wezen?"

— Dat heeft u, dunkt me, gezien!"

— Maar ze moet u erg lief kunnen hebben?"

— Ja, daar verlang ik naar."

— Vraag mij dan, Baron!"

— U?!" zei hij, niet zoo verbaasd, als verwacht kon worden.

De juffer liet de kruk nu los, trad op den Baron toe en drukte hem haar vooraf verzorgden zakdoek tegen 't gelaat, terwijl zij hem haar liefste lachje toonde. Hij greep haar pols, snoof met welbehagen den geur van haar zakdoek op en zei:

— Agatha!..." meer niet, maar 't zei veel.

— Ja, maar nu niet," zei ze en ze greep hem met hare vrije hand bij zijn arm, om hem de kamer uit te dringen. »Nu moet u heen."

— Waar dan?" vroeg hij fluisterend, terwijl hij haar zakdoek in zijne borst stak.

— Van avond om acht uur ga ik de Spiegelstraat naar de Heerengracht door."

En daarmede drong zij hem werkelijk de kamer en het huis uit. En hij vond het heel aangenaam, dat hij krachtdadig door haar gedrongen werd.

't Was toch niet meer of minder dan de zuivere waarheid, dat Caroline, de spreekkamer verlatende, proestte van het lachen, maar zij had dat haastig bedwongen, toen zij Juffrouw Koker hoorde komen. Maar daardoor borst het lachen ook te krachtiger los, toen zij weder alleen met hare zuster was. Het duurde dan ook vrij lang, eer zij haar onderhoud met den Baron haarfijn verteld had, en Juffrouw Koker had zoo'n haast niet behoeven te maken, om den Baron het huis uit te dringen. 't Was Justine te vergeven, dat zij medelachte, al had ze toch medelijden met den man, van wien ze niet anders veronderstelde, dan dat hij op dit oogenblik met de wanhoop in zijn hart rondzwierf. Zoo toch zou haar Frits geweest zijn, — o! zonder eenigen twijfel! — indien hij — kon zoo iets verondersteld worden? — door haar afgewezen was of als er zulke overwegende beletselen geweest waren, dat zij het wel had moeten doen.

Maar toen Caroline schamper uitviel:

— Ik begrijp niet, hoe je ooit achting voor een man kunt hebben, die je eens met eene liefdesverklaring aan boord gekomen is! Zoo'n man is zoo bedroefd klein! zoo kinderachtig! 't Is waar: zooals die Baron was, heb ik 't nog niet gezien," toen voelde Justine zich zoo iets als beleedigd.

— Dat komt," zei ze, »omdat je het fijne van de zaak niet kent."

— Ik zou dat niet kennen?!" oordeelde Caroline; »als ik aan het tellen ga, is die sukkel misschien numero zes!"

— Er kunnen er nog wel zes komen," zei Justine op zegevierenden toon, »zonder dat je achter het fijne van de mis komt."

— Zoo, Juffer! denk je dat? Jij, die het maar eens bij ondervinding hebt en maar dadelijk »ja" gezegd hebt!"

— Dat heb ik niet!" zei Justine zoo heftig, als waartoe het lieve meisje in staat was. »En 't was heel wat anders dan bij jou; bij jou

komen tusschenpersonen, familieleden . . . weet ik het, wie al meer, je voorstellen doen, of als die het niet doen, weet je te veel of denk je te veel, dat het om je fortuin te doen is. 't Is heel wat anders, hoor! als het hart spreekt en niet de hebheb. Dat is je ongeluk, dat je nog nooit een hart hebt hooren spreken! . . . Of . . . Zeg eens . . . . hoe heeft die professor je gevraagd?"

— Die is er niet toe gekomen; die telt dan ook niet mee. 't Sterkste bewijs, dat ik van zijne verliefdheid gehad heb, is, dat hij zich eens uitgesloofd heeft, om mij uit te leggen, hoe de zon eigenlijk staat, als ze, ik geloof: in een stier, of zoo iets staat. — Toen had ik er genoeg van . . . Maar kom'! biecht dan eens op: hoe heeft Frits je dan gevraagd?"

— Alsof je noodig hebt zoo iets te hooren! Je leest genoeg romans, om ten minste te weten, welke taal het hart spreekt, al kan zoo'n romanschrijver het stemgeluid er niet bij geven."

— Kom! wat zoo'n romanschrijver verdicht . . . !"

— Zóó zal hij nooit verdichten, dat hij de mogelijke werkelijkheid ook maar op zijde komt! Ik bedoel: nooit zal hij doen gevoelen, wat er gevoeld wordt door de twee, die er hun leven lang, ja, in alle eeuwigheid niet de kleinste bijzonderheden en de minste stembuiging van zullen vergeten, altijd indien het toegegaan is, zooals het moet toegaan."

— 't Schijnt, dat het bij jou dan maar erg goed toegegaan is!"

't Klonk nog een beetje spottende.

— Dat is het ook!" zei Justine met zooveel nadruk, dat het ontwijfelbaar uit haar hart kwam.

— Vertel dan eens op!"

— Kom! dan zou ik immers juist vervallen in 'tgeen ik oordeel, dat een romanschrijver noodzakelijk ontbreekt. En dan: Frits en ik behandelen elkander opzettelijk met koelheid, als jij erbij bent."

— Een mooi ding!" zei Caroline heftig. »Huichel jelui voor mij?"

— Om je te sparen . . . Jij, die met het huwelijk spot . . . alle mannen minacht . . . aan geene liefde gelooft . . ."

— Niet aan mannenliefde."

— Aan geene mannenliefde. Je zoudt je maar ergeren; en dat is het allerlaatste, wat het doen mag!"

— Hoor eens! Maar dat moet uit zijn! Ik bedoel dat huichelen . . . Wat denk je wel: dat ik de gedachte verdragen kan, dat ik jelui in den weg ben; dat ik jelui een dwang opleg?!"

— Och!" zei Justine met een zeer tevreden glimlach, »'t is misschien niet eens kwaad. Daardoor zijn de oogenblikken te kostbaarder, dat wij ons geheel alleen in de wereld gevoelen!"

— Kom, kind! dat Frits je meent en goed meent en niemand dan jou meent, heb ik toch wel gemerkt."

Zeker had ze 't bemerkt, en dat wel op eene ietwat booze manier,

ofschoon het booze alleen in denken had bestaan en een natuurlijk gevolg was van hare droevige levenservaring. Er was een tijd geweest, dat Caroline verwacht — toch ook gevreesd — had, dat Frits zijne verloving met Justine ontrouw zou worden, om haar, Caroline, het hof te gaan maken. Geene enkele poging, om hem daartoe te lokken, was van haar uitgegaan. Zij wist maar al te goed, dat zij in schoonheid hare zuster ver overtrof; dàt en haar fortuin moesten in haar oog zoo krachtig op Frits werken, dat hij er geen weerstand aan kon bieden. 't Had haar verwonderd, dat de jonge man geen enkel blijk gaf van 'tgeen ze verwachtte. Vooral in de laatste maanden was Frits in hare waardeering gestegen. Nu rees hij snel, nu ze wist, dat de koelheid, die zij hem heimelijk verweet, gehuicheld en om harentwil gehuicheld was. 't Woord »huichelen" wordt hier gebruikt, omdat zij het zoo genoemd had.

— Vertel dan eens op: hoe heeft Frits je dan eigenlijk gevraagd?" ging zij voort, en er was bij haar heel wat meer dringende belangstelling dan de zeer gewone in het »hoe-zij-elkander-kregen", eene belangstelling, die de romanliteratuur ondelgbaar maakt, zoolang de wereld wereld zal zijn.

— Dat is eigenlijk niet te vertellen," antwoordde Justine. »Want zie je: hij had mij eigenlijk al lang gevraagd, vóórdat de vraag in woorden kwam. En dan: vragen, wat je vragen noemt, is het eigenlijk niet eens geweest. Toch wist ik, dat die vraag komen zou, en ik, ik was bang . . . ja, dat ze komen zou, en bang, dat ze zou uitblijven. Of eigenlijk: bang was ik niet . . . . Zie je, dat het eigenlijk niet te vertellen is? Dat hangt van duizend kleinigheden aan elkander, maar kleinigheden zijn het in het oog van derden. Zoo bij voorbeeld . . ."

Zij stokte, maar glimlachte van geluk.

— Nu: zoo bij voorbeeld?" drong Caroline aan.

— Och! wat ben je nieuwsgierig! Zoo bij voorbeeld moest ik weten . . . ik moest hooren . . . Maar wezenlijk . . . neen, van die kleinigheden vertel ik niets: ieder ander zou erom lachen en wij — ja, Frits zoowel als ik — wij beschouwen ze als dingen van gewicht . . ."

't Is maar zoo: liefde — niet maar alleen verliefdheid — liefde, die zich niet in de allereerste plaats heeft te storen aan de al te vaak koude eischen van het verstand, openbaart zich het best en ook het liefst in kleinigheden. De dankbaarheid voor die kleinigheden is dan ook vaak grooter en veel grooter dan voor de krachtigste bewijzen van liefde, bij welke het verstand eene hoofdrol gespeeld heeft. Wonderspreukig kan het schijnen, maar 't is onomstootelijk waar: voor het kind heeft de kus der moeder, hare vrees, om zijn gevoel te beleedigen, zeer te doen, veel meer blijvende waarde dan de kostbaarste geldelijke geschenken. Liefde is alleen te koop voor liefde; maar wie dat als groote waarheid erkent, heeft toe te zien, hoe hij zijne liefde betoont. Op het hoe komt alles aan.

— Nu," zei Caroline, »vertel me dan maar, wat je grootigheden noemt. Frits moet je toch eens gevraagd hebben, of je... nu, heeft hij bij voorbeeld een voetval voor je gedaan?"

— Een voetval?! die is er heelemaal niet bij te pas gekomen, hoor!"

— Maar er is dan toch een oogenblik geweest, dat je »ja" gezeid hebt!"

— Och, dat eigenlijk ook niet eens! Zie je: ik ontmoette hem veel bij de Oosterbergen. Ik kon er haast niet komen, of hij was of kwam er. Ik dacht eerst, dat het hem om Marie Oosterberg te doen was. Maar op een avond laat, dat hij Marie en mij thuis zou brengen van een partijtje bij de nicht van Marie, bood hij mij zijn arm aan en dat, ofschoon ik het eerst thuis zou wezen. En toen dacht ik: »Wat houdt die heer mijn arm stevig vast..."""

Plotseling viel zij in een anderen toon en zei:

— Maar wat heb je er nu aan, of ik je zulke dingen vertel?"

Maar haar lief gelaat straalde van geluk, terwijl ze aan »zulke dingen" dacht en voortwerkte, terwijl ze sprak.

— Wat ik eraan heb?" vroeg hare zuster. »Stel ik dan geen belang in je? Meer, dan je denkt. En hoe kwam het nu eigenlijk tot de declaratie?"

Met dat: »Meer, dan je denkt", doelde Mevrouw Dermass op de voornemens, die zij koesterde ten opzichte van de geldelijke belangen van Justine in de toekomst. Grootigheden dus. Evenwel: als die laatste opmerking reden van bestaan heeft, mag daaruit het gevolg niet getrokken worden, dat het bij haar aan de dringend noodzakelijke kleinigheden ontbrak. Hartelijk had zij hare zuster lief. Sinds zij de onbaatzuchtigheid van de liefde van Frits erkende, was heimelijk haar plan, dat het jonge paar onder haar dak zou blijven wonen; dat Justine daardoor niet eens zou bespeuren, hoe het betrekkelijk nog beperkte inkomen van haar Frits haar zou noodzaken op minder grooten voet te leven, dan waaraan zij nu eenmaal gewoon was... Ja, als er rekenschap gegeven moest worden van al de luchtkasteelen, die zij zich bouwde en bleef bouwen ondanks de verandering, die wij in hare denkwijze hebben waargenomen, zou er heel wat te voorschijn komen, dat zelfs belachelijk genoemd zou worden. Zoo had zij bij zichzelf vastgesteld: ze zou het jonge paar veertien dagen alleen gunnen voor de gewone huwelijksreis. Maar dan zou ze als reisgezellin optreden; voor hare rekening zou het drietal dan Zwitserland, Salzkammergut en vooral Weenen bezoeken...

't Was al belachelijk, omdat niet verondersteld kon worden, dat Frits door verlof van zijn kantoor daartoe den noodigen tijd zou verwerven. Maar is er niet altijd iets belachelijks in luchtkasteelen?

Mevrouw vroeg dan: »Hoe kwam het nu eigenlijk tot de declaratie?"

— Herinner je je," was het antwoord met een oogenblik opkijken, »verleden jaar dien winteravond, dat het zoo sterk geijzeld heeft?

Het dooide in den vooravond, maar om tien uur werden de straten plotseling als een spiegel. Ik was bij Marie; Frits was er ook. Hij had juist verteld, dat hij op het kantoor van de Borneosche Handelsvereeniging geplaatst was, en Marie's vader had hem er erg mede gefeliciteerd. Nu, om elf uur kwam de kruiersvrouw mij halen; de kruier was ziek geworden (*). Ze zei, dat ze moeite had, om zelf op de been te blijven Toen stond Frits erop, dat hij mij thuis zou brengen. Mijnheer Oosterberg stelde een paar ijssporen voor hem beschikbaar, en... en... en... Nu, toen is het gebeurd."

— Maar hoe dan?"

— Hoe? hoe? Ja... dat zijn nu weer van die geheimen..."

— Ben ik dan je zuster niet?"

— Zie je: de gladdigheid noodzaakte mij wel hem steviger vast te houden, dan ik wel wou... dan ik anders zou gedaan hebben, en hij zei, dat hij die gladdigheid zegende... ja, »zegende"; dat woord gebruikte hij, en ik zei, dat ik dat niet deed, ofschoon dat eigenlijk eene leugen van mij was. En toen zei hij, dat hij wel overal en altijd mijn steun wou wezen, en, zie je... toen... nu, toen wist ik er alles van."

— En toen?"

— En toen... en toen... Wel, ik dacht niet, dat ik je ooit zooveel vertellen zou... Nu, toen vertelde hij van den avond, dat hij mij voor het eerst bij de Oosterbergen ontmoet had... en... en... nu ja, hoe bezorgd hij van dat oogenblik af geweest was, dat een ander... weet je, omdat hij toen nog niet voor den dag kon komen... Maar och! Caroline..."

— Nu, wat?"

— Zie je, 't is zoo'n groot onderscheid, of een heer je beleefdheden bewijst, omdat hij beleefd wil wezen, of dat hij... nu, je begrijpt mij wel... Ik wist althans gauw, dat hij... nu, dat hij het niet op Marie Oosterberg verzien had..."

— Nu, en wat zei jij?"

— Ik? ik?! Wel, 't was, of ik eene prop in de keel had..."

— Liep jelui toen dan maar zwijgende voort?"

Justine glimlachte.

— Wat denk je wel? Toen heeft hij over zijne vooruitzichten gesproken. Maar zie je, daar wist ik door den heer Oosterberg al alles van... en je begrijpt: de eene gedachte verdrong bij mij de andere, dus daar heb ik niet erg naar geluisterd... totdat... totdat..."

— Nu?"

— 't Was zoo erg glad... Ik gleed uit, zoodat hij mij om mijn middel greep; toen hield hij mij langer zoo vast, dan noodig was, en noemde mij voor het eerst Justine..."

(*) Onder de veelzijdige beroepsbezigheden van den Amsterdamschen kruier behoort ook, dat hij dames, bejaarde en jonge, in het nachtelijk uur tot geleider strekt, als een geleider ontbreekt.

— Enkel je naam?"

— Neen, maar wat hij toen zei, dat vertel ik je niet. Dat blijft een geheim tusschen Frits en mij."

— En toen heeft hij je zeker maar meteen brutaal gekust?"

— Wat denk je wel?! Maar toch... zie je... als hij dat gedaan had, zou ik het niet... nu, niet vreemd gevonden hebben... en... en... ik zou de kracht niet gehad hebben, om het hem kwalijk te nemen. Maar dat durfde hij toen nog niet. Toen ik eindelijk thuis was, vroeg hij, of zijn vader naar den majoor mocht gaan. Zie je: hij wist al, dat die onze voogd was."

— En toen?"

— En toen zei ik, dat ik dat niet beletten kon... Maar nu vertel ik niets meer!" zei ze zeer beslist. »Zie je nu wel, dat je aan zulke mededeelingen niets hebt? Is het niet, of je 't in een boek leest? Het eigenlijke, dat niemand beschrijven kan, ontbreekt eraan."

Neen, het ontbrak er niet aan, ten minste niet geheel, omdat het welsprekend aarzelen en bovenal het indrukwekkend stemgeluid niet ontbraken. Er volgde een langdurig stilzwijgen. Wat Justine verteld had, bracht met kracht bij Caroline de meisjesdroomen op de kostschool in herinnering, de weldadige en liefelijke poëzie, die vooreerst door het bijna geheel ontbreken van verkeer met de jeugd der andere kunne — een onmogelijk te verbeteren gebrek der meisjeskostschool — zich niet boven droomen had kunnen verheffen. Vergeten wij niet te herinneren, dat Caroline en Justine als weezen ook de vacantiën op de kostschool doorbrachten. In de tweede plaats was die weldadige en liefelijke poëzie bij Caroline vermoord door haar rampzalig en veel te vroegtijdig huwelijk; er was proza overgebleven, maar dan het laagste en verachtelijkste proza. Dat kan het proza niet beleedigen, want er is ook lage en verachtelijke poëzie. 't Zou zeer gewaagd zijn, te beweren, dat de biecht van Justine eene wereld voor hare zuster opende, die haar volkomen nieuw was. Evenals zelfs zooveel mannen, en dan geene onontwikkelde, in de fout vervallen, om de algeheelheid van een toestand naar een enkel gegeven te beoordeelen, deed zij dat, terwijl haar gegeven tot de allerellendigste soort behoorde. Thans, na de geschiedenis in het Achterom en hare gevolgen, na het laatste onderhoud met Justine, werd het eene zekerheid voor haar: loochenen, dat de poëzie der jeugdige droomen werkelijkheid kon worden, ja, misschien wel poëzie blijven, was niet vol te houden. Zoomin als alle vrouwen waren alle mannen over dezelfde kam te scheren. Als Frits in staat was hare zuster in die poëzie te doen leven, Frits, die toch in hare oogen geene buitengemeen begaafde persoonlijkheid was, dan moesten er andere mannen zijn... Dozijnen?... Honderdtallen?... Er was er stellig één... Althans, zij kende er één, die... Maar waartoe aan zulke gedachten toegegeven?

En bewust werd zij zich van de macht, welke die ééne man op haar uitoefende. Zoo zij Piet Keel de voorwaarde gesteld had, die zij door dien éénen man had leeren kennen, was het dan daarbij niet zonderling, ten minste opmerkenswaardig, dat zij er iets door vreesde: dit namelijk, dat haar stellen van die voorwaarde dien éénen man ter oore zou komen?

Alsof haar denken zich geheel bij het merken van het tafelgoed bepaald had, hoorde Justine plotseling:

— Hier! die is af! Hoe vindt je die J.?" en voorts werd er druk gekeuveld, maar volstrekt niet meer over den aanvang van Justine's roman.

Toen Frits ..

't Is waar ook: de gelegenheid, om hem den lezer behoorlijk voor te stellen, heeft tot dusver ontbroken. Hij was een welgemaakt, beschaafd jonkman, aanvankelijk bekwaam voor het vak, dat hij voor zijne levenstaak gekozen had; vol ijver, om zich nuttig, ja, als 't mogelijk was, onontbeerlijk te maken; vol welwillendheid, om anderen van dienst te zijn, en met eene schreeuwende behoefte aan het betoonen en genieten van innige vertrouwelijkheid. Dat die behoefte schreeuwde, kon hem als een gebrek toegekend worden; althans, de wereld had al gepoogd hem te beduiden, dat zij liefst niet gediend is met naïeve openhartigheid. En wat hij, nu nog niet, later wel, als een zijner gebreken beschouwen zou, was zijn vertrouwen, dat ieder in de wereld zoo rechtschapen dacht en handelde als hij. Juist genoeg ervaring had hij opgedaan van de beteekenis der gewone vriendschap onder jonge mannen, om te begrijpen, dat hij innige vertrouwelijkheid, zooals die door hem gewenscht werd, alleen vinden zou bij het meisje, van hetwelk hij hopen mocht, dat zij zijne gade zou worden, en met die behoefte aan innige vertrouwelijkheid vrijde hij erop los, dat het een aard had. Hij was er juist de jonkman naar, om een meisje, dat geene te hooge gedachten van zichzelf koesterde, — zulk een meisje als Justine — geheel en onvoorwaardelijk voor zich in te nemen. Als een barbaar hem naar een Siberië had kunnen verbannen, Justine zou nu reeds geen oogenblik geaarzeld hebben zijn lot te deelen. Maar hunne toekomst was rooskleurig, zoo rooskleurig, als eene toekomst voor twee minnende harten wezen kan.

Toen Frits dan — wel wat laat voor Justine — van zijn kantoor kwam, om den avond in gezelschap der beide dames te slijten, — het aanvankelijk tweemaal per week was in den laatsten tijd zoo sterk mogelijk uitgebreid — zat Mevrouw Dermass ermee verlegen, hoe zij hem beduiden zou, dat het huichelen van koelheid voortaan tot het verledene mocht en moest behooren. Zij begreep die mededeeling maar aan Justine te moeten overlaten. Onder een gezocht voorwendsel liet zij de twee meer dan een vol uur alleen.

Men verhaalt, dat Koningin Christina van Zweden, de wonderlijke vrouw, die alleen van wetenschap, niet van een huwelijksband wilde

weten, twee hartstochtelijk verliefden, in zeer buitengewone omstandigheden verkeerende, begluurd heeft. De jonge man, een aanzienlijke Vlaming, was ter dood veroordeeld, zooals later bleek, onschuldig. Zijne bruid smeekte haar zijne laatste drie levensdagen met hem in den kerker te mogen doorbrengen na de inzegening van hun huwelijk. Christina stond het verzoek toe, maar liet den gevangene overbrengen in een verblijf, dat het bespieden toeliet. Zij deed dat herhaalde malen, begeleid door eene van hare bedaagde hofdames. Na de drie dagen veranderde zij het doodvonnis in verbanning, wat voor den Vlaming gelijkstond met algeheele opheffing van het vonnis. Welke andere uitwerking dat bespieden op de vorstin gehad heeft, is nooit ter kennis van eenig sterveling gekomen (*). Caroline had hetzelfde wel willen doen; zij peinsde maar tevergeefs over de mogelijkheid. Maar het besef, dat er iets anders kon wezen, dan wat zij ondervonden had, een besef, dat toch al gewekt had kunnen worden door ervaring, die zij geschuwd had, door bijna dagelijksche ervaring, al was het dan maar van hare dienstboden geweest, kwam toch dien avond bij haar tot onverwachte duidelijkheid. O! als die ééne man, die ééne kwam en voor haar knielde... o! lachen zou ze niet... Maar — wat zou ze?

Dienzelfden avond bleek het Mejuffrouw Agatha Koker, en dat tot hare groote voldoening, dat zij den Baron juist had beoordeeld, in zoover zij ingezien had, van welken aard zijne verhouding tot het vrouwelijk geslacht was en in hoever zij die tot haar voordeel kon aanwenden. Rijk is elke hoofdkleur aan verschil van tinten, maar veel rijker in tinten is het gevoel, dat de man zich bewust kan worden tegenover de vrouw. Er is een Franschman geweest — en ik ga hier om reden bij voorkeur bij de Franschen ter markt —, die zich volkomen bewust was van de groote aantrekkingskracht, die zijne persoonlijkheid nog meer dan zijn rang uitoefende op de Fransche vrouwen, en die er rijkelijk misbruik van gemaakt heeft. Zijn naam is Lodewijk de Veertiende. Er is een andere Franschman geweest, die zeven jaar gehuwd heeft kunnen zijn, zonder dat hij zijn bekoorlijk jong vrouwtje ook maar heeft durven omhelzen. Zijn naam is Lodewijk de Zestiende. Tusschen twee zulke mannen is een oneindig verschil van tinten op dit punt.

Behalve in den natuurlijken aanleg ligt de oorzaak, of kan zij liggen, in de mede oneindige verscheidenheid van de wijze, waarop de maagd hare aantrekkingskracht op den jongen man, in het algemeen de vrouw op den man uitoefent. 't Kan zijn, en het is meestal het geval, dat bij den man de zinnelijkheid er de hoofdrol in speelt. 't Kan ook zijn, dat de zinnelijkheid ook bij den man met volle recht schuchter mag genoemd worden; schuchter, meer niet: de zinnelijkheid is er altijd;

(*) Paul de Musset verhaalt de anekdote op zijne bekende meesterlijke manier in de *Revue de Paris*, Augustus 1838. Zij was mij toch vóór de kennismaking met die romantische voorstelling van elders bekend. Descartes en Hugo de Groot moeten met het feit bekend geweest zijn.

geheel ontbreken doet zij nooit, evenmin als ooit één der lichaams- of zielskrachten in den gezonden mensch afwezig is. Aan platonische liefde gelooven stellig zeer weinig mannen; drommen van mannen gelooven aan liefde — liefde in den zin van verliefdheid, waarbij de twee of één van beiden de hinderpalen eerbiedigen, die de innigste vereeniging in den weg staan.

De theorie: »De liefde zal wel komen na de huwelijksverbintenis", eene theorie, zoo vaak de oorzaak van echtelijke ellende, is gegrond op de weinige gevallen, waarin zij werkelijkheid geworden is. Men beweert wel eens, dat dit meer het geval is voor de vrouw dan voor den man (*). Maar zeer stellig hebben verreweg de meeste jonge mannen de zinnelijke bekoring noodig, om — laat het ons maar bij zijn waren naam noemen — om ingepalmd te worden. Er zijn er ook, die zich sterk aangetrokken gevoelen door de natuurlijke lieftalligheid van het vrouwelijk geslacht, maar die de gaaf en daardoor den moed missen, om eene enkele van de duizenden lieftalligen tot zulke wederliefde te brengen, die tot volledige overgave voert. Veel zijn er zoo niet, maar zij zijn er: onze Baron behoorde tot hun klein aantal. En Juffrouw Agatha Koker had waarlijk niet tevergeefs in het Achterom opgemerkt, hoe de Baron ernaar gehunkerd had, om met zijn gelaat te woelen in den zakdoek, dien Mevrouw Dermass verloren had; om den geur op te snuiven, in te ademen, niet den geur van eenig reukwerk maar den geur, die erin moest zijn van haar bekoorlijk lichaam. Wel bewust, dat het haar, Mejuffrouw Agatha Koker, niet aan bevalligheid ontbrak, had zij het gelaat van den Baron in haar zakdoek als het ware gedompeld en had zij hem den doek laten behouden. En terwijl liefdegehuichel, dat voor geld te koop is, den Baron schrik inboezemde — en met reden —, oefende die zakdoek meer kracht op hem uit, dan zij zich ook maar voorgesteld had; kracht, waaraan hij zich gewillig, ja, met genot onderwierp. Tusschen hem en Wolfgang lag een onmetelijke afstand.

Dien eigen avond liet Juffrouw Koker zich Agatha noemen en hing zij zeer voelbaar aan des Barons arm, en zij boezemde hem zooveel moed in, dat hij haar durfde voorstellen, om maar dadelijk als zijne huishoudster te Schittershoek op te treden. 't Is dan ook verbazend, welk een moed zulke mannen putten uit het liefdebetoon eener vrouw. Maar zij was veel te geslepen, om daar ooren naar te hebben. Dat zij zich kussen liet, ja, zijne kussen beantwoordde, bracht den armen hals in verrukking. En tot zijne eer zij vermeld, dat hij geen oogenblik aan eene verbintenis door zoogenaamde vrije liefde dacht.

Maar kom: zulke bloot zinnelijke liefde aan den eenen kant en baatzuchtige liefde aan den anderen kant te schilderen, is veel te

(*) Het omgekeerde kan toch ook zijn. De geschiedenis beweert, dat onze Stadhouder Willem de Derde zijne gemalin door echtelijke liefde eerst gelukkig, en dan zeer gelukkig, maakte, toen zij hem medegedeeld had, dat zij nooit voor haarzelf aanspraak op den troon van Engeland zou maken.

gemakkelijk; 't is den inkt en het slijten van de pen niet waard. Wij hebben alleen als merkwaardig feit te staven, dat zulk een man als de Baron zich des morgens verbeeldt verliefd te zijn op de meesteres en des avonds in waarheid van zinnelijke liefde gloeit voor de kamenier.

Welk een machtig verschil in het denken van drie vrouwelijke persoonlijkheden onder hetzelfde dak, dien nacht elk op hare legerstede! De gelukkige Justine dacht maar eene korte poos aan rozengeur en maneschijn. Juffrouw Koker was zeer tevreden over haar aanvankelijk slagen; dat is: zij hield het nog maar voor aanvankelijk, en zij peinsde over de middelen, om den Baron verder en voorgoed in te palmen. Volstrekt niet boos over het vermetel voorstel van den Baron, besloot zij hare betrekking als kamenier — zij had eenig recht, om zich ook gezelschapsjuffer te noemen, — zoo spoedig, als mogelijk was, op te geven; zij gevoelde maar al te levendig, dat den Baron geen lange tijd van wachten op het huwelijk, dat zij lang te voren voor zich beraamd had, opgelegd moest worden. Maar rijkdom te verwerven, barones te worden... Rozengeur en maneschijn is heel wat anders; de gewaarwordingen der kamenier waren als die van Columbus, toen hij de zekere kenmerken van nabijzijnd land bespeurde.

Maar hare meesteres?

Hoezeer begon haar het denkbeeld te bekoren, om ingepalmd te worden, zooals dat dan nog voor haar mogelijk zou zijn. Dat die mogelijkheid bestond, 't was haar helder geworden. En toch, hoever was die mogelijkheid van haar verwijderd! 't Was haar niet onbekend gebleven, dat Wolfgang zich gehuwd wenschte... Dit was ten minste eene gunstige omstandigheid: zoo hij zijne keus reeds gevestigd had en die keus beantwoord zag, zou zij het immers weten? Of zij zich in den tijd terugdacht, dat zij, en in waarheid, vast besloten was weduwe te blijven, het baatte haar niet. Er bestond voor haar één man, die dat besluit aan het wankelen gebracht had, en juist die man kon haar bejegenen met niet anders dan beleefdheid. En toch herinnerde zij zich maar al te goed, hoe bewonderend zijne blikken op haar gevestigd geweest waren dien eersten avond op Sparrenheuvel, en haarfijn herinnerde zij zich de omstandigheden van de ontmoeting in het Achterom, niet het minst hare aanvankelijke behoefte, om af te stooten. Waarom was die man niet veroverd door hare latere toeschietelijkheid? Waarom had zij bij hem geen zweem van jaloerschheid kunnen ontdekken, toen zij, en opzettelijk met dat doel, Adolf Klingelbeek met al de lieftalligheid bejegende, waarover zij beschikken kon? Opzettelijk had zij dat Adolf gedaan en niet den ritmeester, omdat die eenige man toch niet veronderstellen kon, dat zij inderdaad ernstige bedoelingen ten opzichte van den »knaap" koesterde. En zij kwam zoover, dat zij zich eene spiegelgladde straat dacht, waarop die eenige man haar voor vallen behoedde... Maar toen ook werd ze knorrig op zichzelf... Waarom

ook was zij zoo dwaas geweest, om Justine tot biechten aan te sporen?...

Dat eene poging, om dien man te lokken, van haar zou kunnen uitgaan, die gedachte kwam niet eens in haar op. Zoo hoog als eenige beschaafde juffer ter wereld zou ze in dat opzicht de vrouwelijke waardigheid handhaven. Maar daarom des te meer ergerde het haar, dat de machtige aantrekkingskracht, die zij zich bewust was uit te oefenen op zooveel mannen, die daarbij niet aan het verwerven van haar fortuin denken konden, machteloos bleek, waar zij die sinds de ontmoeting in het Achterom zoo krachtig mogelijk wenschte.

XVII.

Of ze schitterde!

En toch: haar toilet moest eenvoudig genoemd worden. Evenals Koningin Louise van Pruisen wist ze, dat geen rijkdom van kleedij, geene pracht van sieraden bij machte was hare schoonheid te verhoogen, zoomin als eene kostbare en vergulde lijst een meesterstuk van Rembrandt kunstwaarde kan bijzetten.

De Oosterbergen gaven een bal ter gelegenheid van hun zilveren huwelijksfeest.

Wij hebben terloops hun naam hooren noemen. De heer Oosterberg behoorde tot de beurspilaren der hoofdstad; uiterlijk bleek dat alleen door de zitplaats, waarop hij aan de beurs audiëntie verleende. De oningewijden, die hem door de Kalverstraat zagen gaan, als het beursklokje bengelde; die zijne haast waarnamen, als het uurwerk van den Dam het oogenblik van het sluiten der beurshekken dreigde aan te kondigen, haast, om aan het kwartje boete te ontsnappen, konden onmogelijk vermoeden, hoe hoog hij stond boven verreweg het meerendeel dergenen, die zich evenals hij repten. Ook de levenswijze van het gezin was in de stad alles behalve opzienbarend. Alleen op zijne buitenplaats in eene der fraaiste streken van ons land stond hij zijne vrouw en hun eenig kind, de Marie, van welke Justine melding gemaakt heeft, toe eene weelde ten toon te spreiden, waarvoor hijzelf ongevoelig was of zich ongevoelig aanstelde. In Amsterdam mocht niemand de oogen uitgestoken worden. Zoo is in het algemeen de handelwijze van een verstandigen beurspilaar in de hoofdstad. Alleen bij het jaarlijksch bezoek van het vorstelijk echtpaar schitterde zijne vrouw in den schouwburg door hare diamanten. 't Was, of die alleen voor die gelegenheid gekocht waren.

Eergisteren was het meer intieme familiediner — zoo heette het althans — bij Zomerdijk Bussink gehouden. Niet, dat zijn woonhuis er geene ruimte genoeg voor aanbood; een Indiër zou geoordeeld hebben: het echtpaar wilde nu wel eens op grootschen voet feestvieren, maar van de »soesah" bliefden zij niet gediend. Mevrouw droeg er maar een klein deel van hare diamanten, en hij, och! hij was er toch

eigenlijk de gewone deftige burgerman. Maar den volgenden dag wist de geheele beurs en wisten daardoor heel wat lieden, die de beurs niet bezoeken, dat een der gasten de voornaamheid van het handelshuis in een toost had doen uitkomen, door te vermelden, dat het nog nooit een wissel aan de Nederlandsche Bank ter disconteering had aangeboden. »Wat een bluf!" werd er hier en daar met ergernis gezegd. Toch kon niemand beweren, dat de »bluf" den heer Oosterberg aangenaam geweest was; zijn gewoonlijk strak gelaat was er strak bij gebleven.

Thans was de parkzaal (*) afgehuurd en die had er zeldzaam zoo vorstelijk uitgezien; Horrix had haar gemeubeld, Zocher had haar met bloemen versierd en een behanger was uit Brussel ontboden, om de draperieën aan te brengen. Wie er genoodigd was — en de uitnoodigingen hadden op breede schaal plaats gehad —, kwam oogen te kort voor al de pracht. En toch: toen op Parijsche manier het »Mevrouw de weduwe Dermass" aan den ingang der reeds sterk bezette zaal klonk, was al die pracht in een oogwenk vergeten.

Of ze dan ook schitterde, de »Ongenaakbare", maar alleen door eigen schoonheid. Aller blikken volgden haar en haar alleen, terwijl zij hoogst bevallig aan den arm van een der ceremoniemeesters door de lange zaal zweefde, om het feestpaar te gaan begroeten, en zij bleven op haar gevestigd, zoo lang het maar kon, zoo lang namelijk, als zij niet tijdelijk door de komst van nieuwe gasten aan het oog onttrokken werd. Voor haar was eene zitplaats vrijgehouden dicht bij het bruidspaar en naast de eenige dochter, naast Marie, die haar in alles overschaduwde behalve in dat ééne, onvergelijkelijk schoone van de schepping, waarbij alle schoon achterstaat.

Eenvoudig wit was haar balkleed maar van een wit, dat niet schitterde, ook onder het felle licht niet, een getemperd wit, dat alleen schijnbaar volkomen wit werd door de fijne kant, waarvan de sierlijkheid door sommige mannen, de kostbaarheid door heel wat dames gewaardeerd werd. Geene diamanten, niets, dat schitterde; niets mocht er schitteren dan zij, zij alleen, en toch was geene der talrijke, nog meer of min jonge gehuwde dames zoo weinig gedecolleteerd als zij. »Ze weet wel, waarom ze zich niet opschikt", zei een bejaard en erkend bewonderaar van vrouwelijke schoonheid, en een voornaam artist van het penseel betuigde, en dat herhaaldelijk: »Ik geef honderd rijksdaalders aan de armen, als ik haar schilderen mag, zooals ze thans is, mits het portret op mijn atelier blijve. Alles is in harmonie in haar: lijnen, omtrekken, teint, uitdrukking van het gelaat!"

Ja, dat gelaat: een ovaal, dat alleen aan den onderkant een weinig van den ovaalvorm afweek, blozende van gezondheid onder den rijken haartooi, donker afstekende tegen de blankheid van voorhoofd en hals; die mond... dat mondje, waarvan de toch altijd sierlijke lijnen vooral in de bovenlip wat krachtiger golfden dan gewoonlijk en dat door een

(*) De voormalige, zeer groote concertzaal in het park, later in schouwburg herschapen.

vriendelijken glimlach het mogelijk maakte, de fraaie, fijne hagelwitte tanden te bespeuren; de groote donkerbruine oogen, als beschaduwd door eene pracht van welving in de wenkbrauwen; en dan de geheele gestalte: 't was waarlijk geen wonder, dat de kunstenaar betooverd was; veel minder wonder, dat de blikken van jong en oud onder de mannen aan die van portretten konden doen denken. Benijd werden degenen, die het recht hadden haar persoonlijk te gaan begroeten of zich aan haar te laten voorstellen. En toen het guitige in haar lach zich vertoonde, zei de penseelkunstenaar, die haar onbekommerd aanstaarde: »Heb je ooit zoo'n lach gezien? Ooit? Op een portret? Op een beeld? Geene Venus heeft zoo gelachen!"

Zeker was daarin de overdrijving van den kunstenaar, wiens geestdrift gewekt wordt door een uitstekend voortbrengsel van kunst, nog meer door het voortbrengsel der natuur, dat hij zich in staat acht door zijn penseel nog te idealiseeren; en ook: niet allen, die hem hoorden, begrepen, dat alleen de kunstenaar in hem gloeide, waarom er waren, die meenden om zijne naïveteit te mogen glimlachen. Maar 't geeft aan de hand, hoe niet-kunstenaars de schoone »Ongenaakbare" beschouwden, de »Ongenaakbare", die wel zoo genoemd werd, maar aan wier volkomen ongenaakbaarheid toch maar niet onvoorwaardelijk geloofd werd.

Evenwel zei de bovenvermelde bejaarde en erkende bewonderaar van vrouwelijk schoon tot den kunstenaar, die haar voor het eerst zag:

— En dat zoo'n vrouw van geene verbintenis hoe ook met een man wil weten!"

— Wat?" riep de ander verbaasd.

— 't Is de weduwe Dermass," klonk het op een toon, die zeggen wou: »Nu weet je er alles van."

En de kunstenaar antwoordde met een »Kom!" zeer verlengd uitgesproken. Dat was geen wonder: de ondervinding leert, dat Dermassachtige beroemd- of beter: beruchtheid niet altijd een taai leven heeft.

Op Van Bruul, den Baron en Adolf na behoorden de heeren en ook de dames, die wij op Sparrenheuvel hebben leeren kennen, tot de genoodigden, die aan de uitnoodiging gevolg hadden gegeven. De eerste hunner, die Mevrouw Dermass zijne wellevendheid bewees, was de ritmeester Marius en dat wel, omdat hij het niet kon nalaten; hij maakte thans in het oog loopend Marie Oosterberg het hof. Die jongedame kon daarom gerust de dichte nabuurschap van Mevrouw Dermass onbekommerd verdragen; zij kon, vooral naast zulk eene buurvrouw, geene aanspraak op hooge waardeering van hare schoonheid maken; en als dat zoo gezegd wordt, is de beleefdheid, aan eene dame verschuldigd, niet uit het oog verloren. Beiden, Mevrouw Dermass en de ritmeester, waren te zeer lieden van de wereld, om in hun zeer kort onderhoud ook maar een zweem van gedwongenheid te toonen. Dat Klingelbeek, die met zijne vrouw opzettelijk voor de beide feestelijkheden naar

Amsterdam gekomen was, haar zeer vriendschappelijk kwam begroeten, spreekt vanzelf; niet spreekt het voor den lezer vanzelf, dat de Klingelbeeken niet als gewoonlijk des winters de gasten van Mevrouw Dermass waren; is er toch aanleiding, om te vermoeden waarom; maar Klingelbeek was toch heel tevreden, dat zij het natuurlijk moest achten, als Wolfgang hun gastheer was. Zij hield hem bij zich, om, na de beleefdheid van Dalfsen beantwoord te hebben, den arm van Neef te nemen, om haar naar Emilie te begeleiden, alleen om die voor het oogenblik kort te begroeten. Zij verdreef daardoor Justine en Frits, die minder op den voorgrond in de zaal hunne plaats gingen hernemen.

Neen, Caroline's blikken zwierven niet door de zaal, om te onderzoeken, of die ééne er was, maar terwijl ze een paar minuten met Emilie keuvelde, monsterde zij toch, maar tevergeefs, als zonder opzet hare onmiddellijke omgeving, om zich daarna door Klingelbeek weder naar hare plaats te laten geleiden.

Wolfgang, door handelszaken zeer met Oosterberg bekend, was vroeger dan Mevrouw Dermass verschenen. Hij hield zich in de sfeer, die, als ware het, den overgang tusschen de gehuwden en de zeer jonge lieden uitmaakte, en Frits was er niet weinig mede ingenomen, dat zijn patroon lang niet maar terloops zijne wellevendheid omtrent Justine aan den dag . . . hier eigenlijk aan den overvloed van gaslicht legde. Veel minder dan de andere heeren staarde Wolfgang naar Mevrouw Dermass; maar de artist was in zijne nabijheid, en hij beaamde ten volle de geestdrift, waarmede die onbekommerd zijne bewondering onder woorden bracht. Hare evenknie, hij zocht die niet in de zaal; hij was ten volle overtuigd, dat hij die niet vinden zou. En waarlijk: als de bedremmelde en onbedreven jonkman, die voor het eerst zulk een feest medemaakt, overwoog hij, de wellevende Indiër, de vraag, niet, of hij Mevrouw Dermass als een bekende zou gaan begroeten, maar wanneer en hoe hij dat doen zou. Want hij wilde sterk wezen en hij gevoelde, hoe zijne kracht slinken zou, naarmate hij haar dichter naderde. Reeds ruischten de tonen der dansmuziek, of eigenlijk van de inleiding daartoe, toen hij begreep zich te moeten vermannen. En het ergste was, dat hij zich de noodzakelijkheid van dat vermannen helder bewust was. Lag er geene bekoring in het denkbeeld de beroemde of, wilt ge, de beruchte ongenaakbaarheid tot eene fabel te maken? 't Was hem, of hij daartoe over de macht beschikte; ja, in zijne misschien wel wat misplaatste — in de oogen van vrouwen stellig misplaatste — trotschheid twijfelde hij er zelfs niet aan. En — had hij er geene reden voor? Maar de gevolgen? Zijn levensgeluk als een dwaas, een jonge dwaas, in handen te stellen van eene vrouw, die met mannenharten verkoos te pelen... Neen, sterk zou hij wezen; die balzaal: hij zou onder de eersten wezen, die zich zoo vroegtijdig mogelijk eruit verwijderden. Niet werd hij zich bewust, dat dit besluit getuigenis van zijne zwakheid aflegde. Zeer zeker wist hij, dat de schoonheid eener vrouw niet juist in eene

balzaal gewaardeerd moet worden, anders dan door een kunstenaar; maar had hij haar niet gezien in hare gewone huiselijke kleedij? Had hij de buigzaamheid van hare gestalte niet waargenomen, als zij te paard reed? Had hij haar gelaat niet waargenomen onder den amazonenhoed, eene hoofdbedekking, die, volgens zijn oordeel, alleen te verdragen is op een beeldschoon vrouwenhoofd, omdat de hoed dan niet eens gezien wordt? Neen, de Caroline in balgewaad zou de Caroline in huiselijke kleedij niet uit zijn krachtig voorstellingsvermogen verdringen. En toch: wie onder de aanwezige dames was zoo eenvoudig, zoo weinig opzichtig in balgewaad?

Gezien had zij hem in de zaal, gezien, zooals vrouwen dat doen kunnen en doen, waar zij het voegzaam achten; gezien, zonder dat hare oogen ook maar een oogwenk op hem geslagen waren geweest; zoo ook voelde zij, dat hij naderde, juist toen zij een der heeren toestond met haar te onderhandelen over den dans, dien zij hem zou toestaan. Van den eersten, die zoo aanstonds beginnen zou, wilde zij niet hooren. Toch niet, omdat hij, Wolfgang, naderde, maar omdat zij in ieder geval de eerste dansen zou laten plaats hebben, zonder er deel aan te nemen; niet dan voor de eerste quadrille liet zij zich overhalen. Waarom? Zij danste toch gaarne en goed. Was het, omdat Wolfgang haar niet in den arm van een anderen man zou zien rondzweven? 't Zou haar vroeger een middel geweest zijn, om jaloerschheid te wekken. Waarom mocht dat thans niet? Juist als de danscandidaat zich verwijderde, hoorde zij, terwijl ze schijnbaar volkomen kalm bleef:

— Mag ik Mevrouw Dermass mijn genoegen betuigen, dat ik de gelegenheid heb u weder te zien?"

— Mijnheer Wolfgang!" zei ze, zonder, en met reden, in die woorden iets anders dan gewone hoffelijkheid te zien. »U ook hier? Ik beken, dat het mij een weinig verwondert. Maar daarom doet het mij niet minder genoegen."

— Mag ik u vragen, waarom het u verwondert?"

— Zal ik u dat ronduit zeggen?" vroeg zij met haar bekoorlijken glimlach.

— Wel! niets zal mij aangenamer zijn."

— Nu dan: als ik erover nagedacht had, zou ik het ervoor gehouden hebben, dat een bal nu juist niet op het programma van uwe levensopvatting staat."

— Wel, Mevrouw! nu is het mijne beurt, om mij te verwonderen!"

— Zoo? Als men eens toevallig uw naam hoort, denkt men zich u, sprekende over onze verhouding tot Indië of geheel op uwe plaats in de hut der armen. . . o! Ik wil niet zeggen, dat het in uw nadeel is!"

En met die woorden wees zij op den ledigen stoel naast haar. Wolfgang wist te goed, dat zij zich dat veroorloven kon, zonder dat het aanleiding gaf, om er een ander gevolg uit te trekken, dan dat zij hem een onderhoud van eenigen duur wilde toestaan. Zoo vatte hij

het dan ook op; immers, zij kon hem over de bewoners van het Achterom willen spreken? Hij nam dus naast haar plaats, zeggende:

— Denkt u dan, dat ik geen danser ben?"

Dadelijk gevoelde hij, dat hij daar iets gezegd had, wat niet met zijn plan, om zich sterk te toonen, strookte. Inderdaad had hij zich voorgenomen niet, of zoo weinig mogelijk, te dansen. Hij rekende het plicht, Mevrouw Oosterberg ten dans te noodigen, maar ook mocht hij erop rekenen, dat die dame zich door niemand meer ten dans zou laten geleiden, en hij wist door Klingelbeek, dat Emilie zich verheugde, dat haar geneesheer haar tijdelijk het dansen verboden had. Al die verstandige overleggingen hadden plaats gehad, om zich te kunnen ontzeggen, wat hij toch wenschte te kunnen doen, en met al zijn verstand deed hij haar de domme vraag:

— Denkt u dan, dat ik geen danser ben?"

Nalaten kon hij nu onmogelijk haar om een dans te vragen; daarom volgde er ook dadelijk op:

— Mag ik uw danser voor eene quadrille zijn?"

— O!" lachte zij, »ik denk, dat u veel liever een Mora temt! Dat komt ook zeker meer met uw karakter overeen!"

— Zeker," zei hij, »over de kracht van een wild paard te heerschen, heeft zijne aantrekkelijkheid; maar hoe kan dat in vergelijking komen met de liefelijkheid van een dans? Ofschoon: om goed te dansen, is ook kracht noodig."

De trotschaard! terwijl hij zich al zwakker en zwakker begon te gevoelen, kon hij niet nalaten van zijne kracht te spreken!

— Gun mij de eerste quadrille," ging hij voort.

— Neen!" zei ze lachende en haar hoofd schuddende; en met haar spotlach:

— U vischt achter het net, kijk!" en zij liet hem in haar balboekje zien.

— Ik verbaas mij," zei hij.

— Waarover?"

— Dat er nog maar een enkele naam in uw balboekje staat."

— O! ik zal niet veel dansen. . . Maar kom: ik denk, dat u een goed walser is. . . Ziet u, dat ik eene hooge meening van u heb? Goede walsers zijn er niet veel onder de heeren dansers. . . Kom, schrijf uw naam dan maar op voor de eerste wals, die op de quadrille volgt."

Hij aarzelde geen oogenblik; hij wist, dat hij uitstekend goed walste.

Op dat oogenblik stonden de paren vóór hen, om al opschuivende te wachten op hunne beurt, om in de zaal rond te zweven. Marie Oosterberg aan den arm van Marius, den ritmeester, naderde.

— Hoe is 't, Caroline! dans je niet?" vroeg Marie.

— Nog niet, zoo aanstonds," antwoordde zij. Maar zij hoorde tegelijkertijd, hoe Wolfgang Frits, wiens gelaat van verhoogden levenslust

straalde, toeriep: »Gelukkige!" en zij zag, hoe een blos Justine's gelaat overtoog. Zij bevroedde zoogoed als Justine, hoe goed het Frits deed, dat zijn patroon hem op die wijze zijne vriendschappelijke gezindheid betuigde.

— Nog een oogenblik," zei ze, toen Wolfgang eene beweging maakte, om haar te verlaten: »Wat weet u van de luitjes in het Achterom?"

— Niets, Mevrouw! althans niets naders, dan ik wist, toen ik de eer had u laatst te bezoeken. Maar mij dunkt, mijn vriend Klingelbeek, en nog beter zijne vrouw, zal u kunnen inlichten."

— Dansen zij?" vroeg ze.

Hij stond op en overzag de zaal.

— Neen," zei hij, »Mevrouw zit naar de dansenden te kijken en uw neef staat dicht bij haar met andere heeren te praten."

— Wel," zei ze opstaande, »dan kunnen wij dadelijk op informatie uitgaan; 't betreft toch onze geldelijke belangen."

Dat laatste klonk gekscherend; het »onze" werd zoo naïef mogelijk gezegd. Zij nam zijn arm aan en de twee wandelden achter de wachtende paren om, door veler blikken gadegeslagen.

— Zou men niet zeggen: »een vorstelijk paar"?" zei Mevrouw Oosterberg.

— Zulke vorstelijke paren zijn er niet veel," antwoordde haar man. »'t Is maar te hopen, dat Wolfgang weet, dat zij de »Ongenaakbare" heet."

Als Emilie niet tot de wereld behoord had, die vooral in balzalen geene bevreemding laat bespeuren over zoo iets, als ze nu zag, zou ze heel anders dan zeer gewoon geglimlacht hebben: Caroline aan den arm van Wolfgang!

— Mevrouw Dermass verlangt van je te hooren, hoe de luitjes in het Achterom het maken," zei Wolfgang tot Emilie.

Caroline . . . bemerkte, is niet sterk genoeg; zij voelde twee daadzaken: hoe hij niet zei: »Wij verlangen", terwijl zij toch het »onze belangen" gebruikt had; dan, dat hij hare uitdrukking: »de luitjes in het Achterom", overnam. Maar zij toonde er niets van.

Emilie wees haar op de ledige zitplaats naast haar en zij nam er plaats. Door Lena was Emilie op de hoogte; de inlichtingen waren zoo goed, als maar gewenscht kon worden. Maar die werden niet in één adem gegeven. Mevrouw Dermass had tal van vragen en opmerkingen, waarbij Wolfgang geen zwijgend toehoorder wilde zijn. Op een enkel punt werd Caroline teleurgesteld: Emilie repte ook maar niet in de verste verte van Piet en Mevrouw Ongenaakbaar had verwacht, gehoopt, dat Wolfgang als toevallig vernemen zou, hoe zij zijne les in practijk gebracht had. Groote begeerte had zij, om te vertellen van den brief, ook, dat Piet reeds naar zee was; — van de zes gulden voor het stel baai zou ze in geen geval melding gemaakt hebben. De vraag,

waarom zij tot de mededeeling genoopt wilde worden, moet eene vraag blijven. Vrouwen vinden soms aanleiding tot zwijgen, waar een man de oorzaak ervan raadselachtig vindt. Misschien was het een gevoel van trotschheid, dat haar weerhield, van vrouwelijke fierheid, om geen blijk van toenadering, of wat daarvoor gehouden kon worden, van haar te laten uitgaan.

Toen het onderwerp uitgeput was en Mevrouw Dermass naar het oordeel van Wolfgang geen blijk gaf, dat zij naar hare vorige zitplaats teruggebracht wilde worden; toen andere, ons voor het oogenblik onverschillige dames met de twee kwamen keuvelen, liet Wolfgang zich gemakkelijk in tot een gesprek met den heer Dalfsen, die zooeven zijne buiging van dank gemaakt had voor de dame, met welke hij gedanst had. De wals duurde lang door het groote aantal paren.

Die Dalfsen! Vol was hij in zijne woordenrijkheid over de schoonheid en over het toilet van Mevrouw Dermass! En dat tegen Wolfgang, die niet toonen wilde, hoezeer hij onder den indruk was van hare lieftalligheid, van het onderhoud, dat tamelijk lang geduurd had, terwijl hij zich voorgenomen had, dat het kort zou zijn. En dat de advocaat nu juist op vriendschappelijken voet bleek te staan met den artist. Die liet zich door den heer Dalfsen aan Wolfgang voorstellen, en dat niet alleen, om hem zijne bewondering mede te deelen voor de dame, met welke hij Wolfgang door de zaal had zien wandelen, maar om te verzoeken, dat hij hem aan Mevrouw Dermass zou voorstellen, iets, waarvan Wolfgang geene kans zag zich af te maken, dewijl de kunstenaar een grooten naam in de kunstwereld had. Hij kweet zich van die taak, zoodra er een geschikt oogenblik voor was, maar hij gebruikte dat niet, om evenals de kunstenaar in gesprek met de dame te blijven. Langzaam verwijderde hij zich en geraakte met Klingelbeek in gesprek over . . . Mora. Dat maakte hem weer sterk, omdat het hem aan zijne kracht — zijne lichaamskracht herinnerde. Sterk? Ja, dat was hij, want hij zag geene enkele maal om naar de schoone vrouw. . . Werd hij zich ook bewust, dat hij niet durfde, omdat hij vreesde voor het bezwijken van zijne kracht, die geene lichaamskracht was?

Intusschen waren de wals en de pauze, die erop volgde, geëindigd. Hij noodigde de dochter van den gastheer, Marie Oosterberg, ten dans; Emilie merkte op, hoe Caroline hem thans met hare oogen volgde, zooveel dat mogelijk was. Dat Wolfgang het haar deed, toen zij aan de quadrille deelnam, bemerkte zij ook, en 't gaf haar te denken. En ook gaf het haar te denken, dat er van het anders in het oog loopende coquette spel niets meer instond. Wat was daarvan te denken?

Dat Justine Wolfgang gadesloeg, telkens als zij daartoe de gelegenheid had, is licht te begrijpen, maar evenzeer ligt het voor de hand, dat het niet dikwijls kon zijn; vooreerst nam zij met Frits ijverig deel aan het dansvermaak, en dan: van dat gadeslaan mocht Frits niets bemerken.

Eindelijk kwam aan de orde, wat Wolfgang duchtte en waarnaar hij toch haakte. Hij kwam Mevrouw Dermass herinneren aan de afspraak voor de wals. Zij had zorg gedragen, dat hij haar niet als eene wachtende vond; ja, terwijl ze als eene zeer gewone zaak zijn arm scheen te aanvaarden, had zij nog enkele woorden voor de dame, met welke zij in gesprek geweest was.

Zoo liefelijk de wals is voor een minnend paar, zoo gevaarlijk is zij voor den man, die zich niet veroorlooven wil verliefd te worden op de schoone vrouw, om wier middel hij zijn krachtigen arm geslagen houdt, wier hand hij in de zijne voelt en die hem zinnelijk boeit. Gedurende de minuten, dat zij wachten moesten op hunne beurt, trachtte hij haar als over eene onverschillige zaak te onderhouden over de kunst van den artist, dien hij haar voorgesteld had, maar hij gevoelde, dat hij eigenlijk over haar sprak, over haar portret, als hij de enkele portretten van den schilder roemde. En toen zij dansten, deed het hem goed, dat zij, verre van eenigszins toe te geven aan behaagzucht, aan de coquetterie, die hem een scherphoekige, een puntige steen des aanstoots was, die hij bejammerde, walste als de zedigste jonge maagd. En Klingelbeek en Emilie volgden het paar met argusblikken; zij zagen, hoe hij zijn hart ophaalde aan haar aanblik; zij verwonderden zich, dat zij hare oogen nedergeslagen hield. Wolfgang was een bekwaam walser; hij bleef volkomen op adem; driemaal ging het de groote ruimte rond; er waren er niet veel, die hem dat nadeden, en zij, zij gevoelde, dat hij de kunst verstond, om te voorkomen, dat zijne danseres moede, te spoedig moede werd. Maar daarvoor moest zij ook den steun van zijn krachtigen arm gevoelen en er zich aan overgeven.

't Is een prachtige dans voor een minnend paar, maar gevaarlijk, dat hij wezen kan! . . .

En de twee voegden zich achter de wachtende paren, om na een gesprek over de feestelingen, over het feest, over de versiering der zaal, over alles, behalve over de aantrekkingskracht, die zij op elkander uitoefenden, nogmaals blikken te boeien door hunne zeldzame bedrevenheid in den moeilijksten der hedendaagsche dansen.

Kon, mocht hij volstaan met eene buiging, toen hij haar op hare plaats bracht, die zij naast Emilie koos? Die plaats zelfs werkte mede, om het hem te beletten; en ook: dat beletten was hem verre van onwelkom. Maar hij waagde zich niet met haar aan een tweeden dans, ofschoon het hem strijd kostte, haar daartoe niet uit te noodigen, en ofschoon hij, meer tot zijne verwondering dan tot zijn oogenblikkelijk genoegen, waarnam, dat geene eigenlijk gezegde hovelingen elkander bij haar om den voorrang verdrongen. Alleen stond hij nog met haar in dezelfde quadrille, waarbij Dalfsen haar danser was, en hij moest zich bekennen, dat aan hem de schuld lag, dat hij met zijne danseres niet een ander achttal vol maakte. Kinderachtig, niet waar? dat hij tegenover al zijn onwil, om zich aan hare aantrekkingskracht over te

geven, toch eene gelegenheid wilde hebben, om hare hand een paar maal in de zijne te voelen.

Kinderachtig? Och, het blijft den mensch eigen, zoolang hij leeft, dat hij zich eene enkele teug wil veroorloven van den heerlijken drank, waarin zijn verstand hem verbiedt te zwelgen.

— Och!" denkt of zegt misschien een twintigjarige, »waarom springt die man niet door de ton?"

Juist! »door de ton", dat is de geijkte volksuitdrukking, welke dan ook de kracht heeft, die het volk zoo benijdenswaardig in zijne vergelijkingen, in zijne figuurlijke spreekwijzen weet te leggen, dewijl het zich niet bekommert om den graad van kieschheid, wat de beelden betreft. »Door de ton": 't is zeker altijd een sprong door de ton en dat vooral, wanneer geene nevenbedoelingen, geene andere beweegredenen dan die der liefde in het spel zijn. Op twintigjarigen leeftijd gaat men tot den sprong »door de ton" maar veel gemakkelijker over dan tien jaar later, als men ten minste behoort tot de lieden, die gewoon zijn geraakt aan het berekenen van de gevolgen eener onherroepelijke daad. In die tien jaren had Wolfgang meer, dan gewoonlijk het geval is, zichzelf leeren beheerschen; zonder die zelfbeheersching zou hij niet geworden zijn, wat hij was, althans niet zoo snel. En ook: de zelfbeheersching, die heerlijke, die kostelijke deugd, kan als elke deugd overdreven worden. Zelfs loopt zij daar meer gevaar van dan welke andere deugd ook; zij kan den mensch tot stoïcijn maken; zij doet het zelfs vaak. Wolfgang wist, dat hij daarvan het gevaar liep; hij wist, hij gevoelde, dat alleen vrouwelijke, de gezegende vrouwelijke invloed den gevaarlijken wasdom naar behooren kan beperken. 't Was de hoogst gewichtige vraag, welke vrouw dien invloed zou uitoefenen. Zoolang hij twijfelde, mocht de vrouw, die hem zinnelijk geweldig lokte, het niet zijn, doodeenvoudig omdat hij zich bewust was, dat hij op end'op een stoïcijn zou worden, als zij blijken zou te blijven, zooals hij haar gezien, zooals zij hem sterk mishaagd had.

Daarbij bleef de waarschuwing van den vriend wegen. Er is heel wat zelfstandigheid noodig, om dergelijke welgemeende en verstandig geoordeelde waarschuwing licht te achten, in den wind te slaan, zich bloot te stellen aan het latere: »Ik heb het u wel gezegd!" Wat Wolfgang zich niet bewust was, wat hij niet eens vermoedde: hij had noodig, dat Klingelbeek zijne waarschuwing introk, zonder dat hij ertoe overgehaald werd. Maar Mevrouw Dermass kwam bij zijne bezoeken op Sparrenheuvel niet tusschen de vrienden ter sprake. 't Was beiden, alsof zij elk voor zich reden hadden haar naam te verzwijgen.

Keeren wij nog een oogenblik tot het bal terug.

Het jaargetijde, bijna zomer, liet toe, dat de gasten met de noodige voorzorgen zich in den gedeeltelijk hel verlichten tuin gingen verluchten. Wolfgang deed het met de dame, die hij ter quadrille had mogen

leiden; en hij ontmoette er wandelende herhaaldelijk Mevrouw Dermass aan den arm van Klingelbeek. Hij ervoer, dat zij er onder de rooskleurige kap nog bekoorlijker uitzag dan in de balzaal. En zij, zij zag, hoe ijverig hij zich wist te onderhouden met de dame, die zij in haar hart benijdde.

Een uur na middernacht nam zij waar, hoe Wolfgang te gelijk met Klingelbeek en Emilie afscheid nam van het feestpaar en — overigens stillekens verdwenen.

Zij nam nog slechts aan één dans deel, omdat zij dien den toekomstigen bruidegom van hare zuster niet weigeren kon.

»Hoe mag het komen, dat de »Ongenaakbare" nog ongenaakbaarder geworden is?" werd nog op het bal en misschien wel een paar dagen daarna gevraagd.

(Wordt vervolgd.)

UIT DEN VREEMDE,

DOOR

Ph. WIJSMAN.

DE BROEDERS.

Men had het druk deze week bij den Professor in huis. Men had verleden Maandag bepaald, dat de gewone avondpartij, die men in 't laatst van den winter placht te geven, dit jaar op den vijf-en-veertigsten verjaardag van den heer des huizes zou plaats hebben. De 20ste December moest nu eens recht feestelijk gevierd worden en niet zooals andere jaren met een paar intieme vrienden onder een glas punch of een kopje thee. Professor Magnus Rudenstam had ten slotte aan den wensch zijner vrouw gevolg gegeven en toegestemd. Hij hield er volstrekt niet van zooveel omhaal te maken voor zijn persoon. De studenten, en andere personen ook, maakten buitendien werk genoeg van hem — meer dan genoeg zelfs. Maar het was nu afgesproken. Zijne vrouw mocht haar wil doorzetten.

Magnus Rudenstam was de bescheidenheid in persoon; hij was bedeesd en verlegen, hoewel hij tot de meest beroemde mannen van zijn tijd behoorde. Omtrent zijne gaven als dichter waren de meeningen verdeeld, maar als persoon, als mensch en geleerde, werd hij door iedereen geroemd als een der besten. Sommigen keurden zijne aesthetische levensbeschouwing niet goed; maar zijne tegenstanders op het gebied der wetenschap bogen hun hoofd even eerbiedig als zijne geestverwanten voor „den man uit één stuk" en stelden zijne beminnelijke hoedanigheden op hoogen prijs. Onze goede Professor was nu juist niet op eerbewijzen gesteld. Daar hij zich in zijne redevoeringen over aesthetica vaak liet medevoeren tot de uiterste grenzen van wijsbegeerte en theologie, maar de laatste toch als een roode draad in al zijn doen en laten zichtbaar was, zagen zijne vrienden hem reeds als een van de grootwaardigheidsbekleeders in de Zweedsche kerk schitteren. Van die toespelingen wilde hijzelf niets hooren. Voor hem was het voornaamste, open voor zijn gevoelen te kunnen uitkomen, en de gedachte zich te laten binden door leerstellingen kwam in de verte niet bij hem op.

Professor Rudenstam was sedert lang aangemerkt als een van „de achttien" aan de Zweedsche Academie en zoodra er in den areopagus der wetenschappen een stoel vrij werd, — dat was kort na zijne benoeming als hoogleeraar 't geval — werd die zetel door hem aanvaard. Bovendien was hij lid van verscheiden geleerde vereenigingen in het vaderland en in den vreemde. Het Wasa-kruis versierde zijne borst sedert lang als een bewijs van den dank des Konings voor zijn gewaardeerd onderwijs aan de jonge Prinsen en de „Noordster" was hem gegeven een paar jaar vroeger, dan hij daarvoor aan de beurt zou zijn gekomen.

Niemand verbaasde zich daarover en niemand was boos over die onderscheidingen, want Magnus Rudenstam had geene benijders; men vond alles goed en welverdiend en men gunde hem die eerbewijzen van harte.

Vrijdag — de zoo plechtig voorbereide feestdag — brak aan met heldere lucht. Het was een van die zeldzaam vriendelijke, zonnige winterdagen met sneeuw op den grond en windstilte, waarmede wij in ons somber en kil klimaat heusch niet verwend worden.

In de ontbijtkamer werd de jarige ontvangen door zijne vrouw en zijne kinderen; en natuurlijk was Stina Kromet, de trouwe dienstbode in de familie Rudenstam, er ook bij. De plaats aan tafel voor den Professor was met bloemen en groen versierd; eene taart met M. R. en het dagcijfer benevens eenige lekkernijen en kleine geschenken stonden rondom zijn bord, zooals men sedert zijne kinderjaren zijn verjaardag had gevierd. Dat van die goede gewoonte in geen enkel opzicht werd afgeweken, daarvoor zorgde de oude Stina en zij sloeg de oogen vol verwachting tot haar „Mijnheer" op. Gelukkig! Hij was nog even blijde met al die dingen, als toen hij een schooljongen was, en met zijn vriendelijk knikje zeide hij wel te kunnen raden, wie hem nu, midden in den winter, die mooie asters bezorgd had. In hare blijdschap daarover deed Stina een zeer onwaarschijnlijk verhaal, hoe zij aan die bloemen gekomen was; maar hoewel iedereen wist, dat dit een verdichtsel was, luisterde men er toch naar met al de toegevendheid voor den ouderdom.

Stina was nu drie en zeventig jaar oud en was veertig jaren bij de familie in dienst geweest.

Bij zulke plechtige gelegenheden wilde het oudje natuurlijk nog bedienen, hoewel Mevrouw Rudenstam en Tante Charlotte in doodelijken angst zaten, of zij het zware blad, dat ter eere van het feest met het beste servies bezet was, niet uit de bevende handen zou laten vallen. Maar daar was niet tegen te redeneeren. Op zulk een dag kwam ook weder een van hare nationale feestkostumes voor den dag, want zij wist, dat Professor Magnus haar gaarne daarin zag. Zij had nu een kapje met breede banden uit 1830 op, dat met glinsterende loovertjes versierd was; zij droeg een eigenaardigen gestreepten rok van poil de chèvre, dezelfde stof, die Koningin Desideria vroeger gekocht had; en voorts een grootgebloemden, prachtigen halsdoek van „fijn camelotmohair", sierlijk over rug en borst geplooid, maar zoo, dat de magere, bruingele armen onbedekt bleven. Dit gezicht verlevendigde bij den Professor telkens weer de herinnering aan zijn kindertijd. Zooals hij Stina nu zag in hare volle „staatsie", had hij haar veertig jaren geleden ook gezien; toen had het galakleed er al niet veel nieuwer uitgezien dan nu, meende hij; maar het gelaat had toen natuurlijk nog niet de rimpels van thans gehad.

Signe, de oudste dochter, die onlangs was „aangenomen" en dus „een groot meisje" was, maakte aan de uitweiding van het welbespraakte oudje een einde, door te vragen, of Papa er niet tegen had, als de jeugd van avond een dansje deed. Men kwam door die vraag vanzelf op het onderwerp van algemeen belang: de partij. Men sprak erover, wie komen zouden en wie niet; voor den noodigen voorraad spijs en drank moest gezorgd worden; de kamers moesten opgeknapt worden en Mevrouw en Signe vertelden, dat zij zich dien dag extra keurig zouden aankleeden. Ten slotte kwam ook het antwoord, dat de Professor moest geven op den te zijner eer uitgebrachten heildronk, ter sprake.

Dergelijke feestredenen waren voor Magnus Rudenstam eene ware kwelling. Eene urenlange voordracht over een geleerd onderwerp beteekende voor hem niets; hij hield die vaak zonder eigenlijke voorbereiding, ex tempore, zonder eenig bezwaar. Zulk eene beleefdheidsrede daarentegen — foei, hij werd al zenuwachtig bij de gedachte eraan.

De opmerking van den kleinen Rudolf, dat Vader „in de krant stond", was weinig geschikt, om zijne stemming te veraangenamen, want hij hield er volstrekt niet van zoo openlijk besproken te worden. Het hinderde hem ook, als hij voor een boekwinkel naar de nieuwe uitgaven stond te zien, in de winkelkast niet alleen zijne eigen werken in sierlijk omhulsel op te merken — dat vond hij alleszins natuurlijk — maar zijn konterfeitsel, die leelijke photographie, daartusschen; dat vond hij onuitstaanbaar. Zeker, hij had dat kunnen verbieden; maar de photograaf deed er een voordeelig zaakje mede en — de photografen moesten toch ook leven!

Na het ontbijt ging de Professor naar zijne studeerkamer en sloot de deur, om ongestoord te blijven. Hij had er behoefte aan zich in stilte voor te bereiden op het noodzakelijk woord van dank jegens zijne gasten, die hem bij voortduring zooveel vriendschap bewezen, en hij wilde geen dwaas figuur maken. Men had het recht zekere eischen aan hem te stellen; dat wist hij. Maar in welken trant zou hij spreken? Het diepzinnige genre paste hier niet — zijne eetzaal was toch waarlijk geene aula, zijne plaats aan tafel geen leerstoel. Het humoristische genre vond hij ook minder geschikt, want het was te voorzien, dat de feestrede op een plechtigen toon gehouden zou worden, en met dien toon moest zijn antwoord eenigszins in overeenstemming zijn. Dus op godsdienstig gebied zou beter iets te bedenken zijn. Als hij eens een Bijbeltekst, die tot het hart sprak, opzocht, tot grondslag, om zijne rede op te bouwen?

Hij sloeg den ouden Bijbel met de koperen sloten, dien hij van zijn vader geërfd had, op; de oude heer had daarin de geboortedagen van zijne twee zoons geschreven en bij elken datum een gezangvers gevoegd.

Hij vond spoedig, wat hij zocht, en na een half uur, in de kamer heen en weer stappende, te hebben gedacht, had hij zijne dankrede naar vorm en inhoud flink in het hoofd. Hij was ermede tevreden.

Trouwens, zoo ging het gewoonlijk, als hij een poosje gewerkt had, geheel alleen in die rustige studeerkamer, die zulke aangename herinneringen voor hem opleverde. Dat vertrek had hem aanstonds goed bevallen, toen hij en zijne vrouw eenige jaren geleden de woning in oogenschouw hadden genomen. Niet alleen had het, wat grootte en vorm betreft, veel overeenkomst met de studeerkamer van zijn overleden vader, maar hier was ook juist hetzelfde ouderwetsche behangsel aan de muren, dat hij nergens meer gevonden had. Voeg daarbij eene afzonderlijke, op het portaal uitkomende deur, zoodat men niet door de reeks van kamers behoefde te gaan, om er te komen; dat laatste had de zaak beslist. Hij had er eene aangename taak in gezien, om deze kamer zooveel mogelijk op dezelfde wijze in te richten, als die van zijn vader geweest was. Dat leverde geen bezwaar op, want al de meubelen, die daar gestaan hadden, waren bij de erfenis hem toebedeeld.

Bij die nagelaten kostbaarheden was onder anderen het portret van zijn vader in diens jongelingsjaren, in pastel met vergulde lijst. Het hing boven de oude rustbank en zoo, dat hij het van zijn schrijfstoel kon zien. De schrijftafel, met het in mozaïek bewerkte blad van rozenhout, was voor hem ook

eene dierbare herinnering; hij had zooveel mogelijk aan de verschillende laden en kastjes dezelfde doeleinden gegeven, als waarvoor zijn vader die had gebruikt. Het geldlaatje van den ouden heer diende ook nu, om de kas van den Professor te bewaren; het hokje, waar de particuliere brieven van zijn vader gelegen hadden, was ook de plaats voor de zijne, enz. Het eenige nieuwe, wat er later bijgekomen was, waren de photographieën van zijne vrouw en zijne kinderen; de eerste was omlijst met den lauwerkrans, dien hij bij gelegenheid zijner promotie tot doctor ontvangen had.

Het geheel was voor Magnus Rudenstam het puikje van alle studeerkamers; hier zocht hij nooit tevergeefs naar de rechte stemming; dat had hij meer dan eens verklaard. Toen hij nu met zijne feestrede in orde was, bleef hij, volgens zijne gewoonte na volbrachten arbeid, bij het portret van zijn vader stilstaan. Op een dag als heden had hij toch meer dan ooit aanleiding eene gedachte te wijden aan den lieven overledene. Het was een plechtig oogenblik voor hem. Onwillekeurig dwaalden zijne gedachten thans naar Vaders anderen zoon, zijn broeder Birger; en toen werd hij bedroefd. Want die broer was de éénige donkere plek in het leven van den Professor. Gelukkig bracht Mevrouw Rudenstam hem juist nu de geschikte afleiding; zij kwam haar man om een paar tientjes extra vragen voor den duren feestavond.

Hij had op 't oogenblik geen geld in kas, maar hij zou het gaan halen. Het was de 20ste December. Pratende trok hij zijne overjas aan. Hij ging naar den kassier, om het vervallen kwartaal van zijn honorarium te innen. De deur uitgaande, stelde hij zijne vrouw gerust, door haar te vertellen, dat die toespraak aan tafel, waarover hij had zitten soezen, nu kant en klaar in zijn hoofd was en gereed, om van stapel te loopen. Uit blijdschap daarover gaf Mevrouw hem in alle haast nog een kus, voordat hij de deur achter zich dichttrok.

Dien ganschen voormiddag was er een onophoudelijk geschel aan de voordeur: kaartjes, brieven, bloemen, kleine geschenken, ook persoonlijke bezoeken. Onder die laatsten was ook Oom Grahl, die kwam vragen, of hij met iets van dienst wezen kon.

Eerst werd Tante Charlotte naar de voorkamer gestuurd, om met den ouden heer, die altijd een weinig vervelend was, maar nu minder dan ooit gelegen kwam, te praten. Mevrouw had heusch geen tijd; er was nog zóóveel te doen! De goede Oom Grahl was bijzonder met zichzelf ingenomen; maar Tante Charlotte luisterde met een bewonderenswaardig geduld naar het reeds zoo dikwijls gehoorde. Men moest eerbied hebben voor den ouderdom en Oom was drie en tachtig, dus twintig jaar ouder dan zij, en hij was zoogoed als blind.

„Ja, Anne Charlotte, ik heb voor vanavond iets bijzonders: een vers ter eere van Magnus... vier zijtjes op schrift, natuurlijk door mij gedicteerd... Zie, hier is het... Maar waar zit Marie?"

En er was niets aan te doen: Marie, Mevrouw Rudenstam, moest ook binnenkomen; eer was Oom Grahl niet tevreden.

Ja, zie je, hij had zoo gedacht, dat hij de aangewezen persoon was, om de feestrede te houden; want eene rede moest er wezen; dat kon niet anders; en nu had hij een vers...

Mevrouw bedankte Oom zeer vriendelijk voor zijne goede bedoeling, maar

de Aartsbisschop had langs een omweg doen weten, dat hij eene kleine toespraak ter eere van Magnus wenschte te houden.

Hoe jammer, dat de Aartsbisschop hem vóór was geweest!

Oom Grahl stond, blijkbaar teleurgesteld, op, om heen te gaan. Zoo terloops vertelde hij nog, dat Birger in de stad was gezien.

De beide dames zagen elkander ontsteld aan.

„L'enfant terrible!" zeide Oom op een medelijdenden toon. „Het spijt mij zoo voor Magnus. Nu — tot ziens!"

Ten gevolge van zijne teleurstelling ten opzichte van dat mooie vers vertrok Oom Grahl vroeger, dan men had durven hopen. Rudolf kreeg order den ouden heer de trap en de stoep af te helpen, maar die hulp van den jongen had bijzonder veel van eene drijfjacht. Op de straat gekomen, zette hij Ooms wandelstok netjes op het trottoir in de goede richting en spande diens blauwe parasol voor hem op tegen het al te verblindende wit van de harde, door de zon beschenen sneeuw, dat voor de oude oogen van Oom Grahl hinderlijk zou kunnen zijn. Die attentie viel in minder goede aarde, want de oude heer wilde iedereen en zichzelf wijs maken, dat hij „niet best meer kon zien", maar feitelijk was hij zoogoed als blind.

Zoo, dus Birger was in de stad! Mevrouw Rudenstam vond dat vreeselijk; minder voor haarzelf dan voor Magnus. Als doelmatig verweermiddel begon zij Stina Kromet in te lichten over het geval. Haar zwager was juist heden weer in Upsala; zij moest hem vooral niet te vriendelijk ontvangen, als hij de vrijpostigheid had hier te komen en een onderhoud met Mijnheer te verlangen; en zij mocht in geen geval den Professor ongerust maken, door er hem iets van te zeggen, dat zijn ongelukkige broer in de buurt was.

„Is hij misschien al eens hier geweest, buiten ons medeweten, Stina?" voegde Mevrouw erbij, de oude getrouwe uitvorschend aanziende.

„Birger? Of hij hier geweest is? Geene sprake van! Ik hoorde juist gisteren vertellen, dat iemand hem acht dagen geleden in Australië gezien had. Daar leefde hij als eene parel in 't goud; hij verdiende een berg geld en hoopte nog eens weer in het vaderland te komen. Dan zou de Professor alles terug hebben, wat hij aan hem had ten koste gelegd, en nog meer. Dat zal hij zeker doen, want Birger heeft een goed hart. Dat weet niemand beter dan Stina Kromet, die de min van het mooie kind met de bruine oogen geweest is en die niet behoort tot de menschen, die alleen het kwade in hem zien en zijne goede hoedanigheden miskennen."

De waarheid was, dat Birger Rudenstam juist gedurende het bezoek van Oom Grahl door de achterdeur de keuken was ingekomen en naar den Professor gevraagd had. De oude had hem afgescheept met de boodschap, dat Mijnheer Rudenstam uit was gegaan, om zijn salaris in ontvangst te nemen nog vóór de partij vanavond.

Toen Birger dat gehoord had, wilde hij zelfs geen kopje koffie drinken, dat Stina voor hem had ingeschonken. Hij was dadelijk weggeloopen, maar had beloofd op een gelegener uur terug te zullen komen.

Intusschen kon Stina toch niet nalaten er hare verwondering over te uiten, dat men op dien armen Birger zoo laag neerzag. Iedereen prees den Professor om het hardst en iedereen sprak leelijk over Birger; en dat had de geheele familie gedaan, van toen zij kinderen waren, af. Tante Anne Charlotte nam dat ernstig kwalijk. Zij had nooit een onderscheid tusschen de jongens

gemaakt, zoolang zij kinderen waren. Zij had hen beiden met dezelfde liefde verzorgd. Maar de waarheid moest gezegd worden: Magnus was altijd een lieve, gehoorzame jongen geweest en Birger juist het tegendeel. Met hem was niets te beginnen; goedheid of straf — niets hielp, als hij zijne balsturige buien had.

„De Professor kon als kind altijd veel gemakkelijker leeren dan zijn broer en hij was ook van nature kalmer dan Birger," meende Stina.

„Daar heb je gelijk in, Stina; Birger heeft nooit zulk een helder hoofd gehad als Magnus; maar daarom was het nog niet noodzakelijk, als een dwaas te leven. Er is bijna geen avontuur te noemen, waar hij niet bij is geweest, om niet te zeggen: geen kwaad, dat hij niet heeft uitgevoerd."

Zoo — had hij misschien ook diefstal en moord gepleegd? Neen, vermoord had hij niemand tot nog toe. Maar Tante Anna Charlotte vond het toch geraden, de huisdeuren goed gesloten te houden; want aan bedreigingen, die de haren te berge deden rijzen, had het niet ontbroken en wat diefstal betrof: nu, Stina zou het ook nog wel weten, hoe behendig Birger als knaap — beter gezegd als jongeling — de Wasa-ster en de Belgische Leopoldsorde van zijn vader had weten te kapen, die dan voor enkele kronen in de Bank van Leening werden verpand. Het geld werd op de bekende altaren — aan drank en meisjes — ten offer gebracht. Zij zouden er nu maar niet over spreken, wat de gevolgen van die dingen geweest waren: gevangenisstraf voor oneerlijke handelingen, ook al werd die in een vreemd land afgezeten, was waarlijk geene aangename herinnering voor zijne familie. Trouwens, het eene schandaal was op het andere gevolgd; dat wist Stina Kromet evengoed als zij.

Nu ja, Birger was wel eens lichtzinnig geweest.... maar...

Hij was dikwijls ruw geweest ook. Of Stina niet meer wist, hoe leelijk hij tegen Georg Berndtsson, zijn zoogenaamden besten vriend, gedaan had; tegen dien armen jongen, die de hulpvaardigheid en deelneming in persoon was, hoewel hij doodarm was? Toen Georg besloten had naar zee te gaan op de vischvangst en zich voor zijne opgespaarde daggelden een warm pak kleederen tegen het gure klimaat had aangeschaft, had haar beste Birger, op het laatste oogenblik en toen Georg reeds aan boord van het schip was, zich niet op eene schandelijke manier van diens geheele uitrusting weten meester te maken, zoodat de arme jongen moest uitzeilen met niets anders dan de kleederen, die hij aanhad? Waarschijnlijk was dat de oorzaak van zijne ziekte en zijn dood geweest. Herinnerde Stina zich dat misschien niet meer?

Het eene woord haalde het andere uit en dus kwamen er nu weder allerlei voorvallen uit de geschiedenis van den opperjagermeester en zijne beide zonen ter sprake. Dat gebeurde wel meer, wanneer Tante Anne Charlotte en Stina Kromet over den ouden tijd aan 't praten raakten; maar dezen keer kreeg Mevrouw Rudenstam allerlei uit de familiegeschiedenis van haar man te hooren, dat zij nog niet wist.

De oude heer Rudenstam was gehuwd geweest met eene Creoolsche van een niet onberispelijk gedrag. Zij was jong en mooi en van een levendig karakter maar onbeschaafd. Op eene reis door België, in opdracht der regeering, was hij ziek geworden en bij die hevige koortsen had de Creoolsche hem met de meeste zorgvuldigheid verpleegd. Toen hij hersteld was, bood hij haar, uit dankbaarheid en ook uit liefde, zijn hart en zijne hand aan.

Hoewel men den lichtgeloovigen Noorman voor die hartstochtelijke vrouw en hare algemeen bekende uitspattingen had gewaarschuwd, trad hij toch met haar in 't huwelijk, vertrouwende op de macht der liefde, die hen gelukkig maken zou.

Alles begon goed. Na een jaar schonk de jonge vrouw hem een zoon, die, zoowel naar zijn uiterlijk als naar zijn aard, het sprekend evenbeeld van zijn vader werd. Dat knaapje was Magnus.

Maar allengs verduisterden wolken den tot nog toe helderen hemel van hun huwelijk. Niet alleen was Mevrouw Rudenstam verkwistend en verzot op genoegens, die juist niet altijd van de edelste soort bleken, maar zij had ook de leelijke gewoonte, om, als zij er kans toe zag, in de winkels, waar zij hare inkoopen deed, het een en ander weg te nemen en in haar zak te verbergen, zonder die dingen te betalen: *zij stal!* Het is onnoodig te zeggen, wat haar man hieronder leed. In 't vierde jaar van hun huwelijk werd zijn tweede zoon, Birger, geboren. Diens intrede in de wereld moest de nog jonge moeder met haar leven betalen.

Tante Anne Charlotte, de ongehuwde zuster van den heer Rudenstam, nam de opvoeding der beide jongens voor hare rekening. Zij merkte al spoedig, dat de jongste in vele dingen op zijne moeder geleek, hoewel hij van hare verkeerde gewoonten geen indruk kon gekregen hebben. Die gevaarlijke aanleg werd op verontrustende wijze ontwikkeld.

In de school voerde hij niets uit dan kwajongensstreken en liefst liep hij om het schoolgebouw heen in plaats van erin. Het kwam niet in hem op, om, toen hij grooter werd, zich tot de eene of andere betrekking in de maatschappij voor te bereiden.

Kleine kinderen, kleine zorgen — groote kinderen, groote zorgen. De waarheid van dit spreekwoord werd bij de Rudenstam's ten opzichte van Birger opnieuw bevestigd. Er bleef ten laatste niet anders over, dan hem gewoon naar zee te sturen. Dat gebeurde in het jaar vóór den dood zijns vaders.

Birger bracht het nooit verder dan tot matroos en als hij aan wal kwam, kreeg hij het al spoedig met de politie te kwaad. Hij was grof en lomp geworden in zijne manieren en in zijn spreken, maar toch blufte hij op zijne afkomst; hij liet geene gelegenheid ongebruikt, om te vertellen, dat hij de zoon was van een edelman en een beroemd geleerde tot broer had.

Zoo was hij tot een veertigjarig man opgegroeid. Op zee voer hij sinds lang niet meer; wel zwierf hij zoowat door de wereld rond. Omtrent zijne middelen van bestaan was men in het onzekere; want zoowel Magnus als de vrienden van zijn overleden vader, die hij met bedelbrieven lastig viel, kregen daarvan ten laatste meer dan genoeg. Booze tongen vertelden, dat hij op elke plaats, waar hij eene poos vertoefde, kennis aanknoopte met de eene of andere lichtzinnige schoone en dat die dan voor zijn onderhoud zorgde. Als men hem vroeg, waarvan hij leefde, gaf hij altijd hetzelfde antwoord: „Ik leef niet; ik breng mijne dagen eenvoudig door."

— — — — — — — — — — — — — — — —

Het was avond geworden. De lampen waren aangestoken en de kamers zagen er waarlijk heel aardig uit. Dat vond de Professor ook, toen hij, op een geborduurd laag stoeltje in het kabinet gezeten, zijn oog over de keurig ingerichte suite liet gaan. Hij had gevoel voor het schoone in elken vorm,

ook met het oog op eene fraaie woning, en het was voor hem een kinderlijk genot, alles in zijne naaste omgeving zoo mooi te zien. Zijne vrouw noemde dat, plagend, zijne ijdelheid.

Daar schelden de eerste gasten aan de portaaldeur. Magnus zocht zijne vrouw op en stelde haar voor de deur open te laten. Men woonde toch boven; en anders zou er onophoudelijk gescheld worden.

Zeker, dat kon best en zij zou er hare orders voor geven.

Gedurende het eerstvolgende half uur hoorde men 't aanhoudend ruischen van zijden sleepjaponnen en ordeteekenen schitterden op de meeste zwarte rokken.

Men geraakte al spoedig in eene opgewekte stemming en ieder wilde het zijne daartoe bijbrengen. Oom Grahl vertoonde kunstjes met de kaarten, die echter niet best vlotten, hoewel hij Signe tot helpster had.

Wat zag die Signe er lief uit vanavond! Iedereen had schik in het vroolijke jonge meisje; zelfs Stina Kromet, die een wakend oog hield op de bediening der gasten, had niets op haar aan te merken, hoogstens een weinig schoolmeisjesmanieren; men had ook nog best een jaar kunnen wachten, in plaats van haar reeds dezen winter te laten uitgaan. Maar de tijden waren nu zoo anders; kinderen verbeelden immers al dames! Het was te gek!

De Professor wandelde rond en sprak nu met dezen dan met genen een paar vriendelijke woorden. Bij zijn welwillend glimlachje zou men 't niet gedacht hebben, dat dit hem, vooral jegens zijne vrouwelijke gasten, veel inspanning kostte. Hij wist zoo weinig te zeggen. Maar uit die verlegenheid hielp hem zijn „tweede ik" op hare gemakkelijke, aardige wijze, door zich ongemerkt in het gesprek te mengen. Als het souper nu maar was afgeloopen! Dan zou hij veel kalmer zijn; die toespraak .... zijn dank aan de gasten, dien hij moest uitbrengen, bezwaarde hem heusch .....

Zoodra men het souper begon rond te dienen — men wilde liever niet stijf aan tafel gaan, maar loopend het een en ander gebruiken — tikte de Aartsbisschop aan zijn glas en stelde voor op het welzijn te drinken van den jarigen gastheer. Hij had minder het oog op den beroemden geleerde dan op den goeden, braven medemensch, die met zijn kinderlijk vroom gemoed het leven en de leer in overeenstemming trachtte te brengen. Hem wilde hij nog vele gelukkige jaren toewenschen en zeker zouden allen met hem instemmen, nu hij luide riep: „Lang leve Professor Magnus Rudenstam!"

Eene daverende toejuiching volgde.

Maar nu moest het antwoord komen. Professor Magnus wilde zich even bedenken en verdween daarom een oogenblikje uit de zaal, om naar zijne studeerkamer te gaan. Toen hij in de daaraan grenzende kamer op den drempel stond, bleef hij onwillekeurig stilstaan bij een tooneel, dat hij in den grooten spiegel tegenover hem zag. Hij zag zijn broeder Birger over de geopende geldlade van de schrijftafel gebogen, een pakje bankbiljetten in zijne hand houdende.

Magnus Rudenstam was als versteend.

Wel, Birger had geluk, 't liep hem mee: Stina Kromet had er hem aan herinnerd, dat het kwartaal juist dien dag was ingekomen; de portaaldeur had hij open gevonden; de gasten waren aan 't soupeeren. Uitmuntend! En bovendien was die schrijfkamer op een prikje precies zoo ingericht als de welbekende werkkamer van zijn vader: de schrijftafel — de geldlade —

het geld — alles juist zoo! Hij zou er in donker den weg kunnen vinden! Geld! Hoera!

Zie eens — een geheel pakje van duizend! En daarbij een biljet van vijftig en dan nog één, twee, drie, vier tientjes....!

Alles meenemen of maar een gedeelte? Dat scheen de vraag te zijn.

Een gedeelte — dan wist hij ten minste, dat hij geen kwaad deed. Kwaad? Was dat geld niet volgens recht en billijkheid ook van hem? Hij had niet zulk eene kostbare opvoeding genoten als Magnus; hij had niet zulke fraaie meubelstukken geërfd — alleen los geld en dat stroomt natuurlijk veel eer weg dan huisraad en kundigheden. Neen, hij was onbillijk behandeld en volgens rechten was hij de schuldeischer van zijn broer.

Dus dan maar de geheele som — alles!...

Nu viel zijn blik op den ouden Bijbel, die nog opengeslagen op de schrijftafel naast de portefeuille van den Professor lag.

Wel — dat was waarlijk de Bijbel van den oude! Hoe menigmaal had hij als kind daarin gelezen, op Vaders knie zittend! Oude herinneringen... maar toch lieve... Hij bladerde in het boek en zocht naar het titelblad. Juist, hij wist, wat hij daar zou vinden; er stond:

„Magnus Ossian,
geboren 20 December 18.., 5 uur v. m."

Daaronder: „Birger Konstantin,
geboren den 3den Mei 18.., 11 uur 30 n. m."

Birger stond een paar seconden in gedachten verdiept. Toen wierp hij het pakje neder in de lade, waaruit hij het genomen had, schoof die met geweld dicht en zeide hardop tot zichzelf:

„Stelen... stelen van mijn eigen broer! Foei, neen!"

En met vasten tred ging hij de studeerkamer uit langs denzelfden weg, als hij erin gekomen was.

Magnus', die het geheele tooneel in den spiegel had waargenomen, snelde de kamer in — hij wilde zijn broeder terugroepen; maar hij bedacht zich.

Machteloos viel hij op den schrijfstoel neer en liet zijn hoofd op de saamgevouwen handen rusten. Een hevig snikken schokte zijn lichaam van het hoofd tot de voeten. Het was echter nu geen tijd, om aan zijn gevoel lucht te geven. Hij sprong op en keerde naar de zaal terug, waar geen der gasten in hunne opgewekte stemming zijne afwezigheid gemerkt had. Na even aan zijn glas te hebben getikt, bedankte hij den Aartsbisschop voor zijne door hem hoog gewaardeerde lofrede; toch nam hij daaruit aanleiding, om met eenige hartelijke woorden erop te wijzen, hoe verschillend de Natuur hare gaven onder de menschen verdeeld heeft, den eenen tot eer en den anderen tot schande. Maar de Schepper zou later oordeelen naar de talenten, die Hij gegeven had. Daarom moesten wij den goede niet al te zeer prijzen en den booze niet te hard veroordeelen. Eene enkele overwinning van den zwakke, in de ure der verzoeking behaald, heeft voor God zeker even groote waarde als vele goede handelingen van den braven man...

Mevrouw Rudenstam kon het maar niet vatten, waarom haar man het onderwerp zijner feestrede zoo veranderd had. Hij had haar een geheel anderen tekst genoemd. En dan zoo onvoorbereid! — Zij begreep er niets van.

Naar het Zweedsch. ALBERT CEDERBLAD.

NIEUWE UITGAVEN EN VERTALINGEN.

Over boeken en schrijvers door Anna de Savornin Lohman. — Amsterdam, P. N. van Kampen & Zn.
Frans Coenen Jr. door L. van Deyssel. — Amsterdam, L. J. Veen.

Anna de Savornin Lohman geeft in dezen bundel subjectieve opstellen haar hart eens lucht over de wijze, waarop door de hedendaagsche critici wordt geschreven en gerecenseerd. Menigeen zal bij het lezen van het eerste dezer opstellen: „Over Critiek", waarin de schrijfster hare verbolgenheid uit over de slechte en onhebbelijke persmanieren, die thans in de mode schijnen te zijn, een glimlach niet kunnen onderdrukken, wanneer hij denkt aan den toon, dien de schrijfster zelve in den laatsten tijd als redactrice van *De Hollandsche Lelie* heeft gevoerd. Maar dat neemt niet weg, dat wat Mej. Lohman over de critiek van de jongeren zegt, die veelal ontaardt in een te kwader trouw bederven van een boek en wier „unfaire" handelwijze dikwijls getuigt van groote afgunst, zeer juist en eerlijk gezegd is. Ook met hetgeen zij zegt over de schoolmeesterachtige pedanterie, waarmee een Georg Brandes, „de man die het weet", een dichter als Heine behandelt; met hare opmerkingen over het niet alleen onbeschaamde maar ook in-vervelende van eene compositie als *Tragische Levens* van Jeanne Reyneke van Stuwe; over de laf-kruiperige wijze, waarop vele hedendaagsche auteurs den zoogenaamden „grootsten proza-schrijver" Van Deyssel pogen te likken en na te volgen; over het kleinzielige en tweeslachtige in het oordeel van critici en van het publiek, waar het geldt de beoordeeling van de grooten zooals Zola, en over nog zooveel meer, o. a. met haar lof over Van Nievelt en eene schrijfster als Clara Viebig, — met dit alles kunnen wij volkomen instemmen. Dat deze kunstbeoordeelingen niet buiten de grenzen van hare subjectiviteit gaan, kunnen wij haar niet kwalijk nemen; deze schrijfster kan niet anders dan louter subjectief zijn. Maar dat zij op eerlijke en onomwonden wijze precies zegt, wat haar op 't hart ligt, dwingt ongetwijfeld eerbied af.

Een geheel anderen indruk maakt het korte geschrift, waarin L. van Deyssel zijne bewondering te kennen geeft over den schrijver Frans Coenen Jr. naar aanleiding van diens werk *Zondagsrust*. Hier is geene sprake van eenvoud en duidelijkheid; in eene gezochte en gekunstelde taal, onder het mom van eene zekere wijsgeerigheid, waarin persoonlijke visie, opmerkings- en nabootsingsgave, herinnerings- en scheppingsvermogen, sentiment en uitbeeldingsgave op wonderlijke wijze dooreengehaspeld worden, zegt Van Deyssel eigenlijk niets nieuws over het bekende talent van den ons bekenden Coenen Jr. Maar geheel *on*waar wordt Van D., waar hij zegt: „Voor een kunstenaar als Coenen zou niets gemakkelijker zijn dan een blijmoedig novelletje of schetsje te schrijven." Dat de kracht van Coenen Jr. als beeldend auteur juist zetelt in de wijze, waarop hij teekent het leven en de wereld, *zooals die zich aan hem in zijne zeer éénkleurige en zeer beperkte visie voordoen*, behoeft voor iedereen, die eenvoudig logisch denken en onbevooroordeeld waarnemen kan, wel geen nader betoog.

M. S.

Frans Burgstein door Compassione (G. F. Haspels). Tweede druk. — Utrecht, Jac. C. van der Stal.

De schrijver, de heer G. F. Haspels, die in den laatsten tijd door enkele bellettristische werken en vooral door zijne beschrijvingen en impressies van de zee naam heeft gemaakt, heeft aan den tweeden druk van zijn *Frans Burgstein* eene korte inleiding toegevoegd. Daarin zegt hij onder meer, dat hij vast gelooft in het nut, dat dit boek kan hebben en ook wel heeft gehad, en dat hij indertijd geen klagen heeft gehad over de ontvangst van dit werk. „Dit vond de tegenwoordige uitgever ook", zoo besluit hij, „overtuigd, dat in die tien jaren noch de wereld, noch de jonge harten, noch de waarheid zooveel veranderd is, of, wat toen geschikte lectuur was, zou het nu ook nog wel zijn."

Wij kunnen niet anders zeggen, dan dat wij in dit opzicht met schrijver en uitgever volkomen instemmen, en bevelen den herboren *Frans Burgstein* gaarne in de aandacht van het lezend publiek aan. M. S.

Oudt-Hollandsche Menschen door F. A. Buis. — Amsterdam, P. N. van Kampen en Zoon.

Van de twee historisch-romantische verhalen: „De Rotterdamsche juffer" en „Een Sliedrechtsche jongen", die ons hier als „Oudt-Hollandsche Menschen" worden voorgesteld, is het eerste verreweg het belangrijkste. Het is de geschiedenis van de schaking van de schoone Leonoor van der Meyde, dochter van den Rotterdamschen burgemeester Van der Meyde, door Nicolaas van Vlooswyck, zoon van den burgemeester van Amsterdam. Het verhaal dagteekent uit de zeventiende eeuw. Dat de schrijver zich op uitstekende wijze heeft verdiept niet alleen in de zeden en gebruiken van dien tijd maar ook in den aard en het karakter van onze voorvaderen, blijkt uit de wijze, waarop hij ons de patriciërs en regenten uit dien tijd weet te teekenen, met al de Oudhollandsche deugden en gebreken, de Oudhollandsche koppigheid en sluwheid, de begeerlijkheid en den koopmanszin, hun eigen. Dat het onder de „hooge lui" ook toenmaals niet altijd even fatsoenlijk en deugdzaam toeging en de Hollandsche soliditeit, waarop menigmaal wordt gestoft, niet boven bedenking was, kan men ook uit „Een Sliedrechtsche jongen" lezen. *Oudt-Hollandsche Menschen* is een boek, dat zich aangenaam laat lezen, den schrijver van *In Ketenen van Hoogheid* volkomen waardig.

M. S.

In Duisternis door Frans Coenen Jr. — Amsterdam, L. J. Veen.

„In Duisternis" is de beschrijving van een jongen, moreel-zwakken man, die na een leven van wat losbandigheid en eenige teleurstellingen ook gekomen is „au bout de son argent" en die nu op een regenachtigen dag gaat solliciteeren naar een baantje. Na door verschillende menschen te zijn afgescheept, komt hij 's avonds op zijne kamer terug en maakt in zijne doffe moedeloosheid en wanhoop door ophanging een einde aan zijn leven. De wijze, waarop de heer Coenen de stemmingen, die deze ongelukkige op dien éénen dag doorleeft, in verband met de omgeving weet te teekenen, is inderdaad heel knap. Het is, alsof al het sombere en droeve en grijze, dat de auteur in het leven ziet en dat hij ons al meermalen in *Een zwakke*,

Bleeke levens, enz. teekende, hier in deze schildering tot den hoogsten en sterksten graad is geconcentreerd. Maar deze schrijver blijft toch, wat ook Van Deyssel omtrent zijne kunst moge beweren, slechts de kunstenaar van het vaal-grijze en het somber-neerdrukkende „par excellence". Het tweede verhaal: „Bezwaarlijke Liefde", staat in kracht van teekening verre beneden het eerste.

M. S.

Judith, Drama in drie bedrijven door Jeanne Reyneke van Stuwe. — Amsterdam, L. J. Veen.

Het is de eerste maal, dat de schrijfster Jeanne Reyneke van Stuwe, wier werken wij hier reeds meermalen bespraken, zich heeft gewaagd aan een tooneelwerk, eene dramatische schepping. En wij meenen de schrijfster met dezen eersteling, *Judith*, te mogen gelukwenschen. Want het is haar gelukt, om deze Judith zóó te herscheppen en te teekenen, dat wij voor de vrouw, die zich vrijwillig aan de lusten van den machtigen veroveraar overgeeft, om hem dan in zijn slaap te vermoorden, bewondering en medelijden gaan voelen. Wanneer toch Judith, begaan met de ellende van de inwoners van Bethulia, welke stad door eene Assyrische krijgsmacht onder aanvoering van Holofernes is ingesloten, het kamp van Holofernes is binnengeslopen met het doel, om dien machtigen krijgsoverste te vermoorden en zóó de inwoners harer stad uit den nood te bevrijden, gevoelt ze bij den aanblik van Holofernes, dat ze die prachtige verschijning van mannenmoed, van edele, fiere kracht niet zal kunnen dooden; — ze krijgt hem lief. En nu begint bij Judith het tragische conflict tusschen hare liefde voor dezen man en de liefde voor haar volk. Toch, op aansporing van Mirza, hare getrouwe volgster, die haar aanmaant tot haar plicht, doet ze 't, bijna in een oogenblik van vertwijfeling, en doodt den geliefde. Dan keert de ongelukkige vrouw in Bethulia terug en wordt door haar volk met gejuich ingehaald en met eerbewijzen overladen; want het leger is na Holofernes' dood afgetrokken en Bethulia is bevrijd. Maar Judith kan die eer, dien lof niet verdragen; in een laatsten klaagzang schildert zij de snerpend-felle ellende, die zij heeft doorstaan, en met het zwaard, waarmee zij haar geliefde heeft gedood, doorsteekt zij zich ten aanschouwe van het juichende volk.

Inderdaad eene schoone oplossing van het Judith-probleem. Het drama is geschreven in vijfvoetige verzen. Behoudens eenige bedenkingen hier en daar omtrent den vorm is de taal vloeiend en zuiver. Zeer schoon is o. a. de slotmonoloog. Wanneer voor de rol van Judith — eene zeer dankbare maar zeer moeilijke rol — eene geschikte persoon wordt gevonden, dan mogen wij van de opvoering van dit kunstwerk veel schoons verwachten.

M. S.

Op Storhove. Drama in drie bedrijven door Björnstjerne Björnson. Uit het Noorsch vertaald door H. Logeman. — Haarlem, de Erven F. Bohn.

Het drama *Op Storhove* is, blijkens eene aanteekening van den schrijver, nauw verwant met *Laboremus*, dat wij hier vroeger aankondigden en dat door het Ned. Tooneel is opgevoerd. Die verwantschap is duidelijk te bespeuren uit den aard der bewerking en treft ons ook in de figuur van Dr. Kann, die ook hier als minister van Binnenlandsche Zaken optreedt,

een man van buitengewone intelligentie en scherp doorzicht, die dan ook ten slotte de vrouw, welke hier als een booze geest onder de familie op Storhove rondwaart, weet te ontmaskeren. Het is eene vreemde combinatie van menschen, die Björnson hier ten tooneele voert. Dr. Ura, directeur van eene chemische fabriek, is een woeste zonderling, die door zijne verstandige vrouw Margaretha, eene zuster van Dr. Kann, nog zoowat in toom wordt gehouden en gebukt gaat onder zijne familieleden, waaronder een paar bejaarde zusters en een half simpele, zeer vulgaire neef, wien hij op aansporing van Margaretha op Storhove gastvrijheid verleent. Ook de twee zonen van Dr. Ura, Hans en Knut, zijn op zijne fabriek werkzaam; de eerste is getrouwd met eene mondaine vrouw, Maria. Er gebeuren nu allerlei ongelukken in de fabriek: het geheim van eene uitvinding van Dr. Ura wordt door een anoniemen brief verraden; tot tweemaal toe brandt de fabriek af, en wanneer men den brand wil blusschen, vindt men de slangen van de brandspuiten doorgesneden. Ten slotte blijkt, dat Maria, de vrouw van Hans, die ook tijdelijk de twee broeders tegen elkaar weet op te zetten, de misdadigster is, die al deze rampen veroorzaakt. Deze vrouw is behept met de zucht, om te vernielen en kwaad te stichten. Door hare schoonheid weet ze iedereen in te palmen behalve Dr. Kann.

Er komen wel spannende tooneelen in dit drama voor. De dialoog is soms zeer geestig en interessant. De aandacht der tooneeldirecties zij op dit stuk gevestigd. M. S.

Dora Grantham, Vrouw en Artiste, door Max O'Rell. Vertaling van Mevr. B. de Graaff-van Cappelle. — Baarn, Hollandia-drukkerij.

De opgang, dien het geestige werk van Max O'Rell: *Hare Koninklijke Hoogheid de Vrouw*, dat wij hier vroeger bespraken, heeft gemaakt, heeft ongetwijfeld geleid tot de vertaling van dit boek. Men heeft de nagedachtenis van den beroemden, onlangs overleden causeur daarmede echter geen dienst bewezen. Als verhaal is dit boek zeer onbeduidend en de teekening is uitermate zwak; telkens verliest de schrijver zich in allerlei beschouwingen en wordt de verteller door den causeur in een hoek geduwd. De vertaling is daarbij zeer gebrekkig en slordig. Mevr. De Graaff spreekt o. a. van „die liefhebbendste man, die niet volkomen kan opgaan in zijn vrouw", en laat een Amerikaan tot een Engelschman zeggen: „Ik wou, dat hij op de Mookerhei zat."

M. S.

De Alvareda's door Fernan Caballero. Naar het Spaansch bewerkt door B. Modderman. — Amsterdam, Ipenbuur en Van Seldam.

Het is eene aandoenlijke geschiedenis, die van Perico, een afstammeling uit het brave en roemrijke geslacht der Alvareda's, hoe hij, goed en edel van aanleg, toch door eene lichtzinnige en hartstochtelijke vrouw, de schoone Rita, ten val werd gebracht, zoodat hij eindelijk als misdadiger op het schavot zijn leven eindigde. Het verhaal treft vooral door zijn eenvoud en zijne echtheid. De verdienstelijke schrijfster weet op sobere en krachtige wijze ons een levendigen indruk te geven van het Spaansche volksleven en het eigenaardige volkskarakter; zij weet den juisten volkstoon te treffen; haar talent vermag den ernst der dingen met den noodigen humor af te wisselen. Wij hebben

met het meeste genoegen dit verhaal gelezen, dat door de invlechting van enkele Spaansche legenden en historische verhalen ook een belangrijk werk is geworden. In de beschrijvingen treffen wij dikwijls dichterlijke beelden en vergelijkingen aan, zoo b. v. van den ouden boom in Perico's tuin, die geplant zou zijn in den tijd, toen de Mooren uit Spanje verdreven werden, en die nu elken winter zorgvuldig wordt gesnoeid van de doode takjes, „zooals kinderen dikwijls de grauwe haren verwijderen van het hoofd van hunnen geliefden vader, omdat zij niet graag zien dat hij veroudert". En wat heeft deze schrijfster haar land lief! „O Spanje!" roept zij uit bij de herdenking van vroegere grootheid, „welk een voorbeeld hebt ge in vroeger eeuwen aan de wereld gegeven, gij, die heden van haar afhangt tot in de kleinste kleinigheid."

Aan de Nederlandsche bewerking is blijkbaar de zorg besteed, die voor zulk een uitstekend boek vereischt werd. M. S.

Léon Denis, Na den dood. Uit het fransch vertaald door mevrouw Douwes Dekker-Bousquet en mevrouw Mühlnickel-v. d. Kolk. — J. S. Dijkhoff, 's Gravenhage.

Peinzensmoede, brekend met alle kerkgenootschappen, verwerpend alle leerstellige eeredienſten, poogt de heer Denis te geven een „wetenschappelijke en redelijke verklaring van de problemen van het leven en den dood, den aard en de bestemming van den mensch, de opvolgende levens." Hij stelt (bl. 105) aan den eenen kant de z.g. godsdiensten met heel hun gevolg van dwalingen en bijgeloof, met hun geest van overheersching en onverdraagzaamheid; aan den anderen kant de wetenschap, in oorsprong en doeleinden materialistiesch, met haar koude ontkenningen en haar overdreven neiging tot individualiteit. Beiden kolossen: de godsdienst zonder bewijzen, de wetenschap zonder ideaal.

Kan de leer van onzen schrijver bogen op bewijzen en ideaal? De lezer oordeele: de ziel (341) is onsterfelijk en bestemd zich op stoffelijke werelden te incarneeren en hooger te streven in opvolgende levens van trap tot trap, tot de volmaking. Zij heeft twee omhulsels: één tijdelijk, het aardsche lichaam, en één onvergankelijk, het fluïdike lichaam. De lage en slechte geesten (343) zijn omgeven met 'n dikke fluïdike atmosfeer; de meer ontwikkelde, met 'n fijn etheriesch omhulsel bekleed, bevinden zich in zuivere sfeeren.

Bijgevolg is er (345) geen sprake meer van droomen, gewekt door ziekelijk mysticisme, noch van mythen, door bijgeloof voortgebracht; de werkelijkheid heeft zich ontsluierd door de leerrijke mededeelingen van geesten, die de aarde verlaten hebben en zich aan ons openbaren. In plaats van dogmata en mysterieën (277) moet het (geloof) alleen de grondbeginselen aannemen, die uit onmiddellijke waarneming en uit de studie der natuurwetten voortvloeien. Dit is het karakter van het spiri(tis)tiesch geloof.

Geloof — — te plaatsen vóór of achter eere- en godsdienst? Lettende op de teekenen des tijds, zou men geneigd zijn het den voorrang te geven; immers een onzer letterkundigen, een man van beteekenis, reisde onlangs naar Italië, expresselijk om door tusschenkomst van een medium met een dierbare afgestorvene te spreken. De zitting was „zuiver spel" en de aanwezigen waren „eerlijke menschen". 'n Medium nu, taalkundig onzijdig, is altijd

'n vrouwmensch. Dat zij „in trance" kwam of verkeerde was onzeker; zeker is, dat zij „kan lezen, noch schrijven". Is zij dáarom of dáardoor een eenvoudige ziel? „Zielen (256) zijn zusters, of ze geïncarneerd of vrij zijn; geesten (342) broeders, en vormen slechts een ontzachelijk groot gezin. Een voortdurende gemeenschap verbindt de dooden met de levenden."

Voor den poldergast en den geleerde; voor den botterik en den denker; voor den onontwikkelde en den scherpzinnige; voor den onverschillige en den zwaartillende; voor den vischbloedige en den heetgebakerde; voor den dwaze en den verstandige is het geloof de vaste grond der dingen, die men hoopt en niet ziet: de vaste grond, met onder- of bovengrondsche mystiek. Niet-weten (al of niet voorgewend) voert altijd tot geloof in het buitengewone en meermalen tot uitersten.

Van humanistiesch standpunt is het boek waard ter hand genomen te worden. De eenvoudige lezer echter zal schrikken van den onbegrijpelijken omhaal en de ontwikkelde zoo iets mompelen van lood en oud ijzer.

De overzetting is niet onverdienstelijk. Doende als Pedaal in *Klaasje*, verfranschen de vertaalsters bijna alle „aangehaalde" Latijnen en Grieken. Is dit de manier om die oudjes te lezen? Heusch, mevrouwen, 'n tikkeltje latijn en grieksch is niet te versmaden; bijv. met u zeggen de Franschen fluide, doch wij fluidum, hoe echt snoezig het ook klinkt als van lieve dameslipjes flu-i-de vloeit.

Tite Live, in den mond van den rechtgeaarden Franschman als bestorven, komt niet op het tapijt. Jammer! want hij vertelt het een en ander van geesten — — — van vleesch en bloed.

R. KRUL.

Het verloren Tooverland. Naar de vijfde Deensche uitgave van I. Blicher-Clausen. Door D. Logeman-Van der Willigen. — Utrecht, H. Honig.

Tot vijfmaal toe werd dit werk reeds uitgegeven. Indien de Denen 't zoo waardeeren om zijne goede eigenschappen, dan prijzen we hun smaak. Voorzeker, dit werk heeft veel goeds; de auteur heeft een zuiver en toch niet weekelijk gevoel voor natuurschoon; de liefde tot eene moeder, hulpeloos door hare krankheid, en tot 'n kind, hulpeloos door zijne jeugd, geeft zij schoon weer; aan 't gemoedsleven laat zij alle recht wedervaren, 't zij dat bewogen wordt door vreugde, 't zij door smart; hoewel hare hoofdpersonen wel wat opgewonden standjes zijn, blijven we toch bewaard voor opgeschroefde taal en onbekookte gedachten. Ook het verloop der geschiedenis blijft altijd binnen 't kader der mogelijkheid en der waarschijnlijkheid. Twee jongelui, Peter en Kaja, krijgen elkaar lief en huwen, terwijl haar bloed- en geestverwant Frans de toeschouwer is van hun aanvankelijk geluk. Maar die toestand duurt niet lang, want de oppervlakkige, wufte Peter blijkt, zooals Kaja leert inzien, iemand te zijn, die altoos in de kinderschoenen zal blijven staan. Tijdens haar ongelukkig huwelijksleven komt ze tot het inzicht, dat haar hart uitgaat naar Frans, met wien ze dan ook na velerhande droevige levenservaringen voor één dag verbonden wordt.

Al 't goede echter, dat we gaarne aan inkleeding en uitwerking toekennen, neemt onze gewichtige bezwaren niet weg, te meer, waar die gelden den geest van 't werk. Van 't begin af laat het zich voorzien, dat het leven van

Peter en Kaja ongelukkig zal zijn, omdat beiden in zelfzucht opgaan. Kaja uit wel den wensch iets te beleven, heeft ook op hare wijze wel innig lief, maar 't is en blijft de toewijding vol egoisme van een kind. En Oom Frans, die haar altoos in stilte heeft bemind? Zijne liefde draagt gewis veel onbaatzuchtiger karakter; toch, als hij erop roemt zich te houden aan den stelregel zijner moeder: „Eisch alles, geef alles", iets, dat zoo licht verloopt in het „do ut des" der Romeinen, dan toont ook deze meer edele figuur voorbij te zien (wat onze schrijfster kennelijk ook doet), dat ware liefde ook behoefte en kracht gevoelt, om zich te verloochenen, om te ontberen. En deze zijde der liefde missen we al te veel in den gedachtenkring onzer schrijfster; indien zijzelve dat beter inzag, zouden smart en droefheid niet zooveel plaats innemen in 't leven van hare personen. Liefde toch wil ook lijden.

Voorts beklaagt zij „zielen wier lot 't is op aarde te dienen, te blijven dienen voor anderen". Indien onze overigens gevoelvolle auteur ruimer blik kon slaan op de macht der liefde, dan zou zij ook inzien, dat er onder die zielen velen zijn, die zich recht gelukkig gevoelen, dat ze mogen dienen en altoos weer dienen.

Zij schreef dit werk niet voor groote maar voor stille denkers. Welnu, ook zijzelve moge in den stillen loop der gedachtenwereld leeren inzien, dat haar blik aan ruimte, haar hart aan geluk zal winnen, zoodra zij eene edeler opvatting van de liefde verkrijgt.

H. G.

Leberecht Hühnchen. Door H. Seidel. Vertaald door Mevr. V. — Den Haag, firma Alex S. Meijer.

Bij 't opensnijden 't boek inziende, denkt men allicht: „Wat 'n laf en kleingeestig boek! hoe is 't mogelijk, dat iemand zoo'n zouteloozen kost opdischt!" Men vergist zich echter zeer. Integendeel, 't blijkt, dat de schrijver iemand is, schijnbaar kleingeestig, die nochtans op geestige wijze zijne gedachten inkleedt en zijne personen aankleedt. Wij hebben hier te doen met een humoristisch philosoof, die ons in den persoon van Leberecht Hühnchen voor oogen stelt, hoe men, de zonzijde van 't leven opzoekende, arm kan zijn en toch rijk, zoodat men zelfs een feestje maakt van alledaagsche voorvallen. Zoovelen zoeken 't geluk in het groote en grootsche; Seidel toont juist aan, hoe een tevreden gemoed — en dat stemt gelukkig — huizen kan in kleine menschen met kleine woningen en kleine begrippen. Het verhaal als zoodanig beduidt niets, is geheel bijzaak, maar ook daaruit blijkt, hoe onze auteur van weinig veel weet te maken; hij weet uit te doen komen den rijkdom aan genoegen en stil geluk, welke in 't kleine, nietige en eenvoudige verborgen ligt. Soms vreest men: nu wordt het toch al te flauw; toch maakt de humoristische wijze, waarop alles beschreven wordt, datgene weer goed, wat anders door de onbeduidendheid van personen en dingen beide vervelen zou. Slechts 'n enkele maal is de beschrijving wat gechargeerd, b.v. het klaarmaken van een punchbowl door Bornemann. Waar een schrijver echter kans ziet ons wijs te maken, dat het uitzicht onzer woning op een kalen witten muur behaaglijk kan zijn, daar verdient zijn werk aanbeveling, niet het minst aan hoogwijze en hoogdravende, evenzeer ook aan zwaartillende en mismoedige naturen.

H. G.

Peter Halket van Mashonaland, door Olive Schreiner. Derde goedkoope druk. — Amsterdam, L. J. Veen.

Waar dit werkje voor de 3de maal uitgegeven wordt, behoeven we niet veel te melden omtrent de bekeering van Peter Halket, den ruwen Engelschen soldaat, die door de ontmoeting met Christus tot andere inzichten komt en ten slotte als Christen sterft, zijn leven gevende, om een Neger te redden. Op indrukwekkende wijze brengt de schrijfster ons op de hoogte van al 't onrecht, in Zuid-Afrika geschied; van de oprichting van vereenigingen tot exploitatie van goudmijnen, die soms niet eens bestaan; van 't ellendig lot van kolonisten, die liefst willen werken en soldaatje moeten spelen, om anderen te verrijken; van de slavernij, waarin 't Negerras verkeert, terwijl Engeland Christelijke vrijheid heet te willen en te brengen, enz. Verklaart een der soldaten half wanhopig; „Er is geen God in Mashonaland", menig lezer zal 't uitbreiden tot een: „Er is geen God in Zuid-Afrika." Dat bedoelt de auteur echter niet; zij wil nog altoos de sympathie verlevendigen voor al wat in haar land onder den druk van geldelijke overmacht verkeert.

Al groeit het gras der vergetelheid verbazend gauw op 't graf van alle oorlogshelden, ook op dat der Zuid-Afrikaansche, we hopen toch, dat ook dit boekje iets moge bijdragen tot bestendiging onzer sympathie voor landgenoot en medemensch in die geknechte landen. H. G.

Elsa Finne van Axel Lundegärd. Naar het Zweedsch door Betsy Nort. — Amersfoort, Valkhoff & Co.

Het schijnt van sommige uitgevers eene gewoonte te worden, om aan bij hen verschenen vertaalde romans vooraf te doen gaan de recensies, door buitenlandsche bladen van het oorspronkelijke werk gegeven, althans wanneer die zoo uitbundig gunstig luiden, als aangaande *Elsa Finne* het geval is. Eene aardige reclame maar — gevaarlijk. Immers, daardoor wordt de verwachting hoog gespannen en kan teleurstelling het gevolg zijn. Men moet vooruit niet te veel gehoord hebben aangaande eene schoone landstreek, een lieftallig mensch; evenmin aangaande een mooi boek.

Of zoo mag heeten Lundegärd's jongste roman? Alles, wat uit zijne pen komt, draagt een kenmerk van superioriteit. Maar dat sluit niet in, dat alles evenzeer behaaglijk is.

De roman bestaat uit twee gedeelten. Eerst wordt ons verhaald van Elsa's jeugd en haar ongelukkig huwelijk. Dan gaat de geschiedenis voort door openbaarmaking van haar dagboek, waar — vreemd genoeg — de eerste persoon soms wordt afgewisseld door den derden. Dit gedeelte, hoeveel waars ook bevattende uit het oogpunt van zielkundige ontleding, is wat gerekt. Er is iets ziekelijks in Elsa's liefde voor een gehuwden man; en al verstaan wij haar verlangen, omdat zij zich zoo eenzaam gevoelde, toch is haar bezwijken niet volkomen begrijpelijk, veel minder haar dood een verzoeningsmiddel.

Mag ik opmerken, dat een gymnasiast onmogelijk „mensa" een werkwoord zal kunnen noemen en dat „onmiddelbaar" op bl. 151 en „zich benemen" op bl. 158 geen goed Nederlandsch is?

J. H.

Mrs. Alexander. Monica's offer. Uit het Engelsch door L. J. Van der Meer-Van der Borch van Rouwenoort. Met eene voorrede van Jonkvrouwe Anna De Savornin Lohman. — Utrecht, P. J. Diehl.

Een offer moeten brengen is eene hoogst weemoedige taak, die tragisch wordt, wanneer het offer blijkt vruchteloos te zijn gebracht. Maar het beste wordt daarbij gevonden: de vrede des gemoeds.

Zeer goed en onderhoudend worden ons deze gedachten in het verhaal van Mrs. Alexander herinnerd.

Het is, zooals Freule Lohman zegt: dit boek behoort tot de goede uitspanningslectuur, al geeft het meer, dan zij zullen verlangen, die roepen: amuseer mij, ontspan mij, schenk mij eenige aangename verpoozing. Háár genre is dat niet — maar dewijl het boek ongetwijfeld niet mag gerekend worden tot dat eenige soort, dat op den bekenden grond moet worden gewezen van de hand, wordt het met groote vrijmoedigheid aangeprezen, al levert de schrijfster geene bijdrage tot de hooge kunst.

J. H.

Het paradijs. Roman van Gustaf Janson. Uit het Zweedsch door B. Nort en G. P. Bakker. — Groningen, Scholtens & Zoon.

Uit de vreeselijke schipbreuk van het stoomschip *The Eagle* op de Engelsch-Indisch-Australische lijn worden slechts twee personen gered, eene Engelsche passagier en een matroos. De reddingsboot, waarvan de andere opvarenden verdronken, brengt hen op een onbewoond eiland. Daar richten zij zich zoo goed mogelijk in, steeds hopend op redding, eene hoop, die echter met den dag flauwer wordt. Hij gevoelt zich ook hier den ondergeschikte — zij neemt zijne diensten alle als vanzelf sprekend aan. Allengs echter ondergaat haar leven, of juister hare levensbeschouwing, eene volslagen omwenteling. Zij begint in te zien, hoe haar voetstuk was opgebouwd uit ingebeelde privileges. De maatschappij krijgt de schuld van *hare* eenzijdige ontwikkeling en *zijn* gebrek aan ontwikkeling. Zij gevoelt en wil hem dat doen gevoelen, dat zij beiden menschen zijn, twee precies gelijke menschen, niets minder en niets meer. Zij neemt nu zelve een deel der zorgen op zich. Zij stichten er een gezin. Zij vinden er een paradijs, zoodat zij zelfs eene kans op redding laten voorbijgaan.

Janson betoont zich een aanhanger van Rousseau, die dweepte met den natuurstaat van mensch en menschheid beiden, waarin allen goed en gelukkig waren door eenvoud en onschuld, welke de gekunstelde samenleving deed verloren gaan; en van Schiller, wiens *Spaziergang* roept: „Tot u terug, natuur! reiner neem ik mijn leven van uwe reine altaren." Of het mogelijk is, niet alleen zich te schikken, maar zelfs zich te verblijden in een toestand, waarbij men van zijn verleden geheel zich moet losrukken? Eene andere vraag is: wat moet de toekomst zijn van de kinderen in zulk een natuurstaat? Is die voor hen gelukkiger dan het strijden en streven in de samenleving? Wel zegt de schrijver, dat die ouders alles waren voor hunne kinderen, maar hoe het dezen zelf ging, verzwijgt hij. Dat is het zeer zwakke punt van dit boek. De slordige correctie heeft wellicht schuld aan eenige min juiste uitdrukkingen.

J. H.

Martha's kinderen door Bertha Von Suttner. — Amsterdam, L. J. Veen.

Al stond niet op den titel vermeld: „Een vervolg op *de wapens neergelegd*", reeds spoedig heeft men begrepen, dat met een bepaald doel en met welke strekking dit boek is geschreven. Wie de schrijfster kent, wie iets weet van haar ijveren voor vredescongressen, scheidsgerechten en ontwapening, verwondert zich niet, dat ook nu haar talent door haar werd dienstbaar gemaakt aan bestrijding van het militairisme, hetgeen haar nog geen gezworen vijand van de militairen maakt, evenmin als de tegenstanders van het clericalisme daarom mogen geacht worden iets te hebben tegen den godsdienst of de bedienaren van den godsdienst.

Niet alleen echter tegen oorlog en duel kant zich deze roman, maar tegen velerlei wanverhoudingen en misstanden in de maatschappij. De warme overtuiging van de schrijfster maakt zich van den lezer meester; ook al bekeert zij hem niet, althans niet op alle punten, tot nadenken stemt zij in ieder geval. Al is het een tendentieus verhaal, met belangstelling volgt men de lotgevallen der kinderen van Barones Martha Tilling.

Niet navolgenswaardig is het, om van de jaren tusschen 1870—1880 te gewagen als „in het midden der zeventiger jaren".

J. H.

Herman Bang. 's Zomers buiten. Uit het Deensch door Betsy Nort. — Amersfoort, Valkhoff & Co.

Gelijk een tooneelstuk, waar niet veel in zit, vlug moet worden afgespeeld, zoo moet ook dit boek vlug worden doorgelezen; in dat geval wordt men beziggehouden. Moeilijk is dat niet, daar het werk wel 256 bladzijden beslaat, maar nagenoeg elke zin met een nieuwen regel begint — eene weinig aanbevelenswaardige wijze van uitvoering.

Het verhaal is eenvoudig. Een kunstschilder en de dokter waren op het denkbeeld gekomen, dat van hun niet ver van zee gelegen stadje wel eene badplaats was te maken. Het logement wordt als badhotel geadverteerd en zoo goed mogelijk ingericht. Alles blijft echter leeg en stil, totdat op zekeren dag een geheele stroom van touristen en gasten het plaatsje komt binnenvallen en allen te gelijk om kamers en eten vragen. De herbergier en zijne vrouw worden schier tot wanhoop gebracht, maar weten zich te redden. Slechts één dag in het kleine hotel wordt beschreven en het getuigt ongetwijfeld van talent, om daarvan te vertellen, zooals Bang heeft gedaan.

De correctie niet alleen maar onduidelijkheden en onjuistheden in de bewerking toonen aan, dat ook de vertaalster vlug, maar daardoor vluchtig, hare taak heeft verricht.

J. H.

DE WAAN DER GELIJKHEID.

Aristoteles maakt in zijn onderzoek naar de grenzen van oligarchie en democratie (*) en naar de kern van rechtvaardigheid, die in deze beide staatsvormen is gelegen, de opmerking, dat men veelal in de beschrijving daarvan halverwegen staan blijft en wel zeker recht in beide aantreft, maar niet zegt, wat in volstrekten zin recht is. »Bij voorbeeld meent men, dat in gelijkheid het recht is gelegen, en dat is ook zoo, maar niet voor allen doch alleen voor gelijken. Ook meent men, dat het recht in ongelijkheid gelegen is, en dat is ook het geval, maar niet voor allen doch alleen voor ongelijken." Die tegenstrijdige meeningen komen hiervandaan, dat men te veel op de toestanden, waarin menzelf verkeert, afgaat, en »van hunne eigen zaken zijn de meeste menschen maar heel slechte beoordeelaars"; en omdat, als men gevonden heeft, dat iets in zeker opzicht recht is, men het voor absoluut recht houdt. »Zoo meenen sommigen, als zij in zeker opzicht ongelijk zijn, zooals in hun vermogen, dat zij geheel en al ongelijk zijn; en anderen, indien zij in eenig opzicht gelijk zijn, zooals in hunne vrijheid, dat zij geheel en al gelijk zijn."

Het is dezelfde plaats, waar iets verder de schoone uitspraak voorkomt, dat de staat eene gemeenschap is, niet om samen te leven, maar om samen wèl te leven ter wille van eene ideale en in zichzelf genoegzame levenswijs.

Nu is de wereld sinds Aristoteles maar heel weinig veranderd; doch er is na hem haast niemand gekomen, die met gelijke kalme scherpzinnigheid en fijne menschenkennis de dingen bij den naam placht te noemen als hij. En vooral in den allermodernsten tijd, dien wij nu een goede honderd jaar beleven, wordt door het op de politieke markt in onze ooren tuitende geschreeuw der sophisten ons oordeel meer en meer verward.

Degene nu onder deze sophisten, die misschien het meeste kwaad heeft gedaan, is Rousseau, de moderne vader van het dogma der gelijkheid van a l l e menschen. Het is eigenlijk wonderlijk, dat men zijne boeken ooit voor ernstige boeken heeft gehouden. Afschrikwekkende modellen van een zuiver deductief redeneeren, dat nooit of nimmer zich aan eenige verificatie der feiten toetst, hebben zij tegenwoordig, als

(*) *Politika*, III, 9. Ed. Berol, blz. 1280.

men ze naleest, bijna op elke pagina eene onweerstaanbare, onvrijwillige comische kracht. Maar Rousseau's dogmata worden niettemin door vele mannen van het vak der politiek, die, zoo zij zich de weelde van denkbeelden veroorloven, zich liefst met denkbeelden van vóór honderd jaar behelpen, nagebauwd, zonder dat men Rousseau heeft gelezen.

En is er zelfs nu nog niet hier te lande eene partij, die gelijkheid wenscht in de ontwikkelingsvoorwaarden van alle menschen, natuurlijk met absolute gelijkheid voor allen als einddoel op den achtergrond?

Voor zoover dezulken geene fanatici zijn, zou eene lectuur van Rousseau, de oerbron hunner leer, als homoeopathische geneeswijze hun wellicht goede diensten kunnen bewijzen.

Volgens Rousseau (*Contrat Social*, II, XI) is het einddoel van elke wetgeving vrijheid en gelijkheid.

Met die vrijheid is het eigenaardig gesteld. Zij bestaat (I—VI) in »l'aliénation totale de chaque associé avec tous ses droits à toute la communauté". Die absolute onderwerping »perinde ac cadaver" is op hare beurt weer noodig, om de condities voor allen gelijk te maken. De gelijkheid (in absolute rechteloosheid en slavernij) ligt dus weer op den bodem. Iets verder wordt dit benijdenswaardige ideaal nog eens in de volgende woorden geschetst (I—IV): »Quiconque refusera d'obéir à la volonté générale y sera contraint par tout le corps", welk pleizierig vooruitzicht zijne apotheose erlangt door de formule, »qu'on le forcera d'être libre". Ik heb elders aangetoond, dat heel deze anorganische opvatting van den staat op eene typisch brachycephale denkwijze duidt (*); maar dat houdt ons thans niet bezig.

Over de gelijkheid sprekende, heeft zelfs Rousseau even een helder oogenblik, als hij zegt, dat zij toch eigenlijk niet absoluut is door te voeren; maar dan laat hij volgen (II—XI):

»Cette égalité, disent-ils, est une chimère de spéculation qui ne peut exister dans la pratique. Mais si l'abus est inévitable, s'ensuit-il qu'il ne faille pas au moins le régler? C'est précisément parce que la force des choses tend toujours à détruire l'égalité, que la force de la législation doit toujours tendre à la maintenir."

Typisch voor den man en zijne denkwijze. Hij ziet, dat de macht der dingen altijd streeft de gelijkheid te vernietigen; — twijfelt hij nu aan de juistheid van zijn gelijkheidswaan? In geenen deele. »Toch regelend ingrijpen", is het voorschrift. Door dwang moet de gelijkheid worden gehandhaafd, gelijk de vrijheid berustte op dwang.

Onnatuurlijke dingen kan men immers alleen door dwang pogen te verkrijgen — en zelfs door dwang verkrijgt men ze niet.

Dwang was het leidende beginsel der revolutie. Voor de domme menigte stonden de waanbeelden van gelijkheid, vrijheid en broederschap op de vanen geschilderd. Metterdaad was de dwang de drijvende kracht, de dwang in zijn instrument de guillotine.

(*) *U. D.*, nº. 69 van 1902.

Het is te begrijpen, dat voor Rousseau Aristoteles, evenals onze Hugo Grotius, een bête noire was, waar hij nu en dan met zekere ongerustheid naar omzag. Hij toont op enkele plaatsen iets van Aristoteles te hebben gehoord — misschien uit de tweede hand —, maar hem niet te hebben begrepen.

Geen wonder: Rousseau is orator in min gunstigen zin, oreert, pamfletteert op het papier, deduceert in het wilde zonder teugel of rem, met de brutaalste negatie der feiten. Aristoteles is vóór alles natuuronderzoeker, de vader der inductieve methode, schrijft nergens over, voordat hij met mierengeduld duizenden feiten en feitjes heeft bijeengegaard, en oordeelt dan met den scherpen en te gelijk veelomvattenden blik van den adelaar. Heeft hij niet tallooze bestaande constituties verzameld en critisch en historisch toegelicht, alvorens hij begon aan zijne colleges over den besten staat? Is niet alles, wat hij schrijft, over staatsleer en zedenleer, over poëzie en natuurlijke historie, op iederen regel getoetst aan voorbeelden en feiten? Waarlijk, het is eigenlijk blasphemie, om deze twee menschen in één adem te noemen, gelijk het onrecht zou zijn, om Aristoteles te verwijten, dat de resultaten der wetenschap, langs de door hem aangegeven methode heden ten dage bereikt, verschillen van haar stand, toen hij hare fundamenten legde.

Welnu, als Rousseau, in plaats van Aristoteles in den aanhef van zijn boek onjuist te citeeren, hem nageslagen had op de plaats, die wij opensloegen, en hetgeen daar staat, had overdacht, dan ware het *Contrat Social* ongeschreven gebleven — hetgeen voor de wereld eene groote reden tot dankbaarheid zou zijn geweest.

Door een oogenblik van fijn onderscheiden, gelijk Aristoteles doet, worden immers a l l e moeilijkheden opgelost.

»Zoo meenen sommigen, als zij in zeker opzicht ongelijk zijn, zooals in hun vermogen, dat zij geheel en al ongelijk zijn; en anderen, indien zij in eenig opzicht gelijk zijn, zooals in hunne vrijheid, dat zij geheel en al gelijk zijn."

Ziedaar le fin mot de l'histoire.

Maar in *aanleg* zijn de menschen zeker *ongelijk*.

En om dat te vernemen, behoeft gij niet eens tot Aristoteles te gaan, maar dat kan iedere schooljongen u leeren. Want deze weet, dat in zijne klasse de leerlingen volstrekt niet allen staan op één en denzelfden trap van aanleg en van vlijt en dat zij daarvoor zeer te recht door den leeraar met verschillende cijfers worden getaxeerd. Die schooljongensherinnering mag dan misschien tevens strekken, om het besef te verlevendigen, dat ook in de groote menschenmaatschappij de menschen zeer uiteenloopen in aanleg en gaven, in intelligentie en gevoel, in vlijt en karakter.

Nu omvat eene klasse op school, eene club of een jaargang in den studententijd individuen van één leeftijd, één stand, één milieu. En daaronder reeds zooveel verschil! Ontwaart gij, bij eenig omzien om

u heen, de verschillen nog niet zeer uitgebreid, als gij uw blik niet bepaalt tot uwe eigen studiegenooten, maar hem uitstrekt over allen, die in verschillende qualiteit zich in uwe omgeving bewegen? Ontwaart gij dat niet vooral, als gij even wilt bedenken, dat het er niet om te doen is, uzelven te verhoovaardigen of anderen te vernederen, maar alleen om te constateeren het feit der bestaande ongelijkheid?

En zou er ooit wel gruwelijker dwang denkbaar zijn dan het streven, om al die onrustig varieerende ongelijkheid neer te drukken tot een enkel gelijkheidsniveau?

Is zelfs de harmonie, die wij met de schoonheid identiek weten en die uit overeenstemming, tegenstelling en beheersching is opgebouwd, wel ooit anders dan in ongelijkheid bereikbaar?

En beschouwt Otto Gierke niet te recht de harmonie als het ideaal van den Germaanschen staat?

Gobineau, de geniale diplomaat en als afstammeling van een gravengeslacht van Noormannen een der weinige Germaansche Franschen van onzen tijd, maakt de volgende juiste opmerking:

»Le plus curieux, c'est que l'opinion égalitaire, admise par la masse des esprits, d'où elle a découlé dans nos institutions et dans nos moeurs, n'a pas trouvé assez de force pour détrôner l'évidence, et que les gens les plus convaincus de sa vérité font tous les jours acte d'hommage au sentiment contraire" (*).

En een fijne en scherpzinnige menschenkenner als Vauvenargues (†) vat in één zijner réflexions et maximes aldus afdoende de quaestie samen:

»Il est faux que l'égalité soit une loi de la nature. La nature n'a rien fait d'égal. Sa loi souveraine est la subordination et la dépendance."

Inderdaad: dat de menschen niet gelijk zijn, zien wij voor onze oogen — zoo wij oogen hebben, om te zien.

Wij zien het, hoe de een groot is van statuur, de ander nietig; hoe de een intelligent is, de ander onbevattelijk; hoe de een blonde haren heeft en blanke huid, de ander geel is van gelaatskleur met zwarte of bruine haren; wij worden het gewaar, hoe de een is ondernemend, stoutmoedig en snel, de ander een gewoonteslaaf, angstvallig en langzaam; hoe de een met blauwe oogen de wereld inkijkt, doordringend als staal, de ander met zwarte, vonkend als kolen.

Dat alles te ontkennen, als Rousseau, is ondoenlijk.

Het toe te schrijven aan eenig blind toeval, is gansch gemakkelijk maar eene geestelijke ruwheid, ernstige menschen onwaardig.

Op dergelijke »toevalligheids"-waanbegrippen is er slechts één antwoord, dit, door Schiller zijn Wallenstein in den mond gegeven:

»Es gibt keinen Zufall!
Und eben das, was blindes Ohngefähr uns dünkt,
Gerade das steigt aus den tiefsten Quellen."

(*) *Essay sur l'inégalité des races humaines*, I, 37.
(†) Uitgave van 1829, bl. 158.

Die bronnen, waaruit het voor onze oogen zich spreidende feit der menschelijke ongelijkheid opwelt, na te sporen — voorwaar, geen gemakkelijk werk!

Wij kunnen slechts zeggen, dat, om eene verklaring te vinden, een verstandig man geduldig zal moeten beginnen bij het begin.

En dat begin is hier: waarneming.

Het helpt ons niemendal, of wij met Rousseau en zoovele anderen, die het minder in het oog loopend hebben gedaan, van niet te definieeren algemeene begrippen of niet te bewijzen axiomata naar beneden toe willen redeneeren, — op een gegeven oogenblik blijkt, dat onze begrippen niet juist en onze axiomata valsch waren, en het geheele kaartenhuis stort ineen.

Er is niets aan te doen. Wil men zeker gaan, men moet aanvangen van onderen op.

Niets belet u dan toch, om ten slotte den hoogsten top van het ideaal te bereiken, en, is de weg wat langer geweest, gij weet dan ten minste, dat gij, op den top gekomen, vasten grond hebt onder de voeten.

Welnu, nog altijd waar blijft het woord van Aristoteles, dat iedere algemeene theorie onmogelijk is, die niet berust op inductie, ἐπαγωγή (*); de inductie is de opklimming van het (door waarneming gevonden) bijzondere tot het algemeene (†). Nu is natuurlijk wel die opklimming onmogelijk, zonder dat ons oordeel erbij te pas komt, en zoo zegt Aristoteles elders even juist (§), dat al ons voor waar houden hetzij op syllogisme, hetzij op inductie berust, — maar dat neemt niet weg, dat elk wetenschappelijk onderzoek omtrent de verschijnselen, die zich op deze wereld voordoen, onmogelijk is, dat niet als van eene basis uitgaat van eene zoo groot mogelijke menigte waargenomen feiten.

Maar dat is de methode der natuurwetenschap!

Zeker, waarom ook niet?

Waarom zou op het onderzoek van den mensch, dien wij buiten ons slechts als natuurverschijnsel kennen, de methode der natuurwetenschap niet toepasselijk wezen?

Dat sluit nog niet de belijdenis van een grof realisme in.

Wij weten zeer goed, dat het niet-Ik slechts door de waarneming van het Ik gekend wordt. Daarmede is echter nog niets omtrent een eventueel zelfstandig lichamelijk bestaan van het niet-Ik uitgemaakt; noch daarvóór noch daartegen. Zelfs indien de wereld buiten ons enkel en alleen in onzen geest bestond, dan waren wij toch zeer wel in staat die wereld tot een voorwerp van ons onderzoek te maken, hare ons voorloopig onbekende wetten op te sporen.

En dit is buiten kijf, dat onze natuurgenooten, zooals wij ze waar-

(*) *Analytica Posteriora*, 1, 18.

(†) *Topica*, 1, 10, § 4.

(§) *Analytica Priora*, II, 25, § 1.

nemen, deel uitmaken van de wereld der verschijnselen. Laat ons hen dus in die wereld en gelijk met die wereld onderzoeken. Maken wij ons eigen binnenste tot voorwerp van onderzoek — in ander verband is dat zeer op zijne plaats, maar zouden wij het in onszelven gevondene naar buiten willen projecteeren, om het op onze natuurgenooten van toepassing te doen zijn, elke zekerheid, dat wij hen kenden, zou op die wijze ontbreken.

Toch heeft men het tot nu toe veel te veel op die wijze gedaan. Het wordt tijd, dat men den mensch meer dan tot dusver gaat beschouwen in de levende natuur, als deel van 't heelal en aan de eeuwige wetten van dat heelal onderworpen.

Dat is de eenige basis, die breed genoeg is, om de verklaring aller maatschappelijke verschijnselen op te grondvesten. Al willen wij ons natuurlijk niet verbinden ten eeuwigen dage aan den voet dier basis te blijven staan.

De eenige weg is de kalme, rustige, objectief onderzoekende weg der natuurwetenschap.

En deze leert ons, dat de mensch niet qualitatief iets anders is dan andere diersoorten, doch aan de spits dier diersoorten staat.

Gelijk Johannes Ranke, de bekende Münchener hoogleeraar, het niet zonder eenigen hokus-pokus uitdrukt: »dass in gesetzmässiger, d. h. logischer Weise die gesammte animale Welt in körperlicher Beziehung zu einer idealen Einheit zusammengeschlossen ist, an deren Spitze der Mensch steht. In diesem Sinne ist das Tierreich der zergliederte Mensch und der Mensch das Paradigma des gesammten Tierreiches."

Men moet beginnen den mensch te beschouwen als deel van het dierenrijk.

Laat ons voorzichtig zijn en niet spreken van »den" mensch . . . . .

Dat voortdurend gewagen van »den" mensch of »den" arbeider is eigenlijk een ongelukkig misbruik, uit verkeerd of in het geheel niet begrepen Platonische spreekwijze ontstaan. Als Platoon gewaagt van »den mensch zelf" of »den eigenlijken mensch", bedoelt hij daarmede de idee van den mensch, den volmaakten vorm, die »ergens in eene plaats boven den hemel" als voorbeeld van de bestaande menschen zweeft. In dien zin kan »de mensch" wel een voorwerp van metaphysische beschouwing zijn, maar Platoon zou zich met verontwaardiging hebben afgekeerd van hen, die »den mensch" te pas wilden brengen bij de wordende en vergaande dingen dezer wereld. *Hier* heeft men slechts *vele* menschen, *deze* en *gene* menschen. Moge men het ellendig-valsche spraakgebruik, door de Fransche revolutie tot ons overgebracht, spoedig geheel laten varen.

Nu heeft de wetenschap tot nu toe vooral op tweeërlei wijze zich met menschen beziggehouden. De natuurwetenschap, voor zooveel zij als anatomie, physiologie, pathologie, enz. de menschen betrof, had

genoeg aan telkens één individu, dat dan als typisch werd beschouwd voor alle overige individuen. Als men demonstreeren wil den anatomischen bouw van een menschelijken arm, de functiën der maag, het verloop van tuberculose, is het betrekkelijk van ondergeschikt belang, of men demonstreert aan een Chinees of aan een Europeaan.

In deze groep van wetenschappen alzoo bepaalt de beschouwing zich tot het type, resp. telkens tot één enkel individu.

In de andere groep van wetenschappen, de juridische en historische, geldt het een groot aantal individuen, maar de individuen worden niet aan nadere ontleding onderworpen; zij gelden als elementen, als eenheden, zoogoed als de moleculen in de natuurkunde of de atomen in de scheikunde dat zijn.

Maar met het feit, dat de menschheid wel uit vele individuen bestaat, maar dat die individuen onderling verschillend zijn, — met het vergelijkend-critische onderzoek der vele mensch-individuen hield de wetenschap tot nog toe zich slechts zeer weinig bezig.

En toch zou zij eigenlijk dáár moeten beginnen.

Wil men weten, hoe de individuen zich onderling verhouden, dan dient men toch eigenlijk te beginnen met een onderzoek naar de qualiteiten dier individuen in te stellen en zich daarbij o.a. af te vragen, of die qualiteiten wel alle gelijk zijn, dan wellicht b. v. groepsgewijs verschillen.

Wanneer men nu evenwel inziet, dat dit het aanvangsstadium van elk ernstig onderzoek moet zijn, dan ligt ook nog deze opmerking voor de hand, dat men dan wèl zal doen de studie te beginnen bij datgene, wat men ziet, om vandaar op te klimmen tot hetgeen men niet ziet; dat men dus eerst naar de physieke eigenschappen moet vragen en daarna naar de psychische. Volstrekt niet, omdat eerstgenoemde belangrijker zouden zijn; integendeel, maar omdat het onderzoek naar eerstgenoemde eenvoudiger is en dus beter tot basis voor het daarna op te trekken gebouw der psychische studiën kan dienen dan omgekeerd. Gelijk men ook bij den bouw van een huis liefst den kelder het eerst bouwt en daarna het dak, maar daarmede nog volstrekt geene bijzondere voorliefde voor den kelder pleegt te kennen te geven.

De wetenschap nu, die de menschelijke individuen in hunne veelheid en onderscheidenheid beschouwt en wel eerst wat hunne physische, daarna wat hunne psychische eigenschappen betreft, wat is die anders dan de zoölogie van den mensch?

Welnu, ziedaar de aanvangswetenschap, waarop elk degelijk onderzoek naar aard en wezen van staat en maatschappij, zoo in hunne uitwendige als hunne inwendige verhoudingen, zal moeten steunen.

Wat niet zeggen wil, dat voortaan ieder staatsman zoöloog zal moeten zijn. Verdeeling van arbeid op het veld der wetenschap blijft wenschelijk. Bedoeld is toch alleen de indeelingslijnen op dit veld te trekken en de opeenvolging der afdeelingen op dit terrein aan te wijzen.

Deze beschouwingswijze sluit zich volkomen aan bij de bekende organisme-theorie van den grooten publicist Otto Gierke.

Men kan de *vergelijking* met een *physisch* lichaam te ver doorvoeren, gelijk misschien Schäffle en Bluntschli gedaan hebben. Hoewel iedereen dan toch altijd weet, dat het maar eene vergelijking is, en er mitsdien toch zijne leering uit kan trekken.

Maar dat bezwaar is niet tegen Gierke aan te voeren. Deze zegt eenvoudig, dat de menschen als eenheden organisch worden saamgevoegd tot eene maatschappij, evenzoo als organisch de cellen een organisme vormen. En nu spreekt het vanzelf, dat naar mate van het verschil, dat tusschen die eenheden bestaat, zij zich op verschillende wijzen tot een organisme zullen groepeeren.

Wij worden dus toch ook weer tot de conclusie geleid, dat een onderzoek naar de verschillende eenheden vooraf zal moeten gaan.

Intusschen behoeft dat onderzoek allerminst te leiden tot eene materialistische levensopvatting.

Gesteld, dat men den mensch alleen naar den vorm van zijn schedel zou willen classificeeren, wat trouwens anthropologen en zoölogen *niet* doen, dan nog zou het onmogelijk zijn, daarmede te blijven hangen in eene materialistische beschouwing, in eene beschouwing, door F. Alb. Lange gekarakteriseerd als »de onzinnige metaphysica van menschen, die zich verbeelden er geene metaphysica op na te houden".

Men zou dan immers moeten bedenken, dat bij vele menschen de schedel niet is eene ledige doos, holklinkend als een uitgeloopen wijnvat, maar dat er zich somtijds ook hersenen in bevinden, organen van den geest.

Naar den vorm van den schedel is het dus geoorloofd, om tot den vorm der hersenen te concludeeren.

En dan wordt het moeilijk aan te nemen, dat in een dolichocephalen schedel zich brachycephale hersenen zouden bevinden of dolichocephale hersenen in den schedel van een brachycephaal.

Nu is echter de moderne medische wetenschap ijverig bezig en voor een deel er reeds in geslaagd, om in de hersenen die gedeelten aan te wijzen, die van speciale geestesfunctiën het orgaan zijn, om m. a. w. de geestesfunctiën in de hersenen te localiseeren.

Ons gezond verstand leert ons ook de aannemelijkheid van deze stelling, dat eene functie des te beter zal kunnen worden uitgeoefend, naarmate haar een beter orgaan ter beschikking staat; dezelfde hand zal zwaarder slag kunnen toebrengen, naarmate zij over zwaarderen hamer te beschikken heeft, en ongelijk meer kracht kunnen uitoefenen met een smidshamer dan met een behangershamertje uit eene kinderspeelgoeddoos. Welk orgaan hem in de hersenen gegeven is, kan dus den geest niet onverschillig zijn.

Met name schijnt de hoegrootheid der grijze hersenbast, hetzij hare oppervlakte door talrijke hersenwindingen, hetzij zij door een in verhouding tot het lichaam groot hersengewicht wordt bepaald, van invloed te zijn.

Wanneer alzoo het voorste deel der hersenen, dat, wat achter het voorhoofd gelegen is en dat als de zetel der intelligentie moet aangemerkt worden, breed is ontwikkeld, mag men concludeeren te doen te hebben met een intelligent persoon. Is het achterste gedeelte groot, daar, waar de zetel van den wil is, dan mag men besluiten op ondernemingsgeest en karakter.

Vindt men, gelijk o. a. bij de negers, een laag en smal voorhoofd en een groot achterhoofd, alzoo extreme dolichocephalie (beneden 70), dan mag men dus concludeeren tot een wil, die de intelligentie beheerscht; tot sterke sensualiteit, wildheid en woestheid. Vindt men een rond hoofd, goed ontwikkeld van voren, maar van achteren afgeplat, en men moet eigenlijk de schedels zien, opdat het verschil u op treffende wijze in de oogen springt, dan mag men concludeeren tot een intelligent individu maar zwak van wil en dus slaafsch, kuddedier, bestemd, om beheerscht te worden: de typische brachycephaal (index 85). Het juiste midden zal bij Homo Europaeus moeten worden gezocht, vooral in het ideale type, den Germanenschedel; bij Homo Europaeus is zoowel het voorste als het achterste deel ontwikkeld, is de dolichocephalie eene gematigde (72—76); bij hem wordt eene hooge intelligentie door een krachtig karakter gesteund, en vandaar de suprematie van het ras.

Wij worden dus hier noodzakelijkerwijze van het materieele gevoerd tot het geestelijke.

Men weet, dat onder de kenmerken der menschensoorten of rassen ook de psychische meetellen; van den Aryer getuigde reeds Linnaeus, dat hij was »levis, argutus, inventor", dat hij »regitur ritibus". Lateren hebben alle gewicht gelegd op zijne superieure karaktereigenschappen en op zijn aangeboren godsdienstig gevoel. En ook van alle andere rassen verzuimen de naturalisten nooit de psychische kenmerken op te geven nevens de corporeele.

Wanneer er alzoo van den mensch sprake is, dan moge er nimmer van een abstracten lichamelijken noch van een abstracten geestelijken mensch sprake wezen doch van de levende combinatie van beide.

Alleenlijk, wat in het wetenschappelijke onderzoek deugdelijk en proefhoudend is gebleken, wordt niet voetstoots als nutteloos op zij gezet.

Wanneer wij in de school der natuurwetenschap hebben geleerd, dat met een zoo groot mogelijk aantal waarnemingen moet worden begonnen en eerst dan de eerste conclusies mogen worden geformuleerd, dan keeren wij, op geestelijk gebied aangeland, niet terug tot de methode, door de Fransche revolutie algemeen geworden, om uit één enkel, soms nog wel slecht waargenomen feit, ja, zelfs zonder één feitelijken grondslag de meest generale deducties te gaan trekken.

In eene zuiver formeele wetenschap als de juridische mag dat tot op zekere hoogte geduld worden, zoolang het nl. de uitlegging van bestaande, niet het constitueeren van nieuwe wetten geldt. Dan is het erom te doen, de verhouding tusschen een aantal regelen te vinden;

komt er een feit ter sprake, dan heeft dat geene verdere kracht dan als voorbeeld op den regel.

In de natuurwetenschap is dat anders. Hier is niet de regel gegeven en de toepassing van eenig feit op dien regel gevraagd; maar hier geldt het, uit een zoo groot mogelijk aantal feiten den regel, het regelmatige op te sporen. De natuur in hare oneindige variëteit, haar onuitputtelijken rijkdom doet nooit tweemaal precies hetzelfde; er zijn altijd en overal kleine afwijkingen en verschillen; ons probleem is in al die gevallen het typische te vinden en door onderscheiding tusschen het accidenteele en het essentieele het type der verschijnselen te leeren begrijpen. Nooit is misschien Platoon zoozeer weer in eere gekomen als door de moderne natuurwetenschap. Want zij heeft proefondervindelijk onwrikbaar aangetoond, dat inderdaad het type, het zuivere type, de Platonische idee der dingen ergens in een „ὑπερουράνιος τοπος" (bovenhemelsche plaats) moet zijn, maar dat, krachtens de onvolmaaktheid der materie, aan elke individueele vertegenwoordiging van zoo'n type iets, nu dit, dan iets anders, ontbreekt.

Hoogst merkwaardig is in dit opzicht de bekentenis van een man der natuurwetenschap, Prof. Kuhn, in zijn *Gids*-artikel »Heriditeit en Pessimisme" (Juli 1900).

»Het kristal zal, hoe dikwijls ook omgekristalliseerd, zich telkens opnieuw vormen. Telkens zal het daarbij een volkomen te definieeren geheel van eigenschappen trachten aan te nemen, dat echter feitelijk nimmer bereikt wordt, omdat het kristal daartoe zou moeten uitschieten uit een vocht van wel denkbare, maar niet te verwezenlijken reinheid; het nieuwe kristal zal dus telkens weer tot zijn typus naderen, maar de onzuiverheid van het vocht, waarin het zich vormt, zal het telkens beletten den idealen typus aan te nemen.

Evenzoo de levende materie.

Waar en wanneer zij ook ontstaat, zij zal nimmer door ideaal reine, typische materie worden voortgebracht, en de omgeving, waarin zij gevormd wordt, zal haar bovendien steeds beletten haar idealen typus aan te nemen. Maar de onvermijdelijkheid dier afwijkingen, der individueele verschillen dus, doet geen afbreuk aan de waarheid, dat elke vorming van levende materie is aangelegd op het bereiken van den typus."

Ziedaar de reinste Platonische philosophie! En in denzelfden zin laat ook de groote natuurvorscher Goethe zich uit: »Die Natur kann die Entelechie nicht entbehren" (*).

Wanneer dus iemand redeneert: deze man hier is idioot en tevens dolichoblond, *dus* kan het niet waar zijn, dat de dolichoblonde mensch superieur is van geestesaanleg, zoo is dat eene juristenredeneering, die natuurkundigen koud laat. Natuurkundigen hebben door honderdduizenden waarnemingen, metingen en vergelijkingen het type geconstrueerd; zij

(*) *Gespräche mit Eckermann*, II, 104.

weten, dat dit speciale type de eigenschappen van dolichoïden schedel, blonde haren en hoogen geestesaanleg en karakter in zich vereenigt en dat aan die waarheid door het bestaan van afwijkingen en uitzonderingen geene afbreuk wordt gedaan.

Wanneer een natuuronderzoeker uit proefnemingen bij dieren, bij voorbeeld omtrent de vraag der collectieve evolutie, wier bestaan betwist moet worden, conclusiën omtrent menschen meent te moeten trekken, moet men alweer een jurist zijn, om dat niet te kunnen begrijpen. En dat niet begrijpen bij onontwikkelde lieden gemeenlijk met verwaande afkeuring synoniem is, behoeft geene verwondering te baren.

Een natuuronderzoeker echter weet, dat het accidenteele overal van bijkomstige beteekenis is, maar dat het essentieele blijft.

Een natuuronderzoeker weet voorts, dat de Schepper in Zijne onvolprezen volmaaktheid en absolute wijsheid voor het uurwerk der Natuur vaste, eeuwige wetten heeft gesteld, die, omdat zij door Hem *goed* zijn bevonden, eeuwig en onveranderlijk zijn en altijd en in alle gevallen gelden. De continuïteit van het kiemplasma geldt voor alle levende wezens, van de laagste planten af tot de hoogste dieren toe. Hebben wij éénmaal het voorrecht gehad eene natuurwet te mogen ontwaren, — en dàt nu is niet gemakkelijk! — dan mogen wij er ook op rekenen, dat zij altijd en in alle gevallen zóó zal zijn en niet anders.

Ook hier wederom reiken moderne natuurbeschouwing en Platonische wijsbegeerte elkander de hand.

Het vertrouwen op de redelijkheid der wereldorde is ons ingeschapen, en hebben wij iets eenmaal erkend, als zoo te moeten zijn, dan vertrouwen wij erop, dat het ook voortaan altijd en overal zoo zal wezen.

Dáárom mag een wetenschappelijk denker uit hetgeen gevonden is omtrent evolutie bij daphniën, besluiten trekken omtrent evolutie bij menschen, tot bewijs van het tegendeel.

Τα αὐτα περι των αὐτων (*), dat is de spreuk, waarin de groote Cobet deze fundamenteele stelling voor wetenschappelijk onderzoek placht saam te vatten. En had deze klare en scherpzinnige geest niets anders gedaan, dan, gelijk hij deed, deze spreuk door leer en voorbeeld dag voor dag te prenten in den geest zijner hoorders, zoodat zij ten slotte vastgeworteld zat bij de bevattelijken als een muur, hij zou, wat ook overigens zijn invloed moge zijn geweest, niet vergeefs geleefd hebben.

Τα αὐτα περι των αὐτων: wat eenmaal goed geconstateerd is te gelden als natuurwet, dat geldt overal en altijd, bij den mensch zoogoed als bij bacteriën. De mensch is de bloedverwant van alle levende schepselen. De mensch is geen wezen voor zich. De wetten, die hem beheerschen, zijn dezelfde, die beheerschen het heelal. En gelijk de mensch een natuurverschijnsel is, zoo zijn ook de complexen van menschen, de maatschappijen, staten, volkeren natuurverschijnselen, door dezelfde onwrikbare wetten van het heelal beheerscht, die de

(*) „Onder gelijke omstandigheden hetzelfde."

Schepper éénmaal in hoogste wijsheid voor al Zijne schepselen heeft uitgevaardigd en die door Hem, den Volmaakte, in hare eeuwige volmaaktheid worden gehandhaafd iederen dag.

Zoomin als tot materialisme leidt de natuurwetenschap, op den mensch toegepast, tot democratie.

Pleegt de evolutie overal te leiden tot toenemende specialisatie, differentiatie, ongelijkheid, zij doet het voorwaar niet minder bij den mensch. Tal van ongelijke menschensoorten, zeker meer dan 16, zijn uit reeds ongelijke pithecanthropen ontstaan. Die soorten zijn in rassen verdeeld en tot zelfs in elken stam zijn de leden niet gelijk. Kruising, bastaardeerding, huwelijk vermenigvuldigt de ongelijkheid tot in het oneindige. De volkeren, aan invloeden blootgesteld, die tegen de invloeden der soort ingaan, vormen een nieuw element van ongelijkheid. De selectiën, in tallooze vormen op de menschen toegepast, accentueeren de ongelijkheid op de pijnlijkste wijze. En de herediteit eindelijk vermenigvuldigt de reeds in zoo oneindige verscheidenheid aanwezige ongelijkheid in meetkundige reeks.

Welk een door en door ontwrichte geest moet het geweest zijn, die het dogma der democratie uitsprak:

»Tous les hommes sont égaux!"

En hoe is het mogelijk, dat ook maar één individu zulk eene bewering ernstig heeft opgevat en heeft geloofd!

Door welk een oppervlakkigen sophist moet dat andere dogma der democratie zijn gesteld:

»Tous les hommes sont libres!"

Alsof de mensch niet was onder den atmosferischen druk van zijn ras, van de herediteit van ontzagwekkende reeksen van voorvaderen, van zijn milieu eindelijk! Zoo vrijheid al iets denkbaars en bestaanbaars is, wat wij betwijfelen, tot nu toe heeft zij onder de menschenwereld niet bestaan en zal ook wel vooreerst niet komen te verschijnen. Maar deze maakt voor heden geen voorwerp van onderzoek uit.

Wij hebben echter, alleen reeds door eene beschouwing van den waan der gelijkheid, gezien, hoezeer het meest fundamenteele beginsel der democratie, de eenige rechtsgrond, waarop zij zou kunnen worden gebouwd, in volkomenste ijlheid door de lucht zweeft en met alle solide feiten is in strijd. Dat mag misschien voorloopig genoeg zijn.

Ook uit dit oogpunt komt de Platonische wijsbegeerte, van hare mythische inkleeding ontdaan, door de moderne natuurwetenschap weder tot eere.

Zij, de natuurwetenschap, toont ons aan, wat Platoon bij intuïtie aanschouwde; om het type is het te doen, en dat wordt meer door de soort dan door het individu verwezenlijkt. De soort blijft bestaan;

zij omvat tallooze reeds gestorven, tallooze nog de geboorte wachtende geslachten; zij is als een arenveld, als eene grasvlakte, als een waterval, die alle voortdurend wisselen in hunne bestanddeelen en zelf steeds blijven, wat zij zijn. En de continuïteit van het kiemplasma geeft voor deze eeuwigheid der soort het feitelijke substraat. Ja, nog schitterender springt deze lange levensduur der soort voor onzen geest, nu Hugo de Vries ons geleerd heeft, dat zij niet continu verandert, maar tijdenlang onveranderlijk blijft staan, om van mutatie-periode tot mutatie-periode gelegenheid tot nieuwe soortvorming te geven. Het individu is niets, het volk, het ras, de soort alles.

De soort staat boven het individu. De soort is het typische en het wezenlijk bestaande. De individuen behooren zonder eenigen schroom aan het volk, het ras, de soort te worden opgeofferd.

Men zal zeker niet beweren, dat deze leer democratisch is. Hoezeer toch blijft de democratie niet hangen bij de individuen van het oogenblik; hoezeer zou zij èn de toekomst èn het verleden, èn het ras èn den staat aan wat zij de belangen van de meerderheid der tegenwoordige individuen waant, willen opofferen.

Het gelijkheidsdogma der democratie wordt in de practijk maar al te vaak omgezet in een streven naar nivellement, dat slechts verderfelijk kan werken. »Gij wilt er nog bij blijven volharden ongelijk te zijn; zeer wel: wij zullen u niettemin behandelen, alsof gij gelijk waart." Desnoods, als het niet anders gaat, door u een hoofd kleiner te maken op de expresselijk door ons, democraten, daartoe uitgevonden machine. Maar ook zonder tot dusdanige ultima ratio hare toevlucht te nemen, beproeft de democratie met alle middelen consequent tegen de natuur in te gaan en de ongelijkheid, die deze schiep, op haar Procrustes-bed der gelijkheid te strekken. Gelijkheid van stemrecht, gelijke verdeeling der vermogens, gelijkheid der ontwikkelingsvoorwaarden, gelijkheid van talenten, dat is het, waarnaar de democratie zou willen streven, en het gevolg van consequentie, in dat streven voldoende betracht, ware natuurlijk terugkeer tot het laagste type der menschheid.

Want de cultuur berust op de harmonie van het ongelijke.

Het ideaal der natuurwetenschap is een ander. Aangezien alleen de idee of het soort-type het waarlijk zijnde is, kan ook slechts ons streven de volmaking en verheffing van die idee, dat type betreffen. De individuen zijn hieraan dienstbaar, telkens een hooger type te verwezenlijken. En maait de selectie ze meedoogenloos weg, zij kunnen zich troosten met het denkbeeld daarmede tot volmaking der soort te hebben meegewerkt.

Sedert Hugo de Vries weten wij, dat die volmaking gaat sprongsgewijs of schokgewijs.

Het ideaal, door Nietzsche gesteld, der Uebermensch, wint daardoor aan tastbaarheid.

Het woord is trouwens niet van Nietzsche maar van Goethe. In

het 1ste deel van den *Faust* hooren wij den Erdgeist tot Faust zeggen:

.... »Welch erbärmlich Grauen
Fasst *Uebermenschen* dich?"

Nietzsche nu, geeselende de menschelijke kleinheid en zwakheid en erbarmelijkheid, zegt: »Der Mensch ist etwas, das überwunden werden soll." De Mensch dient als padbereider voor een hooger type, waarin van de kleinheid en armzaligheid van het tegenwoordige menschengeslacht veel zal zijn gedelgd, een type, grooter en grootscher denkend, edeler, energischer en hooger van karakter dan het tegenwoordige en daarom »Uebermensch" genaamd.

Het ideaal, dat Nietzsche zich stelt, kennelijk eene abstractie der beste eigenschappen van het dolichoblonde ras, is misschien wel wat zeer hoog geteekend, om reeds dadelijk bij eerste mutatie op verwezenlijking te kunnen hopen. Maar waarom, wanneer eene der op aarde levende menschensoorten opnieuw in eene mutatieperiode komt, een hooger vorm daar niet uit zou voortspruiten, vermogen wij niet in te zien. En zou bij de verplaatsing van een groot contingent, ten deele zelfs de élite van het dolichoblonde ras, naar de nog steeds onuitgeputte vlakten van Noord-Amerika niet opnieuw eene mutatieperiode denkbaar zijn, zoogoed als zij moet zijn ingetreden, toen de voorganger van Homo Europaeus zich kwam vestigen in het land van Latham?

Hugo Zöller, de ervaren wetenschappelijke reiziger, redacteur der *Kölnische Zeitung*, deelde nog onlangs in zijn blad mede, hoe hij was getroffen, bij een hernieuwd bezoek aan Amerika, door de slankheid, ja, door de schoonheid van het menschenslag, dat hij daar ontwaarde. En typen als een Roosevelt, Admiraal Evans, Mac Kinley mogen inderdaad in eene galerij met een Bülow, Bismarck, Moltke, de Hohenzollern's eene plaats vinden. De eerstgenoemden zijn nieuwer, de anderen aristocratischer, de eerstgenoemden grover en gladder, de anderen fijner, ouder, gecondenseerder.... Lapouge, zonder nog De Vries' theorie te kennen, meent al sporen van mutatie van het dolichoblonde type in zijn Kelto-Saksischen vorm onder het droge klimaat van Noord-Amerika te hebben bespeurd... Zou Nietzsche's ideaal dichter bij den eersten stap tot zijne verwezenlijking zijn, dan hijzelf meende?

Maar hier ontmoeten wij op het laatst nog één tegenwerping. Wat redeneert gij van eene evolutie tot hooger? weet gij dan a priori, dat de evolutie zich steeds beweegt in de richting, die wij menschen in ons bekrompen verstand de hoogste gelieven te noemen?

Wij weten, dat de evolutie in alle richtingen evolueert, omhoog, omlaag, ter zijde. Wij kennen zelfs crustaceeën, die zich aldus aan veranderde omstandigheden hebben aangepast, dat zij geheel zijn gaan gelijken op weekdieren! Wij hebben gezien aan de proeven van Hugo de Vries, dat lang niet alle nieuwe Oenothera's verbeteringen waren

van de oude soort; alle waren anders; er waren er echter bij, die bepaald slechter waren; sommige konden zich zelfs niet in stand houden. Is de evolutie Homo Priscus tot Homo Arcticus eene verbetering te noemen? Men zou het moeten betwijfelen. En wilt gij, dat de selectie uit alle nieuwe vormen steeds de beste kiezen zou, — wij zullen wellicht in een volgend opstel zien, hoe de politieke selectie meedoogenloos de besten uitroeit en van het geniaalste volk der wereld in anderhalve eeuw een volk van nietswaardigen heeft gemaakt; hoe tegenwoordig zelfs de selectie door den oorlog ongunstig werkt, en hoe van nog vele andere selecties slechts nadeel is te wachten. Hoe spreekt gij dan nog van vooruitgang?

Wij gelooven, dat dusdanige pessimistische beschouwing evenmin van apriorisme ware vrij te pleiten als eene dogmatisch optimistische.

En moge een man, zooveel vereering waardig als een Vacher de Lapouge, op eene enkele plaats zich een weinig door pessimisme in dien zin schijnen te laten meesleepen, men bedenke, dat hij, in een milieu als het Fransche geplaatst, wel reden heeft, om pessimist te zijn. In ieder geval: wij zouden onszelven verachten, indien wij de aanmatiging in ons ontdekten iemand, die zoo hoog staat, dit of iets anders te verwijten.

In zijne toekomstbeschouwingen is Lapouge trouwens zoo pessimistisch niet.

Wij behooren twee dingen te bedenken.

Het eerste is, dat wij menschen nu eenmaal niet buiten een maatstaf van waardeering kunnen. Wij moeten schatten, of wij willen of niet. En mogen andere en sterkere geesten dan menschelijke de evolutie koel aan het werk zien als eene kracht »jenseits von Gut und Böse", — wij moeten, zooals wij nu eenmaal gemaakt zijn, taxeeren, wat zij doet.

Het tweede is, dat wij onzen blik niet moeten beperken tot den mensch van den tegenwoordigen tijd, maar dat wij ons standpunt zóó moeten stellen, dat wij als in vogelvlucht de geheele schepping kunnen overzien. En mogen wij dan hier en daar een partieelen teruggang aantreffen en b. v. een voorwereldlijken Machoerodus voortreffelijker vinden dan tegenwoordig tijger en leeuw en het vergaan van Ammoniten en andere voorwereldlijke slakken en crustaceeën bejammeren: in 't algemeen zien wij dan toch wel, dat de geheele schepping, zooals zij daar uitgebreid vóór ons ligt, eene bewonderenswaardige ontwikkeling voorstelt, waarvoor wij slechts in aanbiddende bewondering kunnen neerknielen. En ook in de menschenwereld: welk een trappen van Pithecanthropus Erectus tot Homo Europaeus in zijne fijnste beschavingsuitingen van wetenschap en kunst! Waarom dan aan de toekomst te twijfelen?

Zooveel te minder, omdat wij, door ons bewust te worden, dat wij ons van de maatschappelijke verschijnselen rekenschap kunnen geven, ook in staat worden er invloed op uit te oefenen. Gelijk wij paarden

en honden, runderen en schapen in de voortreffelijkste rassen weten te telen, zoo zullen wij, eenmaal wijs geworden, ook meer ons van onze verantwoording met betrekking tot de voortplanting van ons eigen ras bewust zijn. Theoretisch is het mogelijk, eene aristocratie te scheppen, waartegenover de edelsten en besten van thans slechts kinderen zullen zijn. Doch dat blijve der toekomst voorbehouden. In Amerika begint men, practisch als altijd, met het begin en vangt aan, terwijl dikwijls de daartoe strekkende publieke opinie zelfs in wettelijke bepalingen is neergeslagen, minderwaardigen als dronkaards, tuberculeuzen, met ziekte behepten van het huwelijk uit te sluiten; men elimineert nadeelige elementen van het verwekken van nakomelingschap. . . .

Ook hier dus weer reden, om niet te wanhopen.

En wanneer wij zien, wat in Noord-Duitschland, in Engeland, in Amerika door het dolichoblonde ras is gepresteerd, dan geven wij de toekomst van den mensch nog niet verloren.

Alleen: — daartoe bedenke men, dat zoomin tijdelijk binnen één en denzelfden staat als gedurende den loop der cultuurgeschiedenis ooit gelijkheid tusschen de menschen bestond of bestaan zal.

Hier sta slechts nog de aansporing, om zich te laten neerdrukken noch knevelen door den democratischen waan der gelijkheid in de hopelooze perspectieven, die hij opent, maar gedachtig te zijn aan den lichtenden sleutel, dien Adolf Friedrich Graf von Schack ons geeft tot zijne *Nächte des Orients*:

»Aufwärts geht der Menschheit Gang;
Ob sich ihr Pfad auch krümmt und windet,
Und ob er auch jahrhundertlang
In dunkle Abgrundtiefen schwindet,
Nach oben reisst sie doch ihr Drang."

J. H. Valckenier Kips.

HET ROODE KRUIS HIER EN ELDERS.

Charité bien ordonnée commence par soi-même.

Ik stel u voor met mij in gedachten terug te gaan tot den 4den Augustus 1870, den dag, waarop het derde Duitsche leger onder den Kroonprins van Pruisen de Fransche grenzen overtrok en bij Weissenburg zijne eerste overwinning behaalde.

Vol vertrouwen, vol geestdrift ijlde men den vijand te gemoet. Of evenwel dat vertrouwen ook bij het personeel van den geneeskundigen dienst zoo onbeperkt was, is de vraag. Zeker bestond er reden genoeg, om zorg te hebben voor het lot der weldra te verwachten gewonden.

Het aantal veldhospitalen o. a., waarover men op dat oogenblik kon beschikken, was ver beneden de organieke sterkte. Bij eene pas gemobiliseerde troepenmacht, die nog niet aan de vermoeienissen en ontberingen van het oorlogsleven gewend is, komen altijd zeer veel zieken en voetlijders voor, en dientengevolge was men al bij den opmarsch genoodzaakt geweest enkele veldhospitalen onderweg op te richten en achter te laten. Trouwens, de veldhospitalen waren slechts tot Mainz met den trein vervoerd en zij waren op den 4den Augustus nog niet eens alle bij het leger aangekomen. Enkele veldhospitalen hadden daarenboven, ten gevolge van de slechte wegen, de voeling met den troep geheel verloren.

De slag bij Weissenburg werd geslagen; de Fransche divisie Abel Douay verloor haar dapperen aanvoerder en moest in de richting Sulz terugtrekken; meer dan 1500 Duitsche en vele Fransche gewonden bedekten het slagveld.

De gewonden der Beiersche voorhoede werden voor het meerendeel onder dak gebracht in het stadje Bergzabern. Nadat zij voorloopig waren gebracht naar de verbandplaatsen, die te Schweiggen en te Rechtenbach waren opgericht, verscheen de brandweer uit Bergzabern met allerlei in haast bijeengebrachte voertuigen; men laadde de gewonden daarop en bracht ze, ten getale van 271, in dat stadje. Eerst *vijf* dagen daarna kwam een Beiersch veldhospitaal met het noodige personeel, om verder voor deze gewonden te zorgen.

In Altenstadt werd een Pruisisch veldhospitaal opgericht, dat voor 200 gewonden bestemd was, maar 500 man moest verplegen.

De talrijke gewonden op en om den Geisberg werden deels naar Weissenburg, deels naar Altenstadt overgebracht.

In de houtvesterswoning zur Haardt lagen 127 gewonden. Hun toestand was allertreurigst: een goed deel van hen moest bij zeer ongunstig weer den nacht in de open lucht doorbrengen. Tot hunne hulp waren hier *één enkel* officier van gezondheid met enkele verplegers achtergebleven.

In Weissenburg zelf, waar de grootste ophooping van gewonden bestond, hadden de Duitschers *in het geheel geene* geneeskundige hulp achtergelaten. Alleen kwamen daar vier *Fransche* officieren van gezondheid aan, die gedurende het gevecht werkzaam waren geweest in eene ambulance te Schafbusch, achter den Geisberg. Zij waren door de Duitschers gevangengenomen en met hunne gewonden naar Weissenburg gebracht. Daar brachten zij hunne gewonden onder dak; den volgenden morgen kregen zij patiënten in het Bernardinerklooster te behandelen, maar reeds des middags werden zij per boerenwagen naar Wörth en Reichshofen gedirigeerd. Voor de behandeling der honderden gewonden te Weissenburg bleef daar dus niemand over dan de vier burgergeneesheeren van het stadje.

Vanwaar dit niet te gelooven gebrek aan geneeskundige hulp bij een leger, dat ook in *dit* opzicht steeds met groote waardeering wordt genoemd?

Het antwoord op deze vraag is eenvoudig dit, dat bij het bestaande incompleet aan personeel en materiaal alles door de voortrukkende troepen moest worden meegenomen naar Wörth, waar men eene nieuwe ontmoeting met den vijand verwachtte.

De ellende der gewonden was onbeschrijfelijk. De bewoners van Weissenburg waren totaal door den oorlog verrast. Zij vernamen eerst door het kanonvuur, dat er zich vijandelijke troepen in de nabijheid bevonden. Voor de gewonden was dus, om zoo te zeggen, niets voorbereid; alleen 40 bedden in het militair hospitaal waren beschikbaar.

Maar het zou nog erger worden. Twee dagen na Weissenburg werd de slag bij Wörth geslagen. Van Langensulzbach werd alles, wat maar eenigszins vervoerbaar was, naar Lembach en vandaar naar Weissenburg gebracht. Van Görsdorf werd ook een groot deel der gewonden naar het spoorwegstation Sulz en vandaar weer naar Weissenburg vervoerd.

Voor dat alles ontbrak nagenoeg *alle* geneeskundig personeel, en met het materiaal was het al even treurig gesteld! Nog dagen na het gevecht ontbraken instrumenten, verbandmiddelen, zelfs gips, zoo noodig, om de gewonden met verbrijzelde ledematen eenigszins vervoerbaar te maken. En wat dat zeggen wil, kan men zich eenigermate voorstellen, als men bedenkt, dat de arme kerels op wat stroo in goederenwagens moesten worden vervoerd, dagen- en dagenlang!

Dat in dezen chaos eenige orde werd gebracht, dat aan dezen troosteloozen toestand nog betrekkelijk spoedig een bevredigend einde kwam, daarvan komt *uitsluitend* de eer toe aan de Vrijwillige Ziekenverpleging.

Het eerst verschenen ter plaatse een zeventigtal jongelieden, voor een deel studenten in de geneeskunde te Greifswald, voor een ander deel turners en ziekenverplegers uit Berlijn. Zij kwamen, door welk gelukkig toeval weet ik niet, den 5den Augustus, dus den dag na het gevecht, te Weissenburg aan. Zonder zich na hunne lange reis eenige rust te gunnen, togen zij onmiddellijk aan den arbeid en boden den ganschen nacht door hulp bij het inladen der gewonden in de gereedstaande treinen.

Den volgenden morgen stapten aan het station uit de beroemde Weener chirurg Professor Billroth en zijn assistent Dr. Czerny. Zij waren op goed geluk den 29sten Juli van Weenen naar Stuttgart gereisd. Op dat oogenblik toch meende men nog algemeen, dat Napoleon een offensieven stoot zou beproeven over Carlsruhe en Stuttgart, en de beide chirurgen hoopten daarom in Stuttgart een passend arbeidsveld te vinden. Maar het bleek hun al spoedig, dat van een Franschen inval in Duitschland niets zou komen. Daarom beproefden zij hun geluk in Heidelberg. Ook hier geene kans op arbeid; hier bereikte hen evenwel het bericht van de overwinning bij Weissenburg en op deze mare drongen zij verder westwaarts, naar Mannheim. Terwijl zij daar op het bureau van de Vrijwillige Ziekenverpleging een bezoek brachten, werd een telegram uit Weissenburg bezorgd met den inhoud: »Schicken Sie Aerzte, Aerzte!" Hun weg was nu aangewezen; den 6den Augustus, 's morgens vroeg, kwamen zij te Weissenburg aan.

Reeds aan het station heerschte een gedrang, waardoor men zich nauwelijks een weg kon banen. Pruisische en Beiersche soldaten, burgers met Roode-Kruis-armbanden, Johannieter- en Maltheser-ridders in uniform krioelden dooreen. Het perron, alle lokalen van het stationsgebouw, het plein ervoor, alles lag vol verwonden: Duitschers, Turco's, Fransche infanteristen, allen door elkander, deels op stroo, deels op matrassen. Hoopen helmen en ransels, geweren en bebloede kleeren, op het slagveld verzameld, lagen daartusschen. Te midden van dien chaos bewogen zich de jonge mannen uit Greifswald en Berlijn, rusteloos bezig met hun liefdewerk.

Onder de bedrijven door komende en vertrekkende regimenten, treinen vol soldaten, die onder gejuich het station passeerden in de richting naar het oorlogsveld; treinen met verwonden, die in tegenovergestelde richting voorbijreden; wagens met doode Turco's, enz. enz.

Den volgenden dag werd de drukte nog grooter, daar alle treinen met gewonden, die van Wörth kwamen, Weissenburg moesten passeeren. Een deel van dezen moesten opnieuw verbonden worden. Anderen moesten uit den trein worden genomen, omdat zij de schokken

van het rijden onmogelijk langer verdragen konden en door hun gejammer alles in rep en roer brachten.

Dat in die dagen menig verwonde in de goederenwagens is geladen, die veel beter gebleven ware, waar hij was; dat er zelfs stervenden onder de vervoerden werden aangetroffen, wie zal daarvan een verwijt maken aan de jonge mannen, die, door den nood gedrongen, geheel zelfstandig eene zoo overstelpend zware taak op zich genomen hadden!

Billroth en Czerny zagen alras, dat zij aan het station geene hulp van eenig belang konden bieden. Zij gingen daarom naar het stadje zelf, en weldra zag men hen bezig, om de verpleging der tallooze verwonden aldaar te regelen, die nu al twee volle dagen nagenoeg geheel aan zichzelven waren overgelaten.

De weg van het station naar de stad was zoo vol van wagens met verwonden, dat het verkeer soms geheel onmogelijk werd. In het stadje was geen huis, of er waren gekwetsten onder dak gebracht. Maar daarenboven overstroomden nog wekenlang doortrekkende troepen alle woningen. In de eerste weken heerschte er dag en nacht, altijd door, een oorverdoovend rumoer in alle straten. Afmarschen, aankomsten met trom en fluit, eindelooze verplegingstreinen, mijlenlange artilleriecolonnen! Het was soms een heidensch spektakel! In de eerste weken na den 4den Augustus was er in de hoofdstraat aan doorslapen gedurende den geheelen nacht geen denken; men moest letterlijk uitgeput wezen, om eenige uren te kunnen rusten. Soms was het rumoer 's nachts zóó erg, dat men dacht, dat het bombardement opnieuw begon.

In den schier wanhopigen toestand gelukte het aan Billroth en Czerny, orde te brengen. Een drietal hospitalen werden ingericht: het militair hospitaal, het college St.-Stanislaus en de Evangelische meisjesschool. De burgerij werd gedwongen voor 300 matrassen met het noodige beddegoed en voor een groot aantal stroozakken te zorgen; dagelijks moest door de burgers brood en vleesch geleverd worden. Ziekenverpleegsters, die nu langzamerhand van alle kanten verschenen, werden aan den arbeid gezet: zusters uit het moederhuis Allerheiligen te Straatsburg, uit het huis Providence te Ribouville, diakonessen uit Breslau, zusters van Saint-Jean uit Trier en Nancy, allen werden bij de verschillende geïmproviseerde hospitalen ingedeeld en deden haar plicht met onbegrensde toewijding.

Aan alles, wat voor de behandeling der gewonden noodig was, heerschte volslagen gebrek. Om per spoor iets te verkrijgen, daaraan viel in de eerste tijden niet te denken.

Doctoren uit Heidelberg, die, door belangstelling of nieuwsgierigheid gedreven, de hospitalen te Weissenburg kwamen bezoeken, boden een en ander aan. Maar verreweg het meeste werd op last van de Vrijwillige Ziekenverpleging door persoonlijken aankoop voor grof geld aangeschaft. En zelfs dat had nog bezwaar genoeg in; een goed amputatie-toestel en eenige morphine-spuitjes kwamen b.v. eerst *na twaalf dagen* beschikbaar.

Ik breek hier mijne beschrijving van den staat van zaken te Weissenburg in de dagen na den 4den Augustus af. Vraagt men, waarom ik deze schets zoo ver uitwerkte, dan diene het volgende tot antwoord. In geen enkelen staat, hoe rijk ook, is de regeering bij machte, om in vredestijd een geneeskundigen dienst te organiseeren, die voor oorlogstijd voldoende is. De krijgsgeschiedenis heeft dat, alle tijden door, duidelijk aangetoond, en de Internationale Conferentie van Genève, die aan het Roode Kruis het aanzijn heeft geschonken, heeft hare bijeenroeping uitsluitend aan die onmacht te danken gehad, eene onmacht, die door de regeeringen stilzwijgend is erkend door haar deelnemen aan de Conferentie.

De geneeskundige dienst bij het Duitsche leger was in 1870 zeker de best ingerichte ter wereld. Toch liet de toestand in de eerste dagen van den oorlog veel, ja, schier alles te wenschen over. De reden daarvan is niet ver te zoeken. Bij eene snelle mobilisatie is uiteraard de eerste zorg van de autoriteiten, om het leger *tot de overwinning* in staat te maken; alle andere belangen, zoo ook de zorg voor de gewonden, komen eerst in de tweede plaats. Men moge dat betreuren, het feit bestaat en het zou weinig moeite kosten, om uit de krijgsgeschiedenis verscheidene voorbeelden aan te halen als bewijs voor deze stelling. Te Weissenburg was, als gezegd, de geneeskundige dienst lang nog niet compleet, en bij de groote waarschijnlijkheid, dat zich op zeer korten termijn opnieuw een gevecht zou ontspinnen, liet men zijne gewonden daar nagenoeg geheel aan hun lot over en nam het geneeskundig personeel en materiaal mede naar Wörth, waar *nog* meer behoefte aan hulp verwacht werd.

De wijze, waarop aan deze ellende een bevredigend einde kwam, leert, dat de Vrijwillige Ziekenverpleging, wanneer men haar voldoende vrijheid laat, in staat is snelle en afdoende hulp te verleenen, wanneer de officieele ziekenverpleging te kort schiet. De jongelieden uit Berlijn en Greifswald, de van heinde en ver samengestroomde liefdezusters, de Weener chirurgen hebben te Weissenburg bewezen, dat vrijwillige krachten met goed gevolg kunnen aanvullen, wat aan de resultaten der officieele hulp ontbreekt.

Ik wil de verdiensten van de Vrijwillige Ziekenverpleging in dezen oorlog hier niet te ver uitspinnen. Hoewel in den loop van den oorlog de Duitsche geneeskundige dienst door zijne organisatie en zijn aantal bleek alles achter zich te laten, wat tot nu toe was aanschouwd, is voor de Vrijwillige Ziekenverpleging niet alleen in het achterland maar evenzeer aan het front nog een groot arbeidsveld overgebleven. Zoo hebben, om een enkel voorbeeld te noemen, de veldhospitalen hunne behoeften bijna uitsluitend uit de depots van de Vrijwillige Ziekenverpleging ontvangen en dat nog wel, terwijl deze depots *zelf* voor het vervoer van hun materiaal moesten zorgen. Ja, er zijn gevallen bekend, dat de officieele hospitaaldepots *gevuld* moesten worden uit haar voorraad.

De *persoonlijke* diensten, door de Vrijwillige Ziekenverpleging zoowel aan het front als in het etappengebied en in het achterland bewezen, moeten voorts met den grootsten eerbied genoemd worden.

Wanneer ik dus herinnerde, op hoe schitterende wijze in 1870 de Vrijwillige Ziekenverpleging debuteerde en hoe zij gedurende den geheelen oorlog haar arbeid met de grootste toewijding voortzette, dan zal zeker groote verwondering wekken het feit, dat men er na het sluiten van den vrede zeer ernstig over gedacht heeft dezen goeden genius voorgoed van het oorlogsterrein te verbannen. Het is zoover niet gekomen; toch, vergelijkt men de officieele voorschriften van vóór en van na den oorlog met elkander, dan wordt geen diepe indruk verkregen van de dankbaarheid der Duitsche regeering voor de door de Vrijwillige Ziekenverpleging bewezen diensten.

Enkele feiten zullen dit toelichten.

Vóór 1870 kon, bij uitzondering, personeel van de Vrijwillige Ziekenverpleging bij de ageerende troepen zelf worden ingedeeld; na 1870 is dat geheel buitengesloten.

Vóór 1870 kon zich, bij uitzondering, personeel aansluiten aan eene verbandplaats-afdeeling. Wel was dat personeel aan den chef der afdeeling gehoorzaamheid verschuldigd, maar alle dwang- en strafbepalingen ontbraken. Na 1870 is zulk personeel bij voortduring, ook op marsch en in het kantonnement, onder de bevelen van den militairen chef gesteld; het mag zonder diens toestemming de afdeeling niet verlaten; het staat geheel onder militaire tucht en kan gestraft en weggezonden worden.

Vóór 1870 stond de chef van de Vrijwillige Ziekenverpleging alleen onder den Minister van Oorlog, na 1870 ook onder den chef van den geneeskundigen dienst te velde.

Vóór 1870 was ieder vrij, om het terrein van zijn arbeid te verlaten, wanneer hem of haar dat goeddacht; na 1870 is dat door beperkende bepalingen onmogelijk gemaakt.

Vóór 1870 was een Roode-Kruis-armband voldoende, om tot het front door te dringen; na 1870 moet ieder, die voorwaarts van het etappengebied komt, in eene bepaald voorgeschreven uniform gekleed zijn.

Vóór 1870 nam de chef der Vrijwillige Ziekenverpleging alle gaven in ontvangst en dirigeerde die naar bepaalde plaatsen, depots of personen; zoogenaamde »gedelegeerden" voerden daar verder zelfstandig het beheer over die goederen; zij werden b. v. onder geleide van gedelegeerden van de depots naar de veldhospitalen gebracht. Na 1870 is van eenige zelfstandigheid bij de verdeeling der goederen, door de Vrijwillige Ziekenverpleging bijeengebracht, geene sprake meer. Zij worden op grooten afstand van het oorlogsterrein verzameld en vandaar naar voren gezonden, waar zij evenwel terechtkomen in een *officieel* goederendepot. Vandaar uit worden zij, naar de bevelen van den chef van den

geneeskundigen dienst, daarheen gezonden, waar behoefte bestaat. Die verzendingen mogen door leden der Vrijwillige Ziekenverpleging slechts *begeleid* worden.

Uit deze opsomming blijkt, dat de zelfstandigheid der Vrijwillige Ziekenverpleging in Duitschland na 1870 zeer aan banden is gelegd, althans wat den dienst aan het front aangaat. Want hoe verder men van het eigenlijke oorlogsterrein naar achteren gaat, hoe grooter de plaats is, die aan de Vrijwillige Ziekenverpleging wordt ingeruimd. Ja, het is voor den opmerkzamen beschouwer niet twijfelachtig, dat het Duitsche legerbestuur alleen *bij hooge noodzakelijkheid* aan de Vrijwillige Ziekenverpleging toegang tot het front wil verleenen en dat het voorts de beschikking over de vrijwillige gaven evenzeer zooveel mogelijk in de handen van de militaire autoriteiten wil gelegd zien.

Er moeten, zoo zal men zeggen, dan toch wel vele misstanden in 1870 zijn aan den dag gekomen, dat men op zoo eigenaardige wijze de diensten vergold, destijds door de Vrijwillige Ziekenverpleging bewezen. Ik wil u die, voor zoover ik ze hier en daar in betrouwbare bronnen vermeld vond, in het kort mededeelen.

In de eerste plaats werden meermalen klachten geuit over gemis aan samenwerking en over afgunst tusschen de verschillende organen der Vrijwillige Ziekenverpleging.

Hier is eene korte toelichting noodig omtrent de wijze, waarop deze in 1870 was georganiseerd. De *leiding* der Vrijwillige Ziekenverpleging was gelegd in handen van *ambtenaren*; dezen droegen den naam van gedelegeerden en waren voor het meerendeel Johannieter-ridders, slechts voor een klein deel Roode-Kruis-mannen. Wel is waar had de Johannieter-orde in vredestijd de ziekenverpleging tot haar hoofddoel gekozen en ontleende de regeering aan die omstandigheid de bevoegdheid, om hare leden op de meest belangrijke posten te benoemen, maar de vereeniging het Roode Kruis werd in dit opzicht vrij duidelijk voorbijgegaan. De materieele hulp daarentegen werd door het Roode Kruis aangeboden en beheerd.

Zooals ik dan zeide: de verstandhouding tusschen deze verschillende organen der Vrijwillige Ziekenverpleging liet te wenschen over.

Billroth deelt daaromtrent het volgende mede: »Te Weissenburg bestond, zoolang als ik daar was, eene zoo goede verstandhouding tusschen alle personen, die voor de verwonden arbeidden, dat ik geene verschillen vond tusschen Johannieters en Roode-Kruis-mannen.

Ik was dus niet weinig verbaasd, toen ik te Mannheim eene zeer geprikkelde stemming ten opzichte van de Johannieters waarnam. In de laatste dagen van Augustus kwamen er dan ook geruchten overwaaien naar Weissenburg, waaruit bleek, dat de ophooping van Johannieter-ridders en Roode-Kruis-mannen zonder werk te Nancy tot allerlei wrijving had aanleiding gegeven en dat beide categorieën, die oorspronkelijk bestemd waren tot onderlinge samenwerking, tegen elkander

intrigeerden, terwijl daarenboven de officieren van gezondheid en de etappen-commandanten zich als derde element in dezen kring van tweedracht bevonden.

Te Mannheim zocht men zich aan de voorgeschreven contrôle over het Roode Kruis door de Johannieter-ridders van den aanvang af vrij te maken en kwam men daardoor reeds onmiddellijk in botsing met de bestaande toestanden.

Ook met de beheerders der depots van de Vrijwillige Ziekenverpleging vlotte het niet altijd evengoed. Dezen waren door het hoofdcomité van het Roode Kruis aangesteld en daaraan verantwoordelijk en rekenplichtig. Maar te velde stonden zij daarenboven onder den chef van de Vrijwillige Ziekenverpleging, gelijk gezegd een ambtenaar, tevens Johannieter. Tusschen deze twee chefs hadden zij menigmaal eene moeilijke positie. Het was dan ook alleen met eene voldoende mate van tact mogelijk, om de zaken in vrede te schikken. Helaas! dat gelukte niet overal, daar de beheerders der depots dikwijls gekozen waren uit kringen, die voor deze betrekking geene waarborgen gaven van geschiktheid."

Eene *zeer* bevoegde, de bekende Marie Simon, de Saksische Florence Nightingale, laat zich over de leiding der Vrijwillige Ziekenverpleging in 1870 uit in de volgende bittere woorden: »Op mij maakt de indeeling der Vrijwillige Ziekenverpleging den indruk van een groot concert, dat door eerste krachten wordt gegeven, maar waarbij de instrumenten verwisseld zijn. Er ontbreekt nog maar aan, dat een patholoog-anatoom of God Mars tot dirigent benoemd wordt en dat de uitvoering zonder repetitie plaats heeft."

Één van de grootste grieven, die tegen de Vrijwillige Ziekenverpleging in 1870 zijn te berde gebracht, was het instituut der zoogenaamde »Schlachtenbummler".

Ik geef weer het woord aan een alleszins bevoegde (*): »Het was onmogelijk, orde te stellen op de uit Duitschland toestroomende massa's zoogenaamde »Nothhelfer". Met elken trein kwamen colonnen en afzonderlijke personen, dikwijls honderden te gelijk. Zij hadden geene bepaalde opdracht, waren ternauwernood voorzien van legitimatiekaarten, die in het vaderland op de ruimst mogelijke schaal werden uitgereikt. Elke aangekomene meende een vrij man te zijn en te kunnen doen, wat hem goeddunkte, te kunnen gaan, waar hem dat nuttig, maar vooral waar hem dat aangenaam toescheen. Weinigen kwamen met werkelijk edele bedoelingen; de meesten beschouwden hun tocht als een goedkoop pleizierreisje en wilden ook in den oorlog geweest zijn. Ook zeer fatsoenlijke menschen verschenen soms in eene fabelachtige kleedij, tot de tanden gewapend, onder het voorgeven van een bijzonder voornemen of van eene speciale opdracht. Zij reisden alleen rond, om op deze wijze hun gewoon zomeruitstapje te maken en daarbij met den oorlog en het oorlogsleven kennis te maken. Dat waren de zoogenaamde

(*) Von Witzleben.

»Schlachtenbummler", die voor hun persoon wel geen kwaad deden, maar den naam van de Vrijwillige Ziekenverpleging benadeelden, waartoe zij schijnbaar behoorden en *waarvan zij het onderscheidingsteeken droegen.*

Velen kwamen zelfs met *slechte* bedoelingen en waren zeer verdachte persoonlijkheden. De legitimatiekaart, die op naam was afgegeven, werd dikwijls door den rechtmatigen bezitter na diens bezoek aan het oorlogstooneel verkocht aan een ander, die dan onder een valschen naam naar Frankrijk toog. Na zijn terugkeer verkocht hij de kaart aan een derde, zoo mogelijk met voordeel. In eenige streken van Duitschland hebben de legitimatiekaarten een wisselenden koers gehad, zooals effecten, naarmate het weer gunstiger was, om eene reis te ondernemen.

Daar deze kaarten recht gaven op vrij kwartier en verpleging, werd door slechte sujetten dit recht zelfs tot afpersingen misbruikt. Met het inkwartieringsbiljet, dat zij op het gemeentehuis ontvingen, togen zij naar hun gastheer, behandelden hem brutaal, stelden ongehoorde eischen, maar lieten daarbij doorschemeren, dat zij tegen schadeloosstelling wel bereid waren weder te vertrekken. Gaarne gaf men hun eene som gelds, om van hen af te komen. Nu gingen zij weer naar het gemeentehuis, waar zij in de drukte niet herkend werden, een nieuw inkwartieringsbiljet kregen en misschien hun spel van voren af aan speelden.

Ook dagbladcorrespondenten zagen zich gaarne onder de Vrijwillige Ziekenverpleging gerekend.

Met het volste recht verlangde daarom de gouverneur van Lotharingen, dat aan al die onregelmatigheden een eind zou komen; de marechaussee verleende daarbij belangrijke diensten.

Alle personen, die met het Roode-Kruis-teeken te Nancy aankwamen zonder eene bepaalde opdracht, werden van nu af zonder pardon met den eerstvertrekkenden trein naar Duitschland teruggezonden. In enkele dagen moesten eenige honderden terugkeeren, onder wie misschien menigeen, die met edele bedoelingen gekomen was.

Weldra werd deze maatregel gevolgd door eene order van Von Moltke, inhoudende, dat de legitimatiekaart en de gestempelde Roode-Kruis-armband niet langer voldoende zouden zijn, maar dat alleen personen tot het leger zouden worden toegelaten, die eene bepaalde schriftelijke opdracht konden vertoonen, door eene autoriteit afgegeven."

De gemakkelijkheid, waarmee men een toegangsbewijs tot het oorlogstooneel kon verkrijgen, leidde uit den aard der zaak, vooral in het begin van den oorlog, tot een bedenkelijken overvloed van personeel. Billroth deelt daaromtrent ergens mede: »Het aantal artsen en zusters in de veldhospitalen te Wörth was enorm. Men heeft mij verteld, dat te Sultz bij 80 verwonden 20 artsen en 50 zusters werkzaam waren; ik houd dat voor zeer overdreven, maar heb, helaas! verzuimd mij van de waarheid te overtuigen. Zeer veel verpleegsters waren er, dat is zeker. In de couranten is dikwijls en veel over het groote gebrek aan artsen gesproken; waar en wanneer dat het geval was, weet ik niet

en kon het ook niet te weten komen. Ik kan slechts verhalen van den *onbeschrijfelijken overvloed* van artsen en heb hetzelfde gehoord van ieder, dien ik sprak.

Een groot bezwaar was, dat iedereen naar voren drong. Terwijl b. v. dikwijls geen geneeskundige aanwezig was op de treinen, die Mannheim passeerden, kwamen bijna alle artsen, die in September in zeer grooten getale naar het slagveld reisden, met het praatje, dat zij hunne diensten aanboden; ik zeg (Billroth): met het praatje, want verwees men hen naar een hospitaal met voetlijders, licht verwonden, dysenterie- of typhuspatiënten, dan kreeg men ten antwoord, dat dit hunne bedoeling niet was, dat zij daarvoor geene honderden mijlen gereisd kwamen, enz. De tegenzin onder de artsen, om zieke, niet verwonde soldaten te behandelen, was letterlijk epidemisch en toch waren de meeste artsen daarvoor veel meer geschikt."

In verband met den overvloed aan geneeskundigen in het begin van den oorlog is de omstandigheid van groot gewicht, dat reeds in December het aantal burgergeneesheeren op het oorlogsterrein zeer begon te verminderen. Uit Duitschland kwam bijna geen arts meer aan, en de meesten, die zich in het begin van den oorlog hadden beschikbaar gesteld, waren teruggekeerd. Het nieuwtje was eraf. Daarenboven deed zich voor de artsen nog een bezwaar op van meer principieelen aard, dat misschien het best door een voorbeeld wordt toegelicht.

Den 19den Augustus komt eene delegatie van de Vrijwillige Ziekenverpleging aan te Nancy. De stad ligt vol onverzorgde zieken en gewonden; 11 lazarets zijn, om zoo te zeggen, vanzelf ontstaan en zijn overvuld met ongeveer 1000 hulpbehoevenden. Bij de delegatie hadden zich aangesloten twee professoren in de chirurgie: Winkel en Heine; deze beiden krijgen de opdracht, goedgekeurd door de General-Etappen-Inspektion, om de leiding van alle hospitalen der stad op zich te nemen.

Den 26sten Augustus wordt te Nancy een vast etappen-commando gevestigd. De daaraan toegevoegde, nog jonge Stabsarzt krijgt den last dadelijk het beheer daarover over te nemen.

Daar is iets teleurstellends in voor de Vrijwillige Ziekenverpleging. Men heeft onder de moeilijkste omstandigheden, terwijl de officieele geneeskundige dienst nog niet of in te gering aantal aanwezig was, zelfstandig hospitalen ingericht en geleid. Nu alles geregeld is, moet men zich onder een jongen officier van gezondheid stellen.

Ik zei reeds, dat alles naar voren drong; dat sloeg niet alleen op de artsen maar ook op de verplegers en zelfs op de verpleegsters. Ik vond daaromtrent eene mededeeling, die ik u niet wil onthouden, al schijnt de vorm wat overdreven.

»Al wordt menigeen naar het oorlogstooneel gedreven door het verlangen, om de ellende van den krijg te verminderen, er zijn er ook velen, die met hunne eigen beweegredenen niet in het reine zijn en die zichzelven onbewust bedriegen.

Eene zeer veel voorkomende maar nooit toegegeven beweegreden is de zucht naar avontuur. Men hoopt op gevaren en verrassingen en beschouwt *de zaak* slechts als eene soort van sport. Men wil iets bijzonders beleven en daarbij genoemd worden en zou zich doodongelukkig achten, wanneer men in een hospitaal werd werkzaam gesteld. Men meent daar zijn doel niet te zullen bereiken, wil gaarne eene hoofdrol spelen, waartoe men misschien niet eens geschikt is, heeft in het algemeen geene rust en keert teleurgesteld in zijne verwachtingen in het vaderland terug.

Ook romantische idealen brengen velen, vooral van het vrouwelijk geslacht, naar het leger. Zij willen, wat wel vreemd klinkt, maar toch de waarheid is, zij willen slechts *bloed* zien. Zij zijn niet binnen het gebied der hospitalen achter het leger te houden; zij dringen altijd naar voren en meenen alleen in den kogelregen, waar het bloed stroomt, nuttig te kunnen zijn. Zij willen, als 't kan, aan de zijde van een op het slagveld liggenden gewonde ook haar eigen bloed verliezen. In een hospitaal, waar *zieken* liggen, zijn deze vrouwen *in het geheel niet* te gebruiken, in een hospitaal met *verwonden ternauwernood*. Eene *etterende* wond interesseert haar niet, maar eene *bloedende* wond brengt haar in verrukking en geeft haar nieuwe kracht. Zij deden beter met spoedig weer naar huis te gaan."

Ook de groote vrijheid, die aan het personeel der Vrijwillige Ziekenverpleging was gelaten, bleek oorzaak van veel bezwaren. Het is voorgekomen, dat een geestelijke, die belast was met het geleide van eenige diakonessen, de opdracht ontving, om zich met die zusters zoo snel mogelijk naar Rüdesheim te begeven. Te Mainz aangekomen, hoort hij daar van groote verliezen en groote ellende bij Spicheren. In plaats van aan zijne opdracht te voldoen, tracht hij nu, op eigen gezag, naar Spicheren te komen; de groote toevloed aan het spoorwegstation maakt dat echter onmogelijk. Na twee dagen van vergeefsch pogen gaat hij eindelijk toch maar naar Rüdesheim, waar hij al dien tijd met smart verwacht werd en waar sedert twee dagen alles gereedstond, om de diakonessen dadelijk na hare aankomst juist naar Spicheren te brengen.

Dat op deze wijze eene ongelijkmatige verdeeling van hulp moest ontstaan, die menigmaal onnoodig tot zeer ongewenschte toestanden aanleiding gaf, behoeft wel geen nader betoog.

»De Vrijwillige Ziekenverpleging geleek een geweldigen stroom, die, buiten zijne oevers getreden, op tal van plaatsen den arbeid der menschen verstoort, terwijl in andere streken het water zich over een al te groot oppervlak verdeelt en daardoor dien arbeid niet met voldoende kracht ondersteunt. Zoo overstroomden scharen van vrijwillige helpers en helpsters het oorlogstooneel. Vooral zag men ze in de voorste linië̈n, ofschoon zij daar meer stoornis dan hulp brachten. Daarentegen ontbraken zij dikwijls in den rug van het leger, waar de hospitalen meermalen gebrek leden aan flink personeel en de artsen tevergeefs alles beproefden,

om de vrijwillige helpers bij zich te houden, die op hoop van avonturen naar voren drongen."

Omtrent de bruikbaarheid, vooral van de *mannelijke* ziekenverplegers, worden ook kwade noten gekraakt. De grootste moeite had men, om slechts eenigszins bruikbare verplegers te verkrijgen. Het aantal personen, dat, hetzij uit vaderlandsliefde, hetzij om een onderkomen te vinden, zich als vrijwillige ziekenverplegers aanmeldde, was legio. Bij informatie bleek gewoonlijk, dat bijna een derde deel van hen reeds straffen achter den rug hadden. Onder de beteren ontbraken meestal alle goede eigenschappen, die voor het beroep van ziekenverpleger onontbeerlijk waren. Ook dezen moesten afgewezen worden. Van de overigen mocht men aannemen, dat zij hun plicht zouden vervullen. Maar de ervaring heeft het tegendeel geleerd. Ook van deze rest bleek slechts een klein aantal werkelijk bruikbaar. Een gezaghebbend schrijver deelt een geval mede, waarin van 15 man, die een transport zouden begeleiden en die met groote omzichtigheid uitgezocht en met den besten wil bezield waren, er slechts 3 op den duur bruikbaar bleken, terwijl de 12 anderen binnen 3 weken weer terug moesten keeren.

(Ik haast mij ten overvloede hierbij te voegen, dat dit scherpe oordeel niet op de ordebroeders en diakonen slaat.)

Met de vrijwillige gaven, voor de gewonden in het vaderland bijeengebracht, werd soms op zeer willekeurige wijze gehandeld. Sommige personen verschenen zelfs op het oorlogstooneel met eene bezending goederen, uitsluitend voor de eene of andere legerafdeeling bestemd, en passeerden dan met hun overvloed soms aan de grootste ellende, zonder iets te willen afgeven. Hieromtrent liet zich zelfs de zoo voorzichtige *officieele* autoriteit op afkeurende wijze uit en wel in de volgende termen:

»Het geheele reglement berust op het denkbeeld, dat het noch aan vereenigingen noch aan gevers geoorloofd is, hunne gaven direct naar de hospitalen of naar de troepen te brengen; alleen mag dat geschieden door den chef der Vrijwillige Ziekenverpleging en zijn personeel. Maar reeds bij het begin van den oorlog vertoonde zich het streven, om deze orde te verbreken, op eigen gezag transporten naar het oorlogstooneel te brengen, de gaven zelfstandig, met voorbijgaan der autoriteiten te verdeelen, in één woord: zonder eenigen eerbied voor de gemaakte bepalingen en de bestaande organisatie op eigen gezag te handelen."

Ik deelde u reeds vroeger mede, hoe de Duitsche regeering, door tal van beperkende bepalingen in het leven te roepen, de Vrijwillige Ziekenverpleging thans zooveel mogelijk bij het leger heeft ingelijfd en hare zelfstandigheid, althans in de voorste liniën, ten zeerste heeft beperkt.

Vraagt men nu, wat daarvan de gevolgen zijn geweest, dan zal het misschien uwe verwondering wekken, wanneer ik u mededeel, dat het Duitsche Roode Kruis op het oogenblik, na meer dan 30 jaren van vrede, zich in een grooten bloei verheugt.

Tot de verzorging van de gewonden in oorlogstijd werken, om bij Pruisen te blijven, de volgende vereenigingen samen:

Vooreerst de Johannieter- en de Maltheser-orde. Deze beide adellijke orden, uit denzelfden stam gesproten, de eerste Evangelisch, de tweede Roomsch, beschikken over talrijke ziekenhuizen in het binnenland en stellen die bij het uitbreken van een oorlog onmiddellijk ter beschikking van de regeering. Daarenboven zijn zij in het bezit van voortreffelijke inrichtingen, om veldhospitalen in te richten, van transportmiddelen en van veel geld.

Aan deze ridderorden sluiten zich in geval van oorlog tal van confessioneele vereenigingen tot ziekenverpleging aan; zoo de Evangelische diakonessen en diakonen aan de Johannieter-ridders, de Roomsche barmhartige zusters en broeders aan de Maltheser-ridders. In 1894 beschikte de Johannieter-orde bij contract over de hulp van 1266 geschoolde diakonessen, 300 diakonen en 74 ziekenverplegers van de Duisburger Brüderanstalt.

Daarenboven worden door de Johannieter-orde sedert 1886 nog z.g. »dienende zusters" opgeleid, die geene beroepsverpleegsters zijn, maar zich verplichten door vrijwillig hulpbetoon in hare woonplaats het geleerde te onderhouden. Zij kunnen in tijd van nood opgeroepen worden tot hulp in diakonessenhuizen, die verpleegsters buiten het moederhuis beschikbaar stellen. In 1894 waren 425 dienende zusters voor oorlogstijd beschikbaar.

Nog grooter kracht dan deze ridderorden ontwikkelt de vereeniging het Roode Kruis. Eigenlijk bestaan er in Duitschland twee vereenigingen: het Vrouwen-Roode-Kruis, dat in Pruisen Vaterländischer Frauenverein heet, en het Mannen-Roode-Kruis. Beide vereenigingen hebben lang geheel onafhankelijk naast elkander bestaan.

In de laatste jaren is dat echter anders geworden. Maar wat bij die toenadering de hoofdzaak is: zoodra de oorlog uitbreekt, stellen de vrouwenvereenigingen al hare hulpkrachten en hulpmiddelen ter beschikking van het hoofdcomité van het Roode Kruis.

Dit hoofdcomité staat voortdurend in nauwe betrekking tot het Ministerie van Oorlog en draagt zorg, dat de verschillende comité's op de hoogte zijn van de wenschen en verwachtingen, die het legerbestuur heeft. Zoo wijst het b. v. aan, *waar* dadelijk bij het uitbreken van een oorlog hospitalen, goederendepots, enz. zullen moeten opgericht worden. Zoo heeft het nauwkeurige beschrijvingen gegeven van alle gewenschte verbandmiddelen, hospitaalbehoeften, levensmiddelen, enz. en heeft het voorgeschreven, hoe de verschillende zaken verkregen en opgelegd worden, hoe zij in tijd van oorlog tot gecombineerde verbandkisten worden samengesteld, hoe zij verpakt en verzonden behooren te worden, enz.

Het hoofdcomité beschikt over groote geldsommen, die door het houden van premieloterijen op de gewenschte hoogte blijven. Met die

gelden ondersteunt het op ruime schaal inrichtingen en comité's, die depots van materiaal willen aanleggen of zich aan de vorming van ziekenverplegers of ziekenverpleegsters willen wijden.

Het bezit in den Ostbahnhof te Berlijn 50 verplaatsbare ziekenbarakken en 10 huishoudbarakken ten dienste van 1000 zieken met al het daarbij behoorende linnen, ondergoed, ijzeren kribben, eetgerei, kook- en andere kachels, badkuipen, apotheken, instrumenten, desinfecteertoestellen, enz. Het stelt die barakken in vredestijd beschikbaar voor ziekenhuizen, wanneer het algemeen belang dat eischt.

Het beschikt bij contract in oorlogstijd over 1400 vrouwelijke en 2800 mannelijke verplegers, die tot allerlei corporatiën buiten het Roode Kruis behooren. Men vindt daaronder de zusters uit Sarepta bij Bielefeld, de zusters Franciscanessen uit Olpe, de zusters uit Paderborn, 150 verplegers uit het broederhuis bij Bielefeld, enz. Voor al deze personen staat de veldkoffer, om zoo te zeggen, gepakt.

Van de twee genoemde vereenigingen is het Vrouwen-Roode-Kruis verreweg de machtigste. In navolging van de diakonessenhuizen richt het Krankenpflegerinnen-Institute op, die te gelijk moederhuizen, scholen voor pleegzusters en ziekenhuizen zijn. De hier opgeleide Roode-Kruiszusters hebben langzamerhand het volle vertrouwen van het land verworven.

Voortdurend neemt het aantal klinieken en ziekenhuizen toe, waar deze zusters hare diensten bewijzen; steeds vermeerdert het getal kerk- en gemeentebesturen, die de hulp dezer zusters inroepen. Geen tak van liefdadigheid, waar zij niet arbeiden; ik noem slechts crêches, bewaarscholen, naai- en breischolen, vakscholen, volksgaarkeukens, enz.

Behalve beroepsverpleegsters worden door het Vrouwen-Roode-Kruis vrouwen en meisjes opgeleid, die niet in het zusterverband treden, maar die zich bereid verklaren gedurende een oorlog hulp te verleenen. Een diploma, dat daartoe recht geeft, is hare belooning. Dit diploma verliest echter na drie tot vijf jaren zijne waarde en moet dan opnieuw verkregen worden door het volgen van een herhalingscursus.

Eindelijk worden door het Vrouwen-Roode-Kruis nog zoogenaamde Helferinnen gevormd, die bestemd zijn, om onder de leiding van beroepsverpleegsters te arbeiden.

Maar het Vrouwen-Roode-Kruis bepaalt zich niet tot het voorbereiden van persoonlijke hulpkrachten. Zijne verdere taak is het verzamelen van ligging- en kleedingstukken, verbandmiddelen, enz. Het is overbekend, dat de oorlog de grootste verkwister is, dien men zich denken kan. In de eerste weken na de mobilisatie is daarenboven de aanschaffing van deze soort van zaken nauwelijks mogelijk. Immers, niet alleen dat dan de vervoermiddelen geheel en al door het militair vervoer in beslag zijn genomen, maar ook de fabrieken zijn dikwijls in de noodzakelijkheid stop te zetten wegens gebrek aan personeel. Daarom wordt reeds in vredestijd sedert jaren door de vrouwencomité's materiaal verzameld voor oor-

logsgebruik en wel nauwkeurig volgens de voorschriften, door het legerbestuur gegeven. Vele van de voorwerpen, b.v. die voor ligging en kleeding, worden door de leden zelven vervaardigd. Heeft het aantal daarvan eene bepaalde hoogte bereikt, dan wordt het oudste aan armhuizen of ziekenhuizen geschonken of ten bate van het comité verkocht. Daarenboven worden contracten aangegaan met solide firma's voor de levering van verband-, genees- en lafenismiddelen, die door lang bewaren zouden bederven. Op verbeurte van hooge boeten wordt door deze firma's aangenomen, om in de eerste mobilisatiedagen een bepaald gedeelte van haar geheelen voorraad tegen marktprijs te leveren.

Tot voor eenige jaren was het met het Mannen-Roode-Kruis veel minder schitterend gesteld. Wel bezat elke stad haar comité, maar de levensteekenen, die ervan uitgingen, waren gering. De leden bepaalden zich ertoe eene jaarlijksche bijdrage te storten. Hier en daar combineerden zich enkele comité's tot het aanschaffen van eene ziekenbarak; op enkele plaatsen werden ziekendrager-colonnen gevormd. Maar daarbij bleef het in hoofdzaak.

Er kwam eerst leven in de brouwerij, toen het bestuur van den Deutschen Kriegerbund voor de zaak van het Roode Kruis gewonnen werd. Onder deze bescherming begonnen zich allerwegen zoogenaamde Sanitäts-Kolonnen te vormen. Zij bestaan uit niet-dienstplichtige mannen en de leden oefenen zich geregeld in het vervoer van gewonden en in het verleenen van eerste hulp. Men verbindt zich voor een bepaalden tijd, om in tijd van nood hetzij in zijne woonplaats, hetzij in het etappengebied of op het oorlogsterrein zelf hulp te verleenen. In den laatsten tijd worden deze colonnen menigmaal aangezocht, om dienst te doen als wachten bij groote feesten, optochten, volksverzamelingen, enz.

Nog langs een anderen weg heeft het hoofdcomité getracht zich van persoonlijke hulp te verzekeren. Het deed dat in 1886 in overleg met Johann Wichern, den directeur van het Rauhe Haus bij Hamburg, den zoon van den schepper der veld-diakonie, die in Sleeswijk-Holstein, Oostenrijk en Frankrijk zoo schitterende diensten had bewezen.

Onder leiding van Wichern gelukte het, eene vereeniging te stichten, die den naam kreeg van Genossenschaft freiwilliger Krankenpfleger im Kriege en in het begin geheel uit studenten bestond. Met groote geestdrift traden tal van niet-dienstplichtige studenten tot de nieuwe vereeniging toe. Sommige studentengezelschappen stelden zelfs het lidmaatschap der Genossenschaft verplichtend.

Langzamerhand traden ook andere personen toe, zoodat in 1894 de vereeniging reeds 15 afdeelingen telde met meer dan 2000 geoefende leden. Men hoopt deze personen, die voor het meerendeel tot de ontwikkelden der natie behooren, te kunnen bezigen als gedelegeerden, d. i. als personen, die het bevel voeren over eene transport-colonne of

met het beheer belast zijn van de vrijwillige gaven, kortom, de hoogere betrekkingen vervullen.

Resumeerende, kom ik tot de slotsom, dat de Vrijwillige Ziekenverpleging in Pruisen, en dit geldt evenzeer voor het overige Duitschland, geheel in staat is, om zich te gelijk met het veldleger te mobiliseeren; dat zij geoefend en betrouwbaar personeel in groot aantal beschikbaar stelt; dat de materieele hulp, die vooraf gereedgemaakt is, geheel naar de wenschen van het legerbestuur is ingericht, terwijl dit bestuur regelmatig op de hoogte blijft van hetgeen beschikbaar zal worden gesteld. Verder is gebleken, dat de bloei der verschillende vereenigingen en de belangstelling, waarin de Vrijwillige Ziekenverpleging zich verheugt, waarborgen zijn, dat de geboden hulp niet alleen qualitatief maar ook quantitatief voldoende zal blijken.

Vraagt men nu, hoe het komt, dat de Vrijwillige Ziekenverpleging in Duitschland zich ondanks alle beperkingen, haar opgelegd, toch in zoo grooten bloei verheugt, dan moet op verschillende omstandigheden worden gewezen.

Het Duitsche keizerrijk leeft nog altijd in trotsche herinnering aan den oorlog van 1870 en acht nog steeds een revanche-oorlog met den erfvijand mogelijk. Jarenlange algemeene dienstplicht van de strengste soort heeft eerbied voor organisatie geschapen. De lange tijd, dat onder de wapenen lief en leed gedeeld werd, deed behoefte ontstaan aan vereenigingen, die de herinnering aan den gemeenschappelijk doorgebrachten diensttijd levendig houden.

Van boven af wordt dat op allerlei wijzen bevorderd. Ik woonde enkele malen te Aken eene jaarlijksche groote oefening van de daar bestaande Sanitäts-Kolonne bij. De leider, een baddokter, te paard en in uniform, werd bijgestaan door reserve-officieren; de leden van het bestuur, deftige heeren uit Aken, woonden de oefening bij met witte pet met rood kruis. Een militair muziekkorps uit het garnizoen luisterde de oefening op; een dienstdoend generaal inspecteerde de colonne; de regeeringspresident hield eene rede; militairen uit het garnizoen, die als gewonden fungeerden, en allerlei spoorwegmateriaal waren door het militair bestuur voor de oefening beschikbaar gesteld. De leden der colonne waren in nette uniform gestoken; sommigen waren te paard en deden als ordonnansen dienst; tal van draag-medailles worden door de regeering beschikbaar gesteld, om de belangstelling in de zaak levendig te houden.

Hiermede wordt evenwel de voortdurende bloei der Roode-Kruis-vereenigingen in Duitschland nog op verre na niet verklaard. Een citaat, dat ik hier laat volgen uit eene rede, door den vertegenwoordiger van het Duitsche Roode Kruis onlangs op de Internationale Conferentie te St.-Petersburg gehouden, moge in deze zaak meer helderheid brengen.

»Hoe wenschelijk het ook zij, om aan deze vereenigingen, reeds in tijd van vrede, vaderlandlievende en menschlievende personen te verbinden, de te treffen voorbereidingen voor oorlogstijd zijn niet bij machte, om alle leden te gelijk genoegzaam bezig te houden en de belangstelling in den arbeid der vereeniging op den duur te wekken. Daaruit volgt, dat de eerste voorwaarde, om leven en kracht te houden in het geheele organisme, deze is: op den duur nieuwe plichten te scheppen, werken te beginnen, die tot krachtsontwikkeling prikkelen, die actualiteit bezitten, die bezigheid verschaffen aan de nieuwe leden, in één woord: die het geheele organisme, personeel zoowel als materiaal, zoo volmaakt mogelijk gereedhouden voor een eventueelen oorlog. Het is *volstrekt noodig, dat de krachten der vereeniging gebruikt worden op het uitgestrekte gebied van het openbare leven* en aan de geheele natie dienstbaar gemaakt worden. *In tijd van vrede mag het Roode Kruis geen arbeid verzaken, of verachten*, hoe gering die ook schijnen moge, zoodra die zijn oorsprong vindt in naastenliefde en in plichtsbesef tegenover de maatschappij."

Met deze woorden zijn de daden van het Duitsche Roode Kruis geheel in overeenstemming. Overstroomingen, branden, epidemieën heeft het in de eerste plaats als terrein voor zijne werkzaamheid gekozen. Maar het krachtigst is het opgetreden als bondgenoot van de verplichte verzekering tegen ongevallen, ziekte en invaliditeit bij werklieden en wel voornamelijk door het scheppen van inrichtingen, die de gevolgen van ongevallen en ziekten zooveel doenlijk voorkomen.

Het onderwijs aan de reeds genoemde Sanitäts-Kolonnen verspreidt kennis van de eerste hulp bij ongevallen op de meest uitgebreide schaal; geheele stads-ambulances met compleet materiaal, voertuigen incluis, en eene permanente wacht van een geneeskundige vindt men b.v. te Berlijn, München, Breslau en Straatsburg. De verzekeringsmaatschappijen en het Roode Kruis hebben elkaar bij dezen arbeid ontmoet; de een levert het personeel, de ander vergoedt de kosten.

Over de moederhuizen van het Roode Kruis deelde ik reeds een en ander mede. Daarenboven zijn in den laatsten tijd plattelandsstations van ziekenverpleegsters opgericht, die bij ziekte tevens hulp bieden in het huishouden. In den laatsten tijd worden hier en daar keukens opgericht, speciaal ten dienste van zieken. Talrijke depots van voorwerpen tot ziekenverpleging vindt men in verschillende provinciën.

De strijd tegen de tuberculose wordt door het Duitsche Roode Kruis met kracht medegestreden. Het sanatorium te Grabowsee bij Berlijn heeft reeds 3000 lijders verpleegd. Bij Maagdenburg, Cassel, Weimar, Crefeld, Eberwolde zijn sanatoria opgericht. Ook de ondersteuning van de gezinnen der tuberculeuzen neemt het tot taak.

De oprichting van herstellingsoorden, vacantiekoloniën, crêches, bewaarscholen, vak- en huishoudscholen wordt door het Duitsche Roode Kruis allerwegen bevorderd.

In groote steden en industrieele districten richt het volksgaarkeukens en volkskoffiehuizen op, enz. enz.

Het zou mij niet moeilijk vallen, om ook uit andere landen gegevens mede te deelen, om te bewijzen, hoe *vredesarbeid* de hoofdvoorwaarde is voor den bloei van het Roode Kruis.

Ik zou kunnen wijzen op Italië, dat sedert een paar jaren met schitterend succes den strijd is begonnen tegen de malaria, die elk jaar op zoo vreeselijke wijze woedt onder de landbouwende bevolking der Campagna.

Maar vóór alles zou ik Rusland moeten noemen, het land met zijn onmetelijk veld voor Roode-Kruis-arbeid, het land, waar het Roode Kruis, dank zij zijn vredesarbeid, eene populariteit geniet als nergens ter wereld. Geene ramp van beteekenis, of het Russische Roode Kruis staat gereed, om met milde hand de ellende te verzachten. Bij aardbeving, hongersnood, groote branden, epidemieën van pest en diphtherie, overstroomingen, spoorwegrampen is het Russische Roode Kruis de weldoende fee, die zich geen oogenblik laat wachten. En niet alleen door geld, dat zoo gemakkelijk midddel, om zijn medelijden te toonen, biedt het hulp. Neen, schuilplaatsen worden gebouwd voor hen, die hun huis verloren; voedsel en kleederen worden verstrekt aan hen, die het behoeven; zaaigraan wordt aangevoerd bij hongersnood; besmette goederen worden vernietigd en door nieuwe vervangen; arbeid wordt gezocht voor hen, die werkloos neerzitten.

De invaliden van 1878, hunne vrouwen en kinderen, de weduwen en weezen der gesneuvelden, zij werden en worden door het Russische Roode Kruis verzorgd.

Als voorbeeld van het ontzaglijk vele, door deze vereeniging ondernomen ten behoeve van het Russische volk, wil ik nog met een enkel woord gewagen van den arbeid van het comité Archangel ten bate van de kabeljauwvisschers aan de Moermankust in Rusland's hooge noorden.

Deze visschers trekken telken jare in April naar Noorwegen en visschen daar in de baai van Kiberg bij Vardö. Aan de grootste ontberingen blootgesteld, volgen zij de visch bij haar trek naar het oosten en komen zoo terug op Russisch grondgebied, aan de Moermansche kust. Daar, waar de visschers dikwijls in allertreurigsten toestand aankomen, is door het Roode Kruis eene reeks van hospitalen, ambulances en geneeskundige posten opgericht, die de visschersvloot volgen en steeds gereed zijn, om hulp te bieden, waar die noodig is.

Is het wonder, dat het Russische Roode Kruis over een kapitaal van 12,5 millioen roebels alleen voor oorlogsdoeleinden beschikt en daarenboven voor 6 millioen roebels aan vaste goederen bezit?

Ik wil thans een kort woord wijden aan het Nederlandsche Roode Kruis. Wie van ons denkt daarbij niet dadelijk aan de roemrijke dagen van 1870, toen het Nederlandsche volk zich als één man aangordde,

om de ellende van den uitgebroken oorlog te helpen verzachten! Wie herinnert zich niet, hoe ons Roode Kruis destijds het brandpunt was van aller denken en handelen! En was het in den noodlottigen Zuid-Afrikaanschen oorlog niet eveneens? Dank zij het initiatief van het hoofdcomité en voorzeker niet het minst dank zij den onvermoeiden secretaris der vereeniging, den Majoor Vervloet, was het Nederlandsche Roode Kruis in staat in Transvaal en Oranje-Vrijstaat het onmogelijke mogelijk te maken.

Maar bij alle waardeering van het bereikte dringt zich eene vraag van veel grooter beteekenis aan ons op, en wel deze: is het Nederlandsche Roode Kruis, dat zoo volkomen in staat gebleken is, om krachtige hulp te bieden aan bedrukte zusternatiën, evenzeer gereed, om aan de zooveel hoogere eischen te voldoen, die bij een oorlog *in eigen land* op den voorgrond treden?

Vele jaren lang heeft men hieraan niet, althans niet ernstig, getwijfeld. Een eventueele oorlog op Nederlandsch grondgebied zou, zoo meende men, achter liniën en stellingen uitgevochten worden; er was dus tijd genoeg, om zich voor krachtdadige hulp voor te bereiden.

Maar de tijden en de inzichten zijn veranderd. Thans wordt een krachtig *veldleger* als eerste eisch gesteld. Los van vaste versterkingen, snelt dit veldleger, ijlings gemobiliseerd, naar de grenzen, desnoods erover, en betwist den vijand het bezit van den vaderlandschen bodem. Daarmede, het is duidelijk, wordt aan onze vrijwillige ziekenverpleging datgene ontnomen, waarop zij tot nog toe rekende, nl. *tijd van voorbereiding*. Een onafwijsbare eisch voor het Nederlandsche Roode Kruis is thans, dat het met zijne persoonlijke en materieele hulp gereed zij te gelijk met het veldleger, d. i. dus enkele dagen nadat dit te wapen is geroepen.

Het antwoord op de vraag, of dit mogelijk zal zijn, kan niet hoopvol luiden.

Hooren wij daarover Dr. Van Geijtenbeek, voorzitter van het comité Woudrichem, in de algemeene vergadering van 30 October 1901.

»Beantwoordt het Nederlandsche Roode Kruis aan zijn doel in tijd van vrede? Spreker meent op die vraag: neen! te moeten antwoorden. De gelden worden bijeengebracht voor het doel, dat wij beoogen. Als wij een enkelen blik slaan op de cijfers der rekeningen van het Nederlandsche Roode Kruis, is het duidelijk, *dat in vredestijd absoluut niets wordt gedaan. Niet alleen krijgen we niets, maar er wordt verwaarloosd wat wij hadden.*"

Dit scherpe oordeel werd in de vergadering niet tegengesproken. Berust het op goede gronden? Wordt dan het doel der vereeniging: in tijd van vrede zich uitsluitend tot hare taak voor te bereiden, om daarvoor steeds gereed te zijn, werkelijk in geenen deele bereikt?

Het hoofdcomité bezit en verzamelt *geld*; een vierde gedeelte van

de contributie der afdeelingen wordt aan dit college afgedragen. Het bezit volgens het jongste jaarverslag ruim 240.000 gulden. In de laatste jaren heeft het de oprichting van een zusterhuis met ziekenhuis te 's-Gravenhage door het Haagsche vrouwencomité mogelijk gemaakt. Het kan dientengevolge in oorlogstijd aan het legerbestuur een aantal van hoogstens 16 pleegzusters aanbieden.

Daartegenover moet worden gesteld, dat men in de verslagen niets vermeld vindt omtrent contracten met kloosters, diakonessen- en diakonenhuizen tot het beschikbaar stellen van verplegend personeel. Evenmin wordt gewaagd van maatregelen, om personeel te bezitten voor vervoer van gewonden, voor huishoudelijke bezigheden in ziekeninrichtingen, voor administratieve en andere werkzaamheden in goederendepots, zoowel te velde als in het achterland. Van voorbereidingen tot het inrichten van een informatie-bureau, dat in Duitschland en in Zuid-Afrika duizenden ten zegen was, is in de verslagen evenmin sprake. Aansluiting met zustervereenigingen, zooals het Witte en het Groene Kruis, ter gemeenschappelijke bereiking van het oorlogsdoel is, voor zoover bekend, niet gezocht, althans niet verkregen.

Wat het *materiaal* aangaat, vindt men in de verslagen geene uitvoerige mededeelingen. Wat men echter verneemt, doet de verwachting niet hoog spannen. Ik citeer uit het laatste deel der *Handelingen*: »Het zusterhuis met haar kliniek en polikliniek, met een naar den eisch ingerichte operatie-kamer en doelmatig gemeubelde ziekenvertrekken .... mag in zijn geheel beschouwd worden als een materieele, levende bezitting der vereeniging, van oneindig meer nut en beteekenis dan een hoeveelheid modellen en reserves, *opbewaard in een magazijn om te verouderen en te bederven.*

Aanschaffing van nieuwe modellen of nieuw reservemateriaal behoort dan ook te worden *ontraden* en uit hetgeen nog aanwezig is, kan worden gezift, wat ten minste niet bederft en bij opbewaren niet verslijt.

Ook bij vele plaatselijke comité's zijn nog belangrijke partijen goederen aanwezig. Voor zoover die comité's zich voortdurend wijden aan ziekenverzorging, kan het voorhanden hebben, des noodig vernieuwen van dergelijk materiaal, waaronder ook linnen en katoenen goederen van allerlei aard, ongetwijfeld zijn nut en zijn eisch hebben; maar overigens verdient het aanbeveling om over te gaan tot de geleidelijke *inkrimping* of *opruiming* van dergelijke goederen of ander materieel.

Jaarlijks toch wordt door hun besturen, gelet op de statuten en de verzoeken van het Hoofdcomité, met nauwgezetheid opgave gedaan van het te hunner beschikking staande materieel, dat soms al van jaren her dagteekent. Van al die opgaven wordt, met evenveel nauwgezetheid, jaarlijks een verzamelstaat ingediend aan de Departementen van Oorlog en van Marine . . . *Men wekt daardoor den indruk, alsof de vereeniging beschikt over een voorraad materieel, waarmee te rekenen valt. En toch zou, bij nader onderzoek, hoogstwaarschijnlijk blijken, dat een*

dergelijke opgave een tamelijk misleidend karakter bezit en misschien niet veel vertrouwen verdient.

Bovenstaande opmerkingen worden aanbevolen in de ernstige overweging van alle besturen die, zonder er eenig nut van te trekken, nog materieel bezitten, maar zelf ervaren, dat het zoo goed als onbruikbaar en daarom ook een lastpost zonder de minste waarde geworden is."

Is de conclusie niet gewettigd, dat het hoofdcomité niets, de comité's nagenoeg niets bruikbaars aan materiaal bezitten, wanneer men het ziekenhuis van het Haagsche vrouwencomité buiten rekening laat?

En dit aangenomen, kan dan niet als vaststaande beschouwd worden, dat bij een plotseling opkomenden oorlog in eigen land het Nederlandsche Roode Kruis nagenoeg geheel onvoorbereid is en zijne personeele en materieele hulp geheel zal moeten »improviseeren"?

Wanneer wij ons dan de gunstige verhoudingen voorstellen, waarin Duitschland in 1870 verkeerde met de steeds voorwaartsche beweging van zijn leger, terwijl het gansche land van noord tot zuid en van oost tot west vrij van vijandelijke bezetting bleef; wanneer wij ons daarbij *de talrijke ernstige bezwaren* herinneren, *destijds niettemin gerezen*, dan vragen wij ons niet zonder zorg af, of onze toestanden bij een onverhoopten oorlog niet veel minder gunstig zullen zijn; of het Roode Kruis dan wel over alle hulpbronnen van het rijk zal kunnen beschikken; of het zich bij het verzamelen van personeel en materiaal niet al spoedig na de oorlogsverklaring tot een betrekkelijk klein gedeelte van het land zal moeten bepalen; of de internationale hulp wel gelegenheid zal vinden, b. v. bij mogelijke insluiting, om veel hulp te brengen, enz.

Denkt men zich in die verschillende mogelijkheden in, dan is zorg voor de toekomst begrijpelijk. Eene vrijwillige ziekenverpleging, die bij snelle mobilisatie van het veldleger groot gevaar loopt van te laat te komen en daarenboven schier niets dan geïmproviseerde hulp kan aanbieden, is waarlijk geen ideale toestand.

De voornaamste reden van dezen staat van zaken is naar mijne meening deze, dat men zich tot nog toe niet, althans niet algemeen, bewust is geweest, dat ook voor *onze* vrijwillige ziekenverpleging eene snelle mobilisatie noodzakelijk kan zijn. Door gebrek aan die bewustheid heeft mijns inziens het hoofdcomité te spoedig berust bij het langzaam achteruitgaan van het Roode Kruis. Men heeft zich niet voldoende gespiegeld aan het voorbeeld van zustervereenigingen in andere landen, waar eveneens de rust des vredes doodend op het Roode Kruis inwerkte, maar waar men voor dien noodlottigen invloed een tegenwicht vond in den *vredesarbeid* op allerlei gebied.

Dat middel is in Nederland nooit met geestdrift aangegrepen. Reeds in 1869 wilden drie comité's in de richting van vredesarbeid sturen.

Zeer bescheiden stelde men voor »de beschikbare hulp ook dienstbaar te maken aan alle zieke en gewonde landgenooten".

Het toenmalige hoofdcomité verklaarde evenwel, dat het verleenen van hulp aan krijgslieden in tijd van oorlog tot eenig hoofddoel is gesteld, het hoofdcomité dus dit doel alleen behoort in het oog te houden; dat echter oefening en waarneming aan het ziekbed onmisbaar zijn voor wezenlijke en werkelijke hulpverschaffing aan krijgslieden in den oorlog. Op dien grond verklaarde het hoofdcomité de afdeelingen gerechtigd, om in tijd van vrede *persoonlijke hulp te verleenen* aan zieken en gewonden, die geene krijgslieden zijn.

In de volgende vergadering (1871) komt het verlangen naar vredesarbeid met grooter kracht terug. Niet minder dan acht comité's richten voorstellen in dien geest tot het hoofdcomité. Schoorvoetend doet dit een stap nader en verklaart, dat door de beperking tot *persoonlijke* diensten niet het gebruik is uitgesloten van *materiaal*, wanneer door dat gebruik het voorwerp niet onttrokken wordt aan zijne bestemming. Uit het geld — aldus het hoofdcomité —, dat de comité's uit de contributiën bezitten, mogen ook in vredestijd geene uitgaven gedaan worden, dan die in redelijk verband staan met de zorg voor gekwetste en zieke krijgslieden in tijd van oorlog.

De toen gegeven concessie bleek niet voldoende, om den bloei der vereeniging op peil te houden. Althans reeds in het volgende verslag vindt men de klacht, dat de belangstelling in het Roode Kruis bij de comité's niet allerwegen levendig bleef; dat in bijna alle comité's verslapping in de werkzaamheid werd waargenomen; dat niet zelden werd medegedeeld, dat het comité zich in tijdelijke rust of in slaap bevond, enz.

Was nu, zoo vraagt men zich thans af, niet het oogenblik daar, om nieuwe wegen te zoeken, ten einde den werkkring der vereeniging uit te breiden en het dreigend verval te voorkomen?

De geringe bloei, waarin het Nederlandsche Roode Kruis zich op het oogenblik verheugt, vergeleken bij den schitterenden toestand in Duitschland en Rusland, moge op deze vraag het antwoord geven.

Voor mij is het aan geen twijfel onderhevig, of het Roode Kruis is overal en altijd gedoemd ten ondergang, althans tot een kwijnend bestaan, zoo het zich niet wijdt aan de werken des vredes, zoo het niet onder de bevolking propaganda maakt voor doeleinden, dichter bij de waarneming gelegen dan een toekomstige oorlog, waaraan velen niet gelooven en waar weinigen zich indenken.

Ten slotte een woord over de vraag: hoe is het Nederlandsche Roode Kruis weer tot bloei te brengen?

In mijn oog, ik meen het te hebben aangetoond, staat of valt het Roode Kruis met de mogelijkheid, om het in vredestijd werkzaam te doen zijn op eene wijze, die het algemeene bekendheid en sympathie verschaft. Dat een dergelijke arbeid zich op het gebied der weldadigheid

moet bewegen, althans in bestaande maatschappelijke nooden moet voorzien, is, dunkt mij, evenmin twijfelachtig. Zulk een arbeidsveld te vinden, zal misschien hier en daar op bezwaren stuiten. Het vereenigingsleven neemt ook bij ons al grooter afmetingen aan en elke bestaande vereeniging tracht te recht ter bevordering van haar doel haar gebied te verruimen. Zoo heeft het Groene Kruis, naar verluidt, de oprichting van een sanatorium in zijne plannen opgenomen. Zoo verklaart de Volksbond tegen Drankmisbruik zich bereid, om commissies te vormen in verband met de uitvoering der Woningwet.

Toch behooren de plaatselijke comité's van het Roode Kruis dit voorbeeld te volgen. In elke plaats van eenig belang worde nagegaan, welke arbeid daartoe in de termen valt, en worde de hand aan het werk geslagen. Dat vrouwenafdeelingen in dezen de meeste kans op succes zullen hebben, spreekt haast vanzelf en wordt door den grooten bloei van het Duitsche Vrouwen-Roode-Kruis reeds bewezen.

Het hoofdcomité steune deze pogingen met alle kracht. Het bevordere de zaak door het uitzenden van personen, die, overtuigd van de onmisbaarheid van een bloeiend Roode Kruis, over voldoend redenaarstalent beschikken. Door hun invloed worde beproefd overal, waar een vredesarbeid wordt beraamd, dien met de toekomstige taak van het Roode Kruis samen te koppelen.

Langs dien weg zullen ongetwijfeld weldra, evengoed als in andere landen, overal bloeiende afdeelingen van het Roode Kruis verrijzen en zal het hoofdcomité der vereeniging voldoenden steun vinden, om met alle kracht de maatregelen voor te bereiden, die het Nederlandsche Roode Kruis in oorlogstijd zullen maken tot den weldoener, die aller lijden verzacht. Dan zal, mocht eens de oorlog ons overvallen, niet alleen *tijdige* maar ook *goed voorbereide* hulp kunnen worden geboden overal, waar de krachten van den officieelen geneeskundigen dienst te kort schieten.

Zou ik mijne verwachtingen te hoog gespannen hebben? Ik kan dat niet gelooven. Brengt niet de persoonlijke dienstplicht *aller* moeders kinderen onder het bereik van den vijandelijken kogel?

En zullen die moeders, wanneer zij slechts met nadruk herinnerd worden aan hetgeen hare kinderen op het oorlogsveld wacht en aan hetgeen *zijzelven* kunnen doen, om dat groote leed te verzachten, niet om strijd die middelen aangrijpen? Twijfel daaraan schijnt mij niet geoorloofd. Daarom bevordere men in de eerste plaats de oprichting en den bloei van *vrouwencomité's*. Aan de vrouw de taak, om voor hare zonen het lijden licht te maken; aan de vrouw de eer, om het kwijnende Roode Kruis in Nederland nieuw leven in te blazen!

Bereid zijn is iets, *gereed* zijn is alles.

A. A. J. Quanjer,
Officier van Gezondheid.

HOE HET BEROEP VAN KONING WILLEM I IN OCT. 1830 OP DE GROOTE MOGENDHEDEN UITLIEP OP DEN TIENDAAGSCHEN VELDTOCHT.

»Je n'avais qu'une considération à faire prévaloir, c'est que le royaume des Pays-Bas ayant été formé en haine et comme menace contre la France, il était démontré que cette oeuvre avait fait son temps et ne pouvait durer davantage."

Talleyrand, *Mémoires*, III, bl. 431.

»De misslagen van het Gouvernement en van al zijne handlangers, voornamentlijk echter de militairen, zijn ontelbaar geweest."

Falck, *Brieven*, bl. 313.

IV.

De Belgische koningskeuze.

Het lag wel eenigszins in den aard der zaak, dat, nu door de revolutie was gebleken, dat de vereeniging van Noord- en Zuid-Nederland geene bron van kracht doch oorzaak van zwakheid zou zijn in het statenstelsel met betrekking tot Frankrijk, de overige mogendheden zeer weinig voor het gewelddadig handhaven dier vereeniging gevoelden; maar om dezelfde reden, die tot den kunstmatig aangelegden band had geleid, moesten zij in de allereerste plaats afkeuren en blijven beletten, dat uit de afscheiding eene samenvoeging bij Frankrijk zoude volgen. Van hare sympathie konden de revolutionnairen zich dus slechts verzekerd houden, indien tot *zelfstandigheid* werd besloten. Dan echter tevens *geene republiek*; niet alleen het reactionnaire Europa van dien tijd zoude het met leede oogen aanzien, maar ook het Frankrijk van Lodewijk Filips in het bijzonder wenschte daarvan als eene bedreiging niet te weten. »Ik wilde", schreef uit dien hoofde Falck aan Van Lennep, »om een lief ding, dat het Congres te Brussel de Republiek proclameerde. Dat zoude Louis Philippe een doorn in het vleesch zijn" (*). De inderdaad bekwame leiders der omwenteling hadden echter politieken zin genoeg. Uit dien hoofde bewerkten zij, dat den 18den November 1830 de zelfstandigheid van den Belgischen staat werd geproclameerd, zoomede dat vier dagen later werd aangenomen het monarchaal beginsel.

Dus kwam men voor de koningskeuze te staan. Menigeen in den

(*) Dº. 30 Oct. 1830. *Brieven*, bl. 301, nº. 173. — Zie ook Palmerston's veroordeeling van de republiek in *Ambtsbrieven*, bl. 318—319.

lande wilde steeds den Prins van Oranje. Engeland steunde warm die candidatuur; de Prins van Oranje zelf bleef haar mogelijk achten en liet zich verleiden tot het uitvaardigen van een armzalig manifest, tot het schrijven van eene vrij nederige bede aan den Franschen koning. De Britsche vertegenwoordiger te Brussel, Lord Ponsonby, maakte er zich plaatselijk warm voor; de Fransche regeering wijdde zich even oprecht aan 's Prinsen belangen, ook plaatselijk. Verklaarbaar is het echter, dat velen, die de omwenteling tot stand hadden gebracht, geen heil konden zien in de verkiezing uit eene dynastie, nog kortelijk zoo verre verworpen; wilde men dan die keuze volstrekt niet, zoo ware het zeer zeker goede politiek, om ieder drijven in die richting te laten doodloopen op eene stellige verklaring van de volksvertegenwoordiging, die in duidelijkheid niets te wenschen zou overlaten, te weten, dat men van de Oranje-dynastie niet meer gediend zou zijn. »Il fallait, ce me semble", meende ook de heer Van der Duyn te recht (*), »couper ce noeud gordien." Dat geschiedde den 23sten November 1830 met de uitspraak: »Le Congrès national déclare, au nom du peuple belge, que les membres de la famille d'Orange-Nassau sont à perpétuité exclus de tout pouvoir en Belgique." Dat *voor altijd* was, gelijk mede Van der Duyn opmerkte, eene dwaasheid, want de toekomst heeft men nooit in handen en de Oranje's waren nooit geboren tirannen. De Willem de Derde van de 17de eeuw was de verdediger geweest van de constitutioneele vrijheid in Engeland. Diens voorvader, de eerste Willem, had aan het hoofd gestaan der grootsche beweging, die Europa voor geestelijke verstijving behoedde. De heerschende Koning Willem zelf mocht de eigenzinnigheid in persoon zijn geweest, mocht van grondwettige opvattingen geen juist begrip hebben gehad, mocht, geholpen door weinig verheven raadgevers, enorme politieke fouten hebben begaan: hij toch leverde evenmin stof voor een zijne onderdanen vervolgenden en onderdrukkenden dwingeland. Heel beschaafd Europa werd destijds reactionnair geregeerd: Frankrijk en Engeland zoogoed als Pruisen en Oostenrijk. Bij de toestanden daar, om van de kleine Duitsche staten niet te spreken, was Nederland in vele opzichten een dorado; men moet een werk lezen als dat van Stern, om een goed overzicht te erlangen van den bedroevenden staat der landen elders, Groot-Britannië niet uitgezonderd. Had men in het zuiden slechts rustig den loop der tijden willen afwachten, het Belgische volk zou evenzeer langs den gewonen weg van verkiezingsstrijd, zonder »helden" en zonder, God betere 't, »martelaren", de vrijheden hebben verkregen, waarnaar het zoozeer toonde te verlangen, maar die het noch onder Spaansch noch onder Oostenrijksch noch onder Fransch gezag had durven eischen. Het revolutietje van 1830, dat geen enkel groot beginsel vertegenwoordigde, heeft 'n Nothomb tot eene caricatuur gemaakt, waar hij het schetst als eene wereldschokkende gebeurtenis — 'n »grand drame

(*) Bl. 241.

qui occupait le monde" —, vervullende België daarbij natuurlijk »un grand devoir en s'associant aux vues pacifiques des cabinets" (*). Hoe veel nuchterder en hoe waar was daartegenover niet Talleyrand's vermaning aan Palmerston ... »*Ce n'est qu'une petite chose*" (†)!

Maar de opgeblazenheid van het oogenblik kende geene grenzen. Nothomb, telkens overhoop met de wijsbegeerte der geschiedenis, warrelt de 80-jarige oorlog door het hoofd, waar hij de Congresverklaring op 23 November 1830 vereenzelvigt met .... de afzwering van Filips van Spanje (§)!

Al was echter ook de Prins van Oranje in ieder opzicht voor den Belgischen troon een juweel geweest, het destijds zoozeer onder den invloed van het Katholicisme staand Congres zou hem toch niet geduld hebben (**); in den tweeden zoon van Lodewijk Filips, den Hertog van Nemours, vond deze richting een veel meer aanbevelenswaardigen candidaat. Maar daarmede begint eene zeer malle geschiedenis. Het moet nog bewezen worden, dat aan het land, geregeerd uit een stamhuis, waarvan een lid elders monarch wordt, deze verwantschap aan de monarchieën ten goede komt in politieken invloed. Nochtans is dat menigmaal gevreesd geworden; wijzelven behooren tot een geslacht, dat den Fransch-Duitschen oorlog eruit zag ontstaan. Nu, zoo ook beschouwde Palmerston het Nemours-incident als een middellijken aanslag van Frankrijk op België's onafhankelijkheid; en Lodewijk Filips, van geene vredebreuk met Engeland willende weten, had dientengevolge den 4den Januari 1831 den Belgischen vertegenwoordiger te Parijs, den heer Gendebien, medegedeeld, dat van deze candidatuur niets kon komen. Niettemin bleef men in België haar levendig houden, hetgeen men in Engeland, zeer ten onrechte trouwens, als eene ondergestoken kaart van Frankrijk beschouwde en zóó hoog opnam, dat den 24sten Januari Lord Grey aan Talleyrand de mededeeling deed, dat het die keuze als eene verkapte verovering door Frankrijk beschouwen moest en zij dus dezelfde vijandelijkheden zou ten gevolge hebben, als wanneer België eenvoudig geannexeerd werd verklaard (††).

Viel Nemours weg, dan zou de meeste kans van slagen hebben de

(*) I, bl. 337, 353. (†) Bulwer, bl. 52.

(§) „Le Congrès belge, en prononçant l'exclusion de la maison d'Orange, n'a rien fait d'insolite; il a suivi l'exemple de Guillaume d'Orange, qui provoqua l'édit du 26 juillet 1581, par lequel les États-Généraux de Hollande déclarèrent Philippe II *parjure et déchu de la souveraineté*." Men vindt dezen nonsens in dl. I, bl. 361. Ook elders in zijn werk kan men dergelijke onhistorische vergelijkingen lezen.

(**) »Les catholiques n'en voulaient point et n'en voudraient jamais." Talleyrand, 17 Jan. 1831, IV, bl. 14. »Il paraît démontré ici que ce sont les prêtres qui animent le peuple, et qui dominent sourdement les délibérations du congrès." Id., 27 Nov. 1830, III, bl. 416. — »Louis Philippe heeft reeds met Lord Stuart (*den Engelschen gezant te Parijs*) over den stijgenden invloed der geestelijkheid in een toon van groote bekommering gesproken." *Ambtsbrieven*, bl. 319.

(††) De data van 4 en 24 Januari bij De Broglie, IV, bl. 255, noot 2. — Uit een brief d.d. 30 Dec. 1830 van Sébastiani aan Talleyrand blijkt, dat reeds dien dag Gendebien de mededeeling van den Koning had gekregen; zie Talleyrand, III, bl. 442. Men zie verder Palmerston's brief aan Granville bij Bulwer, bl. 37—38.

zoon van Eugène de Beauharnais en van eene Beiersche prinses, de Hertog van Leuchtenberg. Het ongeluk wilde echter, dat de regeering van Lodewijk Filips verklaarde in geen geval een Napoleonide tot koning van België te zullen dulden, en wijl België aan Frankrijk's steun alles bleef gelegen, durfde men ook deze candidatuur niet doorzetten.

Zoo stelden juist de twee mogendheden, die feitelijk den jongen staat in bescherming hadden genomen, het volk met eene voor het nationaal gevoel hinderlijke afwijzing teleur, eene teleurstelling, waarvan Holland ook dupe is geworden: vandaar eenige uitvoerigheid over deze koningskeuze.

Allerzonderlingst is hier Frankrijk's houding geweest; zij gaf tot heel wat billijke critiek aanleiding. Door de Nemours-weigering werden de kansen van Leuchtenberg ten zeerste versterkt, en om nu dezen candidaat onmogelijk te maken, wilde de Fransche regeering wel zien, dat bij de stemming door het Brusselsch congres over Nemours-Leuchtenberg gene de overwinning behaalde, deze de nederlaag leed: dan kon nog altijd voor Nemours officieel bedankt worden (*). Lodewijk Filips wilde dat ook wel, zegt De Broglie, omdat hij zich door Palmerston's hoogen toon over de Nemours-keuze geërgerd gevoelde; tegenover het Fransche volk, toch al zoo prikkelbaar bij Britannische aanmatiging, wenschte de Koning gelegenheid te hebben zijne algeheele vrijheid van handelen te toonen; het is mij echter niet duidelijk, in hoever dit stellig bedanken *na* de keuze minder het wijken voor Engeland's wenschen aan den dag bracht. Hoe ook, men zag nu het zonderlinge spel te Brussel gespeeld, dat de Fransche commissaris van de Conferentie de verwachting voedde van het berusten in de Nemours-keuze, indien voor het voldongen feit zijne regeering werd geplaatst; dat daarentegen de Engelsche commissaris, ofschoon zich niet in dezelfde mate blootgevende, niet slechts met groote heftigheid tegen die candidatuur opkwam, doch door veelbeteekenend zwijgen prikkelde tot de keuze van Leuchtenberg (†). Hoe meer de dag der stemming naderde, hoe meer de hartstochten rezen, toen de Fransche commissaris Bresson een afdoend middel te baat nam, om de Nemours-keuze te zien doorgedreven.

Tot de grootste grieven in België tegen de Conferentie behoorde, dat deze zich tegenover den wordenden staat liet gelden, niet als eene bemiddelende, maar als eene dwingende macht. België wilde niet meer, gelijk in '14 en '15 (§), het product zijn van eene diplomatieke vinding, maar het wenschte zich te toonen een zichzelf vormenden staat, en daarin werd het, meende men er, aanhoudend door de Londensche pentarchie verhinderd. De Fransche minister van Buiten-

(*) De Broglie, IV, bl. 270.

(†) Zie de belangrijke beschouwingen bij De Broglie, IV, bl. 259.

(§) Den 16den Augustus 1814 schreef ook Falck aan Van Lennep: »De geallieerden hadden zich in den kop gehaald, dat zij voor Voogden der Belgen moesten spelen." *Brieven*, bl. 210.

landsche Zaken, Generaal Sébastiani, coquetteerende met Belgische populariteit, die onder de Nemours-quaestie zeer leed, deelde nu den commissaris Bresson te Brussel mede, dat de regeering tegen een belangrijk Londensch protocol, *ofschoon door Talleyrand geteekend*, bezwaar maakte en dat zij de Conferentie inderdaad slechts als bemiddelaarster beschouwde. Dat was koren op den molen van den heet gebakerden Bresson, om de keuze in de verlangde richting te doen leiden, niettegenstaande hij — nadat den 19den Januari door Lebeau de Hertog van Leuchtenberg was voorgesteld en het Congres de beslissing verdaagd had, ten einde zich te vergewissen, of werkelijk Nemours zou geweigerd worden, — uitdrukkelijk had medegedeeld van Generaal Sébastiani een brief te hebben ontvangen, houdende, dat Nemours geweigerd en Leuchtenberg niet aangenomen zou worden, »combinaison de nature à troubler la tranquillité de la France". Onder deze omstandigheden brak de dag aan, waarop de koningskeuze zou plaats vinden, namelijk de 29ste Januari 1831; de zitting van het Congres zou hierover duren tot 3 Februari (*).

Daar het Congres steeds neigde naar Leuchtenberg, werd er door de zorgen van Bresson bij het einde van den eersten dag der zitting een aan hem gerichte brief van Sébastiani voorgelezen, dat Frankrijk die keuze als eene daad van vijandschap zou beschouwen en Bresson dan België dadelijk had te verlaten. In volgende zittingen bleek dat schrijven echter geen voldoenden indruk te hebben gemaakt, en het was uit dien hoofde, dat op het oogenblik, dat men tot de stemming zou overgaan, namelijk ter zitting van 3 Februari, het lid Van de Weyer nog den volgenden brief voorlas, dien Sébastiani aan Bresson had gericht:

»Monsieur, si, comme je l'espère, vous n'avez pas encore communiqué au Gouvernement belge le protocole du 27 du mois de janvier, vous vous opposerez à cette communication, parce que le Gouvernement du Roi n'a point adhéré à ses dispositions. Dans la question des dettes, comme dans celle de la fixation de l'étendue et des limites des territoires belges et hollandais, nous avons toujours entendu que le concours et le consentement libres des deux États étaient nécessaires. La Conférence de Londres est une *médiation* et l'intention du Gouvernement du Roi est qu'elle n'en perde jamais le caractère" (†).

Dat werkte! De regeering van Lodewijk Filips, zoo uitdrukkelijk verklarende zich om de geheele Conferentie zoo noodig niets te bekommeren, verloochende zelfs daarvoor haar eigen Londenschen gevolmachtigde, zou nog minder malen om het gezwets van Palmerston, tegen de Nemours-keuze aangeheven. Zoo werd Leuchtenberg de nederlaag toegebracht met 75 tegen 97 stemmen, die op Nemours vielen. Intusschen had twee

(*) Verg. o. a. Nothomb, I, bl. 142; Freson bij Lebeau, bl. 31—32, 49—51.

(†) Door Freson medegedeeld in Lebeau, bl. 51—54, en bij Talleyrand, IV, bl. 54, noot.— De Broglie verhaalt (IV, bl. 273), dat de beide brieven den 3den Februari zouden zijn aangeplakt »dans les salles attenant du Congrès". Hiermede schijnt in strijd De Broglie's eigen aanteekening in Talleyrand, IV, bl. 67, noot 1.

dagen te voren de Conferentie geprotocold tegen Nemours, namelijk dat eene keuze uit de regeerende geslachten der pentarchen »serait invariablement rejetée" (*). Om echter ook een pleiziertje aan de Fransche regeering te doen, nadat zij had bericht voor Nemours stellig te zullen bedanken, protocolleerden de pentarchen, nu vertegenwoordigd door zeven gemachtigden, den 7den Februari, — niettegenstaande toen reeds de nederlaag van Leuchtenberg hun bekend was (†)! — dat deze vorst »ne serait reconnu par aucun des cinq Cours" (§)! — »La facilité et la promptitude avec lesquelles cette double décision fut prise rendent plus difficile", merkt De Broglie te recht op (**), »à comprendre et à excuser la mauvaise grâce et le sot calcul qui les avaient retardées si longtemps."

In weerwil van dit alles toog eene Belgische commissie, met den heer Erasmus Surlet de Chokier aan het hoofd, naar Parijs, om Koning Lodewijk Filips toestemming te verzoeken voor de aanneming van de kroon door Nemours; den 17den Februari keerde ze met eene weigering naar Brussel terug, terwijl Bresson, te zeer gecompromitteerd, de Belgische hoofdstad als commissaris der Conferentie voorgoed moest verlaten, waar hij vervangen werd door Generaal Belliard. Hoog was intusschen de verbittering der Belgen tegen de Fransche intriges gerezen; het middel, om deze strooming andermaal te doen keeren, werd geschonken, door aan wenschen van Hollandsche zijde, ook waar die volkomen billijk en gerechtvaardigd waren, niet toe te geven, wanneer België slechts bezwaren verkoos te maken.

V.

De XVIII Artikelen.

Den 20sten Januari 1831 had de Conferentie weder eene voor België's toekomst beslissende vergadering van twee uur 's middags onafgebroken tot halfelf 's avonds gehouden. Talleyrand kreeg er onder bijzondere waarborgen de zelfstandigheid van den nieuwen staat door in weerwil van het tegen zijne wenschen sterk uitkomend verzet. Het

(*) Het 14de protocol. Talleyrand zegt (IV, bl. 42): „Je me refusai formellement à signer ce protocole qui semblait manifester de la méfiance envers la France." De Broglie volgt die mededeeling: zie diens artikel, bl. 275, noot, IV. Aangezien echter in de *Papers*, A, onder het protocol de naam van den Franschen diplomaat als tweeden onderteekenaar voorkomt, zal men onder deze weigering moeten verstaan de volgende slotzinsnede van het protocol: »Le Plénipotentiaire de France a pris la question *ad referendum*, afin de recevoir les ordres de sa Cour, qui lui parviendraient incessamment." — Nothomb zegt, (I, bl. 146), dat ook Leuchtenberg bij dit protocol werd uitgesloten, hetgeen positief onjuist is; voor de opvatting der Conferentie destijds is dit onvermeld laten integendeel belangrijk.

(†) Fresson bij Lebeau, bl. 48.

(§) Het is het protocol, no. 15, door eene drukfout in de *Papers*, A, bl. 40, gedateerd 1 Februari. Ten onrechte zegt Nothomb (I, bl. 146), dat bij dit protocol de uitsluiting van Nemours en Leuchtenberg *bevestigd* werd. Wat den eerste betreft: er werd daarin slechts aanteekening gehouden van Talleyrand's mededeeling, dat zijne regeering hem bericht had gezonden over het handhaven der weigering van de Nemours-keuze; wat den tweede aangaat: in dit protocol van no. 15 werd voor het eerst Leuchtenberg uitgesloten.

(**) IV, bl. 275.

protocol van dien dag (*) stelde op den voorgrond, dat de Belgische troepen, blijkens ontvangen bericht van het Voorloopig Bewind, bevel hadden ontvangen zich van Maastricht's omgeving terug te trekken en voor het vervolg alle aanleiding tot vijandelijkheden te vermijden (†); verder overwogen de heeren, dat »zij zich door de inlichtingen van hunne commissarissen hebben kunnen overtuigen, dat, ten gevolge van dezen terugtocht der Belgische krijgsbenden, aan de stad Maastricht de volkomen vrije gemeenschap zal verzekerd worden, welke aan dezelve toekomt"; — al welke fraaie zaken, het zij tusschen twee haakjes gezegd, *niet* aan de werkelijkheid zouden beantwoorden —; dan wordt opgemerkt, dat ze er niet aan twijfelen, dat ook de Koning der Nederlanden gevolg zal hebben gegeven aan den aandrang tot het opheffen der Schelde-belemmeringen; vervolgens gebluf, dat »zij overigens de noodige maatregelen vastgesteld hebben, voor het geval, dat de bepalingen van dit protokol verworpen of overtreden wierden"; eindelijk, hoerah! dat »thans de dag verschenen is, dat de wapenschorsing, waarin de vijf Mogendheden belangstelden, volkomen moet tot stand gekomen zijn".

Op deze gronden beschreef de pentarchie in acht artikelen »de grondbeginselen" voor »de toekomstige onafhankelijkheid van België". Art. 1 gaf aan Nederland de grenzen van 1790; 2 wees het overige aan België toe, behoudens Luxemburg; 3 handelde over de vrije vaart op de rivieren; 4 regelde de ruiling van enclaves. — Dan toonen de heeren een oogenblikje te willen verpoozen, om zich als volgt van het verrichte rekenschap te geven:

»Wegens deze eerste artikelen overeengekomen zijnde, hebben de Gevolmagtigden hunne aandacht gerigt op de middelen, om het werk des vredes, waaraan de vijf mogendheden eene ijverige zorg hebben toegewijd, te bevestigen, en om de beginselen, waarop derzelver gemeenschappelijke staatkunde berust, in het ware daglicht te plaatsen.

Zij zijn eenstemmig van gevoelen geweest, dat de vijf Mogendheden het aan hunne welbegrepene belangen, aan hunne eensgezindheid, aan de rust van Europa en aan de vervulling der inzigten, uitgedrukt in hun protokol van 20 December (§) verschuldigd waren, eene plechtige verklaring, een sprekend bewijs te geven van hun stellig voornemen, om noch bij de beschikkingen ter zake van België, noch in eenige andere omstandigheid, welke zich nog zoude kunnen opdoen, eenige vergrooting van grondgebied, eenigen uitsluitenden invloed, eenig afzonderlijk voordeel te willen hebben; en om aan dat land zelf, zoowel als aan alle staten, die hetzelve omringen, de best mogelijke waarborgen van rust en veiligheid te geven."

Na aldus der wereld te hebben verkondigd, dat Frankrijk geen hap in eens andermans grond zal doen — dit was de bedoeling —, procla-

(*) Het 11de, o. a. opgenomen in onze *Staatscourant* van 7 Maart 1831.
(†) Het bericht vormt eene bijlage van het protocol. Zie o. a. *Papers*, A, bl. 28.
(§) Zie bl. 25, vorige aflevering.

meeren de artikelen 5 en 6, dat België »voor altijd een onzijdigen staat" zou uitmaken, terwijl de vijf mogendheden waarborgden »deze duurzame onzijdigheid, alsmede de uitgestrektheid en de onschendbaarheid van deszelfs grondgebied, binnen de voormelde grenzen". Ziedaar Talleyrand's overwinning: het barrière-stelsel met één slag vernietigd. Hij had ook Luxemburg in die onzijdigheidsverklaring willen opgenomen zien, maar dat was afgestuit op het blijvend verzet van den Pruisischen gemachtigde Von Bülow; men koos daarom een middelweg, namelijk door bij art. 8 te bepalen, »om, zoodra de schikkingen ten opzichte van België zullen geëindigd zijn, en behoudens de rechten van derden, de vraag te onderzoeken, of het mogelijk zoude zijn, de weldaad der onzijdigheid, welke aan België gewaarborgd is, ook tot de naburige staten uit te strekken" (*).

Stralend van tevredenheid, haastte de Fransche vertegenwoordiger zich de regeering te Parijs van dit werk zijner handen kennis te geven (†); bijna opgewonden — het gaat anders niet aan, daarvan bij een man als den Franschen diplomaat te spreken, — is het schrijven erover, dat hij richtte aan Mevrouw Adélaïde. Frankrijk, nu niet alleen ten zuiden door de Zwitsersche onzijdigheid beschermd maar ook ten noorden door de Belgische, had alzoo beter dan eenig ander rijk van het vasteland degelijke verwering op zijne grenzen. »U, Mevrouw, aan wie ik al mijne indrukken, ook die der ijdelheid, vermag terug te geven, durf ik verzekeren, dat de dag van gisteren eene goede plaats in mijn leven inneemt. Met een enkelen pennestreek heeft de Koning vernietigd een der eischen van den vreemdeling, die beleedigend zijn voor den nationalen trots. Maar ik wacht uw antwoord, want ik kan slechts werkelijk tevreden zijn, indien gij het zijt" (§).

Mocht men ook lachen om die hoog opgevijzelde neutraliteit als eene onmogelijke zaak, er was gebleken, oordeelde Talleyrand later, toen hij zijne gedenkschriften samenstelde, dat ze een stevigen grondslag had, indien Frankrijk maar niet meer tot de dwaasheid kwam, om heel Europa tegen zich in het harnas te jagen (**). Onder degenen, die de Belgische neutraliteit onmogelijk hadden verklaard, behoorde onze Thorbecke (††), behoorde ook de Belgische abt Van Geel (§§); kortom, Nederlandsche of Nederlandschgezinde schrijvers, die alleen waarborgen tegen Frankrijk's heerschzucht zagen in een vereenigd koninkrijk aan zijne noordergrenzen. Niet alzoo Falck. De vereeniging nu eenmaal, en te recht, eene verloren zaak achtende, verklaarde hij zich »ten volle" tevreden èn met het protocol èn met de bepaling

(*) Zie hierover o. a. ook Palmerston's brief bij Bulwer, bl 34.

(†) Zie den brief bij Talleyrand, IV, bl. 18.

(§) Zie den brief bij De Broglie, IV, bl. 267.

(**) Talleyrand, IV, bl. 37: »Cette neutralité, sur laquelle on essaya d'abord de plaisanter comme d'une impossibilité, est cependant plus solide et sera, j'espère, plus durable qu'on ne la suppose, tant que la France", etc.

(††) »België kan niet onzijdig worden verklaard, gelijk Zwitserland," Sept. 1830, bl. 15.

(§§) Zie bl. 9—10: »garantie dérisoire".

daarin, »dat België, even als Zwitserland, eene altoosdurende onzijdigheid zal genieten, waardoor dan die netelige kwestie omtrent onze zuidelijke vestingen uit den weg wordt geruimd" (*).

Het protocol van 20 Januari was echter geen volledige arbeid; spoedshalve had Talleyrand er die onzijdigheid slechts doorgehaald, doch art. 7 bepaalde, dat nog geregeld moesten worden de »algemeene beginselen voor de schikking ten opzigte van de geldmiddelen, den handel en andere, welke, tengevolge van de afscheiding van België en Holland, noodzakelijk worden". Hiermede was de Conferentie bij haar protocol van den 27sten Januari gereed. Te gelijk echter achtte zij het noodig, de elf artikelen van dit stuk »in de meest voegzame" wijze te vereenigen met de zeven van het vorige, en aldus ontstond de eerste editie der befaamd geworden XVIII Artikelen, houdende, zooals het heet, de *Grondslagen, bestemd, om de onafhankelijkheid en het toekomstig bestaan van België te vestigen* (†). — Befaamd geworden: want nu gebeurde, wat Falck slechts onder zeker voorbehoud zijn gunstig oordeel over het beslag der scheiding deed uitspreken, denkende namelijk, schreef hij, »aan de raddraaijers in Brussel", »welker halstarrigheid dat beslag schier onmogelijk maakt".

De Conferentie had nog zoo haar best gedaan, om de Belgen nu niet boos te maken. Willende toch ontzien de over de koningskeuze opgezweepte hartstochten, waren de Grondslagen gesplitst in twee hoofdstukken: het eerste met 9 artikelen, houdende, zooals het hoofd luidde, *Fondamenteele schikkingen*, waaraan m. a. w. niets meer te veranderen zou vallen; het tweede evenzeer met 9 artikelen, doch slechts geheeten »*Schikkingen*, VOORGESTELD voor de verdeeling der schulden, en ten opzigte der handelsvoorregten, welke daarvan het gevolg zijn". Met die *Arrangements proposés* had Talleyrand de bedoeling, om aan de Belgen te kennen te geven, dat hierover nog wel te praten zou zijn (§); ja, zóózeer meende men de stemming te Brussel te moeten ontzien, dat aan de vertegenwoordigers der Conferentie aldaar werd opgedragen, om met de mededeeling van het protocol voorzichtig te wezen en er niet toe over te gaan, tenzij ze het geschikt achtten (**). »En vous confiant Messieurs", luidde het slot van dit schrijven der Conferentie aan commissarissen (††), »le soin de les faire connoitre et apprécier, la Conférence de Londres vous accorde toute la latitude qui pourra vous faciliter les moyens d'obtenir ce résultat si important,

(*) Zie *Brieven*, n°. 178.

(†) In de *Staatscourant* van 7 Maart 1831; het is het 12de protocol. Zie Talleyrand's brief bij de opzending aan zijne regeering in Talleyrand, IV, bl. 35.

(§) »Ce titre indique positivement que nous n'avons pas voulu trancher de notre propre autorité toutes les questions": Talleyrand in een schrijven aan zijne regeering, IV, bl. 46. — Zie ook De Broglie, IV, bl. 272.

(**) »Sonder les personnes influentes avec lesquelles ils sont en rapport sur l'effet probable de ce protocole"; »prudence de fixer le moment opportun pour en faire usage". Brief als in de vorige noot.

(††) Zie *Papers*, A, bijlage, n°. 3, van het 12de protocol op bl. 39.

et il vous appartiendra de communiquer nos propositions de la manière et dans le moment qui vous paroitront le mieux en promettre le succès."

Zonderlinge loop der omstandigheden. Terwijl Talleyrand met innige voldoening op zijn arbeid neerzag, kreeg hij het bezoek van een zendeling van Sébastiani, den Generaal Flahaut, wellicht den lezer meer bekend als de veroveraar van vrouwenharten, waaronder dat van Koningin Hortense. Deze diplomaat-krijgsman-hoveling, vader van den Hertog De Morny en vermoedelijk de zoon van Talleyrand (*), had een ontwerp bij zich tot verdeeling van België, waarin ook Pruisen zoude deelen. En om de kroon op dit afbreken van de pas in elkaar gezette onzijdigheid te stellen, verklaarde verder Sébastiani, naar wij reeds lazen, bezwaren te hebben tegen het homologeeren van hetgeen zijn gezant zooveel arbeid ten opbouw had gekost! Het spreekt te zeer tegen de gedachte, dat, gelijk Palmerston beweert, Talleyrand niet dan met de grootste moeite van zijne annexatie-denkbeelden was terug te houden; hij behandelt in zijne gedenkschriften Flahaut's plannen te ernstig als politieke tinnegieterij; hij schrijft met te veel geestdrift aan Prinses Adélaïde over zijne vorming van den Belgischen staat; hij rapporteert met te veel aandrang zijne regeering over de mogelijkheid van algemeenen oorlog, tenzij Frankrijk zich kalm houde, dan dat voor Palmerston's beschuldiging, die dezen gewichtiger maakte bij zijne omgeving, voldoende grond zou bestaan (†).

De groote bekwaamheid van den Franschen diplomaat blijkt niet gering in deze hoogst moeilijke omstandigheden. Ziedaar feitelijk den man bespottelijk gemaakt bij zijne collega's der Conferentie; al het werk, ook dat over de onzijdigheid, op losse schroeven; voor de positie der Conferentie, Europa ten spot, in eens een groot vraagstuk gesteld. Maar de dwaasheid van Sébastiani was zóó kolossaal, dat het Talleyrand niet te veel moeite kostte, om den heelen minister om zijn vinger te doen draaien. Lodewijk Filips ging op dien weg terug, om ten slotte zich uitdrukkelijk met de Conferentie homogeen te verklaren, van welke gelukkige gebeurtenis het protocol d.d. 17 April 1831 aanteekening hield (§). Wèl verdiende de ambassadeur, het standpunt in aanmerking genomen, de waardeerende getuigenis van zijn meester, waar deze door zijne zuster aan hem spatieerend deed schrijven: »Il me dit de vous dire que vous avez surpassé son attente par l'habilité et la hardiesse avec lesquelles vous avez amené la conférence à *fendre* le royaume des Pays-Bas et à détacher la Belgique de la

(*) Zie o. a. *Deutsche Rundschau*, Maart 1903, bl. 380, de herinneringen van Mevrouw De Bray: »Aus der Berliner Hofgesellschaft". Flahaut overleed den dag der gevangenneming van Keizer Napoleon III.

(†) »Il ne me fallait pas beaucoup de réflexion pour démontrer combien un pareil projet était insensé, dangereux, opposé au maintien d'une paix durable et avant tout aux vrais intérêts de la France, en supposant même qu'il pût être accepté par les autres puissances." Talleyrand, III, bl. 411. — Zie ook over Flahaut's verdeelingsplannen de *Ambtsbrieven*, bl. 321.

(§) Het 21ste protocol.

Hollande, ou plutôt à faire reconnaître leur indépendance l'un de l'autre" (*).

VI.

Van den Tiendaagschen Veldtocht.

»Moet de Koning, tegen alle redelijke gronden aan, afstand doen van België, alléén omdat de Kabinetten de roekeloosste der omwentelingen erkennen? Het kan onvermijdelijk zijn, het onregt te lijden; nimmer, zich zelven te vernederen. Eene kleinhartige overgave der regten van de Nederlandsche zijde zal, hoe de zaak later keere, niet weder ingehaald of goed gemaakt worden." Aldus Thorbecke in die dagen (†). Het volk wilde die *kleinhartige overgave* niet, de regeering evenmin. Er waren oogenblikken van zwakheid geweest, zooals aan de besten der menschen, aan de uitstekendste regeeringen wel eens onder omstandigheden kunnen overkomen; zoo mogelijk dat treurig verleden in zedelijk opzicht goed te maken, mocht heeten heilige plicht. Geene enkele beleediging was der natie bespaard geworden. Telkens en telkens had onze regeering de voorstellen der mogendheden aangenomen; het ware genoeg, dat België ze van de hand wees, bezwaren maakte, of ziedaar alles weder op losse schroeven. Van een dwingen, om in te gaan, werd wel hoog in den Londenschen papierwinkel opgegeven, maar als het erop aankwam, bleek dat slechts geschreven voor de eene partij, de Nederlandsche, niet voor de andere. Werd de brutaliteit van zich onschendbaar achtende opstandelingen gevoelig dezerzijds gestraft, zij schetterden van verraad, van overrompeling, van wreedheid. Deed men dezerzijds ernstige diplomatieke stappen tegen de schreeuwende overtreding van de voorwaarden des wapenstilstands, gelijk ten aanzien van Maastricht niet ophield, een geenerlei uitwerkend protocol was de dooddoener. Eerst uitgenoodigd, om aan de beraadslagingen der Conferentie deel te nemen, moesten onze vertegenwoordigers te Londen de beleediging slikken, dat ze op de meest onheusche wijze, zonder eenige verschoonende waarschuwing, daarvan buitengesloten werden. Terwijl men onze diplomatie toonde ter zijde te stellen, werd het koek en ei met de Belgische vertegenwoordigers, die zich naar de Britsche hoofdstad uitgenoodigd zagen. In het nationaal congres te Brussel hoorden we ons uitgescholden voor het lafste volk van Europa en er was niemand in deze vergadering van aartsschetteraars, die tegen de domheid meende te moeten opkomen (§). »Il est question de l'honneur, de l'honneur national", schreef Van Hogendorp aan Brougham. Eene van de laatste der brutaliteiten was wel de befaamde nota d.d. 9 Mei 1831, die de Belgische Minister van Buitenlandsche Zaken Lebeau rechtstreeks waagde te richten aan onzen Minister Verstolk. België, een korten tijd ook verlaten door de

(*) Talleyrand, IV, bl. 175.) Bl. 63. — 31 Dec. 1830.

(§) Zie den brief van G. K. van Hogendorp in *Brieven*-Hogendorp, VII, bl. 214.

mogendheden, meende zich nu wel te kunnen redden, door de Nederlandsche regeering uit te noodigen gezamenlijk te onderhandelen, dus buiten de Conferentie om. Wilt ge dat niet, schreef deze Jozef, of zoudt ge soms geen antwoord geven (gelijk inderdaad geschiedde), »dan", besloot het fraaie staatsstuk, »is het te denken, dat België onmiddellijk tot het hervatten der vijandelijkheden zoude moeten besluiten" (*). Destijds was de regeering te Brussel in handen van den regent Surlet de Chokier, die, gehoord den ministerraad, den brief had doen afgaan. De toon der heeren was zóó hoog geworden, dat men ze ook in het buitenland »belachelijk" verklaarde te vinden (†).

Dadelijk dus gaan vechten! En wie was de steller van het stuk? Dezelfde advocaat nota bene, die in zijn *Essai* van twee jaren later zou gaan vertellen, dat de Nederlanders met het »onmiddellijk" hervatten der vijandelijkheden zoo vuilaardig hadden gehandeld (§)!

Over en weer wapende men zich voor den naderenden strijd; in België echter met minder overleg en geestkracht, wijl aan de eigen leiders, die met hun gesnoef het volk bedorven hadden, de macht ontbrak, om zich voldoende dwingend en organiseerend te doen gelden. Nog dertien dagen vóór het aanvangen van den veldtocht, den 20sten Juli 1831, verklaarde het invloedrijke lid der volksvertegenwoordiging te Brussel, Charles de Brouckère uit Maastricht, dat veel kosten voor versterking van het leger niet noodig waren, aangezien eenige soldaten op klompen en voorzien van stokken voldoende zouden zijn, om de Hollanders te overwinnen (**)! Zulk vergif tegen nationale weerbaarheid was in België het maal van den dag en dat, terwijl de Nederlandsche wapening algemeen bekend en aan den wapenstilstand geene enkele opzegging verbonden was. Onze Koning had slechts voor zich oproerlingen, met wie hij geene officieele betrekkingen onderhield; wie het eindigen van den wapenstilstand had te vernemen, was de Conferentie en die kreeg er den dag, dat men ten strijde toog, kennis van. »On savait", erkent ook De Broglie, »que le roi Guillaume tenait son armée fortement reconstituée sur un pied de guerre, et rien ne l'empêchait (aucun armistice complètement régulier n'étant conclu) de franchir la frontière du soir au matin." — »En un mot, c'était une simple suspension d'armes, sans convention ni obligation réciproque, et qui pouvait être rompue à tout moment par un accès d'humeur de l'une des parties en présence" (††).

Het is ook geen napleiten onzerzijds geweest, dat in dit opzicht de gesloten wapenstilstand zijne zwakke zijde aanbood. Op het einde van 1830 was men nog in het stadium, dat eene Belgische overrompeling

(*) Onze *Staatscourant* publiceerde de malle nota in het nummer van 19 Mei 1831. De Nederlandsche regeering zond haar aan de Conferentie; zie *Papers*, B, bl. 37. — Ook o. a. opgenomen in het *Recueil*, I, bl. 177.

(†) Bulwer, bl. 57, noot.

(§) Zie bl. 3, vorige aflevering. — »La pièce même fut rédigée par M. Nothomb." *Essai*, I, bl. 166, noot 3.

(**) Zie Wüppermann, bl. 6—7. Zie ook de noot op bl. 22 aldaar.

(††) IV, bl. 242 en 278.

kon verwacht worden. Falck, aan de mogelijkheid van »overmagt" denkende, wilde de Conferentie ertoe brengen, dat ze stelliger waarborgen tegen een onverwachten aanval schonk. Het mocht hem echter niet gelukken en onder de redenen, die zij opgaf tot berusting in het ontworpene, behoorde, dat Holland voldoende krachtig zoude zijn zich te verdedigen, totdat hulp der mogendheden kon komen; deze wederlegging kwam onzen ambassadeur »vrij plausibel" voor, gelijk hij Verstolk rapporteerde (*). Geen woord derhalve van schending des volkenrechts, indien overval plaats vond; integendeel, men scheen zulks geenszins onnatuurlijk te vinden.

Rustig onze militaire krachten ontwikkelende, herwonnen wij bij de Europeesche volken de achting, welke zoozeer onder de bedrijven der laatste maanden te recht had geleden. »Die uitgebreide wapening is", schreef Falck aan Van Lennep in Maart 1831 (†), »zeker vergezeld van groote financieele bezwaren onder welke de welvaart der ingezetenen niet anders dan oneindig lijden en teruggaan kan. Ondertusschen strekt het tot troost te bespeuren en te weten dat onze houding en onze bereidvaardigheid tot allerleije opofferingen ten behoeve der goede zaak de stemming der vreemde natiën sedert het begin van dit jaar aanmerkelijk ten onzen gunste veranderd hebben. Meer dan ééne Regering ziet met welgevallen, dat zoo de oorlog op den duur niet te vermijden is, onze bondgenooten in Holland een nuttigen bijstand en steun zullen aantreffen. Wat ik u dus bidden mag, draag het uwe bij om de menschen te doen volharden en geduld te hebben." — Zóó liet men elkander de tanden zien, dat de Fransche vertegenwoordiger te Brussel, Generaal Belliard, 'n veertien dagen na Falck's brief getuigde, »qu'il n'était plus possible de donner l'assurance de conserver la tranquillité pendant une quinzaine de jours" (§). Als de Belgen het in het hart hebben, de Hollanders aan te vallen, schreef Palmerston ten gevolge van hun geschetter aan Granville den 29sten Mei 1831, dan zullen ze een voorbeeldigen lik uit de pan krijgen, naar alle waarschijnlijkheid van de Hollanders alleen, doch desnoods door de vijf mogendheden bijgestaan (**). Het oorlogzuchtig geschreeuw bleef intusschen dapper aanhouden. »Des bruits de reprises d'hostilités se font entendre de toutes parts", luidde Daine's rapport d.d. 30 Juni 1831 uit Hasselt aan den Belgischen minister van Oorlog, bezorgd als de bevelhebber was, dat hij zijne menschen niet in toom zou kunnen houden (††). In Antwerpen was het die eigen maand ook tot dadelijkheden van de Belgen tegen de Citadel gekomen: »Ils attaquent et ne tiennent aucun compte d'un armistice qui est cependant rigoureusement exigé par les puissances qui s'occupent d'assurer leur indépendance", klaagde Talleyrand aan

(*) *Ambtsbrieven*, bl. 325—326.

(†) *Brieven*, bl. 309, nº. 179 (eene drukfout maakte ervan nº. 174).

(§) Eenens, II, bl. 60. (**) »A most exemplary licking"; Bulwer, bl. 76.

(††) Voermanck, bl. 221.

zijne regeering (*). Onder die mogendheden rekende hij echter speciaal, gelijk wij weten, zijn eigen land en Groot-Britannië. Zij waren, naar zijn zeggen (†), de twee gendarmes, die ervoor oppasten, dat Holland en België niet het duel begonnen. Nothomb hoorden wij er mede aan herinneren, dat, zooals voor personen, ook voor de volken de wetten op het duel dienden geëerbiedigd te worden (§). Nu, één dier regelen is wel, dat men de politie niet moet gaan waarschuwen, wanneer de strijd zal plaats vinden. Het zou inderdaad eene ergerlijke zotternij geweest zijn, gerangschikt moeten worden onder hetgeen Talleyrand schamper noemde »les fanfaronnades des Belges" (**), indien wij eenige dagen te voren van de plannen tot aanval hadden kennis gegeven, terwijl de voorwaarden van den wapenstilstand er ons geenszins toe noodzaakten. Tòch bestond er eene verplichting ten dezen, die wij dan ook zijn nagekomen, hetwelk echter tevens te duidelijker in het licht stelt, dat zonder zulk eene aangenomen verplichting wij tot waarschuwing volstrekt niet gebonden waren. De bevelhebber van de citadel te Antwerpen had namelijk den 5den November 1830 met de stad een wapenstilstand gesloten, waarbij een tijd van vier dagen voor opzegging gesteld was, en zoo heeft Chassé bij een schrijven van 1 Augustus 1831 bericht, dat de wapenstilstand den 4den des avonds eindigde. Koning Leopold, die juist dien 1sten te Luik was gekomen, om met zijne schetterende onderdanen aldaar kennis te maken, ontving dit bericht in den avond van den 2den; begrijpende, dat het nu ernst zou worden, heeft hij het verstand gehad van zich de vernedering te getroosten, om de Fransche hulp illico in te roepen.

Ten einde in allen deele te begrijpen, welk dwaas figuur door onze regeering zou gemaakt zijn, indien zij, overeenkomstig Nothomb en zijne napraters, eenigen termijn gesteld had, waarop de vijandelijkheden zouden hervat worden, dient men zich te herinneren, welke boodschap nog vijf dagen te voren van de onwaardige Conferentie was ontvangen.

De XVIII Artikelen van 27 Januari 1831 waren onzerzijds aangenomen, wel is waar noode, maar dan toch stellig aangenomen. Onder de betuigingen van gelukwensching der leden van de Conferentie was daarvan aanteekening gehouden bij het protocol van 18 Februari (††). België wees natuurlijk weer de voorwaarden van de hand en bleef dat doen, ook na de aanzegging der Conferentie van 17 April, dat de territoriale regelingen waren *irrévocables* (§§). De Londensche heeren toonden toen werkelijk boos te zijn op de geraasmakers en stelden den 10den Mei een fatalen termijn van 1 Juni 1831 (***). Nu zou men zeggen, dat er bij het verloopen daarvan iets gebeuren moest; maar dwang was alleen

(*) IV, bl. 223.

(†) Kemper, bl. 145, en L. A., bl. 235. (§) Op bl. 3, vorige aflevering. (**) IV, bl. 262—263.

(††) Het 18de protocol. Al de stukken in de *Staatscourant* van 7 Maart 1831.

(§§) Protocol, nº. 22. (***) Protocol, nº. 23. Verg. Nothomb, I, bl. 215, noot 1.

aan het adres van Holland gericht! Reeds den 9den Januari te voren had intusschen het Haagsche kabinet doen weten, dat er wel eens een einde aan het betoond geduld kon komen, wanneer aangenomen verplichtingen niet werden vervuld of »ingeval de Conferentie mogt dreigen met het nemen van maatregelen van geweld" (*). Den 5den Juni volgde van onze gevolmachtigden eene scherper nota, waarin van »eenen gebiedenden plicht" gewaagd werd, dat, bijaldien België niet toetrad, onze Koning maatregelen zou nemen »zoowel in het belang zijner waardigheid, als in dat der veiligheid van Holland" (†). — In die dagen waren twee commissiën uit Brussel naar Londen getogen, de eene, ten einde zoo mogelijk wijziging te zien gebracht in de XVIII Artikelen; de andere, om den aldaar verblijvenden Prins Leopold van Saksen-Coburg de kroon aan te bieden (§). Dat gaf tot eene nog dreigender Nederlandsche nota van 22 Juni aanleiding, waarin werd medegedeeld, dat de vorst, die de souvereiniteit aannam zonder onderschrijving der XVIII Artikelen, van stonde aan beschouwd zou worden »in eene hostile houding" tot den Nederlandschen Koning en »als Hoogstdeszelfs vijand", zoodat geen andere weg zou overblijven »dan die van tot zijne eigen middelen toevlugt te nemen en een perk te stellen aan inwilligingen, welke niet meer bestaanbaar zouden zijn met de uit- en inwendige veiligheid van den Staat, en met de belangen zijner getrouwe onderdanen, reeds zoo sterk op het spel gezet, en welker volstrekte ondergang de uitslag der voortduring van de tegenwoordige crisis wezen zoude" (**). Waar zulk eene taal gesproken wordt, zou men het plichtmatig achten voor de regeering van het bedreigde land, dat zij alles voor den oorlog in gereedheid bracht; maar voor den heer Nothomb was ook dit nog niet duidelijk genoeg (††).

Met al deze dreigementen onzerzijds was de beleediging te grooter, toen de Conferentie, alsof er niets gebeurd ware, den 27sten Juni *nieuwe* XVIII artikelen inzond en aan den avond van dienzelfden dag Prins Leopold de souvereiniteit aannam (§§)! »La Belgique est sensiblement favorisée par ces stipulations, et elle le doit à l'influence de la France", berichtte andermaal Talleyrand met zelfvoldoening aan zijne regeering (***)! — Voor Falck was het toen het juiste oogenblik geweest, om erop los te gaan; dan toch zou zijns inziens de verwarring te Brussel nog veel grooter zijn geweest; Frankrijk had een minder goed voorwendsel gehad, om ter hulp te komen, »en de Engelsche Ministers zouden niet zoo boos

(*) Het protocol in de *Staatscourant* van 26 Januari 1831 in het Fransch; den volgenden dag in het Hollandsch.

(†) De brief in de *Staatscourant* van 17 Juni 1831.

(§) Zie o. a. Nothomb, I, bl. 187 v.v.

(**) De nota in het Fransch en in het Hollandsch gepubliceerd in de *Staatscourant* van 30 Juli 1831.

(††) I, bl. 216, noot 1: »Il est encore impossible d'assimiler cette note à une déclaration de guerre." (§§) Verg. Nothomb, I, bl. 206—207.

(***) IV, bl. 231. Het aanbiedingsstuk van 27 Juni weer in beide talen in onze *Staatscourant* van 21 Juli 1831. Het vormt eene der bijlagen van protocol d.d. 26 Juni 1831, n°. 26.

op ons geweest zijn als nu", schreef de ambassadeur d.d. 21 Augustus aan Van Lennep, »want hun lieveling Leopold had de kroon nog niet aangenomen die zij zich thans, als 't ware, verplicht achten om, het koste wat het wil, op zijn hoofd te houden" (*). Ook mij komt het voor, dat toen het beste oogenblik was aangebroken, om de daad bij het woord te voegen; doch, hetzij onze militaire macht nog niet voldoende bleek georganiseerd, hetzij het, gelijk Falck te kennen gaf, met den Prins van Oranje nog niet genoegzaam in het reine was (†): onze regeering begon met den 12den Juli eene nieuwe, breede nota in te zenden, houdende o. a., dat de Koning zich *gedwongen* zou zien, »om gewapenderhand billijke voorwaarden van scheiding te trachten te verwerven", terwijl ze andermaal herinnerde, dat vorst Leopold door de Nederlandsche regeering nu beschouwd moest worden »in eene hostile houding tegen haar geplaatst en als haren vijand" (§). De Conferentie antwoordde d.d. 25 Juli met eene vriendelijke uitnoodiging, om de onderhandelingen andermaal op te vatten; doch zij voegde er de uitdrukkelijke verklaring bij, — en het is hierop, dat ik de aandacht wilde vestigen, — dat een militair optreden onzerzijds *door de mogendheden zou worden belet*, »daar die hoven als waarborgen van de sedert de maand November j.l. bestaan hebbende wapenschorsing, door plechtige verbindtenissen, welke nog in volle kracht zijn, gehouden zijn om het hervatten der vijandelijkheden te voorkomen" (**). Het ware naïef, om met den heer Nothomb, daar vlak tegenin, aan de heeren te gaan zeggen: »Ja maar, denkt eraan: over 'n week zal het tweegevecht aanvangen." Zeker is het, dat wij dan in de kaart zouden hebben gespeeld van zoo'n fijn heer als Prins Talleyrand. Want als de bases van scheiding bij het 26ste protocol van 26 Juni 1831 door de Conferentie zijn vastgesteld (††), schrijft hij zijne regeering, ook bij de herinnering, dat soms leden der Conferentie bezwaar maakten de tegen Nederland gerichte stukken te onderteekenen, dat de Nederlandsche gemachtigden zich bij Lord Grey hadden beklaagd, evenwel zonder schriftelijk protest in te dienen; moeilijkheden waren van hen niet meer te wachten maar wel uit 's-Gravenhage: »C'est par cette raison que nous devons être satisfaits", voegde hij eraan toe, »que les articles joints au protocole numéro 26 y arrivent avec la signature des plénipotentiaires des cinq puissances; cette circonstance fera sentir au roi des Pays-Bas qu'il ne pourra être

(*) *Brieven*, nº. 185, bl. 323: »Onder ons gezegd en gebleven, mijn advies was geweest om in het laatst van Junij los te slaan, zoodra wij van de XVIII artt. kennis hadden gekregen en dus van de intentie om het ons gegeven woord te verbreken." Vergist de heer Falck zich hier niet? Op denzelfden 27sten Juni van de aanbieding der artikelen had Leopold de souvereiniteit aanvaard.

(†) »Maar ik vermoede, dat de wederverschijning van den Pr. van Or. aan het hoofd der armee toen niet genoegzaam voorbereid was." In den hiervoren vermelden brief aan Van Lennep.

(§) De nota in de *Staatscourant* van 21 Juli 1831. Zij is eene bijlage van het protocol, nº. 28, d.d. 25 Juli.

(**) In het hiervoren vermelde 28ste protocol. (††) Zie bl. 158 hiervóór, noot (***).

appuyé ouvertement, dans sa résistance, par aucun cabinet ayant de l'influence en Europe" (*). En toch, en desalniettemin, *fort mal à propos*, zegt de schalk, weerklonk kort daarop het Wilhelmus van Nassauen overwinnend, schoonvegend door de Zuid-Nederlandsche landouwen!

Eindelijk dan! zal Gijsbert Karel van Hogendorp gedacht hebben. Immers, reeds ruim een half jaar te voren was door hem d.d. 18 November 1830 geschreven: »Een zegt, dat de Hertog van Saxen-Weimar met vierduizend man naar Maastricht vertrokken is, om de stad van levensmiddelen te voorzien (†). In dezen oorlog met de rooverbenden, die geen de minste krijgstucht betrachten, moet men den vijand in het open veld op het lijf vallen. Men moet hem niet zoover laten komen, dat hij een stad belegeren of bombardeeren kan. Doch de oorlog wordt gevoerd, even zooals de politieke zaken worden behandeld, dat is beide slecht" (§). En den 4den Januari 1831 aan Generaal De Kock: »Zoo even lees ik in het *Journal de la Haye* met kapitale letters *Reprise des hostilités*, en dat Maastricht gebombardeerd wordt (**). Mij dunkt dat de gelegenheid daarmede overschoon is om met alle kracht op den vijand aan te trekken en hem tusschen twee vuren te brengen, namelijk ons leger en het garnizoen van Maastricht (††). Hem ter dege geslagen hebbende, zouden wij rechts aftrekken in de richting van Turnhout, hem in den rug vallen, en hem drijven naar Breda, ten einde hem ook daar tusschen twee vuren te stellen" (§§).

Als baanderheer der Hollandsche legerscharen was weder aangewezen de Prins van Oranje. Gedurende zijn verblijf in Engeland had hij niet de achting weten te winnen, die anders de grooten der aarde, zoolang de geldbuidel niets te wenschen overlaat, zoo gemakkelijk in het ongeluk kunnen erlangen. De feestroes scheen het verdriet te moeten doen vergeten, waar men waardige ingetogenheid, bij den rouw over het verlies van een schoon deel des rijks en over het geschokt vertrouwen bij het ander deel des rijks, op hare plaats zou hebben geacht. Zoo journaliseerde het Greville (***); zoo rapporteerde het

(*) IV, bl. 237—238.

(†) Inderdaad vond die tocht heen en terug plaats op 16—25 November 1830.

(§) Tot ergernis van Saksen-Weimar en tot diepe teleurstelling van Dibbets mislukten de plannen van den Hertog voor de herneming van Venlo door den wapenstilstand, die bovendien geenszins Maastricht uit zijn moeilijken staat redde.

(**) Het bericht was onjuist. Maastricht is nooit in de revolutiedagen gebombardeerd geworden; wel echter heeft men er eens aanstalten toe willen maken, doch dan kwamen Dibbets' uitvallen tusschenbeide.

(††) Dit komt ook voor in de later opgemaakte oorlogsplannen, behoorende tot den Tiendaagschen Veldtocht, en het heeft mede zoo plaats gehad.

(§§) *Brieven*-Hogendorp, VII, bl. 91 en 92.

(***) Ad 24 Maart 1831: »The Prince of Orange is gone back to Holland, to his infinite disgust; he was escorted by Lady Dudley Stewart and Mrs. Fox as far as Gravesend, I believe, where they were found the next day in their white satin shoes and evening dresses. He made a great fool of himself here, and destroyed any sympathy there might have been for his political misfortunes; supping, dancing, and acting, and little (rather innocent) orgies at these ladies' houses formed his habitual occupation"; bl. 133.

Talleyrand (*); zoo oordeelde Van Maanen's geheime agent te Londen (†). De getuigenissen zijn in zoover te meer onverdacht, wijl men den Prins geenszins als Nederlandsch vorst ongenegen was; integendeel, om niét te spreken van de vertegenwoordigers der Noordsche rijken, hebben Talleyrand en Palmerston hun best gedaan hem aan den troon van België te helpen. Maar schoon dan met zeker gemis aan ernst en degelijkheid, »ebenso wagelustig wie leichtfertig und eitel" (§), was hij voor het leiden van zoo'n waagstuk, als met den Tiendaagschen Veldtocht werd aangevangen, wel berekend. En een waagstuk bleef het; men kon destijds onmogelijk weten, dat het Belgische leger als sneeuw voor de zon zou verdwijnen; evenmin, of men niet, Nederland ten straf, Holland met de heerscharen der den vrede waarborgende mogendheden zou zien overstroomen. Dat was het, wat den 6den Augustus Van der Duyn deed uitroepen: »L'imprudence, disons-le, la folie la plus insigne a donc couronné toutes les fautes commises depuis quinze ans par le plus inconséquent des gouvernements. La guerre déclarée à la Belgique non-seulement, mais pour ainsi dire à l'Europe entière" (**). En den volgenden dag kwekte Mevrouw Adélaïde bij Talleyrand: »O, die gemeene Hollanders; dat zoo maar te doen, zonder de vijf mogendheden eerst te hooren!! Zoo'n schending van het volkenrecht!" (††) — Lieve mensch, blaas zoo niet op, luidde sinds eene nuchtere aanteekening op dat geschrijf van de koffietafel; er is geene quaestie van schennis van volkenrecht (§§).

De Nederlandsche regeering had op het uitnoodigend protocol van 25 Juli den 1sten Augustus geantwoord, dat ze tegen het hervatten van onderhandelingen wel is waar geen bezwaar maakte, doch tevens, dat door den Koning besloten was »die onderhandeling door de kracht zijner wapenen te steunen" (***). »Mais", vraagt de altijd op dit punt naïeve Nothomb (†††), »mais peut-on voir dans ce passage une dénonciation préalable? Qu'est-ce qu'*appuyer une négociation par des*

(*) »M. le prince d'Orange s'est embarqué ce matin à Londres pour la Hollande, après avoir joui de tous les genres de plaisirs de cette capitale; il exprimait assez hautement ses regrets de la quitter; sa manière de vivre ici lui a donné peu de considération..." Brief d.d. 20 Maart 1831 aan Generaal Sébastiani, den minister van Buitenlandsche Zaken te Parijs; IV, bl. 116.

(†) Zie *De Tijdspiegel*, Oct. 1902, bl. 204.

(§) Stern, I, bl. 118. (**) Bl. 286.

(††) »l'infame agression", »sans s'inquiéter des traités convenus et qui viennent d'être conclus entre les cinq puissances, ni sans même les consulter sur cette coupable et inconcevable démarche, que je ne puis m'expliquer qu'en le considérant comme fou." — »Entreprise contre les traités qu'elle vient elle-même *(het huis van Nassau)* de signer et contre tout droit des gens"; IV, bl. 255 en 256.

(§§) »Madame Adélaïde se trompe ici. Le roi des Pays-Bas n'avait encore signé aucun traité avec personne; le tort qu'il avait, était d'avoir rompu un armistice qu'il avait conclu huit mois auparavant sous la médiation des cinq puissances." Eene aanteekening van den heer De Bacourt, vervanger van Bresson bij de Fransche ambassade te Londen. Talleyrand, IV, bl. 256, noot 1.

(***) In de *Staatscourant* van 6 Augustus 1831. Het stuk vormt eene bijlage tot het 29ste protocol van 4 Augustus 1831. (†††) I, bl. 218.

moyens militaires? Depuis quand peut-on à la fois chercher la solution des mêmes difficultés par la guerre et par les négociations, par la force et par le raisonnement? Est-ce que l'un de ces moyens n'exclut point l'autre?" Den in 1805 geboren schrijver had het misschien nog aan den tijd ontbroken, om te bestudeeren de geschiedenis van zoo menige vredesonderhandeling, die juist onder den druk van den oorlog werd bespoedigd.

En schetterden de Belgische bladen bij het openen van den veldtocht op den 2den Augustus over het verraderlijke van den inval? Wel, men vond dien integendeel natuurlijk; men verwachtte dien reeds lang (*). »The King of Holland", journaliseert evenzeer instemmend Greville (†), »has all along very justly complained of the proceedings of the Allies towards him, which they justify by necessity (*the tyrant's plea*)". Ook verheugde men er zich in België over, dat er nu eindelijk eens, *à la barbe* van de Conferentie, een robbertje zou gevochten worden. »La nation accueillit la reprise des hostilités avec des cris de joie universelle", getuigt Gemelli (§). »Les rues et les grandes routes retentissaient déjà de chants de victoire; la joie était sur toutes les figures, l'espérance dans tous les coeurs." Want voor de Zuid-Nederlanders waren de Noordelijken speelgoedsoldaten, die men slechts behoefde om te blazen; niemand, die in België een toon had te voeren gehad, scheen er anders over te denken; ja, zóó misselijk waren onze geweerdragenden, dat ze *huilden*, toen ze hoorden, dat het ernst zou worden!! »L'ennemi s'approche de nous", schreef men den 4den Augustus uit het door de Belgen bezette Venlo aan de Brusselsche *Émancipation* (**). »Nous nous attendons à des combats. Les soldats les appellent de tous leurs voeux et ont poussé des cris de joie quand ils ont appris que les Hollandais s'avançaient. Ceux qui ont vu l'armée hollandaise rapportent qu'elle est presque tout entière composée de recrues; du côté de Hellemont, il y a quinze jours, ces braves avaient reçu l'ordre d'avancer. Cet ordre leur avait jeté la terreur dans l'âme et ce n'est qu'en pleurant qu'ils fesaient les préparatifs de départ. Ils jetèrent leurs marmites et tous les effets qui auraient pu les gêner probablement dans leur fuite. Grande fut leur joie, quand ils reçurent contre-ordre." Hoor den nonsens van Daine in zijne dagorder aan het Maasleger over het opzeggen van den wapenstilstand: »Je vous l'annonce avec joie, parce que je sais que vous attendez vivement l'heure de la vengeance; notre lâche ennemi nous porte un défi insolent; le Belge ne manque jamais à un rendez-vous d'honneur, et nous lui épargnerons la moitié du chemin" (††)! Hoor de malle taal van den pas opgetreden souverein in zijne proclamatie aan het Belgische volk: »Déjà une fois vous avez vaincu la Hollande, vous avez commencé la révolution par la victoire,

(*) »Reeds den 23sten Juni"; Kemper, bl. 236. (†) Bl. 176. (§) Royer, bl. 267.
(**) Zie het nummer van 9 Augustus 1831 (ter Koninklijke Bibliotheek).
(††) De dagorder heb ik ook uit de *Émancipation* van 9 Augustus 1831.

vous la consoliderez par la victoire. Vous ne serez pas infidèles à vos glorieux souvenirs; vos ennemis vous attendent aux lieux déjà une fois témoins de leurs défaites" (*). En op het eigen oogenblik gaan ijlboden naar Parijs en Londen met de bede: »Ach, lieve God! zorg voor mijne maagdelijke onzijdigheid, waarvoor ge zoo juist instondt."

Men weet, dat dit alles is uitgeloopen op de meest smadelijke nederlaag, die men zich bedenken kon; het geheele Belgische leger was in tien dagen uit elkander geslagen. Zoo zag zich, na al het kortelings geleden getoost ter eere van vorst Leopold, deze in het bespottelijk figuur van aan het hoofd eener opgeblazen natie te staan, die alleen maar wist weg te loopen, nu het eens werkelijk een duel werd (†). Na zulk eene schandelijke vlucht, op zooveel gebluf, zou men geneigd zijn, meende ook Talleyrand, aan te nemen, dat geen België en geen koning van België meer bestonden (§). Nog kan men er daar niet over schrijven zonder een rechtmatig gevoel van schaamte; en met de onvolledige bedekking van het vijgeblad dogmatiseerde men sinds dien tijd over het verraderlijke van den overval en over het verraderlijke van Oranjegezinde Belgische bevelhebbers.

Het gezeur daarover is men nu moede geworden, verzekerde Generaal Knoop; des te beter. In de voor Nederland allertreurigste geschiedenis der Belgische revolutie behoort tot het beste, wat onzerzijds op eenigszins uitgebreide schaal is verricht geworden, behalve Dibbets' handhaving van het gezag te Maastricht, waardoor Limburg behouden bleef en de dagen van Augustus '31 gelukkig konden afloopen, de Tiendaagsche Veldtocht, waarin aan de Conferentie de handschoen is toegeworpen geworden. Wij hebben er ons in zoover niet op te verheffen, dat voor die overwinning dezelfde maatstaf van beoordeeling kan worden aangelegd als aan de verdrietige gebeurtenissen, die voorafgingen. Immers, de pas zich vormende staat was evenmin geheel zichzelf als oud-Nederland, toen het daaruit verdreven werd; doch deze bescheiden opvatting behoeft er ons niet van te weerhouden een geopend oog te hebben voor den grooten zedelijken invloed, dien de Veldtocht heeft uitgeoefend èn op het Nederlandsche èn op het Belgische volk èn, ja, ook op de mogendheden. Zij gevoelden wel zeer goed, Talleyrand zeide er een geopend oog voor te hebben, dat Holland onrecht werd gedaan. Het hinderde haar wel zeer, dat lawaai der Brusselsche legisten. Was het ook niet eenigermate zot, dat de vertegenwoordigers derzelfde beleedigde mogendheden te 's-Gravenhage, met den Engelschen gezant aan het hoofd, de Prinses van

(*) De proclamatie heb ik ontmoet bij Royer, bl. 268.

(†) »Finding himself at the head of a nation of blustering cowards who would do nothing but run away"; Greville, bl. 185.

(§) »On pouvait bien certes être tenté de croire qu'il n'y avait point de Belgique et point de roi des Belges"; IV, bl. 263.

Oranje wegens de behaalde overwinningen kwamen gelukwenschen (*)? Met afwijzing van een ter kwader ure gedaan beroep op de groote mogendheden, die Holland een speelbal maakten van Belgische politiek, werd, gelijk Van Hogendorp te recht blijkt verwacht te hebben (†), het Noorden meer zichzelf, keerde het Zuiden tot zichzelf tevens in. Sinds hield het blauwkielengezwets zóó op, dat Dibbets kon rapporteeren, dat men de kiel niet meer zonder gevaar voor mishandeling durfde dragen; en nog een klein tiental jaren later moest dezelfde man, die de Hollanders had uitgescholden voor te groote lafaards, om zich behoorlijk te kunnen verdedigen (§), moest Joseph Lebeau, een der grondleggers van den Belgischen staat, driemaal minister, altijd gehouden voor een uitnemend staatsman, verklaren in de kamer der Volksvertegenwoordiging: »Le Luxembourg et le Limbourg, il n'y a pas d'illusion à se faire sur ce point, ont été perdus dans les plaines de Louvain" (**). Men moge de juistheid dezer opvatting betwijfelen, gelijk ik doe, maar de uitspraak van zulk een man wijst in ieder geval op het hooge zedelijke gewicht van den Augustusmarsch. »De Tiendaagsche Veldtogt", erkent ook Groen van Prinsterer in zijne *Vaderlandsche Geschiedenis* (††), »is voor Holland heilrijk geweest. Tot opbeuring van een ter neêrgeslagen Volk; tot bevestiging van den band die het regerend Huis aan het Vaderland verbindt; tot wegneming van den indruk welken onophoudelijke lastertaal op Europa gemaakt had; tot overbrenging op Hollandschen moed van de hulde tot dusver aan het gezwets en aan de opgeblazenheid der Belgische revolutie-mannen betaald (§§). De vaart der overwinning een zegen, ofschoon ze gestuit werd; welligt omdat ze gestuit werd; wie toch berekent de gevolgen, menigvuldig, gevaarlijk, verderfelijk misschien, welke een langer verblijf der Hollandsche troepen voor den Koning en voor Holland niet enkel tegenover de Mogendheden zou gehad hebben." Maar in Holland zag men dat zoo niet in en men begon daar evenzeer te bazelen over het gemak, waarmede wij geheel Europa zouden kunnen trotseeren! »De lijders ijlen en roepen uit", teekende Van Hogendorp aan onder datum 2 December 1831 over deze »Hollandsche koorts": » »Wij willen ons niet laten dwingen, wij kunnen het hoofd bieden aan geheel Europa, wij hebben wonderen verrigt in den veldtogt van tien dagen, wij zullen alles opofferen om onzen wil te krijgen" " (***). Zoo is het volk.

(*) »Tous les ministres des puissances à La Haye, y compris M. Bagot, ambassadeur d'Angleterre, se rendirent chez madame la princesse d'Orange pour la féliciter sur les victoires du prince, aussitôt que la nouvelle de la bataille de Louvain parvint dans cette résidence." Generaal Sébastiani aan Talleyrand, IV, bl. 281.

(†) Van der Duyn, bl. 290.

(§) »Les Hollandais sont trop poltrons pour faire une défense vigoureuse"; Lebeau, bl. 290.

(**) Dato 18 Maart 1839. Bij Eenens, II, bl. 251.

(††) In 1872 verschenen. Bl. 882, § 1085.

(§§) »On connaît ici le courage et l'impétuosité des Belges"; Talleyrand d.d. 31 Mei 1831 aan zijne regeering; IV, bl. 196.

(***) *Brieven*-Hogendorp, VII, bl. 227.

De regeering had echter wijzer moeten zijn. Zij was het nochtans nooit; ze wedijverde met het volk in onnoozelheid en dombeid van opvatting. Toen toch — gekroond door de overwinning — hadden wij »tijdig en met goede gratie", meende Falck (*), moeten buigen voor het onvermijdelijke. »C'est les Belges que nous avons prétendu combattre", schreef hij hoopvol den 9den Augustus 1831 aan Mevrouw Siccama, geboren Falck (†); »mais puisque toute l'Europe a l'air de le trouver mauvais ou du moins inopportun et permet à Louis Philippe de mettre son poids dans la balance, nous pouvons sans honte et sans ridicule rentrer dans nos limites, contens d'avoir prouvé à nos seuls ennemis de quel côté est la véritable supériorité de forces et combien grande a été l'absurdité de leurs longues bravades et injures." Toen — »de nationale eer, tengevolge van den tiendaagschen veldtocht *in salvo* zijnde", schreef Falck sinds teleurgesteld, immers in November 1831, aan Van Lennep (§) — had men Antwerpen moeten prijsgeven, waarvan de verdediging geenerlei practisch gevolg kon hebben; toen in ieder geval met het verlies van de Citadel Lillo en Liefkenshoek mede ten offer brengen, om alzoo Venlo en daarmede gansch Limburg aanstonds te herwinnen; doch onze door welken duivel ook bezeten politiek zag dat alles anders in en zoo zou het daardoor eerst tot 1839 duren, alvorens een staat van zaken intrad, die zonder eenigen schijn van kans op een anderen keer acht jaren te voren aanvaard had moeten worden.

's-Gravenhage, Augustus 1903. P. H. VAN DER KEMP.

(*) Zie in zijne *Brieven* d.d. 11 en 30 Nov., zoomede 18 Dec. 1831 aan Van Lennep, nos. 187—189. (†) *Brieven*, bl. 322, no. 184. (§) *Brieven*, no. 186, bl. 327.

NOG EEN WOORD OVER HOOGER EN GYMNASIAAL ONDERWIJS.

Zwijgen is gemakkelijk; vaak mag 't wijzer zijn. De ervaring leert ook, dat het in sommige gevallen zelfs voordeelig is. Vooruitgang en verbetering zijn echter niet door zwijgers en toeschouwers tot stand gekomen. En in de gegeven omstandigheden is spreken verkieslijker. Ook weet ik te goed, dat velen willen hooren, omdat ik in aller belang spreek.

Hoe men gestemd is en hoe menigeen denkt, is mij na het schrijven van mijne brochure zonneklaar gebleken (*). Men moet wel voortgaan te strijden tegen zekere ziekelijke verschijnselen, de sleur, verouderde en ongezonde methoden, halfslachtige maatregelen, abnormale en onzekere toestanden. De ontevredenheid is niet gering. Daarin ligt zeker niet opgesloten eene veroordeeling van alles, wat enkele mannen, die vóór ons arbeidden of nog met ons werken, hebben tot stand gebracht, of eene miskenning van het goede, dat in den loop der tijden werd geboren. Wij zijn een stapje vooruitgegaan.

Doch er was een samenloop van omstandigheden, die fataal heeft gewerkt en blijft nawerken. Er deden en doen zich complicaties voor, die nog fataler zullen werken, als men niet op zijne hoede is. Hier kan voortdurende critiek voor allen nuttig zijn.

Er komen wel eens perioden, waarin zich een sterke drang tot verandering of vernieuwing, die hoop op verbetering geeft, doet gevoelen. Het onderwijs, dat niet alle schommelingen der tijden mag meemaken, kan zich soms niet meer aan dien drang onttrekken. Eene groote eeuw ligt achter ons. In een betrekkelijk maar zeer kort tijdsbestek is de aarde aan alle zijden toegankelijk gemaakt; het wereldverkeer is verbazend toegenomen en oefent op alles invloed. De wetenschap heeft in dien tijd een reuzenweg afgelegd en kan ons elken dag eene verrassing bereiden. De werkelijkheid eischt en heeft onze volle aandacht. Het gezin, het ambt of de maatschappelijke positie, de studie, alles vraagt buitengewone toewijding en zorg. In de

(*) *De oude wereld en de nieuwe tijd.* — Groningen, Noordhoff, 1903.

groote centra voelt men 't best, wat het leven tegenwoordig beteekent, en merkt men de teekenen des tijds het duidelijkst.

Wie moed en kracht heeft en het *vivere est militare* begrijpt, wie dus geene hooge eischen stelt noch aan de maatschappij noch aan het leven, kan, al is hij ook onbemiddeld, met opgewektheid zijn weg door het »tranendal" vervolgen. Wij zijn nog op zonsafstand van iets, wat op een zoogenaamd aardsch paradijs lijkt, verwijderd — want de menschen zijn nog niet wijs en doen allen nog niet wel — en toch moeten we erkennen, dat men zich op allerlei wijzen inspant, om de menschen te verheffen en te verbeteren.

Onder 't vele, dat onze aandacht trekt, treedt de natuur en hare beschouwing niet weinig op den voorgrond. Wij zien met eerbied op naar de mannen, die haar nader tot ons brachten en die ons hare voortreffelijkheid en hare grootheid hebben leeren bewonderen en hare geheimen voor ons ontsluierden. Er wordt veel gedaan, om het gevoel voor het ware, schoone en goede meer en meer te doen doordringen in breedere kringen. Men wil ook 't geheel overzien. Griekenland, Rome, Christendom, Germanen: dat zijn de hoofdbronnen van de moderne beschaving (*). Voor ons is 't eene zonder 't andere onverklaarbaar. De grootheid van Hellas en Rome treedt eerst later in 't volle licht. De voornaamste materialisten wijzen op de beteekenis van het optreden van Christus en van het gulden voorschrift, vóór hem niet onbekend, maar eerst door hem met kracht verkondigd, ook voor de toekomst. Zij gelooven echter, dat het Christendom zelf nog in de kinderjaren is (†), waarschijnlijk omdat de menschheid over 't algemeen in vele opzichten nog in hare »kindsheid" is.

Zij, die zich aan de kunst wijden, komen meer dan ooit naar voren. De kunst heeft overal, met name in de groote centra, iets te zeggen. De meesterwerken worden ook aan het meer ontwikkelde deel der massa bekend en bekendgemaakt. De ouden worden wel geëerd, niet meer eenzijdig bewonderd of verafgood. De moderne literatuur in den ruimsten zin heeft ook hare onsterfelijken, die men beter wil leeren kennen, omdat zich dikwijls 't beste uit de oudheid en uit vroegeren en lateren tijd in hunne geschriften afspiegelt. De groote denkers van alle eeuwen trekken de aandacht van jongeren en ouderen. Men wil niet in het kleine opgaan en het groote voorbijzien, niet het bijzondere uitpluizen en het algemeene verwaarloozen.

Het gist en woelt overal. Er is veel te herzien en te hervormen. 't Is onze plicht, onze kinderen, zoo ze daarvoor rijp zijn, te wijzen en

(*) De drie groote factoren, die ons leven beheerschen, zijn *kennis*, *algemeene beschaving* (industrie, oeconomie, politiek, kerk) en *hoogere beschaving* (cultuur). Zoo H. Chamberlain, *Die Grundlagen des XIX^ten Jahrhunderts*, I, 2, p. 730. Volgens hem waren de hoofdzaken bij de Grieken en zijn ze later bij de Germanen gelijktijdig en in zekere verhouding aanwezig. Het begrip Germanen dient men zeer ruim te nemen; I, 1, 463. Onder *cultuur* rekent hij *wereldbeschouwing* (incl. godsdienst en ethiek) en *kunst*.

(†) H. Chamberlain, *Die Grundlagen des XIX^ten Jahrhunderts*, I, 1, p. 18 en 189 v. Vgl. I, 2, p. 750. E. Haeckel, *Die Welträthsel*, p. 135.

voor te bereiden op de groote tijden, die komen zullen, en hen goed uitgerust en gewapend de wereld te laten ingaan.

Het oude zoogenaamde humanistische gymnasium met zijn zwaar antiek fundament moet ook worden herzien. Te gelijk de wijze van studie in de cl. philologie aan onze universiteiten, die niet meer geheel in dezen tijd past; die studie moet meer in verband worden gebracht met de moderne taal- en literatuurwetenschap, de latere cultuurperioden, de eischen van onzen tijd (*). Hoe zal ik b.v. de antieke levensbeschouwing goed kunnen begrijpen en waardeeren, als ik van die van 't Christendom, van de middeleeuwen en den modernen tijd geene behoorlijke voorstelling heb? Van cl. literatoren pur-sang kan de techniek profiteeren. Voor diplomatische critiek, voor palaeographisch onderzoek en tekstcritiek, het oplossen van speciale quaesties (vaak van ondergeschikt belang), waarvoor niet eens eene uitgebreide kennis van 't vak noodig is, kan hij altijd groote diensten bewijzen. Men acht hem in menig opzicht onbetrouwbaar en ontoerekenbaar. Hij heeft ook veel goed te maken en in te halen (†). Eenzijdige specialisten kunnen slechts tot op zekere hoogte de wetenschap en de school dienen. De cl. philologie wordt bijzonder interessant, als ze zich met andere wetenschappen gaat verbinden. Het blijkt al meer en meer, dat de getrouwsten der oude richting met al hunne geleerdheid, scherpzinnigheid en energie voor moeilijkheden zijn komen te staan. Men fluistert, dat beschouwingen en verhandelingen in de academie er nu en dan de sporen van dragen. Zullen zij eindelijk halt moeten maken of zwenken?

Men heeft al lang zien aankomen, dat het misloopen zou. Maar men heeft alles te lang aangezien. Men is intusschen van de eene fout in de andere vervallen. Wel heeft men, in 't openbaar althans, goedig geknikt, maar men was soms te veel op eigen toekomst en eigen belangen bedacht, om geneigd te zijn krachtig tegen zekere gebreken op te treden. En wie 't waagden, zijn er slecht bij gevaren. Eindelijk gingen de monden wijd open. Prof. Speyer kwam op het laatste philologen-congres met eene soort van protest voor den dag; Prof. Woltjer leidde het in. Het ijs was gebroken. Nu vallen we allen te gelijk op de zwakke punten van ons onderwijs aan en houwen en breken er lustig op los en rusten niet, voordat een deel veranderd, een ander deel geslecht is. Inmiddels zijn er van hoogerhand maatregelen genomen, om het werk te leiden en nieuwe plannen te ontwerpen.

Naar aanleiding van een paar opmerkingen, op mijne brochure gemaakt, acht ik het wenschelijk, nog het een en ander onder de aandacht van belangstellenden te brengen.

1. Al zou ik hier iets duidelijker en volledíger, daar iets minder scherp hebben kunnen zijn (niet allen staan op gelijke lijn tegenover

(*) Zie hierover mijne boven geciteerde brochure.

(†) Lees b. v. Meillet, *Introd. à l'ét. comp. d. lang. Indo-Europ.*, p. 394 (Hachette, '03)

de omstandigheden en weinigen kennen alle toestanden voldoende) en wat meer op het goede, dat vooral in de laatste jaren tot stand kwam, hebben kunnen wijzen — van de hoofdzaak heb ik niets terug te nemen. De *algemeene* toestand is, er moge dan na 't optreden van andere personen menige stap in de goede richting gedaan zijn (ik zou gaarne namen noemen), vrij wel dezelfde gebleven (*). *Mijne indrukken zijn die van velen, van verschillende universiteiten uit verschillende perioden.* Na het stuk van Prof. Speyer leverde ook de brochure van Dr. Cannegieter nieuwe kijkjes; er zal spoedig nog meer in dezen geest gezegd worden (eene nieuwe brochure zag ik aangekondigd); sommige testimonia, schriftelijke en mondelinge en zoo waar ook van mannen van gezag, versterken mij in mijne ongunstige meening. De helling, waarop wij ons bevinden, is zelfs nog gevaarlijker, dan ik dacht. Eene herhaling van het *consules caveant* is dringend noodig en we voegen erbij: *vigilate omnes!*

Men is steeds geneigd te meenen, dat zij, die willen verbeteren, »afbrekers", geene »opbouwers" zijn en dat zij ook het werkelijk goede en onmisbare willen aantasten. Men zij toch verstandiger! Een man als Prof. Van den Es zag 't gelukkig anders in. Er is inderdaad veel af te breken, voordat we tot den opbouw kunnen overgaan. Enkele bouwsteenen liggen echter klaar (†). Want in belangstelling voor mijn vak en in toewijding en geestdrift wensch ik voor niemand onder te doen (§).

2. Het spreekt, dunkt mij, wel vanzelf, dat men niet van alle studenten in de letteren hetzelfde kan en mag vorderen en in elk geval niet te veel. Het is absurd, te meenen, dat ik uit het oog zou verliezen, dat de classicus zijn Latijn en zijn Grieksch ten slotte toch door de lectuur van classieke schrijvers moet leeren. Ik verbeeld mij er langzamerhand achter gekomen te zijn, wat voor eene wetenschappelijke studie der cl. philologie tegenwoordig vooral noodig is. Maar dat Latijn en dat Grieksch kunnen nog wel wat mooier en aangenamer en eenvoudiger geleerd worden! Ik ben er met anderen van overtuigd, dat onder de H.H. classici eene vrij omslachtige en zwaarwichtige manier van doceeren en werken geene zeldzaamheid is. Dat kan ook niet anders. Cl. philologen met hun eigenaardigen kijk op de dingen, zooals ze onder vrij ongunstige omstandigheden meest van gymnasia aan de universiteit zijn gekomen, met

(*) Het was o. a. eene fout van de Regeering, om toe te staan, dat genuimen tijd het Latijn en 't Sanskrit in één hand waren. Daardoor kon 't L. niet altijd tot zijn recht komen. Het ligt nu te zieltogen. Men wil 't zeker laten sterven.

(†) Zie *Amsterdammer Weekblad* van 27 Sept. (of 4 Oct.) 1903.

(§) Dat ik een bijzonderen eerbied heb voor het krachtige Germaansche ras (dat is wat anders dan Teutonomanie), waarbij ik wel degelijk ook aan Engeland en Amerika denk, behoeft toch geene reden te zijn, om de groote verdiensten der Romaansche volken over 't hoofd te zien. Ik weet ook uit eigen aanschouwing, dat er van de Franschen eene bijzondere kracht uitgaat. Lees ook mijne woorden in *Hand. 3de Ph. Congr.*, p. 69. Maar wij Nederlanders gaan op Germaanschen bodem 't veiligst. Wij hebben in de eerste plaats van hen te leeren, die ons in zoovele opzichten verwant zijn. De lectuur van Bazalgette, *Le problème de l'avenir Latin*, heeft mij in deze meening versterkt.

bepaalde indrukken van en meeningen over de oude wereld, zijn over 't algemeen zoo opgegaan in eene traditioneele wijze van werken en leeren, dat het later menigeen moeite heeft gekost, zich daarvan wat te bevrijden. Men vergete toch vooral niet de lang overheerschende richting, de overlading der professoren, die niet in alles konden voorzien, gebrek aan docenten en hulpmiddelen en gemis aan degelijke vooropleiding voor het leeraarsvak, enz.

Ons universitair cl. littérair onderwijs en het gymnasium verkeeren in eene middeleeuwsche periode, d. w. z. in een overgangstijd, waarin men zich niet op zijn gemak voelt. »Quo vadimus?" vraagt menigeen. Ik bewonder het heerlijk optimisme en de berusting van sommigen, het vertrouwen in de toekomst van anderen, terwijl ik den bedenkelijken ijver, waarmee enkelen in hun kringetje blijven rondgaan, betreur. Het wil er nog maar niet bij mij in, dat Latijn spreken en schrijven, zooals dat gebruikelijk is, nuttig kan zijn. Als men den studenten dan nog maar geregeld in Latijn stileeren onderwijs gaf en, om te beginnen, aan de hand b.v. van Nägelsbach (*Lat. Stilistik*) en zijne mooie oefeningen of die van Mayer, later door vertalingen van *moderne* stukken in het Latijn, den jeugdigen Latinist in de gelegenheid stelde een goed begrip te krijgen van het *typische* der Lat. structuur. Dan had men nog recht van spreken ook (*). Als de jonge man nu een stukje Latijn schrijft, dat soms alles behalve op Latijn lijkt, maar meest neo-philologische commentarentaal is, dan zal hij nog het verwijt moeten hooren, dat hij »slecht" Latijn schrijft. Maar philologen-Latijn, met welk eene virtuositeit ook geschreven, hoe mooi en lang en breed het ook rolle met zijne lichtjes en loopjes, zijne que's en issimus' en zijne rhythmische clausulen, blijft immers altijd een linguae Latinae abortus, omdat het niet komt uit de eenige bron, waaruit de geschreven taal moet vloeien: uit het *gesproken* woord van een *levend* volk. En nu 't Latijn spreken. Geef iemand een leeraar in het Fransch, die nooit met een Franschman in aanraking is geweest of een woord goed Fransch heeft gehoord. Geef hem ook boeken, grammatica's, lexica en andere hulpmiddelen in overvloed. Laat hij verder van dien leeraar conversatieles in het Fransch ontvangen. En stuur hem dan naar Parijs! Men schrijve Latijn, zooveel men wil, maar men zij zich bewust, dat het philologen-Latijn is; men spreke Latijn, zooveel men wil, maar men zij zich bewust, dat men nooit eene syllabe Latijn uit den mond van een Romein heeft gehoord. Men make verzen in Latijnsche woorden, goed, maar men zij zich bewust, dat dit eene imitatie uit de tweede hand is, eene emeritus-tijdpasseering, eene winteravondknutselarij, eene aardigheid, geschikt voor een jubileum of de gouden bruiloft van een dominee, een rector of een professor in de oude talen. In elk geval make men er niet zoo'n ophef van. Ik ben niet zoo'n idealist als de heer André, die het Latijn

(*) Wat moet echter met dergelijke oefeningen gepaard gaan? Behandeling van de hist. ontwikkeling van den prozastijl en beschouwing van 't eigenaardige der Lat. taal in hare verschillende uitingen. En daaraan zit heel wat vast.

zijne oude plaats zou willen teruggeven en dan N.B. met de noodige veranderingen en vrijheden (*Le Latin et le problème de la langue internationale*, Paris, 1903). Ja, men kan wel zien, dat cl. philologen niet altijd kinderen van hun tijd zijn en soms bijziende in den hoogsten graad!

3. Men heeft wel eens gezegd, dat studenten in de cl. letteren over 't algemeen niet de intelligentsten zijn. »Men moet daarom niet te hoog vliegen. Men mag al tevreden zijn, als zij eindelijk een gemakkelijke plaats van Thucydides kunnen vertalen. Sommige colleges moeten zelfs laag bij den grond blijven. Ze hebben voor hun vak al zoo veel te doen, dat er voor andere dan vakstudie weinig tijd overblijft. Hoe kan men er dan aan denken ze tegelijk b.v. bij den prof. in het Engelsch een college over Shakespeare te laten volgen, om op de hoogte te komen van 't moderne drama?" Hoevelen zouden het toch gaarne gewild hebben en willen en ook wel kunnen, als alles er van meet af op ingericht geweest was! Maar daarvoor was geene gelegenheid. Wel voor het behandelen van allerlei subtiele quaesties, van welke sommige voor iemand, die wat algemeene taal- en literatuurkennis bezit (de kern van de zaak) en niet »klebt an der Schale, welche der Willkür von Jahrhunderten ausgesetzt war", eenvoudig geene quaesties zijn.

Als 't waar is — wat ik niet geloof —, dat de meest intelligente studenten tegenwoordig juist in de exacte wetenschappen gaan studeeren, dan wordt het nog des te eerder tijd den toestand zoo te verbeteren, dat de talentvollen ook wel in de cl. letteren (of in *de* letteren) willen gaan werken. Is er wel ambitie, wel geestdrift genoeg onder de jongeren? Kon en kan menigeen wel tot zijn recht komen? Ging de copia boekengeleerdheid, die verwerkt moest worden, wel hand aan hand met eene wetenschappelijke methode, die verschillende wegen opent? Waartoe dient dit betoog? Om nog eens in 't licht te stellen, dat er aan de universiteit te veel tijd werd gebruikt voor hetgeen niet bepaald nuttig was, terwijl er voor zaken van ingrijpend belang geene gelegenheid bestond of geen tijd beschikbaar was. Eene doode zaken- en feitenkennis en eene ongebreidelde scherpzinnigheid gaan niet boven eene fijne opmerkingsgave, die, verbonden met eene goede wetenschappelijke methode, onmiddellijk licht brengt of althans den weg wijst, om licht te ontsteken (*). Er is zeker veel gewroet, maar veel te weinig belangrijks gewrocht. Natuurlijk, want men had soms de handen vol, soms wel wat al te vol. Het is inderdaad te betreuren, als onder deze omstandigheden een talentvol jongmensch, zonder van iets af te weten, in de cl. letteren gaat studeeren. Maar wie zal hem inlichten? Wie zal hem wijzen op de gevaren eener zoo eenzijdige studie? We hebben juist de besten zoo noodig.

Dit zijn niet zoozeer mijne gedachten: ik geef slechts terug, wat velen denken. Het is mij wel in anderen vorm onder de oogen gekomen.

4. Eene faculteit moet ervoor zorgen, dat er geene onwaardigen en ongeschikten een graad kunnen verwerven, die aanspraak geeft op een ambt,

(*) Zie Chamberlain, I, 2, p. 761 ben.

dat zooveel invloed kan oefenen op de intellectueele ontwikkeling van de jongeren onzer natie. Daarom moet zijzelf uit zulke krachten bestaan, die ook over de grenzen gewaardeerd worden. Zij moet in staat zijn en dus in staat worden gesteld, om te geven, wat de wetenschap en de tijd eischen, en zij dient hare taak met grooten ernst op te vatten. Het kan en moet ook een lust zijn, om in de cl. letteren te studeeren. Wij gelooven wel, dat voor een groot deel niet de hoogleeraren schuld hebben aan de malaise maar omstandigheden, die belemmerend werkten. Als men nu moet hooren, dat bij X. »het eene college nog vervelender was dan het andere" of dat »men bedrogen is uitgekomen" of dat »men met een gevoel van onvoldaanheid aan zijn studietijd terugdenkt", enz. enz. (de reeks getuigenissen is door elkaar niet al te gunstig), dan mag daarin veel overdrijving steken, onzuivere toestanden zijn er toch geweest. Ik heb altijd eene groote tegenstelling gevonden in hetgeen officieel en hetgeen privatim werd gezegd, zoowel over toestanden als over personen (*). Dat komt natuurlijk voor een deel hierdoor, dat er bij ons philologen van naam waren (en zijn), die slechts voor enkelen geschikte leermeesters konden wezen en die, ofschoon ze op hun arbeidsgebied in een bepaalden kring succes hadden, toch nooit alleen hadden moeten staan als docenten.

De veelwetende en scherpzinnige geleerde is niet altijd de beste docent en brave, ijverige en bekwame gymnasiaaldocenten zijn daarom nog niet dadelijk geschikt en in staat, om academisch onderwijs te geven. Het komt hier te gelijk op den inhoud, den vorm en de methode aan. College geven wil ook geleerd worden, evengoed als les geven. Zonder een seminarium praeceptorum en zonder eene gelegenheid, om professoren te vormen, gaat het niet langer. Hoe eerder de faculteiten worden uitgebreid en de manier van studeeren veranderd wordt, des te eerder komen wij uit dezen onaangenamen toestand. Doch hoe en wanneer dat zal geschieden, ligt in het duister. En die onzekerheid werkt verlammend.

5. Men stelle zich voor het nieuwe gymnasium, waar aan de moedertaal, de moderne talen, de aesthetica en de kunstgeschiedenis, aan de wis- en natuurkundige wetenschap grooter plaats moet worden toegekend. De cl. talen kunnen eene belangrijke rol blijven spelen, geene overheerschende, maar op eene geheel andere wijze dan nu. In het nieuwe milieu moet iemand, die oude talen doceert, van een ander maaksel zijn. Het formeele element zal teruggedrongen, niet verwaarloosd worden, het littéraire, aesthetische, cultuurhistorische, ethische zal naar voren treden en het raderwerk der taalstudie zal beter in elkaar grijpen en beter loopen. Alle uitwassen zullen vanzelf verdwijnen (b. v. vormen-, synoniemen- en rariteitenjacht, themafabricage ter wille van het eindexamen). De liefhebbers van *filiabus*, παίδων, van lange syntaxisregels,

(*) Men vergete niet, dat wij tegenover onze leermeesters altijd in eene zekere verhouding blijven staan. Sommigen danken aan hen zelfs hunne geheele positie en zwijgen dus liever; anderen waren vrijer, kwamen later tot juister inzicht omtrent de verdiensten en de gebreken van den meester en konden hem meer objectief beoordeelen.

die tot een korten algemeenen regel kunnen worden gereduceerd, zullen ook wel verdwijnen. Nieuwe methoden, andere boeken. En over 25 jaar zal menigeen ook verbaasd staan over datgene, wat in het begin der XX^ste^ eeuw aan universiteit en gymnasium *niet* gedaan werd.

6. Ik kan mij voorstellen, dat het soms nuttig of noodig is, de geschiedenis van eene uitdrukking of een woord te behandelen. De ontwikkeling van een *interessanten* vorm mag niet over 't hoofd worden gezien. Ik begrijp echter nog niet, waarom men b.v. die mooie Homerische verzen in 't Attisch (?) liet vertalen. Zijn er soms, die oud-Germaansche of oud-Fransche stukken in eene *boekentaal* van lateren tijd laten overzetten? Ook het vertalen van Grieksch in Latijn levert in mijne oogen nadeelen op. Men heeft tegenwoordig ook wel wat anders te doen. Horatius, *Od.*, I, 22, 1, »Integer vitae scelerisque purus", kan aanleiding geven tot allerlei beschouwingen. Maar welk commentator knoopt aan de eerste woorden eene (m. i. onmisbare) opmerking vast over het verschil tusschen de antieke levensbeschouwing en de Christelijke, die in deze woorden zoo goed uitkomt? En wie herinnert ons bij het lezen van 't slot van Plato's *Phaedo* eraan, om, behalve de reliëfs van Canova, de beschrijving van den dood van Jezus Christus te vergelijken? Eerst dan treedt ons de Griek in al het mooie en eigenaardige van zijne kunst te gemoet. Hierover zou men een ganschen avond kunnen spreken. 't Zijn ook maar een paar voorbeelden. Wie eene ruimere en hoogere opvatting heeft van taalstudie en van de interpretatie van antieke schrijvers, wordt gedwongen ook andere wegen te zoeken. Maar zoeken kost tijd en één kan niet alles. Hoe jammer, dat hier een professor in 't Gr. of L. (wij kunnen *hier* zelfs spreken van een in 't Gr. èn L.), die alléén staat en dan nog in dit klemmend verband en in dezen tijd, eene plaats inneemt, waarvan het attribuut niet heel schoonklinkend kan zijn.

Nog eens: het gaat zoo niet langer. Men kan zich iets verbeelden. Arme droomers! Men kan trachten zich te dekken of zich verontschuldigen of de waarheid verbloemen: des te eerder zal blijken, dat we aan lager wal zijn. Het universitair onderwijs moet dus hoe eerder hoe liever verbeterd worden, om grooter aantal en veel talentvolle studenten te trekken, die zich geheel of gedeeltelijk aan cl. letterkundige studie willen wijden. Want aan het onderwijs in de oude talen aan de gymnasia moet een breeder, steviger en mooier fundament worden verschaft. Dan zal dat onderwijs tot nieuwen bloei geraken.

Hebben we eindelijk, wat noodig is, dan kan eene betere periode aanbreken. Aan de universiteit zal de student, door *verschillende* personen, die voldoende tijd hebben, om zich behoorlijk te prepareeren, zich op de hoogte te houden van hun vak en iets te presteeren, — wat onder deze omstandigheden alleen ten koste van 't eene of 't andere kan geschieden — onderwezen en geleid (N.B.), de hoofdwegen leeren kennen op een uitgestrekt gebied en waar ze heenvoeren. Hij zal reeds als student leeren inzien, dat hij zich moet beperken, maar hij zal

dan ook in staat worden gesteld zich later met hart en ziel en met vrucht te kunnen wijden aan wat hem het mooiste toeschijnt. Wat meer college-uren maar allicht wat minder onnutte arbeid in huis. Wat meer inspanning maar eene, die niet afmat of afstompt (*). Wat minder kennis van details maar meer oog voor 't groote en belangrijke en meer liefde voor de studie en geestdrift. Wat minder neiging, om conjecturen te maken, maar wat meer doordrongen zijn van de waarheid, dat vernuftspel geene wetenschap is, techniek maar een middel en imitatie van boekentaal of poëzie niet meer van dezen tijd.

Het ligt voor de hand, dat den cl. philoloog in de toekomst steeds hoogere eischen zullen worden gesteld en dat meer universeele kennis voor hem meer dan ooit noodig is. Laat de een dan aan dit, de ander aan dat deel zijne aandacht willen wijden; voor eene gezonde kern van kennis zal in de eerste plaats gezorgd dienen te worden. Die is alleen te verkrijgen door eene gezonde methode en door de leiding van een krachtig korps docenten, die met frischheid en geestdrift doceeren.

Edoch geen geld, geene Zwitsers!

Kunnen we het betalen, dan laten we desnoods, zooals in vroegere dagen, een paar goede krachten uit het buitenland komen; dan reserveeren wij hier onze beste krachten voor het academisch onderwijs; dan laten we eens wat meer rondkijken in den vreemde; dan zorgen wij ervoor, dat er aan de gymnasia komt een breed, niet oppervlakkig geschoold en practisch ervaren korps docenten. Hoe die moeten gevormd worden, dat kunnen zij weten, die met hunne wetenschap en hun tijd zijn meegegaan.

Zoo slim zullen we in elk geval wel zijn, dat we aan de academie in plaats van eenzijdige specialisten geene oppervlakkige veelweters vormen! Als we maar genoeg flinke mannen hebben!

Wat kan er dan niet geleerd en behandeld worden in zes jaren! Onder de meer algemeene candidaats-studie kan men, alweer onder goede leiding, b. v. met hulp van jongere academische docenten, alvast met de lectuur van schrijvers beginnen (beter gezegd: die voortzetten) en na 't candidaats zal men dan in overleg met de betrokken hoogleeraren zijn eigenlijk studieprogram moeten opmaken. En vooral geen proefschrift schrijven onder zekere pressie: dat moet in alle kalmte gebeuren naar eigen keuze. Hoevele proefschriften zijn niet mislukt of half afgewerkt, omdat de hoogleeraar geen tijd genoeg beschikbaar had of geen geschikt onderwerp wist en de doctorandus in het uitwerken van de hem opgelegde taak weinig lust toonde. Daarvan zou ik treffende voorbeelden kunnen aanvoeren.

Waarom naast ruime principes geen hoog ideaal? Hebben we dat juist niet noodig, om vooruit te komen? Men zegge toch niet: dit of

(*) Iemand herinnert zich nog, dat hem op een tentamen gevraagd werd: »Wat hebben de Valerii gepresteerd in de Rom. literatuur?" Alles moest opgesomd worden. Welk nut kan deze kennis toch hebben?

dat is onbereikbaar. Er is zeer veel bereikbaar, als men de wegen maar weet en over voldoende middelen en krachten kan beschikken. En wat nu nog onbereikbaar schijnt, kan eenmaal blijken zeer wel mogelijk te zijn. Maar . . . geen geld, geene Zwitsers.

Geene geleerdheid, die enkel het verstand raakt, ook kennis, die verheft en den smaak ontwikkelt, verfijnt, veredelt. Wij kunnen niet allen alles; laten we er in elk geval voor zorgen, dat bij de hervorming ieder 't zijne krijgt, d.w.z. dat vooral de talentvolle jonge man zich kan ontwikkelen naar de behoeften van zijn geest en zijn smaak. En dat gaat op deze wijze niet.

Het onharmonische, onmondige gymnasium moet veranderen in eene inrichting, waar geene dissonanten en schrille contrasten, geene abnormale toestanden en verhoudingen, geene gebreken van verschillenden aard het gezond verstand, den goeden smaak en het fijn gevoel kwetsen. Het kleingeestige moet verbannen worden. Er moet veel zijn, wat men nu mist, en veel verdwijnen, wat men nu heeft. Het gymnasium zij geene lagere school en de universiteit geen gymnasium. En toch, hoe vaak leek 't eene op het andere (*).

Welk rector of leeraar, die zijn plicht kent, kan soms een gevoel van smart onderdrukken, als hij bedenkt, dat hij werkzaam is aan eene inrichting, voorbereidende voor de universiteit, waar traditie, reglementen en weinig eervolle contrôle hinderlijk zijn voor den vrijen gang van 't onderwijs en waar voor het aankweeken van die kennis en die eigenschappen, welke later van zoo groot nut kunnen zijn, te weinig ruimte wordt gelaten?

't Is, alsof de Regeering zelf eenmaal voelde, dat zij al eerder veel te kort was gekomen. Het tekort aan de universiteit en zoo bij 't onderwijs in 't algemeen moest aan het gymnasium door staatscontrôle worden goedgemaakt! 't Gaat vaker zoo: iemand begaat eene groote fout, een ander dientengevolge nog grooter. De eerste merkt het spoedig, ziet in, dat hij er zelf de dupe van zal kunnen worden, en neemt nu kunstmiddelen te baat, om de schadelijke gevolgen van zijne eigen fout te verminderen. Op politiek en maatschappelijk gebied komt hetzelfde voor. Maar *Nunquam malum malo curatur nec vulnus vulnere*, zegt Ambrosius ergens.

Zoo is 't gymn. eindexamen een noodsprong, om eene onmondige inrichting op de been te houden. Nu zou men meenen, dat in den loop der tijden de toestand door de contrôle verbeterd is en dat deze eindelijk kon worden verzacht. Juist het tegendeel schijnt het geval. De contrôle zal worden verscherpt, de onmondigheid zal opnieuw worden geproclameerd. Er moeten zeker hier en daar treurige toestanden heerschen. Of vreest men voor uitbreiding ervan? Zoover is 't reeds gekomen!

(*) Men kan zelf in gunstige omstandigheden verkeeren en zeer tevreden zijn, zonder daarom met den algemeenen toestand vrede te hebben.

Het eindexamen, dat onder contrôle van staatswege wordt afgenomen, wijst op gebreken en leemten in ons universitair, voorbereidend paedagogisch en ander onderwijs.

Wie voor verbetering van universitaire studie strijdt, strijdt meteen voor de mondigverklaring van het nieuwe Nederlandsche gymnasium. Laat ieder weten, dat het eindexamen, zooals het thans bestaat, vooral aan een groot gymnasium bij menigeen elk jaar opnieuw ergernis wekt. Het werkt de overlading in de hand en is de kanker van het onderwijs zelf. Het is eene soort werk, waaraan een ernstig en wetenschappelijk man slechts met grooten tegenzin kan meedoen. Wij laten de gecommitteerden met rust. Dat zijn hoogst achtenswaardige, bekwame of joviale menschen, die men (nu ja, met eene enkele uitzondering) gaarne ontmoet... behalve op 't gymnasium. Maar 't eindexamen bederft het belangrijkste deel van den gymn. cursus; het stoort elk jaar op ergerlijke wijze den geregelden gang van 't onderwijs, belemmert de individueele vrijheid, leidt tot dressuur, die steeds grootere afmetingen aanneemt en in »groote eindexamen-repetities" dreigt te ontaarden, maakt leeraren en leerlingen nerveus, zet kwaad bloed, lokt uit tot geknoei van allerlei aard en is eene caricactuur, als eene enkele maal de besten 't gelag moeten betalen (*). Wanneer eene instelling, voorbereidende voor academisch onderwijs, waar dan toch mannen dienen werkzaam te zijn, die hun plicht kennen en aanspraak hebben op vertrouwen, nog extra gecontroleerd moet worden door eene extra-commissie, dan moet daarvoor eene geldige reden bestaan. Zijn er hier of daar onzuivere toestanden en vindt men dat nog het eenige middel, om het onderwijs aan zekere inrichtingen op »het niveau" of zekere personen op »de been" te houden, dan make men in 't algemeen belang liever zoo'n inrichting of zulke personen onschadelijk. Is dat niet de eenige reden en vindt men, dat juist de gymnasia extra-toezicht en contrôle noodig hebben, dan zijn 't geene inrichtingen van voorbereidend academ. onderwijs meer maar hoogere bewaarscholen; dan houdt men deze inrichtingen officieel voor onmondig en de rectoren en leeraren in meerdere of mindere mate eveneens — of de Staat vertrouwt zijn eigen werk en zijne eigen kracht niet. Wij nemen gaarne aan, dat het tegenwoordige gymnasium onmondig is. Dan ligt de schuld niet in de eerste plaats aan de personen, die daar doceeren, maar wel aan de wijze van opleiding en aan de verkeerde inrichting van 't gymnasium zelf en wordt het hoog tijd erop aan te dringen, dat men het uit den toestand van onmondigheid verlost, door de oorzaken weg te nemen.

De Regeering zal toch wel begrijpen, dat een eindexamen onder contrôle voor menig kundig man van karakter, om niet te spreken van hen, die in de wetenschappelijke wereld alles behalve figuranten zijn,

(*) Ik herinner mij, dat ergens twee eminente leerlingen, zooals er weinigen worden aangetroffen, een na-examen kregen in afdeelingen, waarin ze nooit onvoldoende hadden gehad, terwijl heel gewone jongelui er met glans doorkwamen.

hoogst onaangenaam is. Wanneer nu eventueel controleurs mochten optreden, die zelf nog iets te leeren en te presteeren hebben, wordt het eene vertooning, die slechts onder protest kan plaats hebben.

Eerst na verbetering van ons universitair onderwijs en na de reformatie der gymnasia, d. w. z. wanneer de Staat aan zijne verplichtingen omtrent het Hooger Onderwijs naar eisch heeft voldaan, zal 't mogelijk zijn, aan de mondigverklaring van het gymnasium te denken.

Dit had ik nog te zeggen naar aanleiding van een paar opmerkingen en ter verduidelijking van enkele punten uit mijne brochure. Wij gaan een onzekeren tijd te gemoet. Het is ook te betreuren, dat de dampkring van onze cl. philologische wereld nog al zwoel en die van onze gymnasiale niet zoo heel frisch meer is. Wat ons op onderwijsgebied te wachten staat? Laat ons geduld hebben en hopen. Hoe men spreken kan van een tijd van rust en kalmte, die aangebroken is, terwijl elk zich aangordt ten strijde! Aan den triomf van het goede mogen we niet wanhopen. Er zijn nog altijd zooveel mannen in ons midden, die voor waarheid en recht, voor vrijheid en vooruitgang eene lans durven breken en die weten, wat wij aan den ouden roem, de eer en de toekomst van ons vaderland verschuldigd zijn.

Amsterdam, Augustus. J. W. Beck.

MEVROUW ONGENAAKBAAR,

DOOR

H. G. ROODHUYZEN.

XVIII.

Natuurlijk werd het bal den dag, nadat het plaats gehad had, druk door de beide zusters besproken. Merkwaardig was het daarbij, dat Wolfgang's naam wel op maar niet over de lippen kwam. Zelfs vond hij geen weerklank, toen Frits hem des avonds met niet weinig waardeering uitsprak. En toch brandde Justine van verlangen, om te vernemen, hoe hare zuster zich over Wolfgang zou uitlaten. Zij wachtte tevergeefs, en zij begreep redenen te hebben, om het niet uit te lokken. Het zwijgen beviel haar.

Een der huwelijksgeschenken, zulk een, dat Emilie eigenhandig voor Justine wilde vervaardigen, maakte het wenschelijk, dat de aanstaande bruid zich naar Sparrenheuvel begeven zou. Dat was op het bal afgesproken; de derde dag na het feest was ervoor bepaald. Oorspronkelijk lag het in het plan, dat Caroline mede zou gaan, maar zij zag ervan af. Justine wilde op één dag heen en weder: 't was voor Caroline dan niet de moeite waard. Was 't een voorwendsel? Of wilde zij misschien met Emilie geen onderhoud over hare verhouding tot Wolfgang? Misschien ook wilde zij allereerst voor Emilie verborgen houden, wat in haar omging, of verkoos zij niet, dat die haar op de proef zou stellen door het uiten van veronderstellingen, die de toekomst in haar oog hoogst waarschijnlijk logenstraffen zou.

Zij kon niet vermoeden, dat Klingelbeek en zijne vrouw besloten hadden haar met toespelingen noch veronderstellingen, als zij niet hooren wilde, aan boord te klampen.

Hoe dat zijn moge, Justine ging alleen. Frits zou haar des avonds van den voorlaatsten trein halen, terwijl het den schijn zou hebben, alsof zij met den laatsten trein teruggekomen zou zijn. Gelieven zijn verzot op zulke onschuldige en vaak onnoodige heimelijkheden.

Wat nu het huwelijksgeschenk betreft, dat behoeft ons niet bezig te houden; wel, dat Justine zich van Caroline's last kweet, om een bezoek in het Achterom af te leggen.

Kaatje Keel was in de wolken; alles, alles ging naar wensch; de tuin stond zoo heerlijk! Justine moest er zich in laten rondleiden en

bewonderen, wat vruchtboomen en groentebedden beloofden. En de varkens groeiden zoo voorspoedig! En wat toch maar het mooiste van alles was: Teun voelde zichzelf zoo gelukkig, omdat hij van den drankduivel verlost was! Maar het bleek weldra, dat Kaatje brandend nieuwsgierig was. De lezer gelieve zich te herinneren, dat Wolfgang haar niet achter zich vermoed had, toen hij, Mevrouw Dermass naoogende, gemompeld had: »Zij moest meisje en niet rijk wezen." 't Laatste, het »niet rijk wezen", had Kaatje opgevangen, en zij had er veronderstellingen op gebouwd, die thans ter kennis van Justine kwamen.

— En, Juffer!" zei ze, nadat zij alle onderwerpen, dus ook den toestand harer kinderen, afbehandeld had, »is die Meneer Wolfgang de zaakwaarnemer van Mevrouw Dermass?"

— Zaakwaarnemer!" lachte Justine. »Mijnheer Wolfgang zaakwaarnemer?!"

— Nu ja!" zei Kaatje een beetje verlegen, »ziet u, ik denk: geringe lui hebben geringe zaakwaarnemers en voorname lui hebben voorname zaakwaarnemers."

— Nu, daar is niets van aan," zei Justine, nog altijd met een glimlach.

— 'k Hoop dan maar, dat het mij niet kwalijk genomen zal worden... U moet het hem maar niet vertellen ... 't spijt me, dat ik zoo lomp ben geweest."

— Maar hoe kwam je eraan?" vroeg de juffer.

— Ja, ziet u: eerst is Meneer Wolfgang gekomen, toen Mevrouw... Ik dacht zoo: Mevrouw had vergeten Meneer iets te zeggen, dat hij weten moest. Ziet u, ze hebben hier zitten redeneeren, terwijl ik noodzakelijk dáár in die kamer moest wezen. En toen ik terug kon komen, zei Mevrouw, dat ik nog wel wat kon blijven. Ziet u, Mevrouw zei het en Meneer hield zijn... ik wil zeggen: Meneer had niets in te brengen. En ziet u: van Lena heb ik naderhand gehoord, dat Mevrouw weduwe en Meneer Wolfgang nog vrijgezel is... Een schoonder vrouwspersoon, die zuster van u..."

Gevoelende, dat die laatste woorden min aangenaam konden wezen, voegde zij er haastig bij: »Een mensch kan het dadelijk zien."

De mededeeling van Lena's inlichting maakte nu Justine nieuwsgierig.

— En wat voor reden hadt je, om daaruit op te maken, dat Mijnheer Wolfgang zaakwaarnemer was?" vroeg zij.

— Ja, Juffer," zei Kaatje verlegen, »dat durf ik u haast niet zeggen."

— Waarom niet?"

— Kom!" zei Kaatje, moed vattende, »kwaad steekt er toch eigenlijk ook niet in; ziet u, ik dacht zoo: die Meneer is verliefd op die mooie dame, maar... nu, ik dacht: hij durft niet, omdat... nu, ziet u?... omdat ik dacht, dat hij haar... nu, dat hij was, wat ik u gezegd heb."

— En hoe kon je denken, dat hij verliefd was?"

— Och, Juffer! dat moest ik wel, maar zal u het hem niet vertellen?"

— Dat beloof ik je; hij zal er niets van weten, hoor! Daar kun je op aan!"

— Ja, want anders zou 't net wezen, of ik hem beluisterd had, en ik kan er toch een duur woord op zeggen, dat ik dat niet gedaan heb... ziet u, 't was mijne schuld niet."

— Vertel maar gerust op!" zei Justine lachende, en dat om hare belangstelling te verbergen.

— Wel, toen Mevrouw hier de deur uitging, keek hij haar na. Hij wist niet, dat ik al achter hem stond, en ik hoorde hem toen zoo zeggen: »Ze moest niet rijk wezen." Wel, Juffer! wat zou u daarvan gedacht hebben?"

— Je zult je dat nu wel uit je hoofd zetten; 't is immers al bijna een jaar geleden?"

— o Juffer! dat beteekent niemendal, hoor! Teun had wel al twee jaar lang zijne zinnigheid op me gezet... Maar hij moest dan ook eerst maken, dat mijn vader, weet u, zijn baas, het erg op hem begon te hebben... o Ik dank dagelijks Onzen Lieven Heer, dat hij weer de oude is... Dat heb ik Mevrouw toch maar te danken... Ik hou er maar aan vast, dat het eene beschikking van Onzen Lieven Heer is, dat Mevrouw rijk is... Maar u zult het hem niet vertellen, dat ik zoo dom geweest ben, om dat van hem te denken?..."

Justine glimlachte, omdat zij uit die laatste woorden kon opmaken: »Omdat ik zoo dom geweest ben, om van hem te denken, dat hij verliefd was." Maar zij verzekerde Kaatje nogmaals, dat Mijnheer Wolfgang er niets van vernemen zou.

't Viel Frits tegen, dat Justine de afspraak omtrent den vrijen tijd na hare terugkomst niet gestand kon doen; zij had haast, om thuis te komen, en zij was doodmoede; hij moest vroeg heen, en in de gang aan de voordeur viel het hem ook uit de hand; zij moest vroeg naar bed...

De ondeugende! er was geene jota van waar!

In zijne tegenwoordigheid had zij de gunstige berichten medegedeeld, ook afgehandeld, wat er te weten viel omtrent het huwelijksgeschenk. Zoodra zij met hare zuster alleen was, ja, nauwelijks zat ze, of ze zei:

— Je hebt me in 't geheel niet over Mijnheer Wolfgang gesproken, en toch: je hebt met hem gedanst."

Zij zei altijd »Mijnheer Wolfgang", en dat, dewijl haar Frits in ondergeschikte betrekking tot hem stond.

— Wat zou dat?" vroeg Caroline zoo onverschillig mogelijk en hare schouders ophalende.

— Dat zou... dat je meer over hem denkt, dan je me zeggen wilt. Kom, biecht eens op. Ben ik je zuster niet? Je weet heel

goed, wat ik met pleizier zou hooren... En zie je: ik wil wel weten, dat ik jelui op het bal erg bespied heb."

— Jelui! er is geene spraak van »jelui", hoor!"

— Nu, en ik zeg... Maar wij behoeven elkaar immers niet te vertellen, hoe een man zich aanstelt, als hij verliefd is? Frits zegt ook: hij heeft je met zijne oogen verslonden, vooral toen je met hem walste."

— Frits deed beter met jou aan te kijken. Bespiedt die mij ook al?!"

— Omdat ik het deed... Nu, weet je wat... wil ik je reis wat zeggen: hij denkt over jou, net zoo hard, als jij over hem denkt."

— En hoe denkt hij dan over mij. Weet je dat?"

— Ja, dat weet ik."

— Laat dan eens hooren." 't Klonk koel.

— Zeg dat nu maar niet, alsof het je niet schelen kan; ik weet immers wel beter!"

— Heeft hij je dan wat gezeid?"

Die vraag klonk belangstellend.

— Neen, maar die Vrouw Keel heeft me wat gezeid."

— Vrouw Keel!"

Er was verbazing in die twee woorden.

— Ja, Vrouw Keel. Toen je na je onderhoud met hem..."

Nu, zij vertelde, wat zij van Kaatje vernomen had. Toen Caroline gehoord had: »Ze moest niet rijk wezen", volgde er een langdurig stilzwijgen, dat gevolgd werd door: »Kom! laten we maar naar bed gaan!"

Maar zij ging niet naar bed, althans in het eerste uur nog niet.

»Ze moest niet rijk wezen"! Dus: als ze voor haar brood moest werken... Wat zou dan het gevolg voor haar zijn?... Bestond er dan een man, die voor rijkdom onverschillig was?... Hij misschien, omdat hijzelf reeds vermogend was... Was ze dan maar gouvernante... Toch, in haar rijkdom kon het onmogelijk zitten... Daar kon hij onmogelijk onverschillig voor zijn.... Onmogelijk: want wie ter wereld was dat?... Maar waarin zat het dan?...

Zij zocht het antwoord; blijkbaar moest het met haar rijkdom in verband, in nauw verband staan. De hovelingen zouden niet om haar heengefladderd hebben, zij zou haar spel niet met hen hebben kunnen drijven, als ze niet onafhankelijk geweest was door haar vermogen...

Onafhankelijk!

Hoezeer had het denkbeeld, de triomf, onafhankelijk te zijn, onafhankelijk van een man, haar bekoord! Hoe vaak had hare vroegere afhankelijkheid haar gemoed verbitterd, haar verstand in oproer gebracht! Hoe verheugd was ze geweest over hare verlossing van het vernederende en ondraaglijke juk! En hoe was ze thans veranderd, sinds... ja, er was een man, van wien zij zich afhankelijk wenschte

te gevoelen . . . Bekoring lag er zelfs in het denkbeeld, door dien man beschermd te worden in het openbare, zijne beschermster te zijn in het huiselijke leven. En die man was sterk, sterk genoeg, om weerstand te bieden aan de aantrekkingskracht, die zij toch wist, die zij gevoelde ook op hem uit te oefenen. Haar fortuin stond haar in den weg!.... Zooals hij zich tegenover haar gedroeg, als zij maar een oogenblik met hem in gesprek kwam, was het toch duidelijk . . . las zij het dan niet in zijne oogen? hoorde zij het dan niet in zijne stem, dat hij . . . kom, dat hij haar nooit, nooit de afhankelijkheid zou laten gevoelen, waaraan zij zich toch zou willen onderwerpen? . . . Liefde, zij kende die niet . . . 't Moest heerlijk zijn, die te kennen! Zooals Justine opging in haar Frits.... Maar haar rijkdom stond haar nu in den weg . . . kon ze dien vernietigen? Weggeven? Wie, wie kon hem dan zeggen, dat ze arm was? Zou ze dan gouvernante worden? Ach! dat ze niet meer geleerd had; dat ze niet wist, dat de zon in een stier kan staan!

Ja, wonderlijk kan een gedachtengang wezen, onzinnig zelfs, als een mensch, oud of jong, aan het mijmeren slaat. De verwonderlijkste bokkesprongen zijn dan mogelijk, zelfs voor een professor in de logica en misschien zelfs meer voor den geleerde dan voor den weinig wetenschappelijk ontwikkelde, als de eerste maar van de natuur de gaaf ontvangen heeft, om door een enkel denkbeeld verwante denkbeelden als onwillekeurig op te zien dagen, de gaaf van assimileeren. Bij het mijmeren kan, maar dan in minderen graad, de losbandigheid plaats hebben, die wij in onze droomen waarnemen.

Intusschen: met al haar mijmeren bracht zij het niet zoover, dat zij tot het besluit kwam: niet mijn fortuin staat mij in den weg maar wat mij door het bezit van mijn vermogen mogelijk is geworden. Eindelijk begaf zij zich te bed, maar slapen deed ze eerst, toen de morgenzon zou aanbreken. Twee dagen en een goed deel van twee nachten mijmerde zij over dat »arm worden". Zelfs kwam het denkbeeld, gezelschapsjuffer te worden; maar daaraan was dan de voorwaarde verbonden, dat zij het bij Emilie moest zijn; hij, hij zou haar dan zien, niet meer in het bezit van rijkdom. Toch: de onzinnige plannen geraakten op den achtergrond, toen zij zich eensklaps herinnerde, wat toen in de hoofdstad algemeen bekend was. Een notaris, weduwnaar, was bij eene ongehuwde dame geroepen voor het maken van haar testament. Zij beschikte over aanzienlijke sommen, ook voor weldadige doeleinden. 't Bracht den weduwnaar tot een huwelijksvoorstel, dat aangenomen werd. Na het huwelijk kreeg de notaris op zijne aanmaning, hem haar vermogen te overhandigen, tot antwoord: »Vermogen? dat heb ik niet."

— En het testament dan, dat je me hebt laten maken?"

— o! Dat was maar: als ik zooveel bezeten had, zou ik het op die wijze verdeeld hebben."

Mevrouw Dermass kwam daardoor op den inval: »Zich arm aan te stellen, staat daarmee maar in zoover gelijk, dat het later niet tot teleurstelling leidt. Integendeel" — en hier dient door den lezer eenig gewicht aan toegekend te worden — »indien de list gelukt, is er later groote reden tot tevredenheid, tot groote ingenomenheid zelfs."

Hoe het zoover met haar had kunnen komen? Eenvoudig, omdat zij het niet noodig had geacht, er niet op bedacht geweest was, haar hart te bewaken. Schotvrij had zij zich geloofd .... Vernuftig is de Griek geweest, die den Cupido met zijne pijlen heeft geschapen. Zij was als Louise de Condé; alleen: haar stond geene vorstelijke aanzienlijkheid in den weg (*).

Op den avond van den derden dag zei ze vastbesloten:

— Justine! ik moet arm worden."

Verbaasd staarde Justine haar aan, zoo verbaasd, dat Caroline nog ernstiger herhaalde:

— Ja, ik moet arm worden."

— Is het erg met je?" vroeg Justine. Caroline verkoos niet op die vraag te letten; zij had haar plan rijpelijk overwogen.

— Dat is te zeggen," ging zij voort, »ik moet er den schijn van hebben. Hij moet het denken; 't is mij onverschillig, wat de wereld ervan denken zal."

— Arm!?" zei Justine, toch reeds minder verbaasd.

— Nu ja! arm in vergelijking. Dit huis gaat in de veiling. En de meeste meubelen ook. Ik had daar toch al eens over gedacht: zij herinneren mij telkens en te veel aan mijne vroegere ellende. Rijtuig en paarden worden afgeschaft. Wij huren ergens een bovenhuis .... Weet je, zoo een, dat mee kan helpen verkondigen: »Hier woont iemand, die een beperkt inkomen heeft." "

— Maar wat zal je dat helpen? Je makelaar ..."

— O! dien zal ik wel beduiden, wat hij te doen en te zeggen heeft."

— En Frits?"

— Kan Frits zwijgen?"

— Als het graf."

— Ja, zoo denk jij! Nu, Frits mag dan mee in het geheim wezen... 't Kan niet anders ... Op jou bouw ik, hoor! Maar dan niet verder dan ..." Zij noemde den naam van haar makelaar. »Dien zal ik zeggen, dat mijn fortuin oorzaak is, dat ik met huwelijksaanzoeken vervolgd word, en dat ik daaraan een einde wil zien. Die zal dan denken,

(*) Louise de Condé, verliefd geworden op een jonkman van nederigen adel, is hare liefde getrouw en daarom ongehuwd gebleven.

dat ik een van de candidaten op de proef wil stellen, en dat mag Frits ook denken. In alle gevallen blijft het zijn belang, hoor! dat hij zwijgt."

— Denk je dan, dat hij alleen om zijn belang denkt?"

— Ik denk .... Weet je, wat ik denk? Wat jij Frits vraagt, dat doet hij."

— Ik zie, dat je er al een beetje verstand van begint te krijgen ... De wereld zal raar ophooren!"

— Hoe raarder hoe beter! dan hoort hij het ook."

— Maar er zal gevraagd worden, hoe het komt."

— Er zal wel ergens een bankier met de noorderzon verhuisd wezen; daarmee kan de wereld het dan in verband brengen ... of ... mijn makelaar kan zeggen, dat ik in een of ander fonds ongelukkig gespeculeerd heb."

— Dat kun je begrijpen! Dan zou hij je immers verkeerd geraden hebben?"

— Dan kan hij zeggen, dat ik het buiten hem om gedaan heb. Dat is het minste. Wat zaken betreft, geloof ik, dat ik op hem vertrouwen kan."

— Hè, dien Mijnheer X.! Alleen in zaken?"

— Me dunkt, dat het al mooi is. Maar dat doet er niet toe. Morgen begin ik."

Mevrouw Dermass had van hare zuster tal van tegenwerpingen verwacht. Dewijl haar dat in de hand viel, kwam dat: »Morgen begin ik", voor haarzelf onverwacht vroeg. En inderdaad zou ze nu nog heden begonnen zijn, als dat onderhoud niet in den laten avond had plaats gehad. Mejuffrouw Agatha Koker was de eerste, die vernam, dat Mevrouw zich bekrimpen moest; zij kreeg ook in last al de dienstboden daarvan in te lichten. En daarvan was het gevolg, dat al zeer spoedig in Amsterdam het gerucht rondliep: »Mevrouw Dermass is haar fortuin kwijt." De verkoop van huis, inboedel, rijtuigen en paarden verwekte daarop nog eens heel wat opzien. Het behoeft niet opzettelijk vermeld te worden, hoe over de zaak gepraat werd; wel, voor kleinstedelingen, dat het praten maar zeer kort duurde. Er werd niet eens op gelet, dat zij op het fraaiste deel der Stadhouderskade, dus in aanzienlijke buurt, een bovenhuis betrok, dat volstrekt niet tot de goedkoopste behoorde. Het eenige, dat men aan de beurs nog wel eens hoorde, was: »Je weet wel, Mevrouw Dermass ... indertijd de Ongenaakbare ... ik heb haar op de tram ontmoet ... 't Is toch een beeld van eene vrouw!... Of ze nu nog ongenaakbaar is?!"

Zeker; zij bleef dat: eene jonge, schoone weduwe, blijkbaar niet geheel van fortuin beroofd, kon het niet aan huwelijksaanzoeken ontbreken, maar die kwamen niet meer uit wat men de groote wereld noemt, en daardoor kregen ze minder ruchtbaarheid.

Het onverwacht verdwijnen van groote fortuinen is in de gansche wereld eene alledaagsche gebeurtenis geworden.

Mejuffrouw Koker was genoeg aan de beide zusters maar vooral aan Justine gehecht, om met diep medelijden over de gewaande ramp vervuld te zijn; maar zij was toch ook tevreden, dat het scheiden niet door haar veroorzaakt behoefde te worden.

Had Mevrouw Dermass zich voorgesteld, dat zij zich eene ontbering ging opleggen, 't verwonderlijkste was, dat de nieuwe toestand de beide zusters niet tegen-, maar zelfs zeer in de hand viel, toen die maar eerst volkomen zijn beslag had. De »soesah", noodzakelijk verbonden aan het leven op grooten voet, had plaats gemaakt voor eene weldadige kalmte. Zelfs werd het winst geacht, dat de koetsier niet meer een uur te voren moest gewaarschuwd worden, als Mevrouw wilde uitgaan, maar dat om de zeven minuten vlak vóór de huisdeur een tramwagen gereed was haar op te nemen. Want de zoogenaamde armoede, die Mevrouw zich oplegde, wordt het best gekarakteriseerd door het veelvuldig gebruik, dat zij van dat vervoermiddel maakte. 't Had niet zonder berekening plaats: 't kon en het moest dienen als uithangbord. Justine was hoogst nieuwsgierig, wat het uitwerken zou, hare zuster ongeduldig. Maar beiden verborgen dat zorgvuldig voor elkander.

Zes weken waren voorbijgegaan; de bezoeken van belangstellenden, hunne vragen en hunne troostredenen, de laatste, omdat Mevrouw zich toch blijkbaar nog altijd eene betrekkelijke weelde kon veroorloven, waren doorgestaan; vooral was lastig geweest het onderzoek of de poging ertoe van Klingelbeek en Emilie. — Mevrouw gevoelde zich geheel thuis in hare nieuwe woning, toen hare nieuwe en eenige dienstmaagd, Jansje heette zij, haar het naamkaartje van Wolfgang bracht, en dat, terwijl Justine afwezig was.

Wolfgang had het bal verlaten tot over zijne ooren verliefd. Maar de uitwerking, welke de verliefdheid op hem had, was, dat hij zich ergerde, zoodra hij zijn verstand vergunde zich te laten gelden. Herhaalde malen maakte hij zich gereed, om den fellen strijd tusschen zijn verstand en zijn hart op te geven. Zijn hart? Hij was er niet volkomen zeker van — en dat was de oorzaak van zijne ergernis —, dat zijn hart de geweldig strijdbare macht tegenover zijn verstand was; hij kwam ertoe zijn hart als een onbetrouwbaren hulptroep voor zijne zinnelijkheid te beschouwen. Want de zinnelijkheid liet zich dagenlang duchtig gelden. Gelden mocht zij zonder eenigen twijfel, maar de meer dan dertigjarige man, zoo gewoon zich op het punt van zinnelijkheid te wantrouwen en te beheerschen, besefte, dat de zinnelijkheid als hulptroep voor zijn hart dienst mocht doen, meer niet. Mistrouwde hij zichzelf, de schoone vrouw mistrouwde hij nog veel

meer. Hij peinsde op het middel, om haar te doen weten, dat hij nooit zou kunnen dulden, dat zij voor andere mannen ook maar het geringste zou overhebben, wat hem en hem alleen zou toekomen. Dat middel was niet te vinden. En al had zij die wetenschap, wat zou dat helpen, als eenmaal de onverbreekbare band gelegd was? Tot welke uitersten zou hij kunnen komen, als . . . och! het behoefde niet eens zoo ver te zijn, als schering en inslag in Fransche romans is . . . . om hem tot daden te leiden, die hij gevoelde, dat mogelijk zouden zijn. Aan moord of doodslag behoeft hier toch niet gedacht te worden: hij zou opnieuw het vaderland verlaten, desnoods een zwerveling in de wereld worden, hij, die hunkerde naar de Oudhollandsche degelijkheid van het huiselijk leven, de kleine, heerlijke wereld te midden van de woelzieke, waar geworsteld wordt om het bestaan.

Wij hebben ons daarbij den geheelen man te denken, den man, die duchtig deelneemt aan the struggle for life; die eerzucht genoeg heeft, om een voornaam worstelaar te willen zijn; wiens denken dus, en wel duchtig, in beslag genomen wordt door zwaarwichtige zaken.

Hij mocht en hij zou zijn levensgeluk niet in de waagschaal stellen om een paar mooie oogen. Dat stond vast!

Mooie oogen?

Alles aan haar bekoorde hem. Maar hij was geen baardelooze knaap: hij was philosoof, een philosoof, die de zelfbeheersching in hare kracht en in hare zwakheid kende; maar ook: een philosoof, gereed, om mannelijken ernst met de aangebeden gade voor kinderlijke opgetogenheid op zijde te zetten. Zulke philosofen hebben het eigenaardige, dat zij een verlangen, zelfs eene vurige begeerte koesteren naar een wezen, dat hun veroorloofde kinderlijk mensch te zijn; en welk ander wezen kan dat zijn dan de alter ego? Maar de aangebedene moet dan ook aanbiddelijk zijn.

Was zij aanbiddelijk, waarachtig aanbiddelijk? Aanbiddelijk voor hem?

Die gewichtige vraag kon maar niet met een volmondig ja beantwoord worden. En zoo bedaarde de kracht der zinnelijkheid in zoover, dat zij zich alleen bij buien liet gelden, maar dan wel eens bij buien, die bij geweldige onweders te vergelijken waren. Evenwel: hij bevond, dat ook die onweders in kracht verminderden.

Toen kwam het hem ter oore, dat zij, als verteld werd, het grootste gedeelte van haar fortuin verloren had. Een der eersten was hij geweest, die vernomen hadden, dat zij naar de Stadhouderskade verhuisd was: Frits had er hem kennis van moeten geven, opdat hij weten zou, waar deze op een bepaald avonduur voor een kantoorbericht te vinden zou zijn, als hij niet thuis gevonden werd. Toen had Wolfgang, om licht te bevroeden redenen, geene navraag willen doen. Maar later kwam het, voor Frits onverwachts, tot de vraag:

— Mijnheer Steenmuller! waarom heeft u mij niet medegedeeld,

dat uwe toekomstige schoonzuster belangrijke geldelijke verliezen geleden heeft?"

— Omdat Mevrouw Dermass niet gaarne heeft, dat daarover gesproken wordt," antwoordde Frits, zooals dan ook vooraf bepaald was. 't Maakte, dat Wolfgang, al werkende, een oogenblik nadacht. Wel had hij neiging, om te vragen: »Wat is de oorzaak? En is het verlies inderdaad belangrijk?" maar hij bedwong zich en vroeg:

— Is uw meisje er ook in betrokken?"

— Gelukkig niet," antwoordde Frits.

— Zoo! Dan feliciteer ik u."

Daarmede liep dat onderhoud af. 't Werd natuurlijk aan Justine en door deze aan Caroline overgebriefd.

Hij wist het dus! En wat was de uitwerking op hem? Niet anders dan een gelukwensch voor Frits!!

In dat oordeel was Mevrouw de plank toch mis. Het eerste bericht wekte bij Wolfgang overwegend een gevoel van medelijden: de schoone jonge vrouw, beroofd van de middelen, om zich de weelde te verschaffen, waaraan zij gewoon was en die zoo behaaglijk in harmonie was met haar geheele zijn, moest diep te beklagen wezen! Hij zorgde ervoor, dat hij ingelicht werd, en hij was tevreden, toen hij wist, dat zij blijkbaar niet met geldelijken kommer te worstelen had. Was hij tevreden om harentwil? Om harentwil alleen? Zeer spoedig kwam het denkbeeld, hoe streelend het voor hem zou zijn, als hij zich het recht verworven had haar de weelde te verschaffen, die zij nu ontberen moest. Want hij kon dat. Zooveel directeuren van vennootschappen voerden een grooten staat, alleen maar door hun directeurschap... Indien hij dat niet deed, hij, die het directeurschap daarvoor niet eens behoefde, was dat, omdat hij den aandeelhouders der Borneosche een op zulk gebied te weinig bekend vertrouwen wilde inboezemen. Indien hij als de stichter van de Borneosche moest genoemd worden, niemand mocht ook maar een oogenblik denken, dat zij gesticht was, om hem een directeurschap te bezorgen. En dan ook: het voorbeeld van de oud-Amsterdamsche steunpilaren keurde hij navolgenswaardig. Er gingen aanzienlijke aandeelhouders der Borneosche te voet; als het noodig was, gebruikte hij een gewoon huurrijtuig.

Op zekeren dag ging hij van zijn kantoor, Prins-Hendrikkade, met een »overstapje" naar den Amsteldijk. In den vollen wagen op den Dam nam hij eene staanplaats achterop; hij zag Mevrouw Dermass met hare zuster in den wagen; hij besloot snel haar niet te zien, en hij stapte aan de Weteringschans af, liever dan zich bloot te stellen aan het »gevaar", dat zij, Caroline, hem bij het uitstappen vóór hare woning dicht voorbij zou gaan. Zij ook, zij had hem gezien.

Dat moge teekenen, in hoever hij zich langzamerhand weder bedwongen had, maar het nog steeds een »gevaar" achtte, haar in de schoone oogen te zien. Als hij, wat vaak gebeurde, den Zondag op

Sparrenheuvel doorbracht, ging hij niet alleen nooit naar het Achterom, maar hij vermeed zelfs over de lieden daar te spreken: de herinnering aan de ontmoeting daar moest slijten.

Maar de raadselachtige ramp van Mevrouw Dermass kon er niet onbesproken blijven. En er was meer: Lena had het volstrekt niet noodig geacht, om de »grappige" veronderstelling van Kaatje voor hare mevrouw verborgen te houden, en de aanleiding tot die veronderstelling was natuurlijk daarbij medegedeeld. Dewijl Emilie het vermoeden koesterde van 'tgeen er zoowel in Wolfgang als in Nicht Caroline omging, was dat: »Zij moest niet rijk zijn", van belangrijk gewicht; 't werd dan ook de oorzaak, dat Klingelbeek Wolfgang onder vier oogen vroeg:

— Heb jij Vrouw Keel eens gezeid, dat Mevrouw Dermass niet rijk moest wezen?"

De vorm van de vraag liet toe, ja, lokte uit, dat het antwoord was:

— Kom, denk je dan, dat ik zulke zaken met eene Vrouw Keel behandelen zou?!"

Er werd dus niet verder over gesproken, maar 't gaf Wolfgang te denken, veel te denken. Dat hij het overluid gedacht moest hebben, werd bij hem zekerheid. En zij was nu niet meer rijk. De ramp mocht oorzaak zijn, dat zij het coquette spel niet meer kon drijven, althans niet zooals vroeger, — de lust ertoe kon daardoor niet gedelgd zijn.

Op een van die Zondagen kwamen een paar kinderen uit de nabuurschap met hunne gouvernante een bezoek op Sparrenheuvel afleggen. Emilie was, zooals men zegt, »dol" op kinderen en toonde dat meer onverholen, sinds zijzelf, wat de lezer vermoed heeft, in blijde verwachting verkeerde, ditmaal met de mogelijke zekerheid van de vervulling. Zij vond er behagen in die kinderen zelf op de plaats rond te leiden. Daardoor had Wolfgang de gelegenheid, om zich met de gouvernante te onderhouden. Na haar vertrek ondervroeg hij Emilie over die jongedame. Emilie kon hem niet anders mededeelen, dan wat hij al wist: dat zij eene bevallige en fijn beschaafde juffer was. Emilie kreeg het vermoeden, dat hij zich nadere inlichtingen verschaffen zou, en Wolfgang maakte inderdaad dat vermoeden tot waarheid. Maar wat haar uiterlijk betrof, kon zij de vergelijking met Mevrouw Dermass niet doorstaan. Die mocht hem niet blijven hinderen: 't was nog geen tijd voor hem. Hij vertrouwde er volstrekt niet op, dat liefde, in de volle mate, als hij die begeerde te geven, na een huwelijk komen kon. Zijne gade zou de volle, onmeetbare, de opgehoopte kracht van zijne mannelijke liefde ondervinden, en zijne rechtschapenheid verbood hem, welk meisje dan ook het gevaar te doen loopen, dat zij in dat opzicht ontberen zou. Zoolang Mevrouw Dermass hem »hinderde", moest hij blijven, wat hij was. 't Kwam er zelfs toe, dat hij overwoog, hoe het hem zijn zou, als hij vernam, dat

zij huwelijksbanden aangeknoopt had . . . Dan zou er een beslissende scheidsmuur tusschen haar en hem bestaan!

Gedurende de maand, die de beide zusters als naar gewoonte op Sparrenheuvel doorbrachten, verscheen Wolfgang er niet. Tegenover Klingelbeek gebruikte hij het voorwendsel, dat hij den heer Steenmuller in zijne bezoeken niet belemmeren wilde. Voor Mevrouw Dermass was zijn wegblijven een geweldige tegenvaller, maar zij toonde daarvan geen zweem. 't Spreekt vanzelf, dat Justine er ook door teleurgesteld werd, maar ook zij waagde het niet, Wolfgang's naam te noemen. Toch was daar aanleiding genoeg toe; immers, het gezin in het Achterom werd door de zusters bezocht; ook over Piet werd gesproken, maar 't was voor Caroline, of Klingelbeek en Emilie gezworen hadden het stilzwijgen over Wolfgang in haar bijzijn te bewaren. Maar de omkeering in het geheele doen en laten van Mevrouw Dermass kon onmogelijk onopgemerkt blijven. Er was dan ook gelegenheid te over toe: 't ontbrak niet aan mannelijke gasten; ook de heer Dalfsen behoorde er een paar dagen toe.

Kaatje kwam op den behoorlijken tijd den intrest van de schuld aan Klingelbeek ter hand stellen. Daardoor kwam het, dat Mevrouw Dermass het vermelde naamkaartje als aankondiger van Wolfgang's bezoek ontving. 't Had heel wat voeten in de aarde gehad, eer hij besloten had zich aan het »gevaar" van een persoonlijk bezoek bloot te stellen. Maar 't moest, want hij had uitvoering te geven aan een voornemen, waarbij het alleen de vraag was, hoe het tot uitvoering gebracht zou worden. En dan: zij verwachtte hem immers? Op het bal had zij hem bescheiden.

Zoo dan zaten de twee, die niets liever gedaan zouden hebben, dan elkander in de armen te vliegen, gedwongen tegenover elkander: zij, machtig bedwongen door de vrouwelijke waardigheid, hij door verstandelijke overweging. Wolfgang telde haar de luttele som voor, zooveel mogelijk zonder haar aan te zien. Zij teekende de gereedgemaakte quitantie; hij staarde op de blanke, fijne hand; tot de wijze, waarop zij de pen bestuurde, bekoorde hem. Maar hij wou en hij zou sterk wezen!

— 'k Heb," begon hij daarop, en er was aarzeling in zijne stem, »met leedwezen gehoord van . . . nu, van het geldelijk verlies, dat u geleden hebt."

— O!" zei ze volgens vooraf bepaald voornemen en bijna vroolijk, »dat is te dragen! Zoolang men in zijne behoeften kan voorzien, mag men niet klagen."

— 't Verheugt mij, dat ik u in zulk eene stemming zie, en ook" — hij wierp een blik in het rond — »dat . . . nu . . . dat uwe ontbering alleen misbare weelde betreft."

— o Mijnheer Wolfgang! maak u in dat opzicht geene overdreven voorstelling: zoo, als ik thans op bescheiden voet leef, valt het mij dagelijks meer in de hand. Ik geloof bij voorbeeld niet, dat ik ooit weer equipage zou houden, al kreeg ik er de middelen toe."

En met groote woordenrijkheid ging zij voort hem hare tegenwoordige levenswijze te roemen, wat zij, als wij weten, doen kon zonder veinzen.

De eenmaal verworven bedrevenheid in het coquette spel oefende toch nog macht over haar uit. Zij wist wel, dat zij hem dwong haar aan te zien, en zij wilde hem daartoe dwingen. Zij wilde ervaren, hoe hij zich onder hare blikken hield, en zij was tevreden, zoo ontevreden, als zij geweest was, toen hij haar toesprak, zonder haar aan te zien. De zinnelijke bekoring veroverde hem weder snel; maar toch ook: dat zij zich zoo verstandig in hare nog nieuwe omstandigheden schikte, deed haar in zijne achting rijzen. Zou menige andere vrouw de gelegenheid, om te jammeren, niet aangegrepen hebben? Zou hij nog wel doen, wat hij zich voorgenomen had? Ja, hij zou. Dat zij zich in haar tegenwoordigen toestand schikte, was geene reden, om het na te laten. Hij haalde zijne brieventasch te voorschijn en nam er eenige te voren afgetelde bankbiljetten uit. Zij giste dadelijk zijne bedoeling.

— Ik ga waarlijk lichter heen, dan ik gekomen ben," zei hij. »Maar er is nog iets anders: wat u als zeer vermogende dame gedaan hebt . . ."

Reeds dekte een gloed haar gelaat. Was het van verontwaardiging? Was het van machteloozen toorn, omdat zij een onverwacht gevolg van haar veinzen zag aankomen? Was het van schaamte, omdat hij haar nopen ging iets, en wel geld, van hem aan te nemen? Misschien was er van dat alles iets in den blos, die hare schoonheid verhoogde. Maar er was ook in haar, wat haar belette hare oogen met verhoogde, met toornige kracht te laten stralen.

— o Mijnheer!" viel zij hem in de rede, en ditmaal zonder zijn naam uit te spreken, »ik voorzie, wat u zeggen wilt. Zóó is het niet, of ik kan eenmaal aangegane verbintenissen gestand doen!"

Zij hief daarbij hare linkerhand op, om de aanbieding van het bankpapier als met schrik af te weren; hij bleef het haar werkelijk over de tafel heen aanbieden; zij deinsde achterwaarts: een beeld voor een Wiertz, maar niet voor den afschuwelijken. Zij staarden elkander in de oogen. . . Wolfgang begon weder klein te worden.

— Mag ik wel," zei hij met den ietwat zeldzamen glimlach en altijd met het bankpapier naar haar toe, »u herinneren aan ons onderhoud in het Achterom?"

Hare deinzende houding verliet zij niet. Maar de uitnoodiging was welkom, nog welkomer de toon, waarop die geuit werd.

— Waarom niet?" zei ze; »daar heb ik u eigenlijk leeren kennen."

— En ik heb u daar leeren waardeeren."

o! Hij gevoelde, dat hij toegaf aan den drang, om haar woorden toe te voegen, waarvan hij nu reeds wist, dat hij later denken zou: »Ik had de gedachte anders moeten inkleeden."

— Complimenten," zei ze, »zijn het eenige, dat u niet goed afgaat."

Wat een gevaarlijke glimlach bij die woorden!

— Ik zeg het te ernstig, niet waar, Mevrouw? Een bewijs, dat het geen compliment is."

— Maar wat is er dan van ons onderhoud daar?"

— Wel, u zal u herinneren, dat ik u, zeker maar toevallig, vóór geweest ben?"

— Ja, toevallig." Zij knikte daarbij. »Maar wat zou dat?"

— En dat ik de eer gehad heb uw plan te wijzigen."

— Volkomen waar."

— Waarop ik u eigenlijk toegestaan heb, voor de helft in mijn plan deel te nemen."

Weder kwam de blos. Hij had dus geene gunst ontvangen, maar er haar eene bewezen! Bewezen aan haar! Zij antwoordde er niets op.

— Thans," ging hij voort, »verzoek ik u mij iets toe te staan. Doe het van ganscher harte, zooals ik het u heb gedaan . . ."

Zij schudde haar hoofd ontkennend.

». . . Ik zal het als eene gunst waardeeren . . . Wil u mij geene gunst bewijzen?"

Welk eene vraag! zij vond er geen antwoord op.

— Mevrouw en Juffrouw Overberg," kwam haar dienstmeisje aankondigen.

— Verzoek de dames een oogenblik te wachten," beval ze. Wolfgang was reeds opgestaan; hij liet het bankpapier op de tafel liggen en zei:

— Denk niet, Mevrouw! dat ik u uit de compagnieschap zoek te dringen. Ik blijf u onze beschermelingen aanbevelen. Een bezoek van u is reeds eene weldaad. Maar ik mag geene oorzaak zijn, dat de dames Overberg op u wachten . . ."

Daarop met eene beleefde buiging:

». . . Mevrouw! ik heb de eer . . ."

Zij was reeds opgerezen en opende de deur. Dat: »Wil u mij geene gunst bewijzen?" stak haar, toch alleen omdat zij er niet dadelijk een antwoord op gevonden had. Met een lichten hoofdknik mompelde zij: »Mijnheer!" Ze was kwaad.

— Die Overbergen!" borst ze los. De bankjes greep ze, alsof zij die wilde verscheuren; zoo dwaas was ze toch niet. Zij slingerde ze weder op de tafel.

— Dus: dat is al de vrucht!" dacht ze. »o! Die Overbergen! Ze

hebben hem verjaagd! . . . Wil u mij geene gunst bewijzen! . . . En hij behoeft nu niet terug te komen! . . . Onze beschermelingen . . . 't Is voor het eerst, dat hij dat »onze" in zijn mond nam."

»Nam", dacht ze en niet »neemt", omdat haar indruk was: »Hij heeft zich voorgoed van mij losgemaakt."

Het zoogenaamd zwakke geslacht is ongeloofelijk sterk. Noch Mevrouw noch Juffrouw Overberg konden bespeuren, dat zij eigenlijk voor Sint-Velten gewenscht waren. Niet door Wolfgang: hem hadden de dames Overberg gered. Ja, gered, want hij gevoelde, dat hij in dat onderhoud onder vier oogen mooi op weg geraakt was, om de dingen zoo te zeggen, als hij ze niet zeggen wilde. Gered? ja, dat was hij, maar om weder dagenlang te strijden. Hoe hopeloos, dat redding noodig was!

Toen de dames Overberg Mevrouw Dermass verlaten hadden, dacht ook zij: »Hoe hopeloos! . . . Ja, hij mag zeggen: »Ik wil u niet uit de compagnieschap dringen" . . . Er uitgedrongen ben ik toch! uit de compagnieschap! de compagnieschap!"

't Woord gaf haar meer aanleiding, om te peinzen, dan Wolfgang bedoeld had, zoo er in het geheel aan bedoelen gedacht mag worden; hem was het als handelsterm uit den mond gevallen.

Al wat Justine voor het oogenblik vernam, was, dat de heer Wolfgang er geweest was, om haar haar deel van de rente te brengen. 't Mag verondersteld worden, dat hoogmoed mede oorzaak was van de zuinigheid der mededeeling, maar dan de hoogmoed der toch nog altijd ietwat coquette, die een man zich ziet verzetten tegen den invloed van hare macht.

Over de teruggave van haar geld kon ze niet heenkomen; de bankjes bleven twee dagen onaangeroerd in hare schrijftafel liggen, zóó, dat zij haar niet dadelijk in het oog vielen. Toen gingen zij naar de Prins-Hendrikkade terug met het volgende briefje:

»WelEdele Heer!

Uwe bedoeling met de teruggave van het nevensgaand bedrag waardeer ik gaarne; 't is in ieder geval een bewijs van belangstelling. Evenwel moet ik die teruggave beslist weigeren: niet alleen ben ik in staat de vroeger aangegane verbintenis gestand te doen; ik ben er bijzonder op gesteld, dat ik blijf helpen het gezin te Sparrendaal ook zedelijk op te heffen. Daarbij is er niet door u aan gedacht, dat ik in het bezit ben van de schuldbekentenis.

Hoogachtend,

Weduwe Dermass."

Toen het pakje verzonden zou worden, zag Justine Wolfgang's naam op het adres.

— Ben je in briefwisseling met hem?" vroeg ze. Heel veel verwondering lag er niet in de vraag; Justine had begrepen: als er iets belangrijks te vermelden geweest was, zou zij er niet onkundig van gelaten zijn. Op die vraag volgde als antwoord de mededeeling van Wolfgang's bedoeling. Met bitterheid klonk aan het slot: »En dat is nu alles, wat ik met mijn arm worden bereikt heb!"

Bevredigend was het toch, dat de betrekking was blijven bestaan.. Na dat bezoek bezocht Mevrouw herhaaldelijk het gezin in het Achterom, niet zonder berekening ook telkens zich op Sparrenheuvel vertoonende. Wat haar het sterkst dreef, was Wolfgang's woord: »Ik blijf u onze beschermelingen aanbevelen; een bezoek van u is reeds eene weldaad." 't Was haar eene behoefte, te toonen, dat die woorden niet in het water gevallen waren.

Wat Wolfgang beweerd had, bleek waarheid te zijn: hare bezoeken waren inderdaad weldadig voor Kaatje en daardoor voor het gezin. 't Is zulk een zegen, 't is opheffend voor de armen, die niet armlastig willen zijn, als de scheidsmuur tusschen aanzienlijkheid en geringheid ... och! niet valt, maar als er poorten in gebroken worden. 't Werkt zelfs beschavend.

Maar 't was niet alleen weldadig voor het gezin, ook voor de bezoekster zelf. Wederom had zij te erkennen, dat het waarheid was, wat Wolfgang beweerd had: »Rijken doen altijd verkeerd, als zij, geld gevende, denken: »Nu ben ik eraf." " 't Was ook voor haar verheffend, het opluiken van dat gezin waar te nemen en te mogen denken, dat zij, als door een lenteregen de planten, dat opluiken had helpen bewerken. 't Genot van een weldoener kan groot zijn, zóó groot, dat ééns het doel bereiken opweegt tegen twintig teleurstellingen. Dat genot: zij erkende, dat zij het aan Wolfgang te danken had.

Altijd die Wolfgang!

Intusschen, zij had den smaak beet: zij moest nog elders weldadig zijn. Den onderwijzer van Sparrendaal kende zij reeds. Van dien man vernam zij, hoe in menige gemeente het schoolverzuim krachtig tegengegaan wordt door de gegoeden. Dadelijk was ze gereed, om eene som beschikbaar te stellen, opdat de trouwe schoolbezoekers Amsterdam en vooral, vooral! den dierentuin zouden kunnen bezoeken. Gelukkig — zoo moest ze wel denken — herinnerde zij zich bijtijds, dat zij zich niet als vermogende dame mocht aanstellen. Zelf bezocht zij dus de bewoners der buitenplaatsen in de streek, en zij vroeg om geld! Het vloeide haar rijkelijk toe; schoone vrouwen hebben ook in dat opzicht veel voor.

Daarbij: 't had in Sparrendaal heel wat opzien verwekt, dat zij de reddende engel voor het gezin van Teun moest heeten — ook hier en daar afgunst —, maar ook: dat Teun inderdaad ook zedelijk gered

bleek, had haar den naam bezorgd van »de weldadige Mevrouw Dermass". Voor Wolfgang kon dat niet verborgen blijven; Emilie deelde het hem mede, toch alleen om hem te doen weten, welk een invloed hij uitgeoefend had op de eenmaal coquette, dus zelfzuchtige vrouw.

XIX.

Reeds was de dag bepaald, op welken Justine de bruid zou worden, toen Frits zijne gewone opgewektheid verloor. Bezorgdheid, kommer stond op zijn gelaat te lezen. Als Justine erop aandrong, dat hij haar de oorzaak ervan zou mededeelen, antwoordde hij:

— Och! zaken, kantoorzaken! 't Kan zoo eens wezen, dat zaken je dwars in de maag zitten!"

Laten wij ons herinneren, wat van het karakter van den heer Steenmuller gezegd is, en daarvan voornamelijk dit: hij vertrouwde, dat ieder zoo rechtschapen dacht en handelde als hijzelf; hij was vol welwillendheid, om anderen van dienst te zijn. Dat vertrouwen en die welwillendheid hadden hem eene leelijke poets gespeeld. De wereld had het noodzakelijk gevonden, hem zoo mogelijk haar gruwelijk voorschrift in te prenten: »Wees trouw en vertrouw niemand."

Twee dagen bleef hij bij zijn: »Och! kantoorzaken!" maar den derden dag bezweek hij, en dat volgaarne, voor den liefelijken drang, om zijn meisje deelgenoote van zijn kommer te maken.

— Van de vier bedienden," dus vertelde hij, »die onder mijn bijzonder toezicht staan, is er een, weinig jonger dan ik, de zoon van eene weduwe in behoeftige omstandigheden. Die bediende heeft al een paar maal geld, dat hem gelast was uit te betalen, ettelijke dagen onder zich gehouden en — denk ik nu — voor zijne eigen behoeften gebruikt. Eerst was dat vijftig, eenige weken later tweehonderd gulden. Natuurlijk kwam ik er spoedig achter en bedreigde ik hem den heer Wolfgang er kennis van te geven. Had ik dat maar gedaan! Maar zie je: medelijden met zijne moeder . . . en dan: hij heeft ook telkens gezorgd, dat de zaak weer in het reine kwam. Maar dat is geen geheim gebleven voor den oudsten der drie andere bedienden, die onlangs het bewijs heeft gegeven, dat hij mij kwalijk gezind is; ik moet denken, dat die mij wel het beentje zou willen lichten. En nu is de zaak veel erger: er zijn opnieuw en nu zeshonderd gulden door hem ingehouden; de deugniet beweert wel, dat hij ze binnen een paar dagen beschikbaar heeft, maar ik ben erachter gekomen, dat hij diep in schulden steekt, en 't is blijkbaar eene leugen, dat hij dat geld tijdelijk ten behoeve van zijne moeder heeft aangewend. Als dat geld er overmorgen niet is, komt de zaak uit."

— Ga dan nu dadelijk naar Mijnheer Wolfgang," oordeelde Justine.

— Dat zou ik doen," zei Frits, »als ik het van die twee andere keeren maar niet verzwegen had, zuiver uit medelijden met die we-

duwe, en als dat een geheim tusschen hem en mij gebleven was. Komt de zaak niet in orde op den tijd, dien hij aangewezen heeft, dan betaal ikzelf die zeshonderd en geef er dan kennis van."

Maar de zaak kwam niet in orde. Op den morgen, dat het had moeten gebeuren, bleef de trouwelooze uit. Er werd een bode naar zijne woonplaats gezonden; hij was daar niet; zijne moeder wist alleen, dat hij den vorigen avond »voor het kantoor" naar Frankfort op reis was gegaan. Dat bericht was verpletterend voor Frits, en 't werd nog erger, toen het bleek, dat de deugniet met nog ongeveer vijfduizend gulden verdwenen was. Hoe hij die machtig was kunnen worden, was voor het oogenblik een raadsel. Met de oplossing daarvan hebben wij echter niet te maken. 't Verlies van vijfduizend gulden was voor de Borneosche geene doodwond; de bekende gestrengheid van den directeur was het wel voor Frits. De politie werd dadelijk ingelicht; daardoor kwam het uit, dat het ontvreemden eigenlijk thans niet voor de eerste maal plaats had gehad. 't Gevolg was, dat Frits twee dagen later in bijzonder onderhoud met den directeur vernam, dat hij door zijn verzwijgen medeplichtige was en zich daardoor op het kantoor der Borneosche handelsvereeniging onmogelijk gemaakt had. De aanbieding, om zelf de gestolen som aan te zuiveren, kon van Frits niet uitgaan; dat bij jaarlijksche termijnen van zijn salaris te doen, werd niet aangenomen: dan zou de zaak op de balans moeten verschijnen en de mogelijke vraag moeten beantwoord worden, waarom zulk een onbetrouwbaar hoofd eener afdeeling in zijne betrekking gehandhaafd was.

De uitweg werd intusschen dadelijk door Justine als mogelijk vermoed: zij toonde zich gereed, om de som van haar kapitaal te vergoeden. Maar om erover te beschikken, was nog de toestemming van haar voogd noodig, en 't mocht twijfelachtig heeten, of die toestemming te verwerven was. 't Werd daarom door haar beter geacht, Caroline aan te spreken. Zoodra deze geheel van de zaak ingelicht was, viel zij uit:

— Welk eene gestrengheid! Is die man dan een barbaar!" Maar ondanks dat ongunstig oordeel vormde zij heel spoedig haar plan, hoe in dit geval te handelen. Frits en Justine vernamen alleen, dat zij zich in het ergste geval om die »luttele som" niet bekommerd behoefden te maken. Op Caroline's raad begaf Justine zich naar Sparrenheuvel, om door Emilie de tusschenkomst van Klingelbeek te verwerven. Die toonde zich dadelijk bereid in de meening, dat zijn dubbele invloed, in de eerste plaats als boezemvriend van den directeur, in de tweede als aanzienlijk aandeelhouder, geheel voldoende zou zijn, om het gewenschte doel te bereiken.

En zoo zien wij Klingelbeek, zeer door Emilie aangespoord, het bijzonder kantoor van den directeur der Borneosche binnentreden.

— Zoo, Willem!" klonk het hem te gemoet. »Jij hier? dat verdient een streepje aan den balk."

— Nu," zei Klingelbeek, 'om niet met de deur in huis te vallen-, »ik moest in Amsterdam zijn, en op je kantoor heb ik je nog niet gezien."

— Valt het je mee?" vroeg Wolfgang.

— Hm!" zei Klingelbeek, rondkijkende, »meevallen is het woord niet. Ik ben wel op mooier directeurskantoren geweest."

— Dat is nog geene blaam voor de Borneosche."

— 't Gaat goed, he?"

— Wij hebben alle reden tot tevredenheid, zelfs in dezen slappen tijd. Wij houden ons nog erg laag bij den grond."

— Nu, maar ik gevoel, dat de tijd hier kostbaar is . . ."

— Tijd is altijd kostbaar. Maar je bent hier op het hoofdkantoor; als een vriend als jij opzettelijk . . ."

Op dat oogenblik werd er getikt, en op het »binnen" vertoonde zich de jongste der bedienden met een brief, die geteekend moest worden.

— Daar heb je 't al!" zei Klingelbeek.

— Een oogenblik maar!" was het verzoek, terwijl de korte brief gelezen werd. Toen Wolfgang geteekend had, beval hij, dat hij alleen voor dringende zaken gestoord mocht worden.

— Ziezoo!" liet hij erop volgen, »hoe vaart je vrouw?"

— Best! Zij laat je groeten. Zij stuurt mij eigenlijk hier naar toe. Ik kom in zeker opzicht om zaken."

— Waarlijk?!" 't Klonk verwonderd.

— Ja, de jonge Steenmuller . . ."

— o! Waait de wind uit dien hoek? Ja, Willem! die heeft zijn ontslag. Dat is een noodzakelijk gevolg van zijne handelwijs. Dat ligt ertoe! 't Kan niet anders, al spijt het mij. Ik ben dat verplicht tegenover de zaken, die mij toevertrouwd zijn, en tegenover de personen, die mij vertrouwen. Daar hoor je immers ook onder? Je bent een der voornaamste aandeelhouders, en die qualiteit, Willem! moest je zelfs beletten, om mij ten opzichte van Steenmuller . . ."

— Altijd de oude!" viel Klingelbeek hem eindelijk in de rede; »wat zet je de lui toch in eens op hun nommer! Nu, ik heb dat verwacht. Maar ik ben ambassadeur van mijne vrouw. Wees dus zoo goed en vergeet voor een oogenblik, dat ik aandeelhouder ben, ofschoon . . . Emilie heeft daar nog al op gerekend. Ik weet heel goed: je karakter laat niet toe, om uit jezelf aan weekhartigheid toe te geven. Maar . . ."

— Weekhartigheid bederft zooveel zaken! 't Is hier een terrein, waarop onverbiddelijk een goed begrip van plicht en trouwe plichtsvervulling geëischt moet worden. Wanneer daarmede gesold wordt, grijpt dat sollen al meer en meer om zich heen, en eindelijk raken zelfs diegenen aan het sollen, die ertegen waken moeten. Gesold zal hier niet worden, zoolang ik er ben. Of er redenen voor mij zijn, om het ont-

slag van Steenmuller meer dan gewoon pijnlijk voor mij te maken, 't mag geen oogenblik gewicht in de schaal leggen .... of .... ik zou zelf het verlies moeten vergoeden, dat Steenmuller juist door die ongelukkige weekhartigheid heeft helpen veroorzaken; en ik bid je: wat voor houding zou dat hebben? Er is een voorbeeld noodig voor allen, die hier werken; bedenk dat ook!"

— Je zei daar: »meer dan gewoon pijnlijk". Waarom meer dan gewoon?"

Op die vraag antwoordde Wolfgang niet dadelijk; toch was het maar een oogenblik, dat hij toonde te overleggen, wat hij zeggen zou. Toen volgde:

— Steenmuller is een goed werkman; hij had hier zijne toekomst in handen. O! ik had het goed met hem voor! Daarbij is hij immers verloofd met dat lieve meisje, dat ik bij jelui op Sparrenheuvel ontmoet heb . . ."

't Was zichtbaar, dat hij zich verontwaardigd gevoelde; zeer hoorbaar daarbij.

»... Was haar huwelijk niet aanstaande? Er zal nu wel eene kink in den kabel zijn. Wat kan weekhartigheid toch eene reeks van onheilen veroorzaken! Je kunt geene weekhartigheid van mij verwachten!"

— Kom! biecht eens op! moest je er niet bijgevoegd hebben: »Mevrouw Dermass heeft in dat pijnlijk maken mee haar aandeel"?"

Die woorden in Klingelbeek's mond hebben eene verklaring noodig. Ja zeker! Hij had tegenover de ons bekende veronderstelling van zijne vrouw getoond, dat hij die niet deelde, maar juist omdat de veronderstelling van zijne vrouw kwam en zij haar vermoeden maar niet opgaf, had het bij hem eenige kracht gekregen. In ieder geval was het hem, alsof hij die woorden voor Emilie uitsprak.

Wolfgang gaf hem dadelijk het bewijs, dat Emilie de plank volstrekt niet mis was, want hij zag zijn vriend ettelijke oogenblikken vragende aan, eer hij zei:

— Welke reden heb je, om mij dat te vragen?"

De ernst, waarmee die vraag gedaan werd, ook de hoogachtende vriendschap, die Klingelbeek den vrager toedroeg, maakten, dat alle gewone luchthartigheid uit zijn voorkomen en uit zijne stem verdween.

— Dat wil ik je ronduit zeggen," zei hij. »Je bent nu al een goed jaar hier en bent in de beste kringen zeer gezien. Het vermoeden, dat je gelegenheid gehad hebt, om wat de wereld een goed huwelijk noemt, aan te gaan, is toch niet ongegrond. Het leven als vrijgezel heeft geene aanlokkelijkheid voor je; je bent het zelfs moe. En — wij zien maar niet gebeuren, wat wij voor je wenschen. Emilie heeft je natuurlijk niet uit het oog verloren op het bal van de Overbergen, als je met Caroline . . . ik wil zeggen: met Mevrouw Dermass praatte of danste. Je begrijpt: sinds ons onderhoud op dien morgen bij ons buiten ben

je daarom reeds eene belangwekkende persoonlijkheid voor haar. Dat kan niet anders. Zij houdt staande, dat het mooie weeuwtje meer indruk op je gemaakt heeft, dan je misschien erkennen wilt. Zij beweert: je leeft in een strijd, waarvan de oplossing op de eene of andere wijze hoogst wenschelijk voor je is."

Ernst en glimlach wisselden elkander op het gelaat van Wolfgang af, terwijl hij met de grootste oplettendheid luisterde.

— Je vrouw kijkt fijn," zei hij, maar niet dadelijk en dat met een glimlach. »Ja, daar is wel wat van aan. Als ik haar niet zoo behaagziek bij jelui gezien had... hare bejegening van de heeren, die toen bij jelui gelogeerd waren... En later..."

— Ja," zei Klingelbeek, toen Wolfgang bij dat »later" bleef zwijgen, »de gastvrijheid heeft hare keerzijde. 't Was zoo, dat gehuwde lui Sparrenheuvel vermeden, als zij er was."

— 'k Wil het gaarne gelooven!" zei Wolfgang. »Zooals die Van Bruul en die ritmeester, ja, zelfs die Baron..."

Eene snelle beweging van ongeduld deed hem op dat oogenblik een op de tafel liggend boek grijpen en het dadelijk op eene andere plaats nederwerpen.... »Maar dat was het eigenlijk nog niet. Weet je, waarmee zij mij letterlijk geërgerd heeft? Ja, ergeren is het woord! Met haar partij trekken van de verliefdheid van je neef, dien jonkman Adolf!"

— Nu," zei Klingelbeek, »dat spelletje was daarmee geheel uit. Emilie beweerde: het moest tijdelijk dienen, om... nu, dien ritmeester jaloersch te maken."

— 't Was meer dan genoeg voor mij, om al hare schitterende hoedanigheden tot nul te herleiden! Maar het toeval heeft gewild, dat ik haar van eene zijde heb leeren kennen, die blijk geeft, dat er een goed hart achter al die ijdelheid verborgen ligt.... en een helder verstand ook... Maar dit staat vast: ik blijf liever ongehuwd, dan dat ik mij verbind met eene coquette vrouw... En dan: je hebt mij zelf gezegd, dat ze niet hertrouwen wil."

— Ja!" zei Klingelbeek, spottend lachende, »dat zou wat voor jou beteekenen!! Dat is eerder eene aansporing voor je!"

Wolfgang glimlachte. Hij nam het boek, maar nu niet driftig, weder op en lei het op zijne vorige plaats.

— Maar ze is toch aanmerkelijk veranderd," ging Klingelbeek voort. »Ook dit jaar heeft ze bij ons gelogeerd, maar van hovelingen hebben wij geen last gehad. Volgens 'tgeen hare zuster aan Emilie medegedeeld heeft, is dat spelletje geheel uit."

— Dat komt," — 't klonk wel wat minachtelijk — »omdat haar thans fortuin ontbreekt. Daardoor ontbreken de hovelingen."

— Dat is eigenlijk eene raadselachtige historie! Er schijnen redenen voor haar te wezen, om er niet voor uit te komen, waar haar geld

eigenlijk gebleven is. Ik heb al eens gedacht . . . Maar dat doet er eigenlijk niet toe . . ."

— Zoodra," viel Wolfgang hem in de rede, »zoodra een huwelijk haar weer de middelen verschafte . . . of de middelen zijn niet eens noodig . . . zoodra ze gehuwd zou zijn, zouden de oude hoedanigheden zich doen gelden, en dan misschien nog met te meer kracht, omdat zij een tijdlang onderdrukt waren. o! Ik heb eene gehuwde coquette aan 't werk gezien!"

— Heb je dat wel aan het rechte eind?" vroeg Klingelbeek bedenkelijk. »Ik houd het ervoor, dat eene behaagzieke vrouw . . . versta mij wel: eene behaag*zieke*, behaagziek blijft, al moet ze zich behelpen met afgedankte kleeren van anderen . . . Maar kom! ik wil ook den schijn niet hebben, dat ik voor haar pleit. Ik wil ook in het minst niet aansprakelijk zijn voor hetgeen je voor jezelf beslissen moet. Maar het spijt me, dat je haar bij ons ontmoet hebt . . . Nu, zij speelt dan toch eene rol in de manier, waarop je over de zaak van Frits . . . van Steenmuller, wil ik zeggen . . ."

— o! Ik weet wel, dat hij Frits heet," zei Wolfgang. »Dat is te zeggen," ging hij voort als antwoord op hetgeen zijn vriend het laatst beweerd had, »het spijt mij, dat juist hare zuster in de zaak gemoeid is. Verder oefent zij geen invloed uit."

En als om zichzelf aan te moedigen, voegde hij er met beslissende kracht bij: »Niemand ter wereld mag daarop invloed uitoefenen!"

— Gesteld," zei Klingelbeek nu, »dat Steenmuller in staat gesteld werd de veroorzaakte schade te vergoeden?"

— Zou jij dat dan doen?" vroeg Wolfgang.

— Ik?! Ik dank je wel! ik ben van de leer: »Comme on fait son lit, on se couche" (*). Een vader, een oom ook nog mag in zulke gevallen het bed beter opmaken, dan de jonge dwaas zelf gedaan heeft, maar daarvoor zijn ze dan ook vader of oom. Niemand leert beter dan door ondervinding. Ik voldoe dan ook maar aan het dringend verzoek van Emilie of eigenlijk van Justine en dat alleen, omdat ik hoopte, dat in de zaak en in den persoon beweegredenen zouden zijn, om hem bij voorbeeld toe te staan, door eene jaarlijksche korting op zijn salaris . . ."

Wolfgang schudde ontkennend zijn hoofd.

». . . Niet? . . . Hij is toch niet misdadig?"

— Misdadig? Zelf niet. Althans niet, wat je onder dat woord verstaat. Hij heeft maar door de vingers gezien, waar hij zorgvuldig zijne oogen had moeten gebruiken; hij heeft zich het recht toegekend, om te doen, wat ik, ik alleen mocht doen en niet gedaan zou hebben."

— Dan moet het huwelijk maar uitgesteld worden!" zuchtte Klingelbeek. »Steenmuller moeten wij dan op eene andere wijze zien te

(*) Het Hollandsche spreekwoord daarvoor is wat onbehouwen. De letterlijke vertaling is: »Zooals iemand zijn bed opmaakt, moet hij te slapen gaan."

helpen. Je zult toch wel getuigenis van zijne bekwaamheid willen afleggen?"

— o Ja! en dat niet om den wil van derden," was het antwoord.

De beide heeren spraken nog eenige oogenblikken over voor ons onverschillige onderwerpen en daarop begaf Klingelbeek zich naar de Stadhouderskade. Zijne mededeelingen werden door Justine met groote belangstelling vernomen; zij had zooveel van zijne tusschenkomst verwacht. En daarbij verdedigde Neef de onvermurwbaarheid van den directeur! Caroline liet zich weinig uit. Frits, die nog ongeveer twee maanden vóór zich had, eer zijn ontslag werkelijkheid zou worden, wendde pogingen aan, om elders geplaatst te worden. Het huwelijk werd uitgesteld.

Ettelijke dagen na het bezoek van Klingelbeek op het kantoor der Borneosche kondigde de jongste bediende den directeur het verzoek aan van »de vrouw uit het Achterom te Sparrendaal", om den heer Wolfgang te spreken.

— Meneer!" zei Kaatje, toen zij toegelaten was, »ik ben aan uwes huis geweest, maar de meid zei, dat uwe niet vóór halfzes thuis kwam, en omdat ik met den trein van drieën weer weg moet, heb ik maar de vrijpostigheid genomen, om hier te komen. De meid zei: als ik uwe noodzakelijk spreken moest, zou ik maar naar 't ketoor gaan."

Wolfgang had onder die woorden althans den schijn bewaard, alsof hij voortwerkte, opdat Kaatje begrijpen zou, dat zij het kort moest maken.

— Goed, Moeder!" zei hij. »Wat is er dan?"

Kaatje haalde een zakje te voorschijn.

— 't Is, Meneer! dat ik u dertig gulden kom brengen als aflossing."

— En," vroeg hij, haar nu aanziende, »kom je daarvoor opzettelijk de reis doen?"

— Neen, Meneer!" zei Kaatje, tevreden glimlachende, »wij geven geen cent noodeloos uit. Ik doe eigenlijk een paar boodschappen voor Lena; die heeft mij retoer betaald. En weet u: Teun verlangde net zoo hard als ik, dat het geld ons huis uitkwam. 't Is de opbrengst van het varken, dat wij gemest hebben. o Meneer! Teun is weer heelemaal de oude! Wat een geluk, dat hij toen zijne beenen gebroken heeft en dat uwe en Mevrouw toen bij ons gekomen bent!"

Wolfgang zette zich tot schrijven en zei: »Ik zal je quitantie geven."

— Dat hoeft niet," zei Kaatje trouwhartig. »Neen, Meneer! dat hoeft niet!"

— Dat hoeft wèl. Leer dit van mij: nooit moet je in geldzaken op goed vertrouwen handelen. Onthoud dat. Door zulk goed vertrouwen zou je zuster immers haar recht op de halve huur verloren hebben? . . . Heb je Mevrouw Dermass nog eens weergezien?"

— o Ja, Meneer! meer dan eens. Van den winter is ze zelfs in

heel bar weer bij ons geweest . . . En ze heeft voor Piet geteekend, dat hij op het matrozeninstituut kon komen."

— Zoo?" zei Wolfgang, ofschoon hij dat wist. Lena had het Emilie verteld, en deze had haar gezeid: »Je moet dat Mijnheer Wolfgang ook maar eens vertellen", wat Lena niet verzuimd had. Die raad aan Lena had zijn oorsprong in de vrouwelijke belangstelling van de dame in de verhouding van de twee, omtrent welke zij de ons bekende vermoedens koesterde.

— Zoo?" zei Wolfgang dan, en in dat »zoo" klonk eene aanmoediging, althans geen verbod, om meer mede te deelen.

— En," ging Kaatje voort, »toen Piet naar zee zou gaan, heeft ze hem nog zes gulden voor baai geleend . . ."

— Geleend?"

— Ja, Meneer. En dat op eene wonderlijke manier . . . o! Ze heeft er verstand van, hoe ze de menschen helpen moet, die het noodig hebben."

— Daar is je quitantie," zei Wolfgang, om niet te toonen, hoezeer zijne belangstelling gewekt was. »En op welke manier heeft ze je broer dan die zes gulden geleend?"

Kaatje stak de quitantie op met:

— Och, Meneer! 't had warempel niet gehoefd!" En toen op de vraag antwoordende:

— Kijk, ze heeft gezeid: zoodra Piet het doen kon, moest hij die zes gulden aan een ander leenen, die 't noodig had; dan mag hij denken, dat hij het haar teruggegeven heeft; maar die moet het dan later weer net zoo aan een ander leenen. Ik zeg maar: ze heeft eene prachtige manier van helpen. En, Meneer! wat is het een prachtig vrouwspersoon!"

Zij scheen dat laatste te zeggen zonder eenige bedoeling behalve bewondering. Maar in verband met hare mededeeling aan Justine mogen wij veilig veronderstellen, dat zij zien wilde, wat Wolfgang op dat woord los zou laten, ook al begreep zij, dat zij nu juist niet de vertrouwelinge van den voornamen heer zou worden. Een enkel woord, een enkel gebaar zou voldoende voor haar geweest zijn. In dat opzicht bleef ze natuurlijk geheel onvoldaan. En ook: de jongste bediende kwam een brief brengen.

— Nu," zei Wolfgang, »ik heb niet veel tijd."

— Dat begrijp ik . . . . Meneer heeft het druk . . . Maar mag ik Meneer nog vragen, waar Mevrouw woont?"

— Beduid die vrouw," beval Wolfgang den bediende, »hoe ze naar de Stadhouderskade numero 311 komt." En daarmede opende hij den brief, die hem gebracht was. 't Mag verondersteld worden, dat die brief niet van groot belang was; ook, dat het werk, hetwelk de directeur onder handen had, uitstel toeliet, want hij verviel in gepeins. De

mededeeling omtrent het opvolgen van zijn raad ten opzichte van het leenen eener kleine som aan een hulpbehoevende had hem getroffen. Was zij zoo gereed, om te doen, wat hij haar aanbeval?! Maar hij, hij was het niet; 't was Benjamin Franklin . . . Ja, Benjamin . . . »niet de Noordpool-reiziger" . . .

Een glimlach kwam er om zijne lippen.

. . . Neen, Benjamin was het toch niet. Hij gevoelde, hij was ten volle overtuigd, dat hij, hij het was . . . De coquette dame, gewoon, om haar hovelingen te bevelen, deed, wat hij haar eenvoudig als iets buitengewoons, iets, dat hij aanbevelenswaardig achtte, aan de hand gedaan had . . . iets, dat zoo geheel buiten den gewonen kring van haar denken moest liggen . . . En zij had het heimelijk gedaan . . . of dan . . . er was geen enkel bewijs, dat zij het doel gehad had, dat het hem ter oore zou komen; Kaatje had blijkbaar geene boodschap verricht: zij was te naïef en te opgetogen geweest in hare mededeeling . . . Haar vroeger denken . . . Vroeger? . . . Ja, als hij werkelijk recht had van een »vroeger" te gewagen . . . Klingelbeek had er ook aanleiding toe gegeven, aanleiding genoeg . . . Justine had Emilie gezegd: »Dat spel was geheel uit" . . . En Klingelbeek had zich uitgelaten: »Zij is geheel veranderd" . . . Dit was zeker: Klingelbeek zou hem nu niet meer waarschuwen . . . Ja, eigenlijk had hij zijne waarschuwing ingetrokken. Had die waarschuwing ook te veel invloed op hem gehad? Te veel, omdat hij juist in eene vrouw niets zoozeer schuwde als overdreven behaagzucht? . . . Omdat hij wilde, dat zijne, zijne vrouw zich gelukkig zou gevoelen, als zij hem, hem alleen, behaagde . . . En hoezeer behaagde zij hem!! . . . Klingelbeek was een trouw vriend, maar in de vriendschap was die altijd de minder sterke van karakter geweest . . . Hij, Wolfgang, had altijd en altijd gewaarschuwd . . . Klingelbeek was altijd de volgzame geweest . . . Voor het eerst — in eene belangrijke zaak althans — waren thans de rollen omgekeerd . . . En Emilie, die zoo hoog bij hem aangeschreven stond, Emilie had blijkbaar op dien eersten morgen op Sparrenheuvel die waarschuwing niet met haar bijval vereerd . . . die waarschuwing niet willen ondersteunen . . . Maar toch . . . die waarschuwing was niet noodig geweest: hij had immers zelf gezien . . . En als dat spel, dat onduldbare, dat verdoemelijke spel nu eens niet voorgoed uit was? »verdoemelijk": had hij het niet vroeger zoo genoemd, toen hij geen belanghebbende bij zulk een spel, toen hij alleen toeschouwer was geweest en nooit meer had willen wezen? . . .

Ja, dat was zoo: Wolfgang vreesde de behaagzieke vrouw niet maar door de kracht zijner verbeelding, niet door romanlectuur; hij kende haar door eigen waarneming. 't Is maar te onbehaaglijk, om de historie daarvan in het breede mede te deelen. Daarvoor moet men een auteur zijn, die de Franschen wil naäpen. De lezer denke zich een nabob

ergens in Indië, die op gevorderden leeftijd de dwaasheid gehad had eene jonge actrice van een reizend tooneelgezelschap te huwen; hij denke zich den man, die zich nedergelegd had bij de rol van onwetende, en dan daarbij, hoe de toen vijf-en-twintigjarige Wolfgang zelf, gast van den nabob, niet veel minder dan de rol van een Jozef had moeten spelen! De mededeeling moet nu wel geschieden, omdat al de omstandigheden van die levenservaring thans met meer dan gewone kracht zich bij Wolfgang lieten gelden: hij gevoelde immers, dat de eindbeslissing naderde? maar de zekerheid, of hij al of niet »door de ton zou springen", was er nog niet.

Zij wist nog niet — dus mijmerde hij later op zijne legerstede voort —, wat het zeggen wil, een enkel man te behagen, maar dan zoo te behagen, als hij het haar toonen zou.... Zij kon het door hare vroegere ervaring niet weten. Maar.... wist zij het nu nog niet? Dan was zij toch zeer stellig op weg het te leeren... o! Als zij... als zij gereed was, om hem, hem alleen te behagen... Hoe zou ze koningin in zijn huis... in zijn hart zijn!!... Eene beslissing moest er komen... Nog eenmaal... één enkele maal zou hij haar bezoeken: de aanleiding was er in de dertig gulden van Vrouw Keel... Dat bezoek kon niet nagelaten worden... de noodzakelijkheid was zelfs welkom... Maar hij moest wachten, totdat hij Steenmuller eene andere, eene goede betrekking bezorgd had: zij moest om zijn noodzakelijken maatregel niet tegen hem ingenomen zijn... Steenmuller... Justine moest het hem dank wijten, dat hij hem eene goede plaatsing bezorgd had... Maar die dertig gulden... zij moest er de helft van hebben. Die kon hij haar door Steenmuller doen toekomen.... Neen, juist onder het gewicht van mogelijke tegeningenomenheid zou hij haar de helft der dertig gulden brengen...

En dan zou hij zijn besluit nemen. Bleek het dan, dat hij zich te haren opzichte vergist had, dat zij inderdaad weduwe wilde blijven, dan.... dan zou hij spoedig genezen zijn, want dan ook was het coquette spel niet uit; 't was dan te zijnen opzichte met verfijnde kunst gespeeld... 't Was dan zooveel te verachtelijker... En dan... dan was die bevallige gouvernante er immers?...

(Wordt vervolgd.)

UIT DEN VREEMDE,

DOOR

PH. WIJSMAN.

„ONZE OUDE KENNIS".

Het park van de badplaats N. was zeer groot en zeer fraai, juist niet bijzonder mooi op het punt van bloembedden en vakjes, maar het was er heerlijk onder de schaduw der hooge boomen, die tot aan het bosch toe stonden, als het ware zich daarin verliezend.

Als men liep te praten met goede vrienden, nu en dan een poosje bleef rusten, om dan weer door te wandelen, gebeurde het vaak, dat men niet meer wist, of men nog in het park wandelde of reeds in het bosch was verdwaald geraakt. Er waren bekoorlijke wandelpaden en er werd een druk gebruik van gemaakt. Het meest voegde men zich tot afzonderlijke clubjes. Die daar niet toe behoorden, zag men wekenlang dagelijks in het brongebouw of in het park; men was goed op de hoogte van hunne kostumes; men wist, met wie zij verkeerden; men kende hunne geschiedenis van A tot Z, maar men zei geen woord.

Sedert verscheiden weken had een arme kluizenaar, een rijzig man van gemiddelden leeftijd, alleen op eene der banken in de nabijheid van het brongebouw gezeten. Verder kwam hij niet, want hij liep kreupel en bewoog zich moeilijk voort, met behulp van een stok. „Rheumatiek", zeide men. Misschien ten gevolge van een te druk leven, misschien ook niet; daaromtrent deden verschillende geruchten de ronde. Zooveel is zeker, dat hij er volstrekt niet oververzadigd uitzag, eer goedig nieuwsgierig, zooals hij daar stil glimlachend de komenden en gaanden zat te monsteren met groote belangstelling. Het scheen wel, alsof hij een praatje zou willen maken, maar niemand van de aanwezigen moedigde hem daartoe aan. *Men* vertelde intusschen, dat hij een rijke Noor was, de eigenaar van eene groote houtzagerij.

Ten laatste had hij de aandacht getrokken van een gezelschap, dat bestond uit vier dames: Mevrouw Dahl, eene onbestorven weduwe, wier man buitenslands was, en Mevrouw Abelius met hare beide dochters, en dan eenige heeren, die dienstdoende ridders vertegenwoordigden.

Zij noemden hem „onze oude kennis", want hij keek hen juist zoo aan, alsof hij hen kende. Een der heeren had voor de grap eens zijn hoed voor hem afgenomen, toen zij langs hem voorbijgingen. Maar of hij er spijt van had! Want sedert dien dag vergat de eenzame nooit zijn hoed voor de dames en heeren van het clubje af te nemen en dezen hadden soms moeite zich zoolang goed te houden, totdat zij „onze oude kennis" voorbij waren.

Op eene ochtendwandeling keerde Mevrouw Dahl haar hoofd nog eens naar hem om.

„Maar Ada, wat doe je daar?" riep Mevrouw Abelius. Zij dacht, dat Ada eene onvoorzichtigheid had begaan, maar deze lachte niet.

„Ik vond, dat hij er heden bijzonder droefgeestig uitzag, en ik heb al lang over hem gedacht. Het kan mij zoo voor hem spijten, dat hij daar zoo alléén zit, terwijl alle anderen elkaar gezelschap houden. En hulpbehoevend, als hij is, zal hij zich dubbel verlaten gevoelen."

Den namiddag van dienzelfden dag was het clubje weder bijeen in de groote zaal van het brongebouw. Er werd muziek gemaakt en gezongen. Buiten het bekende gezelschap waren nog maar enkele menschen in de zaal; een paar heeren speelden eene partij schaak en een paar anderen lazen de nieuwsbladen.

Louise en Agnes speelden een stuk voor vier handen op de piano en Ada zat voor een der vensters, hare kin op de hand latende rusten, naar de muziek te luisteren.

Plotseling schrikte zij op bij 't geluid van een dof gestommel en daar zag zij „onze oude kennis" languit op den grond liggen; de man deed de grootste moeite, om overeind te komen; maar tevergeefs. Waarschijnlijk had hij eene courant, waarin hij gelezen had, weder op de tafel willen leggen en was toen op den gladden, geboenden vloer uitgegleden. Bij de piano had men er niets van gemerkt; de schaakspelers zaten op een grooten afstand in eene vensternis, en de courantenlezende heeren waren verdwenen.

Ada aarzelde een oogenblik, maar toen stond zij toch op en hielp hem, om weder op de beenen te komen. Hij lachte vriendelijk en dankbaar, hoewel hij zich stellig geducht had bezeerd, want hij hing zwaar tegen haar aan. Hij scheen met zijn figuur verlegen en klaagde over dien gladden vloer; maar zoodra hij overeind stond en zij hem haar arm tot steun aanbood, kwamen de eischen der samenleving weder bij hem boven; hij maakte eene afwijzende beweging met de hand en fluisterde haar vertrouwelijk toe:

„Neem u liever mijn arm; dan steunt u mij ook en het staat toch beter."

Zij glimlachte, nam zijn arm en steunde hem zoo goed mogelijk op deze minder doelmatige wijze. Toen zij hem naar een stoel had geloodst, kon zij hem natuurlijk niet dadelijk alleen laten zitten. Des te minder kon zij dat doen, nu hij zich aan haar voorstelde en haar aldus dwong ook haar naam te zeggen en daarna zoo levendig en gezellig begon te praten, alsof hij inderdaad eene „oude kennis" geweest ware.

Zonder eene enkele vraag van hare zijde was zij binnen den tijd van een half uur geheel op de hoogte van de hoofdtrekken in zijn leven, van de reden, waarom hij hier op de badplaats was, en van eene geheele serie minder belangrijke voorvallen.

Zijn naam was Wennman; zijne moeder en eene zuster leefden nog; hij stelde veel belang in den tuinbouw, in het visschen en dansen en hij was hier gekomen met een goeden vriend, die ook van plan was geweest hier een tijdlang te blijven, maar die naar huis was geroepen, aan het ziekbed van zijn vader.

Intusschen sprak hij geen woord over den dienst, dien zij hem bewezen had. Daaraan scheen hij volstrekt niet meer te denken en aan zijn ziek been evenmin. Want toen de sjaal van Ada op den grond was gegleden, bukte hij, raapte den doek op en stelde dien aan de eigenares ter hand met eene

zoo ridderlijke buiging, dat het weinig scheelde, of die beleefdheid was de oorzaak geworden van een nieuw ongeluk.

Eindelijk moest Mevrouw Dahl weggaan. De anderen hadden haar al met verwonderde blikken gadegeslagen en Agnes, de jongste der meisjes Abelius, had van achter haar muzieklessenaar de dwaaste gebaren tegen Ada staan maken.

Ada stond op en tevergeefs trachtte zij hem te verhinderen dat ook te doen. Hij drukte haar tot driemaal toe de hand en herhaalde telkens, welk een geluk het voor hem was, zoo aangenaam kennis met haar te hebben mogen maken.

Toen zij een paar uur later thuis kwam, werd zij begroet door een heerlijken bloemengeur in de kleine zitkamer. Op de tafel stond een ruiker theerozen en vergeet-mij-nietjes en tusschen de bloemen gestoken was een kaartje met den naam „Valdemar Wennman" erop. Zij lachte, toen zij het visitekaartje in de mand legde, en boog zich weder over hare bloemen. Dit was in elk geval eene zeer geschikte manier, om zijne dankbaarheid te toonen.

Den volgenden dag zat hij weder zooals gewoonlijk op zijne bank bij het brongebouw en toen kon Ada het niet laten, even van haar gezelschap af en naar hem toe te gaan, om hem voor de bloemen te bedanken. Maar hij had zooveel te praten over allerlei en te vragen naar hare lievelingsbloemen en daarbij hield hij aldoor hare hand vast, zoodat de anderen, die langzaam waren doorgewandeld, geheel uit het gezicht waren. Zij werd verlegen onder dat lang uitgesponnen gesprek en het kostte haar inspanning, om hem niet door een plotseling afscheidnemen te grieven.

Eindelijk liet hij hare hand los. Zij haastte zich haar gezelschap te gaan inhalen; maar nu regenden de pijlen op haar van alle kanten. De heeren zeiden, dat zij zich dien avond maar op eene serenade moest voorbereiden; die zou niet uitblijven. Maar de dames lieten het zoo gemakkelijk niet afloopen, althans niet voor zoover het den armen kluizenaar betrof.

Agnes lachte zoo, dat de tranen haar over de wangen liepen. Zij vond, dat hij er precies uitzag als een konijntje, dat altijd snuffelt en kauwt, om het even, of het iets te eten of te ruiken heeft of niet. En Louise vond, dat hij sprekend geleek op een nieuwsgierigen aap.

Den anderen morgen ging Ada vroeger uit dan anders. Zij wilde weg zijn, vóórdat er iemand haar kwam afhalen en ook vóórdat Mijnheer Wennman in het park zat, want zij zag ertegen op hem weder alleen te ontmoeten; en hem terugzien in het gezelschap der anderen, dat wilde zij liever ook niet.

Maar het toeval kan soms vreemde parten spelen. Want de kleine, eenzame wandeling, waarop zij gerekend had, werd een tête-à-tête.

Mijnheer Wennman zat namelijk reeds op dit vroege uur op zijne gewone bank vlak bij het brongebouw; en hoewel er aan beide zijden van hem overvloed van plaats was, schoof hij toch naar de eene helft van de bank met zulk eene duidelijke, uitnoodigende handbeweging, dat zij niet anders kon doen, dan gaan zitten en met hem bepraten, welk mooi weer het vandaag was, hoe het gisteren was geweest en hoe het morgen misschien wezen zou; en verder, dat men radijsjes moest aankweeken, makreelen vangen en hup-pelpolka dansen. . . .

Plotseling kwam er buitengewoon veel leven in die beweeglijke trekken en hij glimlachte op eene eigenaardige wijze. Ada hield op, om met hare parasol teek ningen in het zand te trekken, en keek om.

Zij zag Agnes aan de overzijde van de breede laan voorbijgaan met een bedekten blik onder de oogen uit, alsof zij wel gaarne wilde zien, maar niet gezien worden. Wederom was nu het geval veranderd. De bank was eene plaats van bijeenkomst geworden.

„Die vriendin van u is een aardig, lief meisje," zeide de ridder van Mevrouw Dahl.

Daar schoot Ada eene goede gedachte door het hoofd. Waarom moest *zij* alleen de barmhartige Samaritaansche vertegenwoordigen? Zij stond op en wenkte haar vriendinnetje; zij ging ook naar haar toe, maar bleef op het midden van den weg staan, zoodat Agnes bij haar moest komen. En nog eer het jonge meisje duidelijk begrepen had, wat de bedoeling was, had Ada haar tot bij de bank gebracht.

„Mijnheer Wennman. Juffrouw Agnes Abelius."

Mijnheer Wennman zag er bijzonder vergenoegd uit en hij schoof nog een eind verder naar den hoek van de bank. Maar Agnes keek zoo verlegen, alsof zij naast den Koning moest gaan zitten; en zij sloeg hare oogen zoo bedeesd neer als een jong meisje, dat pas hare belijdenis heeft gedaan, hoewel dat toch reeds ruim vijf jaar geleden was.

De fabrikant deed zijn best haar aan te moedigen. Hij sprak over Stockholm en over de fraaie omgeving der stad, waarmede hij bijzonder ingenomen bleek te zijn; natuurlijk was dat voor Agnes, een Stockholmsch meisje, bekend terrein. Hij raakte in vuur, toen hij over Van der Osten, den uitstekenden sportsman, sprak, en vroeg, of *zij* wel eens een prijs met schaatsenrijden had behaald. Bij die vraag zag zij hem verwonderd aan en zeide:

„Waarvoor houdt u mij?" Maar overigens gaf zij zeer korte en terughoudende antwoorden, zooals het een aardig, welopgevoed meisje tegenover een vreemden heer betaamt, totdat zij, geheel onverwachts, in een schaterend lachen uitbarstte, zonder dat Mijnheer Wennman of Ada begrepen, waarom zij lachte. Zij scheen er maar niet mee te kunnen ophouden.

Wat Mijnheer Wennman ook zeide — telkens begon dat bespottelijke lachen opnieuw. Maar het was zulk een frissche, heldere lach, dat de beide anderen onwillekeurig moesten instemmen, hoewel geen van hen wist, waarover zij zich zoo vroolijk maakten. Ada zag schuw van ter zijde naar Wennman; zij vreesde, dat hij zich gekrenkt zou gevoelen; hij van zijn kant zag Ada vragend aan, als hoopte hij van haar eene opheldering te zullen ontvangen. Aangezien zij hem die niet geven kon, verzon zij maar iets op hare eigen hand. Juffrouw Abelius vond zijn gezelschap zoo vermakelijk — dat was niet twijfelachtig.

En hij werd daardoor ook geanimeerd. Hij sprak luider en vlugger dan anders, sprak over allerlei dingen door elkander en verwisselde die onder het praten, merkte het volstrekt niet, als hij dwaasheden zeide, en lachte nu ook zóó, dat hij zijne opgestoken kin in eene rechte lijn bracht met zijn korten, dikken hals.

Na een poosje stond Agnes op en werd weder even deftig als te voren. Zij gaf den fabrikant en Ada de hand en vertelde, dat Mama op „den Heuvel" op haar zat te wachten.

Ada ging niet met haar mede. Een zeker iets, zij wist zelf niet wat, deed haar hier blijven. Alleen had zij er een vaag besef van, dat zij, als zij nu met Agnes meeging, zich tot medeschuldige van dit dwaze meisje maken zoude.

Mijnheer Wennman bleef even vroolijk.

„Welk een allerliefst meisje is die Juffrouw Abelius," zeide hij, „zoo recht opgewekt en vroolijk!"

Ada stemde dat natuurlijk toe, hoewel zij het niet zoo geheel met hem eens was.

„Ik zou wel eens willen weten, of zij gaarne danst," vervolgde hij en bleef een oogenblikje peinzend voor zich uit staren. Daarna deelde hij Mevrouw Dahl in vertrouwen mede, dat de dokter hem hoop gegeven had, dat hij over drie weken zonder stok zou kunnen loopen. En zoo kwam vanzelf het onderwerp ziekenverpleging tusschen hen ter sprake.

Later op den dag vond Ada het kringetje voltallig op het terras bij elkander. Agnes trad haar lachend te gemoet, zoodra zij haar zag aankomen.

„Wel, hoe maakt hij het?" vroeg zij, hare vriendin onder den arm nemende.

„Wie?"

„Je goede vriend."

„Wie is dat?"

„Och — doe nu maar niet zoo! „Onze oude kennis" natuurlijk!"

En nu werd het geheele gezelschap onthaald op de geschiedenis van het „rendez-vous", met de noodige versieringen, zooals men denken kan. Een treurwilg boven de bank. De morgenstond heeft goud in den mond. De naam van den vriend in het zand en dito dito in de bank gesneden. . . . Ada's hoop, eene helpende Samaritaansche in Agnes te vinden, verdween hoe langer hoe meer. Neen, het aardige juffertje Abelius had volstrekt geene roeping tot zendelinge of ziekenverpleegster.

„Weet je, wat ik je nog wilde zeggen, Ada?" fluisterde zij deze in maar zóó, dat iedereen het verstaan kon; „hij is dom — die vriend van jou, geducht dwaas en dom." En toen begon zij weer te giegelen, zoodat al de anderen medelachten behalve Ada. Zij was verdrietig. Zij had zich het eerst met hem bemoeid en uit medelijden hem eens toegesproken van tijd tot tijd. En nu werd daaraan zulk eene dwaze uitlegging gegeven; men scheen het niet anders te begrijpen, dan dat zij zijne „vriendin" was en hij een idioot.

Die vereeniging was afschuwelijk. Zij toonde een beleedigenden twijfel aan haar eigen verstand.

„Daar heb ik niets van gemerkt," zeide zij koel. „Mij dunkt, dat hij heel onderhoudend wezen kan."

„O neen, Ada! Hij is dwaas — vreeselijk dom en dwaas. Dat praat je mij niet uit het hoofd. Verbeeld je: hij vroeg immers, of ik niet erg naar huis en naar Papa verlangde!"

En toen begonnen zij weer allen te gelijk te lachen als op een afgesproken teeken.

„Ja, het is niet anders — sommige menschen moeten dom zijn, om de geestigheid der anderen te doen uitkomen," zeide Ada. Zij liep door en ging naar hare kamer, zonder zich eraan te storen, dat men haar terugriep. Zij was boos. Den volgenden dag ontweek zij den kring; daarentegen werd zij herhaalde keeren met den heer Wennman te zamen gezien. Zij strekte het zelfs zoover uit, dat zij dien middag thuis in haar klein salon at en niet in het restaurant, waar zij gewoonlijk met de dames Abelius de maaltijden

gebruikte. Maar die afzondering begon haar, na twee dagen te hebben geduurd, geducht te vervelen en toen Agnes den derden dag bij haar kwam en hare verontschuldiging, in bedekte termen wel is waar maar toch duidelijk, maakte, was Mevrouw Dahl niet moeilijk over te halen, om weder zooals vroeger met de familie samen te eten.

Toen zij de eetkamer binnentraden, werden zij verrast door het gezicht van een heer, die, op een stok geleund, rondhinkte, eene plaats zoekende; de man scheen niet te kunnen bepalen, waar hij wilde gaan zitten.

Maar nauwelijks kreeg hij de dames in het oog, of zijn aangezicht helderde op en met een verrukten glimlach trad hij haar te gemoet.

Eene ietwat stijve maar eerbiedige buiging voor Mevrouw Abelius en hare oudste dochter, die zich nu bij de anderen hadden gevoegd, eene wederkeerige voorstelling, en toen kende Mijnheer Wennman alle dames van den kleinen kring. Zijn verzoek, om aan hare tafel plaats te mogen nemen, werd door de dames natuurlijk toegestaan. Zijne dankbaarheid voor die toestemming maakte op de oude mevrouw een gunstigen indruk en het gevolg daarvan was zeer groote vriendelijkheid van hare zijde. Vooral nam die goede gezindheid bij haar toe, nadat zij zich overtuigd had hare beleefdheid niet aan een onwaardige te verspillen, want de eigenaar eener houtzagerij in Norrland moest, ondanks enkele eigenaardigheden, in elk geval een „heer" zijn. „Richesse oblige", was hare leus.

Op het gedrag der jonge meisjes was nu volstrekt niets meer aan te merken. Het scheen, dat Agnes zich ernstig had voorgenomen te toonen, dat zij eene welopgevoede, nette jongedame was, hoewel het haar eene groote inspanning kostte, dat onder den geheelen maaltijd vol te houden; want telkens als zij opkeek, ontmoette zij de ronde lichtblauwe oogen van Wennman, die haar onbeschroomd zat te beschouwen, zoo vrij en zoo vergenoegd, alsof hij eene fraaie schilderij op de tentoonstelling voor zich had.

En het was waar: het witte kleedje met boord en ceintuur van zwart fluweel deed hare donkere, warmgetinte gelaatskleur op het voordeeligst uitkomen en blijkbaar had zij wel een weinig opmerkzaamheid van dien kant verwacht. Maar deze duidelijke, hoewel onuitgesproken hulde overtrof toch hare stoutste verwachtingen. Zij at zoo langzaam mogelijk en als zij niet at, beet zij hare lippen op elkaar en telde de ruitjes op het tafellaken. Het uur der beproeving zoude wel spoedig om zijn.

Doch daarin vergiste zij zich. Na het eten noodigde Wennman het gezelschap op de koffie in het nabijgelegen „café", een aardig Zwitsersch huis. Hoewel een paar heeren, die ook tot het clubje behoorden, zich bij hen hadden gevoegd, vond Agnes zich toch dadelijk weder onder de groote lindeboomen voor het huis, naast den heer Wennman zittend, terug; ook nu hield hij voortdurend zijne oogen op haar gelaat gericht.

„Hoe komt het toch, dat u er niet zoo vroolijk uitziet vandaag?" vroeg hij op een fluisterenden toon, alsof zij samen geheimen te verhandelen hadden.

„Dat komt, omdat . . . omdat . . ." Zij hield een half verwelkt lichtrood roosje tusschen hare lippen; „omdat ik zoo naar huis verlang, naar Papa . . ."

De fijne rozeblaadjes vlogen heel onverwachts over de tafel en Agnes poogde tevergeefs hare vroolijkheid te verbergen achter de rest der zoo mishandelde bloem.

De fabrikant begreep eerst niet recht, wat zij bedoelde, totdat het hem op eens

duidelijk werd, dat het eene toespeling wezen zou op iets, waarover zij vroeger pret hadden gehad. Dus lachte hij goedig mede.

„Maar nu zijt u, Goddank, weer vroolijk," zeide hij.

„Ja, nu!"

Zij legde op dat *nu* een bijzonderen nadruk en zag hem met hare donkere oogen flink in 't gelaat.

„Dank u, Juffrouw Agnes."

„Dank u, Mijnheer Wennman."

En toen barstte zij weer in schaterend lachen uit. Zij kon 't niet helpen. Zij had zich al zoo lang ingehouden, om lief te zijn. En hij was zóó grappig!

„Agnes!" fluisterde Ada waarschuwend.

„Wat belief je?" klonk het lang niet zacht terug.

„Niets."

„Belieft u misschien een weinig suiker?" vroeg Mijnheer Wennman beleefd en doodonschuldig. Maar hij kreeg geen antwoord, want Agnes schaterde het uit, aanstonds begeleid door de meesten van het gezelschap. En zoo ging het door. Het deed er niet toe, wat de fabrikant zeide, of hij geestig was of dwaas of geen van beide, — altijd begon Agnes opnieuw te lachen. Hij behoefde niets anders te zeggen, dan dat de lucht zoo mooi blauw was of dat die suiker fabrieksuiker was, om het geheele leger van vroolijkheid te laten juichen als onwijzen. En hij lachte alweer mee. Alleen Ada bleef ernstig. Zij zat er stil bij, in gespanning verwachting, of hij niet ten laatste „lont zoude ruiken".

Maar het was vreemd. Hij bleef even vroolijk medelachen, zeide, dat hij nog nooit in zulk prettig gezelschap geweest was, sedert hij op de badplaats was gekomen, en raapte zorgvuldig al de verspreide blaadjes van de roos van Agnes bij elkander.

„Hier hebt u er nog meer," zeide zij, terwijl zij eene nieuwe roos uit hare ceintuur nam en de blaadjes daarvan rondom zich strooide.

De fabrikant verzamelde opnieuw; hij raapte en plukte de rozeblaadjes van alle plekken, waarheen zij verdwaald waren geraakt: van den trekpot, van de melkkan, ja, zelfs van de mouwen der heerenjassen. De vroolijkheid steeg ten top; er scheen geen einde aan te komen.

„Asjeblieft, nog een weinig erbij," zeide Agnes en trok plotseling eene derde roos, die Ada in hare hand hield, naar zich toe, plukte die uit elkaar en strooide ook die blaadjes naar alle kanten. „Men heeft er eene massa noodig voor den „potpourri"."

Ada verbleekte.

„Maar Agnes!"

„Och, het kwam er niet op aan; zij was toch geheel verlept."

Zonder op dit achteloos gezegde te antwoorden, stond de jonge vrouw op. Zij zeide naar hare kamer te willen gaan, omdat zij brieven moest schrijven, en wat de anderen ook deden, om haar tot blijven over te halen, bleek vergeefsche moeite. Alleen gaf zij nog eene andere reden voor haar weggaan erbij op, namelijk hoofdpijn, nam vrij koel afscheid en vertrok.

Toen zij een klein eind den weg naar het brongebouw was opgegaan, hoorde zij eigenaardige voetstappen achter zich en iemand roepen:

„Mevrouw Dahl, Mevrouw Dahl!"

Het was Mijnheer Wennman. Hij hinkte nu slechts weinig en liep bijna zoo vlug, als ieder ander jongmensch van zijne jaren doen zoude.

„U mag niet weggaan," zeide hij hijgend, toen zij even stil bleef staan. „Weet u, wat zij zeggen?"

„Neen."

„Zij zeggen, dat u ontstemd zijt."

„Maar zijt u dat dan niet?"

Zij monsterde hem met een ernstigen blik.

„Och — dat waren kinderlijke grapjes en anders niet," antwoordde hij, over zijn verhit gelaat met den zakdoek waaiend, waarbij hij glimlachte en er uitzag, alsof hij zich vér boven dergelijke plagerijen verheven achtte. En toen begon hij vertrouwelijk den stok van hare parasol te streelen. „Kom, ga nu mee naar de anderen terug," voegde hij erbij, met zulk eene hartelijke uitdrukking in zijne stem en op zijn gelaat, dat Ada erdoor getroffen werd. „Ik heb er zeker den slag niet van, om een beminnelijke gastheer te wezen, maar als u mede terug wil, dan zal ik mijn best doen; dat beloof ik u."

Er lag in zijn blik iets, dat om verontschuldiging vroeg. Hij dacht blijkbaar, dat hij haar in eenig opzicht veronachtzaamd had en dat zij zich daardoor gekwetst gevoelde.

„Ik dank u," zeide Ada vriendelijk, „maar u hebt het even prettig zonder mij. Agnes vermaakt u genoegzaam."

„Ja wel, maar. . ."

„Hoe vindt u haar?" Ada zag hem onderzoekend aan.

„Zij is allerliefst — waarlijk al-ler-liefst!" En zijne oogen schitterden, zijn geheele aangezicht toonde de opgewonden blijdschap over die lieve kennismaking bij deze woorden.

De jonge vrouw glimlachte weemoedig, toen zij langzaam voortwandelde.

„Dus komt u niet terug?"

„Neen, maar ga u gerust. Houd u voor mij niet langer op asjeblieft."

Toen zij hem had zien aankomen, was de gedachte bij haar ontstaan hem van dat uitgelaten troepje weg te lokken. Maar thans verzocht zij hem dringend daarheen terug te keeren. Waarom zou zij hem trachten te weerhouden? Omdat het haar voor hem speet, dat zij hem daarginds voor den gek hielden. Maar nu zag zij in, dat zij haar medelijden verkwist had aan iemand, die het niet noodig had. Hij mocht gerust naar die menschen teruggaan. Noch hunne woorden noch hun lachen deerden hem. Hij had in zijne onnoozelheid een beter schild, dan zij hem ooit konde verschaffen.

Maar toen zij nu thuis kwam en aan de tafel ging zitten, om haar brief te schrijven, wilde de pen niet over het papier glijden.

Telkens moest zij aan een paar goedige, stralende oogen denken en dat vriendelijke: „Zij is allerliefst!" hooren. En dan weer klonk in hare ooren het spottende: „Praat mij niet tegen! Hij *is* dom en dwaas — hopeloos dom en dwaas!" gevolgd door het welbekende, schaterende lachen.

En dat lachen bleef haar door het hoofd klinken den geheelen langen avond, zelfs in den droom, en zij kon de rust maar niet vinden.

Naar het Zweedsch van Anna Wahlenberg.

NIEUWE UITGAVEN EN VERTALINGEN.

Losse Schetsen uit mijn Reis-dagboek, door Lodewijk Mulder. — 's-Gravenhage, J. W. N. Koch.

De waarde van een reisverhaal wordt bepaald zoowel door de opmerkingsgave van den auteur als door de wijze, waarop hij de ontvangen indrukken weet mee te deelen. Een ontvankelijk gemoed, eene levendige verbeelding, een beknopten en bondigen stijl, eene kernachtige en geestige manier van zeggen, ziedaar de elementen, waarover Lodewijk Mulder altijd heeft kunnen beschikken. En daardoor bezitten zijne reisschetsen bij alle snelle veranderingen, waaraan de toestanden van landen en volken onderhevig zijn, eene blijvende waarde. Wat hij ons weet te vertellen van zijne tochten naar het verre Noorden en het zonnige Zuiden; de eenvoudige, ongezochte taal, waarin hij zijne machtige natuurindrukken weet weer te geven; de prettige, leuke manier, waarop hij weet te praten over de vele menschen, waarmee hij in aanraking is gekomen: dat alles heeft in deze dagen nog dezelfde waarde behouden als een vijf en twintig jaren geleden. Daarom was het een gelukkig denkbeeld van den uitgever, om van deze reisschetsen — geen aaneengeschakeld reisverhaal, zooals de auteur zegt, maar eene reeks van vluchtige beelden, op zeer uiteenloopende tijden en plaatsen ontworpen, — eene vernieuwde uitgaaf te geven, waaraan wij eene zeer gunstige ontvangst mogen voorspellen.

M. S.

Klein-Leven, door J. Everts Jr. — Haarlem, de Erven F. Bohn.
Een Verloving, door Jeanne Reyneke van Stuwe. — Amsterdam, L. J. Veen.

Klein-Leven kan gevoeglijk gebracht worden onder de rubriek klein werk. Niet alleen wegens den kleineren omvang van de tien stukken, die de heer Everts Jr. hier bijeenbracht, maar ook naar den inhoud, de opvatting, de wijze van bewerking. Wat deze laatste betreft, toont de heer Everts zich een getrouw volger van de school Coenen Jr., Van Hulzen c. s., zooals ook reeds uit zijne vroegere geschriften bleek. Lees de eerste dezer fragmentarische schetsen, welker opschrift tot titel van dezen bundel is gekozen, en gij zult vernemen, hoe een jonge man op een winderigen avond naar een dorp wandelt; geene enkele bijzonderheid van het toilet van dezen jongen man, van zijn loopen en worstelen met den onmeedoogenden wind en van de warreling der luchtstroomingen zelfs blijft u bespaard; en dat de wandelende jonkman tot de zeer mismoedigen behoort, tot de menschen, die zich ongelukkig voelen in hunne wereldverachting en menschenvervloeking, spreekt vanzelf: individuen, die zich te goed of te impotent voelen voor dit leven, behooren tot de

geliefkoosde figuren van bovengenoemde school. Men vindt ze terug in „Een Saaie", Een Einde", enz. Dat eene dergelijke kleine opvatting van het leven niet alleen tot eene verregaande eentonigheid maar ook tot kleine kunst, hoogstens tot gekunsteldheid, moet leiden, behoeft wel geen betoog. In twee van deze stukken: „Om de Zuid" en „Boeren-gezin", slaat de schrijver een anderen en flinkeren toon aan; hier vinden wij meer dan wat klein en ziekelijk gepeuter; hier geeft de auteur meer krachtig en doorvoeld werk, dat wel getuigt van talent voor realistische beschrijving.

Klein werk maar ook goed werk gaf Jeanne Reyneke van Stuwe met haar bundel schetsen, getiteld *Een Verloving*, naar het eerste stuk. Juist met deze eerste schets, de meest omvangrijke, is de schrijfster het minst gelukkig geweest. Het verhaal van deze verloving, waarin ons achtereenvolgens de ongelukkig-verliefde man en dito vrouw, dan de onverschillige hofmaker en eindelijk de beide gelukkig-verliefden en verloofden ieder afzonderlijk worden voorgesteld met hunne bijzondere gewaarwordingen en overpeinzingen, lijdt aan gerektheid. Onder de vijf en twintig overige stukjes zijn natuurlijk ook minder belangrijke; maar in vele weet de schrijfster de tafereeltjes helder en beknopt te teekenen en in enkele gevoelsstukjes weet zij zich vrij te houden van die herhalingen en overdrijvingen, welke wij in haar vroeger werk meermalen afkeurden. M. S.

Om de kunst. Door A. J. Hoogenbirk. — Nijkerk, G. F. Callenbach.

Om de kunst bevat een aantal genrestukjes, waarvan meer dan één uitnemend geslaagd mag heeten en waardoor de veelzijdige studie en kennis van den auteur kostelijk tot haar recht komen. B.v.: in „Onze Meester" wordt niet alleen de magister goed getypeerd, maar ook de geest en 't karakter van het onderwijs in die dagen zijn zuiver geteekend. Ook stemt de sympathie van den oud-leerling voor die lang verleden schooljaren ons aangenaam en maakt ze zijne pen lenig, zijn schrift helder en daardoor 't geheel bekoorlijk.

In de „Calvynlegende" parodieert de auteur op geestige wijze de zucht tot en de wijze van critiek onzer dagen. Toch is hij geen man, bevreesd voor onderzoek, daar hij in zijne kringen geacht wordt als een, die (al te?) zelfstandig wandelt en handelt.

„Weg" behoort tot de heilige herinneringen van den schrijver, die bij vele ouden van dagen te Amsterdam 't goede van Olim zullen te binnen brengen. En laat elk onversneden Amsterdammer (och, waarom zijn ze zoo schaarsch!) toch niet overslaan de „Achtergracht", waarin zoo juist geteekend wordt menig plekje, dat weldra onder den moker verdwijnt, en waarbij men op den heeten zomerdag ruikt den stank, uitgaande van gracht en wal, muur en — mensch.

Niet het minst in „Onze toren" geeft de auteur zoo juist weer, wat velen wel gevoelen, maar niet onder woorden weten te brengen.

Wat „Wandeling" betreft: het doet ons genoegen, dat onze schrijver zich ook eens op dat gebied heeft gewaagd. Dit proefje van symboliek zou beter geslaagd zijn, 1°. als de beelden wat scherper waren genomen en 2°. als taal en zinbouw soms niet wat vreemd waren. Waarom gesproken van „ten dage der hitte"? „ten dage des Heeren"? Waartoe die stijve bouw, waar juist een losse trant gewenscht is? Of als we lezen: „Geruischloos

wandelden zij hun weg over", wat blijkbaar slaat op een man en eene raaf, cilieve! hoe moeten wij ons de wandeling van dat tweetal voorstellen? Toch hopen we, dat de schrijver ons meerdere schalen in dezen vorm zal voorzetten, te meer, daar onder de auteurs van zijne richting deze wijze van uitbeelding al zeer schaars wordt gevonden.

Maar nu de titel. Het voorwoord, waarop de heer H. ons verrast, geeft recht op de verwachting, dat hij zijne gedachten over „de Kunst om de Kunst" eens breedvoerig zal laten gaan en ons in druk voorzetten. Anders blijft ons oog scheel gericht niet op den inhoud van 't werk maar wel op den titel.

De wijze van uitgaaf verdient allen lof. Wat de teekeningen aangaat: ook zij zijn te prijzen. Toch hadden we enkele gaarne gemist, om „Een vroom spel" met leerzame schetsen versierd te zien.

H. G.

Vrouwengeluk. — Amsterdam, J. C. Dalmeijer.

De naam van den auteur van *Vrouwengeluk* is niet genoemd. Uit sommige gezegden zou men echter kunnen opmaken, dat de auteur eene vrouw is. Of dit boek oorspronkelijk is of vertaald, weten wij evenmin. Waarom doet de uitgever zoo geheimzinnig? Hier en daar krijgt men den indruk, dat dit werkje uit het Duitsch is vertaald: het woord *versaagd* komt meermalen voor en niet altijd in de juiste beteekenis, en op pag. 122 lezen wij naar aanleiding van de beoordeelingen van de eerste Böcklin-tentoonstellingen: „Welke thans nauwelijks te gelooven oordeelen kon men toen niet hooren." Dat is geen Nederlandsch.

Vrouwengeluk is geschreven voor mannen, meisjes en vrouwen, d. w. z. voor iedereen behalve voor jongens. Nu, het is niet aan te nemen, dat jongelui naar deze voor hen, zoo 't schijnt, verboden vrucht met voorliefde zullen grijpen. Noch de vorm noch de inhoud van het boek leent zich daartoe, en zelfs voor mannen en vrouwen, die in de laatste jaren zoo 't een en ander over de vrouwenbeweging en het vrouwengeluk hebben moeten slikken, is deze lectuur vrij taai. Daarmee willen wij niet zeggen dat wat hier over het vrouwengeluk wordt gezegd, niet goed en niet waar is. Maar al wat hier betoogd wordt over het wezen en de roeping der vrouw, over de gelijkwaardigheid en de ongelijksoortigheid der beide geslachten, over de opvatting van het huwelijk, over het vrouwelijke element in de Christelijke leer en de Christelijke liefde en over de plaats der vrouw in ons maatschappelijk leven, is al herhaalde malen, zelfs tot vervelens toe, gezegd. Dit boekje opent geen enkel nieuw of belangrijk gezichtspunt; het is niets dan eene herkauwing van bekende waarheden en geliefkoosde stellingen. Ook de vorm, waarin deze oude waarheden worden opgedischt, is zeer langdradig en eentonig, soms ook zeer onduidelijk. Zoo b.v., waar gesproken wordt over de plichten van de vrouw buitenshuis, lezen wij: „En met welk recht, behalve dat van den sterkere, zal men de vrouw daar weren, waar het huis voor haar gesloten blijft of haar kracht niet geheel in beslag neemt, om buiten dat, wat men zooal „het huis" noemt, op eene wijze werkzaam te zijn, die haar vrouwelijke bestemming niet weerspreekt?"

Inderdaad, dit is te veel gevergd van den meest lankmoedigen lezer.

M. S.

Hoe verkrijg ik gezonde hersenen en frischheid van geest? volgens de ontdekkingen en beproefde methoden van de doctoren A. Haig, A. Cantani en P. E. Lévy, door G. Vogt Tweede druk. — J. C. Dalmeijer, Amsterdam.

De Engelschman Alex. Haig bedacht 'n nieuwe theorie, collämie: de urienzuren (lees urienzure zouten) zouden 'n geleiachtigen (colloïden) vorm aannemen en de fijnste bloedaderen, het z. g. hairvaatstelsel, verstoppen. Daartegen schreef hij voor 'n „beslisten" vegetarieschen leefregel mèt melk en kaas. Op den index staan eieren, thee, koffie en cacao.

De napelsche hoogleeraar Arnaldo Cantani, + 1898, die onder Jaksch te Praag studeerde, geen sikkepitje wetende van Haig en diens theorie beschouwt de urienzure zouten als onvolkomen verbrandingsproducten der eiwitlichamen; verwerpt melk en kaas, meelspijzen en aardappelen, alle zoetjes en alle specerijen en raadt 'n voeding aan met vleesch, visch, eieren, bouillon en groenten.

Hoe moet de leek nu handelen met zulke tegenstrijdige voorschriften? De heer G. Vogt lost hairvaatverstopping en urienzure zouten op — door wei van appelwijn, bezielingsthee en thee van duizendblad, gezegd hazekervel.

Aldus het eerste gedeelte. Het tweede zegt het een en ander over suggestie in wakenden toestand door dokter Paul Emile Lévy. Hij geneest alle depressies van geest en ziel op twaalf bladzijden.

School- en natuurgeneeskunst, hollandsch en duitsch, taal- en letterfouten: 'n hutspotje.

R. KRUL.

William Walker Atkinson, De kracht der gedachte in zaken en in het dagelijksch leven. — J. C. Dalmeijer, Amsterdam.

In vijftien lessen tracht master William, Chicago U. S. A., 'n mal spook te herscheppen in 'n flinke deern, 'n lummel in 'n man. Kort en krachtig drukt hij zich uit, heel end'al de practische Americaan: verknoei uw tijd niet met te klagen over de „verdrukking van het kapitaal" bl. 104. — Pak aan, man, werk u zelf er bovenop uit armoede en ongeluk 105. — Laat u niet misleiden door „ismes" of leiders; gij hebt *in u* de waarachtige Waarheid, zij zal zich bijtijds aan u openbaren, zichzelve geleidelijk en natuurlijk ontwikkelende als 'n bloem 118. — Kruip niet op uw buik als een worm; wentel u niet in het stof en roep den hemel niet tot getuige wat 'n verachtelijk wezen gij zijt; noem u zelf geen ellendigen zondaar, waardig om eeuwig verdoemd te zijn. Neen, duizendmaal neen! Sta op, het hoofd naar boven, zie naar den hemel, werp de schouders terug en vul de longen met de ózon der natuur 119. — Begin geen twist, maar laat u door niemand straffeloos slaan. Als 'n mensch u op den eenen wang slaat, draai hem dan niet den anderen toe, maar sla ook 'n beetje voor uw rekening — en sla hard. Maar sla hem niet met haat in uw hart en aarzel niet hem te vergeven als hij berouw heeft 119.

Men moge in enkele opzichten het niet met hem eens zijn, in het algemeen verdient hij gehoord te worden.

De vertaling, goed en vlottend hollandsch, herinnert zonderling aan die van Guizot's Algemeene geschiedenis der beschaving in Europa door den oudsten zoon van prof. W. A. van Hengel. Zij verscheen juist zestig jaar geleden; doch vergeten worden zorgvuldig bewerkte boeken niet.

R. KRUL.

F. J. van Uildriks en Dr. Vitus Bruinsma, Onze bloemen in den tuin. Met 160 gekleurde platen. — P. Noordhoff, Groningen.

Aanzie de leliën des velds, de tulbandvormige vuurroode, Lilium chalcedonicum, en de witte, Lilium candidum. Alleen deze beide soorten groeiden in Palestina, toen Maria's verheerlijkte zoon nog ronddoolde op aarde.

Beschouw de goudsbloem, Calendula officinalis, die oranjebloem moest genoemd worden, want beter vertegenwoordigster van onze nationale kleur is nergens in het plantenrijk te vinden; reden waarom referent in *De Tijdspiegel* van augustus 1895 voorstelde haar te stempelen tot nationale bloem: Calendula Neerlandica.

Ruik de tabaksplant, t. w. de welriekende of witbloeiende, Nicotiana affinis, sedert eenige jaren uit Zuidamerika ingevoerd; zij doet opgeld; jammer, dat haar bloemen, als preutsche joffers, tenzij de zon wegschuilt, overdag zich sluiten.

Verlustig u in het aanschouwen der verbena's, Verbena hybrida, waarvan men niet juist weet van welke soorten zij de hybrieden zijn; het hart heeft de kleur der onschuld, de tinten zijn kleurig en fleurig. De naam houdt verband met Herbena, de heilige kruiden.

Bloemen jaar in jaar uit; doch, bl. 160, de jaren vormen 'n kringloop; op december volgt januari; op kerstroos Eranthis met sneeuwklokjes en krookjes, met tulpen en Primula's en met de geheele lange en breede rij van heerlijke schoone bloemen, die de tuin ons aanbiedt.

Bewerkers en uitgever handhaven hun ouden roem: het boekje is in één woord prachtig. Eén opmerking slechts. Wij zijn gewend de moedertaal te râbraken, maar oorverscheurend is dikwijls de uitspraak van het potjeslatijn; daarom bij 'n herdruk 'n plaatsje gegund aan het accent.

R. Krul.

W. Bölsche, Het leven der liefde. Voor Nederland bewerkt door Dr. A. J. C. Snijders. Tweede druk. — W. J. Thieme en Cie, Zutphen.

De natuurwetenschappen vinden in Wilhelm Bölsche 'n ijverigen en onvermoeiden vertolker. Begaafd met 'n benijdenswaardig talent, schrijft hij wat hij weet en weet hij wat hij schrijft. Geen wonder dan ook, dat zijn werken algemeen gezocht zijn en van bovengenoemd werk „in minder dan geen tijd", bl. 347, verschijnt de tweede druk, gelijk en gelijkvormig aan den eersten.

Moge 's schrijvers „De Mensch", door referent in *De Tijdspiegel* van januari 1902 aangekondigd, weldra eveneens ten tweeden male het licht zien.

Het derde deel, dat zeker „interessant" zal zijn, komc weldra van de pers!

R. Krul.

De verzorging van den zuigeling. Handleiding voor de verpleging van het kind in het eerste levensjaar. — A. E. van der Heide, Haarlem.

De oorzaak der groote kindersterfte schuilt vooral in den aard en de wijze van voeding en verzorging der jonggeborenen, schreef referent in *De Tijdspiegel* van augustus j.l. In 1901 stierven in ons land 25.138 kinderen beneden den leeftijd van één jaar. Op honderd sterfgevallen waren zes en twintig zuigelingen. Dat is toch wat al te bar. Daarom besloot de Nederlandsche vereeniging voor paediatrie in haar zomervergadering van 1902 aan een

commissie uit haar midden optedragen 'n boekje samentestellen, dat summier de noodzakelijkste en doelmatigste wenken zou bevatten voor de verpleging van kinderen gedurende het eerste levensjaar. De heeren artsen J. de Bruin te Amsterdam, G. Scheltema te Groningen en C. C. van der Heide te Arnhem namen die taak op zich. De Handleiding, voor 'n zeer geringen prijs verkrijgbaar, is zóo duidelijk gesteld, dat zelfs de minst-ontwikkelde er alles van begrijpt. Maar — weten en doen zijn twee.

Er is 'n kunst om 's menschen leven te verlengen, er is ook 'n kunst om 's menschen leven te behouden.

Welaan, dames! dat is nu 'n kolfje naar uw hand. Omgordt de lendenen en trekt er op uit, het boekje als 'n brave tasch in de tasch.

R. KRUL.

Dirick Coornhert, XX lustighe historien oft nieuwicheden Joannis Boccatij. Uitgegeven en van letterkundige aanteekeningen voorzien door Dr. G. A. Nauta. — P. Noordhoff, Groningen.

Deze Historiën zijn ontleend aan Boccacio's Decaméróne, d. i. tiendaagsche geschiedenis, waarin verhaald worden honderd liefdeshistories, over tien dagen verdeeld. Coornhert vertaalde er vijftig, niet uit het oorspronkelijke (italiaansch), doch uit het fransch van Le Maçon, zooals bekend is en de heer Nauta aantoont.

Onze snelschrijverige tijd, in allerlei opzichten karakter- en stijlloos, kenmerkt zich niet door juistheid van woordenkeus, door soberheid van uitdrukking, door flinkheid van zinnebouw; Coornhert daarentegen schreef voorbeeldig zestiend'eeuwsch proza, waaraan wij ons spiegelen kunnen.

Beoefenaren en liefhebbers onzer schoone moedertaal wordt deze uitgaaf zeer aanbevolen. Zij „smaakt naar meer".

R. KRUL.

De Koningskroon, door M. Corelli. Bewerkt door Holda. — Amsterdam, L. J. Veen.

Eene verzameling schetsjes van verschillende waarde en beteekenis.

„De Koningskroon" bevat een droom van het Heden en de Toekomst, waarin in allegorischen vorm de strijd beschreven wordt tusschen den engel des lichts en dien der duisternis. Helder is de voorstelling, schoon de inkleeding, zooals we verwachten mogen van deze auteur met hare rijke talenten. Daarentegen bevat „Eene kwestie van geloof" een preekje, 'twelk niet onderdoet in 't preekerige voor menige officieele leerrede. Terwijl de schrijfster met nadruk verklaart, dat zij eene Christin is, verzekert ze ons ook, dat „het ware, christelijke geloof geen dogma, geen vorm, geen sekte heeft". Overigens zegt ze veel, dat wel waar is en de behartiging waardig, maar dat al dikwijls en op meer aangrijpende en overtuigende wijze ons voorgehouden werd. „De geest in een draagstoel" is een lief geschreven stukje, waarin 't ouderwetsche aangeprezen wordt op eene eenvoudige en duidelijke wijze. Uit „De automobiel van den duivel" blijkt haar afkeer van den al te onstuimigen drang tot vooruitgang, zooals sommigen dien beoefenen. „Het wilde Londen" bevat een protest tegen misplaatste philanthropie, terwijl „De lauweren der Dapperen" een goed geschreven schetsje bevat over vrouwelijke zotheid.

In „De illusie van Liefde" worden ons uitnemende dingen gezegd, ernstig en diep, waar en leerzaam. Ter wille van dit stukje nemen we de overige artikelen op den koop toe.

H. G.

Marie Corelli. Haar leven en werken. Door Willem Sonius. — Amsterdam, L. J. Veen

Met belangstelling namen we dit werkje over de beroemde schrijfster ter hand, te meer daar 't aanspraak wil maken op biographische beteekenis. Welnu, de heer S. deelt ons dan ook vele wetenswaardige dingen mede aangaande Corelli en hare boezemvriendschap met God, haar intiemen omgang met engelen, hare musicale talenten, haar afkeer van eigen portret in hare werken (iets, wat we onzen Hollandschen auteurs van beiderlei geslacht wel eens mogen herinneren!), de sympathie, ondervonden van vorstelijke grootheden, de antipathie van Hall Caine, etc. Voor dat alles zijn we den schrijver dankbaar.

Toch gevoelen we ons teleurgesteld, daar 't gegevene ons doet vragen naar meer. Bij den aanvang komt de vraag al bij ons op: zou Marie C. geen papa gehad hebben? Daar wordt met geen woord van gerept. Voorts: elk lezer van hare geschriften wordt getroffen door haar vinnigen afkeer van mannen. Zoo onze schrijver nu aangetoond had, dat die gepasseerde vader of die ongelukkige stiefbroer Eric daarvan de oorzaak was, dan zou 't ook den vrienden van hare werken aangenaam zijn, Miss Corelli in dien afkeer te kunnen begrijpen.

Bij 't doorlezen van dit werkje krijgen we den indruk, dat de heer S. handelt als een portretschilder, die veel meer werk maakt van rand en lijst dan van 't portret zelf; moge hij, die in zijn voorwoord betuigt: „Ik ben geen schrijver van naam, slechts een eerstbeginnende op 't gladde pad der kunst", eenmaal klimmen tot zulk eene hoogte, dat hij den eerenaam verdient van „biograaf" in den vollen zin des woords.

H. G.

Tweestrijd. Naar de tiende Italiaansche uitgave van A. Fogazzaro; in het Nederlandsch bewerkt door E. J. T. — Utrecht, H. Honig.

Waarom in eene Nederlandsche bewerking zoovele woorden en zinnen in het oorspronkelijke opgenomen? Zij worden dan wel vertaald tevens meegedeeld (hetgeen niet het geval is met de Latijnsche aanhalingen, ofschoon dat voor vele lezers zeker geen overtollig werk ware geweest), maar waartoe zooveel Italiaansch in een uit het Italiaansch bewerkt boek? Dat is niet de rechte manier, om de locale kleur te behouden. Daarvoor trouwens heeft de schrijver te zorgen. En dat hem dat wel was toevertrouwd, blijkt uit het feit, dat reeds de *tiende* uitgaaf aan deze vertaling ten grondslag werd gelegd.

Over het algemeen is dat locale van meer belang voor de bewoners van het land zelf dan voor ons, en het bekleedt nog al eene ruime plaats. Maar algemeen menschelijk is de tweestrijd, aan alle plaatsen, in alle tijden belangwekkend. Hier betreft het den strijd van een jongen Italiaanschen edelman, wiens vrouw krankzinnig is en die liefde voelt opkomen voor eene bevallige weduwe, welk teeder gevoel wederzijdsch is. Maar 't geldt evenzeer den strijd tusschen de godsdienstige opvattingen en kerkelijke voorstellingen, hem van jongs af ingeprent, en zijne sociale neigingen. Door zijn geheimzinnig verdwijnen wordt de oplossing ons niet gebracht, al zijn wij wel getuigen van een ommekeer in zijn binnenste na den verdienstelijk beschreven strijd.

J. H.

Het recht van het gevoel. Naar het Zweedsch van Axel Lundegård, door Jeannette E. Keyser. — Amsterdam, H. J. W. Becht.

Professor Noracus, een der hoofdpersonen van dezen goed geschreven roman, deed onder bovenstaanden titel een boek het licht zien, waarin hij de stelling verdedigt, dat alleen de innigheid van het gevoel en niets anders het samenleven heiligt tusschen man en vrouw en dat de liefde in het diepst van haar wezen een sacrament is, hetwelk ontheiligd wordt door eene lichtzinnige bevrediging van eene vluchtige gril. Dat moge in strijd zijn met de gebruikelijke opvatting, in theorie is de stelling verdedigbaar.

In de practijk echter moet, hoe hooge rechten het gevoel bezit voor geheel het menschelijk bestaan, dus ook voor het huwelijksleven, aan het verstand het niet minder hooge recht van contrôle worden gelaten. Zonder dat is het gevaar voor afdwalen op allerlei zijwegen groot. Daardoor ontstaat niet zelden eene botsing, gelijk ook het geval was in het leven van den professor. Hoe edele persoonlijkheid hij is, twee niet minder edele vrouwen gaan bij de botsing onder. Dat is het hoog tragische in dit verhaal. De eenzijdige verheerlijking van de rechten des gevoels zouden wij evenwel niet gaarne voor onze rekening nemen.

Waarom laat de vertaalster overal den mannelijken uitgang achter lidwoord en bijvoeglijk naamwoord weg? Is dat eene halve vereenvoudigde spelling wellicht?

J. H.

Nils Tufvesson en zijn moeder. Naar het Zweedsch van Gustaf af Geyerstam door Jeannette E. Keyser. — Amsterdam, H. J. W. Becht.

Eene moeder stellen wij ons voor als den goeden geest van haar gezin, den engel, die waakt over hare zoons, ook wanneer die volwassen zijn geworden. Helaas! wij weten, hoe ook de schoone moedernaam door sommige vrouwen wordt ontsierd, onteerd. Dat iemand echter zulk een booze geest voor haar zoon kan wezen, als Inga Perrdotter was voor haar zoon Nils Tufvesson, dat wisten we niet. Ontzettend is de macht, die deze vrouw heeft over haar kind, haar eigen kind, zóó, dat hij zich door haar verleiden laat tot tegennatuurlijke zonde en tot moord. De arme vrouw van Nils gaat erbij te gronde; maar dan ontwaakt hij als uit eene verdooving. Hij wordt bevrijd van den boozen druk; het goede in de geslachten van de zijde zijns vaders kwam boven, en voor de nu door hem beklaagde moeder is hij zelfs bereid zich ten offer te brengen. Zij, die dieper zien dan de oppervlakte der handelingen, bespeuren iets, dat hoog boven alle daden uitschittert en fonkelt.

Ondanks de vreeselijke toestanden, hier geschetst, wordt de toon nergens ruw of onrein. Het is een verhaal — zooals de schrijver aangeeft —, om te hooren vertellen in de winteravondschemering.

J. H.

Lady Rosa's dochter, door mrs. Humphy Ward. Vertaald door mevrouw Willeumier. — Haarlem, de erven Bohn.

Deze dochter is wel van Lady Rosa maar niet van Kolonel Delaney, haar echtgenoot. Hem had zij verlaten wegens gemis van overeenstemming in levensbeschouwing, om den schilder Dalrymple te volgen; en daar de echtgenoot in geene scheiding bewilligde, kon het kind niet gewettigd worden.

Eigenaardige verhoudingen ontstaan daardoor, wanneer het meisje later naar Engeland terugkeert en er als gezelschapsjuffrouw eener aanzienlijke dame in aanraking komt met de vroegere kennissen en de familieleden van hare moeder. Belangwekkend is hare geschiedenis, die vooral belangrijk wordt, wanneer zijzelve zich de dochter harer moeder gaat gevoelen, in zooverre ook zij geneigd is luchtig om te springen met orde en wet, zich niet te storen aan de publieke opinie. Het was haar, alsof zij eene erfenis te aanvaarden had, die van den beginne af voor haar bestemd was geweest, onvermijdelijk voor haar bestemd. Zij staat op het punt een dollen stap te wagen. Hoe echt natuurlijk is hare boosheid tegen den man, die haar daarvan weerhield, en ook haar aangroeiend gevoel van achting voor dienzelfden persoon; hoe volkomen menschelijk het onderdrukken der onedele aandoeningen van hebzucht en eerzucht en het tegelijkertijd nog even daaraan toegeven. Ook bij hem, die haar verleider dreigde te worden, treffen wij op den bodem des harten eene betere gezindheid aan.

Zulke karakterteekening, die met de werkelijkheid overeenstemt, maakt dit werk van Mevrouw Ward, die hiermede niet beoogde bepaalde denkbeelden te propageeren, zeer lezenswaardig.

J. H.

Zuster Marcela. Roman eener non, door B. Pérez Goldis. Uit het Spaansch. — Leiden, A. H. Adriani.

De bijtitel is eenigszins een hors d'oeuvre. Dat de hier verhaalde geschiedenis eene non betreft, doet weinig ter zake. Ook is deze niet meer hoofdpersoon dan Don Beltra de Urdaneta, met wien zij krijgsgevangene is van Generaal Cabrera. Hunne geschiedenis is evenwel belangwekkend, evenals de lijst, waarin zij werd geplaatst.

Dat is de opstand tegen de jeugdige dochter van wijlen den Spaanschen Koning Ferdinand VII ten behoeve van diens broeder Karel. Aangevuurd door priesters en monniken, aangevoerd door dappere bevelhebbers, trokken de bergbewoners het zwaard voor hunne vorstin. Met groote wreedheid werd deze oorlog gevoerd, bepaaldelijk van de zijde van genoemden generaal, wiens moeder was gefusilleerd, welke daad hem den gruwelijken eed had doen zweren, dat hij bloed zou vergieten tot de hoogste toppen der bergen. De doodsengel zweefde dus boven het hoofd der krijgsgevangenen. Gelukkig voor Mariela heeft een der Carlistische aanvoerders haar liefgekregen. Zij mag die liefde beantwoorden, daar zij volgens de regelen harer orde het kloosterleven kan vaarwelzeggen; en zij doet het ook. Zoo is zij in staat te ontvluchten. Maar een tragisch einde wacht haar, nadat haar is gebleken, dat de man, wien zij haar hart geschonken had, de moordenaar van haar broeder was.

J. H.

TRANSFORMISME EN HEREDITEIT BIJ DEN MENSCH.

De beschrijvende theorie der levende eenheden in hare veelheid beoogt ons tweeërlei te leeren: 1°. hoe die eenheden gegroepeerd behooren te worden naar bepaalde kenmerken; 2°. hoe die kenmerken en dus die groepeeringen ontstaan.

In de nieuwere wetenschap is het Linnaeus, die eene systematische rangschikking der levende eenheden naar bepaalde kenmerken heeft ondernomen.

En na hem houden de systematici zich bezig met na te gaan, hoe de aanwezige individuen naar proefhoudend gebleken kenteekenen in het systeem der soorten behooren te worden ingedeeld.

Maar vanwaar nu de bijkans oneindige verscheidenheid der levende wezens, die we voor ons zien? Vanwaar de kenmerken, welke die wezens van elkander onderscheiden? Het is begrijpelijk, dat van de beide vragen: »hoe?" en »waarom?" laatstgenoemde vraag voor de vorschers altijd nog meer prikkelende belangwekkendheid heeft bezeten. Misschien juist omdat het antwoord zoo moeilijk was.

Dat antwoord is in onzen tijd ten deele gegeven door Darwin en wordt genoemd met het machtige woord: »evolutie".

Toch is ook het denkbeeld evolutie oeroud. De groote natuurvorscher en wijsgeer Goethe trof het bij Anaximenes, den Ionischen wijze, aan; ook Empedokles van Akragas was op het goede spoor. Lucretius, »de natura rerum" dichtende, had menigen goeden blik op het vraagstuk — totdat, ongeveer gelijk met Goethe, Lamarck de evolutieleer openlijk verkondigde, die met het beroemde boek van Darwin: *The Origin of Species*, haar zegetocht omstreeks de helft der negentiende eeuw aanving.

En toch heeft Darwin, niettegenstaande den veelbelovenden titel, dien zijn boek droeg, juist op de eigenlijke vraag, »hoe soorten ontstaan", minder dan op eenige andere antwoord gegeven. Van hem hebben wij bovenal geleerd, hoe eenmaal, hoe dan ook, ontstane soorten te niet gaan — of wel niet te niet gaan en dus blijven voortleven. Het beginsel, wat wij het meest aan hem danken, wordt uitgesproken door de woorden: »the survival of the fittest".

Het woord »evolutie" namelijk duidt een zeer samengesteld begrip aan. Het bestaat eigenlijk uit drie agentia:

1°. herediteit; 2°. transformisme, en 3°. selectie.

Het is eigenlijk moeilijk te bepalen, wat men van herediteit zeggen zal. Er zijn door geleerden dikke boeken over geschreven en het kinderlijke verstand der eenvoudigen ziet haar voor oogen.

Een ieder ziet, dat het kind op zijne ouders lijkt, lichamelijk en geestelijk, voor zoover geest te erkennen valt; — een ieder ziet, dat deze gelijkenis van het kind op de ouders zich uitstrekt door het geheele rijk der levende wezens. Niet alleen, dat bij elken menschelijken nieuwgeborene de baker met wijsheid uitspreekt, dat hij den neus van den vader en de oogen der moeder bezit — of omgekeerd —: ook bij een nest jonge katten zou de gesteldheid der kleintjes, voor zoover ze Mama's evenbeeld niet zijn, duidelijke aanwijzingen omtrent Papa geven, als de recherche de la paternité geoorloofd was. Zoo bij de planten . . . wie heeft ooit eene zonnebloem zien voortkomen uit een viooltje of eene lelie uit eene tulp?

Het mechanisme van deze groote wet der erfelijkheid is voor alle levende wezens, planten en dieren, hetzelfde.

Men heeft reeds geruimen tijd waargenomen, dat de cel, de kleinste eenheid, waaruit levende wezens zijn opgebouwd, in haarzelve alweer is van eene betrekkelijk hoog georganiseerde samengesteldheid, die wij door de lenzen van den microscoop met bewondering meer en meer voor onze oogen zien oprijzen. Genoeg voor ons tegenwoordig onderwerp, dat iedere cel een aantal lichaampjes in zich bevat, die wegens de meerdere gemakkelijkheid, waarmede zij het microscopische kleursel in zich opnemen, door Waldeyer »chromosomen" zijn genoemd. Deze chromosomen hebben het vermogen zich in een even aantal te splitsen en de cel splitst zich met hen. Het detail doet hier niets ter zake. Genoeg: de cel groeit door splitsing of, wat hetzelfde is, verdubbeling: omnis cellula e cellula.

Maar bij de bevruchting doet het feit zich voor, dat, door eene vrij gecompliceerde reeks van verschijnselen, een eicelletje zich van het ei afscheidt, hebbende slechts de helft van het normale aantal chromosomen, terwijl ook de spermatozoïde slechts eene halve celkern met de helft van het normale aantal chromosomen bevat. Dat wacht nu op elkaar, en zoodra zij elkander ontmoeten, voegt halve celkern zich bij halve celkern — en eene normale cel met het normale aantal chromosomen, half van moeders-, half van vaderszijde, is compleet. Dat splitst en verdubbelt zich nu onmiddellijk door splitsing der chromosomen zoo, dat de beide nieuwe cellen, evenals de eerste, de chromosomen half om half van moederlijke en van vaderlijke zijde bezitten. En aangezien de geheele ontwikkeling van het organisme door celdeeling geschiedt, is er in het volwassen individu *geene cel, die niet voor de eene helft van moeders-, voor de andere helft van vaderszijde afkomstig was.*

Veel is in dit belangrijke vraagstuk gewerkt door vorschers als Weissmann, Flemming, O. Hartwig, Nägeli en anderen; maar dit eene

heeft niemand nog kunnen oplossen: hoe het komt, dat in de *kleine* spermatozoïde en in de *kleine* eicel het geheel van al de eigenschappen van den vader of de moeder potentieel, om een Aristotelischen term te gebruiken, aanwezig is.

De physica laat ons hier in den steek.

Ignoramus.

Tot een ignorabimus hebben wij geen recht. Eene uitspraak, bevestigd door Reinke (*):

»Heute ist das Geständniss des »ignoramus" vielem gegenüber ein Gebot der Ehrlichkeit; während das »ignorabimus" mir wie ein Ruf der Fahnenflucht erscheint."

En al ware het bij wijze van werk-hypothese, in dezen stand der zaak is het geoorloofd, tot metaphysica onze toevlucht te nemen. Komen wij zoo met Ed. v. Hartmann en Reinke (bl. 71—90) de verklaring te zoeken in een teleologisch principe? Komt Aristoteles ook in dit opzicht weder tot eere en erkennen wij naast causa materialis en causa movens ook eene causa finalis, die tevens causa formalis is?

Wij weten het niet, maar wij beseffen al de diepte van Goethe's woorden:

„Geheimnissvoll am lichten Tag
Lässt sich Natur des Schleiers nicht berauben,
Und was sie deinem Geist nicht offenbaren mag,
Das zwingst du ihr nicht ab mit Hebeln und mit Schrauben."

Al kunnen wij alzoo het beginsel der erfelijkheid niet kennen, wij weten althans, door welk uitwendig mechanisme zij wordt bepaald.

En wij weten tevens, dat bij de besproken overbrenging der eigenschappen van ouder op kind zich kleine afwijkingen vertoonen (†).

Zonder die afwijkingen zou eene reeks der meest eenvormige wezens zich in absolute oneindigheid voortzetten!

Waar komen die variaties vandaan? Mysterie!

Evenzeer mysterie, als de erfelijkheid zelve in haar metaphysischen grondslag een mysterie is.

In hare practische werkingen evenwel is zij alleszins voor nasporing vatbaar.

En die nasporing zal ons haar doen kennen als een machtig agens van ongelijkheid.

(*) *Einleitung in die theoretische Biologie*, blz. 11.

(†) Wij laten de bekende strijdvraag der erfelijkheid van verkregen eigenschappen hier buiten beschouwing.

Is echter, deze opmerking alleen veroorloven wij ons, de vraag, door te spreken van »verkregen" eigenschappen, wel goed gesteld? *Toevallig* verkregen eigenschappen, b.v. verwondingen, verminkingen, zijn zeker *niet* erfelijk. Maar *constitutioneele* verkregen eigenschappen? Als b.v. eene verworven neiging tot tuberculose? Verworven drankzucht, die toch eenmaal in de hereditеitsreeks voor het eerst verworven moet zijn? Eigenschappen alzoo, die de geheele constitutie afficeeren en eene essentieele eigenschap van het organisme geworden zijn?

Want zij bestendigt de bestaande ongelijkheden en voegt er telkens nieuwe bij.

Schopenhauer merkt op, dat bij een kind het karakter gewoonlijk door den vader, de intelligentie van moederszijde gegeven wordt.

In ieder geval wordt eene reeks eigenschappen der voorouders aan vaderszijde evengoed als eene reeks eigenschappen, bij de voorouders aan moederszijde aanwezig, op het kind overgebracht. Uit een geslacht van militairen en veldoversten mag men met grond een kordaat jongmensch als spruit verwachten; een jong individu, uit eene ouderenreeks van een steeds vervolgd ras voortgesproten, zal reeds van den aanvang af schuw en angstig zijn. De invloeden van vaders- en van moederszijde kunnen dan, door hunne vermenging, nog grooter ongelijkheid scheppen.

Een paar voorbeelden van gelukkige combinatiën leveren Goethe en Bismarck. — Bismarck, een Marksche landjonker, wiens vader, grootvader, overgrootvader en zoo verder allen krijgslieden waren geweest, beroemde er zich op, dat van moederszijde »etwas Leipziger Professorenblut" door zijne aderen vloeide. Die combinatie gaf hem op gelukkige wijze de eigenschappen van een man van scherpzinnige en volhardende studie bij een geweldig krijgshaftig karakter.

Bij Busch, *Graf Bismarck und seine Leute*, verhaalt Bismarck zelf, dat sedert de oorlogen der Hugenoten er geen zijner voorvaderen is geweest, die niet het zwaard tegen Frankrijk heeft getrokken. »Mijn vader en drie zijner broeders, mijn grootvader was bij Rossbach, mijn overgrootvader tegen Lodewijk XIV in de oorlogen aan den Rijn, 1672—1675. Dan vochten verscheidene Bismarcken in den dertigjarigen oorlog aan keizerlijke zijde, anderen bij de Zweden. Eindelijk nog een onder de Duitschers, die als huurtroepen aan de zijde der Hugenoten stonden." — Zijne moeder was de dochter van den geheimen kabinetsraad Anastatias Ludwig Menken, wiens vader professor in Leipzig was.

Goethe's rijmpje op zichzelven is algemeen bekend:

„Vom Vater hab' ich die Statur,
des Lebens ernstes Führen;
Vom Mütterchen die Frohnatur
und Lust zu fabuliren.
Urahnherr war der Schönsten hold,
das spukt so hin und wieder;
Urahnfrau liebte Schmuck und Gold,
das zuckt wohl durch die Glieder."

In beide gevallen treft men ook Schopenhauer's regel aan: intelligentie van moeders-, karakter van vaderszijde.

Uit eene keuze van tallooze plaatsen bij oudere schrijvers is vooral treffend Suetonius' inleiding tot het leven van Nero, waarin eene karakterschets van het geslacht der Domitii Ahenobarbi, waaruit Nero gesproten was, wordt gegeven. Niet alleen, dat in het geslacht de *roode baard* erfelijk was, ook de ruwheid en wreedheid, ook de

valschheid en onbetrouwbaarheid; in den persoon van betovergrootvader, overgrootvader, grootvader en vader worden door den schrijver tallooze bewijzen van dien karakteraanleg aangetoond. De plaats (*Vita Caesarum*, VI, 1—6) is alleszins waard in haar geheel te worden nagelezen.

Maar wij willen niet langer eene open deur forceeren.

Welk mensch van gezonde zinnen zou den invloed der herediteit, zoo op geestelijk als op lichamelijk gebied, willen betwisten?

Kunnen wij allen in onze omgeving niet dikwijls dien familietrek naspeuren, geslachten lang? kunnen wij niet juristenfamilies, professorenfamilies aanwijzen, waarin onderscheidene geslachten uitblonken door overeenkomstig talent? Gaan koopmansgeest en krijgsmansaard niet veelal over van vader op zoon?

De beroemde geleerde Sir Francis Galton heeft een boek geschreven, *Hereditary Genius*, waarin juist dit laatste verschijnsel op grond van overvloedige gegevens wordt onderzocht en in 't licht gesteld.

»I propose to show in this book," zoo vangt Galton zijn werk aan, »that a man's natural abilities are derived by inheritance, under exactly the same limitations as are the form and physical features of the whole organic world."

En inderdaad: heeft men het werk doorloopen, dan zal men moeten toegeven, dat Galton zijne stelling *heeft* bewezen.

Hij heeft niet minder dan driehonderd families behandeld, bevattende bijna 1000 eminente mannen, waaronder 415, die wereldberoemd verdienen te heeten. En bij dezen bleek algemeen, dat in hunne familie, bij hun vader en hun grootvader, evenals bij zoons, kleinzoons of broeders, hooge bekwaamheid eveneens werd gevonden.

Met den arbeid van Galton moge nog vergeleken worden: De Candolle, *Histoire des sciences et des savants*, en Ribot: *l'Hérédité*.

De Candolle heeft gevonden, dat de adel en het patriciaat een veel grooter aantal geleerden voortgebracht hebben dan andere standen. Omdat immers in deze standen het geestelijke niveau reeds aanvankelijk een hooger is.

In vorstelijke en adellijke families komt een buitengewoon hoog percentage van begaafde individuen voor. Men denke aan de Oranje's, de Hohenzollern's, — de Van Zuijlen's, Van Lijnden's, Bülow's, Von der Goltz' en zoovele andere families, waarin tal van leden, met bijzondere begaafdheid en dikwijls buitengewone werkkracht toegerust, tot allerlei gewichtige ambten worden geroepen.

Van de Oranje's zegt Busken Huet in zijn *Land van Rembrandt*: »Het geslacht Oranje-Nassau bracht het zeldzame verschijnsel eener regerende familie aan, in welke gedurende langer dan een eeuw de opvolging der mannen van buitengewone bekwaamheden door niet één binnengeslopen mediocriteit verbroken of gestremd wordt."

»De opvoeding alleen", zegt Ammon in zijn werk: *Die Gesell-*

schaftsordnung und ihre natürlichen Grundlagen, blz. 70, »kan onmogelijk de oorzaak zijn; geen kind is aan zooveel anti-paedagogische invloeden blootgesteld als een jonge prins. Het is zonder twijfel natuurlijke aanleg, die hier tot uiting komt. Daarenboven zijn er onder de vorsten gansch *uitnemend* begaafde, bepaald *geniale* persoonlijkheden in niet geringen getale, die in de moeilijkste omstandigheden, ja, dikwijls in den grootsten nood, in gevaar de rechte man op de rechte plaats bleken."

Dat alles kan alleen door den langen duur der herediteit verkregen zijn.

Zoo ook zoekt Taine in zijn *Régime Moderne* Napoleon's genialiteit en energie door een onderzoek naar zijne afstamming te verklaren. Zijne familie laat zich tot in de 12de eeuw van vaderszijde nasporen. Dat Taine bladzijden aan dat onderzoek wijdt, doet het gewicht blijken, dat ook door dezen auteur aan de herediteit gehecht wordt.

Een grooter factor van ongelijkheid wordt nu in de erfelijkheid de *paring* van dragers van herediteit.

Dit is een uiterst gewichtig punt.

Medici, die uit den aard der zaak de menschelijke dingen van den althans physiek ongunstigen kant bezien, hebben gewaarschuwd tegen huwelijken van erfelijk belasten, omdat daardoor op de nakomelingschap de last van tweeërlei degeneratie wordt geadditionneerd — òf, indien één van beide echtgenooten belast is met welke ongunstige herediteit ook, de progenituur, die, voor zooveel de ééne zijde betreft, gezond geweest zou zijn, door deze daarop gelegde belasting wordt bedorven.

In gunstigen zin is dit alles natuurlijk evengoed waar.

Goed begaafde, goed gezonde ouders zullen te zamen goed begaafde en gezonde kinderen verwekken. Buitengewoon begaafde ook buitengewone kinderen. Hier worden de gunstige elementen geadditionneerd, evenals straks de ongunstige.

Galton wordt niet moede den nadruk op deze omstandigheid te leggen.

»I conclude that each generation has enormous power over the natural gifts of those that follow, and maintain that it is a duty we owe to investigate the range of that power and to exercise it in a way that, without being unwise towards ourselves, shall be most advantageous to future inhabitants of the earth" (blz. 8).

En ettelijke jaren later schrijft hij in de voorrede voor den tweeden druk (blz. XXVII):

»In conclusion I wish again to emphasize the fact, that the improvement of the natural gifts of future generations of the human race is largely, though indirectly, under our control."

Wij mogen in ieder geval nu wel komen tot deze conclusie, dat de wet der erfelijkheid zeker niet minder geldt onder de menschen dan onder de andere dieren — en dat reeds zij alleen vormt een grooten en machtigen factor van *ongelijkheid*.

In nog oneindiger variëteit evenwel komt het groote feit der ongelijkheid der menschen op den voorgrond, als we gaan denken aan het transformisme bij den mensch.

Wij onderscheiden, en elke onderscheiding onderstelt immers ongelijkheid, de menschen in soorten en ondersoorten; wij onderscheiden hen in rassen en stammen; wij onderscheiden hen in natiën en volkeren.

Of men de menschen in soorten dan wel in rassen onderscheiden moet, daarover was vroeger, vooral in den tijd, toen Quatrefages de anthropologie grondvestte, eene tamelijk levendige controversie. Dat kwam, omdat men het bestaan van meerdere soorten niet wist te rijmen met de afstamming uit één menschenpaar, door den Bijbel medegedeeld.

Dat behoort thans alles tot het verleden; men kan over de soorten van den mensch thans even rustig spreken als over die van antilopen of palmboomen, wanneer men slechts niet vergeet, dat hij geen afzonderlijk wezen is maar alleen een geslacht, behoorende tot de orde der Primaten.

Gelijk een schrijver heeft opgemerkt: over de vraag, of een Neger en een Kaukasiër echte soorten zijn, zou nooit eenig verschil hebben bestaan, als het slakken waren geweest.

De beroemde Fransche geleerde Lapouge heeft door zijne onderzoekingen op honderdduizenden kevers omtrent de schommelingswijdte der variaties binnen de soort en omtrent de interspecifieke intervallen bewezen, dat de gemiddelde intervallen tusschen goed geconstateerde soorten geringer zijn dan die tusschen H. Europaeus (Kaukasiër) en H. Afer (Neger); en zooveel te verder staan dan weder H. Europaeus en H. Alpinus van elkander, welke laatste van H. Europaeus nog veel meer dan een Neger afwijkt.

Nu is deze wetenschap nog in hare beginselen, al mag men niet vergeten, dat reeds door Linnaeus het beroemde onderscheid tusschen de twee Europeesche bevolkingselementen is gemaakt en door Linnaeus de beide soorten H. Europaeus en H. Alpinus zijn benoemd en zijn beschreven op eene wijze, die de nieuwere wetenschap slechts heeft kunnen bevestigen.

In deze nieuwe wetenschap staat als pionier op de eerste plaats een man, wiens naam hier slechts met den grootsten eerbied, de grootste bewondering wordt uitgesproken, een man, voor wiens groote scherpzinnigheid, strengen critischen en wetenschappelijken zin, voor wiens ongeloofelijke werkkracht, oneindig geduld in het verzamelen van feiten en verbazingwekkende geleerdheid op allerlei gebied, gevoegd bij de intuïtie van het genie en eene kristallen klaarheid in denken en in taal, slechts de grootsten op het gebied der menschelijke wetenschap als parallellen kunnen worden gevonden. Het is de zooeven genoemde Montpelliersche oud-hoogleeraar G. Vacher de Lapouge (*). Voortbouwend op onderzoekin-

(*) G. Vacher de Lapouge, *Les Sélections Sociales*. — Paris, 1896.
G. Vacher de Lapouge, *l'Aryen, son rôle social*. — Paris, 1899.

gen van Rudolf Virchow, zijn zijne werken baanbrekend op het gebied der kennis van den mensch als ζφον πολιτικον.

Naar hem zullen wij in het nu volgende bij herhaling moeten verwijzen.

Naar eene reeks van kenmerken worden de menschen in tal van soorten onderscheiden.

Valt het zelfs een leek, in een zoölogischen tuin wandelende, b.v. door de roofdierengalerij, niet in het oog, hoe hij, van het eene hok naar het naastliggende gaande, daar dieren aanschouwt, die blijkens hunne dubbele Latijnsche namen als representanten van verschillende soorten door de mannen der wetenschap worden beschouwd, terwijl hij — leek — het onderscheid maar nauwelijks waarneemt? Valt het niet in het oog, dat het onderscheid tusschen de eene dier groote katten en de andere of tusschen dezen gier en gindschen arend oneindig veel geringer is dan dat tusschen de menschen, die naar deze dieren staan te kijken?

Nu is het hierbij vooral, dat zoölogische voorstudiën te pas komen. Wat wij beschouwen, is de eenheid in de veelheid. Het gaat niet aan, op één enkel individu of zelfs op enkele tientallen individuen conclusies te trekken, zooals door juristen of anderen, onervaren in de zoölogische wijze van denken, zoo vaak gedaan wordt. De methode is hier: de gegeven vele individuen te groepeeren en van elke dier groepen het ideale type op te sporen, al moge elk individu daarvan verschillende verschillende kleinere afwijkingen vertoonen. Het is eigenlijk de zuivere Platonische methode: opsporing en beschrijving van het type.

Nu geschiedt de beschrijving van het type uit den aard der zaak naar verschillende kenmerken. Daar zijn b. v.: kleur der huid, der haren en der oogen, structuur der weefsels, bouw van het skelet, gedaante van den schedel, eigenaardigheden van het karakter.

Men zou verkeerd doen, één dier kenmerken van de andere te willen losmaken. Men zou dus b.v. niet mogen spreken van eene z.g. »schedeltheorie", als werden de menschen alleen naar de schedels geschift. Neen, zoo ligt de zaak niet. Er zijn verschillende menschsoorten, zooals er verschillende soorten van apen of van roofdieren zijn. Naar eene reeks van typische eigenschappen, naar welke wij de zoölogen moeten vragen, onderscheidt men Felis Leo, Felis Concolor, Felis Tigris, Felis Jaguar op dezelfde wijze, als men onderscheidt Homo Europaeus, Homo Afer, Homo Asiaticus, Homo Alpinus.

Laten wij één dier menschenrassen, het voornaamste, den drager der beschaving, ietwat nader beschouwen.

Homo Europaeus is deze soort door Linnaeus gedoopt. Zij is blank en rose van huid, weelderig blond van haar, met blauwe oogen, langwerpig van schedel, groot van gestalte, groot ook van concepties: Virchow's »blonde, blauäugige, verwegene Rasse".

Dat blonde, dolichocephale menschenslag is stoutmoedig boven alle andere. Audax Japeti genus, naar Horatius' woord. Avontuurlijk van

temperament, waagt de blonde dolichocephaal alles, en zijn moed en zijne kalme energie verzekeren hem ongedachte overwinningen. Groot zijn zijne behoeften aan spijs en drank, maar groot is ook zijne werkkracht, om ze te bevredigen. Gemakkelijk vergaart hij rijkdommen, gemakkelijker, dan hij ze kan bewaren. Hij vecht, om te vechten, maar nooit zonder bijgedachte aan voordeel. De geheele aarde is zijn vaderland. Niets is er, waarvoor hij staat, en willen staat voor hem gelijk met volbrengen. De vooruitgang is zijne onmisbare levensvoorwaarde. Protestant in het godsdienstige, is hij liberaal in het politieke. En aan den horizont van zijn gezichtskring liggen steeds de belangen van zijn ras, dat hij tot de hoogste idealen voert (Lapouge).

Hij heeft tot centrum van zijn verspreidingsgebied de Noordzee. Bijna zuiver op de Britsche eilanden, vormt hij nu nog het overheerschende bevolkingselement in de aan zee gelegen provinciën van Nederland en België, in Noord-Duitschland en Skandinavië. Hij komt zuiver voor op Ysland en hij overheerscht sterk in de Vereenigde Staten en Canada. In Frankrijk en Zuid-Duitschland is hij zeer in de minderheid.

Hij had vroeger een uitgestrekter verspreidingsgebied. Hij bedekte toen geheel Europa, het Noorden van Afrika, Klein-Azië. Sommige stammen, de Aryers, zijn zelfs doorgedrongen in Perzië en in Indië; andere bevonden zich terzelfdertijd in Siberië en kwamen ongeveer 2 eeuwen vóór onze jaartelling in contact met China. Egyptische opschriften en muurschilderingen vertoonen het type van Homo Europaeus bij de veroveraars van de 15de tot de 12de eeuw v. Chr., bij de volkeren van over zee, Tamahoe, die van 4000 tot 3900 v. Chr. de delta bestookten; en door Flinders Petri werd zelfs eene blonde mummie van omstreeks 8000 v. Chr. gevonden.

De groote historische volkeren: Libuers, Etrusken, Pelasgen, Hellenen, Kelten, Germanen, Slaven, Gothen, hebben allen bestaan uit Homo Europaeus. Onder de oude Thrakiërs, Skythen, Perzen en Indiërs had op zijn minst de aristocratie het blonde type.

Om het oertype van het tegenwoordige z.g. blanke ras terug te vinden, had, gelijk algemeen bekend is, Max Müller het middel der taalvergelijking te baat genomen; de vondst was geniaal, maar meer dan gewaagd was 't, op haar te vertrouwen. De taal, die een volk spreekt, bewijst niets voor het ras, waartoe het behoort. De Egyptenaren hebben tweemaal van taal en van godsdienst verwisseld en toch is de Fellah van thans dezelfde als vóór achtduizend jaar, getuige onder meer de beroemde anekdote van den Scheich-el-Bélèd. De Joden spreken alle talen en blijven Joden. Engelsch wordt gesproken door Negers en door Engelschen. Aan den oorsprong der Aryers ergens in de hoogvlakte van Vóór-Azië werd langen tijd nog door één man gehecht; sedert Max Müller gestorven is, op aarde ook door dien eenen niet meer.

Van de verschillende nieuwere monographieën over den oorsprong der

Aryers verdienen vooral genoemd te worden twee werken van Penka: *Origines Ariacae* en *Die Herkunft der Arier*. — Deze auteur zoekt den oorsprong van het blonde ras in Skandinavië, waar het nu nog zeer zuiver voorkomt en vanwaar het ook nu nog naar alle zijden uitstraalt: Ysland, Engeland (en vandaar Amerika), Nederland (Friezen en Saksen), Noord-Duitschland, Denemarken, Oostzee, Groot-Rusland. Ziedaar ongeveer de tegenwoordige verspreiding der blonde menschen.

Stellig moet op zoölogische gronden het blonde ras ontstaan zijn in een gematigd klimaat, lichtarm, vochtig, zonder te strenge winterkoude en zonder te heete zomers. De depigmentatie van huid, iris en haar, het lymphathische der weefsels, de fijnheid van het gebeente, eigenlijk min of meer pathologische verschijnselen, gelijk de parel een pathologisch verschijnsel is, kunnen nooit of nimmer ontstaan zijn in een tropisch of sub-tropisch, droog, continentaal klimaat.

Lapouge plaatst het ontstaan der Aryers niet in Skandinavië maar in het land, dat tusschen de 5de en de 6de ijsperiode gelegen heeft tusschen Skandinavië, Schotland en Nederland, door hem naar den eersten steller dier hypothese, den Engelschen geneesheer Latham, vriend van den anthropoloog Beddoë, »Land van Latham" gedoopt.

Wij Nederlanders zouden ons dus haast de eer mogen toeëigenen, dat de wieg van het blanke ras bijna op onzen grond heeft gestaan. —

De ergste vijanden der blonden zijn de bruinen. Omdat zij in de Alpen hun Europeesch centrum hadden, noemde Linnaeus ze *Homo Alpinus*. Hij is klein, vlug, behendig, brachycephaal, kort en gedrongen in heel zijn bouw; haar en baard, oogen en huid zijn bruin of bruinachtig van kleur.

Hij is sober, arbeidzaam, spaarzaam. Voorzichtig en nooit avontuurlijk. Niet ontbloot van moed maar niet strijdlustig. Middelmatig van aanleg, bekrompen maar geduldig. Wantrouwend maar gemakkelijk met woorden beet te nemen, waaronder zijn streng logische geest de dingen zelf niet zoekt; hij is de mensch van traditie, mode, gelijkvormigheid, »gezond verstand". Vooruitgang is gevaarlijk; hij blijft liefst »zooals iedereen". In 't godsdienstige is hij Katholiek; in 't politieke roept hij om staatsbemoeiing en gelijkmaking van alles, wat boven het peil van het gewone uitsteekt (Lapouge).

Behalve in Spanje, Zuid-Italië en de Europeesche eilanden is H. Alpinus verspreid van de Atlantische tot de Kaspische Zee en den Eufraat. Uitgenomen in Polen en op eenige plaatsen in de nabijheid, heerscht hij niet in de vlakte: deze behoort aan Europaeus en zijne bastaarden. Boven 200 M. is H. Alpinus in de meerderheid en boven 500 M. bijna alleen. Zijne centrale vesting is het groote Alpengebied, en wel vooral sedert de middeleeuwen. Naarmate Homo Europaeus door ongunstige sociale selecties te gronde gaat, breidt de sobere, bescheiden, voorzichtige Alpinus zich uit. Het riet groeit, waar de eik werd ontworteld. Aldus in de vlakten van Polen, van den Po en van Frankrijk.

Maar met deze beide vooral uit politiek oogpunt interessante soorten is de reeks volstrekt niet afgeloopen.

Wij kunnen er nog enkele opnoemen:

Homo Contractus, een klein ras met den index 77—78, zwart haar met saamgedrongen schedel, gewelfd voorhoofd en vooruitstekende kin. Tot deze soort hebben behoord de Ombro-Latijnen; en het Romeinsche volk, na eliminatie van de oudste tot Homo Europaeus behoorende patriciër-geslachten, vertoonde een eenigszins verzacht contractus-type. In vóórhistorische tijden tot enkele eeuwen na Christus komt dit type veel voor in Zuid-Frankrijk en Italië, ook (als slaven?) onder de Gothische volken gemengd; thans wordt het nog alleen in enkele individuen in Midden-Italië aangetroffen.

Homo Meridionalis, dolicho-bruin, d. w. z. klein van gestalte, sterker dolichocephaal dan H. Europaeus, bruin van kleur, zeer minderwaardig van karakter. Het is onzeker, of deze soort het residu voorstelt van de soort, waaruit Europaeus is ontwikkeld, dan wel uit eene kruising van H. Europaeus en H. Afer is ontstaan of wel naast Europaeus eene uit gemeenschappelijke oersoort divergeerende ontwikkeling oplevert. Met deze soort is Spanje bevolkt en Zuid-Italië en zij komt met andere vermengd voor op de Noordkust van Afrika en in Zuid-Frankrijk.

Homo Afer, de Negers, eveneens sterker dolichocephaal dan Europaeus, in den bouw van het skelet eene zeer groote overeenkomst met hem vertoonend, wel felheid maar weinig vastheid van karakter en intelligentie bezittend.

Homo Acrogonus, een groote, zwarte, woeste brachycephaal van de Ardennen en de Apennijnen.

Homo Dinaricus, een groote, woeste, blonde brachycephaal, in noordelijker bergen voorkomend, waarschijnlijk kruising van Acrogonus en Europaeus. Door kruising van Europaeus met Dinaricus is dan het ras van Borreby ontstaan, sterk in het neolitische zoowel als in het huidige Engeland, Denemarken en Noord-Duitschland verspreid, tot welk ras Vorst Bismarck behoorde.

Homo Hyperboraeus, de Lappen, zeer kleine brachycephalen met sluik zwart haar, bruine oogen en blank teint en uiterst kleine handjes en voetjes.

Maar dit ziet men nu wel: welk eene verbazende ongelijkheid uit het feit alleen van het bestaan van zooveel physiek en psychisch verschillende menschensoorten voortvloeit. En hoe, ook in dit opzicht alweer, er de naïefste onkunde toe noodig geweest is en thans meer dan ooit noodig is, om de gelijkheid van alle menschen te proclameeren.

Nevens deze bepaalde gekarakteriseerde soorten zijn er echter in de menschelijke samenleving tal van zoölogische paria's ontstaan.

Wist men zeker, dat men steeds met raszuivere exemplaren, met »volbloeds", als men ze zoo noemen mag, te doen had, dan zou de aanwezigheid van één zoölogisch kenmerk ook onfeilbaar de aanwezigheid der andere moeten meebrengen. Helaas! zijn vooral in meer

beschaafde streken de menschen veelal op zoo schadelijke en roekelooze wijze gekruist, dat er niets van valt te zeggen.

Men zou, als het niet afschrikwekkend klonk, de stadsbevolkingen haast met stadshonden kunnen vergelijken. In de meeste dier exemplaren is geen ras meer te bekennen.

Waarlijk, niet alleen in Midden- en Zuid-Amerika wemelt het van mestiezen en bastaarden. Gelijk daar tusschen Spaansch en Indiaansch en Negerbloed, zoo heeft in de steden van Europa eene vermenging plaats gevonden tusschen soorten, die niet minder uiteenloopen. Homo Europaeus, Homo Alpinus, Homo Contractus, Homo Hyperboraeus, Homo Meridionalis zijn op hopelooze wijze dooreengekomen.

Men weet ook uit moreel oogpunt niet altijd, wat men aan zulke lieden heeft.

Ook dat naar het lichamelijke de meeste stadsmenschen zoo leelijk zijn, is een gevolg van hunne qualiteit als zoölogische paria's, als kruisingsproducten eener geprostitueerde promiscuïteit. Een voorhoofd van Europaeus boven eene kin van Alpinus, een neus van een Aryer op een stomp Ilethitengezicht, de thorax van een brachycephaal, gedragen door extremiteiten van een dolichoblonde . . . . de stadsmenschen zijn niet fraaier dan een taks met foxterrier-pooten en een patrijshond met een buldoggen-neus.

Mooie menschentypen worden alleen gevonden bij den adel en bij de boeren — klassen, die woonden op het platteland en, door oeroude zeden ertoe verplicht, hun bloed hebben reingehouden.

Zonder aanvoerende adelsklasse gaat een land verloren, evenals zonder boerenklasse, die steeds weer van onderen op het materiaal levert, dat in den levensstrijd verloren is gegaan. Zijn die beiden of één van beiden te gronde gegaan, dan gaat de geheele staat te gronde.

Maar in sommige moderne staten worden de edelgeborenen meer en meer uitzondering en de mestiezenbevolking neemt toe. Mestiezen trouwens zijn wij eigenlijk allen. De onmogelijke getallen van voorouders, die te gelijk geleefd zouden moeten hebben, hadden zij zich onderling nimmer gekruist, zijn welsprekend genoeg. Niemand is voor zijn geestelijken en zijn lichamelijken aanleg aansprakelijk. Wat ons in die opzichten geschonken werd, hebben wij te waardeeren; wat ons werd onthouden, daarin hebben wij te berusten met gelijke ootmoedigheid, omdat het ons zoo werd opgelegd door Hooger Hand. Niemand heeft het recht zich te verhoovaardigen, indien hij elementen van een hooger, niemand is verplicht zich bezwaard te gevoelen, indien hij elementen van een lager ras in zich bespeurt; want niemand onzer is rein van bloed. En indien practisch, doordat in de zegenrijke werking der regressie de vreemde bestanddeelen tot een te verwaarloozen cijfer werden teruggevoerd, er alzoo een enkele weer tot het zuivere rastype is genaderd, het geschiedde zeker niet door eigen toedoen. . .

Wel spreekt de les, bij het huwelijk scherper toe te zien dan tot nog toe, — gelijk in Amerika zelfs eene tijdelijke liaison tusschen een blanke en een Neger wordt geschuwd uit vrees voor de onwaardige mestiezenkinderen, die er het gevolg van zouden zijn.

Men ziet dus, hoezeer in plaats van gelijkheid de aanwezigheid van verschillende menschensoorten op aarde reeds op zichzelf aan eene oneindige ongelijkheid van individuen het leven geeft.

Die ongelijkheid accentueert zich door de herediteit.

Elk individu is niet alleen het product van zijne directe ouders maar ook dat van zijn ras: dat is van de geheele reeks zijner adscendenten.

»Wat hij ook moge doen en laten", zegt Le Bon in zijne *Lois psychologiques de l'évolution des peuples*, blz. 11, »de mensch is altijd en voor alles de vertegenwoordiger van zijn ras. Het geheel van denkbeelden en gevoelens, die alle individuen van een zelfde land bij hunne geboorte meebrengen, vormt *de ziel van het ras*. Onzichtbaar in hare wezenheid, is deze ziel zeer zichtbaar in hare gevolgen, omdat zij in waarheid de geheele ontwikkeling van een volk regelt.

Men kan een ras vergelijken met het geheel der cellen, die een levend wezen vormen. Deze milliarden cellen zijn elk van zeer korten duur, terwijl de duur van het wezen, door haar gevormd, daarmede vergeleken, zeer lang is; zij hebben dus tegelijkertijd een persoonlijk leven, het hunne, en een collectief leven, dat van het wezen, waarvan zij de substantie uitmaken. Elk individu van een ras heeft zelf ook een zeer kort individueel leven en een collectief leven van zeer langen duur. Dat laatste is het leven van het ras, waaruit hij geboren is, tot welks instandhouding hij bijdraagt en waarvan hij steeds afhankelijk blijft.

Het ras moet beschouwd worden als een blijvend levend wezen, vrijgemaakt van den tijd. Dat levende wezen bestaat niet alleen uit de in leven zijnde individuen, die het op een gegeven oogenblik samenstellen, maar ook uit de lange reeks dooden, die hunne voorvaderen waren. Om de ware beteekenis van een ras te begrijpen, moet men het verlengen zoowel in het verledene als in de toekomst. Oneindig grooter in aantal dan de levenden zijn de dooden, ook oneindig machtiger dan zij. Zij beheerschen het onmetelijke veld van het onbewuste, dat onzichtbare domein, dat alle uitingen van het verstand en het karakter beheerscht. Veel meer door zijne dooden dan door zijne levenden is het, dat een volk geleid wordt. Alleen door hen wordt een ras gesticht. Eeuw na eeuw hebben zij onze ideeën en onze gevoelens geschapen en mitsdien alle drijfveeren van ons handelen. De verdwenen geslachten leggen ons niet alleen hunne physieke constitutie op, zij leggen ons ook op hunne gedachten. De dooden zijn de eenige onbetwiste meesters der levenden. Wij dragen den last hunner fouten, wij ontvangen de belooning hunner deugden."

Hier komt bij, dat op den duur ook een volk, zij het in veel geringere mate, evengoed een zoölogisch geheel gaat vormen als een ras.

Eeuwenlang hebben een aantal individuen van verschillende rassen samengewoond op één territoir; zij zijn aan hetzelfde milieu, aan dezelfde invloeden onderhevig geweest, en er zijn banden van bloedverwantschap tusschen hen ontstaan, die steeds hebben doorgewerkt. Zoo gebeurt het, dat in één zelfde familie individuen van verschillende rassen kunnen voorkomen. Men kan niet zeggen, dat het ras veel verbetert op zoo'n manier en dat het eene gunstige werking is, waarop we hier het oog hebben; maar het is nu eenmaal zoo. Niet alleen, dat op elke natie zekere invloeden werken, die niet werken op andere, maar bovenal zijn huwelijken van tot verschillende natiën behoorende individuen zeldzaam, huwelijken tusschen individuen van dezelfde natie regel. Ook het volk wordt dus allengs eene biologische eenheid.

Men moet dus scherp onderscheiden tusschen een »ras" of »soort" in zoölogischen zin en een ras of volk of nationaliteit of stam in ethnologischen zin. Homo Europaeus b.v. is een puur zoölogisch begrip en men sticht hopelooze verwarring, als men (zooals de *N. R. Ct.* b.v. bij eene bespreking van des schrijvers praeadvies in de Ver. v. d. Staath. en de Statistiek) van Aryers als van een »ethnologisch" begrip wil spreken.

Deze biologische eenheid van een volk is het blijkbaar geweest, die de »Boeren" onbewust tot hun strijd tegen Engeland heeft geïnspireerd. »Zelfstandig volksbestaan" is een doodgesleten woord; het krijgt eerst beteekenis, en dan eene zeer hooge beteekenis, als men het in het licht van de biologische feiten beschouwt. De waarschijnlijkheid is groot, dat de Engelsche administratie, op zichzelve beschouwd, wèl zoo goed is als het patriarchale regime, dat te Pretoria heerschte. Maar de Boeren voelen instinctief, dat hunne volkseenheid, hunne biologische individualiteit als natie door het indringen van het Engelsche element verloren gaat, en daartegen hebben zij zich verweerd met de wanhopige kracht van het instinct.

»Een volk", zegt Lapouge (*l'Aryen*, blz. 365 vlg.), »is geene vereeniging, waarvan men lid wordt bij keuze, noch eene maatschappij, waar men ingaat, door een aandeel te nemen, dat men naar verkiezing weer verkoopt.

Dat is eene wijze van zien, die men misschien bij juristen kan aantreffen, maar die geheel onjuist is en uit onjuiste voorstellingen omtrent den mensch en omtrent de overheersching der oeconomische belangen voortvloeit. De individuen zijn geene gelijke en onderling onafhankelijke eenlingen maar de ongelijke producten eener dwingende herediteit.

De oeconomische belangen van het tegenwoordige geslacht, zelfs die der naaste toekomst, zijn van geringe waarde, vergeleken met de

algemeene en toekomstige belangen der natie, en behooren daaraan zonder aarzeling te worden opgeofferd.

Een volk is een geheel van individuen, uit verschillende rassen ontsproten, maar door een samenweefsel van familiebanden vereenigd en waarvan de voorvaderen historisch op elkander hebben ingewerkt, te zamen aan dezelfde selecties zijn blootgesteld geweest. Het bevat in zich de levenden en talrijke dooden en het nageslacht tot aan de grens van alle tijden; want elke natie maakt noodzakelijkerwijze aanspraak op eeuwigheid en universaliteit: zij wil, als de eenige, den aardbol bedekken met hare nakomelingschap."

In moderne naties vertakken de individuen zich onbepaald en al die vertakkingen komen ook weer tot elkander. Tenzij er instellingen worden gemaakt tot behoud van de zuiverheid van het bloed, zooals kasten en aristocratieën in de oudheid, selectie bij het huwelijk in het moderne Amerika, is er in minder dan geen tijd promiscuïteit van kiemplasma. De geheele massa is in nauweren of verderen graad elkanders bloedverwant.

Met het twintigste geslacht heeft het aantal van ieders adscendenten in rechte lijn het aantal van een millioen overschreden. Dat zou voor ons in het jaar 1200 zijn, op drie geslachten per eeuw gerekend:

1900	1ste	generatie	2 ouders
—	2de	»	4 grootouders
—	3de	»	8 overgrootouders
1800	4de	»	16 betovergrootouders
—	5de	»	32 voorouders
—	6de	»	64 »
1700	7de	»	128 »
—	8ste	»	256 »
—	9de	»	512 »
1600	10de	»	1024 »
—	11de	»	2048 »
—	12de	»	4096 »
1500	13de	»	8192 »
—	14de	»	16384 »
—	15de	»	82768 »
1400	16de	»	65536 »
—	17de	»	131072 »
—	18de	»	262144 »
1300	19de	»	542288 »
—	20ste	»	1048576 »

Het aantal verwanten van de zijlinie is tegen dien tijd al niet meer te noemen. Daaruit volgt dus, dat ontelbare malen dezelfde voorouders moeten voorkomen in de geslachtslijsten van verschillende personen.

Tegen die vermengingstendenz komt nu natuurlijk de regressie op: wanneer in de constitutie der voorouders van een individu de som der elementen van een bepaald ras sterk overweegt, kan het individu aan het einde der reeks het type van dat ras weer practisch zuiver vertoonen. Het gaat tamelijk ongelijkmatig, omdat het van tal van verschillende factoren afhangt, maar het geschiedt toch. Niettegenstaande de promiscuïteit van eeuwen *zijn* er toch nog, en zelfs in grooten getale, practisch zuivere typen van Aryers in Duitschland, Nederland, Engeland, Frankrijk en practisch zuivere typen van het Toeranische ras (als men het zoo noemen wil) in Frankrijk, Duitschland, Nederland, enz.

Het ras is altijd sterker dan het volk.

Want het volk is een biologisch product van evenveel eeuwen, als het ras eene cumulatie van aeonen is.

Zoo hebben eene élite van Hollanders en Noren, Noord-Duitschers en Engelschen, Amerikanen en Australiërs allen de hoofdkenmerken van het Arysche ras maar daarnevens nationale kenmerken.

Duizend Engelschen, duizend Franschen, duizend Chineezen zullen onderling tamelijk wel verschillen, maar krachtens de erfelijkheid bezitten zij toch gemeene eigenschappen, die toestaan een ideaal-type, een gemiddeld type, een normaal-type of hoe men het noemen wil, van »den Engelschman", »den Franschman", »den Chinees" te construeeren.

Dat type aanschouwt men vooral op reizen.

De bijkomstige, individueele trekken vergeten we in den regel weer, maar die, welke voortdurend herhaald worden, blijven in ons geheugen hangen en vormen ten slotte één beeld, op de manier van photographieën, die over elkander worden afgedrukt. Maar die eigenschappen, welke zich aldus in ons geheugen fixeerden, zijn juist de nationale karaktertrekken. Zoo hebben we na eenige ervaring niet de geringste moeite meer, om op 't eerste gezicht een Engelschman, een Duitscher, een Franschman, een Italiaan, een Spanjaard te onderkennen of om ons een typisch individu van een dier volkeren te construeeren. Wij weten zelfs, welke fundamenteele karaktertrekken wij hun kunnen toeschrijven. Ja, in onze eigen provinciën leeren we alras, bijna onwillekeurig, de verschillende bewoners typeeren en reeds in onze jonge jaren bewaren we het gedetailleerde beeld van een koppigen, stoeren, beenigen, vrijen en franken Fries, een »rondborstigen" Groninger, een goedigen Gelderschman, en zoo steeds verder.

Naturalisatie is dan ook enkel een juridisch begrip; biologisch is het eene dwaasheid. Men kan aan een Engelschman de rechten van een Hollander geven; een Hollander van hem maken, kan men niet. En bewonderenswaard is het in het organisch geworden Engelsche recht, hoe een als Engelschman geboren individu nimmer zijne hoedanigheid van Engelschman kan verliezen. Inderdaad, zoo is de natuurlijke waarheid.

De geesteseigenschappen, de eigenaardigheden van verstand, karakter en gewoonte van een volk, ze zijn de resultaten van heel zijn verleden, het erfdeel van zijn voorgeslacht.

Wat het karakter van een individu bepaalt, is in de eerste plaats zijn ras, in de tweede plaats zijn volk, in de derde plaats zijne ouders en in de allerlaatste plaats zijn milieu.

Wat een mensch zal zijn, het werd reeds vóór zijne geboorte, ja, het werd eeuwen vóór zijne geboorte bepaald.

Waar blijft nu Rousseau met zijn beweren der gelijkheid van alle menschen?

Geeft niet het onderscheid der rassen, het onderscheid der volkeren, geeft niet de zoo oneindig verscheiden verdeeling der gaven, die de feeën aan de ouders van het kind bij de wieg in handen legden, de verst uitéénloopende ongelijkheid?

Neen, niet als de bladeren aan den boom zijn de menschen, want men zou de bladeren oppervlakkig voor eender kunnen houden; maar zij zijn ongelijk, gelijk hunne neuzen en hunne oogen, gelijk hunne schedels en hun lichaamsbouw, gelijk hunne haren en hunne huid ongelijk zijn en dan nog bij ieder individu op allerlei wijs gemengd zijn dooreen; en even verschillend als dit uiterlijk, even verschillend zijn hunne intelligentie en hun karakter, even oneindig varieerend in alle denkbare verscheidenheid.

J. H. Valckenier Kips.

DE GEZONDHEIDSLEER, VOORHEEN EN THANS.

In onzen tijd van vooruitgang in allerlei takken van wetenschap begint ook de zorg voor de algemeene gezondheid en voor het voorkomen van ziekten zich langzamerhand baan te breken. Hoewel er in dit opzicht nu juist nog geene aanleiding is tot overgroote tevredenheid — daar de meer verlichte denkbeelden op hygiënisch gebied slechts zeer moeilijk tot de groote menigte doordringen —, begint men toch eenigermate in te zien, hoe groot de beteekenis is van doeltreffende gezondheidsmaatregelen, niet slechts om het leven op zichzelf te verlengen, doch ook om den korten tijd, dien wij te leven hebben, zooveel mogelijk te veraangenamen.

Want niet slechts een lang doch ook een gelukkig en gezond leven behoort tot de hoogste idealen, welke de mensch ten allen tijde heeft getracht deelachtig te worden, al waren de middelen, die daartoe aangewend werden, niet altijd even doeltreffend. Tegenwoordig echter dringt gelukkig langzamerhand meer en meer de overtuiging door, dat niet alleen het levensgeluk van elken mensch voor een groot deel afhankelijk is van zijne gezondheid naar lichaam en geest, doch dat ook de algemeene, de *openbare* gezondheid van het geheele volk één der machtigste factoren is van het nationale welzijn.

Vandaar, dat de belangstelling in hygiënische zaken eindelijk eenigszins begint te ontwaken en dat velen zich gaarne op de hoogte wenschen te stellen van de wijze, waarop zij zulk een lang en gelukkig leven kunnen deelachtig worden en hoe men de ernstige fouten kan vermijden, die het groote publiek nog dagelijks tegen de gezondheidsleer begaat. Dit onderwerp mag dus tegenwoordig van actueel belang geacht worden, nu door de invoering van de »gezondheidswetten" voor het eerst ook ten onzent van overheidswege algemeene maatregelen getroffen worden tot bescherming van de openbare gezondheid.

Om zich van den vooruitgang op dit gebied eene eenigermate juiste voorstelling te vormen, moeten wij noodzakelijk een oogenblik tot vroegere toestanden teruggaan, want er is geen beter middel, om zich een helder denkbeeld te maken van de ontwikkeling eener wetenschap, dan hare geschiedenis in vroegere tijdperken na te gaan en haar tegenwoordig standpunt te vergelijken met het verleden. Zulk eene vergelijking immers zal ons tevens ook veel licht verschaffen over het tegenwoordige en de toekomst.

Wat nu in het bijzonder de gezondheidsleer betreft, zoo maken velen zich juist van het verleden dier wetenschap eene zeer onjuiste voorstelling. Veelal wordt aangenomen, dat zij nog in hare eerste kindsheid verkeert en dat er dus ook over hare geschiedenis niet veel valt te zeggen. Toen Rochard in het jaar 1887 de vergadering der Fransche vereeniging tot bevordering der wetenschap opende, sprak hij in zijne openingsrede ook de volgende woorden: »Om getrouw te blijven aan de tradities der vereeniging, moet ik spreken over de geschiedenis der hygiënische wetenschap, die ik hier vertegenwoordig; maar haar verleden is nog zeer kort en ik zal dus liever over hare toekomst spreken." Rochard beweert dus, dat de hygiëne geene geschiedenis heeft, of liever: deze neemt, volgens hem, eerst een aanvang met de ontdekkingen van Pasteur over de rol der micro-organismen bij de gisting.

Deze uitspraak gaat ongetwijfeld te ver; naar onze meening is er wel degelijk aanleiding, om zulk een geschiedverhaal van de gezondheidsleer samen te stellen, en is dat zelfs onmisbaar, zoo men de beteekenis der tegenwoordige toestanden juist en onbevangen wil beoordeelen. Daartoe willen wij dus in deze bladzijden eene bescheiden poging wagen en den lezer eene kleine proeve aanbieden van de historische ontwikkeling dezer gewichtige wetenschap, die, wel is waar, in hare tegenwoordige phase als ultra-modern moet beschouwd worden, maar in hare eerste beginselen toch ook reeds dagteekent van de oudste tijden.

Dat ligt dan ook geheel en al in den aard van 's menschen natuur, want reeds de zucht tot zelfbehoud alleen moest hem noodzakelijk eenigszins leiden tot handelingen, die gunstig op zijne gezondheid en zijn gansche bestaan werkten.

Eigenlijk bezitten, strikt genomen, reeds alle hooger georganiseerde wezens — en dus niet uitsluitend de mensch — in hunne zintuigen enkele inrichtingen, die hen beschermen tegen zekere gevaren, welke de gezondheid of het welzijn kunnen bedreigen. Vele dieren bezitten zulk eene beschuttende kracht in hunne zintuigen of behoeden zich tegen gevaar door hun instinct of ook door zekere reflectorische handelingen. Deze laatste spelen zelfs voor het behoud der gezondheid, ook van den mensch, dikwijls eene belangrijke rol. Wij behoeven hier slechts te wijzen op de functiën der huid bij de regeling der lichaamstemperatuur, waarbij de snelle afkoeling door de omringende lucht een zekeren prikkel op de huid teweegbrengt, die op het centrale zenuwstelsel overgebracht wordt, zoodat dit laatste, door reflexwerking, de spieren tot verhoogde werkzaamheid, tot eene sterkere verbranding prikkelt, waardoor de temperatuur weer stijgt en eene te sterke afkoeling van het lichaam voorkomen wordt. Nog vele andere dergelijke middelen werken in ons lichaam eene te sterke afkoeling of verhitting tegen, zooals de bloedstroom, de waterverdamping door de huid, enz.

Maar dit alles is nog volstrekt niet voldoende. De onstandvastigheid van het klimaat in onze streken dwingt ons, om die warmteregeling

der huid te ondersteunen door eene doelmatige kleeding, die naar de temperatuur van de lucht gewijzigd wordt. Bovendien echter wordt onze gezondheid nog door vele andere gevaren bedreigd, die wij door dergelijke eenvoudige middelen niet kunnen bezweren. En vooral is dat het geval, waar de dood en verderf verspreidende ziektekiemen den strijd met ons organisme aanbinden, onder welke er vele zijn, die zich van het ééne individu op het andere overplanten en alzoo een gevaar opleveren voor de geheele gemeenschap en door deze weer voor de afzonderlijke individuen.

Nu heeft de mensch, door de ondervinding geleerd en door zijn verstand en zijne opmerkingsgave geleid, reeds in oude tijden van lieverlede zekere gevaren ontdekt, die in het verborgene ons welzijn bedreigen. Ervaringen op dit gebied worden reeds bij alle volken en in alle tijden aangetroffen en gingen deels bij het volk van mond tot mond, waren voor een deel in de voorschriften van den godsdienst opgenomen of vormden reeds in zekere mate een eersten grondslag voor de geneeskundige wetenschap.

Vele gedichten en andere geschriften uit vorige eeuwen bewijzen ons, dat men ook in die tijden werkelijk reeds eenig begrip had van sommige hygiënische levensregelen. Zoo vinden wij bij onzen steeds zoo natuurlijken en ongekunstelden dichter Jacob Cats reeds een duidelijk inzicht in sommige hygiënische waarheden, zooals uit de volgende dichtregelen blijkt:

»Wat lucht ons dienstigh is, wat kost ons plagh te baten,
Hoe al wat is verteert, dient uyt te zijn gelaten,
Hoe lang men slapen zal en hoe men waken moet,
Wat oefening den mensch òf nut òf hinder doet,
Hoe dat een edel hert zijn tochten moet bestieren,
Om niet verwoest te zijn gelijck de wilde dieren:
Siet daar, wie hier omtrent zijn regel houden kan,
Is in de levenskunst een sneegh en handigh man."

Maar zoolang de gezondheidsleer zich tot louter persoonlijke ervaringen moest bepalen, kon er van eene eenigermate vruchtdragende ontwikkeling geene sprake zijn. Het veld, waarop dergelijke ervaringen kunnen geplukt worden, is te eng beperkt, reeds om deze reden, dat de meeste ziekteoorzaken niet onmiddellijk door onze zintuigen waar te nemen zijn, doch hare gevaarlijke rol in het verborgene spelen. Bovendien hangt de appreciatie van zulke waarnemingen in hooge mate af van individueele opvattingen en de daaruit getrokken besluiten moeten dus noodzakelijk lijden aan gemis van de juist hier zoo onmisbare objectiviteit.

Ook in de gezondheidsleer kon dus eerst van een eigenlijken vooruitgang sprake zijn, toen hare waarnemingen gesteund werden door het exacte onderzoek, dat een uitvloeisel was van de ontwikkeling der moderne natuurwetenschap in de laatste honderd jaren. En al betwisten

wij de uitspraak van Rochard, dat de hygiëne geene geschiedenis zou hebben, zoo valt het toch niet te loochenen, dat hare grootste ontwikkeling eerst van betrekkelijk jongeren tijd dagteekent, omdat de eigenlijke studie van de processen, die op de gezondheid van ons lichaam invloed uitoefenen, eerst een aanvang kon nemen, toen de kennis van de levensverschijnselen *in* dat lichaam, dat is: de physiologie van den mensch, reeds zekere vorderingen gemaakt had.

Vóórdat wij nu echter ertoe overgaan, om eenige hoofdmomenten uit de geschiedenis der gezondheidsleer mede te deelen, doet zich reeds dadelijk eene gewichtige vraag aan ons voor, namelijk deze, of men het als een geluk voor de menschheid mag beschouwen, dat de gezondheidsleer, vooral in de laatste halve eeuw, op zulke schitterende uitkomsten mag wijzen; met andere woorden dus: is de hygiënische wetenschap werkelijk wel zoo nuttig, als hare beoefenaars ons willen doen gelooven?

De vraag lijkt ons bijna paradox, — om niet te zeggen: onnoozel, — als wij slechts even om ons heenzien en opmerken, hoeveel zegen de gezondheidsleer in den tegenwoordigen tijd reeds heeft verspreid. En toch is het nog niet zoo heel lang geleden, dat deze quaestie onder degelijke wetenschappelijke mannen in allen ernst overwogen werd.

Niemand minder toch dan Thomas Robert Malthus, de »vader der staathuishoudkunde", heeft in zijn, reeds in 1798 verschenen, beroemd werk: *Essay on the Principles of Population*, ernstigen twijfel geopperd over het punt, of de pogingen, door de hygiënisten aangewend, om de gezondheid van het volk te doen toenemen, eigenlijk wel aan haar verheven doel kunnen beantwoorden. Immers: volgens zijne bekende, in dat werk verkondigde theorie neemt de menschelijke bevolking onder gunstige voorwaarden van gezondheid, voeding, enz. toe volgens eene *meetkundige reeks*, terwijl de productie van den bodem, waarvan de middelen van bestaan — en dus ook de volkswelvaart — afhankelijk zijn, slechts vermeerdert volgens eene *rekenkundige reeks*, derhalve in eene *veel geringere* verhouding.

Het noodzakelijk gevolg van algemeene hygiënische maatregelen op groote schaal kan dus bij zulke verhoudingen, volgens Malthus, op den duur niet anders dan teleurstellend zijn. Die verbetering van den algemeenen gezondheidstoestand, waardoor het leven der menschen voor gevaren beschut wordt, moet eene zoo verontrustende toeneming der bevolking ten gevolge hebben, dat er spoedig gebrek komt aan de noodzakelijkste levensbehoeften, zoodat zij slechts van kortstondigen duur zou zijn en reeds spoedig weer zooveel te meer menschen van kommer, ellende en gebrek zouden moeten omkomen.

Gelukkig heeft men later ingezien, dat Malthus, hoe scherp zijne opmerkingsgave voor de maatschappelijke nooden ook moge geweest zijn, hier toch eenige gewichtige momenten over het hoofd heeft gezien. De menschelijke kwalen maar te laten voortwoekeren, alleen uit vrees,

dat onze nakomelingen van honger zullen omkomen, getuigt inderdaad reeds op zichzelf meer van overdreven bezorgdheid voor het toekomstige dan van liefde voor het tegenwoordige geslacht. Maar bovendien is later gebleken, dat de vermeerdering der bevolking lang niet zoo snel plaats heeft, als Malthus indertijd heeft gemeend. In sommige landen, zooals tegenwoordig onder anderen in Frankrijk het geval is, vormt tevens reeds de vermindering van het aantal geboorten een natuurlijk tegenwicht, waardoor van overbevolking zelfs geene sprake kan zijn.

Daarbij komt, dat ook de productie van den bodem niet aan zulke enge grenzen gebonden is, als door Malthus beweerd werd. Die productie is nog steeds voor groote uitbreiding vatbaar; geheele landstreken zijn nog onbebouwd; onmetelijke oppervlakten van woeste gronden liggen nog braak en wachten op ontginning. Ook kan de productie van de thans bebouwde gronden nog grooter worden door verbeterde methoden, door verbetering van den bouwgrond, enz. en daarbij doet de nieuwere voedingsleer van de dieren en planten ons steeds meer hulpmiddelen kennen, om van de voedingswaarde der producten van den bodem meer partij te trekken of om beter en goedkooper voedingsmiddelen voort te brengen.

Bezwaren van geheel anderen aard werden in den lateren tijd — bijna eene eeuw na Malthus — tegen het streven der hygiënisten ingebracht door den Engelschen philosoof Herbert Spencer. Deze ducht van de hygiënische maatregelen om deze reden gevaren voor de maatschappij, dat het voorkomen van den dood en het wegnemen van ziekten bij zwakke en ongezonde personen tal van ongezonden en ziekelijken in het leven zal houden, die niet slechts voor zichzelf ongelukkig zijn, maar ook bovendien noodzakelijk het leven zullen schenken aan een teer en zwak nageslacht.

Tegen deze beschouwing is het volgende aan te voeren. Het doel van de gezondheidsleer bepaalt zich volstrekt niet uitsluitend tot het in het leven houden van zwakke en ziekelijke individu's, maar bestaat juist vooral ook hierin, dat men ziekten tracht te *voorkomen* en aan de *gezonden* het *behoud* hunner gezondheid tracht te verzekeren, hun eene nog grootere dosis van dezen onberekenbaren schat te waarborgen en alzoo ook wel degelijk een nog sterker en gezonder nageslacht te kweeken tracht. Ook zijn het volstrekt niet juist de zwakke personen, die het meest van besmettelijke ziekten te lijden hebben; integendeel: bij vele infectieziekten, zooals typhus, worden dikwijls juist de krachtigste individu's aangetast. Door infectieziekten te voorkomen, wordt het aantal der zwakke en ongezonde individu's juist verminderd, want het zijn dikwijls de ziekten en hare gevolgen, welke de oorzaak worden van de verzwakking.

Spencer acht echter de hygiënische maatregelen ook nog uit een ander oogpunt nadeelig voor de volkswelvaart. Hoewel hij toegeeft, dat er verbetering van de openbare gezondheid door bereikt kan worden,

acht hij het voordeel daarvan toch gering wegens de financieele kosten, die met dergelijke maatregelen gepaard gaan. De daartoe benoodigde geldmiddelen moeten door belastingen opgebracht worden en daarbij is hoofdzakelijk weer de mindere man het kind van de rekening, die daardoor minder middelen voor zijn levensonderhoud overhoudt.

Maar ook deze tegenwerping tegen de toepassing der gezondheidsmaatregelen is onjuist. Er zijn tal van hygiënische maatregelen, die volstrekt geen geld kosten, doch integendeel groot voordeel opleveren. De aanprijzing van lichaamsoefeningen, van het degelijke rein houden en luchten van woningen, van het in acht nemen der grootst mogelijke reinheid van het lichaam en nog vele andere dergelijke maatregelen kosten niets. De strijd tegen het alcoholmisbruik daarentegen brengt zelfs groot geldelijk voordeel aan, en niet minder is dat het geval, als men den onbemiddelde meer kennis bijbrengt van de grondslagen der voedingsleer en hem zoodoende nuttige gegevens aan de hand doet, om zich, tegen *minder* kosten, eene *betere* voeding te verschaffen.

Doch zelfs het geld, dat besteed wordt aan bepaalde hygiënische maatregelen, die op de *openbare* gezondheid betrekking hebben, zooals de zorg voor goed drinkwater, voor de reiniging van straten en wegen, voor faecaliën-afvoer, de middelen tot het voorkomen van besmetting, enz., is volstrekt niet nutteloos besteed. Want als de openbare gezondheid verbetert, dan vermindert het aantal dagen van ziekte en het lichaam wordt krachtiger en dus ook beter geschikt voor den arbeid.

Men heeft dergelijke voordeelen van hygiënische maatregelen voor de stoffelijke welvaart van den mensch ook in geld trachten uit te drukken, en eerst dan wordt het duidelijk, welk eene aanzienlijke winst, uit een oeconomisch en financieel oogpunt, het kapitaal oplevert, dat aan de zorg voor de openbare gezondheid besteed wordt. Want het verminderen van ziekte en sterfte beteekent inderdaad niet alleen eene toeneming van het levensgeluk en het voorkomen van kommer en ellende doch wel degelijk ook eene vermeerdering van den volksrijkdom.

Volgens Chadwick en Farr kan men dergelijke berekeningen, welke ten doel hebben, om het leven van den mensch in eene bepaalde geldsom uit te drukken, verrichten, door zijn inkomen te kapitaliseeren of door het bedrag te bepalen, dat zijne opleiding gekost heeft. Dat geeft echter natuurlijk nog al aanleiding tot zeer uiteenloopende uitkomsten, daar de levensstandaard in verschillende landen dikwijls aanzienlijk verschilt. In Amsterdam wordt op die wijze de waarde van een menschenleven berekend op 1000 franken, in Frankrijk, volgens Rochard, op 1097, in Engeland op 7000, in Amerika zelfs op 17500 franken.

Niet alleen het verlies van menschenlevens zelf is echter hoogst aanzienlijk, doch ook het geldelijk verlies, dat door de ziekte geleden wordt, vertegenwoordigt een zeer aanmerkelijk bedrag, waaruit onmiddellijk de groote oeconomische waarde van doeltreffende gezondheids-

maatregelen kan afgeleid worden. Volgens Sir James Paget verloor de arbeidende stand, alleen in Engeland, gedurende één jaar aan ziekte voor een bedrag van 11 millioen pond sterling of 132 millioen gulden; in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika bedraagt het jaarlijksch geldelijk verlies, door typheuze koortsen geleden, meer dan 13 millioen pond sterling per jaar, en deze ziekte kon toch ongetwijfeld voorkomen — en dus dit financieel verlies bespaard — worden. In 1891 bedroeg het geldelijk verlies, door ziekte geleden ten gevolge van gemis aan verdiensten, extra-uitgaven, enz., in Duitschland niet minder dan 500 millioen mark. In München is van 1877 tot 1892 de sterfte door het invoeren van allerlei hygiënische maatregelen gedaald van 33 tot 26 per duizend inwoners en per jaar en volgens eene berekening, indertijd door Max von Pettenkofer gemaakt, komt die vermindering overeen met eene winst aan volksrijkdom van 2.5 millioen mark per jaar. Dat alles bewijst dus wel, dat de invloed der gezondheidsmaatregelen niet slechts in hooge mate medewerkt tot de verhooging van het levensgeluk der bevolking doch ook tot besparing van kapitaal en vermeerdering van de volkswelvaart.

Wij willen nu een antwoord trachten te geven op de vraag, van welke tijden de belangstelling in de gezondheidsleer dagteekent en sedert wanneer men begonnen is aan de hygiëne eene grootere beteekenis toe te kennen, ook voor het welzijn van het volk in het algemeen.

Zooals wij reeds zeiden, wordt de hygiëne in den regel als eene wetenschap van den allerjongsten tijd beschouwd en op de gezondheidsmaatregelen in vroeger eeuwen wordt veelal met eene zekere minachting neergezien. En toch is niets minder juist dan deze opvatting. Integendeel: uit de ruïnes van tal van reusachtige bouwwerken, zooals voor waterleidingen, drainage-inrichtingen, publieke baden, enz., die in den tijd der Romeinen in het belang van de hygiëne opgericht werden, moeten wij afleiden, dat de gezondheidsleer toen zelfs op een veel hoogeren trap stond, dan dat nog voor korten tijd in onze »verlichte" maatschappij het geval was — en op vele plaatsen nog is. Dat volgt tevens uit de uitstekende sociale voorschriften en wetten, de uitnemende staatsinstellingen, welke uit die tijden dagteekenen en waaruit blijkt, dat destijds niet slechts de persoonlijke hygiëne reeds op een hoogen trap stond, doch ook de openbare gezondheidsregeling in vele opzichten reeds voorbeeldig ontwikkeld was.

Dat de anatomische en hygiënische kennis van het menschelijk lichaam reeds bij de oude Egyptenaren op een tamelijk hoogen trap stond, is ook nog in den laatsten tijd gebleken uit de belangwekkende onderzoekingen van den grooten kenner der Egyptische toestanden, Georg Ebers. Mededeelingen over dit onderwerp komen voor in de jongste verzameling zijner losse geschriften op dit gebied, die tot titel heeft

Aegyptische Studien (*) en waaraan wij de volgende interessante bijzonderheden ontleenen.

Zij komen voor op eene papyrusrol, welke Ebers op eene zijner Egyptische reizen het geluk had te ontdekken, en hij kreeg die in zijn bezit voor de universiteits-bibliotheek te Leipzig, waar zij onder den naam van Papyros-Ebers opgenomen is. Deze papyrusrol, welke handelt over het bereiden van artsenijen voor alle lichaamsdeelen van personen en die te Thebe ontdekt werd, heeft eene groote waarde en is, wat uitgebreidheid betreft, de derde in rang en beteekenis van alle papyrusrollen, die tot ons gekomen zijn. Zij behoort tot de oudste van alle documenten van dezen aard en moet reeds tijdens de regeering van Koning Ra-Serka of Amenophis I, dat is omstreeks het jaar 1561—1541 vóór Christus, geschreven zijn, hoewel de vervaardiging van nog veel grijzere dagen dagteekent, want de geneeskundige geschriften behooren tot de oudste werken der Egyptenaren en dezen vereerden zelfs een hunner koningen als schrijver van een groot geneeskundig werk.

Het ligt in den aard der zaak, dat deze voorschriften en de wijze van voorstelling hunner werking nog hemelsbreed verschillen van die onzer moderne geneeskunde. Want men moet niet vergeten, dat de oud-Egyptische geneeskundigen en schrijvers allen nog tot den stand der priesters behoorden, zoodat het ontstaan van ziekten nog aan vijandige geesten en booze demonen toegeschreven werd. Vandaar dus, dat men van de goede uitwerking slechts dan verzekerd kon zijn, als de menschelijke kunst door de godheid ondersteund werd in haar strijd tegen die booze geesten. De eigenlijke recepten gaan dan ook steeds vergezeld van allerlei gebeden en bezweringen en dikwijls ontvangen wij zelfs de verzekering, dat de over de artsenijen uit te spreken woorden als werkzamer moeten beschouwd worden dan de geneesmiddelen zelf.

Maar dat neemt niet weg, dat tal van recepten, die naar qualiteit en quantiteit nauwkeurig en duidelijk voorgeschreven worden, van een buitengewoon diep inzicht in en van een zeer practischen blik op de ziekten getuigen en dat zij ons een nieuw bewijs leveren van den hoogen bloei, waarin de zoo beroemde Egyptische artsenijkunde reeds in die grijze oudheid verkeerde.

Zoo vinden wij in het boek verschillende recepten tegen de nog tegenwoordig zoo veelvuldig in Egypte voorkomende ingewandswormen, tegen ontstekingen en haemorrhoïden, tegen maagkwalen, enz. en daarbij ontbreekt het ook niet aan zeer juiste beschrijvingen van de ziekten zelf. Vele bladzijden worden gewijd aan de hartkwalen, aan de middelen tegen hoofdpijn en zelfs tegen de pijn aan één zijde van het hoofd, de zoogenaamde »migraine". Verder wordt ook over kinderziekten,

(*) Georg Ebers, *Aegyptische Studien und Verwandtes.* — Stuttgart u. Leipzig, Deutsche Verlags-Anstalt, 1900.

over keel- en oorziekten gehandeld en het interessantste hoofdstuk van het geheele geschrift is dat over de ophthalmologie of oogheelkunde. Daarin treffen wij niet slechts nauwkeurige beschrijvingen van en recepten tegen oogontstekingen, tegen het tranen en etteren van het oog, het springen van aderen, enz. aan, maar er worden zelfs ook middelen in opgegeven tegen de gezichtszwakte en tot herstel van de gezichtsscherpte van het oog. Verder worden de ziekten van het oor beschreven en verschillende zalven daartegen voorgeschreven, alsmede middelen tegen kiespijn, beenbreuk, enz., terwijl een uitgebreid hoofdstuk over vrouwenziekten in hooge mate de belangstelling der geneeskundigen verdient.

Maar ook aan eigenlijke gezondheidsleer wordt in deze papyrusrol een belangrijk hoofdstuk gewijd. Wij lezen daarin voorschriften omtrent de woning en het reinigen daarvan, want de gewichtige beteekenis daarvan voor het behoud der gezondheid werd, zooals wij ook door de Grieksche schrijvers weten, aan den Nijl reeds in de oudste tijden erkend. De bedoelde voorschriften vermelden verschillende regels voor de voeding en de lichaamsreiniging doch ook algemeene regels, die op de openbare gezondheid betrekking hebben.

Op welke belangrijke hoogte de cultuurtoestand der oude Egyptenaren in dit opzicht reeds stond, blijkt niet slechts uit de inrichting der publieke gebouwen doch ook uit den aanleg van kanalen en sluizen, uit den afvoer van water en zeker niet het minst uit de verwijdering der afvalproducten van de menschelijke samenleving uit de steden. Ja, zelfs werden die producten reeds voor een deel gebezigd voor de bevloeiing van uitgestrekte landerijen; deels ook werden zij naar de woestijn afgevoerd. Door het een en ander laat zich verklaren, dat de Egyptenaren in het algemeen een hoogen leeftijd bereikten, waarvan onder anderen Socrates met voldoening gewaagt.

De Israëlieten namen later veel van de gezondheidsmaatregelen der Egyptenaren over en de hygiënische voorschriften van Mozes waren voor een groot deel daaraan ontleend, nadat zij in sommige punten, naar gelang van de behoeften, gewijzigd waren. Toch vinden wij in de boeken van Mozes nog vele bijzondere hygiënische voorschriften vermeld, die betrekking hebben op den aanleg van begraafplaatsen, de verwijdering van faecaliën, het rein houden van bronnen en waterreservoirs, het isoleeren van melaatschen en andere besmettelijke zieken, enz.

Doch van alle volken der oudheid was bij de Grieken en Romeinen de openbare gezondheidsregeling reeds het meest ontwikkeld en wij bewonderen nog thans de juiste en gezonde denkbeelden en de practische gezichtspunten, waarvan vele hunner maatregelen op dit gebied blijk gaven. Max Rubner deelt daaromtrent in zijn *Lehrbuch der Hygiene* o. a. de volgende bijzonderheden mede.

Vele staatslieden en wijsgeeren in Griekenland hielden zich reeds in de oudste tijden uitvoerig met hygiënische vraagstukken bezig en hul-

digden de opvatting, die zelfs in onze verlichte tijden nog ver van algemeen is, dat de Staat verplicht is, om voor de gezondheid zijner burgers zorg te dragen. Lycurgus verkondigde reeds 18 eeuwen vóór Christus de gewichtige waarheid, »dat niemand voor zichzelf alleen op de wereld bestaat, doch met anderen moet leven voor het geheel". Hij beschouwde de opvoeding der kinderen als een plicht van den Staat en gaf reeds zeer practische wenken, hoe men het lichaam kan versterken door matigheid, eenvoudige levenswijze en harding. Plato, Aristoteles, Solon en anderen verklaarden zelfs het aanstellen van staatsbeambten, die met den gezondheidsdienst belast waren, voor noodzakelijk.

Merkwaardig zijn ook de volgende woorden van Aristoteles over de noodzakelijkheid van zuivere lucht en zuiver water. Hij zegt: »Datgene, wat wij het meest voor ons lichaam noodig hebben, heeft ook den meesten invloed op de gezondheid. Dat zijn vooral de lucht en het water. Voor eene stad is het meest noodzakelijk eene gezonde ligging. Water en bronnen moeten in eene voldoende hoeveelheid, zoo mogelijk in de stad zelf, voorhanden zijn. Derhalve moet door een zorgzaam stadsbestuur, als niet al het water even goed en er geen overvloed van goede bronnen voorhanden is, voor den aanleg van talrijke en groote reservoirs gezorgd worden en moet er onderscheid gemaakt worden tusschen het water, dat dient, om te drinken, en dat, hetwelk voor andere doeleinden gebezigd wordt." Inderdaad: gulden woorden, die wij nog tot op den huidigen dag ten volle kunnen onderschrijven en waarvan menig gemeentebestuur ten onzent wel zou doen goede nota te nemen.

Plato, op zijne beurt, breekt eene lans voor de lichaamsoefeningen bij de opvoeding der jeugd en voor de oprichting van badgelegenheden. »In alle steden", zoo zegt hij, »moeten de jongelieden deels vóor zichzelf terreinen voor lichaamsoefeningen, deels voor de ouden van dagen warme baden aanleggen, die ook de zieken genezen en de lichamen, die door den veldarbeid geleden hebben, verplegen, hetgeen hun veel meer goed zal doen dan de verpleging van een niet zeer bekwamen arts."

Bij de Romeinen waren, zooals men weet, de badgelegenheden voorbeeldig ingericht. In de oudste tijden moesten zij zich nog behelpen met het water, dat zij uit den Tiber of uit bronnen schepten, maar reeds in het jaar 614 vóór Chr. werd, onder Koning Ancus Marcius, de eerste waterleiding, genoemd »Aqua Marcia", gebouwd, welker bronnen op 10 kilometers afstand van de stad gelegen waren. Aan het einde van de eerste eeuw na Chr. waren er reeds negen waterleidingen in Rome, die zuiver bronwater uit de bergen aanvoerden van afstanden tot op 80 kilometers en tot een bedrag van 1500 millioen liters. Die groote hoeveelheden water, waarover Rome kon beschikken, waren van uiterst gunstigen invloed op de openbare gezondheid, want daardoor werd eene zorgvuldige reiniging der straten, het oprichten van talrijke badgelegenheden en het doorspoelen van riolen en kanalen mogelijk gemaakt.

Verder werd onder de regeering van den vijfden koning van Rome, Tarquinius Priscus, ook eene onderaardsche kanalisatie gemaakt, waardoor de moerassige bodem van Rome drooggelegd werd en tevens de afvalproducten der stad door de »Cloaca maxima" naar den Tiber afgevoerd werden. Ook bestond er in Rome eene geregelde bouw- en gezondheidspolitie en onder Keizer Augustus werd er zelfs eene stedelijke bouwverordening uitgevaardigd.

Al deze schoone zaken hadden echter, helaas! slechts een kortstondig bestaan, want met den val van het Romeinsche rijk gingen bijna al de vorderingen, welke de hygiëne in de oudheid reeds gemaakt had, weer verloren. In de middeleeuwen waren dan ook de tijden en de denkbeelden niet gunstig voor de bevordering van maatregelen in het belang van de openbare gezondheid. Althans, in de eerste tijden van het Christendom werd aan de zorg voor het lichaam weinig aandacht geschonken; integendeel: het lichaam moest, tot meerder heil van de ziel, gekastijd worden en de heilige Agnes werd als een voorbeeld van godsvrucht genoemd, omdat zij uit vroomheid zich volkomen onthield van het baden.

Wel werden er in dien tijd talrijke gasthuizen en hospitalen opgericht, hetgeen vooral noodig was met het oog op de verschrikkelijke epidemieën, die destijds dikwijls heerschten en waarvan de builenpest of zoogenaamde »zwarte dood", die van 1346—1357 woedde, niet minder dan 26 millioen menschen ten grave sleepte; maar die maatregelen waren meer een uitvloeisel van naastenliefde, ten einde de zieken te verplegen, dan om de *oorzaken* der ziekten op te sporen en weg te nemen. Dat lag trouwens juist op den weg van priesters en geleerden, want men beschouwde immers elke epidemie als eene gerechte straf van den Hemel of als een gevolg van den ongunstigen stand der planeten.

En toch waren in die dagen de ervaringen op het gebied der gezondheidsleer niet zoo onbeteekenend, als gewoonlijk aangenomen wordt, en omtrent sommige punten bestonden reeds zeer gezonde en practische denkbeelden. Zeer opmerkelijk intusschen is het, dat die pogingen meer van de priesters dan van de geleerden uitgingen en dat men de belangrijkste gegevens omtrent dit onderwerp ontleent aan de kanselredenen uit dien tijd. In de geschiedenis daarvan neemt vooral het tijdperk van het jaar 1250 tot 1510 eene belangrijke plaats in. De prediking uit die tijden ging vooral van een ethisch standpunt uit en was vooral op de eischen van het practische leven gericht, zoodat dan ook op den kansel de meest verschillende onderwerpen uit het menschelijk leven aangeroerd werden.

Eene interessante bijdrage tot de kennis van die hygiënische toestanden werd vóór eenigen tijd geleverd door Dr. Kotelmann, die zich de moeite gegeven heeft, om een groot aantal leerredenen, welke op dit onderwerp betrekking hebben, te onderzoeken en te schiften. Eerst

door zijn werk (*) krijgen wij een zeer volledig beeld van de practische raadgevingen, die van den kansel gegeven werden en die slechts eene afspiegeling waren van hetgeen aan de nuchtere waarneming en aan het gezonde menschenverstand door de dagelijksche ondervinding aan de hand werd gedaan.

In het algemeen kunnen wij onze waardeering niet onthouden aan vele der hygiënische denkbeelden, die in deze kanselredenen neergelegd zijn, mits wij de tijden in aanmerking nemen, toen zij uitgesproken werden. Vele geestelijken uit dien tijd hadden trouwens dikwijls ook overigens zeer verlichte denkbeelden, zooals de Franciscaner monnik Berthold von Regensburg, die in 1272 overleed en op echt populaire doch nooit ongepaste wijze tegen de aflaatpredikers van dien tijd te velde trok en tegenover de holle ceremoniën van de toenmalige kerk aandrong op eene vereering van God naar geest en naar waarheid.

Diezelfde monnik bond, met nog anderen, in zijne preeken een zeer gerechtvaardigden strijd aan tegen de *vervalsching* van levens- en genotmiddelen. Hij zag reeds te recht in, dat eene behoorlijke en natuurlijke vertering van de spijzen niet mogelijk is, als de gewichtigste voedingsmiddelen vervalscht worden. »Het is hoog noodig," zegt hij in één van zijne preeken, »dat ieder van ulieden, die eet- of drinkwaren te koop aanbiedt, dat doe met eerlijkheid en dat de waren vertrouwbaar zijn."

Dan waarschuwt hij tegen het verkoopen van bedorven vleesch, van vleesch, waarin lintwormlarven (finnen) voorkomen, en hij leest ook den logementhouders onder zijn gehoor duchtig de les, waar dezen de gezondheid van hunne medeburgers benadeelen, door hun bedorven spijzen voor te zetten. Wij lezen bij Berthold: »Zoo zijn er verscheidene herbergiers en waarden in de steden, die eene gekookte spijs zoolang bewaren, dat een gast, die ervan eet, voortdurend zieker wordt. Dat is alles ontrouw en valschheid en daardoor wordt hij afvallig van het heilige Christendom." Eene dergelijke philippica tegen de visschers luidt: »Gij bewaart de visch in het water, totdat er een Vrijdag komt; dan zijn zij rot en eet een mensch zich daaraan dood of wordt ernstig ziek. Dan zijt gij schuldig bij allen, die gij daarmede bedriegt."

Niet alleen bij vleesch en visch doch ook bij allerlei andere voedingsmiddelen kwamen destijds reeds allerlei bedriegerijen en vervalschingen voor. De volgende vermaning aan de landbouwers bewijst, dat er in onzen tijd ook op dit gebied niets nieuws onder de zon is. Zoo heet het weer bij genoemden Berthold: »Gij legt het schoone graan boven in den zak en dan het slechte onder en zoo bederft gij al uw arbeid uit bedrog en met haat en met nijd." En aan het adres van de bakkers: »Zoo bakt menigeen bedorven koren in het brood, zoodat een mensch er zich spoedig aan doodeet, en verzouten brood, dat is zeer

(*) Dr. L. Kotelmann, *Gesundheitspflege im Mittelalter. Kulturgeschichtliche Studien nach Predigten des* 13*en*, 14*en und* 15*en Jahrhunderts.* — Hamburg u. Leipzig, Leopold Voss, 1890.

ongezond." En over het bedrog van te veel gist en water in het deeg te mengen: »Hij verkoopt lucht voor brood en doet er zooveel gist in, dat het van binnen hol wordt en hij, die in den waan verkeert kruim daarin te vinden, bemerkt, dat het eene leege korst is."

Wackernagel vermeldt in zijne *Altdeutsche Predigten und Gebete aus Handschriften*, in 1876 te Bazel verschenen, dat het ooft vermengd werd met rotte vruchten en dat dit koortsen teweegbrengt, waartegen dan van den kansel als recept voorgeschreven werd, om de maag op te ruimen »met goede artsenij", met andere woorden: een flink laxeermiddel in te nemen. Elders wordt gepredikt over de vervalsching van verschillende genotmiddelen en wijn. Daartegen trekt, onder anderen, een prediker Geiler von Kaisersberg te velde, die van 1478—1516 prediker was in den Dom te Straatsburg en die blijk geeft een uitnemend menschenkenner te zijn geweest. Hij zegt van de winkeliers: »Zij beliegen en bedriegen hun naaste en geven hem muizendrek voor peper." Bij de hooge prijzen van de genotmiddelen, vooral van specerijen en wijn, werden daarmede allerlei vervalschingen gepleegd. Bij Berthold lezen wij: »Zoo bedriegen velen de lieden met bedorven wijn en met bedorven bier of met ongekookte mede — of zij mengen water onder den wijn." Men ziet het: tout comme chez nous.

Overigens zijn deze predikers volstrekt niet streng in hunne eischen omtrent de voeding, doch zij huldigden blijkbaar het beginsel: leven en laten leven. Wel is waar wordt onmatigheid als eene ondeugd beschouwd, maar zij ijveren toch evenmin voor eene strenge onthouding, zelfs in de vasten. Berthold acht het zelfs een Christenplicht, »om te eten en in de behoeften van het lichaam te voorzien". Geiler zegt daarvan: »Dat houdt lichaam en ziel bijeen", en elders: »Lichamelijke spijs geeft wel niet het leven, doch alleen onderhoudt zij het leven van den mensch. En men zou een dood mensch lang brood in den mond moeten stoppen, vóórdat hij weer levend werd."

Reeds in die tijden werd te recht ook het dierlijk voedsel als zeer voedzaam en onmisbaar beschouwd. Vooral het ossenvleesch gold als een uitstekend voedingsmiddel en ook het kalfsvleesch stond hoog aangeschreven, hoewel er toch ook veel schapen en varkens gemest werden. Het varkensvleesch werd zelfs door sommigen zoo hoog geschat, dat er dikwijls groote hoeveelheden van genuttigd werden. Zoo vermeldt Wackernagel, dat alleen voor de huishouding van den Aartsbisschop van Keulen dagelijks niet minder dan 24 groote en 8 middelgroote varkens noodig waren. Al zal ook de omvang van dit huishouden zeker niet gering zijn geweest, schijnt toch de gevolgtrekking niet gewaagd, dat de eetlust in die tijden niet veel te wenschen overliet. Tegen het denkbeeld trouwens van de Israëlieten, dat varkens- en lamsvleesch onrein zouden zijn, wordt door den prediker Geiler in menige rede te recht geijverd.

Terwijl men ook toen reeds, evenals thans, overtuigd was van het

groote nut van groenten en ooft voor de gezondheid en voor eene doeltreffende voeding, is het des te opmerkelijker, dat men aan de zoo voortreffelijke voedingsmiddelen: erwten, linzen en boonen, destijds zulk eene geringe waarde toekende. Berthold verzekert zelfs: »God zelf heeft ook veel betere spijzen daarboven in den hemel dan boonen en erwten." Alleen doperwten konden nog genade vinden, doch vooral werd het nut voor de gezondheid geroemd van het eten van allerlei ooft, vooral peren, kersen en appelen. Meloenen en mispels werden insgelijks gegeten en vijgen werden uit Italië ingevoerd.

Maar al wisten de priesters ook de gastronomische waarde van het een en ander te waardeeren, zoo werd er toch op den kansel tegen overdaad behoorlijk gewaarschuwd en de matigheid in alle dingen — als eerste voorwaarde van een gezond leven — aanbevolen. Zelfs van de geestelijken zegt Geiler met zeldzame vrijmoedigheid: »Wij predikers spreken wel veel van onthouding en toch is niemand voller dan wij; geene lekkernij mag ons ontgaan, of wij willen ze hebben." — »Onmatigheid van den mond in het eten," zegt Berthold, »dat heet vraatzucht in de Schrift en is één van de doodzonden." Deze weet ook eene geheele reeks van ziekten op te sommen, die alle door onmatigheid in het eten ontstaan.

Met evenveel beslistheid als tegen het overdadige eten wordt door de priesters ook tegen »onmatigheid van den mond in het drinken" en tegen de dronkenschap te velde getrokken. Zooals men tegenwoordig spreekt van »Uebermensch," »Ueberbrettl", enz., zoo wordt in eene preek van Leyser gehandeld over »Uebertrinker" en hij zegt daarvan: »De dronkaard is als een wilgestruik; die staat voortdurend in het vocht en drinkt nacht en dag en geeft toch geene vruchten. Evenzoo doet de dronkaard: hij giet zich dag en nacht vol en doet toch geen goed werk." De drinker berokkent aan zijne medemenschen groote schade, doch niet slechts aan anderen maar ook vooral aan zichzelf. Onder de nadeelen voor de gezondheid, door de drinkzucht teweeggebracht, wordt door Gottschalk Hollen ook de diplopie of het »dubbelzien" vermeld en hij bewijst dat door een curieus voorbeeld, namelijk van een dronken boer, die 's avonds laat bij zijne tehuiskomst alles dubbel zag en daarom zijne vrouw bij het gerecht van echtbreuk aanklaagde.

Hoewel nu de predikers aan ieder doch vooral aan een armen behoeftige wel een droppel wijn gunden, »opdat die zijn ziek hart lafenis brenge", raden zij toch tot groote voorzichtigheid bij het drinken aan, omdat de wijn het snelst van alles het hart van den man overmeestert. Geiler geeft in één zijner preeken zelfs practische wenken op dit gebied en zegt, dat men aan de volgende kenteekenen kan weten, dat men niet meer drinken mag. »En een teeken," zoo verklaart hij, »dat iemand genoeg gedronken heeft, is, als hem de wijn begint bitter te smaken. Idem, als iemand den adem niet meer aan het glas kan houden, is er ook een. Desgelijks, als iemand drinkt,

zoodat hem de oogen beginnen over te loopen, is het derde. En het vierde is, dat iemand drinkt, totdat er niets meer in het glas blijft."

De voeding, die in de thans besproken leerredenen hoofdzakelijk behandeld wordt, heeft, zooals men weet, niet uitsluitend ten doel, om het lichaam zelf in stand te houden, doch ook om de noodige warmte voor het levensproces voort te brengen. Daarvan gaan echter in ons klimaat groote hoeveelheden verloren en dat verlies trachten wij door de kleeren zooveel mogelijk tegen te gaan. De huid zelf is echter onze eerste en voornaamste lichaamsbekleeding, en ten allen tijde heeft dus de verpleging der huid als een der hoogste regels van de gezondheidsleer gegolden. En nu is het wel opmerkelijk, dat hetgeen in de middeleeuwsche preeken over de verpleging van de huid, over de voordeelen van het baden, de dwaasheid van het verven van huid en haar, over de nadeelen van te warme kleeren en bedden, de eischen van eene goede woning, enz. gezegd wordt, van volkomen gezonde denkbeelden op dit gebied getuigt.

Reeds de oude Germanen dompelden hunne kinderen in frisch en koud water en Tacitus vermeldt reeds, dat, zooals bij de volken van het Noorden het gebruik was, ook de huisvader bij het opstaan een meestal warm bad nam. Bijna nog meer waren de baden in de middeleeuwen in zwang. Vooreerst baadde reeds elke moeder haar kind. Geiler, die in eene zijner preeken de huiselijke bezigheden opsomt, noemt daaronder ook: »het kind baden, zoogen en het vuur aanmaken". Maar ook de volwassenen waren gewoon zich dikwijls te baden ter wille van de reinheid, iets, wat van onze tegenwoordige volwassenen uit de »verlichte" twintigste eeuw volstrekt niet algemeen kan getuigd worden. Daar de armen niet altijd de middelen bezaten, om een bad te nemen, werd door den rijke dikwijls eene badinrichting gesticht tot heil zijner ziel en dat werd dan een »sêlbat" (zielbad) genoemd. Ook werd reeds eene soort van massage toegepast, daar velen zich na het baden behoorlijk lieten wrijven, rekken, drukken of zich met bezems lieten slaan.

Op de nadeelen van het haarverven en blanketten — vooral door de dames — werd herhaaldelijk van den kansel gewezen en het dragen van valsch haar werd scherp aan de kaak gesteld. Daarentegen werd door de mannen meer zorg aan den baard besteed en baardkleursels of baardontwikkelaars schijnen ook destijds reeds niet zeldzaam geweest te zijn; althans, er werd door de priesters insgelijks met kracht tegen geijverd.

Ook aan de woningen werd dikwijls, uit een gezondheidsoogpunt, tamelijk veel zorg besteed en van den kansel werd onophoudelijk op de noodzakelijkheid daarvan de aandacht gevestigd. Men eischte, dat de woning in al hare onderdeelen goed en behoorlijk gebouwd was, en er moest reinheid en zindelijkheid heerschen. Leyser vermeldt preeken uit de 13de en 14de eeuw, waarin met nadruk op het noodzakelijke

daarvan gewezen wordt, alsmede »dat men spinnewebben en vuil niet eerst moet wegnemen, als er een feest moet plaats hebben of bezoek in aantocht is".

Bepaald merkwaardig is de wijze, waarop zich reeds in de 15de en 16de eeuw Gottschalk Hollen in zijne preeken over de hygiëne der woningen uitspreekt. Volgens Leyser zegt hij daarin het volgende: »Een huis bouwt men tot verschillende doeleinden; niet slechts om zich tegen het weer te beschutten, maar ook om leven en gezondheid te behouden. Opdat dit doel vervuld worde, heeft men velerlei in acht te nemen. Zoo moet men zijn huis niet in lage streken doch, wegens de betere lucht, op vrij gelegen hoogten bouwen en evenzoo mag zuiver drinkwater in de nabijheid daarvan niet ontbreken. Deuren en vensters moeten op het noorden liggen, omdat de noordenwind gezonder is dan de vochtige zuidenwind." En verder nog: »Aan den anderen kant is men ook nog eene zekere opmerkzaamheid jegens zijne buren schuldig, want velen zondigen daartegen, als zij hunne plaats innemen en hun door het bouwen licht en lucht ontnemen."

In één opzicht echter kunnen wij niet meegaan met de hygiënische begrippen van de predikers uit de middeleeuwen, namelijk waar zij te velde trekken tegen lichaamsoefeningen. Deze worden door hen verboden, omdat zij de zinnelijkheid zouden bevorderen, waarbij men trouwens vooral het oog scheen te hebben op één bepaalde soort van sport: het dansen. Daartoe schijnt nu ook wel eenige aanleiding bestaan te hebben, daar wij van Berthold de klacht vernemen, dat zelfs de monniken en nonnen groote liefhebbers van dansen waren. Vooral op Zon- en feestdagen moest de dans vermeden worden; alleen bij eene bruiloft mocht men deze zonde wel eens door de vingers zien.

Daartegenover staat weer, dat er reeds zeer heldere en gezonde begrippen bestonden aangaande de geneeskunde, de ziekenverpleging en dat er herhaaldelijk gewaarschuwd werd tegen kwakzalverij, welke laatste zich nog tegenwoordig, naar bekend is, in grooten bloei — ja, zelfs in zekere hooge bescherming! — mag verheugen. Voor de artsen achtte men degelijke en grondige studiën noodig en de philippica's tegen de studenten in sommige leerredenen bewijzen ons, dat ook destijds »student zijn" nog niet synoniem was met »studeeren". Tegen kwakzalvers werd van den kansel met kracht gewaarschuwd en Geiler veroordeelt het reeds, dat priesters, in plaats van over hunne boeken te zitten, zich met het »cureeren" van zieken afgeven. Wondartsen, die inwendige kwalen heetten te genezen, werden streng veroordeeld.

Een bijzonder eigenaardig middel voor de diagnose van de ziekten en tevens voor de erkenning van het juiste geneesmiddel daartegen was het onderzoek — of liever: het bekijken — der urine, een kunstgreep, die ook in onzen tijd nog ver van zeldzaam is. De leeken waren destijds zelfs van meening, dat men al het mogelijke uit de urine kon zien, eene bewering, waartegen Geiler met kracht opkomt,

onder anderen in deze woorden: »Vervolgens zijn er velen, die iets doen, als zij de urine naar den dokter brengen; dan verzwijgen zij de ziekte en zeggen niet, of zij van eene vrouw of van een man is, en dan meenen die dwazen, dat de dokter alles wel uit de urine zal zien en de geheele ziekte daarnaar zal beoordeelen. Zooals men dan leest van een boer, die eens de urine bij een dokter bracht, en toen heeft de dokter hem gevraagd, waarmede hij kwam en waar hij woonde, en toen heeft hij geantwoord: »Dat zult gij wel uit de urine zien." "

Hoewel vele priesters dus in dien tijd reeds zeer rationeele denkbeelden omtrent deze zaken verkondigden, werd aan de eigenlijke gezondheidsleer toch slechts zeer weinig, aan de openbare hygiëne zelfs in 't geheel geene zorg besteed. Trouwens, in vele opzichten bleven, ook nog lang na de middeleeuwen, op dit gebied nog zeer eigenaardige begrippen bestaan. Zoo waren, gelijk bekend is, de barbiers of »scheerders" vooral belast met het doen van operaties, aderlatingen en wat dies meer zij. Zij vormden een afzonderlijk gilde, moesten eerst als »leerling" werken, werden dan tot »gezel" gepromoveerd en eindelijk moesten zij, om tot »meester" bevorderd te worden, eene soort van examen afleggen, een »meesterstuk" afleveren. Volgens de Hamburger barbiersverordening bestond dat meesterstuk hierin, dat de candidaat »vier goede pleisters en acht zalven benevens twee wonddranken moest gereedmaken". En na dat examen waren die operateurs dan bevoegd tot het »steensnijden, breuksnijden, aderlaten", enz.

Vooral de aderlating werd zeer algemeen toegepast; dat was zooveel als een universeel geneesmiddel tegen alle mogelijke kwalen, maar de toepassing hangt veel af van het gestel en . . . . . van den stand der maan. Dikwijls geschiedde deze kunstbewerking aan de handen of de voeten en tot welke nuttige doeleinden deze operatie zoo al toegepast werd, volgt uit een curieus staaltje, dat Geiler mededeelt over de behandeling van eene »ontrouwe echtgenoote", die echtbreuk pleegde met een monnik. »Toen deed de man een ding", zegt hij, »en zond op slag naar den scheerder, liet zijne vrouw de aderen openen aan de voeten en de handen en alzoo het kwade bloed eruit loopen; en van toen af vergat zij den monnik en vroeg niet meer naar hem."

Ook het bijgeloof op geneeskundig gebied werd in deze preeken uit de middeleeuwen krachtig bestreden. En dat was werkelijk niet overbodig, want het is bijna ongeloofelijk, aan welke wonderkuren het volk destijds nog geloof sloeg, hoewel wij ons toch aan den anderen kant ook weer niet al te zeer moeten verwonderen, als wij bedenken, hoe welig het bijgeloof ook thans nog tiert — en niet het minst op het gebied der geneeskunde en der gezondheidsleer. Geiler vermeldt een aantal van deze wonderkuren. Wat ter eere van één der heiligen gewijd of met zijne reliquieën in aanraking geweest was, dat hielp — bij voorbeeld: het water van Sint-Antonius tegen koudvuur, Sint-Hubrecht's water tegen den beet van dolle honden, Sint-Pieter's water

tegen koude koorts; Sint-Valentijn's water is probaat tegen vallende ziekte. Tegen deze laatste kwaal zijn ook zeer werkzaam twaalf kaarsen, die met de namen der twaalf Apostelen beschreven zijn. Ter eere van Berthold moet gezegd worden, dat hij in zijne preeken dit alles voor niets anders dan toovenarij verklaart.

Na de middeleeuwen bleef, ook op hygiënisch gebied, nog lang de grootste duisternis heerschen. Van eenige *openbare* gezondheidsregeling was zelfs in de 17de en 18de eeuw nog geen spoor te ontdekken. En zelfs de groote en baanbrekende ontdekkingen van Lavoisier op het gebied der chemie, van Volta en Galvani op dat der natuurkunde en die van Haller op dat der physiologie brachten wel eenigen vooruitgang in de private en persoonlijke hygiëne, maar van algemeene gezondheidsmaatregelen was zelfs bij mannen als Boerhaave, Van Beverwijck, enz. nog geene sprake. Jean Jacques Rousseau kon aan het einde van de 18de eeuw nog te recht verklaren: »L'hygiène est moins une science qu'une vertu."

Die verklaring was volkomen juist met het oog op de toestanden in dien tijd, want eerst uiterst langzaam heeft de hygiëne zich uit den tijd van diep verval in den aanvang der 19de eeuw tot eene eigenlijke wetenschap ontwikkeld.

Doch dat neemt niet weg, dat enkelen ook reeds in dien tijd gezondere denkbeelden verkondigden en in sommige gevallen zelfs van moderne begrippen op dit gebied blijk gaven. Zoo werd de bekende uitvinder van de electrische telegraaf, Soemmering, in 1788 bekroond voor de beantwoording eener prijsvraag over de »schadelijkheid van het keurslijf", eene strijdvraag, die, zooals men weet, ook weer in den jongsten tijd de gemoederen in beroering brengt.

Hoe door sommigen reeds in dien tijd de persoonlijke hygiëne op uitnemende wijze in practijk gebracht werd en wat eene gezonde levenswijze, een »hygiënisch regime", zooals men tegenwoordig zegt, zelfs bij zwakke gestellen vermag, daarvan levert ons de groote Goethe een merkwaardig voorbeeld. Daarover zijn door Dr. Wilhelm Bode eenige zeer interessante medededeelingen gedaan onder den titel: »Goethe's Hygiene" (*). Zij zijn ook voor ons onderwerp van belang, want één der middelen, om hygiënische waarheden vast te stellen, is, dat men de levenswijze beschouwt van menschen, die een hoogen ouderdom bereikt hebben en daarbij toch gedurende hun geheele leven blijk gaven van buitengewone werkkracht.

Nu was Goethe van nature eigenlijk volstrekt niet zoo sterk en gezond, als men zich dat gewoonlijk voorstelt of als hij op zijne portretten afgebeeld is, al ging men zeker te ver in de *Deutsche Revue* van 1899, door hem — zooals tegenwoordig mode is voor groote mannen — als erfelijk belast en als van psychopathischen aanleg voor te stellen. Maar van de gewone menschelijke kwalen heeft Goethe dan

(*) *Hygienische Rundschau*, X, 1900, bl. 721.

toch ruimschoots zijn deel gehad. Reeds als achttienjarig student kreeg hij in het najaar van 1767 eene bloedspuwing en zweefde hij dagenlang tusschen leven en dood. Na zijn terugkeer naar huis stortte hij weer in, zoodat men voor zijn leven vreesde en hij tot in Maart 1768 zijne kamer moest houden. En ook in de eerste jaren te Weimar was hij dikwijls ziek; hij schreef dat zelf toe aan het »infame klimaat" van die stad, hoewel dat juist als zeer gezond bekend is.

In 1785 zag Goethe er zeer zwak en afgetobd uit en van toen af bezocht hij in den zomer geregeld de badplaatsen tot herstel zijner gezondheid; in Karlsbad was hij twaalf malen, in Marienbad driemaal en verder bezocht hij Wiesbaden, Teplitz, Pyrmont, enz. En toen hij in 1786 naar Italië vluchtte, gevoelde hij zich, zoowel geestelijk als lichamelijk, zoo ziek, dat hij tot levensmoeheid dreigde te vervallen. Ook op hoogeren leeftijd is hij nog eenige malen zwaar ziek geweest, zoo zelfs, dat reeds zijn dood gemeld werd: eens in Januari 1801 en voor de tweede maal in Februari 1823.

En toch is deze zwakke man bijna 83 jaren oud geworden en heeft hij — niet slechts als dichter doch ook op allerlei ander gebied — eene werkkracht ontwikkeld zooals wellicht geen ander mensch. Dat had hij uitsluitend te danken aan zijne doeltreffende levenswijze en zijne, voor dien tijd, zoo uiterst gezonde begrippen over hygiëne, die trouwens krachtige bondgenooten vonden in twee hoogst gewichtige factoren voor gezondheid en arbeidskracht: een voortreffelijken eetlust en een gezonden slaap. Daarbij had Goethe eene zeldzame wilskracht, ook in het overwinnen van zijne ongesteldheden. »Het is ongeloofelijk," zeide hij in 1830 eens, »hoeveel de geest tot instandhouding van het lichaam kan bijdragen." Evenzeer wist hij met goed gevolg den strijd aan te binden tegen hartstocht en wereldsmart, waarvan hij insgelijks maar al te zeer zijn deel kreeg.

Maar in hoofdzaak, zegt Bode, ondersteunt de geest het lichaam slechts hierdoor, dat hij eene verstandige levenswijze erkent en die tot wet verheft. De groote hygiënische deugden van Goethe waren: beweging en harding. Met de harding begon hij reeds als student, onder den invloed van Rousseau, en dat wel in den aanvang met zulk eene groote overdrijving, dat hij daaraan voor een deel zijne ziekte te Leipzig te wijten had. Doch vooral in Weimar werd hij een echte prediker van de natuur; hij noemde zichzelf »Erdulin" en weldra dweepten al zijne vrienden met aardgeur en aardvocht. In Weimar voerde hij het slapen in de vrije natuur, het schaatsenrijden en het baden in de rivier in en de geneesheeren begonnen zelfs het baden in stroomend water als geneesmiddel voor te schrijven, alleen omdat de beroemde Goethe dat aanbeval. Deze zelf baadde somtijds midden in den winter in de Ilm.

Aan alle lichaamsoefeningen, die in zijn tijd in de mode waren, nam hij met vuur deel: paardrijden, jagen, schermen, dansen, enz. Toen

de gymnastiek zich begon te ontwikkelen, was hij te oud daarvoor geworden, doch hij begroette haar met veel sympathie. Zijne meest geliefkoosde uitspanningen waren echter paardrijden en groote wandelingen en daarbij werd geene acht geslagen op goed of slecht weer. Liet hij het paardrijden eens na, dan werkte dat onmiddellijk nadeelig op zijn gezondheidstoestand.

Bewijzen van Goethe's gehardheid en moed leveren vooral zijne wintertochten in bergstreken, die anders destijds zelfs niet in den zomer bezocht werden. Zoo beklom hij op den 10den December nog den Brocken, hetgeen voor dien tijd eene heldendaad was, die zelfs de boschwachter in het »Torfhaus" wegens den dikken mist voor onmogelijk verklaarde. Nog grooter waagstuk ondernam hij in 1779 in Zwitserland, toen hij met Hertog Karl August van Weimar, die hem op de meeste zijner tochten vergezelde, tot in het gebied van den Mont-Blanc, den Furka-pas en den St.-Gotthard doordrong, over welke plannen de »sofa-menschen" te Genève, zooals Bode hen noemt, geheel ontsteld waren. Tot in hoogen ouderdom hield hij zijne groote wandelingen — hoewel natuurlijk op kleinere schaal — vol en het is bekend, dat hij zijn laatsten verjaardag nog te Ilmenau in Thüringen vierde met eene wandeling van den Kickelhahn naar het Jagdhäuschen, waar hij zijne vrienden herdacht, die daar vroeger naast hem hadden gestaan, en waar hij het beroemde gedicht, dat hij daar 51 jaren geleden op den muur had geschreven, terugvond, waarvan hij thans, met tranen in de oogen, de laatste regels herhaalde:

»Warte nur! Balde
Ruhest du auch!"

Ook in de keuze zijner spijzen volgde Goethe de regels, die wij ook nu nog ten volle kunnen onderschrijven. Zijne tafel was goed, maar als hij alleen was, bepaalde hij zich tot een eenvoudig doch degelijk maal. Met vruchten was hij bijzonder ingenomen en in Rome bestond zijn avondmaal dikwijls in een pond druiven, dat hij op straat opat. Ook thuis was zijn avondmaal zeer eenvoudig: een glas wijn met een broodje. Want hoewel men Goethe wel eens heeft willen voorstellen als een voorlooper der geheel-onthouding, omdat hij de schaduwzijden van het alcoholmisbruik dikwijls afgeschilderd heeft, was hij toch wel degelijk een liefhebber van een enkel glas wijn en op lateren leeftijd nog meer dan vroeger. Hoewel hij geen misbruik van wijn maakte, dronk hij op lateren leeftijd toch geregeld één of anderhalve flesch per dag, in twee of drie keeren. Bier en brandewijn dronk hij zelden en hij gebruikte ook geene andere vergiften zooals koffie, thee en tabak, want de laatste droeg hij een innigen haat toe.

Aan Goethe zien wij dus duidelijk de stelling bewaarheid, hoeveel eene rationeele persoonlijke hygiëne vermag, om zelfs een lichaam, dat niet bepaald sterk is, gezond en krachtig te maken. En toch zou het

nog tot geruimen tijd na zijn dood duren, vóórdat de ontwikkeling der openbare gezondheidsregeling een aanvang begon te nemen als een gevolg van de talrijke ontdekkingen op het gebied der natuurwetenschap, waarvan eerst de 19de eeuw getuige was.

Evenwel eindigde toch de 18de eeuw met eene der grootste ontdekkingen, die ooit op het gebied der geneeskunde gedaan zijn en die niet slechts op zichzelf de grootste zegeningen zou brengen aan de menschheid, doch tevens de grondslag zou worden van eene algemeene wetenschappelijke behandeling van tal der gevaarlijkste infectieziekten. Wij bedoelen de ontdekking van de koepokinenting door Jenner, voor het eerst toegepast op den 14den Mei van het jaar 1796.

Die ontdekking immers, welke den naam van Eduard Jenner onsterfelijk heeft gemaakt, was de eerste, welke te danken was aan grondig nadenken en aan beredeneerde waarneming omtrent den aard van een voorbehoedmiddel tegen besmetting, en het was de eerste en de grootste schrede op den weg naar de moderne gezondheidsleer. Want vóór dien tijd stierven over de geheele wereld jaarlijks meer dan een millioen menschen aan pokken en tegenwoordig kan ieder, die dat verkiest, zich tegen die vreeselijke ziekte vrijwaren. Te recht zegt Lorain: »Men kan het peil der beschaving van een volk beoordeelen naar het aantal sterfgevallen aan pokken."

Hoe groot en hoe gewichtig in hare gevolgen nu deze ontdekking ook moge geweest zijn, bleef de methode toch nog geruimen tijd uitsluitend tot de pokken beperkt, omdat men den eigenlijken aard van de voorbehoedende werking, wat hare algemeene oorzaken betreft, nog niet kende. Die kennis zou eerst verkregen worden door den grooten vooruitgang der natuurwetenschap, en in het bijzonder van de levensleer of biologie, in de 19de eeuw. Eerst de kennis van de micro-organismen zou leiden tot eene rationeele en systematische bestrijding van verschillende besmettelijke ziekten.

De dageraad van de hedendaagsche gezondheidsleer dagteekent dus eerst van de ontdekking der bacteriën of liever — want de micro-organismen zelf waren reeds veel vroeger bekend — van de ontdekking der belangrijke rol, welke deze kleinste levende wezens in het menschelijk lichaam spelen. Dat er bij de infectieziekten zekere »besmettingsstoffen" werkzaam waren, vermoedde men reeds lang, maar eerst in het jaar 1846 sprak Henle van een *contagium vivum* (levende smetstof), daarmede bedoelende, dat de smetstof een levend organisme is. Doch ook op die meening werd weinig acht geslagen en het was eigenlijk Pasteur, die voor het eerst de ware beteekenis dier organismen voor de biologische verschijnselen in het algemeen in het licht stelde en aan wien wij ook de eerste goedgeslaagde pogingen te danken hebben bij de bestrijding van die nietige en onzichtbare, doch daarom juist gevaarlijkste, van onze vijanden.

Het was in het jaar 1860, dat Pasteur zijne beroemde onderzoe-

kingen over de gisting verrichtte en het bewijs leverde, dat het *ferment*, de stof, die de alcoholische gisting van de suiker tot stand brengt, inderdaad een levend wezen is en dat de daarbij plaats hebbende splitsing van de suiker in alcohol en koolzuur juist een gevolg is van dat levensproces. Hij toonde ook aan, dat alle ziekten van den wijn door dergelijke — doch aan het gistingsproces vreemde en vijandige — microscopische fermentplantjes veroorzaakt worden, welker kiemen gedurende de wijnbereiding in de vloeistof geraken en door hare vermenigvuldiging de ziekten van den wijn veroorzaken.

Aan Pasteur komt ook de eer toe van deze ontdekking tevens practisch te hebben toegepast, niet slechts tot groot voordeel van den wijnbouw doch ook voor het conserveeren van melk en andere vloeistoffen. Want als men den wijn tot ongeveer 70° C. verwarmt, dan worden die vreemde organismen gedood en na hermetische afsluiting van de flesschen kan dan geen bederf meer plaats hebben. Nog heden ten dage wordt deze uitnemende methode, onder den naam van »pasteuriseeren", algemeen toegepast voor het conserveeren van wijn en bier, voor het dooden der pathogene bacteriën in melk, enz.

Deze gewichtige ontdekking van Pasteur, welke door hem nu ook toegepast werd op de ziekten van den mensch en de huisdieren, was inderdaad de eerste kiem, die het vruchtbare zaad heeft voortgebracht, waaruit zich de moderne gezondheidsleer ontwikkeld heeft.

Want toen nu Davaine in 1863 het miltvuur-contagium ontdekt had, heeft Pasteur door een onvermoeiden arbeid en door tallooze vernuftige proeven de middelen weten op te sporen, om niet slechts de smetstof van deze doch ook van tal van andere ziekten door eene voorbehoedende inenting onschadelijk te maken. Reeds in 1880 had Pasteur deze methode met goed gevolg toegepast tegen de kippencholera, waarbij deze dieren door vaccinatie met eene smetstof »immuun", dat is: onvatbaar tegen die ziekte, gemaakt werden.

Andere proeven strekten zich uit over de infectie met miltvuur. Daarbij werden de eigenlijke miltvuur-bacteriën onschadelijk gemaakt, door de dieren vooraf in te enten met werkelijke miltvuur-bacteriën, welker virulentie (besmettend vermogen) door eene bijzondere wijze van cultuur verzwakt was. Die miltvuur-culturen waren dan voor het ingeënte dier niet gevaarlijk meer, maar vrijwaarden het bloed toch evengoed tegen eene eventueele besmetting met virulente miltvuur-bacteriën.

Sedert het jaar 1884 had Pasteur zich ook beziggehouden met proeven aangaande de hondsdolheid en de inenting tegen deze vreeselijke ziekte was na de koepokinenting het eerste voorbeeld, waarbij de kunstmatige immuniseering op *menschen* toegepast werd. In dit geval bezigde men dus niet zoozeer een voorbehoedmiddel als wel een geneesmiddel tegen de ziektekiemen, die reeds in het bloed opgenomen waren, want

de methode wordt eerst toegepast, als de infectie door den beet van een dollen hond reeds werkelijk een feit is.

Groote verdiensten ten opzichte van de lijdende menschheid hebben zich ook de Duitsche geleerden Robert Koch en Behring, beiden te Berlijn, verworven. Eerstgenoemde heeft zich vooral een grooten naam gemaakt door het verbeteren en het volmaken van de onderzoekingsmethoden en door de ontdekking van vele specifieke bacteriën voor bepaalde infectieziekten. Daaronder mag men zeker wel in de eerste plaats noemen Koch's ontdekking van de tuberkelbacillen als de oorzaak van de longtering of tuberculose, die van alle infectieziekten zeker wel de meeste menschen ten grave sleept.

Behring, wiens groote verdiensten onlangs op waardige wijze gehuldigd werden door het toekennen van een der »Nobelprijzen", heeft zich een onsterfelijken naam verworven door de ontdekking van eene geheel nieuwe geneeswijze, de »serumtherapie", die vooral tegen diphtherie aangewend wordt en waarbij men niet de bacteriën zelf, als zoodanig, bij de besmette patiënten inent doch het *bloedserum* van geïmmuniseerde dieren, waartoe, op het initiatief van Roux, bij voorkeur paarden gebezigd worden. Dit serum is het bloedvocht of de bloedwei, die overblijft na het stollen en verwijderen van de bloedvezelstof en de daarin aanwezige bloedlichaampjes.

Deze en nog tal van andere gewichtige ontdekkingen van den jongsten tijd, die eigenlijk meer op geneeskundig gebied thuis behooren, konden evenwel niet nalaten ook een vèr reikenden invloed uit te oefenen op de middelen tot het *voorkomen* van ziekten, dus op de hygiëne. Want het is volkomen juist, wat Brouardel onlangs opmerkte in de *Revue scientifique* naar aanleiding van de ontdekkingen van Pasteur: »In de eerste twintig jaren van onze geneeskundige praktijk spraken wij over ziektekiemen, zonder er iets van te weten, maar plotseling was de sluier opgelicht, die de waarheid voor ons verborg; het tijdperk van onvruchtbare gissingen was gesloten en wij allen juichen het woord van één onzer toe: »Nu de vijand bekend is, kan hij ook overwonnen worden." "

En al moge dan de vijand ook nog niet geheel overwonnen zijn, verleent toch reeds de kennis van die *mogelijkheid* eene ongekende kracht aan de tegenwoordige pogingen der hygiënisten. Nu de vijand gesignaleerd is, kan men, veel beter dan vroeger, de middelen kiezen, om hem althans te bestrijden. De ontdekking van de micro-organismen en van hunne levensvoorwaarden, de kennis van de middelen, om hen *in* het lichaam van den mensch onschadelijk te maken, ze hebben ook een volslagen ommekeer teweeggebracht in de methoden, om hen ook buiten het menschelijk lichaam te bestrijden, dus in de middelen, die door de tegenwoordige hygiënisten aangewend worden, om het ontstaan en de verspreiding van ziekten te voorkomen.

En wij mogen dan ook met groote voldoening erkennen, dat wij reden

hebben, om voorloopig over de uitkomsten van die methoden alleszins tevreden te zijn. Hoe groot de vooruitgang op dit gebied in de laatste halve eeuw reeds is, blijkt het duidelijkst uit de aanzienlijke verlaging der sterftecijfers voor de groote steden en uit de verlenging van den gemiddelden levensduur der menschen.

In Londen bedroeg de gemiddelde sterfte tijdens de regeering van Koningin Elizabeth nog 42 pro mille, dat wil zeggen: er stierven van elke duizend inwoners, per jaar gerekend, 42. In 1876 was dit sterftecijfer reeds gedaald tot 24 pro mille, in 1888 tot 18,4 pro mille en tegenwoordig bedraagt het in de meeste gevallen niet meer dan 14 pro mille en dat nog wel voor zulk eene wereldstad, welker bevolking nog voortdurend ontzaglijk toeneemt.

Ook in ons land is de sterfte in de laatste vijf en twintig jaren aanzienlijk gedaald. In Amsterdam bedroeg de sterfte gedurende het tijdvak 1881—1890 nog 23 à 24 pro mille, in 's-Gravenhage 21,8, in Groningen 21, in Rotterdam 23, in Utrecht 23,5—24,6 pro mille en tegenwoordig (bij voorbeeld in de eerste week van Mei 1903) bedragen die cijfers nog slechts resp. 14,5, 13,4, 10,1, 15,1 en 17,7. In Brussel bedroeg het sterftecijfer in dien tijd 16 pro mille, in Berlijn 16,9, in Parijs 18,3, in Hamburg 16, dus alle zeer gunstige cijfers. Alleen in sommige groote steden van Europa was de sterfte nog buitengewoon hoog, zooals in Dublin 25,3, in Weenen 22,4, in München 23,1, in Keulen 19,2, in Sint-Petersburg 24,6 en in Moskou zelfs 27,9. Men behoeft dus bij de vergelijking van deze cijfers niet te vragen, waar het meest doeltreffende sanitaire maatregelen toegepast worden.

Behalve hetgeen daarover reeds gezegd werd, bestaan die maatregelen in de eerste plaats in de doelmatige toepassing van de ontsmettingsmethoden. Daardoor is onder anderen te Parijs gedurende de zes jaren van 1892—1898 het jaarlijksche sterftecijfer met niet minder dan een vierde gedaald. Vóór deze periode was die sterfte nog 24 pro mille en tegenwoordig bedraagt zij nog slechts 18 p. m. Die vermindering is uitsluitend het gevolg van het geringere aantal slachtoffers van besmettelijke ziekten.

De serum-methode van Behring en Roux, die toch nog slechts van eenige jaren geleden dagteekent, daar zij eerst in 1894 op eenigszins grootere schaal toegepast werd, heeft toch in dien korten tijd het sterftecijfer aan diphtherie reeds doen dalen van 65 tot op 15 procent van het totale aantal der aangetasten. De tuberculose, die nog thans in ons land, in België, Italië en Engeland meer dan 1000 menschen per millioen inwoners per jaar ten grave sleept, in Duitschland, Zweden, Zwitserland en Ierland meer dan 2000 en in Oostenrijk, Hongarije en Frankrijk zelfs meer dan 3000 per millioen inwoners, wordt toch ook meer en meer met vrucht door gezondheidsmaatregelen en doeltreffende voorzorgen bestreden, vooral door de oprichting van

sanatoria, waar de lijders eene gezonde levenswijze leiden en bovendien afgezonderd blijven, zoodat zij anderen niet besmetten.

Een grooten hygiënischen factor, juist bij deze verschrikkelijke ziekte, heeft men leeren kennen in den toestand der woningen, vooral van de onbemiddelde klassen. In Engeland worden de ongezonde woningen als de voornaamste oorzaak van de voortdurende uitbreiding der tuberculose beschouwd en daar hier in de laatste twintig jaren door de ambtenaren der gezondheidspolitie juist een nauwlettend toezicht gehouden wordt en er groote verbeteringen in de woningstoestanden aangebracht werden, mocht men in dat rijk de voldoening smaken, dat het sterftecijfer aan longtering aldaar lager is dan in eenig ander rijk van ons werelddeel.

Toetreding van versche lucht en van zonlicht in de woningen behoort dan ook in de moderne gezondheidsleer tot de hoofdvoorwaarden, waarop bij het bouwen moet gelet worden en die ook in het algemeen een aanzienlijken invloed hebben op het sterftecijfer. Daarbij komt nog de invloed van eene andere omstandigheid, die trouwens reeds in het voorgaande opgesloten ligt: die van het aantal bewoners. Zoo heeft men onder anderen gevonden, dat het sterftecijfer aan longtering rechtstreeks evenredig is aan de overbevolking der kamers. Korosi heeft voor Boeda-Pest aangetoond, dat het aantal slachtoffers aan infectieziekten bedraagt:

in kamers, door	1	of	2	personen	bewoond:	20
» »	3	tot	5	»	»	29
» »	6	»	10	»	»	32
» »	meer dan		10	»	»	79.

Waar men nu weet, dat in vele steden de woningstoestanden dikwijls nog zoo schromelijk veel te wenschen overlaten, zooals dat voor Amsterdam met schrille kleuren geschilderd is door den secretaris van den Amsterdamschen Bestuurdersbond, L. M. Hermans, naar aanleiding van een uitgebreid onderzoek door dien bond (*), — daar mogen wij de invoering van de woningwet en de gezondheidswetten zeker met ingenomenheid begroeten als een nieuwen stap op den weg, dien de nieuwere hygiëne zich in het belang der volksgezondheid heeft voorgeschreven.

Dat hierbij de rijksregeering de zaak ter hand genomen heeft, mag als eene groote verbetering beschouwd worden, vergeleken met de vroegere toestanden. Want van de gemeentebesturen mocht men bij het invoeren van sanitaire maatregelen niet veel medewerking verwachten, daar op vele plaatsen het gemis aan medewerking bij ondervinding gebleken was.

En daar in dit opzicht het belang van den Staat één is met dat van de gemeenten, moet de Staat ook de macht hebben de on-

(*) L. M. Hermans, *Krotten en sloppen*. — Amsterdam, S. L. van Looy, 1901.

willige gemeentebesturen te dwingen, om ook in deze zaak hun plicht te doen. Ook de meer en meer veld winnende overtuiging, dat op dit gebied het ingrijpen van den Staat in de belangen der gemeenten onmisbaar en noodzakelijk moet geacht worden, is almede eene vrucht van de nieuwere denkbeelden, die zich in de laatste jaren ten opzichte van de volksgezondheid baan hebben gebroken.

Nog een ander punt, dat hierbij van groot gewicht moet geacht worden, is de zorg voor goed en zuiver drinkwater. Wel moet erkend worden, dat reeds tal van gemeenten in dit opzicht op eigen initiatief groote verbetering hebben aangebracht, door over te gaan tot den aanleg van uitstekende drinkwaterleidingen. In vele gemeenten heeft dat reeds een zeer merkbaar gunstigen invloed op den gezondheidstoestand uitgeoefend en het sterftecijfer is, zooals wij zagen, in vele steden aanzienlijk gedaald.

Maar toch is die gunstige toestand, helaas! nog eene zeldzame uitzondering; in vele gemeenten ontbreekt goed drinkwater volkomen en zelfs daar, waar eene drinkwaterleiding voorhanden is, kan dikwijls de aansluiting daaraan door de bewoners nog ver van algemeen genoemd worden. Ook daarin moet dus nog veel verbetering komen, want wij weten tegenwoordig, dat verschillende infectieziekten door het drinkwater verspreid kunnen worden. Tot die verbetering moeten de gemeentebesturen in het belang der gemeentenaren de hand aan den ploeg slaan en, voor zoover dat nog niet het geval is, de inwoners noodzaken, om van goed drinkwater gebruik te maken. Onder de eischen voor eene goede woning mag ook de bepaling niet ontbreken, dat zij moet voorzien zijn van voldoend en zuiver drinkwater.

Toch zal ook zelfs dit alles nog niet veel baten, als de bevolking niet zelve ertoe medewerkt, om aan de maatregelen, door de overheid genomen, eene doeltreffende toepassing te verzekeren, zoodat zij het gewenschte succes hebben. Want de beste pogingen der hygiënisten zullen met lamheid geslagen blijven, als zij geene medewerking vinden bij het publiek, eene medewerking, waaraan het, helaas! nog al te dikwijls ontbreekt.

Dat is nog grootendeels het gevolg van onwetendheid. Wel beginnen de gevaren van onzuiver drinkwater, van bedorven lucht, van onreinheid en onmatigheid eenigszins meer indruk op de menschheid te maken, maar dat is toch nog ver van algemeen en bepaalt zich grootendeels nog slechts tot de meer gegoede bevolking.

Doch juist voor de onbemiddelde klassen, die toch ook overigens juist onder de ongunstigste levensomstandigheden verkeeren, zijn hygiënische maatregelen nog veel noodiger dan voor anderen. En daarin kan slechts verbetering komen, door ook op dit gebied meer kennis te verspreiden en gezondere hygiënische denkbeelden bij het volk te ontwikkelen, ook ten opzichte van de hygiënische toestanden in de

samenleving. Eerst dan zullen de maatregelen der overheid voldoende vruchten kunnen dragen, als men ook het volk hygiënisch heeft leeren denken.

De negentiende eeuw heeft eigenlijk eerst de *openbare* hygiëne zien geboren worden; moge dan de twintigste eeuw — in eene niet ver verwijderde toekomst — getuige zijn van den krachtigen vooruitgang der *persoonlijke* hygiëne, zonder welke ook eerstgenoemde niet aan haar doel kan beantwoorden.

Zutphen. Dr. A. J. C. SNIJDERS.

TWEE STROOMINGEN.

Geschiedkundige beschouwing van het Christendom.

Het Christendom, het geheel van godsdienstige voorstellingen, gevoelens en gebruiken, waar te nemen in het gedeelte der menschheid, 'twelk zich Christelijk noemt, is een zeer samengesteld verschijnsel. Ik denk in de verte niet eraan het hier in al zijne onderdeelen te ontleden. Wat ik wensch te doen, is het feit in het licht te stellen, dat de intellectueele zijde van het Christendom, de wereld van voorstellingen en meeningen, waarin de geest der Christenen zich beweegt, voor een zeer groot deel van geheel anderen oorsprong is dan de zedelijk-godsdienstige zijde, niet dat, wat de Christenen denken, maar wat zij gevoelen en willen. Dit laatste, gelijk het bij de ernstigsten onder de Christenen waar te nemen is, staat in onmiddellijk verband met de prediking van Jezus, terwijl het eerste, hunne theologie, wat de hoofdtrekken daarvan uitmaakt, van veel vroeger dagteekent, van betrekkelijke waarde is geweest, maar zeer zeker niet in overeenstemming is met den inhoud van de wezenlijke vroomheid.

Op grond hiervan had ik gevoeglijk, mij eigen makende eene uitdrukking, welke oorspronkelijk anders bedoeld is, maar welke hier uitnemend past, als titel boven deze regelen kunnen schrijven: »De schat in aarden vaten", en de volgende uitlegging van den titel kunnen geven.

Met den schat bedoel ik dat ideaal van menschzijn, dat het Christelijk ideaal kan genoemd worden; het ideaal, dat, min of meer helder, aanschouwd, bewonderd en aanvaard is geworden door alle wezenlijke discipelen van Jezus en waarvan de schrijvers der boeken, waaruit het Nieuwe Testament bestaat, ieder op zijne wijze en allen in zeer verschillenden graad, de dragers zijn geweest; het ideaal, waarvan de werking de kracht is geweest van het Christendom door de eeuwen heen, dat altoos door, zelfs in de donkerste tijden, in het hart van ten minste eenigen geleefd heeft, het zout der aarde, het licht der wereld.

Met de aarden vaten bedoel ik niet alleen de zedelijk gebrekkige menschen, die de gebrekkige dienaren van het Christelijk ideaal zijn geweest of nog zijn, maar ook hunne gebrekkige theologie en hiermede

wil ik aanduiden het stel van godsdienstige voorstellingen en, in verband met die voorstellingen, het stel van godsdienstige meeningen der verkondigers van het Christelijk ideaal, te beginnen met de theologie der Nieuw-Testamentische schrijvers. Zijn de dragers van den schat gebrekkig in den zin, dat zij behept zijn met zedelijke zwakheden, niet in overeenstemming met het ideaal en waartegen zij te waken en te strijden hebben, zij zijn ook gebrekkig te noemen wegens hunne fouten in het denken. Hunne voorstellingen en meeningen zijn zeer vaak geheel iets anders dan de verstandelijke uitdrukking van het ideaal en bevinden zich zelfs in vele opzichten daarmede in strijd.

Dat is het feit, waarop ik trachten wil de aandacht te vestigen.

I.

Het genoemde feit behoeft ons niet te verwonderen. Het kon niet anders zijn.

De Joden waren een godsdienstig volk. Er bestond dus een geheel van godsdienstige voorstellingen en meeningen, welke, wat de hoofdzaak aangaat en onder voorbehoud van individueele eigenaardigheden, gemeengoed van alle Joden waren. Die voorstellingen en meeningen, die theologie, ze zijn niet door het optreden van Jezus te niet gedaan, natuurlijk niet bij de Joden in 't algemeen maar ook niet bij Jezus' leerlingen. Dezen hebben dus begrippen en gedachten gehad, welke geenszins eene vrucht waren van hunne gehechtheid aan Jezus en van de nieuwe gevoelens, door zijn woord in hun binnenste wakker geroepen, begrippen en gedachten, onafhankelijk van het nieuwe, dat tot hen gekomen was. Dat, wat zij van de lippen van hun geliefden meester opvingen, hebben zij maar zeer gedeeltelijk verstandelijk verwerkt; zij waren veel te weinig in het denken geoefend, om dezen arbeid naar behooren te kunnen verrichten; eene nieuwe dogmatiek hebben zij niet geschapen; de oude bleef bestaan, en het nieuwe hebben zij daarin, al paste het volstrekt niet goed erin, opgenomen, zoo goed en zoo slecht als het ging, natuurlijk geheel zonder opzet, zonder zelven het te weten. Hebben zij veel *gevoeld* van het geestelijk karakter van wat hun gepredikt werd, *begrepen* hebben zij het niet.

Één voorbeeld is, meen ik, treffend. Zij hebben de gelijkenis van den zuurdeesem onthouden; zij heeft hen dus getroffen en zij hebben geweten, dat er eene diepe beteekenis in lag; maar toch zijn zij een uitwendig koninkrijk der hemelen blijven verwachten, dat in de toekomst, door eene daad Gods, gegrondvest moest worden. Die verwachting behoort in hunne dogmatiek te huis en zij *verstaan* de gelijkenis niet. Wil dat zeggen, dat deze voor hen verloren gegaan is? Geenszins, want zij hebben haar onthouden, en wat meer is: het streven naar de gezindheid, welke van ons hoe langer hoe volliger kinderen van God zal maken en aldus het ware Godsrijk doen ontstaan, heeft altijd de besten der Christenen bezield. Wat de schrijver van den brief aan

de Efeziërs op het hart van zijne lezers drukt: »Wandelt waardig der roeping, waarmede gij geroepen zijt", heeft altoos in de ziel van ten minste eenigen geleefd. De wederga van deze vermaning is in het Oude Testament niet te vinden.

Reeds dit ééne voorbeeld is voldoende, om te doen zien, dat er vaak, bij alle schrijvers in het Nieuwe Testament, een gemis van overeenstemming bestaat tusschen de godsdienstige denkbeelden en het godsdienstig streven. Het voorbeeld is niet willekeurig gekozen; want dat uitzien naar een uitwendig en toekomstig heil, hetwelk, logisch, niet te vereenigen is met het streven naar volmaking als het ééne noodige, dat in werkelijkheid, hier op aarde, God zal doen heerschen, is gemeen aan alle Nieuw-Testamentische schrijvers zonder uitzondering. De verwachting van den Christus uit den hemel is een van de belangrijkste onderdeelen van den godsdienst der Christenen van den eersten tijd; maar zij is in lijnrechten strijd met de geestelijke opvatting van het Godsrijk. Zij heeft dan ook nadeelige gevolgen gehad in verband met de daarmede nauw samenhangende voorstelling van het toekomstig wereldgericht. De Christenen zijn zich angstvallig gaan vragen: hoe zal ik aan het oordeel ontkomen? in plaats van te vragen: hoe zal ik meer en meer een kind van God worden? en daaruit is het Katholicisme geboren. Het Katholicisme is de godsdienst van het ontkomen, hoe dan ook, aan het vonnis, over de »wereld" door God geveld.

Welnu, het laatste oordeel, het wereldgericht en de verlossing door een Messias zijn zuiver Joodsche begrippen. De prediking van Jezus heeft die begrippen niet doen ontstaan, maar de menschen, die onder den invloed van zijne prediking gekomen zijn, hebben, zoo goed en zoo kwaad als het ging, de nieuwe gevoelens, welke in hunne harten begonnen te ontkiemen, met die begrippen verbonden.

In het Nieuwe Testament vinden wij dus tweeërlei soort van denkbeelden, met elkander saamgeweven en toch met elkander in tegenspraak: de gedachten, voortgesproten uit het hoogere ideaal, dat in de zielen begonnen is te leven, maar voor de oogen van het verstand niet meer dan schemert, en de gedachten, min of meer door de eerstgenoemde gewijzigd, welke de voorstellingen uitdrukken, die bij de schrijvers, onafhankelijk van dat nieuwe ideaal, bestonden.

Het Nieuwe Testament heeft in den loop der eeuwen zeer veel goeds gesticht. Dat is te danken aan den nieuwen geest, waarvan het de drager is. Tevens heeft het kwaad gedaan, door voedsel te geven aan scheeve voorstellingen, welke tot nu toe voortduren en het helder en vast grijpen van het ideaal in den weg staan. Het Nieuwe Testament draagt een schat in een aarden vat. Het is van het hoogste gewicht, dat wij ons van dit feit rekenschap geven en den schat van zijn omhulsel leeren onderscheiden.

Veel meer dan het reeds vermelde behoort tot dat omhulsel.

Ik noem in de eerste plaats de Messias-idee. Die heeft met het streven naar het kindschap van God volstrekt niets te maken. Bij de Joden bestond nu eenmaal de voorstelling, dat God hun een verlosser aangekondigd had en op het tijdstip, door Hem bepaald, zenden zou; maar er is geen verband hoegenaamd te vinden tusschen die voorstelling en het feit, dat de mensch van nature aan God verwant is, dat zijne ware ontwikkeling bestaat in een zich hoe langer hoe helderder rekenschap geven van die verwantschap en dat er overal en ten allen tijde menschen zijn geweest, onder wie Jezus van Nazareth den eersten rang inneemt, die meer dan anderen de bewustheid van die verwantschap hebben bezeten, daardoor voor de anderen profeten geworden zijn en dezelfde bewustheid in hen wakker geroepen hebben. Genoemde voorstelling bestond echter; zij is op Jezus toegepast, hij is de Christus geworden, zijne volgelingen hebben den naam van Christenen aangenomen en men spreekt van een Christelijken godsdienst; het gevolg is, dat eene zeer groote menigte van menschen zich inbeeldt, dat het hoogste belang voor ons hierin bestaat, dat wij in Jezus den Christus begroeten, terwijl ons belang iets geheel anders is, namelijk dat wij onszelven als kinderen van God zullen leeren kennen. Hier hebben wij eene van de verderfelijkste dwalingen, welke in het Christendom heerschen, en het Nieuwe Testament heeft haar aangekweekt.

Moet ik bewijzen bijbrengen? Wat lezen wij, bij voorbeeld, I Joh. V, 1? »Ieder, die gelooft, dat Jezus de Christus is, is uit God geboren." Hebben wij niet hier onwedersprekelijk den schat in een aarden vat? De schrijver weet van een uit God geboren zijn en zijn geheele geschrift getuigt ervan, dat dit uit God geboren zijn naar zijne bedoeling eene inwendige vernieuwing is; maar het is volstrekt niet waar, dat de overtuiging, dat Jezus de Christus is, eenig bewijs zou zijn, dat die vernieuwing heeft plaats gehad. Hier worden twee dingen samengekoppeld, die met elkander niets gemeen hebben en waartusschen geen verband bestaat. Die samenkoppeling bestaat echter in den geest van al de schrijvers, al komt zij niet overal tot eene bepaalde uitdrukking. Het gebeurt zelfs, dat de eenige belangrijke zaak, de inwendige vernieuwing, zoo geheel op den achtergrond getreden is, dat men zich afvragen kan, of de schrijver eenig besef van zoo iets heeft. De schrijver van Hand. XVI, 31, laat Paulus en Silas tot den verschrikten cipier zeggen: »Geloof in den Heer Jezus, en gij zult behouden worden, gij en uw huis." De behoudenis is hier iets geheel uitwendigs, zoodat zij zich uitstrekken kan tot de huisgenooten van den geloovige, en zij wordt verbonden met een geloof van louter formeelen aard. Waar blijft hier het uit God geboren zijn?

Hetzelfde moet opgemerkt worden ten opzichte van de bekeering van den kamerheer van Candace (Hand. VIII). Philippus »verkondigt hem Jezus" naar aanleiding van Jez. LIII, wat niets anders beteekenen kan, dan dat hij hem als den Messias verkondigt; de kamerheer »gelooft",

wordt gedoopt en kan nu zonder meer naar zijn land teruggaan; hij heeft immers het ééne noodige; hij gelooft, dat Jezus de Christus is. Heeft de schrijver inderdaad niets geweten van het inwendige leven? Het is niet denkbaar. Doch het is duidelijk, dat hij dat leven in zijne voorstelling van wat noodig is, om behouden te worden, niet opneemt.

Het boek der Handelingen is zeer populair geworden en heeft zonder twijfel krachtig meegewerkt, om het wanbegrip staande te houden, dat een vereerder van God in de allereerste plaats Jezus als den Christus moet erkennen. Het spreekt vanzelf, dat het in dit opzicht volstrekt niet alleen staat. Wat het van andere Nieuw-Testamentische geschriften eenigszins onderscheidt, is, dat de bekeering in het boek der Handelingen, meer dan elders, nagenoeg uitsluitend beschreven wordt als de erkenning van Jezus' rang als Messias. Doch dat treedt in andere geschriften ook op den voorgrond.

Daar hebben wij de Evangeliën. Wat zijn wij niet aan die boeken verschuldigd! Dáár ligt de schat; daar bezitten wij eene echo van Jezus' woord, onvolledig, lang niet altijd getrouw, soms onduidelijk maar van onschatbare waarde, want er bestaat niets op de gansche aarde, dat zich zoo machtig van de ziel meester kan maken door het ideaal, hetwelk dat woord te voorschijn roept en voor onzen geest plaatst. Dáár ligt de schat; doch in aarden vaten. Het is niet Jezus van Nazareth, dien de schrijvers getracht hebben te teekenen; aan geschiedenis, gelijk wij dit woord opvatten, dachten zij in het geheel niet en hoogst waarschijnlijk hadden zij nooit van zoo iets gehoord. Wat bedoelden zij? Den Christus, die volgens hunne meening in den persoon van Jezus openbaar was gemaakt, aan hunne lezers te doen kennen. In die teekening komen trekken voor, welke aan de werkelijkheid ontleend zijn, vooral wat de prediking van Jezus betreft; maar de figuur in haar geheel, wat de kunstenaars het »ensemble" zouden noemen, is samengesteld uit soms tegenstrijdige trekken, ontleend, niet aan de werkelijkheid, maar aan de denkbeelden, min of meer helder, die men in de kringen der eerste Christenen had aangaande wat de Christus *moest geweest zijn*. Natuurlijk zijn dat in 't begin Joodsche denkbeelden geweest, maar het heeft niet lang geduurd, of invloeden van heidenschen oorsprong kwamen het Messias-beeld verder ontwikkelen. Een zeer groot gedeelte van de Evangeliën heeft voor ons geene andere waarde dan als bron voor de kennis van het vroege Christendom. Wat hebben wij aan dien bovenmenschelijken Christus, mythologisch geboren, die brooden vermenigvuldigt, op zee wandelt, vooraf alles weet, wat met hem gebeuren zal, zoodat de aandoenlijkste van alle tragediën niets meer heeft, dat aangrijpt, want het is als een theaterstuk, waar alles geschiedt, gelijk de dichter het vooraf beraamd heeft, en de toeschouwers weten, dat het zoo hoort! Hier is geen mensch, geen werkelijk wezen, en dat beeld zegt ons niets. Het is dan ook zeer verklaarbaar, dat de predikers, hoezeer zij ook, in theorie, aan de beweerde goddelijkheid

van Christus mogen hechten, in de practijk gedurig wijzen op menschelijke aandoeningen, overwegingen, bedoelingen van Jezus; zij spreken van zijn geduld, van zijne toewijding, in één woord van zijne deugden en dringen erop aan, dat wij die zullen navolgen. Uitgezonderd voor de theorie, kunnen zij niets met den bovenmenschelijken Jezus aanvangen en zij maken, zooveel als zij kunnen, een Jezus van vleesch en bloed. Dezen zouden wij, o! zoo gaarne bezitten, als het maar de echte Jezus, die geleefd heeft, kon zijn, geen van eigen maaksel. Dat kan niet dan broksgewijze, lang niet volledig. Laat ons echter dankbaar zijn voor wat wij hebben; het is niet weinig; het is een schat. Denk onze Evangeliën weg; denk weg, wat zij ons van Jezus' prediking, hoe onvolledig ook, hebben bewaard, en tracht dan te berekenen, hoeveel van de geestelijke schatten, sedert het opkomen van het Christendom door de menschheid verworven, er nog niet zou zijn. Maar de Messias-prediking van de Evangeliën heeft aan deze aanwinst geen deel. Het omgekeerde is waar: zij heeft den schat maar al te zeer in de schaduw gesteld.

Geen van de andere Nieuw-Testamentische geschriften heeft ten doel den Christus te teekenen, maar alle onderstellen ten duidelijkste, als den grondslag van de echte vroomheid, het geloof, dat Jezus van Nazareth de Christus is. Ik geloof zelfs niet, dat de brief van Jacobus uitgezonderd mag worden, ofschoon de Christus daar zoogoed als niet voorkomt. De brief, of de verhandeling, is immers bestemd voor Christelijke lezers, die naar »de komst des Heeren" uitzien (V, 7); de auteur, die vermaningen van zedelijken aard wenscht te geven, *predikt* het geloof aan den Christus niet aan menschen, van wie hij wist, dat zij dat geloof bezaten; het geloof *alleen* is hem niet genoeg (II, 24), dus hij onderstelt dat geloof, namelijk het geloof aan God, maar zeker ook het geloof aan dien Heer, die komen zou. Het is in elk geval onloochenbaar, dat het Nieuwe Testament in zijn geheel genomen het bijgeloof krachtig bevorderd heeft, dat de ware vereering van God tot eerste voorwaarde zou hebben, dat men aan Jezus als den Christus gelooven zou.

Het zal lang duren, eer dit bijgeloof de wereld uit zal zijn; reden te meer, om met nadruk erop te wijzen. Wie inziet, dat het bijgeloof *is*, is gehouden daartegen te getuigen. Dat zulk eene getuigenis voor zeer velen eene ergernis moet zijn, is volmaakt waar; de Amsterdamsche predikanten hebben zich aan de getuigenis van Balthasar Bekker geërgerd, maar Balhasar Bekker heeft gelijk gehad hun die ergernis te geven; hij heeft er ook voor moeten lijden, maar hij heeft de waarheid bevorderd. Het is onzin en ontrouw, geene ergernis te willen geven; Jezus heeft ergernis gegeven, Johannes Hus en Luther en honderden meer ook, en daarvoor moet men hun dankzeggen. Moet men zich storen aan de gramschap van hen, die de graven der vroegere profeten opbouwen, maar de levende profeten vervolgen?

Om onzen diepen eerbied en onze onvergankelijke dankbaarheid te verwerven, is de reine ziel van Jezus, die hem tot profeet gemaakt heeft, volkomen voldoende; een titel heeft hij niet van noode, evenmin als een standbeeld; en, laat ons het onomwonden zeggen: de titel, op zichzelf een ijdele klank, heeft veel kwaad gedaan. Wie ooren heeft, om te hooren, die hoore!

Ik heb volstrekt nog niet met het Nieuwe Testament afgedaan. Veel meer dan het genoemde behoort tot het omhulsel van den schat en moet daarvan onderscheiden worden.

Ik denk nu aan de kerkleer, die God voorstelt, als door de zonde der menschen beleedigd, en die daarom spreekt van eene voldoening, welke Hem daarvoor verschuldigd zou zijn, om eindelijk te beweren, dat die voldoening in de plaats der menschen door Jezus Christus aan het kruis gegeven is.

Deze leer, gelijk zij in den loop der eeuwen tot stand gekomen is, vindt niet, in haar geheel, steun in de geschriften des Nieuwen Testaments, doch zij begint daar; het Nieuwe Testament geeft voedsel aan dwaalbegrippen aangaande de verhouding tusschen den mensch en God, in 't bijzonder met het oog op de zonde, en die begrippen hebben een groot aandeel gehad in de vorming der kerkleer. In dit opzicht is het Nieuwe Testament een aarden vat voor den grooten schat.

Wat heeft zielkundig aan de kerkleer de geboorte gegeven? Het is vrees, vrees voor de straf of de straffen, welke men van de zijde eener beleedigde godheid meent te moeten verwachten. Welke voorstelling hierachter schuilt, is duidelijk; het is die van eene godheid, die hare waardigheid ophoudt door middel van de straffen, welke hare onweerstaanbare macht doen gevoelen.

Deze voorstelling nu is Nieuw-Testamentisch, maar behoort daar niet tot het nieuwe. Zij is iets ouds, iets, dat wij niet alleen overal in het Oude Testament terugvinden maar ook daarbuiten, in het heidendom. Ik zou deze voorstelling gevoeglijk heidensch-Joodsch-Bijbelsch kunnen noemen.

Laten wij haar van naderbij bezien. Daarachter vinden wij een begrip van grootheid, gelijk menschen van niet hooge zedelijke ontwikkeling haar vatten. Groot is in hunne oogen de mensch, die door vele andere menschen gehoorzaamd wordt en beter dan een ander zijn wil doorzet. Dit begrip van grootheid is op de goden overgebracht; de menschen zien tegenover zich machten, welke in de allereerste plaats eischen, dat men haar ter wille zal wezen; wie zich aan haar onderdanig betoont, is zeker van hare gunst, en wie weerspannig is, stelt zich aan haar toorn bloot. Hierin heerscht eene merkwaardige overeenkomst tusschen menschen van allerlei trappen van ontwikkeling; Egyptenaren, Babyloniërs, Hindoes, Grieken, Romeinen, Germanen, Peruanen, enz., zij allen, evenzeer als de menschen, die bang zijn de

geesten, bij voorbeeld van een berg, te vertoornen, door inbreuk op hun gebied te maken, worden door dezelfde vrees beheerscht, deze namelijk, dat eene macht, grooter dan de macht der menschen, zich tegen hen zal keeren. De keerzijde, dat is: dat de hoogere macht goed kan doen, komt echter meer te voorschijn bij de hooger ontwikkelden dan bij de overigen. Ook is er verschil van opvatting ten aanzien van wat men meent, dat de goden verlangen: hier zaken van louter vormelijken aard, daar reeds eischen, welke aantoonen, dat het zedelijk gevoel ontwaakt is, zooals de eisch van de rechtvaardigheid. Doch overal en altijd is de grondgedachte dezelfde: de godheid eischt gehoorzaamheid, en veilig tegenover haar is alleen hij, die zich gehoorzaam betoont.

Wie zal loochenen, dat het gansche Oude Testament hierop gebouwd is? Adam en Eva zondigen door ongehoorzaamheid; Abraham verwerft zich de gunst van Jahvè door zijne gehoorzaamheid; Mozes mag in het beloofde land niet ingaan, omdat hij niet stipt gehandeld heeft naar de letter van Jahvè's voorschrift, toen hij water uit de rots sloeg; Saul wordt door Jahvè verlaten, omdat hij niet gedaan heeft naar het woord van Samuel, dat gelijkgesteld wordt met het woord van Jahvè... Maar genoeg; ik zou bladzij aan bladzij vullen, als ik alles wilde noemen, waar duidelijk te zien is, dat het eerste, eigenlijk het eenige, wat Jahvè van zijne vereerders eischt, is gehoorzaamheid. De groote profeten maken in dit opzicht geene uitzondering; hunne opvatting blijft geheel eudaemonistisch: gehoorzamen, om gezegend te worden; wie niet gehoorzaamt, wordt gestraft. Hunne grootheid ligt in het feit, dat zij het zedelijk element veel meer opnemen in wat zij den wil van Jahvè noemen, dan bij hunne tijdgenooten het geval was; maar zij doen dat nog zeer gebrekkig; om iets te noemen: zij stellen de vereering der vreemde goden, iets, dat met onzedelijke gebruiken samenhangen *kon*, maar dat, op zichzelf, volstrekt niet op slechtheid doch alleen op bijgeloof wijst, met de ergerlijkste zedelijke afdwalingen op één lijn. Hoe komt dat? Doordat wat zij zonde noemen, niet is hetgeen door het zedelijk gevoel veroordeeld wordt, maar ongehoorzaamheid aan Jahvè; zoodra zij meenen, dat iets door Jahvè gewild of verboden is, wordt het nalaten of het doen daarvan in hun oog zonde, al blijft het zedelijk gevoel geheel erbuiten.

Is dit begrip van zonde, dat wij bij de vertegenwoordigers van de beste vroomheid onder de Israëlieten ontmoeten, volstrekt algemeen te noemen bij al de godsdiensten der oudheid, ons bekend, dan is het duidelijk, waarom overal zooveel werk wordt gemaakt hetzij van ontzondiging, hetzij van smeekingen om vergiffenis. Ik kan hier het begrip van ontzondigen niet ontleden; het zij genoeg, hierop te wijzen, dat het doel zeer duidelijk is, namelijk, op welke wijze ook, weg te doen, wat de godheid boos maakt. Het smeeken om vergeving echter is gegrond op de onderstelde mogelijkheid, dat de godheid zelve uit goedertierenheid de oogen zal sluiten voor wat haar mishaagd heeft.

Hier wordt op God overgebracht, wat wel eens van de machtigen dezer aarde ondervonden is, namelijk dat zij wel het volle recht zouden hebben, om te straffen, maar uit medelijden ervan afzien. Dat vindt men schoon en edelmoedig bij een vorst, en men hoopt daarom, dat de goden bij de menschen niet in edelmoedigheid zullen willen onderdoen; maar, aangezien de eerste voorwaarde, om op de genade van een vorst te kunnen rekenen, is, hem op ondubbelzinnige wijze blijken te geven, dat men zich onvoorwaardelijk aan hem onderwerpt en in alles zijne rechten erkent, voegt men aan de smeekingen om vergeving, tot de godheid gericht, toe de ootmoedigste erkenning van eigen onrecht (immers, de godheid moet als rechtvaardig erkend worden, wanneer zij straft, al is het nog zoo gestreng). Het verwondert mij dus geenszins, nu ik mij van de zaak rekenschap gegeven heb, dat in de Rik-Veda's hymnen voorkomen, welke men gelijk heeft kunnen stellen met het innigste, dat in de smeekpsalmen gevonden wordt. »Welk een zondegevoel!" heeft men uitgeroepen. Daarmede heeft men bedoeld, dat de auteurs van de hymnen en de psalmen een merkwaardig besef toonen te bezitten van de zedelijke onvolkomenheid des menschen, en ik geloof ook, dat, onbewust, iets dergelijks achter hunne belijdenis van zonde zich bevindt; maar wat zeer zeker bij hen bewust was, is het besef, dat een mensch, hoe hij het ook tracht aan te leggen, nooit zeker is, op welke wijze dan ook, niets te doen, wat der godheid mishaagt, getuige de bede van den psalmist: »Afdwalingen, wie bemerkt ze? Spreek mij vrij van de verborgene!" (Ps. XIX, 13.) Men kan immers overtreden, zonder het te weten, en het wezen van de zonde is de overtreding (verg. het merkwaardig stuk Num. XV, 22—31).

Welnu, de heidensch-Oud-Testamentische begrippen: de zonde is eene ongehoorzaamheid aan God, zij maakt God toornig en zij moet door Gods straffen gevolgd worden, tenzij vergeving geschiedt, die begrippen zijn volstrekt niet door de schrijvers in het Nieuwe Testament verlaten. Wel bestaat bij verschillenden van hen een streven, om in het zedelijk kwade meer dan in iets anders te zien dat, wat zonde genoemd moet worden, doch dat is verre van altijd duidelijk te zijn, en vooral moet opgemerkt worden, dat het niet consequent wordt volgehouden en toegepast.

Laten wij trachten te zien, hoe de zaak gesteld is bij den schrijver van den brief aan de Romeinen, dien niemand beschuldigen zal de minst geestelijkgezinde schrijver in het Nieuwe Testament te zijn. Wie nu aandachtig de hoofdstukken VI en VII leest, ontvangt stellig den indruk, dat, in den geest des schrijvers, zonde in de eerste plaats zedelijk kwaad beteekent. Maar is dat hemzelf volkomen helder? Ik geloof het niet. Als hij zegt: »Indien ik nu datgene doe, wat ik niet wil, zoo stem ik der wet toe, dat zij goed is", dan zien wij, dat toch in zijne opvatting het karakter der zonde bestaat hierin, dat zij is eene overtreding; anders zou hij in dit verband niet van wet kunnen spreken.

Wel is waar komt hier een nieuw element in het spel; de wet verdient volgens hem opgevolgd te worden, niet alleen omdat de wetgever met het allerhoogste gezag bekleed is, maar ook omdat de mensch zelf moet erkennen, dat wat zij voorschrijft, goed is. Dat is zeker uitnemend, maar de schrijver blijft in gebreke te bemerken, dat dit alleen gelden kan van geboden der wet, die met het zedelijk gevoel in verband staan, en niet van geboden van formeelen aard, gelijk er eene menigte in de wet der Joden te vinden zijn. Hij maakt hoegenaamd geen onderscheid tusschen gebod en gebod, tusschen ceremonieele en zedelijke wet; hij spreekt van DE WET. De man tobt klaarblijkelijk; hij heeft zich vrijgemaakt van het wettelijk formalisme der Joden maar niet van de wettische opvatting der zedelijkheid. Waar hij zegt: »Hetgeen ik wil, het goede, doe ik niet; maar hetgeen ik niet wil, het kwade, dat doe ik", en waar hij zegt: »Moeten wij bij de zonde blijven, opdat de genade meer worde? Dat zij verre! Wij, die der zonde gestorven zijn, hoe zullen wij er nog in leven?" vereenzelvigt hij stellig de zonde met het zedelijk kwaad. Maar hij zegt ook: »Ik kende de zonde niet dan door de wet", en dus is de zonde voor hem in de overtreding gelegen en kan hij van Gods toorn spreken: »Gods toorn wordt van den hemel geopenbaard over alle goddeloosheid en ongerechtigheid der menschen" (1, 18).

Het is de moeite waard, het geheele stuk, waaruit dit laatste woord genomen is, wat nader te bezien. Merkwaardig is het zeker, dat het eerste, waaraan de schrijver denkt onder de dingen, welke den toorn van God opwekken, is de vereering van de goden der heidenen. Dat is toch geen zedelijk kwaad. De menschen, heet het daar, hadden God uit Zijne werken kunnen kennen, maar zij hebben in de plaats daarvan »de heerlijkheid des onvergankelijken Gods verwisseld met de gelijkenis van het beeld van een vergankelijken mensch, en van vogelen, en van viervoetige dieren, en van kruipend gedierte". Dat is de groote zonde, en de straf is, dat »God hen ook, in de begeerlijkheden hunner harten, overgegeven heeft aan onreinheid"; zij hebben »de waarheid Gods met de leugen verwisseld en het schepsel vereerd en gediend boven den Schepper. . . *Daarom* heeft God hen aan onteerende lusten overgegeven." Het zedelijk kwaad het gevolg en de straf van de afgoderij! Dat *denkt* de schrijver. Ik ben overtuigd, dat hij zuiverder *gevoelt*; maar zijne gedachte is nog bevangen in de oude voorstellingen en wordt onsamenhangend. De indruk, welken zijne woorden achter zullen laten, is zeker van dien aard, dat de zedelijke ernst bij de lezers verhoogd moet worden; maar tevens laten die woorden de begrippen bestaan, welke der erkenning van de ware verhouding tusschen den mensch en zijn God in den weg staan.

Is de zaak zoo gelegen met een schrijver, die zijn best heeft gedaan, om het juk der wet geheel af te schudden, dan is het niet verwonderlijk, dat in het geheele Nieuwe Testament het hoofdbegrip blijft dat van de

behoudenis, dat is: het begrip van den toorn van God, waaraan men zich moet beijveren op de eene of andere wijze te ontkomen. Natuurlijk speelt hier de vergiffenis der zonden eene hoofdrol.

Wat lezen wij Hand. II, 29 vlgg.? Petrus heeft betoogd, dat Jezus, overeenkomstig de Schrift uit de dooden opgestaan, van uit den hemel den heiligen geest op de Apostelen heeft uitgestort, en hij is geëindigd met de woorden: »Zoo wete dan het gansche huis Israël's met zekerheid, dat God hem tot Heer en tot Christus gemaakt heeft, dezen Jezus, dien gij gekruisigd hebt!" en daarop heet het verder: »Toen zij nu dit hoorden, werden zij verslagen van harte en zeiden tot Petrus en tot de overige Apostelen: »Wat zullen wij doen, mannen broeders?" En Petrus zeide tot hen: »Bekeert u, en een iegelijk van u" (leere het goede liefhebben en het kwade haten? Niets daarvan) »late zich doopen op (of in) den naam van Jezus Christus tot vergeving uwer zonden; en gij zult de gave des heiligen geestes ontvangen." " Tot vergeving uwer zonden; daar is het om te doen; en wat tot de bekeering brengt, is de verslagenheid, de vrees. Twijfelt een van mijne lezers, of dit werkelijk in den geest van den schrijver ligt, dan verzoek ik hem verder te lezen. Hij zal duidelijk zien, dat er in 't geheel niet gedacht wordt aan wat de bekeerde persoonlijk was en wordt, in zijn inwendig zijn, maar alleen aan wat met hem gebeuren zal. »Want", gaat Petrus voort, »voor u is de belofte en voor uwe kinderen en voor allen, die verre zijn, zoovelen de Heer onze God tot zich roepen zal." De belofte: wie niet een vreemdeling in het Nieuwe Testament is, zegt zonder aarzeling, dat bedoeld wordt de belofte van deelneming aan de heerlijkheid van den Christus, als hij op de wolken verschijnt; bedoeld wordt een geheel uitwendig heil, dat behaald wordt, niet doordat men een ander, beter mensch geworden is, maar doordat men van God vergiffenis erlangd heeft, gelijk ook het oordeel, waaraan men op deze wijze ontkomt, het uitwendig oordeel is, dat de niet-gelooviger treffen moet; daarom heet Petrus zijne hoorders te vermanen, zeggende: »Laat u *behouden* van dit verkeerd geslacht."

Zal men mij te gemoet voeren, dat hij ook aan hen, die gedoopt zullen worden, niet alleen de vergiffenis van hunne zonden belooft maar ook de uitstorting van den heiligen geest? Maar ik zal doen opmerken, ten eerste, dat deze uitstorting op de bekeering *volgt*, wat aan de bekeering elk karakter van inwendige vernieuwing ontneemt; ten tweede, geheel in overeenstemming hiermede, dat de gave van den heiligen geest in de Handelingen volstrekt niet beteekent eene heiliging des gemoeds maar eenvoudig de mededeeling van bovenmenschelijke hoedanigheden, bij voorbeeld het kunnen spreken van talen, welke men niet geleerd heeft. Alles is en blijft uitwendig, de straffen, de beloften, de vergiffenis en eindelijk de doop, waarop de vergiffenis volgt; het eenige, wat *in* den mensch geschiedt, is, dat hij *gelooft*, dat Jezus de Christus is, en dat hij besluit zich te doen doopen.

Die vergiffenis, waarop in de lange eeuwen van het bestaan van het Christendom de geheele nadruk gelegd is, is niet afwezig in de meest geestelijke gedeelten van het Nieuwe Testament. De schrijver van den brief aan de Efeziërs, die het schoone en Christelijke woord heeft: »Wandelt waardig der roeping, waarmede gij geroepen zijt", schrijft ook, wat tot een geheel anderen gedachtenkring behoort: »In wien (den Geliefde) wij de verlossing hebben door zijn bloed, de vergeving der overtredingen" (Ef. I, 7).

Op gevaar af van deze verhandeling langer te maken, dan mij lief is, moet ik noodwendig bij eene tegenwerping, welke ik stellig verwacht, stilstaan. Terwijl ik beweer: de God, die vergeeft en die dus, als de vergeving achterwege blijft, straft, is een *andere* God dan de Hemelsche Vader, die ons tot zich roept, opdat wij Zijne kinderen zouden worden en in Zijne gemeenschap den weg der toenemende heiliging zouden volgen, zal men mij toevoegen: »Dan heeft Jezus aan die twee goden te gelijk geloofd, want hij spreekt van vergeving als van iets, wat wij van den Hemelschen Vader behoeven."

Is dit nu eene wezenlijke moeilijkheid? Ja, voor hen, die, onder den invloed der kerkelijke dogmatiek, zich de gedachte niet eigen kunnen maken, dat Jezus, hoe rein ook van ziel, *onmogelijk* volkomen zuivere denkbeelden kan gehad hebben en dat hij integendeel, met zijne Joodsche opvoeding en zijne Joodsche omgeving, over vele zaken Joodsche voorstellingen *moet* gehad en in zijn spreken vele Joodsche uitdrukkingen *moet* gebezigd hebben. Maar dat is toch zoo; of wil men eischen, dat hij over al de uitdrukkingen, welke de Joden gebruikten, zal nagedacht hebben? Heeft ooit een profeet zich geheel van het spraakgebruik zijner tijdgenooten vrijgemaakt? Hebben de Hervormers dat gedaan? Wat zeg ik: van het spraakgebruik? Hebben de Hervormers zich van de Katholieke denkbeelden geheel weten vrij te maken, of hebben zij nog in zeer vele opzichten door en door Katholiek *gedacht*? Wat eene dwaasheid dus, zich voor te stellen, dat Jezus bij eenige mogelijkheid geheel opgehouden zou hebben op zijn Joodsch te denken. Ik zal mij ervoor wachten te beweren, dat hij aan niemand gezegd heeft: »Uwe zonden zijn u vergeven"; en nog veel minder zal ik beweren, dat hij het niet zou hebben *kunnen* zeggen. Waarom niet? zou ik willen vragen. Soms omdat het niet in overeenstemming is met zijn Evangelie? Inderdaad heeft men slechts de bergrede te lezen, om daar, met diepe ontroering, eene ziel aan het woord te hooren, voor welke alles neerkomt op de gezindheid, op dat, wat de mensch inwendig is, en op de gevolgen van zijne wijze van mensch te zijn, op zijn gedrag, in 't bijzonder ten aanzien van zijne medemenschen; den spreker in de bergrede is het te doen om ons kindschap van God en, op grond daarvan, om ons broederschap onderling. Dat is heerlijk; dat is het Evangelie, bestemd, om het ware Godsrijk te grondvesten. Maar welk

recht heeft iemand te onderstellen, dat hij, die dit Evangelie in zijne ziel heeft voelen leven en die zich aangegord heeft, om het in andere zielen over te gieten, zich rekenschap moet gegeven hebben van alle wijzigingen in de taal der vroomheid van zijn tijd, welke het veld winnen van dit Evangelie na zich moest sleepen? Was hij dan dogmatisch aangelegd? Had hij zich geoefend in de ontleding van begrippen? Stelde hij belang daarin? Waarom zou hij niet van vergeving gesproken hebben? Hij zag, dat er veel kwaad op aarde is en dat het kwaad in de harten zijn wortel heeft, en hij noemde met zijne vrome landgenooten het kwaad zonde; dus het kwaad moest weg, door reiniging des harten, maar kan hij niet die reiniging des harten in verband hebben gebracht met een herstel van de verhouding tusschen den bekeerden zondaar en zijn God en voor dat herstel het eenige woord, dat tot zijne beschikking stond, het woord vergeving, gebruikt hebben? Ik zeg niet, dat het zoo is, maar alleen, dat het zoo zijn kan en dat er niets vreemds in zou schuilen, aangenomen dat mijne onderstelling gegrond is, indien Jezus, de prediker van den Hemelschen Vader, het woord vergeving, dat, nauwkeurig ontleed, op God niet toegepast kan worden, niet ontleed heeft en het, zonder bezwaar te gevoelen, gebruikte. Zeer zeker legt het Onze Vader den nadruk niet hierop, dat wij vergeving van God noodig hebben, maar hierop, dat hij, die van God vergeving afbidt en wrok tegen zijn medemensch blijft koesteren, Gods naam niet heiligt.

II.

Aarden vaten, alle Christenen, van het begin van onze jaartelling tot nu.

Een vriend zeide eenigen tijd geleden tot mij: »Men begint pas nu het Evangelie eenigszins te begrijpen." Dat is volmaakt waar.

Heeft men er niets van begrepen? Mijn vriend was niet dwaas genoeg dat te bedoelen; hij meende, naar ik geloof duidelijk te zien, dat men het altijd zeer gebrekkig begrepen heeft en dat men eerst in den tegenwoordigen tijd begonnen is zich van dat feit rekenschap te geven. Dit opstel heeft ten doel eene bijdrage te leveren tot het in het licht stellen van deze belangrijke zaak.

Hoe komt het, dat het Evangelie slecht begrepen is? Zeker niet, doordat het niet eenvoudig genoeg is. Ik geef mijzelf niet over aan den waan, alsof *ik* het volmaakt begrepen had, maar ik zou geen recht meenen te hebben deze regelen te schrijven, indien ik niet goede gronden meende te bezitten, om overtuigd te zijn, dat ik tot hen behoor, die het Evangelie beter begrijpen, dan men het in vroeger eeuwen deed; en dit moet ik zeggen, dat wat ik daarvan geloof gevat te hebben, de eenvoud zelf is: God spreekt tot ons; laat ons met onze gansche ziel, van dag tot dag beter, naar Zijne vaderlijke stem

leeren luisteren en ons geheele leven onder hare leiding stellen. Dat is ongetwijfeld onder het bereik van den ongeletterde evenzeer als van den hooggeleerde. Gewis, allerlei vragen kunnen en moeten zelfs gesteld worden naar aanleiding van dit Evangelie, vragen, op vele waarvan wij niet meer dan een voorloopig antwoord hebben; het individueel en gezamenlijk zoeken, het hoe langer hoe dieper ingewijd worden in ons eigen geestelijk zijn, in het begrijpen van onszelven, blijft en zal altoos blijven de taak der aardebewoners; maar de zaak, waarop het aankomt, is volkomen duidelijk: de leus van ons leven moet zijn: naar God leeren luisteren.

Waarom heeft men dit niet gevat? Waarom heeft men onder den naam van Christendom eene andere leus aan de menschen gegeven, namelijk: ontvlied den toekomstigen toorn?

Ik meen het te weten. De schrijver van het vierde Evangelie had dit feit reeds eenigszins opgemerkt, getuige zijne uitlating: »Het licht schijnt in de duisternis, en de duisternis heeft het licht niet begrepen" (I, 5); hij tracht het ook te verklaren en zegt: »Dit nu is het oordeel, dat het licht in de wereld gekomen is en de menschen de duisternis liever hebben gehad dan het licht; want hunne werken waren boos" (III, 19). Deze verklaring kan ons echter niet bevredigen. Zij moge tot op zekere hoogte rekenschap geven van de onwilligheid van een aantal menschen ten aanzien van de zaken des geestes (»een deel viel bij den weg, en de vogelen kwamen en aten het op"), zij verklaart volstrekt niet, waarom de geestelijke aard van het Evangelie door wezenlijk vrome en uiterst gewillige menschen vroeg en laat is miskend geworden. Met hoeveel eerbied zijn niet de woorden van Jezus, welke ons overgeleverd werden, gelezen; hoe is er niet over gepeinsd; neen, neen, niet omdat zij in het kwaad wilden volharden, hebben zoovele duizenden, die gelijk Maria niets liever wilden dan aan de voeten van Jezus te zitten, toch het Evangelie misverstaan.

Eveneens als ik het van de onmiddellijke discipelen van Jezus zeide, zeg ik het ook ten aanzien van de volgende geslachten: het kon niet anders, en wel om dezelfde reden. De bestaande theologie stond in den weg. Op bewonderenswaardige wijze heeft het Christendom de Romeinsch-Grieksche wereld veroverd, eerst voetje voor voetje, straks hoe langer hoe sneller; maar wat kon dit Christendom zijn? Eene algemeen heerschende bewustheid van de zuiver geestelijke betrekking, welke tusschen de menschen en God moet bestaan? eene algemeen heerschende behoefte, om God geestelijk te aanbidden, zoodat gansch het aardsch bestaan daardoor geheiligd zou worden? Hoe zou dat mogelijk zijn geweest? Dat konden de eerste verkondigers van het Evangelie niet in zijn eenvoud en zijne reinheid prediken, daar zij het niet in zijne reinheid en zijn eenvoud in zich opgenomen hadden. Wat van uit hunne kringen de wereld is ingegaan, was, wij hebben het gezien, de vrucht van Jezus' prediking, door hunne Joodsche geesten opgevangen.

Welnu, dit Evangelie, nog zoozeer gekoppeld aan en omhuld door Joodsche voorstellingen, deze verkondiging, welke reeds volstrekt niet helder de eigenlijke zaak voorhield, om welke het te doen moet wezen, is in den wijden akker van de toenmalige maatschappij gevallen en heeft zich daar vermengd met zeer veel van het erin bestaande. Het Christendom is geworden dat, wat heidensch gevormde geesten konden maken van de zaden, welke men begon onder hen uit te strooien. Het Christendom is geweest eene verwerking van het voor een groot deel Joodsche Evangelie onder den invloed van voorstellingen, die in de heidensche wereld inheemsch waren. Welk genie zou er geweest moeten zijn, om het wezenlijk nieuwe van oude vooroordeelen te onderscheiden, het levende aan te wijzen te midden van zoovele doode overblijfselen van eene vroegere wereld, welke men nog levend waande?

Als men deze dingen bedenkt, dan kan men begrijpen, dat het niet anders kon, of er moest eene Christelijke mythologie ontstaan. De Joodsche voorstelling van den Messias werd die van den Christus, een goddelijk wezen, op aarde gekomen. Men zal ook begrijpen, dat, naarmate een grooter aantal geletterden tot de Christelijke gemeenten toetraden, hunne Grieksche vorming hen ertoe bracht hoe langer hoe meer den godsdienst als eene soort philosophie te beschouwen, zoodat de leidslieden bevangen werden door den waan, dat de eenheid der Christenen moest zijn eenvormigheid van voorstellingen aangaande God en Zijne betrekking tot de wereld. Men beeldde zich in, dat er van het begin af eene »apostolische leer" was geweest, die gehandhaafd moest worden; het begrip van ketterij ontstond; men zag om naar een gezag, dat het laatste woord in de altoos wederkeerende twisten spreken zou, en van stap tot stap, van concilie tot concilie ontstond de Katholieke leer, eene vervorming van de oorspronkelijk Joodsche voorstellingen onder den invloed van den Griekschen geest: de erfzonde, de drieëenheid, de menschwording van den tweeden persoon der Triniteit, de voldoening door het bloed van Jezus Christus. Terwijl de voorgangers zich overgaven aan eindelooze bespiegelingen, ten eenenmale buiten het bereik der eenvoudigen, begreep het volk van die geheele leer niets, dan dat de wereld verdoemd was en dat wat men de Kerk begon te noemen, alleen in staat was een deel der menschheid te behouden; doen, wat de Kerk door hare woordvoerders voorschreef, werd dus de behoudenis; de vroomheid verkreeg meer en meer den vorm van het werktuiglijk volgen van gebruiken, gepaard aan een des te feller haat tegen de ketters, naarmate men minder begreep, waarom zij ketters moesten heeten en zelfs waarom de ketterij iets zoo verfoeilijks was. Zoo zag men te Alexandrië het gepeupel hartstochtelijk partij voor Alexander en Athanasius trekken in den twist over de natuur van den Zoon van God, ofschoon het in de verte niet in staat was eenig oordeel te hebben omtrent de argumenten, welke van weerszijden aangevoerd werden; en zoo is het gebleven en heeft die goede oude vrouw, beweert men,

toen Johannes Hus den marteldood leed, haar takkenbos aangesleept. Met de Christelijke mythologie, met de Christelijke leer, met de behoefte aan uitwendig gezag, met het Christelijk ritualisme en de sacramenten moest wel het priesterschap herleven; de eerste Christenen hadden het niet gekend en zij hadden verteld van het voorhangsel in den tempel, van boven tot beneden in tweeën gescheurd; maar het volk voelde zich niet in staat zonder middelaar Gods troon te naderen; de tijd kwam, dat men aan het middelaarschap der priesters niet genoeg had, en men bevolkte den hemel met heiligen, wier voorspraak men inriep.

Dit alles is zeer begrijpelijk en het zou volmaakt onredelijk zijn, zich eraan te ergeren; maar even onredelijk en tevens verderfelijk is het, het Christendom te beschouwen als een rechtstreeksch uitvloeisel van het Evangelie van Jezus. Het is een aarden vat voor den kostbaren schat.

Wat men misschien geneigd zou zijn te vragen, is: bevindt zich werkelijk de schat in dit, daaraan zoo onevenredig, omhulsel? Gewis, antwoord ik zonder aarzeling.

Zeker, het Katholicisme, de eenige vorm van Christendom, die na de tweede eeuw tot de zestiende bestaan heeft, is, wat zijn beginsel, zijn waren aard, aangaat, aan het Evangelie vreemd; het heeft met het Evangelie niets gemeen. Zijne leer is eene leer der behoudenis, niet der heiliging, eene leer der verzekering van de individueele menschen tegen de toekomst, niet der vestiging van het Godsrijk op aarde. Maar de Katholieken zijn niet allen uitsluitend Katholiek geweest; de zuurdeesem van het Evangelie is in velen van hen blijven doorwerken; harten, zoekende de gemeenschap met God en in die gemeenschap wezenlijke heiliging; gemoederen, vervuld met ijver, om die heiliging tot het gemeengoed van hunne broeders en zusters te maken en tot eene macht ter verbetering van de toestanden hier op aarde. — ja zeker, zij zijn er altijd geweest, tot grooten zegen van de maatschappij. Zijn zij zich altijd helder bewust geweest van wat in hun eigen binnenste omging? hebben zij de blijde boodschap onder juiste woorden weten te brengen? zijn hunne idealen onvermengd gebleven met bestanddeelen, daaraan vreemd? zijn zij in alle opzichten den rechten weg ingeslagen, om het goede, dat zij beoogden, te bevorderen? Hoe zou dat mogelijk geweest zijn? Zij waren immers allen Katholieken en hunne Katholieke denkwijze en gevoelswijze vermengde zich noodzakelijk met al het edele, dat in hunne gemoederen gistte. Die monniken, welke zich afwendden van eene wereld vol van leugen, bedrog, zinnelijkheid en zelfzucht, gevoelden zij niet, dat de vereering van God den mensch moet heiligen? Maar hunne Katholieke vorming maakte, dat zij bevreesd werden voor het heil van hunne eigen ziel en, door die vrees bevangen, er niet meer aan dachten, dat zij het zout der aarde moesten wezen. Door en door edele karakters wijst de geschiedenis aan in de rijen der monniken en nonnen, maar het goede, dat zij verricht hebben, zij

hebben zich daartoe kunnen aangorden alleen door eene, onbewuste, verloochening van hun eigen beginsel van afzondering. Zij hadden den schat en moesten hem aan anderen meedeelen, die zendelingen uit de Britsche eilanden, die op het vasteland een betrekkelijk licht en een begin van beschaving met eene bewonderenswaardige toewijding brachten; maar daarvoor moesten zij hunne kloosters verlaten; waar zij kwamen, stichtten zij wel is waar nieuwe kloosters, maar zij sloten zich daarin niet op; zij traden naar buiten, zij onderwezen de boeren, hunne nederzettingen werden het middelpunt van opdoemend maatschappelijk leven. Een Franciscus van Assisi werd monnik, dat is waar, en door hem ontstond eene nieuwe monnikenorde; maar zijne groote taak was prediken, niet zich om zijn eigen heil alleen bekommeren. Aarden vaten zij allen, maar tevens dragers van den kostbaren schat.

Ik noem maar voorbeelden; ik schilder niet den godsdienstigen en maatschappelijken toestand gedurende de onbetwiste heerschappij van het Katholicisme, dus tot aan de Hervorming. Veel, veel meer zou kunnen aangevoerd worden ten bewijze, dat ten allen tijde sedert de vestiging van het Christendom iets is gevoeld van de ware vereering van God en van haar invloed op het leven. De geschiedenis heeft twee zijden, eene donkere en eene lichte. Van de ééne zijde bezien, is zij verre van bemoedigend. Zij biedt aan een tafereel van geweld, onrecht, wreedheid, verdrukking, misbruik van macht, misdadigheid van allerlei aard, in eene bijna onafgebroken rij. Lange jaren geleden wilde ik opfrisschen, wat ik geleerd had van de lotgevallen van Frankrijk, en ik las eene vrij uitvoerige geschiedenis van dat land. Ik vergeet nooit den diep droevigen indruk, ik kan zeggen het gevoel van afkeer, waarmede ik het laatste deel sloot. Daar hebben wij, bij voorbeeld, de lange rij van koningen, die genoemd en in hun karakter en hunne daden beschreven waren; hoevelen van die hoogst invloedrijke personen bleken goede menschen geweest te zijn, gedreven door reine bedoelingen, vol van eerbied voor de eischen der zedelijkheid? Zij zijn spoedig geteld. Wat is de politiek, namelijk dat ervan, wat wij in de geschiedboeken te zien krijgen? Wie zal mij tegenspreken, als ik zeg, dat het iets akeligs is? En wat de schrijvers ons niet doen zien, is nog akeliger. Vraag naar de ware drijfveeren van de wijze lieden, verachters der domme menigte, die bestuursmaatregelen ontwerpen, partijen vormen en gebruiken, hunne werkelijke doeleinden onder schoonklinkende leuzen verbergen, booze hartstochten, omdat zij hun behulpzaam kunnen wezen, wakker roepen of aanmoedigen, de scheppers zijn van een dampkring van list, onwaarheid en bedrog, waaraan zij zoo gewoon raken, dat zijzelven gaan meenen, dat het natuurlijke, gezonde lucht is. Is dit oude geschiedenis? of is de wereld, waarin de menschenmenners zich bewegen, nu nog verpest met die booze lucht? Ziet men booswichten op den troon zitten en als goede vrienden behandeld worden door hen, op wie het oog van allen gericht is en die dus het voorbeeld van

beginselvastheid moesten geven? Is de »beschaafde wereld" van het einde der negentiende eeuw verontwaardigd geworden door het cynisme van den genialen politieken man, die openlijk verklaarde, dat zedelijke beginselen niet mede mogen spreken bij de regeling van de verhoudingen van volk tot volk, en die in zijne gewetenlooze geestigheid, toegejuicht door zeer velen, ook van hen, die zich Christenen noemen, uitriep: »Macht gaat boven recht! Zalig de bezittenden!" Dat zijn de groote mannen, voor wie monumenten worden opgericht en wier namen de bladzijden der geschiedboeken vullen. Het bloed van hunne broeders roept luide van den aardbodem ten hemel, maar hier op aarde hoort men het niet, en men laat hen begaan, en zij blijven de gebieders en de leidslieden, en men volgt ze en bewondert ze. Dat leert ons de ééne zijde der geschiedenis, welke aan deze afschuwelijke dingen toevoegt, dat zij over het algemeen goedgekeurd, aangemoedigd en in stand gehouden zijn en worden door de meest gezaghebbende vertegenwoordigers van den godsdienst. In welke kuiperijen en kronkelpaden der politiek ontmoet men niet soutanen en toga's, roode hoeden en baretten?

Maar dat is niet de eenige zijde van wat de geschiedenis ons te aanschouwen geeft. Naast zooveel bedroevends, als men zich afwendt van die eindelooze kuiperijen, alle uitloopende op groote en kleine slachtingen, waar de wezenlijke belangen der volkeren, ten koste van hun goud en hunne levens, opgeofferd worden aan de heerschzucht en den hoogmoed van enkele weinigen, is het hartverheffend, te letten op de vele teekenen, welke doen zien, dat het ideaal niet dood is. Telkens weer verheft het zich en vindt het tolken. De voorbeelden zijn voor het grijpen. Ik zie de edele gestalte van een Gregorius van Tours, zoo meesterlijk geteekend door A. Thierry in zijne *Récits mérovingiens*, van den bisschop, van den bijgeloovigen Katholiek, die toch weet, dat de God, dien de Christenen moeten aanbidden, een God van den vrede en van de liefde is, en daarom naar Parijs durft komen, ten einde het protest van de ware vroomheid te doen hooren tegen de gruwelen, waardoor de Merovingische vorsten en vorstinnen zich bezoedelen. Velen zijn er geweest, priesters en leeken, van die Katholieken met een echt Christelijk hart, velen, wier namen wij niet kennen, maar wier invloed zich van geslacht tot geslacht laat gevoelen, die dragers van den schat zijn geweest, zeker en wezenlijk, al was het in aarden vaten.

Ja, hartverheffend is het, te zien, hoe de betere tijden, al moet het zijn in zwoegen, lijden en tranen, langzaam voorbereid worden. Als het ideaal dood ware geweest, dan hadden de »Armen van Lyon" niet kunnen ontdekken, dat de bergrede degelijk geestelijk voedsel aanbood. Zij zijn in den ban gedaan, maar zij waren dragers van den schat; de beweging, door hen ontstaan, is door de machthebbenden gestuit, maar zij heeft diepe sporen achtergelaten en is volstrekt niet vruchteloos gebleven. Als het ideaal dood ware geweest, dan ware de noodkreet

niet hoe langer hoe luider in de veertiende en vijftiende eeuw gehoord: »Hervorming der Kerk in hoofd en leden!" Als het ideaal dood ware geweest, dan was de zestiende eeuw niet getuige geworden van de Hervorming. Dit alles, met zooveel, dat ik niet zeg, onderstelt, dat het Katholiek bijgeloof niet in staat is geweest uit alle gemoederen te doen verdwijnen de bewustheid, dat God aanbidden en het kwade haten onafscheidelijk met elkander verbonden zijn. In het aarden vat van het Katholicisme is de schat van het ware Evangelie bewaard gebleven.

Wat zal ik nu van het Protestantisme zeggen? Een loflied aanheffen, omdat hier de schat eindelijk vrijgemaakt is van zooveel, dat daaraan vreemd is? Een loflied, gaarne, want wat de zestiende eeuw ons te aanschouwen geeft, is werkelijk een grootsch schouwspel; maar niet een loflied, alsof alles gedaan was; hier is de schat aanwezig, maar toch besloten in een aarden vat. Ik hoop dat in een volgend artikel in het licht te stellen.

C. G. CHAVANNES.

„ROOMSCHE WOORDEN".

In haar *Gids*-artikel over de opvoeding van den onderwijzer zegt Mej. Kooistra (*De Gids*, Sept. 1902): »De wet schrijft hem voor: eerbied voor de godsdienstige begrippen van andersdenkenden. Hoe zal hij dien kunnen koesteren, wanneer hij er niets van weet? Hij kan het wel brengen tot de neutraliteit, die hem bewaart voor het branden zijner vingers, niet tot die hoogere onpartijdigheid, waardoor hij, ook als hij voor zichzelf een standpunt heeft gekozen, zich kan stellen op het standpunt van andersdenkenden in zijne omgeving, kan voelen wat hen moet kwetsen. Tot die onpartijdigheid hebben weinigen in onze samenleving het gebracht. Wat weet in 't algemeen een Protestant van wat een Katholiek heilig is, en omgekeerd?"

Inderdaad: gelijk het *bene distinguere* noodig is tot het *bened ocere* (juist onderscheiden voor het juiste onderwijzen), is het evenzeer noodzakelijk tot het rechte waardeeren.

Op de catechisatie — misschien moet ik zeggen: door sommige catecheten — wordt niet alleen de wordings- en ontwikkelingsgeschiedenis van Katholieke en Roomsch-Katholieke kerk besproken, maar worden ook hare leer en hare inrichting behandeld (juist daarin ligt eene groote verdienstelijkheid der leesboekjes van Dr. A. Bruining). Doch de tijdruimte is veel te gering voor eene grondige behandeling, gesteld al, dat er van eigenlijke behandeling sprake kan zijn bij den overvloed van stof, die de Bijbelsche geschiedenis benevens de kerkelijke geschiedenis, met name die der Hervorming, opleveren, gedurende één uur per week, menigwerf alleen tijdens de wintermaanden.

Tamelijk slecht toegerust komt dus de onderwijzer voor zijne klasse en in het algemeen de mensch op het groote schouwtooneel, waar eerbiediging der meeningen van andersdenkenden hem eveneens door wet en geweten wordt voorgeschreven. Volgaarne wordt deswege aanvaard elk hulpmiddel, dat kan bijdragen, om in die leemte te voorzien.

Als zoodanig wensch ik te beschouwen en aan te bevelen het boekje van den leeraar aan het Haagsche gymnasium A. W. Stellwagen, getiteld: *Roomsche woorden. Woorden en uitdrukkingen der Roomsche kerk verzameld en toegelicht* (te Groningen bij J. B. Wolters); aanstonds met eene hulde aan den schrijver, dat hij hier 't juiste woord *Roomsch*, d. w. z. Roomsch-Katholiek, gebruikt en niet zich schuldig maakt aan de

evenzeer taalkundige als geschiedkundige fout, om alleen laatstgenoemde benaming te bezigen.

Hem was 't in de eerste plaats te doen om de taal. De taal, zoo zegt hij, is de spiegel der gedachtenwereld van een volk. Zij weerkaatst, wat er omgaat in geest en gemoed der menschen. Haar woordenschat is de som van de denkbeelden en begrippen der spraakmakende gemeente. Zij getuigt van onze beroepen en bedrijven, van onze bezigheden en behoeften; evenzeer van onze geestelijke behoeften, gewaarwordingen en wenschen. Zij ook doet de woorden uit hunne oorspronkelijke opvatting in beeldspraak overgaan, om ze aldus te maken tot gemeengoed voor ieder. Zoo kan het gebeuren, dat de woorden blijven, ook als de reden van hun oorspronkelijk gebruik reeds lang is opgeheven. Dat alles is meermalen uitvoerig aangewezen ten opzichte van zeeleven en zeemansbedrijf, van handel en nijverheid, uit den kring van misdaden en straffen, maar evenzeer uit de wereld van weldoen en naastenliefde. Ook wat ons volk voor zijne taal aan den Bijbel heeft ontleend, is op verdienstelijke wijze door Laurillard en Zeeman in het licht gesteld.

Doch wij behooren eveneens de kerk binnen te gaan, er het oor te luisteren leggend en het oog den kost gevend; met name het kerkelijk leven vóór de Hervorming te bespieden, toen dat in het maatschappelijk en huiselijk leven zooveel meer te beteekenen had dan tegenwoordig en heel de samenleving in al hare uitingen van hare Roomsche opvoeding getuigde, waardoor zij een rijken schat van woorden en beeldspraak aan haar ontleende. Te weinig nog, meent Stellwagen, is aan dit punt de opmerkzaamheid gewijd, althans niet met de aandacht, die het verdiende, waarvan allerlei leemten, onnauwkeurigheden, zelfs dwaze verklaringen het gevolg zijn.

Gelijk men zich herinneren zal, werd door hem op dat feit gewezen in een lezenswaardig opstel in *De Gids* (Juli 1901) en de wenschelijkheid uitgesproken, dat de beteekenis der »Roomsche woorden" zou worden opgegeven, niet naar den weerzin, dien ze bij de Hervormde Christenen der zeventiende eeuw opwekten, maar naar den zin, dien de belijders der oude leer ermee verbinden. Hij heeft het niet bij critiseeren gelaten, maar zelf de hand aan het werk geslagen en nu, voor Roomsch en Onroomsch, aangewezen en verklaard, wat er in den taalschat van het Nederlandsch door de Roomsche kerk gekomen is en gehandhaafd werd, ook toen en sedert die kerk hare oppermacht in ons vaderland verloor.

Tegelijkertijd werden door hem de instellingen en godsdienstplechtigheden dier kerk min of meer uitvoerig behandeld en toegelicht, hetgeen inderdaad wenschelijk en noodzakelijk was tot goed verstand der Roomsche woorden en begrippen. En daardoor juist beantwoordt dit boekje tevens aan het doel, waarover in den aanvang van dit opstel is gesproken. Althans gedeeltelijk — want voor leerlingen blijft hoog noodig de leidende hand des onderwijzers, die opmerkzaam maakt:

1°. op het ontstaan van vorm en leerstuk, waarbij vooral de aandacht worde gevestigd op de blijvende godsdienstige waarheid, daarin neergelegd en uitgesproken;

2°. op de vervorming, ja, misvorming van dat uiterlijk gewaad, die eene hervorming noodzakelijk maakt, opdat het kleed den heiligen inhoud meer waardig worde;

3°. op de Protestantsche beginselen, die dezelfde godsdienstige waarheid beter tot haar recht trachten te doen komen.

Iets dergelijks is ook vroeger verricht; maar desniettemin bleef, gelijk ik mij herinner, Prof. Jongeneel verlangend vragen naar een populair werkje, dat in duidelijken en aantrekkelijken vorm, in den geest der objectiviteit, Rome's kerkgebruiken deed kennen en in hunne beteekenis verstaan.

Onder de meer dan honderd tractaatjes, door de *Evangelische Maatschappij* in de eerste jaren van haar bestaan uitgegeven, behooren verscheidene, die »eenige bijzonderheden omtrent de leer en de gebruiken der Roomsche kerk in schetsen en samenspraken" geven (gelijk de titel luidt van een boekje, dat eene verzameling dier tractaatjes bevat). Zeer verdienstelijke geschriftjes, vooral in een tijd, toen die vorm van samenspraken zeer gezocht was. Maar zij maken geene aanspraak op volledigheid en deze wordt juist gewenscht.

Dat een voortreffelijk werk is verricht door den Gorkumschen predikant Snijder, toen hij »Rome's voornaamste leerstellingen en bedoelingen voor den Protestant toegelicht" heeft, bewijst de herdruk van dit werk. Hij bestemde het tot leidraad bij het godsdienstonderwijs en gaf het den ouden vorm van vragenboek. Of dat inderdaad, naar zijne meening, een »beproefde" vorm mag heeten, is nog de quaestie; althans wordt het hoogst twijfelachtig, waar de antwoorden in lengte die van den Heidelbergschen catechismus soms tienvoudig te boven gaan. Voorts wordt door hem, en wel van oud-Protestantsch standpunt, critiek geoefend; ongetwijfeld voor de meeste gebruikers noodig, toch niet door allen gewenscht op deze wijze.

Ook deed eenige jaren geleden zijne intree in de wereld *Het kind van Rome*, welk boekje ten doel had »kijkjes in de Roomsche kerk" te schenken. Hoe scherp deze kiekjes ook genomen waren, toch was hier dit epitheton niet, als voor de photographie, eene deugd, niet alleen omdat daardoor de objectiviteit schade leed, maar omdat de toon zelfs van scherpte oversloeg tot ruwheid of gewilde aardigheid.

In vorm laat Stellwagen's boekje weinig of niets te wenschen over. Aangaande den inhoud ga ik thans nader iets meedeelen.

Van blijvende beteekenis is het oude beeld, op de Roomsche kerk toegepast: de ark, drijvende te midden van het eentonige watervlak, waarin de dienaren der zonde en de ongeloovigen verzwolgen worden. Alleen binnen de wanden der kerk is behoud. Alles komt aan — om

een woord van Rauwenhoff te gebruiken — op hetgeen de kerk door de geestelijkheid doet. De eigen werkzaamheid der leeken verliest daarbij hare waarde. De kerk leert de waarheid; de leek moet, wat zij hem leert, eenvoudig aannemen. De kerk spreekt de absolutie uit en geeft het heilig sacrament; daardoor zijn de zonden vergeven, onafhankelijk van de gezindheid des harten bij den leek. De kerk schrijft den leek diens plichten voor; hij moet ze volbrengen, liefst met instemming van zijn geweten, maar kan dat niet, volbrengen moet hij ze evenzeer. De kerk sluit den band des huwelijks; en al zijn de echtgenooten later elkander tot zulk eene kwelling geworden, dat eene scheiding in hun waarachtig belang zou zijn, het baat niet: het huwelijk was het werk der kerk en dat kan niet verbroken worden. De kerk geeft het laatste oliesel, later de zielmissen en brengt zoo iemand in den hemel door hetgeen *zij* doet, niet om hetgeen *hij* is geweest. Van de wieg tot het graf betoont zij zich de zorgzame moeder, die maakt, dat geen harer kuikens van onder de vleugelen ontsnapt. Stellwagen's eerste hoofdstuk is dan ook getiteld: »Onder de leiding der H. Kerk".

Vervolgens brengt hij ons »in de kerk", die wij met hem doorwandelen, om daarna eerbiedig stil te staan »in de H. Mis". Ten slotte leidt hij ons een »klooster" binnen, en wel dat »der Benedictijnen". Zeker is de keuze niet ongelukkig; want voor den H. Benedictus gevoelt de Protestant eerbied, althans voor dien ernstigen Nursiaan, dien de loszinnige levenswandel van de geleerden dier dagen uit de hoogeschool naar het klooster dreef en die alle door zijn toedoen in het leven geroepen kloosters aan gestrenge regels onderwierp (*). Niet alleen vormden de Benedictijnen de eerste wèlingerichte orde in het Westen, maar de regels van hun stichter werkten tot hervorming van andere kloosterorden mee. Al verbasterde ook deze orde in den loop der tijden, de naam behield een goeden klank door den geest van arbeidzaamheid, den zin voor wetenschap en beschaving, die van haar zijn uitgegaan.

Wij nemen een kijkje in het klooster en werpen een blik op de dagelijksche verrichtingen der broeders, van den novice tot den abt; alleen niet hebben wij hen bezig gezien met het vervaardigen van de zeer geurige likeur. Toch was ons dat niet ongevallig geweest; want hoe vriendelijk ook moge zijn de voorstelling van het klooster als de veilige haven na de stormen des levens, als de stille wijkplaats na pijnlijke levenservaringen, als de half geopende poort des hemels — de keerzijde is daarbij in duister gehuld. Die keerzij vertoont juist de eigen industrie; niet alleen fabrikanten van eigen kleedingstukken en levensmiddelen maar ook leveranciers worden vele kloosterbroeders, liefst van bieren en likeuren. Daar zij de werkkracht gratis hebben en geene belasting drukt op hun bedrijf, kunnen zij goedkooper dan anderen leveren. En nu laten wij nog geene andere bedenkingen gelden, daar de schrijver zich bepaalde bij de Benedictijnen. Had hij ons een klooster in het

(*) Deze zijn te vinden o. a. in Herzog's *Real-Encyclopaedie* i. v.

algemeen binnengevoerd, wij zouden er de kloosterlingen, zoowel mannelijke als vrouwelijke, gezien hebben voor de klasse van leerlingen, onderricht gevende, of aan de kribben van kranken, verplegende en verzorgende, maar bij alles de kerkelijke verplichtingen op den voorgrond stellende en door het kerkelijk geweten gedrongen tot proselietenmakerij. Of hij had ons te aanschouwen gegeven kloosterlingen, als rechte geuzen met den bedelnap rondgaande. Bovendien zou dan ter sprake moeten zijn gebracht de groote invloed, in het belang der propaganda geoefend, en de groote macht door de bezittingen in de doode hand; al wordt hiermede niet beweerd, dat in dit opzicht eene uitzondering maken de Benedictijnen, in wier klooster de heer Stellwagen ons binnenleidde.

Zoo verkrijgen wij een tamelijk volledig overzicht van de gebruiken in de Roomsche kerk en de verplichtingen, aan den getrouwen zoon, de gehoorzame dochter dier kerk opgelegd. Zoo heeft de schrijver tevens zich den weg gebaand tot de »verklarende woordenlijst", die het grootste gedeelte van zijn boekje beslaat; natuurlijk, want om deze was het hem te doen.

In alphabetische volgorde komen hier de woorden voor, in onze taal uit het Roomsch-Katholieke taaleigen overgenomen, en daarnevens tal van Latijnsche woorden, die wel niet het burgerrecht hebben verkregen in de gewone omgangstaal, maar welke men, te midden eener gemengde bevolking levende, uit den mond van geestelijken en leeken kan opvangen en waarvan de verklaring hier dus zeer op hare plaats is. De korte toelichting vindt, zoover noodig, in de eerste hoofdstukken breeder omschrijving.

Vooraf gaat nog een hoofdstuk over »Roomsche woorden in de omgangstaal", om te wijzen op den invloed van de eerste op de laatste, en ten voorbeeld aangehaald worden uitdrukkingen, die wij wederom aantreffen in de woordenlijst (hoewel niet alle; de reden van die uitzondering is niet duidelijk). Bovendien zijn er opgenomen woorden, die wel in de geheele oeconomie van het boek niet misplaatst zijn, maar welker oorsprong dieper ligt dan in den bodem der kerktaal en die dus eigenlijk niet behoefden te worden vermeld.

In dat hoofdstuk wordt *de klerk* genoemd, thans algemeen bekende naam voor schrijver maar oudtijds meer beperkt, toen alleen de clerus (de geestelijkheid) tot den geletterden stand behoorde (waarom niet evengoed als den oorsprong van het woord *clerus* = *erfdeel*, t. w. des Heeren, dien van leeken *[laos, het volk]* verklaard?); daar de aandacht gevestigd op *des duivels advocaat*, die ambtshalve pleiter is tegen eene heiligenverklaring; daar ons herinnerd, wat wij in een *amerijtje* kunnen doen, in de korte tijdsruimte, welke noodig is, om een Ave Maria te bidden, — eene uitdrukking, die van even weinig eerbied getuigt van de zijde dergenen, die *van het houtje* zijn, als deze laatste getuigenis aflegt van ware verdraagzaamheid. Ook achten wij het niet onjuist, wanneer ons als echte kerkwoorden voorgesteld worden: *opbiechten*,

in pontifikaal zijn, een meisje naar het altaar voeren. Maar vele andere woorden zou ik liever Katholiek dan Roomsch noemen, terwijl de verklaring dikwerf tamelijk overbodig is. Is dat niet het geval met de geheel ingeburgerde woorden: *pijn, zegen, zonde, doemen, creatuur*? Zou men zonder verklaring niet aanstonds de zwijgende vraag van het *kerkezakje* begrijpen en het niet verstaan, wanneer eene jonge moeder haar *kerkgang* doet? Alleen de daarbij gebruikelijke waskaars in de hand der Roomsche kraamvrouw vereischte inderdaad meedeeling. Moest er wezenlijk ook de *hemeldragonder* bij? En wanneer de schrijver gaat verklaren woorden als *paradijs, aartsvader, engel, duivel, Judas, Christus* (met de Germaansche *k*, niet met *g* uit te spreken, alsof men wilde doen hooren, dat men Grieksch kent!), dan komt hij op een gebied, dat der *Bijbelsche* woorden en uitdrukkingen, hetwelk voor groote uitbreiding vatbaar is, maar hier mocht worden voorbijgegaan (*).

Iets anders is het geval met de woorden uit den »schouwenden tijd"; Prof. Moll geeft aan het slot van het tweede deel van zijn *Johannes Brugman* eene geheele lijst van zegswijzen uit het gebied der devoten. In het hedendaagsche taaleigen bleven slechts zeer, zeer weinige nog van kracht. Wel kent ieder mensch de »aanvechting des duivels" en gevoelt, hoe noodig daartegenover is, om »God minnelijk aan te kleven", opdat zijn leven een »innig" leven worde en hij »kalm en gelaten" moge sterven, maar taal des dagelijkschen levens zijn zelfs deze uitdrukkingen niet; al de andere zijn, behoudens het gebruik in bepaalde kringen wellicht, met het schouwen zelf verdwenen.

Dat is niet het geval met woorden en zegswijzen, aan de Roomsche kerktaal ontleend; veel daarvan bleef in Protestantsche kringen hangen, al denkt men nauwelijks meer aan den oorsprong, gesteld, dat men ermee bekend is. *Sic transit gloria mundi.* Hadt ge gedacht, dat deze schier tot gemeenplaats geworden spreuk insgelijks op Roomschen bodem was gegroeid? Na zijne kroning (gelijk de plechtigheid der inwijding van een paus nog wordt genoemd, als gold het een souverein) wordt de H. Vader (hier dus met nog veel hooger titel aangeduid!) in de kerk gehuldigd; daarna trekt de geheele stoet in processie rond, terwijl vóór den paus eenig vlas wordt verbrand onder het uitspreken van de woorden: »Heilige Vader! aldus vergaat de heerlijkheid der wereld!" Daarop wordt door den opperpriester aan het altaar zijn confiteor (schuldbelijdenis) gebeden.

Laat ons thans de woordenlijst, de hoofdzaak van Stellwagen's geschrift, met de pen in de hand doorloopen, eenige kantteekeningen makende, aanvullingen gevende, drukfouten verbeterende. Van critiek op zijne verklaring der speciaal Roomsche woorden onthouden wij ons, daar wij ons gaarne laten leiden door het gezag van den schrijver. Ook denken wij er natuurlijk niet aan thans het gebied van het leerstellig verschil te betreden, veel minder te gaan polemiseeren.

(*) Laat mij hiervoor mogen verwijzen naar mijne *Namen en spreekwijzen, aan den bijbel ontleend.* — Deventer, A. E. Kluwer.

A. a. C. Anno ante Christus, lees: Christum.

A. C. n. Ante Christus, lees: Christum; en vertaal niet: in het jaar vóór Christus' geboorte, maar: vóór Christus' geboorte.

Anno santo, jubeljaar. Niet overbodig eene kleine toelichting: bij de oude Israëlieten om de vijftig jaren; in de kerk door Bonifacius VIII ingesteld.

Aflaatkraam, „scheldwoord der tegenstanders om den zoogenaamden aflaathandel te veroordeelen". Dat „zoogenaamd" is overbodig; bekend genoeg is de aflaathandel van de 16de eeuw, door het Trentsche concilie zelf veroordeeld.

Agapen, te recht verklaard als „gemeenschappelijke liefdemaaltijden der eerste Christenen". Maar wat beteekent: „vóór zij ter H. Communie gingen"? Beter ware: „gemeenschappelijke liefdemaaltijden, eer nog sprake was van eene H. Communie".

Alleenzaligmakend „wil niet zeggen, dat een niet-Roomsche niet kan zalig worden". De natuur gaat boven de leer, gelijk eene discussie, gevoerd in *De Hervorming* d. j., kan doen zien.

Andersdenkenden, zij, die niet Katholiek, lees: Roomsch, zijn.

Anna. Hierbij verwijzen naar *Sint Anna*.

Ascetisme, van askein; dit was echter reeds verklaard bij *asceet*.

Augustijnen. Het jaartal kan iets later dan 't hier genoemde gesteld worden, evenals de Benedictijnenorde.

Aureool. „Het woord is ook buiten de kerk in gebruik gekomen." Maar dat geldt immers van tal van woorden en uitdrukkingen, die hier worden vermeld?

Auto-da-fé, het kettergericht, was nog niet gelijk met „herroeping der dwaling".

Barrevoeter. Niet alleen de hier genoemde Karmelieten zijn barrevoeters, ook vele leden der Kapucijnenorde.

Bekoring. Waarom kwam dit woord in plaats van het Protestantsche „verzoeking", zooals in den grondtekst staat? De Vulgaat heeft ook *tentatio*.

Biechtgeheim. Het verhaal van Nepomuk te Praag is eene geschiedkundig niet voldoende gestaafde overlevering.

Bisschopshoed. Dezen verkrijgen is bisschop worden. Toch behoort de hoed niet tot de bijzondere kleeding van den bisschop. Wel speelde hij vroeger bij koop of vrijlating van slaven eene rol; en het jus pilei was bij academische promoties een bekend recht. Iets anders is de mijter. Dit artikel te vereenigen met dat over *Bisschopsmuts*.

Boetvaardige. De „antonomasia" (waarom niet naamwisseling?) van „boetvaardige zondares" en Maria Magdalena is ongegrond. Luc. 7 staat geen naam.

Boetvaardigheid. In de vertaling van Luc. 15 : 7 staat „boetvaardigheid" voor „bekeering".

Breve en *breviarium*. Hierbij kon de afleiding zijn vermeld; van *breve* = kort; kort schrijven; beknopt overzicht.

Canoniek. Hierbij de tegenstelling: *apocrief*.

Carnaval. „Het woord is uit het Italiaansch." De afleiding (carno: vleesch en vale: vaarwel) had vermeld moeten worden.

Christus. Ook afgeleid van 't reeds genoemde Grieksche werkwoord, dat *zalven* beteekent; messias, gezalfde, koning.

Cleresie. Ten onrechte worden de Oud-Roomschen vereenzelvigd met de Jansenisten. De aanhangers van Jansenius, bisschop van Yperen, gest. 1638, vormen geene sekte of kerkgenootschap.

Clerus, met verwijzing naar 't artikel *geestelijkheid* om de naamsafleiding.

Collatie, een avondmaal in de Vasten; om verwarring te voorkomen, beter: een avondeten. Vgl. Seipgens, *De collatie van meneer pastoor*.

Corporale, in den Ambrosiaanschen ritus *syndon*. Dit „Ambr. ritus" had de kleine toelichting noodig, dat oorspronkelijk elke kerk hare eigen inrichting had van den dienst, eer hetzelfde missaal algemeen werd ingevoerd, en men te Milaan die van Bisschop Ambrosius, den leermeester van Augustinus, volgde.

Crypta. Hierbij het Nederlandsche woord *krocht*.

Diaken. Hierbij de afleiding van *diakonos*, dienaar. Nog in *diakoon*, naam van ziekenverpleger.

Discipelen. Jezus meestbeminde; lees: Jezus', enz.

Dominicanerorde, 1512, lees: 1215.

Duivel; „brieschende leeuw" moet zijn „brullende"; brieschen is het geluid van een paard.

Eleëmosynae, het Grieksche *barmhartigheid* (en vandaar de afleiding *aalmoes*).

St. Elisabeth, „een naam veelvuldig in de kerk in gebruik". Gewenscht is daarom geschiedkundige toelichting.

Eucharistie; eigenlijk: dankbaarheid; hierbij iets over eucharistisch congres.

Farizeër. Bij de Israëlieten had deze naam, die *afgescheidene* beteekent, geene ongunstige beteekenis. De Farizeërs hielden de nationale eer en verwachtingen hoog.

Gallicaansch. Is het niet boud gesproken, vooral in een tijd, nu de Los-van-Rome-beweging zich krachtig laat gelden, dat aan het Onroomsche streven, hetwelk onafhankelijkheid wil van Rome, sinds 1871 een einde is gemaakt?

Geesel. Hierbij verwijzing naar het optreden der Flagellanten in de veertiende eeuw.

Gelooven, „voor waar houden op gezag van anderen". De H. Paulus had eene andere opvatting van geloof.

Gerfkamer. Nog in Gelderland en Overijsel, althans in Protestantsche kringen, in gebruik.

Geus. Hierbij de geschiedkundige oorsprong van dien naam.

Goël, oorspronkelijk de *losser*, volgens de Israëlietische wet.

Goede Vrijdag. Iets uitvoeriger over de gebruiken op Goeden Vrijdag (de rouw door het dooven of verwijderen van de Godslamp, de crucifixen in paars omhulsel en wat dies meer zij).

Grieksch-Roomschen. De voor de meesten hunner juistere naam is Grieksch-Katholieken, daar juist in de afscheiding van de Oostersche kerk van den bisschop van Rome de oorsprong is gelegen van de beide kerken.

Hagiografisch. Hagiadzein, lees: hagiazein. Evengoed worde het tweede woord in deze samenstelling vermeld: *graphein*, schrijven. Naam ook voor de *Geschriften* in den Joodschen Bijbel.

Heilig. De „eigenaardige beteekenis" van dit woord is deze: heilig beteekent afgezonderd (van het alledaagsche en lage).

Hellevaart. Volgens de oorspronkelijke beteekenis: neerdaling van Jezus' ziel in den sjeool, de onderwereld.

I. N. R. I. Jezus Rex, etc.; lees: Jesus Rex, etc.

Kapucyn. Zoogenoemd naar hunne capuze, kap. Ook hier zijn „geschoeide" en „ongeschoeide".

Kannunik. Hierbij verwijzing naar canon; de aan een zelfden regel onderworpen geestelijken.

Karmeliet. Reeds onder *Carmeliet* vermeld.

Katholiek beteekent: algemeen, d. w. z. algemeen Christelijk; niet eensluidend met Roomsch.

Ketter. Hier, gelijk bl. 88, is de objectiviteit uit het oog verloren. Bovendien: waarom kan ook de beteekenis niet zijn: die zich *zuiver* wilde houden van de afdwalingen der leer en de verkeerdheden in de kerk?

Klooster, van *claustrum* = slot. Vandaar ook de naam *slotzuster* voor nonnen, die niet meer buiten het klooster komen.

Koster. Volgens Prof. De Vries niet van custos; in de middeleeuwen heette deze persoon costurarius, van costura = kleine, dagelijksche onkosten; de persoon, die daarover het toezicht had, heette koster. In het Fransch matrillier, naar het boek, waarin namen, enz. door hem werden opgeschreven, het matriculum.

Kruisberg. Calvariënberg (van *calvaria*, schedel). Hierbij: eene hoogte met kapel en drietal kruisen, waarheen men ter bedevaart gaat.

Kruisboom. Volgens eene andere legende was het kruis van Jezus samengesteld: de voet uit ceder, het midden uit cypres, de armen uit palmhout, de top uit olijvenhout. Zij spreekt van smart, opgerezen uit majesteit, geklommen tot zegepraal, bekroond met het brengen van vrede.

Lateraan. Voor „het Lateraansch Concilie" lees: de Lateraansche Concilies.

Lichtmis. Ter herinnering nog, dat de wijding van kaarsen op dien dag heenwijst naar een ouderen oorsprong dan Maria's tempelbezoek, nl. het lichtenfeest (de Joodsche chanukkadagen, later herdenking van de herwijding des tempels door Judas den Maccabeër; het heidensch zonnefeest).

Martelaren. Volgens ons taaleigen zou martelaar zijn de beul zelf; afgeleid van 't Grieksche *martyr*, getuige.

Michiel. Deze in 't spraakgebruik bekende heilige verdiende eene korte levensbeschrijving.

Minderbroeders, 1229, lees: 1226.

Mis. Hierbij nog eenige verklaringen; b.v.: de priester, van het altaar komende tot den laagsten trap en zijne schuld belijdende, beteekent den val van Adam; het boek, van de eene zijde naar de andere gedragen, beteekent het Evangelie, gebracht van de Joden naar de heidenen, enz.

Miserere. Uit Psalm 51, niet 50.

Missie. „Vóór 1853 was Nederland een missieland." Maar aan de na dien tijd opgetreden kerkvoogden is toch opgedragen verslag te blijven doen aan de Congregatie *tot voortplanting van het geloof.* En hoe weinig van zelfstandigheid sprake is, bleek bij de bisschopskeuze te Haarlem in dit jaar.

Monnikenwerk. Dit is niet minachtend bedoeld. Hoe verdienstelijk het werk der monniken was als afschrijvers van boeken, sinds de uitvinding van de boekdrukkunst zou het inderdaad onnutte arbeid zijn. Aan zulk werk is voornamelijk gedacht.

Nazareër, juister: Nazarener.

Nestorius. Daar ook *Monophysiet* is verklaard, ware goed te vermelden de gevoelens van dezen bisschop, die de twee naturen van Christus scherp onderscheidde en bezwaar maakte tegen den naam „Moeder Gods".

Offer. Dit woord is in het spraakgebruik bekend geweest, vóórdat de kerk het gebruikte.

Oliesel. Ter verklaring wijzen op Marc. 6 : 13 en Jac. 5 : 14, 15, waar van olie als uitwendig geneesmiddel sprake is.

Oremus. Waarom kreeg deze uitdrukking de beteekenis van twist hebben?

Paap is niet altijd een scheldwoord. Oorspronkelijk beteekende het *priester*, van *papas* = vader, waarvan ook *paus*.

Paus, regel 15 v. o., lees: verkondig.

Pauskeuze. Niet voldaan over het hier geschrevene, deed de heer Stellwagen afzonderlijk het licht zien eene bewerking van een geschrift van Dr. H. J. Wurm, althans van het gedeelte, dat over dit onderwerp handelt.

Pekelzonde. Hierbij ware niet overbodig de herinnering, dat dit woord niets met *pekel* heeft te maken, maar afgeleid is van *peccatillum*, d. i. *klein vergrijp*.

Pilatus. „Van Pontius naar Pilatus" is eene gewone maar toch zeer zonderlinge spreekwijze, uit de zucht naar alliteratie ontstaan.

Profundis. Psalm 33, lees: 130.

Refectorium. Evenzeer had vermeld moeten zijn *dormitorium*, waarvan *danter* (als refter of reefter van refectorium), *slaapzaal*.

Rozenkrans. Oorsprong van den naam te verklaren.

S. D. G. Hierbij te voegen: *Soli Deo Gratia*.

Sabbat. In de Tien Geboden wordt de Zaterdag bedoeld: „Zes dagen zult gij arbeiden en den zevenden rusten." Onder de Christenen werd de eerste dag als herdenkingsdag van Jezus' opstanding gevierd, eerst naast, toen in plaats van den Zaterdag.

Sacrament beteekent *eed* (van de Romeinsche soldaten op het vaandel), later toegepast op de godsdienstige plechtigheden, waarmee die eed vergezeld ging, alleen voor betrokken personen toegankelijk; vandaar de naam voor kerkelijke plechtigheden. Noemt de heer Stellwagen het „een *door Christus* ingesteld teeken", hij zal dat moeilijk van alle sacramenten kunnen aantoonen.

Sacramentsdag, ingesteld in 1264 door Paus Urbanus IV.

Scapulier. Ook de naam van een deel der priesterkleeding. Het scapulier wordt als een talisman vereerd.

Schiermonniken. Nadere verklaring van deze benaming, ook in verband met het eiland, naar hun klooster genoemd, is even gewenscht als van:

Schietgebedje. Waarom heet aldus een „zeer kort gebed" in nood en angst?

Schismatieken. Niet de scheurmaker doch de ketter onttrekt zich aan het gezag van de kerk. De eerste wijkt wel van de orde af maar *in* de kerk.

Secretaria, bl. 204, lees: secretaris.

Septuaginta. De naam van de Grieksche vertaling van het O. V., daar deze door 70 overzetters heet te zijn vervaardigd.

Sinterklaas, d. i. Sint Heer Klaas.

Sleutels. Hierbij ter vertaling Matth. XVI : 19.

Stigma. Waarom hierbij niet Franciscus van Assisi genoemd?

Suisse. Waarom zulk een deurwachter een *Zwitser* heet, zullen sommigen vragen, die niet bekend zijn met de diensten, vroeger door Zwitsers aan buitenlandsche vorsten bewezen.

Testament. Door onjuiste vertaling van het Grieksche woord in gebruik geraakt voor *verbond*, met welken naam de Israëlieten hunne betrekking tot hun God Jahwe (Jehova) aanduidden.

Tonsuur. De bedoeling van de tonsuur is de onderdanigheid, daar oudtijds de slaven werden kaalgeschoren. Bij het ontmoeten van een meerdere moesten zij het hoofd ontblooten, om te doen zien, wie zij waren; onze wijze van groeten is dus zeer onderdanig.

Uittocht. Dit woord is eene vertolking van Exodus, niet van Paschen, al herdenken de Israëlieten op het Paaschfeest hun uittocht uit Egypte in 1320 v. C.

(*Apostolische*) *Vaders*, „kerkelijke schrijvers, die nog ten tijde" — lees: onmiddellijk na — „de Apostelen geleefd hebben". Na hen komen de kerkvaders.

Vasten. Oorspronkelijk beteekende dit: een kerkelijk gebod *vasthouden*, dan bepaald het gebod der onthouding.

Vicariaat. Hier is sprake van het concordaat en onze Regeering. Dat is natuurlijk een anachronisme.

Voetwassching. Ook door den Paus en den Keizer van Oostenrijk verricht.

Witte (Donderdag). Het *wit* is wellicht afgeleid van de gewoonte der aanstaande doopelingen of candidaten voor de kerk (candidus = wit), om in witte kleederen ter kerk te komen, evenals Romeinsche jongelieden, die naar eene staatsbetrekking dongen, die droegen.

Xerophagiën, letterlijk: eten van droge spijzen, alleen in de eerste tijden der kerk.

Zaligspreking. Aan de heiligverklaring moet altijd de zaligspreking (niet te verwarren met die van Mattheüs V) voorafgaan. De zaligverklaarden hebben aanspraak op de vereering der geloovigen. Dit ter aanvulling.

Zalving. Hiermede wordt immers hetzelfde bedoeld als oliesel en vormsel? Dan ware goed dat te vermelden.

Zegenen, d. i. biddend een kruis over iemand maken. Afleiding van signare: het teeken (des kruises) maken.

Zeereerwaarde. Titel van een pastoor. Maar aangesproken wordt deze als Eerwaarde.

's-Hertogenbosch, 1903. J. HERDERSCHEE.

MEVROUW ONGENAAKBAAR,

DOOR

H. G. ROODHUYZEN.

XX.

Van het bezoek, dat Wolfgang zich voorgenomen had bij Mevrouw Dermass af te leggen, kwam niets; dat lag vooreerst aan de drukke bezigheden, die den dag na Kaatje's eerste kapitaalsaflossing de hinderpaal waren; dan aan hetgeen nu verhaald moet worden.

Den tweeden dag had Wolfgang zijne zaken zoo geregeld, dat hij zich op een voegzaam uur naar de Stadhouderskade begeven kon, maar om elf uur bracht de kantoorknecht hem een naamkaartje met het bericht, dat de dame, die hem dat kaartje gegeven had, in een huurrijtuig, eene vigilante, wachtte. Wolfgang las: »Mevrouw de weduwe Dermass". Daar had hij niet aan gedacht, dat hij zich bij zijn voorgenomen bezoek ten opzichte van Steenmuller aan een heet vuur zou blootstellen! En hoezeer zou nu misschien die ellendige historie van Steenmuller de voorgenomen beslissing vertragen! Maar 't was ook mogelijk, dat de beslissing nu reeds naderde, want: »Niemand ter wereld zou op zijn directeursbesluit invloed uitoefenen."

»Verzoek Mevrouw binnen te komen," beval hij. Toen hij alleen was, mompelde hij tamelijk luid:

— Nu moet het blijken, of ik tegen mooie vrouwenoogen en tegen eene verleidelijke stem bestand ben! 't Harnas aan, directeur van de Borneosche!"

Daar klonk de verleidelijke stem:

— Mag ik wel zoo vrij zijn den heer directeur een onderhoud te verzoeken?"

Wolfgang stond bij de deur, om haar te ontvangen; hijzelf bood haar een stoel aan.

— Mevrouw!" zei hij, »zulk bezoek ziet dit kantoor zelden. Mag ik de reden vragen, waarom u de moeite neemt . . .?"

— Wel!" zei ze ongedwongen en schalk, »als ik u eene audiëntie moet vragen, voegt dat hier het best, al is het misschien een beetje vreemd."

— U weet," zei Wolfgang, terwijl hij ging zitten, nadat zij plaats

genomen had, »één woord van u was voldoende geweest, om u die moeite te sparen. En eene audiëntie?! . . . Mevrouw is meer gewoon audiëntie te verleenen dan te vragen."

Wat zag zij er bevallig uit!

— Daar zou ik ditmaal weinig recht op gehad hebben, want ik heb een verzoek te doen: ik kom, als u 't vergunt, in het belang van Steenmuller . . ."

— Ik vermoedde dat, Mevrouw! zoodra ik uw naam las. 'k Hoop, dat ik u niet al te zeer teleur zal stellen . . . Ik heb Mevrouw Dermass leeren kennen als eene dame met veel gezond verstand; ik hoop, dat u dat gebruiken zult bij de beoordeeling van de handelwijs, waartoe plicht mij aanzet."

— Is hij misdadig?" vroeg zij op een toon, die zeggen wilde: »Bewijs mij eens, dat hij misdadig is." Toch was er geene uitdaging in; eer een: »Je gevoelt zelf wel, dat hij niet misdadig is."

— Misdadig," antwoordde Wolfgang, »is een hard woord. Hij heeft verkeerd gehandeld door weekhartigheid. Om hem misdadig te noemen, daartoe heb ik gelukkig geene aanleiding, en dan . . . zou u ook niet hier gekomen zijn."

— Stellig niet!" viel zij hem beslist in de rede.

— Hij heeft," dus ging Wolfgang voort, »zijne positie hier maar bedorven . . . Ik betreur dat genoeg, om hem, zooveel ik vermag, behulpzaam te zijn, om elders geplaatst te worden."

— Mijnheer Wolfgang! mijne zuster zit in zak en asch!"

Dat kwam uit het hart: 't was blijkbaar aan den toon, waarop het gezegd werd. Daardoor was het een aanval op zijn hart. En dat het hart zich bij hem liet gelden, was mede hoorbaar, toen hij begon:

— Ik betreur dat innig, Mevrouw! Op Sparrenheuvel heb ik Mejuffrouw uwe zuster leeren kennen als eene zeer beminnelijke jongedame, die . . ."

Ja, juist hier drong zijn hart hem de gelegenheid aan te grijpen, om haar te doen weten, wat hij hoog in het vrouwelijk geslacht waardeerde.

» . . . met eene gelukkige onbewustheid van hare gaven . . . Als het maar mogelijk was . . ."

Er kwam aarzeling in zijn spreken.

» . . . zou ik . . . om harentwille zoeken te schipperen met mijn plicht . . . Maar schipperen . . ."

O! Dat verafschuwde woord maakte hem in eens weder tot een weerbaar strijder!

» . . . Maar schipperen, Mevrouw! . . . 't woord alleen jaagt mij eene huivering aan . . . Ik zou misschien . . . misschien! . . . tot schipperen gebracht kunnen worden, als de belangen, waarover ik het beheer heb, alleen mijne persoonlijke belangen waren, maar . . ."

Hier maakte het diep besef der waarheid den weerbare strijdlustig.

» . . . maar dat zijn ze niet! Een man, die het geld van anderen

beheert, moet met meer zorg daarvoor bezield zijn dan voor zijn eigen vermogen. 't Is misbruik van vertrouwen, Mevrouw! als hij het niet is. En vraagt u Mijnheer Dalfsen eens, of misbruik van vertrouwen een misdrijf voor den rechter niet aanmerkelijk verzwaart."

— Och!" zei ze met een afkeurend gebaar om de lippen, »laat dien Dalfsen er maar buiten!"

Maar hij was nu als directeur op zijn dreef en ging voort, alsof hij niets gehoord had:

— En misbruik van vertrouwen is het eigenlijk, wat den heer Steenmuller moet verweten worden, wel niet voor de rechtbank maar voor dat fijn gevoel van billijkheid, waarvan de advocaat u koningin wou maken."

— Mijnheer Wolfgang!" klonk het nu niet luchtig of naïef maar met den glimlach, die den kunstenaar op het bal tot geestdrift gewekt had, »het heeft er hier alles van, alsof een man met gebroken beenen machteloos ternederligt, en dat door eigen schuld. Ik ken iemand, die in zoo'n geval meesterlijk de middelen weet te kiezen, om dien man weer op de been te helpen."

Hij had niet dadelijk zijn wederwoord gereed, maar de aanval bekoorde hem. Hij vroeg dan ook glimlachende:

— Ben ik misschien Krelisboer, die hem ongelukkig zoekt te maken?"

— O! Verre vandaar!" zei ze haastig; »dan zou mijne toespeling al zeer ongepast wezen!" En daarop op haar gewonen toon:

— U is niets anders dan de justitie, waarvan die advocaat de onvermijdelijke gestrengheid bepleitte. Herinnert u u dat ook?"

— Zeker, Mevrouw! Alles, wat . . . Ik heb het geluk met een goed geheugen begaafd te zijn."

— Hier ligt," ging ze voort, »een man met gebroken beenen, en dat door eigen schuld. Hij erkent dat en zal nooit weer in den toestand vervallen, die hem zijne gebroken beenen bezorgd heeft. Er zijn derden, — ik behoor daaronder, Mijnheer Wolfgang, — die zich ongelukkig zullen gevoelen, als het recht zijn loop heeft. Kom! . . ."

Hier werkten glimlach en stem, om elkander te helpen, en zij werkten machtig.

» . . . Kom! laat ons nog eens in de hut van Teunisboer zitten. Licht mij in omtrent den weg, langs welken de zaak te redden is op de verstandige wijs, die u bekend moet zijn. Kan u niet een oogenblik de rol van rechter laten varen, om u weer eens een echt philanthroop te denken? De ware menschenliefde zoekt den gevallene op te heffen. Heb ik dat niet van u gehoord? . . . O! ik heb ook een goed geheugen!"

— U zoekt mij met mijne eigen wapenen te verslaan," zei hij, haar glimlachend toeknikkende, terwijl hij zijne ooghoeken toekneep, »en ik beken: het middel is vernuftig gekozen . . . O! zooals dat van u te verwachten was! . . . Maar ik ben gezind op te heffen; voor een paar dagen is uw neef Klingelbeek hier geweest . . ."

— Op aandrang van mijne zuster . . . Van mijn bezoek hier draagt zij geene kennis."

— Die kwam ook in het belang van Steenmuller; hem heb ik reeds medegedeeld, dat ik gaarne zal medewerken, om den heer Steenmuller elders plaatsing te bezorgen. Hier heeft hij zijne toekomst verspeeld."

Bij die laatste woorden haalde hij zijne schouders op.

— Daar spreekt de strenge rechter weer!" zei ze, guitig vermanende.

— Goed!" hernam hij, »ik zal dan een oogenblik de rol van helpenden philanthroop op mij nemen, al voegt mij dat eigenlijk hier niet. Ik doe dat om uwentwil, Mevrouw."

— Ik voel mij vereerd," zei ze, »dat u iets om mijnentwil doen wilt."

— Mij dunkt," zei Wolfgang, »Mevrouw is eraan gewoon, dat zij mannen voor zich door een vuur ziet vliegen."

— Dat was, toen ik rijk heette. Maar . . ."

Hier was minachting in hare stem en op haar gelaat niet te miskennen; immers, zij dacht op dat oogenblik aan geene andere mannen, dan die op Sparrenheuvel tegenover Wolfgang gestaan hadden. Zij ging dus voort:

». . . Wat voor mannen! En dan: door welk vuur! Ik aarzel volstrekt niet te erkennen: als een man als u zich gereed betoont iets voor eene vrouw te doen, mag en moet die vrouw zich daardoor vereerd achten."

Bij die woorden geen glimlach: de ernst der volle overtuiging.

— Dank u," zei Wolfgang met eene beleefde buiging. »Welnu, als er iets voor den heer Steenmuller gedaan kan worden . . . weet u, tegenover wat wij kooplieden eene balans noemen . . . de verantwoording tegenover de aandeelhouders . . . alle baten en schaden moeten daarop vermeld worden . . ."

Zij knikte, als om verdere toelichting overbodig te verklaren.

». . . moet eerst de oorzaak opgeheven zijn, die mij onverbiddelijken rechter moet maken. Ik sta aan het hoofd van een talrijk personeel, Mevrouw!"

— Ik vermoed," zei ze, »dat ik die oorzaak kan opheffen. Ik wou dat maar eerst van u vernemen. Het geldelijk verlies, dat het gevolg is van Steenmuller's onvoorzichtigheid, bedraagt vijfduizend zeshonderd gulden, niet waar?"

En met die woorden schoof zij Wolfgang het vooraf afgetelde bankpapier toe, dat Justine als geleend geld haar terug zou geven, zoodra zij de beschikking over haar persoonlijk vermogen kreeg. Justine had dat volstrekt bedongen. Wolfgang nam het niet dadelijk in ontvangst, en dat was een onwedersprekelijk bewijs, dat hij niet meer geheel opging in zijn directeurschap.

— Veroorloof mij," zei hij aarzelend en na een oogenblik; »wordt dat geld door u . . . o! ik wil niet onbescheiden zijn! . . . Maar . . . Zie, Mevrouw, bij de verliezen, die u geleden hebt . . ."

Was dat tot hiertoe aarzelend uitgebracht, thans ging hij plotseling op vasten toon voort:

»... Ik gevoel mij verplicht, Mevrouw! u tot voorzichtigheid aan te manen. 't Is hard: maar naaste bloedverwanten zijn wel eens heel traag, waar het op teruggeven van geleend geld aankomt. De dagelijksche tegenwoordigheid van den heer Steenmuller mag mij niet telkens herinneren, dat Mevrouw Dermass zich nog meer levensgenot moet ontzeggen, dan nu reeds, en tot mijn leedwezen, het geval is."

— Ik had geene reden," antwoordde zij tevreden, »om te vermoeden, dat uwe belangstelling in mij zoo groot was. Maar heb geene zorg: dat geld is bijeengebracht, zonder . . ."

— O!" zei hij haastig met opgeheven hand, om haar te beletten hem mededeelingen te doen, die hij gevoelde niet te mogen uitlokken, »dan acht ik mij gelukkig aan uw verlangen te kunnen voldoen. Wees dan ook de eerste, Mevrouw! die dat den heer Steenmuller of dan Mejuffrouw uwe zuster mededeelt. Mij dunkt, dat komt u toe! Waarlijk, Steenmuller had geen bekwamer en vernuftiger advocaat kunnen kiezen!"

— Hoe, Mijnheer!" zei Mevrouw schalk, terwijl zij opstond, »kan u galant zijn?"

— Wel, Mevrouw!" zei hij verwonderd, »hoe heb ik u ongelukkig aanleiding gegeven tot zulk eene vraag?!"

— Ik dacht u een man van ijzer . . . o!" voegde zij er snel bij, »ik ga mijne zuster vertellen, dat u het niet onvoorwaardelijk is."

— Een oogenblik, Mevrouw!" zei hij, toen zij heen wilde gaan en reeds, door Wolfgang voorafgegaan, bij de deur was. »'t Is niet onmogelijk . . . Als de politie den voortvluchtige achterhaalt . . . Nu, als het blijken mocht, dat het tekort kleiner is . . ."

— Dan," zei ze, »ontvang ik het teveel terug . . . Moet ik dat dan laten halen?"

— Dan zal ik de eer hebben het u zelf te brengen . . . Mag ik u een woord voor Mejuffrouw uwe zuster opdragen?"

— Volgaarne."

— Wees dan zoo goed haar te zeggen, dat ik mij gelukkig acht, nu ik, vooral tegenover mijn personeel, in de schikking kan treden."

— Om harentwil alleen?" vroeg ze schalk.

— En om uwentwil, Mevrouw!" zei hij met veel meer nadruk, dan hij eigenlijk wilde.

Onder onbeduidende woordenwisseling geleidde hij haar tot in hare vigilante.

De dertig gulden van Vrouw Keel waren geheel vergeten!

Toen hij in zijne kamer teruggekomen was, bleek het hem onmogelijk, dadelijk zijn toch nog al gewichtig werk te hervatten. Met de pen in de hand bleef hij in nadenken verzonken aan zijne schrijftafel zitten.

— Kom!" zei hij, halfluid denkende en met eene poging, om haar stemgeluid na te bootsen, »laat ons nog eens in de hut van Teunisboer zitten!" en toen niet hoorbaar: »Zij heeft ook een goed geheugen! En hoe zei ze dat!!... Wat voor mannen . . . en wat voor vuur . . .

Kan u galant zijn? . . . Een man van ijzer . . . Ik, ik een man van ijzer!! . . . Zou die Steenmuller waarlijk nog mijn zwager worden!"

't Ging alles met groote tusschenpoozen. Toen kwam een makelaar hem tot zijn directeurschap terugroepen.

Maar aan den avond van dien dag overwoog hij zorgvuldig al de bijzonderheden van dat onderhoud. Had hij zich blootgegeven? Iets laten bemerken? Want dat had hij niet gewild. Als hij ertoe kwam, zou hij haar plotseling overrompelen; daardoor en daardoor alleen zou hij kunnen ervaren, welke uitwerking zijn huwelijksaanzoek op haar had. Kalm overleg wilde — moest hij om zijn zelfswil haar niet gunnen. En het zou ertoe komen! Geen van hare woorden kon hij beschouwen als eene poging, om hem tot haar hoveling te maken. Dat »man van ijzer" stootte zelfs af . . . Hij een man van ijzer?! . . . Ja toch: gloeiend ijzer zou hij zijn, als zij . . . wel, hij was gereed zich vast te laten smeden, als zij . . .

Als zij? . . . Als? . . . Wat, »als"?

Als zij geen coquet spel met hem dreef. Deed zij het, dan was nooit eene tooneelkunstenares zoo bedreven geweest als zij nu. De onbedrieglijke kenteekenen, dat haar hart gereed was de stem van zijn hart te beantwoorden, zij waren er voor hem: haar blik, hare stem, haar glimlach hadden gesproken, maar zoo gesproken, dat zij blijkbaar dat spreken bedwongen, krachtig bedwongen had.

En daarom wilde hij ervaren, wat haar eerste indruk zou zijn, als hij haar ten huwelijk vroeg. Was het niet voor hem weggelegd, zijne liefdesverklaring op romantische wijze te doen; moest hij door dor proza tot de liefelijke poëzie komen: wat nood? Het proza kon spoedig achter hem liggen. Maar — proza moest er zijn. Zij moest weten — zoo vermeende hij —, dat hij gestreden en waarom hij gestreden had; dat was — oordeelde hij — noodzakelijk voor beider toekomstig geluk; hooren moest zij het, dat hij, hij alleen, de man wilde zijn, die eigenaar zou worden — eigenaar was het woord, het bekoorlijke woord — eigenaar van de schatten van liefde, waarover zij beschikte.

Zonderling, niet waar? De strijd was dus nog niet volkomen uit.

In eens, zonder eenige voorbereiding, zou zij vernemen, wat hij wenschte, en dadelijk zou hij weten, waaraan hij zich te houden had. Hij zond haar het volgende briefje:

»Mevrouw,

Wees zoo goed mij morgen om vier uur een onderhoud toe te staan!

Hoogachtend,

Uw dienstwillige
K. Wolfgang."

Hij was zeer tevreden, toen het korte epistel verzonden was: de strijd was erdoor beslist; terugtrekken was nu — althans in zijn oog — niet meer mogelijk. De oplossing hing nu niet meer van hem maar van haar af.

Voor ons, kalme toeschouwers, is het terugtreden nog zeer mogelijk. De dertig gulden van Vrouw Keel konden als beweegreden voor het gevraagde onderhoud dienst doen. Maar Vrouw Keel en hare dertig gulden waren en bleven nog vergeten.

Spoedig had Wolfgang toch spijt van zijn schrijven: hij werd zich bewust, dat de vier en twintig uren, die er verloopen moesten en die hij zichzelf gesteld had, hem onbegrijpelijk lang zouden vallen, hem, die nu langer dan een jaar gestreden had. Beleefdheid had hem doen schrijven . . . Kwam beleefdheid bij zulk eene gewichtige zaak, en dan op die wijze, te pas? Was het, niet alleen voor hem maar ook voor haar, niet beter geweest, als hij, gelijk hij toch vroeger gedaan had, zich onverwachts had aangemeld? Maar het briefje diende, om hem een onderhoud onder vier oogen te verzekeren; het had dus reden van bestaan; de vier en twintig uren moesten dus gesleten. Dat er nu juist geene overwegende belangen der Borneosche te behandelen waren! Hij zag in zijne verbeelding, hoe zij zijn briefje ontving en bejegende . . . Was dat in overeenstemming met zijn plan, om haar te overrompelen?

Hoe was het mogelijk, dat hij nog aan overrompelen dacht? Aan zooveel anders, zooveel van ernstigen aard dacht?

Alleen omdat hij zich vier en twintig uren gegeven had. In die vier en twintig uren wisselden heel wat gemoedsstemmingen zich bij hem af: als hoop en vrees in die afwisseling eene hoofdrol speelden, waren het toch niet de gewone hoop en vrees van den nog zeer jeugdigen verliefde. Er was hoop, dat hij geen onverstandigen stap zou gaan doen; hoop, dat zij te zijnen opzichte blijven zou, zooals zij zich aan hem had doen kennen; hoop, dat hij daarop niet tevergeefs hoopte; en daarbij krachtig . . . nu, de gewone hoop van den verliefde. Vrees bleef er nog altijd, dat de lust in het coquette spel niet volkomen gebluscht was; vrees, dat zij zich niet zoo volkomen aan hem zou overgeven, als hij behoefte had, zich het aan haar te doen; vrees, dat er berekening — zelfs van geldelijken aard — bij haar in het spel zou kunnen zijn. Maar de krachtigste vrees was toch, dat zij inderdaad bij haar plan zou blijken te blijven, haar hem immers bekend voornemen, om niet weder huwelijksbanden aan te knoopen. Bleek het, dat zij bij dat plan bleef . . . welnu, dan ook wilde hij niet den wanhopigen minnaar spelen . . . Dit trotsche gevoel had hij toch: zij had zijne waarde als man erkend, maar in den vollen zin des woords wilde en zou hij dat voor haar zijn . . .

Toen het eindelijk den volgenden dag halfvier geworden was, toen hij zich naar de Stadhouderskade begaf, was hij kalm. Meester over

zichzelf, dat zou hij zijn, als het noodig bleek . . . Ja, zij had gelijk: hij was een ijzeren man . . . Zij had getoond hem te kennen, te doorgronden . . . en dat was maar goed ook!

XXI.

Was Mevrouw Dermass tevreden over den uitslag van haar bezoek op het kantoor der Borneosche?

Ons mag dunken: zij had heel wat reden.

Toch leek het er niet naar.

Waar zij op gerekend had, 't was niet gebeurd.

Had zij dan gehoopt haar geld te kunnen behouden? Geen oogenblik.

De macht van hare bekoorlijkheid, gevoegd bij het buitengewone van den stap, had den directeur moeten doen bezwijken; dan zou ze uit eigen beweging met het geld te voorschijn gekomen zijn. Want zooveel begrip van zaken had ze wel, dat ze wist: aanzuivering van het verlies was zelfs van den kant van Frits niet alleen wenschelijk maar onverbiddelijke noodzakelijkheid.

Hij was niet bezweken: zij had niet meer invloed uitgeoefend dan Klingelbeek, de vriend. Niet meer invloed dan een man! Zelfs haar te voren wel overdacht: »Kom, laat ons nog eens in de hut van Teunisboer zitten!" was maar een oogenblik van kracht geweest. Wat ze zich voorgespiegeld had? Dat hij daarop voorgesteld zou hebben andermaal eene compagnieschap met haar aan te gaan. Alleen dat voorstel zou haar bevredigd hebben, maar ze zou het niet aangenomen hebben, o! in geen geval!

't Maakte, dat zij hare zuster zeer kort en zonder ophef mededeelde, dat de zaak van haar minnaar geschikt was door het storten van het geld, en dewijl dat eene hoogst belangrijke zaak voor Justine was, dewijl deze juffer nauwelijks wachten kon, om dat haar Frits mede te deelen, deed zij niet veel navraag naar de bijzonderheden van het onderhoud, te meer ook, omdat Caroline weinig geneigdheid toonde, om er zich over uit te laten. Die had zelfs spijt over het storten van het geld: er woelden andere, tamelijk onzinnige plannen in haar.

De toebereidselen voor het huwelijk der jongelieden, toebereidselen, die gestaakt waren, werden met grooten ijver hervat. Nog dienzelfden dag en lang voordat Frits komen kon, kreeg de firma Schade en Oldenkott door Justine in persoon de opdracht, om den volgenden morgen stalen voor de bruidsjapon te zenden. In hare afwezigheid ontving Caroline het schrijven van Wolfgang; zij wierp het wrevelig van zich.

— Wat moet die man nog van mij?" mompelde zij. »Is dan niet alles besproken?"

Antwoord zond zij hem niet; zij nam het briefje alleen als kennisgeving op.

Den volgenden dag tegen halfdrie kwamen de stalen en de gelukkige

Justine snelde ermee naar hare zuster, die op de canapé zat en een boek in handen had. Lezen deed ze echter niet: het boek was een voorwendsel, om te kunnen peinzen. Want haar: »Wat wil die man nog van mij?" was toch maar eene vraag van gewicht geworden, kon het althans zijn.

— Hier zijn de stalen," zei de jongere zuster, maar zij kreeg geen antwoord. Daarom herhaalde zij:

— Ik zeg: hier zijn de stalen."

— Wat voor stalen?" vroeg Caroline.

— Hoe heb ik het met je?" lachte de gelukkige. »Wel, voor mijne bruidsjapon."

Caroline lei haar boek ter zijde, maar stond niet op.

— Dat is waar ook," zei ze; »laat eens zien."

Justine wilde niets liever.

— Kijk!" zei ze, »hoe vindt je dit wit gebrocheerd satijn? Met donzen randen zal dat prachtig wezen!"

— Neem het dan," klonk het zonder de groote belangstelling, die de dames gewoon zijn bij zulk eene gelegenheid te toonen.

— Ja," zei Justine, »maar het is erg duur."

— Wat komt er dat op aan?" was het vragende bescheid. »Ik heb immers gezeid: »Kies, wat je wilt." "

— Ja, maar zou Frits het niet al te prachtig vinden?"

— Me dunkt: wat Frits vindt, komt hier niet te pas," zei Caroline ietwat minachtelijk.

— Dat komt erg te pas!" antwoordde Justine. Maar zij oordeelde dat onderwerp daarmede maar voor afgehandeld te moeten houden.

— Ik weet nog niet," ging ze voort, altijd toch met de beschouwing van het gebrocheerde satijn bezig, »of wit neteldoek niet beter zal staan. 'k Heb er laatst eene bruid" — zij noemde eigenlijk den naam dier bruid — »mee gezien... Eenvoudig... Maar!... 't Kleedt veel beter dan satijn."

— Neem dan neteldoek!" zei Caroline, hare schouders ophalende.

— Hè, wat ben je akelig kortaf!" klaagde Justine.

Caroline stond thans op en liep de kamer op en neer.

— Ja, dat ben ik ook!" erkende zij. »Kan je die stalen niet tot morgen houden?"

— Is er dan wat?" vroeg Justine.

— Ja, er is wat."

't Klonk gejaagd. Caroline ging weer zitten.

— Wat dan?" vroeg Justine zeer belangstellend, en toen daarop niet dadelijk een antwoord volgde:

— Mag ik het niet weten?"

— Hij komt vandaag."

— Wie? . . . Hij?"

— Ja, hij! Om vier uur. Hij heeft door een briefje belet gevraagd, gisteren, toen je uit was."

— En... kun je vermoeden, waarom hij komt?"

Niet dadelijk kwam er tot antwoord de vraag:

— Heeft Frits je misschien gisteren verteld, dat ze den dief hebben?"

— Ja, 't is waar ook: die is te Brussel gearresteerd."

— En had hij nog veel van het geld?" vroeg Caroline.

— Dat wist hij niet," zei Justine. »Maar je hadt gezeid: voor jouw part kregen ze hem niet."

— Misschien heeft hij dan iets uit het Achterom mede te deelen."

— Hoe laat zeg je?"

— Om vier uur."

— Nu, dan zal ik de stalen maar zoo lang wegzetten." Justine deed het op een van de stoelen en vatte het werk, dat zij onder handen had, weder op. Caroline nam haar boek op en trachtte te lezen of zich althans er den schijn van te geven.

— Hoor eens!" begon Justine na ettelijke minuten van zwijgen, »hoe meer ik erover denk, hoe meer ik het er toch voor houd, dat jouw tusschenkomst eigenlijk noodig geweest is, om hem over te halen... Hè! 't is eene week geweest!... Gelukkig, dat die achter den rug is!"

— Ja, jij bent eruit!" zei Caroline, zonder op te zien.

— 't Is," zei hare zuster, »ongetwijfeld om jou alleen, als hij tegenover Frits weer de oude is."

— Och kom! 't is veel meer om jou!"

Lachende antwoordde Justine:

— Hoe kan je je zoo iets in je hoofd halen!... Om mij!!"

— Dat moest ik je immers zeggen? En dat heb ik gedaan ook..."

En met eenige bitterheid voegde zij erbij:

»... Ik heb mijne boodschap getrouw overgebracht!"

— Dat was louter beleefdheid," meende Justine; »hij heeft het om jou gedaan."

— Om mij?!" voer Caroline uit met eene beweging, als wilde zij haar boek wegwerpen; »ja, ik heb genoeg mijn best gedaan, om het van hem gedaan te krijgen! En dan zou ik met het geld te voorschijn gekomen zijn. Het geld heeft het alleen gedaan, hoor! Klingelbeek zei immers: 't was zijn plicht... Plicht... plicht!"

Die laatste twee woorden klonken bitter.

— Plicht is voor dien man alles. 'k Zou wel eens willen zien, wie hem zijn plicht maar een beetje zou kunnen doen verzaken... Ik niet!"

't Laatste klonk moedeloos. Justine antwoordde er niet op. Zij werkte weer zwijgend voort, totdat zij als een gevolg van nadenken liet hooren:

— Misschien komt hij vandaag uit zijn hoek."

Geen antwoord. Justine besloot uit het zwijgen van hare zuster, uit de poging, om te lezen, dat Caroline al heel weinig reden had, om in hare veronderstelling te deelen. 't Maakte, dat ze er na eene poos op geheel anderen toon op liet volgen, terwijl zij ophield met arbeiden:

— Hoor eens, Caroline! als hij vandaag over niets anders dan

wisjewasjes... nu, over zaken heeft te praten, zou ik het heusch maar opgeven."

— Er is niets op te geven!" was het korzelig bescheid.

— Nu moet ik mijne schouders over je ophalen!" zei Justine, terwijl ze opstond en naast hare zuster ging zitten. »Daarvoor ben je te openhartig geweest... Als de rollen maar omgekeerd konden worden, zou jij hem ten huwelijk vragen!"

— Dat eene vrouw zoo iets toch maar niet doen kan!" viel Caroline uit. »Ik zou dan dadelijk weten, waaraan ik mij te houden heb... Maar om er schijn of schaduw van te geven, daartoe zal ik nooit komen!"

— Was hij dan maar altijd op een afstand? Niets meer dan beleefd? Je hebt er mij niets van verteld... Heb je over niets gepraat dan over..."

— Ik heb hem gezegd, dat hij een man van ijzer is."

— Lachende?"

— Neen, in allen ernst."

— In ernst? Hoe is dat mogelijk?! Dat was niet verstandig."

— Nu, ik voel dan, dat het verstandig was... en dan: hij vermoedde, dat *ik* de som betaalde; dat moest ik hem uit zijn hoofd praten!"

— Dat is het gevolg ervan, dat je arm hebt willen heeten."

— Ja, wat heeft het mij geholpen? Het eenige gevolg is geweest, dat hij mij het geld terug wou geven, dat ik voor die hypotheek in het Achterom heb geschoten!"

Die zaak en haar afloop waren Justine bekend. Dewijl voor haar het onderwerp, niet maar nu alleen besproken, voorloopig uitgeput was, stond zij op, om haar werk te hervatten.

Caroline gaf zich opnieuw den schijn van lezen, maar schijn was het, niets meer. Allengs was zij toch tot het denkbeeld gekomen, dat het eerst met onwil bejegende briefje meer beduidde, dan zij aanvankelijk vermoed had. In den afgeloopen nacht had het bij haar een punt van overweging uitgemaakt, hoe zij zich te houden had, als... als Wolfgang haar een huwelijksvoorstel kwam doen. Had zij daartoe reden?

Ja, zij had reden!

Als hare list zich voor te doen, alsof zij een zeer aanzienlijk deel van haar vermogen verloren had, tot nog toe het gewenschte gevolg niet gehad had, thans, nu de mogelijkheid bestond, dat Wolfgang's kort briefje te beteekenen had, wat zij wenschte, kwam in de golvingen van haar overdenken, dat is in de oogenblikken, dat zij hem als hopend minnaar voor zich zag staan, de vraag: »Zal ik de mededeeling van de waarheid dan ook uitstellen tot na de huwelijksvoltrekking?" Zij bevroedde, dat het uitstellen gevaarlijk was met een man als Wolfgang. Zij wenschte immers niet alleen maar gehuwd te zijn: er was voor haar slechts één, één enkel man, wiens liefde zij haar geluk achtte; maar voor het verwerven of beter het behouden van die liefde was het onverbiddelijk noodig, dat zij altijd met open vizier voor hem kon staan. O! De erkenning, dat zij zich verarmd genoemd had, om... waarom?...

om hem niet af te schrikken, zou de voormalige ongenaakbare niet moeielijk vallen, indien de »ijzeren man" maar eerst de nederige, de smeekende minnaar geworden was. Zoo toch, altijd in de aangename golving, stelde zij zich hem voor, en dan, dan zou immers de mededeeling van de waarheid, o desnoods van de volle waarheid, niet anders dan hoogst welkom kunnen zijn. Want al aasde de ijzeren man niet, zooals die anderen, die geminachten, op fortuin: welke man ter wereld is onverschillig voor het bezit van geld? Vooral, welke handelsman?

Maar zooals het voor elk sterveling, die eene beslissing te gemoet gaat of dan meent te gaan, het geval is: de voorstelling, de rijke schildering van de gewenschte beslissing werd onverbiddelijk gevolgd door de krachtige verwachting van de gevreesde bij het »nu of nooit", dat zich overweldigend liet gelden, en dat laatste niet maar alleen in het nachtelijk uur. Zelfs bleek het daglicht alles behalve gunstig voor de rooskleur der verbeelding.

Zoo bracht ze den langen, langen dag met het hopeloos zoeken naar afleiding door. Eerst toen het drie uur in den namiddag geworden was en terwijl ze niet bij machte was de aangename golving van hare nachtelijke droomen op te roepen, terwijl ze meende niets te mogen hopen, zei ze tot Justine:

— 'k Wou, dat ik hem zijn gang maar had laten gaan met Frits!"

Justine keek verbaasd op.

— Ja... Als het heden weer even afgemeten is, wil ik hem niet meer zien, niet meer ontmoeten, niet meer van hem hooren... Dan..."

— Nu, wat dan?"

— Dan bedankt Frits voor zijne betrekking en jelui trouwt dadelijk; als jelui dan veertien dagen op reis geweest bent, kom ik bij jelui; dan reizen wij Europa rond; naar Amerika... de heele wereld rond... overal, behalve hier!"

— Denk je dan, dat je dat van Frits gedaan krijgt?!"

Dadelijk zag Caroline het onzinnige van haar voorstel in.

— O, o!" kreet zij, »hoe hulpeloos staat eene vrouw alleen in de wereld!"

Innig met hare zuster begaan, staarde Justine door het venster. Zij bevroedde althans eenigermate, welk eene onrust er woelde in het hart van Caroline, maar zij wist ook, gelukkig voor haar alleen door hooren zeggen, dat de toestand van dat hart volstrekt niet als iets zeer buitengewoons te beschouwen was; dat de tijd, en niet redeneeren of troosten, er gunstigen invloed op uitoefenen zou, indien teleurstelling haar deel zou worden. Maar zij hoopte wel degelijk veel meer dan Caroline, al had zij reeds veel vroeger verwacht, dat gebeuren zou, wat zij hoopte.

— Laat mij zijn briefje eens lezen," zei ze. Caroline gaf het haar; zij las en herlas, sloeg zelfs de beschreven bladzijde om en — gaf het zwijgende terug.

— Nu?" vroeg Caroline.

— 't Is waar: dat briefje laat niets vermoeden. Alleen: vroeger is hij gekomen, zonder vooraf belet te vragen, niet waar?"

Een schouderophalen was het antwoord. Dat »belet vragen" was dan ook oorzaak, dat Caroline aan iets anders dan aan een bezoek als vroeger dacht. Justine ook, maar zij oordeelde verstandig er geen nadruk op te leggen. Zij staarde weder door het venster. Plotseling riep zij met iets als schrik:

— Daar komen Klingelbeek en Emilie!"

— Die kan ik niet afwachten!" riep Caroline uit. »Ga jij . . ."

— Dat gaat toch niet. Je zegt maar, dat je om vier uur belet hebt . . . En in ieder geval kun je hem op de achterkamer ontvangen."

— Terwijl zijne intieme vrienden hier zijn?" vroeg Caroline. Het overleg kon niet lang duren: toevallig had de dienstbode aan de geopende huisdeur gestaan; de bezoekers traden als zeer gemeenzame verwanten reeds binnen.

— Hoe maken jelui het?" vroeg Klingelbeek; »wij zijn een paar uur in de stad; wij wippen even aan, Justine! om je te zeggen, dat wij met pleizier gehoord hebben, dat je zuster meer invloed gehad heeft dan ik, hoor! . . . Caroline! ik ben niets jaloersch, niets!"

Wist hij dan niet, dat de betaling beslist had? Caroline verkoos niet hem dat mede te deelen: het behoefde ook niet.

— Dank u, Neef!" zei Justine; »ja, de zaak is gelukkig in orde . . ."

— Dus: weer druk aan je uitzet?" vroeg Emilie.

— Is 't nu al bepaald?" vroeg Klingelbeek.

— Den derden van de volgende maand."

— O!" zei Caroline, die zich met kracht beheerschte, »wij hebben het druk. Als ik om halfvier niet iemand moest ontvangen, zou jelui ons niet thuis gevonden hebben. Wij loopen de winkels af; ik wil voor de bruid zoo'n bonheur du jour hebben, Emilie, als jij er een hebt."

— Ja," zei Klingelbeek, zijn horloge uithalende, »wij hebben ook niet lang den tijd, maar Emilie wou jelui een nieuwtje vertellen, eer jelui het van anderen hoort."

— Een engagement," zei Emilie.

Snel wierp Justine een blik op hare zuster: die hield zich goed, al hield zij haar adem in.

— Zoo?" zei Justine, te gelijk met haar blik. »En?"

— De ritmeester Marius."

Weder een zelfde snelle blik: aan Caroline was niets te bespeuren.

— Met Marie Overberg?" vroeg zij.

— Ja, met Mietje Overberg," zei Klingelbeek.

— 't Is vandaag eerst publiek," voegde Emilie eraan toe.

— Ja!" zei Klingelbeek, »'t is erdoor. Ik denk, dat Mariusje voor schoonpapa een duur paardje op stal zal worden . . . Maar 't kan eraf . . . Nu, ditmaal heeft hij niet naar schoonheid gekeken!"

— En," vroeg Caroline, »is monsieur dans les nuages?"

— Als hij in eene wolk is," zei Klingelbeek, »zal het wel een donderwolkje wezen."

— Foei, Willem!" vermaande Emilie.

— Épris des charmes de Marie!" lachte Klingelbeek.

— 't Is te hopen," zei Caroline, »dat Marie haar Fransch niet vergeten is... Ja, dien monsieur was het om fortuin te doen."

— Ik was indertijd wel een beetje bang, dat je dat niet begreep," zei Emilie.

— Kom!" antwoordde Caroline minachtelijk, en zij wierp een blik op de pendule: 't was halfvier.

— En hoe lang ga jelui op reis?" vroeg Emilie aan Justine.

— Frits kan niet meer dan veertien dagen verlof verwachten."

— Ze gaan over Brussel naar den Rijn," zei Caroline.

— Gelukkige jongeluitjes," lachte Klingelbeek.

— Kom, Willem!" zei Emilie, »'t is halfvier... Caroline! zoodra het paartje afgereisd is, verwachten wij je op Sparrenheuvel, hoor!"

— Dat is heel lief van jelui," antwoordde Caroline, »maar..."

— Geene maren!" zei Emilie, »je neemt maar geene andere uitnoodiging aan, hoor!"

— Ik zal geene andere aannemen," zei Caroline wel wat plechtig.

— Hè, wat ben je ernstig!" zei Emilie; »ik ken je haast niet meer!"

— Nu," was het antwoord op gewoon vroolijken toon, »ik zal geene andere invitatie aannemen, dat beloof ik je!"

— Kom!" zei Klingelbeek, opstaande, »wij hebben haast; ik moet nog mee naar de modemaakster: ik ben niet tevreden over de japon van Emilie."

— Hoor me zoo'n man!" zei Emilie, ook reeds staande; »zou je niet zeggen, dat hij er verstand van heeft?!"

Ja, ons hart kan nog veel erger in onrust wezen, dan dat van Caroline was. 't Kan zelfs bitter en bitter beklemd wezen, terwijl er wel noodzaak is, dat wij den schijn aannemen, alsof we belangstellen in luchtige scherts; 't is zelfs, of het lot er behagen in schept ons in hoog ernstige omstandigheden op de proef te stellen met hetgeen in gewone een hartelijken lach veroorzaken zou. De lach moet dan maar vertoond worden! 't Zou voor Caroline nog het geval worden, en — zij hield zich goed!

Op het oogenblik, dat de Klingelbeeken vertrekken zouden, werd aan de deur getikt; de dienstmaagd bracht een brief.

— Uit Parijs," zei Justine, die den brief aannam; »'t is zoowaar de hand van Agatha!"

— Van Juffrouw Koker?" vroeg Klingelbeek zeer belangstellend, en Emilie zei evenzoo:

— Toe! Kijk eens gauw, wat dat is!"

Caroline opende den brief met eenigen weerzin: 't was dan ook al bijna kwartier voor vieren. Maar verbaasd riep zij uit:

— Baronesse Van Schittershoek, geboren Koker!"

— Heb ik van mijn leven!" riep Justine uit.

— 'k Had er de lucht van," zei Klingelbeek, en lachende voegde hij erbij:

— Dat »geboren Koker" klinkt er prachtig achter!"

— Toe, laat eens hooren, wat ze schrijft!" zei Emilie, altijd staande, gereed, om heen te gaan. Caroline las:

»Deze is dienende, om U mijn huwelijk met den Hooggeboren Baron Van Schittershoek mede te deelen, eer U dat uit de kranten vernemen zoudt. Ik zal altijd met genoegen aan U en aan Juffrouw Justine denken. Wij blijven vooreerst te Parijs wonen. Als wij elkander in de wereld ontmoeten, zal U wel zoo goed zijn minder te denken aan de betrekking, die ik bij U vervuld heb, dan om den rang, dien ik door mijn huwelijk verworven heb.

Parijs, datum.

Baronesse Van Schittershoek, geboren Koker."

Onder het voorlezen waren de gezichten al vroolijker en vroolijker geworden, zelfs dat van Caroline; en het slot van den brief werd met uitbundig gelach begroet. Klingelbeek stotterde den Baron na:

— Ke . . Ke . . Koke . . kertje! je »verworven heb" vind ik . . kik ke . . ke . . kostelijk!"

Eene herhaling van de lachbui was er het gevolg van.

— Ja, ik heb het zien aankomen," voegde Klingelbeek eraan toe.

— Hoezoo?" vroeg Justine.

— Wouter," antwoordde Klingelbeek, »wist door den koetsier van den Baron . . . ja, dat is de vrijer van Lena . . ."

— Die gaat ook trouwen," zei Emilie.

». . . hij wist dan," ging Klingelbeek voort, »dat zij meer dan eens een dag op Schittershoek heeft doorgebracht en dat . . . Nu, ze heeft wel geweten, wat voor vleesch zij in de kuip had. Nu eene maand geleden heette het, dat hij met haar doorgegaan was; dat hij haar geschaakt had! Zij is hem te leep af geweest: zij heeft hem geschaakt, hoor! Ja, »ce que femme veut!" . . . Nu, hij is te land gekomen, waar hij eigenlijk hoort! Caroline! je weet nu, hoe je je te houden hebt, als je Mevrouw de Barones, geboren Ke . . Ke . . Koker, in de wereld ontmoet. 't Zal me eene wereld wezen, daar ze te ontmoeten zijn!"

— 't Is maar verstandig, dat ze in Parijs blijven," oordeelde Emilie.

— Vooral," voegde haar man erbij, »omdat hij niet stottert, als hij Fransch spreekt . . . Caroline! dat is leer om leer: wij geven je het engagement van den ritmeester, en jij geeft ons het huwelijk van Ke . . Ke . . Kokertje. We zijn quitte . . . Maar 't is op slag van vieren."

Hij greep zijn hoed.

— Caroline! zooals afgesproken is.... Justine, groet je Frits voor ons!"

Justine vergezelde het paar tot aan de huisdeur en nam met innige voldoening waar, hoe bezorgd Neef was, dat zijn zwanger vrouwtje veilig de trap van het bovenhuis afdaalde.

— Wie zou ooit gedacht hebben," peinsde Caroline, »dat die opgewekte luitjes mij te veel zouden wezen!"

't Was nu op slag van vieren; hoezeer had zij op heete kolen gezeten! Had ze niet gezegd, dat zij »iemand" te woord moest staan? En waren hare bezoekers niet de vertrouwde vrienden van dien »iemand"? Wat moest noodwendig het gevolg wezen, als Klingelbeek en Emilie Wolfgang zagen komen of hem op straat in de nabijheid van hare woning zagen? Onder al wat haar af had kunnen leiden, had ze bedacht: »Had ik maar dadelijk gezegd: »Je vriend Wolfgang komt, om mij het een of ander omtrent de lieden in het Achterom mede te deelen." " Dat later te zeggen, had het bezwaar van: »Waarom heeft ze dat niet dadelijk gezegd?"

Haastig schoof zijzelf een zetel voor den verwachte bij haar werktafeltje, maar ze zat alweder met een boek in hare hand, thans aan dat werktafeltje, toen Justine terugkwam.

— Wil je alleen wezen?" vroeg deze.

— Ik? 't Is de vraag, of hij het wil."

Justine hervatte dus haar arbeid. Daar werd gescheld. De dienstmaagd had al bevel den heer Wolfgang dadelijk naar boven te noodigen.

XXII.

Kan het voorkomen, dat een huwelijksaanzoek met volkomen kalmte gedaan wordt?

Natuurlijk wordt bij die vraag niet aan de tusschenkomst van derden gedacht.

't Is mogelijk. Maar dan ontbreken meestal ook de hoofdvoorwaarden, noodzakelijk voor de mogelijkheid van het één worden in denken, gevoelen en willen. Dan ontbreekt alle poëzie eraan, en die blijft dan ook later meestal ontbreken.

En toch moet medegedeeld worden, dat Wolfgang met opmerkelijke kalmte het onderhoud met Mevrouw Dermass te gemoet ging.

Zeker: als hij voor hedenavond over zulke omstandigheden als op het bal der Overbergen had kunnen beschikken, dan zou hij haar te midden van eene wals hartstochtelijk toegefluisterd hebben: »Lief, lief heb ik je: wil je dat je heele leven ondervinden?" En hoogst aangenaam zou hem dat geweest zijn. Ook was hij inderdaad bezig geweest aan het scheppen van eene gelegenheid, om haar zoo ten huwelijk te vragen. Emilie kon in den arm genomen worden; die had Caroline op Sparrenheuvel kunnen noodigen; hij zou er dan gekomen zijn...

Maar de poëzie, die aan het aanzoek verbonden kan zijn, moest hij volgens zijn overleg ontberen: de rijkdom van poëzie zou later komen, als de zaak het gevolg had, dat hij oordeelde te mogen vermoeden. De mogelijkheid bestond evenwel, moest in zijn oog wel bestaan, dat zij haar besluit weduwe te blijven ook tegenover hem handhaven zou. Heette zij niet de »Ongenaakbare"? Tegenover die mogelijkheid wilde hij geene derden, ook zijn boezemvriend niet, in de zaak moeien. Van jacht op het romantische had hij afgezien; kalm zou hij zijn voorstel doen.

Kalm? Geheel kalm?

't Kon bij een man, als hij was, eigenlijk ook niet anders in de gegeven omstandigheden. Langer dan een jaar had hij gestreden: de beslissing van een strijd brengt altijd kalmte. Wat hij doen ging, geschiedde na rijp overleg. Daarbij: het was hem bekend, dat zij meer dan één huwelijksaanzoek had afgeslagen, en daaronder waren er toch geweest, die zij niet onder haar smadelijk: »Wat voor mannen?!" mocht rekenen. Die »smadelijk bejegenden" hadden hoogst waarschijnlijk het romantische in hunne liefdesverklaring gelegd — of zoeken te leggen. Met zulke mannen mocht zij, wat ook de uitslag wezen zou, hem nooit op gelijke lijn stellen. Ja, zelfs — het wordt niet verheimelijkt — als zij hem afwees, dadelijk afwees, beslissend afwees — wat bij haar bekend plan mogelijk bleef —, zou hij zich trotsch opheffen. Maar die laatste gedachte was zeer voorbijgaande geweest. 't Zou haar toch blijkbaar wezen, dat het hem om haar, om haar alleen te doen was. Had hij niet in zijn voordeel, dat zij het grootste gedeelte van haar aanzienlijk vermogen verloren had?

Ja, 't was toch opmerkelijk: zijn wensch was in dat opzicht vervuld. En herhaaldelijk had hij zich, maar dan ook zich alleen, de vraag gesteld: »Hoe is het mogelijk geweest, dat Klingelbeek kennis gekregen of vermoeden van dien wensch opgevat had?" Maar zeer, zeer tevreden was hij met de vervulling van dien wensch. Door hem zou zij worden, wat zij begeerde, dat zij wezen zou. Als knaap reeds was hem het denkbeeld naar rijkdom te streven door een huwelijk nog wat meer dan onbehaaglijk voorgekomen; toen reeds was het bij hem vastgesteld: »Wat het geldelijke betreft, moet mijne vrouw, als 't mogelijk is, alles aan mij te danken hebben; zij zal mij geven, wat ik met geene schatten betalen kan." En het romantische in dat denkbeeld was sedert niet geslonken, veeleer rooskleuriger geworden, sinds hij meer dan gewonen voorspoed in dat geldelijke genoten had. De gedachte, hoe Mevrouw Dermass minst genomen haar min aanzienlijk bovenhuis met een gevoel van behaaglijkheid zou verwisselen voor het fraaie huis op de Prins-Hendrikkade, had hem, en niet weinig, bekoord. Daarbij: als hij van huwelijken hoorde, waarbij gemeenschap van goederen door eene voorwaarde buitengesloten was, had hij, behalve dan bij vorstelijke, geoordeeld: in zulk een huwelijk ontbreekt de hoofdzaak. Wolfgang had van het huwelijk de hoogst mogelijke romantische opvatting;

daaraan was het ook te wijten, dat hij nu een jaar gestreden had.

Bij zijn huwelijksaanzoek zou hij man zijn, volkomen man, tot het oogenblik, waarop hij haar in zijne armen mocht knellen . . . dan, dan zou hij al wat nauwelijks baard om de kin had, door liefdebetoon in de schaduw stellen. Werd hem die zaligheid niet gegund — hij rekende er niet voor heden op —, man zou hij zijn, als het noodig bleek.

Zoo kwam het, dat hij kalm was, inderdaad zoo kalm als de wel toegeruste candidaat op een beslissend examen. Die kan dagenlang in zenuwachtige spanning verkeerd hebben, om geheel meester over zichzelf te zijn, zoodra hem maar de eerste wetenschappelijke vraag voorgelegd wordt en hij zich in staat gevoelt die juist te beantwoorden.

Beide dames hadden eene bezigheid ter hand genomen; Justine had zich niet mogen verwijderen: Caroline wilde niet, dat haar bezoeker aanleiding zou hebben, om te denken, dat zij verwachtte, wat zij toch hijgend verlangde. Juist dat zij het verlangde, was oorzaak, dat er zelfs geen schijn van mocht wezen.

— Dames!" klonk het, toen Wolfgang binnentrad, »ik heb de eer. . ."

Caroline rees op: immers, haar gold het bezoek. Justine boog zittende. Beiden zagen met een oogopslag, dat er van bedremmeling bij den bezoeker geene spraak was, en Justine werd er min aangenaam door aangedaan.

— Wel, Mijnheer Wolfgang!" zei Caroline, terwijl zij hem den gereedstaanden stoel aanwees; hij legde zijn hoed op den stoel, die het dichtst bij hem was, en ging zitten.

— Wel, Mijnheer Wolfgang! waaraan heb ik de eer van uw bezoek toe te schrijven? . . ."

Dus niet: »te danken". Ook was er geene spraak van het zeer gewoon onderzoek naar den staat van elkanders gezondheid. Zij sneed het af door hare spraakzaamheid, een gevolg van haar wil.

». . . 'k Hoop waarlijk niet," ging zij voort, »dat u ons komt berichten, dat die ongelukkige bediende van u gearresteerd is . . . Waarlijk niet! wat mij aangaat, krijgen ze hem nooit, en Frits . . . Steenmuller wil ik zeggen, denkt er ook zoo over. Niet waar, Justine! denkt Frits er ook niet zoo over? . . ."

Justine knikte.

». . . Of is het dat niet? Is er iets in het Achterom te Sparrendaal niet in den haak?"

Al pratende, had zij haar werk weder ter hand genomen, maar werken deed ze toch niet.

— Mevrouw!" zei Wolfgang — hij was zeer ernstig — »er is iets bijzonders maar niet, wat u vermoedt. 't Is wel een beetje onhoffelijk, maar . . ." en hier keerde hij zich een oogenblik naar Justine ». . . als de Juffrouw het niet kwalijk neemt . . . wat ik kom mededeelen, is van

een aard, dat niet ik maar uzelf, Mevrouw! beslissen moet, of Mejuffrouw uwe zuster er kennis van moet dragen."

Dat deed dus iets verwachten en door beide dames. Terwijl hij nog sprak, maakte Justine zich reeds gereed, om zich te verwijderen.

— O Mijnheer!" zei ze, »van kwalijk nemen kan immers niet eens spraak zijn?"

Caroline was ook opgestaan: het kloppen van haar hart noopte haar zich te bewegen. Zij liep naar de plaats, waar de doos met stalen stond, nam die op en zei:

— Met uw verlof! Een oogenblik! . . ." en tot Justine:

»... Neem die dan mee en bekijk de stalen nog eens goed ... En wil je Jansje zeggen, dat zij denkt om de boodschap bij den behanger? . . ."

Justine, die natuurlijk de bedoeling en de waarde van dat aanbevelen begreep, verwijderde zich. Bedrijvig nam Caroline hare plaats weder in, zag Wolfgang aan en zei:

— Nu ben ik geheel tot uw dienst. Er is toch niets over die zaak van Steenmuller?"

— Mevrouw!" zei Wolfgang, »de ijzeren man komt u een huwelijksvoorstel doen."

Daar was het dus eindelijk! Maar hoe doodkalm! Dat doodkalme verraste haar, het voorstel zelf niet: sinds ettelijke minuten had zij het zien, had zij het voelen aankomen. Maar zoo doodkalm mocht het niet. Zij had te veel ervaring, om niet al het mogelijke genot van de liefdesverklaring juist van dien man te willen hebben. Zij nam daarom den schijn aan, alsof zij hem niet volkomen begreep; hij had nu toch zijne schepen verbrand.

— Ik vermoedde niet," zei ze, »dat u u met zulke onderhandelingen inliet. In wiens naam komt u?"

— In mijn eigen naam, Mevrouw!"

Een oogenblik van zwijgen. Zij zagen elkander in de oogen. Zij was zich volkomen meester, al sprong haar hart op van vreugde. Dat hij kalm bleef, was oorzaak, dat zij zich bedwong; hare waardigheid als vrouw eischte immers van haar, dat zij kalmer scheen dan hij.

— O!" ging Wolfgang voort en het ijs — dat gruwelijke ijs! — begon te smelten, »ik gevoel, dat ik niet dadelijk een beslissend antwoord verwachten mag, en ik vraag verschooning, dat ik u zoo plotseling overval."

Wat hij zag, was, dat zij hem in ieder geval niet dadelijk zou afwijzen. Hij ging dus voort:

— En het is van dit beslissend oogenblik af, Mevrouw . . . . ik bedoel beslissend voor mij . . . als het de beslissing brengt, die ik wensch . . ."

't Was toch bevredigend, dat hij begon te hakkelen! voor hem bevredigend, dat haar gelaat, kon het ook den maagdelijken blos niet

vertoonen, hem geen zweem van spot, integendeel welwillende belangstelling toonde. Zij bleef hem aanstaren.

»... dan, Mevrouw ...!" dus ging hij vloeiender voort, »is het voor u en mij van het hoogste belang, dat u mij door en door kent, zooals ik ben ... U zwijgt, Mevrouw!"

— Waarlijk!" zei ze met een glimlach, »dat aanzoek wordt op ongewone wijze gedaan!"

— Dat is zoo, Mevrouw! en ik weet, dat u daarover oordeelen kunt. Maar 't is de vraag, of u niet verdient op zeer ongewone wijze zulk een aanzoek te ontvangen ..."

Dat was toch vleiend.

»... en of ik mijzelf niet verplicht ben het zoo en niet anders te doen. Vergun mij, Mevrouw! geheel openhartig te zijn. Als er kans is ..."

Van hakkelen stond niets meer in.

»... dat ons beider levensgeluk van dit oogenblik afhangt, moet ik op een voornaam punt, althans door u, gekend worden. En ik verheug mij, dat de wijze, waarop mijn aanzoek aanvankelijk bejegend wordt, mij in staat stelt dat punt aan te roeren. Vergunt u mij openhartig te spreken?"

Zeker: dat alles, ernstig en gemakkelijk gezegd, was onmetelijk ver van datgene, waaraan zij gewoon geworden was; onmetelijk ver van een voetval.... Zij vermoedde, dat haar zondenregister opgeslagen ging worden. Zou hij waarlijk de vermetelheid hebben dat te doen? Zij staarde hem aan, maar bleef zwijgen.

»... Mag ik het ervoor houden: wie zwijgt, stemt toe? Welnu, Mevrouw! ik heb de eer gehad u het eerst op Sparrenheuvel te zien ..."

Zij knikte.

»... Ik heb u daar gezien in al den glans van uwe bekoorlijkheid en ik zou mij waarlijk toen reeds ... en op geheel andere wijze dan nu ... indien niet ..."

Hij stokte, want hij gevoelde, dat hem eene onwaarheid ontsnapt was. Hij keek haar zwijgende aan maar met een blik, die haar niet anders dan welgevallig kon zijn.

— Indien niet?" vroeg ze, en als de toon van dat »indien niet" maar teruggegeven kon worden, zou eruit blijken, dat zij bevroedde, wat volgen zou.

— Indien niet die ritmeester en die Baron en die anderen daar geweest waren, wier hulde u blijkbaar niet onaangenaam was ...!"

— Zoo," dacht ze, »hij is jaloersch, zelfs in hetgeen achter den rug is; hij verdient dan ook een pluimpje."

— Die soort van mannen zijn mij toch onuitstaanbaar," zei ze met een glimlach.

— Dat bleek toen niet," ging Wolfgang voort; »ik vermoedde zelfs het tegendeel, en ... zulke soort van hulde, van waardeering is nooit

van mij te verwachten .... Toen ontmoette ik u in het huisje van Teunisboer . . ."

Zij glimlachte, o! bekoorlijk! Daar was haar immers ook de schicht in het hart gedrongen, al had ze dat niet dadelijk bemerkt?

»... Daar leerde ik u op geheel andere wijze kennen. En, Mevrouw! de strijd begon... Ik heb nu meer dan een jaar gestreden . . ."

Zij dacht: »En ik dan?"

»... Er is ontzaglijk veel veranderd: van de . . . de . . . de vorstelijke dame, omringd door hovelingen, is niets overgebleven dan . . ."

Hij boog naar haar toe.

»... dan de bekoorlijke vrouw . . ."

Ja, de hartstocht kwam!

»... die een hart blijkt te hebben, die belangstelt in het lot van hare arme natuurgenooten . . . die . . . die . . ."

Zij gevoelde, hoe zijn blik haar verslond, en sloeg hare oogen neder.

— Nu," zei ze, toen hij bleef zwijgen, »en die?"

— Welnu, Mevrouw! die vermoeden doet, dat zij in staat zal zijn al haar geluk te zoeken in het hart van den man, die zijn levensgeluk in hare handen wil stellen... want... mijn hoogste wensch zal zijn u gelukkig te zien..."

Er volgde een zwijgen. Een oogenblik zag zij hem aan met een blik, die hem ketende, maar voor zijn gloeienden blik sloeg zij hare oogen haastig neder. Onbewust schoof hij zijn stoel dichter naar haar toe.

»... Als ik gestreden heb, ik ben overwonnen," ging hij voort, nog meer vooroverbuigende en bijna fluisterend; »ik kan alleen gelukkig worden, als ik u de mijne mag noemen . . ."

Antwoord had ze nog niet. Was het haar niet te vergeven? Maar haar zwijgen duurde hem te lang.

»... U zwijgt, Mevrouw! zou het dan waarheid zijn..." en hij richtte zich uit zijne buigende houding op.

» .. dat het u nog altijd te doen is, om wenschen te wekken en die teleur te stellen?"

Zij richtte zich ook op, zag hem aan en vroeg driftig:

— Wie zegt, dat het mij daarom te doen is?!"

Geheel bevredigd antwoordde hij:

— De wereld zegt het, en dan: was dat dan niet duidelijk op Sparrenheuvel?"

— 't Is waar, maar..."

En nu hakkelde zij.

»... maar dat is maar kort geweest... Dat was voorbij, toen . . ."

Ja, daar was op hare lippen, wat hij eerst later zou mogen vernemen. Zij bleef dus bij dat »toen" steken.

— Mag ik vragen, wanneer dat »toen" was?"

Neen, daar wou ze niet aan!

— Ik heb," zei ze en ze nam hare schaar ter hand, om er werk-

tuiglijk op haar werktafeltje de beweging als van schrijven mede te maken, »het mannelijk geslacht juist niet van zijne gunstige zijde leeren kennen . . ."

't Ging met neergeslagen oogen.

»... Ik hield ze allen ... de meesten althans, voor zelfzuchtige wezens."

Zij meende thans genoeg gezegd te hebben.

— Mij hebt u," zei Wolfgang nu glimlachend, »een ijzeren man genoemd ... Ja, ik weet, dat ik een ernstig man ben, ernstig tegenover mijn plicht ... maar ... maar ..."

Hij boog weder en sterker, dan hij gedaan had, tot haar over; als door tafeldans schoof zijn stoel onder hem vooruit. En hij fluisterde: »... maar met de vrouw, die ik liefheb ... die ik op mijne handen dragen zal, zal ik kinderlijk dwaas kunnen zijn . . ."

De schaar deed geen dienst meer op de tafel, zooveel te meer in hare hand op haar schoot, terwijl zij Wolfgang toch onafgebroken aanstaarde.

»... Toe, Mevrouw! een enkel woord?!"

Met al zijn verstand, met al zijne overwegingen had de ijzeren man niet bedacht: »Lang, zeer lang heb ik, ik overwogen, of ik den stap zal doen, die over het wel en wee van mijn leven beslissen zal; mag ik verwachten, dat de vrouw, die ik ten huwelijk vraag, in enkele minuten beslist?" Besloten had hij haar te overrompelen; mocht hij als verstandig man daaraan de verwachting vastknoopen, dat zij dadelijk gereed zou zijn? Had hij niet volop reden, om tevreden te zijn, dat zij volstrekt geen blijk gaf van de berucht geworden ongenaakbaarheid?

Menschenkinderen! als de hartstocht zich in ons gelden laat, komt de zelfzucht — niet maar om het hoekje kijken: zij treedt op met al de geweldige macht, waarover zij beschikken kan. Dat blijft waarheid, ook voor het menschenkind, dat op echt Christelijke wijze jarenlang getracht heeft niet aan de onvermijdelijke eerste, dadelijke, plotseling overrompelende stem der zelfzucht te gehoorzamen.

Toch eene liefelijke opmerking; en om die te maken, wordt hier van die zelfzucht gewaagd.

De man, die in het geval van onzen Wolfgang verkeert, gevoelt zich al zoo één met het voorwerp zijner liefde, zoodra hij maar ervaart, dat die gedeeld kan worden, dat zijne zelfzucht niet meer alleen voor hem toerekenbaar is.

— Toe, Mevrouw! een enkel woord!"

Ja, dat enkele woord! Mevrouw Dermass had de persoonlijkheid niet moeten zijn, zooals wij haar kennen, om het zich maar zoo dadelijk te laten ontwringen. Schalk zag zij hem aan: hij was immers geheel in hare macht? Iets van het vroegere spel moest zich nog laten gelden.

— 't Is haast eene onmogelijkheid," zei ze met den onwaardeerbaren guitigen lach om haar fraaien mond, »den ijzeren man te denken in een toestand, dien hijzelf dwaas noemt!"

— En toch," antwoordde hij, »ik ben tot u gekomen, ja, met den ernst van mijn leeftijd maar met het frissche hart van den jongeling. Mag ik niet dwaas, nog niet dwaas zijn? Welnu, Mevrouw, ik beschik over de middelen, om u weder de plaats te doen innemen, die aan uwe schoonheid en uwe geestesgaven past."

— En ik, Mijnheer Wolfgang!" liet zij volgens haar plan er tamelijk kalm op volgen, »heb geene geldelijke verliezen geleden: ik ben nog dezelfde, die ik op Sparrenheuvel was."

O wee! 't was, alsof hij een schok kreeg! De vorm was dan ook ongelukkig; vooral dat: »Ik ben nog dezelfde." Wolfgang richtte zich op uit zijne voorovergebogen houding, zat haar een oogenblik verbaasd aan te staren, stond toen op en zei dof:

— Dan heb ik mij niet gericht tot de vrouw, die ik meende . . . Waarheid is voor mij eene levensvraag . . . Uzelf hebt mij gezegd . . . In de betrekking, die ik u voorstelde, moet oprechtheid eene hoofdrol spelen . . . Vergeef mij . . ."

Hij zocht verward om zich heen naar zijn hoed; hij zag niet, dat zij verbleekte.

». . . Ik wil niet dadelijk . . . Ik moet met mijzelf te rade gaan . . . Ik zal u schrijven . . ."

Daar vond hij zijn hoed.

». . . Vergeef mij, Mevrouw!" ging hij voort; »ik bevind mij in een zeer zonderlingen toestand . . . Vergun mij . . ."

Hij boog en ging naar de deur. IJlings rees zij op, snelde op hem toe, greep hem bij zijn arm en kreet:

— Wonderlijke man! begrijpt ge dan niet?!"

Hij bleef staan en zag nu, hoe ontroerd zij was.

— Wat moet ik begrijpen, Mevrouw?" vroeg hij.

— Dat ik mij arm geveinsd heb, omdat ge nooit gekomen zoudt zijn, zoolang ik rijk heette!"

Zij liet hem los, want hij deed geene poging meer, om zich te verwijderen.

— Ziedaar!" ging zij hartstochtelijk voort, »ik wil van mijn geld niet meer weten! Zal ik het weggeven? Aan mijne zuster? Ziedaar: ik wil leven door den arbeid van den ijzeren man!"

Een oogenblik staarde hij haar aan. Toen slingerde hij zijn hoed krachtig van zich, sloeg zijn arm om haar middel:

— Neen, niet zóó, Caroline!" klonk het uit zijn mond op eene wijze, die toonde, dat zijne geheele ziel in die misschien alleen voor haar begrijpelijke woorden lag.

— Karel!" lispte zij.

Wat kunnen de oorzaken geweest zijn, die de twee tot hun zeer buitengewoon handelen gedreven hebben?

Bij Mevrouw Dermass is dat niet raadselachtig. Zij is voor de eerste maal in haar leven onder de overweldigende macht der liefde; zij vervalt

tot wanhoop en gehoorzaamt plotseling aan eene niet te veroordeelen aandrift.

Wolfgang hoort twee zaken, die hem schrik aanjagen. Hij herinnert zich, hoe hij den wensch gekoesterd heeft, dat Mevrouw meisje en niet rijk zou zijn; hoe Klingelbeek hem zelfs over dat laatste ondervraagd heeft, en meent nu, dat hem een strik gespannen is. Daarbij komt nog de uitdrukking: »Ik ben nog dezelfde." Er behoeft volstrekt niet aangenomen te worden, wat de dame aanneemt: dat hij op zijne aarzeling niet terug zal komen, als hij ingezien zal hebben, dat de vroeger zoo coquette vrouw hem heeft willen boeien op geheel andere wijze, dan hij verafschuwde. Dat ziet hij na hare handeling plotseling in en dan volgt zijn: »Niet zóó, Caroline!" als bewijs, dat hij haar vrouwelijk recht erkent en haar ook liefst dat recht ziet uitoefenen. De plotselinge, de onverwachte handeling der vrouw moest wel tot eene daarmede gelijkstaande plotselinge handeling van den man dwingen: beiden gehoorzaamden aan de overweldigende kracht der liefde. Kon de man anders, toen de vrouw in al den glans harer schoonheid vóór hem stond en toen hare woorden eigenlijk beteekenden: »Hier ben ik, gereed, om uwe gade te worden"?

En dan vooral niet te vergeten: 't is niet maar alleen zinnelijk begeeren, dat de twee tot elkander trekt. De twee? Zeker is bij den man het zinnelijk begeeren ongelijk veel sterker dan bij de vrouw. Zoo heeft de natuur het gewild: waar het bij de vrouw tot sterk spreken, tot geweldig vertoon komt, is het eene ziekelijke afwijking van de natuur. Maar van Mevrouw Dermass kan veilig beweerd worden: bij haar zweeg het, was het tot zwijgen gebracht door hare vroegere ervaring. Hooger dan dat zinnelijk begeeren staat bij Wolfgang 't gefluister van zijn schemerachtig bewustzijn: »Er is in die schoone vrouw, wat sympathie tusschen haar en mij mogelijk maakt." Dat het gefluister is· hij heeft reden het te wantrouwen, en dat wantrouwen — vermindert het ook soms in kracht — is sterk door hare coquetterie, die toch maar zoo krachtig gegroeid is door de verachting, den afschuw, dien zij voor het bloot zinnelijk begeeren heeft opgevat. Zoodra bij Wolfgang het gefluister een krachtig spreken wordt; zoodra 't hem blijkt, dat hunne zielen in elkander kunnen en willen smelten, geeft hij toe aan het zinnelijk begeeren, en hij sluit haar als de krachtige man in zijne armen, terwijl zij niets liever wil, dan dat omsluiten te ervaren.

XXIII.

Als de twee elkander hebben op de planken in den schouwburg, maken de bezoekers zich op, om naar huis te gaan. Wie dat op den roman toepast, late dit hoofdstuk eenvoudig ongelezen.

Maar er kunnen en zullen ook lezers zijn, die zich niet geheel

bevredigd achten. En dan ook: na »het elkander krijgen" zijn er tafereeltjes, die moeielijk voor het voetlicht te brengen zijn.

Wat er dadelijk op Caroline's »Karel!" volgde, moet de lezer en moet de lezeres zich maar voorstellen.

Hoe Justine en, met haar, hoe Frits nog den eigen avond der verloving in de wolken waren; hoe Wolfgang's moeder moeite had, om dat »weduwe" te verduwen, vóórdat zij Caroline gezien had . . .

Wonderlijk, dat aan vrouwen dat verduwen zwaarder valt dan aan mannen!

. . . hoe Klingelbeek en Emilie de twee feestelijk ontvingen; hoe de wereld erom lachte, dat de »Ongenaakbare" haar naam verspeelde: dat alles behoeft niet meer dan korte vermelding.

Dat Wolfgang bij zijn eerste bezoek op Sparrenheuvel — een ganschen dag! en eene onvergetelijke wandeling in »o! zoo dat boschje klappen kon!" — erop gesteld was, dat Caroline's: »Kom, laat ons nog eens in de hut van Teunisboer zitten!" werkelijkheid zou worden, dat verdient toch meer dan een bloot vermelden. Kaatje sloeg hare handen in elkander en verkoos toch te beweren, dat zij »niks niemendal" verwonderd was. En toch bleek het, dat zij eene heele poos in de war was en er eerst uitkwam, toen ze vertellen mocht, hoe alles naar wensch ging en er dit jaar drie varkens gemest zouden worden, omdat de biggen in het voorjaar op de markt bijna te geef waren geweest.

Aan den avond van dien dag kocht Wolfgang den conducteur van den spoortrein schandelijk om: hij verkreeg daardoor een coupé alleen.

Ja, zoo'n boschje, dat niet klappen kan, een dicht priëel bij maneschijn, een schemeruur of een paar schemeruren in een afgelegen koepel, zij zijn heiligdommen in de herinnering van twee minnenden! Maar hoe moet dan zoo'n afzonderlijke spoorwegcoupé wel heeten? De gordijntjes dicht, de lamp meer dan half neergedraaid, zoo gerust eenzaam, zoo de wereld vergeten, en dat bij het snelle voortbewegen en het beteekenislooze gewoel op de stations . . .

Te Utrecht keek ze toch eens uit, en zij — ja waarlijk: zij! — zij vroeg: »Zouden er hier ook passagiers inkomen?" En zij was al zoo innig en innig vertrouwd met den ijzeren man, dat zij er niet om gaf, of hij de ongerustheid in hare stem hoorde. Maar zij bleven alleen, en zij waren veel te spoedig te Amsterdam.

Heel lang gevrijd hebben zij niet: twee maanden na de huwelijksvoltrekking van Justine en Frits kwam de dag, waarop van den ouden lichtmis, met wien wij ons verhaal wel beginnen moesten, ook de naam officieel verdween. Bij notarieele akte werd bepaald, dat Mevrouw Wolfgang eigenares van haar vermogen zou blijven. De heer Wolfgang had dat kortweg zoo bepaald, en de bruid had reden gehad, om er stilzwijgend in te berusten. De »ijzeren man" had dus in dat opzicht zijn oordeel gewijzigd, maar dat lag aan den aard der omstandigheden. 't Moest zijne vrouw blijvend blijken, dat haar vermogen voor hem in iets anders lag dan in haar geld.

Emilie zat toen reeds met het vurig verlangde kind op haar schoot. En 't bleef niet bij één. Klingelbeek gaat langzamerhand meer en meer op in het ook landbouwkundig beheer van zijn grondbezit, al laat hij wijselijk bloem- en moestuin over aan zijn tuinman. Hij beweert: het ontginnen van heidegrond moet niet op groote schaal geschieden; daarvan wil hij niet hooren. Maar hij bevordert gaarne, dat zijne plaatswerkers langs den zoom der heide gaan wonen en daar kleine akkers aanleggen. Dan toont hij zich nog al eens vrijgevig ten opzichte van den hoognoodigen mest. Maar de historie van Teun Keel heeft geen invloed uitgeoefend op zijn oordeel omtrent de bezoekers van de kroeg. Daarom behoort de kastelein van Het Blauwe Paard onder degenen, die op hem smalen. Geen der vaste werklieden op Sparrenheuvel komt dan ook over zijn drempel.

Dat landgoed ziet de beide vrienden, neen, de beide gezinnen nog al eens bij elkander. Caroline heeft zich eens laten overhalen, om er eene week zonder Wolfgang door te brengen. Maar zij heeft dat niet weder gedaan.

Als Wolfgang haar voor zaken alleen in Amsterdam moest laten, was zijne thuiskomst haar een bijzonder genot. Zij had dat eenmaal wat lang naar haar zin moeten ontberen en wilde het zich verschaffen, door op hare beurt eenige dagen afwezig te zijn. 't Viel haar danig uit de hand: haar Karel bejegende haar, alsof hij haar een half uur geleden nog gezien, nog gekust had. Eerst toen zij weder op de Prins-Hendrikkade waren, week de aangenomen koelheid, en krachtig ook. 't Was de enkele maal, dat Mevrouw aan het »ijzeren man" herinnerd werd. De enkele maal? Zeker. Maar zij mocht hem wel altijd zoo noemen, want nu nog, terwijl zij grootouders zijn, blijft hij niet langer van haar afwezig, dan volstrekt noodzakelijk is.

Toen Klingelbeek's koetsier door hem gepensionneerd was, is Kees, de vrijer van Lena, zijn opvolger geworden. Spoedig daarop is hij met Lena getrouwd, die zich naar het oordeel der Sparrendalers al heel voornaam aanstelt, als zij om de eene of andere reden in het dorp moet zijn. »'t Is natuurlijk," denkt ze, »dat haar Kees ten opzichte van den jenever zijne belofte gestand doet." Hij ziet dan ook: als er een onder de losse plaatswerkers zich te buiten heeft gegaan, is Sparrenheuvel onherroepelijk voor hem gesloten. 't Is wel merkwaardig, dat de goedhartige Klingelbeek op dat eene punt onverzettelijk gestreng blijft.

Dalfsen is altijd de opgewekte, snaaksche jachtmaker op en verteller van anekdoten en geestige zetten gebleven, gezellig als geen ander, eene gewilde persoonlijkheid op feesten en bijeenkomsten, op vergaderingen zelfs! Hij is liefhebber van een goed glas wijn, maar alleen op zijne eigen, eenzame kamer. Hij weet, dat hij bij feestelijke gelegenheden voorzichtig moet zijn, want hij heeft, wat men een melancholieken dronk noemt. Wilt ge weten, hoe hij daarachter gekomen

is? 't Is hem bij eene reünie van oudstudenten overkomen, dat hij tegen het einde van het luidruchtige nagerecht met tranen in oogen en stem zijn voormaligen academischen intimus zijne geschiedenis gebiecht heeft, er letterlijk over jammerende, dat echtelijk en huiselijk heil een ontoegankelijk paradijs voor hem was. De intimus heeft hem toen niet aan zichzelf overgelaten, vóórdat hij hem veilig op zijne legerstede wist, en hij heeft hem den volgenden morgen gewaarschuwd... Want wat heeft de wereld met zulk gejammer te maken?

Jongelingen heel erg, en daarom boekstaaf ik het. Op mijn erewoord: verdichting is dit niet!

De Baron is veel beter af: hij heeft juist, wat hij hebben moest. De voormalige kamenier hangt maar wat goed »Madame la Baronne" uit in de kringen, die men van den tweeden rang in Parijs zou kunnen noemen. Eens, zoowat een jaar of vier na hun huwelijk, heeft het paar ettelijke dagen in Amsterdam doorgebracht, en dat zal nog wel eens gebeuren, want Amsterdam ... »Madame la Baronne" zou er veel liever wonen dan te Parijs, als zij er maar niet bekend geweest was als Agatha Koker. Hun Hollandsch hebben zij er trouw verloochend. Op Schittershoek zijn zij niet geweest: het verloochenen zou daar min mogelijk geweest zijn. Schittershoek is toevertrouwd aan een rentmeester. Verkoopen wil de Baron het niet: hij verbeeldt zich, dat hij dan het recht zou missen zich in Parijs »Monsieur le Baron de Skiteroe" te laten noemen.

De ritmeester Marius is thans kolonel. Hij vervult volstrekt niet de booze voorspelling van Klingelbeek: hij weet, wat hij »opgeofferd" heeft, om een Amsterdamsch fortuin machtig te worden, en hij is zoo dwaas niet het al bij voorbaat op te maken. Hij behelpt zich, en dat treffelijk, met eerzucht. Geërgerd heeft hij zich, dat het in '70 niet tot een oorlog — voor de Nederlanders dan — gekomen is. Maar naar Atjeh te gaan.... wist hij maar, dat hij aan Atjeh moest denken, als hij zijn generaal wenscht naar het land, waar de peper groeit! Maar hij is toch, bij mijne zolen! een knap officier, een mooie man, als hij als een pauw met opgeheven staart zich bewonderen laat bij eene parade in de stad, waar hij in garnizoen ligt. Mij dunkt: dat »liggen" moest van zulke officieren niet gezegd mogen worden.

Vraagt iemand naar Adolf Klingelbeek?

Die heeft de voorspelling van zijn oom, en dat zeer ten genoegen van eene jongedame, vervuld.

Jaap Krelissen heeft het nog beleefd, dat Teun Keel in het onbezwaard bezit van zijn huisje en zijn tuin geraakte, maar hij heeft dat nooit, met zekerheid althans, geweten. Na zijn dood kwam al zijn grondbezit in openbare veiling. Toen heeft Teun het perceel gekocht, dat het zijne als omarmde.

Hoe hij dat doen kon?

— Ja!" zegt Jurgen dikwijls, »je mot maar eerst een liederlijke

kerel zijn; dan mot je stombezopen eene diligence over je beenen laten rijden: dan komen de grootelui en helpen er zoo'n vent bovenop. Onbesproken lui, zooals ik en een ander, kunnen naar zoo iets fluiten. En dan zijn er" — hier volgt dan een vloek — »boeren en boerinnen, die zulken grootelui nog gelijk geven op den koop toe!"

Er is wel iets waars in het beweren van Jurgen, maar hij brengt niet in rekening, wat het kost, om met eene kwade gewoonte te breken. De belangstelling in een beweldadigde kan krachtig blijven, als die beweldadigde er maar behoorlijk voor blijft zorgen. 't Is een genot, een gezin uit ellende tot welstand te brengen, als dat gezin er vatbaar voor is en als het geschieden kan zonder groote geldelijke opoffering. Dat »groote" is voor iederen weldoener betrekkelijk. Wolfgang heeft Teun tot den koop in staat gesteld, en dat op voorwaarden, die maken, dat de zaak nu juist niet eene weldaad genoemd kan worden. Maar toch: Teun beschouwt haar wel degelijk zoo, en hij heeft het vooruitzicht, dat hij, ja, na heel wat jaren, eigenaar in den vollen zin des woords kan worden. De schutting is dus gevallen, maar het groote huis blijft nog verhuurd, totdat Kaatje den moed zal hebben het te betrekken. Dat zal niet te vroeg wezen, al is het huisje al heel lang eigenlijk toch te klein voor het groeiende gezin.

Piet blijft Caroline's bijzondere beschermeling. Wolfgang leest alleen de brieven, die hij schrijft, altijd aan Mevrouw. Piet heeft zich aan Mevrouw gehouden, totdat hij haar na zijne vierde reis kon zeggen: »Nu is u van mij af." Het beteekende: »Ik heb mijn woord gehouden: de vijfhonderd gulden heeft u niet behoeven te betalen."

— Neen," heeft Mevrouw toen gezeid, »ik ben niet van je af." Wolfgang heeft inlichtingen voor haar ingewonnen en het gevolg is geweest, dat Piet door een voorschot in staat gesteld is, om in het zeemanshuis het noodige onderwijs voor het stuurmansexamen te ontvangen. Dat examen heeft hij doorgestaan: wie weet, wat er nog van hem groeit?!

Op een avond, zoo ongeveer een goed jaar na hun huwelijksdag, zaten de heer en Mevrouw Wolfgang tegenover elkander, en dat zonder tafel tusschen hen. Er was dan ook iets, om naar te kijken. 't Was avond; Mevrouw had zich al gemakkelijk gekleed. Aan haar spaarzaam bedekten boezem lag een zuigeling zich prachtig te goed te doen. Hare fijne hand streelde het hoofdje van het kind, en zij wendde er alleen van tijd tot tijd haar blik af, om den vaderlijken glimlach te genieten, en dan zwom haar blik van weelde. Zoo'n blik ving hij op.

— Wat ben ik een rijk man!" hoorde zij.

— Niet zoo rijk, als je wezen kon," zei ze met schalken glimlach en toch blijkbaar niet, om te schertsen.

— Niet zoo rijk, als ik wezen kon?" vroeg hij. »Wat ter wereld kan ik nog wenschen, als ik je zoo met ons kindje zie?"

En hij greep het bloote, mollige voetje van de kleine. 't Was een meisje.

— Als je eerst alles en alles van me hebt . . ."

— Wat?!" viel hij haar spottend in de rede, »heb ik niet alles en alles van je?"

— Och! ik zal je zoo liefhebben, als je maar alles en alles van mij hebben wilt!"

Hij rook lont. Rentmeester was hij van haar vermogen, meer niet. Van haar bijzonder fortuin maakte zij alleen gebruik voor weldadige doeleinden, en dat deed zij niet, zonder hem vooraf te raadplegen. Zij zorgde waar te maken: »Ik wil leven door den arbeid van den ijzeren man."

En nu dat:

— Och! ik zal je zoo liefhebben, als je maar alles en alles van mij hebt!"

Was dat te weerstaan?

Zij stak hem hare vrije hand toe; hij liet het voetje van het kind voor de hand der moeder los.

— Goed," zei hij. »Morgen de notaris dan. Maar weet je wel, dat het je laatste zelfstandige daad zal wezen . . . voor de wet althans?"

Zij zag hem lachend aan, en haar lach zei . . . ja, eene macht van liefelijkheden, waarvan er niet één voor hem verloren ging.

Het kind had zich in slaap gezogen. Voorzichtig legde zij het in de wieg. Toen ging ze op zijne knie zitten, greep hem om zijn hals en kuste hem herhaald en lang.

— Nu, nu," lachte zij, »heb ik niets, of je kunt zeggen: mijn, mijn."

Toch bleef Wolfgang de betrekkelijk eenvoudige leefwijze volhouden, die hij zich toch niet alleen om den wil van zijn directeurschap tot regel had gesteld. Er kwam bij, dat beiden zoo weinig »soesah", als maar mogelijk was, wilden dulden.

Toen Frits bewezen had de degelijke man te zijn, dien Wolfgang in hem wenschte, nam hij, en dat op raad van den directeur, zijn ontslag, om zich als koopman te vestigen onder de firma: Steenmuller & Co. Dat »Co." vertegenwoordigde zijn zwager, die allengs het bedrijfskapitaal van de firma vergrootte.

En wie nu wat begrip van handelszaken heeft, berekene eens, wat voordeel die firma trekken moet uit de omstandigheid, dat een der firmanten aan het hoofd der telkens aanzienlijker wordende Borneosche Handelsvereeniging staat.

En Justine . . . o ja! ze is in wit neteldoek getrouwd, hoor! . . . Nu, waarde lezeres en lezer! als ge toevallig kennis met haar maakt, zult ge zeggen: »Dat moet een gelukkig vrouwtje wezen."

De beide zusters hangen elkander nog altijd aan; dat de oudste ooit coquette buien gehad heeft, zou men haar niet aanzeggen. Er is alleen zooveel van overgebleven, als in elke vrouw wenschelijk is.

UIT DEN VREEMDE,

DOOR

PH. WIJSMAN.

DE „MARY".

Ik was nu vier weken in Amerika en ik had nog niet het kleinste avontuur gehad, nog geen wild gezien en geene wildernis, geen Indiaan; ik had geen enkel schot gehoord, niets van dat alles, waarop men als vier-en-twintigjarig jongeling hoopt. Alleen Broadway-rumoer, een paar negerkomedies, hanengevechten, harddraverijen, enz. had ik gezien. En dan die vervelende reis naar Chicago! Maïs en alweer maïs; eindelooze prairieën zonder de vurig gewenschte buffelpaadjes, en in mijn coupé spuwende Yankees en van snoepgoed smullende ladies — totdat wij de Koningin van het Westen bereikt hadden. Maar — nieuwe teleurstelling! Alweer diezelfde taaie physionomie: bierhuizen, slechte schouwburgen, enz. enz., totdat eindelijk — en nog wel geheel onverwachts — het avontuur, de wildernis, opdaagde.

Wij zaten in Kartmann's salon tegenover Courthouse. Een zeer gemengd gezelschap was hier bijeen: officieren buiten dienst, studenten, journalisten, tooneelspelers waren vertegenwoordigd en menige karakteristieke kop met door een losbandig leven verslapte trekken getuigde nog van den vroeger opgewekten, overmoedigen geest van den eigenaar. Uit alle oorden der wereld had het lot hen hierheen doen verzeilen. Ik sprak over mijne teleurstelling. Ik vertelde van mijn vaderland, van Tirol, waar, zij mochten het dan verouderd noemen, toch vrij wat meer te beleven was dan hier in het zoo hoog geprezen Westen.

„Lach maar!" zeide ik, mij tot een der heeren wendende, die dadelijk door zijn flink, mannelijk uiterlijk en zijne gezonde gelaatskleur mijne sympathie gewekt had en wiens ongeloovig gebaar mij dubbel prikkelde. „Hebt u dan wel eens eene gemzenjacht in het gebergte meegemaakt, in den winter, als de sneeuw een meter hoog op de rotsen ligt? Nu, dan zal ik u daarvan iets vertellen." En ik begon met geestdrift te verhalen, met aanschouwelijke levendigheid sterke kleuren gebruikende, zoodat men met onverdeelde belangstelling naar mijne beschrijving van zulk eene jacht luisterde. Ook Blomberg, de Duitscher, volgde mijne woorden zeer oplettend.

„Hebt u al eens in onze „Sloughs" gejaagd?" vroeg hij, toen ik zweeg.

„Wat is dat: „Sloughs"?"

„Dat is niet gemakkelijk te vertalen. Moeras — eigenlijk beter gezegd slikgrond — maar toch drukt dat niet uit, wat onze „Sloughs" te zien geven."

Ik begon te lachen. „En dan spreekt u daarvan als in vergelijking met onze bergen? Neen — hoor eens, mijn beste heer...."

„Praat maar." Hij haalde zijn horloge uit. „Is Timm nog niet gekomen?" riep hij den waard toe.

„I do n't know, Sir. Ik „smell" hem nog niet!"

„Wat beteekent dat nu?"

„Hij ruikt hem nog niet. Dat is Amerikaansch. Ik moet u zeggen, dat „Sloughs" eigenlijk is eene wildernis, zooals u die in den droom niet hebt gezien, — eene woeste plaats als van den eersten scheppingsdag... maar — ruikt u hem?"

Of ik rook! Traan, visch, nat leder, mos... van alles.

„Hallo, Timm!" riep Blomberg, „come on, please!"

Ik zag om. Een reus trad naar de toonbank. Eene verkleurde jas van geel zeildoek bedekte zijn zwaar bovenlichaam; de laarzen reikten tot boven de knieën. Zijn bruin zeemansgelaat stond strak; alleen in de lichtblauwe oogen was leven en beweging. Wijdbeens loopende, kwam hij naar ons toe, het korte pijpje scheef in zijn mond houdende.

„What's the matter, Sir?"

„Deze heer zou wel eens een kijkje van je rivier willen nemen. Heb je tijd? Wanneer?"

„Well!" Hij monsterde mij even met de oogen. „Er is niet veel te koop op het oogenblik. Het is te droog; dan „moven" de eenden naar 't noorden. Maar als Mijnheer lust heeft... Ik ga morgen naar den Calumet."

Ik aarzelde niet. Waarschijnlijk was ik meer met den man ingenomen dan hij met mij. „All right! Waar kan ik u vinden?"

„Ik zal hier met de Buggi op u wachten; wij zijn in een paar uur aan den Calumet."

„Afgesproken. Drinkt u niet eens mede?"

Hij weigerde niet, maar zijn glas geledigd hebbende, nam hij afscheid, kort en bondig. Ik wilde hem tegenhouden, maar de waard zeide:

„Wees voorzichtig, Mijnheer; Timm is als een Spanjaard zoo fier."

Ik vroeg het een en ander omtrent de „Sloughs", maar Blomberg wilde niet praten. „Zelf moet u zien — dàn zullen wij praten," zeide hij.

Eene gloeiende hitte. Het lichte voertuig vloog in eene wolk van geel stuifzand. Het rumoer van de stad werd allengs tot een dof gesuis gedempt. De zee bracht een weinigje verfrissching. Nu zetten wij koers van den straatweg in de richting van den zachten moerasgrond; afzonderlijk staande negerhutten reden wij voorbij en in de verte doken de „Sloughs" op in okerkleurige tinten.

Timm zeide niet veel, nu en dan een enkel woord tusschen pijp en tanden. Tusschen zijne voeten lag een dikke hond. De „geur", die van dat tweetal uitging, was bedwelmend.

Binnen twee uren hadden wij Blakersfarm bereikt, eene houten woning, zooals men die bij ons op de heide ook vindt. „Huntershome" stond met groote letters op den witgeschilderden gevel en honden, varkens, eenden en kippen leefden blijkbaar in de grootste eensgezindheid met elkaar. Overal ritselde en kraakte het riet; alleen aan den Calumet lag eene magere weide.

Eene oude vrouw met vischschubben aan handen en armen trad naar buiten.

Timm spande uit.

„Slapen wij hier vannacht?"

„No, Sir."

„Maar wij blijven toch dezen nacht uit?"

„Yes, Sir."

Ik dacht aan mijn spraakzamen Jakl met het aardige Tirolerhoedje op zijn krullebol en een gevoel van „Heimweh" begon mij te bekruipen.

„Maar waar slapen wij dan?"

„Bij Old Tom."

Het vragen verveelde mij en ik zweeg dus ook.

Een bootje lag op de rivier. Timm roeide. Het riet werd hoe langer hoe dichter, leelijk, gewoon riet en biezen. Zachtkens verliep de rivier in een wirwar van kanalen en grachten; de eenden vlogen op; watersnippen klokten tusschen de biezen. Op de rietstengels schommelde de oriole met hare roode borst — hier en daar eene open plek met waterlelies — maar die kon men bij ons ook wel vinden.

Een meertje nam ons op. Aan de overzijde stond de avondzon in eene nevelachtige omgeving. Daarachter eene donkere massa.

„Is dat bosch?"

„De „Sloughs", Sir."

Dat waren dus de „Sloughs"?

Eene dichte menigte staken, verscheidene meters hoog, verrees voor mijn verbaasden blik; en hoe nader wij kwamen, des te vreemdsoortiger werd het tooneel: als masten verhieven zich de armdikke riethalmen met machtige pluimen, waartusschen reeds de avondschemering begon te vallen. En Timm roeide rechtstreeks erop in. Hier was een hoog bosch, waartusschendoor ons bootje vrij kon voortglijden; eindelooze gronden, bezet door varens en met bonte bloemen en ranken omlijst, langs den rand waarvan wij ons voortbewogen; dan weder gladde vlakten met drijvende eilandjes, waar op den drassigen grond de grilligste flora prijkte; reusachtige, boomhooge varens, terwijl kolossale bladeren op het donkere water schommelden en het drukke volkje der oriolen in haastige bewegingen als roode vonken heen en weer stoof.

Weder nam het hoog geboomte ons op; om de machtige rietstokken klokte het water; een kille nevel verspreidde zich onder het dak van pluimen, waardoor de avondzon hare laatste stralen liet spelen in gulden licht. Een eindeloos rumoer van gekwek en vleugelgeklap boven onze hoofden. Nu verhief zich plotseling weer een troep eenden dicht voor ons, om dadelijk tusschen de biezen te verdwijnen. Op deze wijze kon er van schieten geene sprake zijn. Vragen wilde ik niet. Er was genoeg te zien en te voelen. Nederig verzocht ik den Noordduitscher vergiffenis voor mijn onoverlegd gepraat. Dit was waarlijk eene woestenij als in de scheppingsdagen; ik zou er mij niet over hebben verbaasd, als plotseling een voorwereldlijk dier te voorschijn gekomen was.

Nu blonk plotseling eene open watervlakte, door wuivende biezen omlijst, tusschen eene opening in het bosch ons te gemoet in het schelle licht van den dalenden zonnebal. Ik hoorde niets anders dan een onophoudelijk plassen en spatten in het water en zacht geklep met de vleugels — nu zweeg zelfs de oriole ....

Timm maakte onze boot aan den rand van het bosch vast. Hij haalde zijne patronen te voorschijn en greep naar zijne buks.

„Nu zult u wat beleven, Sir. Take care!"

Zoovele woorden had ik hem nog niet achtereen hooren spreken. Het strakke gelaat verkreeg leven, en waarlijk! de man glimlachte vergenoegd.

De rietpluimen schitterden nog even in het roode licht, dat over het water gleed, en toen was het gedaan met glans en heerlijkheid. Een kreet uit tallooze vogelkelen trilde door de lucht. Het water ruischte, borrelde, spatte; donkere eilanden vormden zich, rezen omhoog, verstoven in de lucht, om zich elders opnieuw te vormen. Zwermen eendvogels vlogen om en door elkander, terwijl onder hen de groote vogels op het water zeilden met uitgespreide vlerken. Ik was geschrikt; ik wist niet, waar ik was. Het schot van Timm wekte mij uit mijne verdooving. En nu begon de jacht. In het eerst schoot ik slecht; ik was te zenuwachtig; dit alles was zoo vreemd, als in den droom van een jager gezien; maar 't was geen droom. Het was werkelijkheid. Telkens schoten nieuwe troepen uit de lucht op de gevallenen, die het water vóór ons bedekten. Timm vuurde onophoudelijk, maar ik had spoedig mijne bekomst van dat moordwerk. Één witten reiger wilde ik nog dooden, die zoo trotsch rondzwierde. Maar toen hij met uitgespreide vlerken dood lag, was mijn jachtlust bevredigd. Ik wilde alleen zien. Het duurde niet lang, dat zien. Hier komt de nacht onverwachts als een roover. Riet en water werden tot één donkere massa. Het rumoer verminderde; ten laatste zwegen de eenden geheel en de krekel begon zijn droefgeestig nachtlied te zingen.

Alles was binnen den tijd van een kwartier afgeloopen. Nu begaven wij ons aan het inzamelen van den buit. Welk eene bonte menigte: rieteenden, moeraseenden, nonnetjes en zagers, Anas clypheate en nog vele andere. Een nachtreiger met zijne drie witte veertjes in den nek was er ook bij — een prachtvogel. Timm wilde hem aan mij afstaan. Ik nam zijn aanbod niet aan, maar het deed mij toch genoegen, want het bracht toenadering.

„En nu?" vroeg ik.

„Naar Old Tom. Hebt u hem niet hooren schieten?"

„Jawel, maar — er is hier in den omtrek nergens een huis te zien ..."

„Wacht maar; tien minuten geduld!"

Hij loodste onze kanoe uit het riet en stuurde ze dwars over het meertje. Opnieuw liet een stormachtig vleugelgeklep zich hooren.

In groote spanning zag ik in de duisternis rond. Timm zette zijn weg voort in eene smalle gracht. De boot gehoorzaamde aan elke beweging der stang, nu rechts dan links wendende. Aan weerszijden stond een zwarte muur — het riet. Zoo was er misschien een kwartier verloopen — toen, bij eene nieuwe bocht, een rood licht verscheen. Het hing vrij in de lucht, verdween even, maar dook aanstonds weder op. Plotseling hadden wij het vlak voor ons. Eene donkere plek werd zichtbaar; het licht wierp zijn schijnsel over vochtig, moerassig groen; en eindelijk kon ik iets onderscheiden, dat in de duisternis de romp van een schip geleek.

„Hallo, Tom!" riep Timm.

Geen antwoord. Timm schoot. Het licht bewoog en eene gedaante vertoonde zich boven den rand van dien romp; eene vrouwelijke gedaante; zooveel kon ik bij een glimp van het flauwe licht onderscheiden.

„Hallo, Jack!" riep eene jonge stem vroolijk terug.

„Timm is het met een heer. Wij verlangen nachtkwartier. Is de oude thuis?"

De eerste stem zweeg en eene andere, harde stem antwoordde: „Waar zou hij anders zijn, als het spookt in de „Slough"! — Kom maar boven, Timm."

Eene touwladder werd neergelaten buiten boord; het was een schip, althans het wrak van een schip, de romp; eene „hulk", zooals de zeeman zegt.

Het vreemde van 't geval was, hoe die daar gekomen was. Timm wierp zijn tros naar boven, die stevig aangetrokken werd, en hij klom de ladder op. Ik volgde. Zoo — daar had ik nu mijn avontuur. Cooper zou er pleizier in hebben gehad. De hand van een meisje werd mij toegestoken; zij trok mij over de gebroken reeling naar binnen. Ik gleed uit op het natte dek en viel mijne helpster in de armen. Het meisje lachte. Plotseling werden mijne oogen verblind door eene lantaarn vlak bij mijn gelaat; een eerwaardig oud hoofd met een langen witten baard en lange witte haren, die tot op de schouders hingen, verscheen tegenover mij. Een prachtige grijsaard. Jammer, dat zijn loerende, scherpe blik den waardigen indruk bedierf.

„Wat hebt u al zoo meegebracht?" vroeg hij met een grijns, zijne gele tanden latende zien.

„O, ik ben zeer tevreden. De jacht in de „Sloughs" is prachtig."

„Zoo — prachtig? Het zal niet lang prachtig meer zijn, als 't zoo voortgaat." Hij hield de lantaarn over boord, zoodat haar licht op de vogels in de boot viel, spuwde met eene groote boeht in 't water en gaf de lantaarn aan het meisje.

Eerst nu kon ik haar gelaat goed zien. Het was te grof, om mooi te zijn; eigenlijk een jongensgezicht; maar de oogen waren groot en donker, evenals de haren, die het frissche gelaat omlijstten.

Zij trok een luik open en eene steile trap afgaande, zeide zij: „Please, Gentlemen!"

Stel u voor de luchtjes van Timm en zijn hond, tot in 't oneindige vermeerderd. Eene vrij groote maar lage ruimte, waarvan de vloer onder onze voeten heen en weer zwiepte, zuinig verlicht door eene enkele lamp, die aan een der balken van de zoldering boven de tafel hing. In een muur eene soort van bedstee getimmerd met beestenvellen als dekens op het bed; netten, hengelgereedschappen, vischschubben en eendenveeren overal en op alles. Een kleiner vertrek daarnaast, waar, boven een aangenaam vuur, een pot kookte en borrelde.

„Gaat zitten!" zeide het meisje, met eene kleine beweging harer hand naar een paar versleten en gebrekkige matten stoelen wijzende.

„Met die kast heeft hij dertig jaren gevaren," vertelde Timm. „Als u hem vriendelijk wil stemmen, moet u hem iets vleiends over de „Mary" zeggen. Het meisje is zijne dochter Bessy; zij verwacht haar vriend Jack; daarom zitten wij haar in den weg. De oude wil er niets van weten; hij ..."

Bessy stond weer bij de tafel en belette hem verder te vertellen. Een echt zuidelijk type met een ontevreden trek; dat zag ik nu duidelijk.

„Jack is in de buurt," fluisterde Timm.

Zij scheen nog te twijfelen, maar vroeg toch: „Wie zegt dat?"

„Wij hebben hem hooren schieten. — Zal ik het hem zeggen?"

Zij trok de schouders op. „Zooals je wil. Erger, dan het is, kan het niet worden."

„Wat heeft hij toch tegen Jack?"

„Hij is nijdig op hem, omdat hij beter schiet. Hij wil hem de „Mary" niet afstaan."

„Maar hij laat de „Mary" immers aan jou, aan zijne dochter, na?"

Bessy maakte een waarschuwend gebaar. De oude man, de heer en meester der „Mary", stond op den drempel. De blik van de scherpe oogen onder de zware witte wenkbrauwen had iets adelaarsachtigs; in de bruine huid waren eene menigte kleine rimpels gegroefd; het stompje pijp wiegelde in den tandeloozen mond. Hij trad naderbij met een wantrouwenden blik op Bessy, die naar de keuken ging.

„Heb jij geschoten, Tom?" vroeg Timm.

„Neen," klonk het norsche antwoord.

„Dan zal Jack 't wel gedaan hebben.... in 't westen...."

De oude wierp trotsch zijn hoofd achterover en een aantal rimpels fronsten het breede voorhoofd. Hij zweeg en Timm vervolgde:

„Hij zal nog wel komen."

„Bij wien? Waar?"

„Nu, bij jou, op de „Mary"."

„Is de „Mary" eene herberg?"

„Natuurlijk niet. Maar voor een jager staat zij toch altijd open, niet waar?"

„Voor een jager! Maar Jack en een jager . . ."

„Dat zie ik niet in. Hij schiet best."

„Is hij daarom een jager?" De oude lachte hoonend. „Toe, Bessy, grog voor de heeren! Vlug, meid!"

„Waarom bent u zoo boos op dien Jack?" vroeg ik op een onschuldigen toon. „Het revier is zoo groot, dat...."

Hij keek mij vinnig aan. „Daarom? Wie zegt u, dat het daarom is? Dat is niet waar, Timm!" vervolgde hij, zich naar dezen keerende; „daarom is het niet."

„Maar omdat hij mij liefheeft, daarom is het!" viel Bessy, die de grogglazen binnenbracht, plotseling in.

Nu keek de oude haar nijdig aan, maar zij herhaalde:

„Jawel — daarom is het."

„Moet ik daar dan blij om zijn? Moet ik hem zelf op de „Mary" halen, dien schoelje.... dien luilak....?"

„Dat is hij niet — hij is alleen arm — en dat zijn wij ook," pleitte Bessy.

„Luister eens, Tom; zij heeft eigenlijk gelijk," begon Timm opnieuw. „Wat verlang je dan toch voor een schoonzoon? Op de „Mary" blijft er geen — behalve Jack, dat verzeker ik je."

„En 't zou toch zoo jammer zijn van de „Mary"," voegde ik erbij.

„Dat zou 't wel!"

De oude werd vriendelijker.

„Het moet een best schip geweest zijn," zeide ik, met een monsterenden blik om mij heenziende.

„Een braaf schip, Mijnheer...."

„En als dat naar den grond ging, in het slik, dat zou eeuwig jammer zijn."

Hij zette groote oogen op. „Wie zou dat doen — de „Mary" — in den grond....?"

„Nu, de een of andere schoonzoon, die niet zooveel om haar geeft als Jack."

„Kent u Jack?"

„Neen. Maar Timm heeft met mij over hem gesproken."

„Wat heeft hij u van hem verteld?"

„Dat hij een beste kerel is, die meer van uwe „Mary" houdt dan iemand anders."

„Van Bessy, bedoelt u."

„Neen — van „Mary" — van die oude, getrouwe „Mary" — juist omdat hij uwe Bessy liefheeft. Die twee mogen niet gescheiden worden. „Mary" en Bessy behooren bij elkaar. Als ik u was, zou ik haar aan niemand anders dan Jack geven."

„Zoo — dunkt u dat? En als hij haar heeft, dan kan de oude „Mary" naar den duivel loopen, en de oude baas ook," bromde hij.

„Dat is niet waar, Vader," zeide Bessy, uit de keuken binnenkomende. „Hoe kunt u zoo iets akeligs van mij tegen dien heer zeggen?"

„Spreek ik kwaad van jou?"

„Ja. Want ik zou heel slecht zijn, als ik een man liefhad, die tot zoo iets in staat was."

„Jij wil mij toch de menschen niet leeren kennen? Wat kan hem de „Mary" schelen?"

„Maar mij kan zij heel veel schelen," zeide Bessy, vlak bij hem staande. „Wie haar kwaad doet, doet mij groot verdriet — die doet mij kwaad."

„Is dat waar, Bessy?" De stem van den ouden man had nu een zachter klank.

„Ja, het is waar; maar je gelooft mij niet."

„U moet haar gelooven," mengde ik mij nu in het gesprek; „zóó kan niemand liegen."

„Je bent een dwarskop, een kop van ijzer," knorde Timm.

„Laat hem dan hier komen!" bulderde Tom. „Waarom komt hij niet? Omdat hij bang is. Waarom is hij bang?"

„Om mijnentwil is hij bang, Vader."

„Omdat hij een slecht geweten heeft — omdat hij zich niet bij fatsoenlijke lui durft laten zien...."

„Misschien blijft hij ook weg, omdat hij Juffrouw Bessy niet in opspraak wil brengen..." zeide ik.

„Het mocht wat! In de „Sloughs" is geene quaestie van in opspraak brengen."

„Dus mag hij hier komen — morgen?" vroeg Bessy verheugd.

„Morgen is niet heden. Waarom is hij vandaag niet gekomen?"

„Hoor zoo'n dwarskop nu eens! Schaam je, Tom, het meisje zoo te plagen!"

„Niet waar, Vadertje? Jack mag morgen komen?" vleide Bessy, den langen baard liefkoozend streelende.

„Dat heb ik niet gezegd. Timm, heb ik dat gezegd?"

„Ja."

Bessy aaide hem als een poesje en Timm en ik deden ons best, om het meisje haar zin te doen krijgen en den ouden man te bepraten.

Eindelijk sprong hij op.

„Wel drommels, laat hem dan komen. Ik heb niet gezegd, dat hij weg moest blijven. Hij kan hier komen; dat kan ik hem niet beletten. Maar laat mij nu verder met rust en zanikt niet langer."

Timm knikte Bessy toe; zij glimlachte en verdween naar de keuken.

Thans begon Tom mij de geschiedenis van de „Mary" in kleuren en geuren te vertellen, van haar schitterend begin tot haar treurig einde; — juist tien jaren geleden, na dien vreeselijken storm op zee, had hij de hulk hierheen geloodst. Wij luisterden met groote belangstelling. Die liefde voor de oude barak wierp een vergoelijkend licht op den ruwen zeeman. Zijn toon over haar was aandoenlijk; in alle eenvoudigheid sprak hij goed, want wat hij zeide, kwam uit den grond van zijn hart. Onder het vertellen was het laat geworden. De oude man was nu een geheel ander wezen — immers, wij behoorden thans bij de „Mary".

„Bessy, jij vaart morgen met Mijnheer den „ketel" in. Timm neemt de vaart buitenom. Dan zult u wat beleven, Mijnheer!"

Bessy knikte verheugd. Zij was blij gelegenheid te hebben, om te toonen, hoe dankbaar zij ons was voor onze hulp. Ik sliep vlak naast het ruim. Daar was de eerehut. Als die vreeselijke stank er maar niet geweest was! Ik stiet het luikje open. Het zilveren licht der maan trilde over de biezen; beneden klotste het water tegen het wrak; hier en daar een zacht snikkend geluid en eene streep op het watervlak, door een visch of een ander zeedier getrokken. Ja, het was toch grootsch — anders dan bij ons „thuis". Het indrukwekkende der woestenij overstelpte mij; met eene eerbiedige rilling luisterde ik naar die stilte....

Het was nog niet recht dag, toen Bessy reeds in de boot zat en ik tegenover haar. Van ontevredenheid was geene sprake meer: haar frisch gelaat blonk van jeugdige kracht.

De oude man liet zich niet zien. Hij moest zijne gewone ronde doen, had hij gezegd.

Ik moet u nog bedanken voor gisteren," begon Bessy, terwijl een zacht rood hare wangen kleurde.

„O — u bedoelt ten opzichte van Jack. Als het maar geholpen heeft."

„Het heeft al geholpen." Zij gaf mij een knipoogje.

„U houdt zeker heel veel van Jack?"

„Men wil toch iets genieten van het leven en — op de „Mary" — u weet daar alles van."

„Maar u blijft toch met Jack op de „Mary"? Dat hebt u den ouden man beloofd."

„Zoolang als de „Mary" bij ons blijft!"

„Hoe bedoelt u dat?"

„Wel, zij is oud en lek en..."

„Dan lapt men ze weer op, Bessy; geene uitvluchten!" Ik dreigde haar met den vinger.

Zij lachte. „Weet u een lap tegen den dood? Jack is te levendig van aard. Hij kan het met de „Mary" niet vinden."

„Dus heeft uw vader toch gelijk."

„Het *leven* heeft gelijk."

Bij die woorden trok zij met zooveel drift aan de riemen, dat de boot tegen den oever aanbonsde.

„Hier zijn wij er. Dat is de ketel."

Zij wees met de hand naar een grooten, ronden plas, die door riet en biezen was omgeven, waar reeds hier en daar lichtjes flikkerden.

Ik had onder Bessy's praten niet op de stem van de „Slough" gelet, die

zich nu in een oorverdoovend koor liet hooren. Zij klonk uit het water, uit de lucht; zij vervulde het rietbosch, welks pluimen van donker paars plotseling in gloed ontstoken waren. En nu werd het hoe langer hoe erger: ruischen, fluiten, piepen en sissen met driftig vleugelgeklep aan alle kanten. Een geheel leger van eenden plofte op het schuimende water, om aanstonds weer op te vliegen; het was een rumoer en een getier, waarbij hooren en zien verging. Wat ik den vorigen avond had bijgewoond, beteekende niets, bij dit spel vergeleken. De vogels begroetten elkander krijschend; enkele vlogen midden door de schare heen en weer; de uitgespreide vlerken van den reiger, de fluitende beweging der onzichtbare vogels, alles nu dalend, om straks weder hoog op te vliegen, — het was een tot werkelijkheid geworden droom van den watergod: het honderdvoudige, juichende leven, dat zijn ochtendfeest viert, en te midden van dat alles ik — nietige dwerg, met donder en bliksem en dood daarop instormend, met van opgewondenheid gloeiende wangen bloedige sporen trekkend.

Een enkel oogenblik was die machtige stroom van leven als in aanbidding opgestegen tot de zon, die juist achter het rietbosch begon te verschijnen, om dan even snel, voor altijd, te verdwijnen. Ik zag Bessy tusschen het geplas en gespartel der stervende vogels en ik meende opnieuw hare laatste woorden te hooren; met een gevoel van bittere ironie herhaalde ik zacht: „Het leven heeft gelijk; het heeft recht van bestaan, en dan . . .?"

Timm kwam ook aanroeien, maar hij kwam niet alleen. Eene tweede kanoe volgde hem en daarin stond een reus, in bruin leer gekleed, een slappen hoed met breeden rand van diezelfde bruinbronzen kleur op het hoofd. Hij geleek wel een levend geworden stuk mos, dat zich in onze richting bewoog.

„Jack!" juichte Bessy; en in hare blijdschap liet zij alle doode eendvogels, die zij verzameld had, vallen. Ik gunde haar eigenlijk niet aan dien bruinen reus; de man had een onaangenamen, valschen trek op zijn gelaat — trouwens, een jager heeft zelden eene eerlijke tronie.

Hij groette mij tamelijk beleefd, hoewel een weinig uit de hoogte. Waarschijnlijk had Timm hem over mij gesproken. Hij gaf mij de hand.

„Goede jacht gehad? Ik wensch u geluk ermee." Van Bessy nam hij niet de minste notitie. Die huichelarij maakte mij boos.

„U kent haar toch?"

„Anders zou ik niet in den poel gekomen zijn."

„Poel? Het is hier toch éénig, grootsch!"

„En de „Mary" vindt u zeker ook grootsch en éénig?"

Hij lachte spottend.

„Dat is zij!" viel Bessy nu in. „En jij, ondeugd, gaat nu dadelijk met mij naar Vader en zegt hem dat ook, hoor je? Kom hier, bij mij in de boot."

„En mijne kanoe?"

„Maken wij daaraan vast."

Timm dreef den knaap tot spoed aan en eindelijk sprong hij naar Bessy over. „Zoo — moet ik? Nu — vooruit dan maar! Ik zal hem alles vertellen, wat je wil, en misschien nog wat meer . . ."

Ik bracht onzen buit in Timm's kanoe over en nam afscheid van Bessy.

„Vergeet nu vooral die goede, oude „Mary" niet. Eene eerlijke begrafenis heeft zij althans verdiend."

Zij drukte mij stevig de hand.

„Die kan zij krijgen," verzekerde Jack.

Hoe hinderde mij die toon! Ik had den ouden man wel voor den kerel willen waarschuwen, maar zij waren reeds in vaart. Bessy knikte mij over zijne breede schouders toe. Daarna verdwenen zij achter het rietbosch. Aan de bevende pluimen was het nog even te zien, in welke richting de boot naar de „Mary" geroeid werd.

Timm pakte de riemen. Als uit een korten slaap ontwakend, dook Chicago voor ons op: een rookend, snuivend, de machtige leden rekkend monster... Die aanblik trof mij onaangenaam na de ernstige grootheid der wildernis en na wat ik dáár had beleefd. Maar Bessy had toch waarheid gesproken: „Het leven heeft zijne rechten!"

De „Mary" zal dat reeds lang hebben ervaren. Ik zie nu een bed van waterlelies bloeien op de plek, waar zij eens gelegen heeft. En de eendvogels trekken daarover heen met groot geraas en gesnater — reigers, duikers en al dat volkje — de levend geworden droom van een watergod in, het heerlijk bestaan. Bessy en Jack hebben kinderen en kleinkinderen, die zaaien en oogsten; — het leven *heeft* rechten!

Naar ANTON VON PERFALL.

NIEUWE UITGAVEN EN VERTALINGEN.

Milicien of reservist. Leiddraad met practische wenken, in het bijzonder voor ouders wier zonen in de toekomst dienstplichtig zijn en den 16-jarigen leeftijd hebben bereikt Door G. Polvliet, eerste luitenant der infanterie. — Schiedam.

Iemand schreef mij onlangs: „Ik ben aan 't zoeken naar een methode hoe mijn zoon, 16 jaar, op de *gemakkelijkste* manier zijn dienstplicht kan volbrengen; geef mij eens raad."

Een ander trachtte zich op nòg gemakkelijker wijze van de zaak af te maken, door aan den regimentscommandant een verzoekschrift te richten, waarin o. a. voorkwam: „Voorts verzoek ik u beleefd het daarheen te leiden dat mijn zoon de meest mogelijke voordeelen en de minst mogelijke bezwaren van zijn dienst bij het reservekader ondervinde."

De regimentscommandant moest dat nu maar eens voor dien bescheiden verzoeker napluizen; die heeft daar zoo heerlijk den tijd voor!!

Dergelijke vragen bewijzen, dat wij nog lang niet zijn, waar we in dit opzicht komen moeten. Zoolang het groote streven nog is, om op de *gemakkelijkste* manier, met de minst mogelijke *bezwaren*, een der eerste plichten van den staatsburger te vervullen, ziet het er met onze werkelijke weerbaarheid slecht uit. De noodzakelijkheid blijkt, om alle achterdeurtjes en zijpaadjes, waardoor men mogelijkerwijze aan zijn dienstplicht zou *kunnen* ontsnappen, zorgvuldig in het oog te houden en afdoende te versperren; immers, vele ouders zoeken met ijver naar elke gelegenheid, om zich en hun zonen een deel der lasten van den hals te schuiven, en vragen raad aan elk, die er iets van kan weten.

Blijkbaar zijn ook aan den heer 1ste[n] Luitenant Polvliet, die zich reeds eenige jaren verdienstelijk maakte door zijn voorbereidend militair onderwijs aan jonge lieden, wel eens vragen gedaan als de bovenaangehaalde en hij heeft er aanleiding in gevonden, om zijn universeel antwoord in bovenstaand werkje algemeen verkrijgbaar te stellen. De „gemakkelijke onverschilligheid van den Nederlander voor onze defensie" (blz. 4) heeft den schrijver geleid tot het samenvatten van de belangrijkste bepalingen ter zake, en waar men eenmaal die onverschilligheid als treurig feit moet constateeren, is de uitgave van zijn boek toe te juichen.

Er zijn *drie* manieren, om zijn dienstplicht te vervullen, en wel: gewoon als *achtmaander*, als *viermaander* en als *kader-reservist*. Velen kiezen uit gemakzucht den laatsten weg. Zeer te recht wijst de schrijver erop, dat het instituut van reserve-kader niet in hoofdzaak geschapen is tot *gemak* van den belanghebbende, maar dat reeds de *naam*, waaronder de reservist in dienst treedt: *adspirant-vaandrig*, aanduidt, dat van hem *meer* verlangd en verwacht wordt, dan zijne 8 maanden diensttijd uit te boemelen. Zijn *moreele* plicht is te streven naar den graad van vaandrig, zoo mogelijk naar dien van reserve-officier. In Duitschland stelt men hoogen prijs op die benoeming tot reserve-officier; bij ons zijn nog maar al te velen tevreden met den graad van *reserve-onderofficier*, omdat zij na het erlangen van dien graad vrij zijn van den verplichten cursus; m. a. w.: is de reservist eenmaal sergeant, dan neemt hij er verder zijn gemak van. Recht beschouwd, vaart zoo iemand onder valsche vlag; hij kwam als *adspirant-vaandrig*; halverwegen gekomen, adspireert hij niet verder, maar vegeteert.

De heer P. wacht zich dan ook wel een voor allen geldenden raad te geven betreffende dienstneming bij reserve-kader. Wie voor de zaak zóó weinig gevoelt, dat hij dien weg zou kiezen als den gemakkelijksten, hem ontraadt hij 't reserve-kader. Dat is zeer juist, want ook het reserve-kader brengt een verplichten diensttijd van 240 dagen mede, die de belanghebbende over *drie* (bij uitzondering over *vier*) jaren kan verdeelen. Daar hij, als boven gezegd, ook nog aan theoretische lessen gedurende den winter *moet* deelnemen, totdat hij den graad van sergeant bereikt, zijn ook hieraan bezwaren verbonden.

Met nadruk waarschuwt de schr. tegen de echt Hollandsche hebbelijkheid de kat uit den boom te kijken tot het oogenblik, dat de a.s. dienstplichtige in de loting gevallen is, en *dan* werk te maken van eene toetreding tot het reserve-kader. Wie dat doet, komt onherroepelijk te laat (bl. 43). Men moet kleur bekennen, vóórdat men voor de militie is ingeschreven, dus in het jaar, waarin de patiënt 18 jaar wordt (zijn 19de intreedt). Vóór dien tijd moet men weten, wat men wil, en dus bij zichzelf hebben uitgemaakt, op welke der *drie* aangegeven manieren men zijn dienstplicht vervullen wil. Wie er op geenerlei wijze werk van maakt, heeft de *kans* op vrijloten (jammer genoeg, dat die kans nog bestaat), maar trekt hij een laag, d. i. *dienstplichtig* nummer, dan wordt hij als gewoon milicien ingedeeld en heeft zijne 8 maanden, met later volgende herhalingsoefeningen, uit te dienen.

Om ouders en a. s. dienstplichtigen in de gelegenheid te stellen zich rekenschap te geven van de voor- en nadeelen dier inlijving, heeft de schr. in hoofdstuk IV de belangrijkste bepalingen der Militiewet opgenomen. Wie dus absoluut *niet* wil, wat van hem als gewoon milicien volgens die wet vereischt wordt, richte het oog op den *verkorten* diensttijd (4 maanden) of op het *reserve-kader*.

In beide gevallen is het dan zaak, de kat vooral *niet* uit den boom te kijken, maar bijtijds te beginnen en wel, zoodra de leeftijd van 16 jaar is bereikt. Want — dit spreekt vanzelf — wil men de voordeelen van een *korteren* diensttijd of van het *reserve-kader* genieten, dan moet men *vooraf* geleerd hebben, wat anders in de kazerne geleerd moet worden.

De Staat stelt dus eenige eischen van *militaire bekwaamheid* en *lichamelijke geoefendheid*.

In hoofdst. I bespreekt S. op zeer eenvoudige en begrijpelijke wijze, welke die eischen zijn en hoe men het moet aanleggen, om daaraan te kunnen voldoen; de Staat maakt het zijn a.s. dienstplichtigen gemakkelijk genoeg en opent *zelf* de gelegenheid tot voorafgaande oefening, zoodra er in dezelfde plaats slechts 10 of 20 heilbegeerigen zijn. Voorts opent het jaarlijksche zomerkamp bij Laren (waar de heer Polvliet reeds eenige jaren de oefeningen leidt) eene zeer te waardeeren oefenschool. Hoofdstuk II bespreekt dit kamp met een kort woord; wij hadden daarvan gaarne wat meer vernomen, maar vermoeden, dat S. uit bescheidenheid te dezen opzichte zoo beknopt is geweest. *Prêcher pour sa paroisse*, heeft hij willen vermijden.

Uit de exameneischen blijkt, dat er drie categorieën van geoefendheid erkend worden. Het lichtste examen geeft recht op *keuze* van garnizoen en wapen, het volgende op *toelating* tot het reserve-kader, het zwaarste op 4 maanden *bekorting* van werkelijken dienst.

Vreemd genoeg komt in het lichtere examen een artikel *staafwerpen* voor, dat bij de viermaanders gemist wordt.

Ook in de oefeningen van *duurloop* en *snelloop* komen weinig beteekenende verschillen voor, die men o. i. eenvoudigheidshalve wel had kunnen weglaten; zij maken de zaak noodeloos omslachtig.

Voor hen, die voornemens zijn zich bij het reserve-kader te verbinden, geeft voorts het belangrijke hoofdstuk V alle noodige inlichtingen, waarbij ook de tabellen geraadpleegd moeten worden (blz. 59 e. v.), uit welke blijkt, hoe het bezoeken van inrichtingen van onderwijs in rekening wordt gebracht bij het daarvoor af te leggen examen. Meerdere inrichtingen van onderwijs geven zelfs

geheele vrijstelling van examen; in 't algemeen heeft de Staat de deur voor dat reserve-kader wijd opengezet, zooals ook blijkt uit de eischen van 't examen voor hen, die geen diploma van eene onderwijsinrichting overleggen.

Ook aan de vrijwillige schietoefeningen wordt een hoofdstuk gewijd. Er zijn in ons land vele bloeiende schietvereenigingen, waarvan 't maar jammer is, dat men geen waarborg heeft die goede schutters ook in 't leger te zien, zoo de nood aan den man komt. Te recht zegt Polvliet, dat het leger de *kern* der weerkracht is, maar als de goede schutters uit het schieten eene liefhebberijsport maken en verder thuis blijven, wordt door hen de weerkracht niet verhoogd. Moge 't blijken, dat er in die schietvereenigingen *meer* zit dan de voldoening aan persoonlijke eerzucht op de schietbaan.

Een paar opmerkingen ten bewijze, dat wij met belangstelling lazen.

Is op bladz. 10, waar gesproken wordt over de aanmelding bij commandeerende officieren of burgemeesters, de bedoeling, dat de deelnemers aan den *vorigen* cursus zich het volgend jaar *opnieuw* moeten melden? Zoo ja, dan had dat meer uitdrukkelijk kunnen uitkomen.

Op bladz. 12, noot, staat Manga-patronen voor Marga, natuurlijk drukfout.

Op bladz. 44 is het vervolg van den laatsten volzin terechtgekomen aan 't einde van bladz. 45. De zetter heeft hier den schrijver een mal koopje gegeven, want nu worden drie volzinnen onverstaanbaar, lastig voor een leek, die voorlichting zoekt.

Op bladz. 52 zou bij een eventueelen herdruk gerekend moeten worden op de in uitzicht zijnde wijziging der Polytechnische School, en op bladz. 53 zou aanbeveling verdienen het woord *vorenvermelde* (2 r. v. o.) weg te laten, aangezien men hier voor 't eerst van die autoriteit leest.

Ten slotte gelooven wij, dat de heer P. een nuttig werk heeft gedaan, en wij twijfelen niet, of zijn boekje zal vlot van de hand gaan. Het gemak, dat het den gebruiker bij het nazoeken zal opleveren, wordt dezen van harte gegund — terwijl we hem volstrekt *niet* gunnen het gewenschte gemak bij de vervulling van zijn dienstplicht. B.

Ellen Key. »De Eeuw van het kind." Studiën, met toestemming van de schrijfster vertaald door J. P. Wesselink-Van Rossum. — Zutphen, W. J. Thieme & Co.

Een merkwaardig boek schreef Ellen Key, een boek vol menschenkennis en toch hier en daar onbegrijpelijk naïef, een boek van ideaal en werkelijkheid. Nu en dan vervalt zij in schoolmeesterstoon; dan weder spreekt zij in gebeeldhouwde zinnen. Hier treft ge een lang, dor vertoog, ginds eene oratie vol gloed. Nu eens draagt de schrijfster eene neepjesmuts en blikt zedig ter aarde; plotseling staat ze voor u in het gewaad eener profetes, met loshangend haar en bliksemend oog. Zij tracht de verborgenheden van het menschelijk gestel zoowel als de geheimen der ziel te doorgronden; zij verwerpt veel van het oude en staat vaak op voet van oorlog met het nieuwe. Zij voert gezonde taal en orakelt onvervulbare eischen op dezelfde bladzijde. Zij overziet een uitgestrekt landschap met hooge bergen, welker toppen haar heerlijke vergezichten openen, en op het alleronverwachtst buigt zij zich neder en speurt in het mos naar nietige kleinigheden. Hare overgangen zijn plotseling, hare veelzijdigheid is verwarrend, en toch wenschte ik dit boek in de handen van allen, tot de heilige taak van opvoeden geroepen. Maar men moet als een ouderwetsch kruidenlezer door dit werk gaan en goed toezien, wat men in de hand heeft: een geneesmiddel of eene gifplant.

't Is volstrekt onnoodig, het altijd en overal met Ellen Key eens te zijn; dat verlangt zij ook niet; dat kan eenvoudig niet; zij is het vaak met zichzelve niet eens. Zij snelt nu eens in het volle zonlicht, op effen paden en roept lokkend: »Al wie denkt als ik, volge mij." Dan weder strompelt zij langs afgronden, bij schemer en waarschuwt: »Denk na, eer gij u hier waagt." Of zij tast zich door donkeren nacht, langs onbekende wegen, fluisterend: »Durft ge hier zoeken met mij?"

Zij is ernstig, rein, gezond in de meeste harer uitspraken, doch zij generaliseert somwijlen als een, wiens verbeelding hem te machtig wordt, of zij sluit zich aan bij nog lang niet bewezen, op zwakke gronden rustende onderzoekingen; maar — of zij drijft tot tegenspraak, tot weerstand, zelfs hier en daar tot afkeer, altijd verdient zij aangehoord te worden. In het snoer, dat zij u voorhoudt, zijn vele echte parelen; in den spiegel, die uw beeld en dat uwer kinderen weerkaatst, ziet ge maar enkele vlekken.

Altijd weder wijst zij het genotziek, eerzuchtig, geldgierig menschdom onzer dagen op deze eeuwige waarheid, dat *het Kind de Toekomst* is.

Och! houdt toch eens op met uwe sluwe berekeningen, die uwe brandkast vullen, maar uw gevoel verstompen; steekt het zwaard in de scheede, het zwaard, waarmede ge uw broeder doodt; laat na uw rusteloos jagen naar afleiding en verstrooiing, zoo dringt en waarschuwt en smeekt dit boek, maar ik zou haast zeggen, dat de slotzin van al deze studiën luidt: word een volmaakt mensch; dan pas zijt ge een goed opvoeder, dan pas zullen we de toekomst gerust te gemoet kunnen gaan, want de opvoeder moet zijn: zelfopofferende liefde, ideale toewijding; al wat daarbuiten staat, is uit den booze. —

Wanneer men deze studiën grondig wilde bespreken, zou een dik boekdeel misschien de vereischte ruimte aanbieden. Trouwens, dit werk aanbevelen, is onnoodig: het beveelt zichzelf aan. Het wil gelezen en overdacht worden, lang, diep, met de gansche kracht onzer ziel; het prikkelt tot verzet hier en daar, zoodat wij het haast in arren moede uit de hand leggen; het noodt tot instemming, als wij eene volgende bladzijde hebben omgeslagen. Het is grillig en buitensporig als een Aprildag; wild bruisen de jonge sappen in het oude hout; het groent er en bloesemt aan alle kanten, maar millioenen dezer bloesems zullen door den snijdenden stormwind der practijk afgerukt worden.

Dit boek kan ook ergernis wekken; met groote wijsheid behandelt het godsdienstige opvattingen, punten der Christelijke zedenleer, maatschappelijke verhoudingen, ontogenie (wordingsleer), natuurwetenschappelijke vraagstukken . . . . de schrijfster is hierbij dikwijls zeer subjectief; hare studie wordt eene persoonlijke meening of gevoelsuiting; zij zal kwetsen, zonder het te willen, bij haar streven naar waarheid of naar wat zij voor onomstootelijke waarheid houdt, niet bedenkend, dat alle waarheden betrekkelijk zijn. Zoo b.v., waar zij van ongeneeslijk zieke en mismaakte kinderen zegt, dat »de humaniteit der toekomst zich eerst zal kunnen toonen, als uitsluitend de barmhartigheid den dood geeft en de dokter onder contrôle en met verantwoording, pijnloos zulk een leven uitdooft". Zoo, waar zij meent, dat volledige vrijheid echtelijke trouw zal bevorderen. Eene raadselachtige uitspraak, vooral in verband gebracht met haar wensch, dat eene vrouw niet vóór haar twintigste jaar zou mogen huwen — blz. 13 —, en hare meening — blz. 31 —, dat, als jonge mannen en vrouwen in *eerste* liefde vereenigd werden, er een ideaal ras zou ontstaan . . . hoe dit laatste te rijmen met haar bezwaar tegen te jonge ouders?

Het moederschap der ongehuwde vrouw wordt door de schrijfster mede als iets wenschelijks — voor sommigen ten minste — voorgesteld! Mij moet de vraag van de lippen, alle andere tegenwerpingen voor mij houdend, of juist hierbij door haar gedacht is aan den zwaren last, op de schouders van het onwettig kind gelegd.

Maar o! hoevele reine, hooge opvattingen omtrent het verkeer der geslachten zijn in ditzelfde hoofdstuk te vinden, waarin Nietzsche's woord wordt aangehaald: »Niet voort zult gij u planten, maar omhoog!" —

Vele voorvechters der vrouwenbeweging zullen in deze studiën onaangename gronden vinden voor het pleit, dat vrouwenarbeid beperking behoeft; toch, zij kunnen het auteur niet tegenspreken, dat kinderen nog altijd ter wereld moeten komen, dat de moeder weder aan het gezin moet worden teruggegeven . . . Zullen zij ook instemmen met hare uitspraak: »De vrijheid hoe langer zoo meer te hebben verloren, dat is, als geheel beschouwd, het droevige resultaat der zoogenaamde bevrijding van de vrouw in onze eeuw . . ."?

Wonderfijn zijn sommige vergelijkingen der schrijfster. Als een voorbeeld uit vele deze aanhaling: »Een kind opvoeden, dat beteekent: zijne ziel in zijne handen dragen, zijn voet op een smal pad plaatsen . . . het beteekent met moed te erkennen, dat er veel meer kans is het kind te schaden, dan het van nut te zijn . . . De hartstochten worden door het heerschend opvoedingssysteem werkelijk slechts als in kooien gesloten roofdieren . . ."

In deze studie, »Opvoeding" getiteld, zegt Ellen Key uitdrukkelijk, dat zij slechts spreekt tot hen, die met nieuwe denkbeelden bezield zijn. Maar veel van wat zij als nieuw verkondigt, is reeds in het verleden toegepast. Er waren ook vroeger ouders, die het verlies van een geliefd voorwerp, die afzondering beter straffen achtten dan slaan. Eene wet, die het slaan op school verbiedt, bestaat gelukkig in Nederland reeds lang, maar menschkundig en het herlezen waard is alles, wat schrijfster tegen het slaan van kinderen aanvoert.

Met volle instemming las ik Ellen Key's meening, dat men beginnen moet het kind te vertrouwen. Men neme zekere waakzaamheid in acht, doch wantrouwen wekt stellig den lust op tot het plegen van ongeoorloofde daden. »Wantrouwen demoraliseert evenzeer als blinde lichtgeloovigheid." Iemand, die met kinderen zoo waar mogelijk omgaat, zal waarheidsliefde kweeken; fouten moeten aangetoond worden, goede daden hare belooning in zichzelf vinden. Over het uitreiken, ja dan neen, niet van prijzen maar van schoolgetuigschriften zal menigeen anders dan schrijfster denken; mogelijk ware de wijziging niet ongewenscht, dat het kind geheel onkundig bleef van de »rapporten", aan ouders of voogden gericht. Wat de rangnommers op school betreft: die nijd en eerzucht wekkende instelling begint gelukkig hoe langer hoe meer te verouderen.

Maar over de tegenwoordige school is Ellen Key in het algemeen slecht te spreken: hare afkeuring gaat zoover, dat zij letterlijk niets van dien aard goed acht. Huisonderwijs is haar ideaal, en ook zonder het huidig systeem in bescherming te nemen, zullen wel weinigen met haar medegaan in dezen.

Verre zij het van mij, ons schoolstelsel, zooals het reilt en zeilt, te verdedigen. De schooltijden zijn te lang, de klassen meestal te groot; de belangstelling moet door te vele vakken versnipperd worden; te weinig komt het individu tot zijn recht; te veel wordt meestal op verstandsontwikkeling, te weinig op karaktervorming gelet. O, het heir van bezwaren is legio! Maar of men nu verder komt met het stellen van onmogelijke eischen? Verbeteringen zijn op menig punt immers altijd te beproeven. Mannen en vrouwen zoeken sinds eenigen tijd de schooluren hier en daar zoo in te richten, dat de jeugd vele vrije middagen krijgt. Ook het vakonderwijs begint zich hoe langer hoe meer baan te breken; ik voor mij zou in alle bescheidenheid willen, dat men daartoe de deuren zoo wijd mogelijk openzette; dat geen kind gedwongen werd zich te kwellen met de studie van een vak, waartoe het niet den minsten aanleg bezit. Het stelsel op vele H. B. S. in Noord-Amerika zou wellicht ten onzent ook aanbeveling verdienen. Daar zijn zes leergangen regel. De leerling kiest, welken leergang hij volgen zal, natuurlijk in overleg met ouders, voogden en directeur. Meer dan vier lessen daags mag het kind niet volgen; het aantal schooldagen bedraagt er slechts 180 per jaar; de schooltijd duurt van half negen tot een uur. Men vergelijke nu eens het bij ons geldend systeem met deze zooveel gezonder, menschkundiger opvattingen . . .

Talrijk reeds zijn gelukkig de stemmen, die opklinken ter verbetering van veel, dat wijziging broodnoodig heeft; maar men vertrage en versage niet, want op het punt van veranderen, van breken met het oude, van nieuwigheden invoeren is de Nederlandsche natie bedenkelijk conservatief. Niet onaardig zegt Ellen Key, dat de school het geestelijk eethuis moet worden, waarin ouders en onderwijzers de voor ieder kind passende spijskaart samenstellen.

Ofschoon eene ijveraarster voor huisonderwijs, schetst schrijfster ons hare ideaalschool, zelve wel voelend, dat men de scholen niet kan missen. Of het geene utopie zal blijken, die algemeene school van Ellen Key, met hare kinderen van

alle maatschappelijke klassen? of die zelfs wenschelijk kan genoemd worden? Ook over de coëducatie, die zij voorstaat, is men het nog lang niet eens. Geen stelsel zonder schaduwzijden; hier bestaan zeer donkere. Verder toont auteur eene zeer ruime opvatting te hebben van wat het schoolkind al zoo in zijn vrijen tijd zou kunnen doen; wanneer men hare voorslagen hieromtrent een weinig narekent, rijst het woord »overlading" onmiddellijk op den voorgrond.

Het doet mij genoegen, in dit boek over opvoedkunde eene lans te zien breken voor het sprookje. Ik voor mij zeg ook: laat ons den kinderen in onzen nuchteren tijd toch de sprookjeswereld niet onthouden; laat hen dolen in de toovertuinen, waar gouden vruchten het oog lokken... het zoontje van den socialist trekt even gaarne met een denkbeeldigen prins op reis, als zijn vader de oude draken der samenleving bestrijdt.

Als Ellen hare school der toekomst schildert, begint zij met de bewaarschool. Hoe zij daarover denkt, blijke uit de volgende aanhaling: »De bewaarschool is slechts een fabriek... Van de benedenverdieping der fabriek worden dan de gewrongen voorwerpen naar de volgende verdieping, de school, gezonden en hieruit komen zij dan weer twintig op het dozijn."

Zij keurt de tegenwoordige school niet af, zij *steenigt* haar. »Er moet een zondvloed over de paedagogen komen.... de deegplank der school.... haar baktrog... offerfeesten der kannibalen..." Commentaren overbodig. Och, het is zoo gemakkelijk, allerlei af te keuren en te veroordeelen. Als Ellen Key er zich toe zet en haar ideaalstelsel voor ons uitwerkt, rijst de vraag bij ons op, of hier geene »afgewerkte hersenkracht, zwakke zenuwen, belemmerde oorspronkelijkheid, verslapt initiatief, verstikt idealisme" zouden voorkomen. Nog eens: ons tegenwoordig stelsel heeft groote gebreken; wie, die het niet erkent? doch er komen niet uitsluitend aanbiddende slavenzielen uit voort.

En is het de school, die de angstige onrust kweekt »het tot iets te brengen", of de maatschappij? Schuilt de grootste drijfkracht niet hoofdzakelijk daar? Wordt het arbeiderskind niet zoo gauw mogelijk van school genomen en voortgejaagd, om wat te verdienen? Is er niet iets droevig belachelijks in, wanneer men de oorzaak van het kwaad op eene geheel andere plaats ziet zoeken, dan waar zij te vinden is?

Ellen Key wil ten minste wel toegeven, dat hare gedroomde school enorme geldelijke offers zou kosten; eerst moet dus het militairisme verdwijnen. Nu, dat heeft nog den tijd. Zoolang er in Europa nog een staat is, die om goud en diamanten een volksbestaan vermoordt; zoolang elk vredescongres steunt op het zwaard; zoolang de Turk vrouwen en kinderen doodslaat; zoolang dynamiet het werktuig blijft der verdrukten — zoolang kan Ellen Key voortdroomen; daarin heeft zij gelijk. —

Wie in dit boek de studie over godsdienstonderwijs niet lezen kan, zonder zich te ergeren, doet beter dit gedeelte over te slaan; wie vele diepzinnige opmerkingen ook uit kindermond genieten wil, volge dit hoofdstuk met groote aandacht. Kinderen kunnen onbetaalbaar naïef over godsdienstvoorstellingen redeneeren; zoo hoorde ik onlangs van een kleinen jongen, die tot zijne moeder zeide:

»O Mama, was ik maar een engel!"

De goede vrouw keek haar ventje ontroerd aan. »Waarom, lieveling?"

»Wel, ik zou dan in de boomen kunnen vliegen, want jij wil niet hebben, dat ik erin klim." —

De laatste studie behandelt kinderarbeid en misdadige kinderen. Hier acht ik het eene zonderlinge dooreenhaspeling van tegenstrijdige begrippen, verbetering in de kinderverzorging aan het vrouwenstemrecht vast te knoopen; maar dat die verzorging dikwijls niet anders dan verwaarloozing is: wie zal het ontkennen? De schrijfster heeft een warm, moederlijk hart; zij roept, zij smeekt, zij schreeuwt om wetten, die het kind tegen zijne omgeving, zijne ouders, zichzelf moeten beschermen. »The cry of the children" wordt in haar werk op haast elke bladzijde

gehoord. En heeft zij niet gelijk? moest kinder *arbeid* overal en altijd niet absoluut verboden zijn?

Eigenaardig is het, na wat in vroegere studies werd gezegd, auteur hier de school te hooren prijzen, met welker kennis verrijkt, de Duitsche arbeider den Engelschen te machtig wordt. —

Menig gedeelte in dit laatste hoofdstuk behoort tot het mooiste van dit eigenaardige boek. Instemming is niet noodig; men leze en denke na over veel, waaraan men uit gewoonte maar al te zorgeloos voorbijgaat; men sla andere wegen ter verbetering in, zoo men wil, dan de schrijfster aanwijst: dat doet er niet toe; als er maar verbeterd wordt.

Afkeuren is gemakkelijk en afbreken een lust voor menigeen, maar verbeteringen invoeren, de ruïne in een kasteel herscheppen, dat eischt meer. De wonden onzer samenleving willen het scherpe oog, de vaste hand van den bekwamen chirurg, die zich geheel geeft aan zijne taak. Niet de eerste de beste achte zich geroepen tot heelen, tot hervormen. Toch, samen kunnen wij arbeiden aan het groote bouwwerk onzer maatschappij, doch een ander is de steendrager, een ander de bouwmeester. Hij, die de steenen aanbrengt, verricht een nederig doch niet minder nuttig werk dan hij, die het bouwplan ontwerpt. Ellen Key zegt ons in hare studiën onbeschroomd, wat zij afkeurt en veroordeelt, maar ook wat zij gelooft en hoopt van de toekomst, die beter, edeler, zonniger zal zijn dan het heden, wanneer ouders en opvoeders vóór alles in het kind de individualiteit zullen eerbiedigen.

ELISE SOER.

Dr. H. Pinkhof, Hygiënische vlugschriften: 4. Geslachtsziekten en hare voorkoming. — F. van Rossen, Amsterdam.

„ . . . Dit vierde geschriftje behandelt een zeer ernstig onderwerp. Het is in de eerste plaats voor mannen bestemd. Niet één man moet onwetend zijn omtrent wat hierin wordt medegedeeld."

Reden waarom vrouwen en vooral jongelui van beide seksen in 't geniep zullen trachten het machtig te worden. Nu, dat kan geen kwaad. Alles wat er in vermeld wordt mag en moet jong en oud weten. Het is goed de dingen onder de oogen te zien. Vogel Struis heeft ten allen tijde veel kwaad gesticht.

Het flink gestelde werkje zal druk gelezen worden; doch de uitgever kan de verspreiding zeer bevorderen door den prijs te verlagen; want ongeveer twee cent per bladzijdje is al té.

R. KRUL.

SOCIALE SELECTIE.

Het negatieve agens der evolutie is de selectie.

Wellicht ligt diepe zin in de opmerking, dat het evolutiebeginsel ten grondslag lag aan de wijsbegeerte en den godsdienst der oude Indiërs met hunne drie godheden: Brahma, Vishnoe en Siva.

Brahma is het eeuwig-onveranderlijk zijnde, dat is dus het beginsel der herediteit, het eeuwige, dat met het kiemplasma van den aanbegin aller tijden tot in de diepste toekomst zich in ons voortzet.

Vishnoe is het wordende, dus de wording der soorten, door de transformatiën ontstaan.

Siva is de verdelger, de vernietiger; dat is dus de selectie, die grimmig en onmeedoogend alles vernietigt, wat ongeschikt blijkt, om te blijven voortbestaan en de levensfakkel aan komende geslachten weer te geven.

Nu is selectie een begrip zoo algemeen, als maar mogelijk is. En terwijl herediteit en variabiliteit, niettegenstaande alle onderzoekingen, in haar diepsten grondslag volkomen mysterieus blijven en zelfs die onderzoekingen des te meer het geheimzinnige van het mysterie in het licht hebben gesteld, is selectie eigenlijk iets zeer eenvoudigs.

Zij wil alleen dit zeggen, dat iets, dat leeft, wanneer het onder ongunstige omstandigheden geplaatst is, korter zal leven, dan wanneer het in gunstiger omstandigheden is gesteld. En natuurlijk dat iets, dat leeft en in de periode is van zich te kunnen voortplanten, minder gelegenheid tot voortplanting zal bezitten dan een ander, indien in die periode zijn leven wordt verkort of geknot.

De absolute selectie is de dood.

Indien in eene kudde een stier wordt uitgekozen, om te vallen onder het mes van den slachter, dan zal het dier door die selectie een einde aan zijn leven gemaakt zien. En het is duidelijk, dat ditzelfde dier zich, zoodra die selectie erop heeft ingewerkt, ook niet meer zal kunnen voortplanten.

Maar niet elke selectie behoeft te werken zoo snel, zoo onmiddellijk.

Indien eene bevolking leeft onder voorwaarden, die haar dwingen hard, overmatig en op ongezonde wijze te werken, terwijl misschien ook nog eene voldoende voeding ontbreekt, of ook indien eene bevolking geplaatst is in een ongezond klimaat, dan is het duidelijk, dat de

menschen vroeg oud zullen worden en sterven vóór den tijd en, ceteris paribus, eene geringere nakomelingschap zullen nalaten dan eene bevolking, die niet in die ongunstige omstandigheden verkeerde.

Indien men zekere zoetwaterdieren geleidelijk in een milieu van zoutwater doet overgaan, zullen, naarmate het zoutgehalte van het water stijgt, de minst weerstandskrachtige te gronde gaan — de meest weerstandbiedende of aangepaste zich misschien nog propageeren — maar zal ten slotte de geheele kolonie te niet gaan bij den eersten zoutdruppel te veel.

Eene keuze wordt dus uit de aanwezige individuen uitgeoefend — door alles, wat keuze uitoefenen kan.

Door alles, wat in de wereld en de natuur aanwezig is, kan selectie op levende wezens worden uitgeoefend: door het klimaat, de omgeving, de aanwezigheid van voedsel, geweld der natuurkrachten, daden van andere levende wezens, en zoo tot in het oneindige.

Behalve indien de selectie-oorzaak plotseling met elementair geweld optreedt en *allen* treft en vernietigt, zal zij natuurlijk eene keus doen tusschen de getroffenen. Verschillende eigenschappen kunnen jegens verschillende selecties de verschillende individuen soms weerstandskrachtiger of aangepaster maken.

Dat is, wat Spencer, op Darwin's leer voortbouwende, noemde »the survival of the fittest": die er het best tegen kunnen, zullen het het langst uithouden. Maar of dat nu ook eene zekere »geschiktheid" of voortreffelijkheid in onze menschenoogen beduidt, daarover valt a priori niets te zeggen.

Eene epidemie breekt uit: de sterkste gestellen blijven in 't leven. De ziekte wordt bevorderd door ellende, vuil en onzindelijkheid: de best doorvoede, netste, zindelijkste menschen worden gespaard. Een jager komt: de vlugste en slimste hazen ontsnappen en verwekken jonge haasjes. Een hongersnood breekt uit: de sobersten en de beste snuffelaars naar voedsel overleven.

Elke selectie-oorzaak werkt verschillend en doet hare keuze naar een verschillend criterium. Een individu, dat de eene selectie glansrijk doorstaat, bezwijkt allicht voor eene andere. Een groote, sterke man is waarschijnlijk tegen de oorlogsselectie goed bestand; hij verslaat zijn vijand, als hij door overmoed zich niet tot strijd tegen eene al te groote overmacht laat vervoeren; dezelfde man bezwijkt wellicht aanstonds van hongersnood, als hij, zooals men aannemen mag, een sterke eter is; van zijn weerstandsvermogen tegen besmettelijke ziekte valt vooraf niets te zeggen. . .

Men moet »survival of the fittest" niet vertalen als het overleven der besten of der sterksten of der geschiktsten of der voortreffelijksten. Wij weten er niets van, of het de besten, de geschiktsten, de voortreffelijksten zullen zijn.

Lapouge geeft dit concludente voorbeeld:

Op een schip bevinden zich een mensch — een hoogleeraar zelfs — en een visch. Ongetwijfeld is de hoogleeraar »voortreffelijker" dan de visch. Er komt schipbreuk. De hoogleeraar verdrinkt, de visch keert tot zijn element terug.

Dat was »survival of the fittest". Jegens deze speciale oorzaak van selectie was de visch het best aangepast.

Men moet dus ook hier weer steeds en altijd naar de werking van concrete oorzaken vragen. Abstracte bespiegelingen loopen op niets uit.

Wanneer men van een nest jonge honden of katten er eenige uitkiest, om te blijven leven, en de rest verdrinkt, dan doet men eene selectie. Het criterium van selectie kan verschillend zijn: men kan de sterkste en dikste of de fraaiste of de eigenaardigste uitkiezen.

Men kan eene systematische selectie door generaties voortzetten. Men kan schapen met dikke wollen vacht uitkiezen, om te blijven leven en lammeren te krijgen, terwijl men de in dit opzicht minder uitmuntende ter slachtbank voert.

Men doet hetzelfde, als men ter verkrijging van goede renpaarden of goede jachthonden de uitnemendste exemplaren ter paring toelaat en de andere uitsluit. . .

Datzelfde doet de natuur ook, maar zij heeft weer andere selectie-sleutels dan wij menschen. Hare schiftingszeef kan zijn: weer en wind of het aanwezige voedsel of wat dies meer zij.

Hugo de Vries heeft ons door zijne zaaiproeven treffend laten zien, hoe de natuur in eene mutatie-periode de meest verschillende soorten uit haar oneindigen hoorn des overvloeds schudt. Maar die soorten zijn niet alle levensvatbaar. De natuur zoekt diegene uit, die zij wil laten voortbestaan en dus zich voortplanten; diegene, welke zij niet uitkiest, verdwijnen.

Deze theorie herstelt de oude leer van de onveranderlijkheid der soorten in eere. En die onveranderlijkheid is eene zoo algemeene ervaring, dat zij steeds een zeer zwak punt in Darwin's afstammingsleer gebleven is. De voortdurende langzame, ja, onzichtbare verandering der soorten, die Darwin en die voornamelijk Wallace en zijne volgelingen aannamen en die dan zeer met de dagelijksche waarneming van anderen in strijd was, bestaat voor Scott, den palaeontoloog, op wien De Vries bouwt, niet. Elke soort is onveranderlijk, zoolang zij bestaat. Al hare eigenschappen varieeren meer of minder, volgens Quetelet's wetten, maar het type, waartoe al deze wisselingen steeds weer terugkeeren, blijft in den loop der eeuwen precies hetzelfde.

»Veranderen doet de soort alleen dan, wanneer zij andere voortbrengt. Of liever zij verandert daarbij zelve niet; zij blijft naast de nieuwe soorten onveranderd voortbestaan."

Uit de grootsche onderzoekingen van De Vries volgt dus, dat door hem het »ontstaan der soorten" het eerst werd *waargenomen*. Hij spreekt er heel eenvoudig over en zegt: »Men behoeft slechts in zijne

omgeving naar een plant te zoeken, die juist in een mutatie-periode verkeert, om het geheele proces te kunnen bestudeeren"; — maar dat neemt niet weg, dat, als de onderzoeker niet tot de natuur gegaan was en, bescheiden en geduldig, in reeksen van proefnemingen haar had ondervraagd, het proefondervindelijke bewijs van Darwin's theorie nimmer zou zijn geleverd. De Vries' geniale ontdekking is tevens weder een triomf voor de inductieve methode.

Darwin heeft ons het »ontstaan der soorten" niet geleerd. Daarin is Hugo de Vries begonnen een blik te slaan. Maar Darwin heeft ons geleerd, welke van die oneindig vele soorten, die de natuur produceert, bestaan blijven en welke te niet gaan. Wat Darwin ons geleerd heeft, is voornamelijk dit: »Hoe soorten te niet gaan."

De voorganger van Homo Europaeus komt in eene mutatie-periode en brengt onderscheidene nieuwe soorten voort. De soort, welke blond, groot en lymphatisch was, was het meest aangepast aan het klimaat en bleef leven; de andere gingen te gronde.

Ziedaar de selectie van het klimaat aan het werk. In casu het klimaat van vochtige, lage, onder gematigden hemel liggende landen.

Dat Homo Alpinus eene breede borst met krachtige ademhalingswerktuigen heeft, met weinig voedsel tevreden is, maar geleerd heeft stil, ijverig, bescheiden als eene marmot het op te snuffelen — hij heeft het aan het bergklimaat te danken.

De wijde horizon, de phantastische beelden der nevelen, zij hebben gewerkt op phantasie en religioziteit van den Aryer; de begrensde horizon van den Alpinus is dezen ook in figuurlijken zin bijgebleven.

Maar het is er verre vandaan, dat alleen klimaat en milieu hunne selectie op den mensch zouden uitoefenen. Zij ook; maar zij niet alleen.

Aristoteles, de grondlegger der staatswetenschap, heeft den mensch reeds als een van nature gezellig levend dier gedefinieerd; — het sociale milieu, waarin de mensch leeft, oefent zeker niet minder selectie op hem uit dan het natuurlijke.

Bij den mensch, zegt Lapouge, overweegt de sociale selectie boven de natuurlijke; en zijn boek van 1896 is eraan gewijd, om die sociale selectie te beschrijven. Wallace heeft gezegd, dat van het oogenblik af, waarop de geest des menschen zijne ontwikkeling heeft genomen, de natuurkeus aan invloed op hem verloor. Broca zegt nog juister: »De mensch kan niet worden onttrokken aan den onvermijdelijken strijd om het bestaan, maar het gevechtsterrein wordt belangrijk verplaatst. De maatschappij stelt in de plaats der natuurkeus eene andere selectie, waarin deze slechts eene ondergeschikte, dikwijls bijna onwaarneembare rol vervult en die den naam sociale selectie verdient te dragen." Volgens Lapouge is deze volzin van Broca (*Revue d'Anthr.*, 1872, blz. 705) de eerste, waarin het woord »sociale selectie" werd gebezigd.

Tegenwoordig is zelfs de wildste mensch aan een sociaal milieu

onderworpen. Geen mensch, zegt Lapouge, gaat zijn gelijke voorbij, zonder hem aan te kijken, zooals de dieren doen, en nergens is de bevolking zoo dun gezaaid, of de eene groep wilden kan het niet ontgaan, om met de andere hetzij beleefdheden hetzij assegaaislagen te wisselen. Men zou bijna schrikken van de verwonderlijke samengesteldheid der sociale gebruiken, die de onverschilligste handeling van een Fidjineger of een Australiër beheerschen. Boschjesmannen of Indianen zijn even slaafsch aan zeden en gebruiken onderworpen als de keizer van China. Welbeschouwd heerscht bij de beschaafde menschen nog betrekkelijk de meeste vrijheid en hangt bij hen ieder nog het minst van zijn buurman af in de wederwaardigheden van het particuliere leven.

De mensch is dus aan verschillende sociale invloeden onderworpen, invloeden van het maatschappelijke milieu, waarin hij leeft, die eene selectie op hem uitoefenen. Men weet het: selectie is een algemeen, volstrekt geen speciaal natuurwetenschappelijk begrip, eenvoudig eene keuze of schifting. Als men steentjes naar de grootte schift door eene zeef, als men witte kiezels scheidt van roode, dan zijn dat selecties. Het zijn alzoo oneindig vele algemeen werkende invloeden, waar ongelijke menschelijke individuen ongelijk op reageeren. Grooter bekrompenheid zou er niet kunnen zijn, dan te meenen, dat onder »sociale selectie" iets moet worden verstaan, dat zich op oeconomisch gebied afspeelt en aan »sociale politiek", »toestand der arbeidende klasse" en dergelijke Schlagwörter van den modernen tijd doet denken. Waar het hier om te doen is, dat zijn tal van algemeene factoren, uit de menschelijke samenleving voortkomende, die hun invloed op de menschelijke individuen doen gelden. Er zijn militaire, politieke, godsdienstige, zedelijke, wettelijke en eindelijk ook oeconomische selecties; maar daarmede is de lijst volstrekt nog niet gesloten en het blijft aan statistici, historici en anthropologen vrijstaan, nog tal van andere selectie-oorzaken na te speuren.

Over de *politieke selectie* zijn een paar hoofdstukken geschreven, getiteld »Die Ausrottung der Besten", door Otto Seeck in zijn *Untergang der antiken Welt* (I, blz. 276): »In vele streken van Duitschland pleegt de boer, als hij te arm is, om zich zaaikoren te koopen, kort voor den oogst zijne kinderen langs het veld te laten gaan en de aren, die door hoogte, volheid en zwaarte zich van de andere onderscheiden, te laten afplukken. Deze worden dan afzonderlijk gedorscht en haar koren in het volgende voorjaar voor zaaikoren gebezigd. Als nu op deze wijze eene voortdurende veredeling van het koren wordt verkregen of althans zijne ontaarding wordt belet, dan zal natuurlijk het tegendeel gebeuren, als men de beste aren steeds vernietigt en alleen uit de slechtere zaad trekt.

»Periander van Korinthe", zoo verhaalt ons Herodotos, »zond eens eene boodschap naar Thrasuboulos van Miletos en liet hem raad vragen, hoe hij zijne heerschappij het best kon bevestigen. Deze geleidde den bode

naar het veld; daar sloeg hij steeds al die aren af, welke boven de andere uitstaken, en trad ze in het stof, totdat het schoonste sieraad des akkers verwoest was. Periander begreep den wenk en liet in Korinthe alle burgers ombrengen of verbannen, die zich boven de anderen onderscheidden."

(Livius verhaalt hetzelfde van Tarquinius Priscus, die met zijn stok maankoppen of papavers afsloeg.) Deze tyrannenwijsheid is in de oudheid telkens weer toegepast en wel nog meer door republieken dan door alleenheerschers. Zoo werden de aren steeds lager en de oogst dunner.

Toen Hellas voor 't eerst in 't licht der geschiedenis trad, vinden wij in alle staten scharen van ballingen en vluchtelingen, die van de genade hunner geestverwanten of partijgenooten leven en begeerig afwachten, dat revolutie of vreemde hulp hun den terugkeer in hun vaderland mogelijk zal maken. Hier zijn het aristocraten, die tegen de bestaande democratie van hun vaderland hebben saamgezworen of voor hare oprichting hebben moeten wijken; op andere plaatsen verzamelen zich de hoofden der volkspartij, die het onder eene aristocratische reactie te kwaad gekregen hebben; weder op andere de verdreven tyrannen met hunne hovelingen en vrienden. In de steden, waar hunne partij de heerschende is, vinden zij opname, veelal ook medelijden en achting, maar bijna nooit een nieuw vaderland. Want geen van hen heeft den wensch, om tot de plaats, die hun bescherming verleent, in eene blijvende betrekking te treden. Hier kan hij slechts als werkelooze vreemdeling leven, terwijl thuis eene nieuwe revolutie, die bij de steeds wisselende verhoudingen ieder oogenblik verwacht kan worden, hem aanstonds weer tot heer en meester van den staat maken kan. Zoo is het bestaan dier vluchtelingen bij voortduring van voorloopigen aard; slechts weinigen hebben lust en gelegenheid een gezin te onderhouden of te vormen; de meesten leven ongehuwd of ver van hunne vrouwen en sterven kinderloos. Dikwijls gelukt het hun, zich gewapenderhand den terugtocht te banen; dan wordt onder de tegenpartij eene slachting aangericht of deze moet op hare beurt in ballingschap gaan. Zoo lossen democratie en aristocratie elkander in de droevige werkzaamheid af, om de hoogste aren van den akker uit te roeien. Want natuurlijk vallen steeds de mannen, die in de politiek op den voorgrond zijn getreden en het oog van hun tegenstander tot zich hebben getrokken, in deze revoluties als slachtoffers, en dus zeker niet het slechtste deel der burgerij."

De politieke selectie deed zich op de droevigste wijze gedurende de geheele wereldgeschiedenis gelden. Gedurende de Romeinsche republiek begon de climax al met den tijd der Gracchen, toen bij den dood van Tiberius Gracchus naar het verhaal 300 menschen op één dag met knuppelslagen werden gedood; Gajus Gracchus vond twintig jaar later hetzelfde lot met ongeveer 500 volgelingen om hem heen; wassende gaan de bloedbaden van Marius en Sulla; Cesar heeft zich van elken

politieken moord teruggehouden, maar is tot dank daarvoor zelf vermoord; na zijn dood begint het spel onder Antonius, Octavianus en Lepidus wederom naar belangrijk grooteren maatstaf; keizers als Nero blijven niet achter — en zoo gaat de slachting voort tot het einde toe, totdat er eindelijk niemand meer van eenige beteekenis over was. Zie deze politieke selectie dan aan het werk in de tallooze Italiaansche republieken, in de troebelen en twisten naar het model van Roode en Witte Rozen of Hoekschen en Kabeljauwschen... totdat eindelijk de Fransche revolutie nog eens amper honderd jaar geleden een voorbeeld van uitroeiing der besten geeft, dat wellicht alle vorige overtreft.

Deze politieke selectie is de hoofdoorzaak zoo niet de eenige oorzaak van het verval der natiën. In de eeuwigdurende burgeroorlogen in Frankrijk zijn allengs tot zelfs de laatste Franken en Galliërs verdwenen, misschien nog enkele weinige Noormannen over te midden eener groote massa van brachycephalen; — alle elementen van edel bloed zijn opgebruikt en Frankrijk is rijp voor ondergang. Zoo was er in het Rome der keizers geen enkele Romein meer en Caracalla moest het Romeinsche burgerrecht geven aan den volkenchaos, die voor de oude Romeinen in de plaats gekomen was. Zoo is het Helleensche volk, d. w. z. de Hellenen van edel Arysch bloed, uitgeroeid in anderhalve eeuw. Na Epaminondas zijn er nooit meer Hellenen geweest en zij zullen er ook niet meer komen.

In een zijner schitterendste hoofdstukken, die ieder eerlijk man met bewondering zoowel voor de alomvattende geleerdheid als voor de klaarheid van denken van den genialen schrijver vervullen, beschrijft Lapouge het werk der politieke selectie in het oude Hellas. Het slot dier schitterende bladzijden (*Selections*, bl. 409—442) luidt aldus:

»Zes eeuwen van Hellenisme zijn noodig geweest, om den bloei van Hellas voor te bereiden. Juist op het oogenblik, waarop alles gereed is, doen twee verschijnselen tegelijkertijd zich voor: de plotselinge verrijzing der schitterende Atheensche cultuur en die der democratie, die aanvankelijk een ongedachten glans ontvangt van de ontwikkeling van kunsten en letteren, maar die niet talmt er de bron van te doen opdrogen.

Naarmate de democratie meer demagogisch wordt, volgen de verschijnselen van destructieve selectie elkander met bliksemsnelheid op. De voortdurende oproeren en proscripties, oorlogen, door demagogen uitgelokt, begeerig in troebel water te visschen, vernietigen het kapitaal van eugenisme, gedurende de vorige eeuwen opgestapeld. De ongeregelde toestanden in Athene deelen zich door wrijving ook aan Sparta en aan de meeste andere Grieksche staten mede en de voortdurende schokken breiden de wanorde over geheel Griekenland uit. Eindelijk is er nergens meer een spoor van de oude klasse der burgers over en vooral van de edelste elementen. De steden zijn vol van

lieden van allerlei afkomst, die het burgerschap hebben verkregen; er is nog een Hellas, er zijn geene Hellenen meer.

Sedert de eerste tijden had de aristocratische periode ten minste zes eeuwen geduurd. Al die tijd was noodig geweest, om de grootheid van Hellas en de schitterende verrijzenis van Athene voor te bereiden. De democratie ontving de Atheensche heerlijkheid in luisterrijken bloei; in minder dan anderhalve eeuw is zij erin geslaagd alles te vernielen. De hervorming van Kleisthenes: de organisatie in twee stammen en de toelating van het eerste contingent vreemdelingen en vrijgelatenen tot het burgerschap, is van 510. De definitieve instelling der democratie door Aristeides en de openstelling van het actieve en passieve kiesrecht voor het plebs hadden 30 jaar later plaats. De Peloponnesische oorlog breekt uit in 431. Athene wordt genomen in 404. De slag bij Haliartis, het begin der Thebaansche oorlogen, dateert van 398, de slag van Mantinea van 362. De slag van Chaeronea en de overheersching door Makedonië vallen in 338. De politieke selectie had haar werk gedaan."

Bij de *militaire selectie* is tusschen de werking van vroeger en die van thans te onderscheiden.

De oorlog tusschen de verschillende stammen betrok den geheelen stam in zijne wisselvalligheden. Was eene horde verslagen door eene andere, op hare vlucht stond zij aan tal van wederwaardigheden bloot. Spijs en drank kan komen te ontbreken; op de allernoodigste elementen der hygiëne kan allerminst worden gelet. Zelfs onder de gunstigste omstandigheden zijn de leden van wilde stammen aan de vochtigheid der aarde, aan vlagen van regen en wind, aan de nachtelijke koude blootgesteld. Bij weer en wind moet de wilde erop uit, om zijn voedsel te zoeken, waarvan hij geen dag zeker is. De hutten geven slechts weinig beschutting — in 't geheel geene, als de vijand ze heeft vernield of de bewoners verdreven. De kleeding geeft meer hinder dan bescherming en vormt een reservoir van vuil. Geen wonder, dat een sterk gestel noodig is, om zulk een bestaan te verdragen. Ziekten der ademhalingsorganen en der ingewanden sparen ook de volwassenen niet en maaien de jongeren weg als kaf..... stel u daarbij dan nog zoo 'n horde voor als verjaagd, op de vlucht en verdreven en gij zult er geen oogenblik aan twijfelen, dat alles, wat niet zeer krachtigen weerstand kan bieden, onverbiddelijk wordt geëlimineerd.

De krachtigsten blijven over, en zij blijven ook over in het gevecht van man tegen man. Alles, wat de wapenen kan dragen, neemt aan de onophoudelijk terugkeerende gevechten deel; de moedigsten, de sterksten, de intelligentsten alleen houden het uit. En hoogst zeldzaam was de man, die tot aan zijn ouderdom weerstand bood. Vandaar dan ook de groote eerbied, waarmee grijsaards omringd worden, — bij de Indianen b.v. of in de Homerische en andere heldendichten; het zeldzaam voorkomende feit, dat een man het tot den ouderdom gebracht heeft,

toont op zichzelf reeds aan, dat de man beproevingen glorierijk heeft doorgemaakt, waaronder anderen zijn bezweken. Hooge leeftijd alleen is reeds een indirect bewijs van hooge verdienste.

De oorlogsselectie bij wilde stammen is dus, als alle selectie, wreed en streng maar heilzaam; en hare heilzame uitwerking wordt nog verhoogd, wanneer, zooals bij de Indianen van Noord-Amerika, aan de dapperste krijgers het houden van meer dan één vrouw is toegestaan.

De zwaksten, domsten en lafsten worden geëlimineerd; de sterksten, slimsten en moedigsten verwekken nakomelingschap en wel te meer, naarmate zij sterker, slimmer, moediger zijn.

Zeer te recht hebben dus Walter Bagehot en zoovele anderen den lof der oorlogsselectie gezongen. En toch leert ook hun voorbeeld weer, hoe onvoorzichtig het is, om eenmaal verkregen gegevens te generaliseeren en er zonder nadere verificatie op door te redeneeren. Geheel anders toch is de werking der oorlogsselectie in den tegenwoordigen tijd.

En wel om de eenvoudige doch maar al te vaak over 't hoofd geziene reden, dat, terwijl vroeger een geheel volk, een geheele stam in den oorlog trok, de oorlogen tegenwoordig slechts door eene kleine fractie van het volk, een deel der jonge mannen tusschen bepaalde leeftijdsgrenzen worden gevoerd.

Er pleegt, zelfs eer het leger wordt gevormd, eene keus tusschen de daarvoor in aanmerking komende jonge mannen te worden gedaan, en de minderwaardigen, in plaats dat zij vernietigd worden gelijk in den wilden oertijd, worden zorgvuldig thuis gehouden en bij den haard geconserveerd. Dwergen, mismaakten, zij, die slecht hooren of zien, zwakken, lijders aan chronische ziekten, misdadigers en idioten zijn van het dienen in het leger uitgesloten. Wij willen niet beweren, dat men zich van hen moest ontdoen, door ze in den oorlog te sturen, — wij constateeren alleen het feit, dat juist zij worden gespaard. De gezonden en sterken daarentegen, de keur der natie, zijn aan al de kwade kansen van het lood en staal des vijands blootgesteld, aan de vermoeienissen en ontberingen, aan de ziekten en gebreken, die als gevolg van verwondingen, slechte voeding en ongezonde levenswijs hunne levenskracht ondermijnen.

Dat het zoo is, blijkt trouwens ook uit de geboorte- en sterftestatistiek. De oorlog van 1870 heeft in Frankrijk naar de berekeningen van Lapouge het cijfer der geboorten met 120.000 à 140.000 individuen verminderd en de sterfte met 450.000 individuen vermeerderd, waarvan circa de helft de wapenen niet droegen. De recrutencontingenten van 1891 in Duitschland, van 1892 in Frankrijk, dat zijn dus de jongelui, die tijdens den oorlog werden geboren, zijn berucht om hunne inferioriteit; de minderwaardige jongelieden, die toen bij den haard moesten blijven, waren hunne vaders. Dat in het volgende jaar de uit den oorlog terugkeerenden hunne schade hebben ingehaald, neemt van de beteekenis van het eerste feit niets weg.

Men ziet dus, hoe gevaarlijk het is, aprioristische gevolgtrekkingen in deze evenals in elke materie te willen maken.

Dat verschillende selecties werken, nu eens in ongunstigen, somtijds ook in gunstigen zin, dat is het eigenlijk alleen, wat wij met zekerheid kunnen weten. *Hoe* zij werken, eischt in ieder speciaal geval een speciaal onderzoek.

Als *ongunstig* zal over 't geheel ook de werking der *godsdienstige selectie* beschouwd moeten worden.

De Spaansche inquisitie en andere ketterverfolgingen tegen Joden, Mooren, Protestanten, Waldenzen en Albigenzen, Hugenoten e. a. zijn in hare werking te bekend, dan dat het noodig is, te insisteeren.

Een ander gevolg van religieuze selectie doet zich in Roomsche landen gelden: het celibaat der geestelijkheid. Het is de élite, het zijn de meest begaafden uit adel, burgerij en boerenstand, die tot geestelijken worden gewijd. Dezen blijven zonder progenituur . . . het gevolg voor de geheele natie laat zich denken.

De verschillende *selecties van oeconomischen aard* zijn hoogst talrijk en in hooge mate verwikkeld in hare werkingen en oorzaken. Voor eene studie van deze groep van verschijnselen is, om te beginnen, eene grondige kennis van alle oeconomische werkingen in onze maatschappij vereischt, om dan te komen tot de beantwoording der vraag, welke individuen, goede of kwade, den druk dier verschillende selecties ondergaan, welke uitwerking alzoo voor het ras en het volk ervan zal zijn te verwachten.

De oeconomisten plegen te abstraheeren van de geaardheid der individuen, waarmee zij werken. Het is al veel, wanneer een Adolph Wagner met de verschillende moreele drijfveeren dier individuen rekening houdt en hunne motieven classificeert; maar zich de vraag voorleggen, of ook het eene individu, althans het eene ras, op oeconomische prikkels anders reageert dan het andere, dat heeft noch de school van Adam Smith of Stuart Mill noch die van Adolph Wagner ooit opzettelijk gedaan. Dat bedoelt geen verwijt. Geene wetenschap kan werken zonder abstracties. Wij bedoelen alleen te constateeren, dat achter het veld der oeconomie voor de anthroposociologie nog een uitgebreid terrein openligt, waarop de oeconomische werkingen uit dit laatste oogpunt onderzocht zullen moeten worden.

Wat is bij voorbeeld de selectie, die de plutocratie heden ten dage uitoefent? De groote vermogens worden door speculatie verkregen, als men niet bij de uitdrukking van Schmoller blijven wil, dat zij *niet* verkregen worden, zonder dat men met de mouw langs den muur van het tuchthuis strijkt. Om rijk te worden, behoeft men heden ten dage geen man van hooge intellectueele gaven meer te zijn: erfopvolging, rijke huwelijken, stijging van effecten, op informatiën, die juist bleken, gekocht; stijging der prijzen van levensbehoeften door minderen uitval van den oogst, speculatie op spoorwegen of ontdekte goudmijnen —

al die oorzaken van rijkdom kunnen een man zonder verdienste even-goed te beurt vallen als een verdienstelijk man. Het is eene selectie van het toeval. Op zichzelf zou dat nu misschien niet zoo schrikkelijk zijn, omdat na hoogstens drie generatiën de aldus verkregen fortuinen gemeenlijk weer versnipperd of verspild zijn en de nakomelingen teruggekeerd zijn tot het plebs, waaruit de familie nooit had moeten te voorschijn treden.

Maar het groote gevaar der geldaristocratie is, dat zij de plaats en de achting voor de intellectueele aristocratie wegneemt en deze zelfs rechtstreeks schaadt, door haar tot uitgaven te verleiden, die zij niet kan dragen. Het bestaan der geldaristocratie beduidt het te niet gaan der intellectueele aristocratie.

Eene bedenkelijke oeconomische selectie is het fonctionarisme. Openbare ambten schrikken lieden van wetenschappelijke ontwikkeling niet zoo af als handel en industrie. Zij laten vrijen tijd, om ook aan iets hoogers te kunnen doen. Zij geven zeker aanzien. Maar de traktementen op het vasteland van Europa zijn meestal belachelijk, zonder eenige verhouding tot de waarde van den ambtenaar en tot de verdiensten, die hij in eene andere carrière had kunnen maken. Vandaar al spoedig ontmoediging, celibaat of beperking van het kindertal. Ook hier al het mogelijke, om de vorming eener intellectueele aristocratie tegen te gaan. Engeland daarentegen, met zijne hooge traktementen, onderhoudt, zooveel het kan en met bewustzijn van hetgeen het doet, eene intellectueele aristocratie en eene geboortearistocratie, die zelfs veelal ineenloopen en waartegen de geldaristocratie niet kan opkomen.

Onderzocht zou ook kunnen worden, om tot een ander onderwerp over te gaan, de invloed van het beroep op het physiek van den mensch; men heeft sterftecijfers, huwelijkscijfers en zelfs cijfers van lichaamslengte voor de verschillende beroepen opgesteld.

De quaestie der landverhuizingen behoort tot de oeconomische selecties. Eveneens de verhuizingen van het platteland naar de stad. Landverhuizers, dit hebben de oude oeconomisten reeds geleerd, zijn in den regel de energiekste en ondernemendste lieden uit hun stand; het blijkt dan ook, dat hunne dolichocephalie steeds een paar nummers sterker is dan die hunner omgeving. In de verhuizing van het platteland naar de steden schijnt eene omkeering bij vroeger plaats te vinden; vroeger hoorde daar absoluut ondernemingsgeest en moed toe; vandaar, dat de steden een lageren (d. i. meer dolichocephalen) schedelindex vertoonden dan de omgeving; tegenwoordig blijft nevens den boerenzoon, die als employé in de stad komt, om zijn fortuin te maken, ook alles, wat een lui en gemakkelijk leven hebben wil, in de stad hangen; de beste zoowel als de slechtste elementen van het platteland dus worden naar de stad getrokken; er is derhalve voorshands geen peil op te trekken.

Door Lapouge, Ammon, Closson en andere geleerden zijn uit dit en aanverwante gezichtspunten duizendtallen en nog eens duizendtallen van metingen gedaan, die interessante resultaten opleveren, welke ons hier echter te ver zouden voeren.

Een onderdeel van deze paragraaf in dit hoofdstuk maakt ook de bekende quaestie uit, welke selectie-werkingen aan z.g. sociaal-politische maatregelen en aan philanthropische bemoeiingen zijn toe te schrijven. Daarop is natuurlijk in de verste verte niet met één woord en nog veel minder door redeneering te antwoorden. Door ongelijke gevallen apodictisch over één kam te scheren, richt men, zoo ergens, zeker hier omvangrijk onheil aan.

Bewaren en beschermen, wat gezond is; krachtiger maken, wat krachtig is: wie zou het niet willen? Kunstmatig in stand houden van het zwakke, het bestaan verlengen van wat in het belang der maatschappij verdiende, uitgestooten en geëlimineerd, te gronde te gaan: wie zou het willen verdedigen? Principieel levert deze selectie niet de geringste moeilijkheid op. Maar in de practijk te beoordeelen, wat krachtig is of kan worden, wat zwak is en teloor moet gaan, welke maatregelen versterkend, welke verslappend werken, — dat vereischt een staatsmansblik, die slechts weinigen gegeven is. Zoo er één terrein is van sociale selectie, dat om de vele voetangels en klemmen, die er liggen, met groote bescheidenheid, groot geduld en groote voorzichtigheid moet worden betreden, dan ligt het hier. Aanmatigend aprioristisch decreteeren, deductief disserteeren van uit de studeercel, het algemeene met het bijzondere verwarren, details voor algemeene beginselen aanzien — het is wellicht nergens zoo af te keuren als juist hier.

Wil men hier iets uitrichten, dan zal men juist hier evengoed als elders moeten wandelen langs den geduldigen, bescheiden maar ook in de dingen dezer wereld zekeren inductieven weg. Men zal feiten moeten verzamelen en nog eens feiten, onderzoekingen doen en statistieken opstellen en als men daar dan eindelijk conclusies uit meent te kunnen trekken, dan zullen die conclusies althans het voordeel hebben eener redelijke waarschijnlijkheid. En men zal zijne ooren met was dicht moeten stoppen voor het zinverbijsterende schreeuwen en schelden der politieke partijen, den sirenenzang van den modernen tijd, die zeker bewijst, dat althans op 't gebied van den goeden smaak geene gunstige selectie op ons heeft gewerkt.

Dit echter bleek uit al de voorbeelden, die wij gaven van de verschillende op den mensch werkende selecties, dat er tal van sociale krachten zijn, die uit de menschen-individuen eene keus doen. Die sommige individuen sparen, andere vernietigen. Of de gespaarde individuen de beste, de vernietigde de slechtste waren, valt niet vooraf te zeggen.

En het is alleen de oneindige verscheidenheid en ongelijkheid der

menschen in elk opzicht, die het mogelijk maakt, dat deze schifting, deze keuze, deze selectie plaats grijpt.

Terwijl deze selectie, zoo niet altijd dan toch bijna altijd, de strekking hebben zal, om het ongelijke ongelijker, het verschillende nog meer verschillend, het uiteenloopende nog meer uiteenloopend te maken. Van het oogenblik af, dat de aarde bewoonbaar werd, werken op den mensch tal van oorzaken, om hem in steeds meer gedifferentieerde variëteit over de aarde te verspreiden, en de oneindigheid dier oorzaken in hare vele werkingen maakt, dat de goede Homeros nog verre beneden de werkelijkheid bleef, toen hij zong:

„Gelijk der bladeren geslacht, zoo is dat der menschen."

J. H. Valckenier Kips.

ALEXANDRE DUMAS.

De Place Malesherbes te Parijs, ontmoetingspunt van den Boulevard Malesherbes en de Avenue de Villiers, dankt hare aantrekkelijkheid zoowel aan boomen, grasperken en waterbekkens als aan het standbeeld van Alexandre Dumas, den onuitputtelijken verteller, den schepper van *Antony*, *Monte-Christo*, *Mademoiselle de Belle-Isle*, *D'Artagnan*, *Coconnas*, *Chicot*, *Balsamo*, *Ange Pitou* en zoovele anderen. Meesterlijk is hij geschetst door Edmond About, die bij de onthulling van het standbeeld, in het laatst van 1883, het woord voerde.

»Dit standbeeld zou van massief goud kunnen zijn, als alle lezers van Dumas daarvoor een halven cent hadden bijgedragen; het stelt een dwaas voor, die bij zijn opgeruimd humeur en zijne onverstoorbare vroolijkheid over meer gezond verstand en ware wijsheid beschikte dan wij allen te zamen. Het beeld van iemand, die uit den band sprong; uitzondering op den regel: pretmaker en tevens voorbeeld van noeste vlijt; liefhebber van galante, politieke en krijgsavonturen, die alleen meer gestudeerd heeft dan de Benedictijnen van drie kloosters. Het portret van een doorbrenger, die op allerlei wijzen millioenen verspilde en toch eene vorstelijke erfenis naliet. Schitterende figuur van een egoist, wiens gansche leven aan zijne moeder, zijne kinderen, zijne vrienden en zijn vaderland was gewijd; van een zwakken, goedhartigen vader, die zijn zoon niet aan banden legde en toch het zeldzaam voorrecht smaakte bij zijn leven in dien zoon een opvolger te begroeten en hem te mogen rangschikken onder de beroemdste mannen, die Frankrijk toejuicht.

Met Balzac en Hugo is Dumas meer roman dan tooneelschrijver. Zijne boeken zullen langer worden gelezen dan zijne comedies en drama's vertoond. Meer dan eene eeuw zullen die schoone verhalen, waarin de handeling nooit kwijnt, geschreven in een stijl, helder en klaar als heerlijk bronwater, met een dialoog, knetterend als hout op het vuur, genoegen verschaffen aan de jeugd, afleiding aan den ouderdom, ontspanning aan vermoeiden, troost aan zieken, genot aan allen. Ik heb menschen van leeftijd gekend, die vergaten, dat het nacht was, als zij in gezelschap verkeerden van *Le Chevalier de Maison Rouge* of *De Mohicanen van Parijs*, en ik heb mijne kinderen hooren kibbelen, als de een het tweede deel van *Monte-Christo* nog niet uit had, waarop

de ander zat te wachten. En daaruit maak ik op, dat de goede Dumas nog niets van zijne aantrekkelijkheid verloren heeft, al ligt het tijdstip ver achter ons, dat hij bijna de oorzaak was geworden van den dood van een onzer kameraden.

Het was een kleine Spanjaard, die ergens en pension was, eten noch slapen kon en kwijnde, alsof hij het heimwee had. Sarcey, die in dezelfde klasse zat en veel van hem hield, vroeg:

»Verlang je naar je moeder?"

»Die is dood."

»Naar je vader dan?"

»Die sloeg me."

»Je broers en zusters?"

»Die heb ik niet."

»Maar waarom verlang je dan zoo naar Spanje?"

»Om een boek te koopen, waaraan ik in de vacantie begonnen ben."

»En dat heet?"

»*De drie Musketiers.*"

Dumas is niet alleen een der onzen door zijn onnavolgbaar talent van vertellen maar ook door zijne manieren, zeden en hoedanigheden, zelfs door zijne afdwalingen. Hij was het volmaakte type van den letterkundige. Wel heeft hij dingen gedaan buiten het vak, geholpen b.v. aan de revolutie van 1830 en aan de verovering der beide Siciliën, maar overigens kan men zonder overdrijving zeggen, dat hij slechts geleefd heeft, om te schrijven. Als hij zich in de geschiedenis verdiepte, dan was het, om stof te zoeken voor een roman. Hij reisde in Afrika, in Syrië, in den Kaukasus, in Italië en Zwitserland, om van die reizen te kunnen vertellen. Eene onbeduidende ontmoeting, een gesprek zonder beteekenis, ze gaven hem eene aardige bladzijde in de pen. Allerlei beesten hield hij erop na: honden, katten, apen, kikvorschen, schildpadden, zelfs een beer, met het doel, om er wat van te leeren. De vrouwen hebben veel van zijn hart maar weinig van zijn tijd gevergd. De meest geliefde kon hem niet van zijn werk houden; met zijn leven nam het voortbrengen een einde. Wat had er moeten gebeuren, als een heel volk een enkelen dag had moeten wachten op het manna, waarnaar het snakte! Herinnert u den gelukkigen tijd, toen de groote politieke bladen met feuilletons vochten om abonnés en Frankrijk grooter belang stelde in D'Artagnan dan in de heeren Duvergier de Hauranne en Guizot. Dat was de gelukkige periode van den roman tijdens het bewind van Dumas I, voor het overige een goed koning, want hij misbruikte zijne macht alleen tegenover boekverkoopers en uitgevers ten profijte van zijne vakgenooten. De producten van zijn geest deden evengoed opgeld als onroerende goederen en aldus diende hij zijne naasten en verbeterde de positie van schrijvers. Tevens verhief hij het vak in de oogen van domkoppen (die de overweldigende meerderheid vormen van het menschelijk geslacht) door zijne vorstelijke levensmanier en zijne weergalooze

mildheid. De groote heeren hadden al lang genoeg groote talenten vernederd. Dumas had zich voorgenomen Colletet (*) te wreken en allen, die verder, eeuwenlang, geteerd hadden op de aalmoezen van vorsten, geldmannen en regeeringspersonen. Op dit gebied deed hij wonderen, ging hij misschien wat te ver; door zijne onbeholpenheid ten opzichte van cijfers werd hij wel eens de prooi van schuldeischers, woekeraars en deurwaarders. Maar Dumas was voor geen klein geruchtje vervaard. Als hij schulden had, werkte hij voor schuldeischers, zooals hij voor vrienden, vriendinnen en klaploopers had gedaan. Voor zijn persoon maakte dat weinig uit, want hij had niet veel behoeften, papier en inkt uitgezonderd. Ik vergis mij: hij had ook medewerkers en kon er heel wat aan. Nooit stak hij dat onder stoelen of banken en men kan gemakkelijk begrijpen, dat één mensch niet in staat is meer dan honderd deelen per jaar te schrijven. Beunhazen en benijders hebben hem daarvan een verwijt gemaakt en de Mirecourt's onder zijne tijdgenooten hebben de slachtoffers van zijn roem en zijn talent met krokodillentranen beweend. Het is onzinnig, de medewerkers van Dumas te betreuren, als men let op hen, die hem overleefden. De meester heeft hun geen geld ontnomen, want zij zijn rijk; evenmin hunne reputatie, want zij hebben roem behaald en verdiensten bezitten zij nog. De voornaamsten onder hen achten zich, bedrieg ik mij niet, gelukkig eene zoo voortreffelijke school te hebben doorloopen; met name Auguste Maquet spreekt altijd met groote waardeering over zijn beroemden vriend. Ik weet niet, in welke verhouding de vruchten van gemeenschappelijken arbeid verdeeld werden, maar zonder twijfel had Dumas door het gezag van zijn naam en zijn onnavolgbaren stijl aanspraak op het leeuwendeel; de ijver, waarmee men dong naar zijn patronaat, bewijst, dat hij evenmin onbillijk als kwaadwillig was. Wat nu de som van arbeid betreft, die hij in de massa bracht: daarvan heb ik eenige voorstelling, want door een gelukkigen samenloop van omstandigheden heb ik hem aan het werk gezien. In Maart 1858 was ik te Marseille, op weg naar Italië; 's avonds zou ik met de boot naar Civita Vecchia vertrekken; op het perron stappende, voelde ik mij eensklaps door een reus, die mij omhelsde, van den grond tillen. Hij wachtte eene dame, die hij sinds heel kort niet meer beminde, doordien hij haar in zijn ongeduld, om haar weer te zien, alvast eene mededingster had gegeven, wat intusschen niet wegnam, dat hij die dame zoo hoffelijk en voorkomend mogelijk toesprak. Zich daarop tot mij wendende, zeide hij: »Jij blijft hier en stapt af aan mijn hotel. We gaan samen eten en ik zal zelf eene vischsoep koken, die je zal doen watertanden. Daarna gaan wij in het Gymnase de eerste voorstelling toejuichen van een drama, dat ik in drie dagen heb afgemaakt. Maar zeg niets aan het mensch uit Parijs."

(*) »Tandis que Colletet, crotté jusqu'à l'échine,
S'en va chercher son pain de cuisine en cuisine." Boileau.

Men moest dezen onwederstaanbare volgen en dat deed ik ook. De vischsoep was overheerlijk en zijn drama *Les Forestiers* ging regelrecht de lucht in; op het tooneel werd hem eene gouden kroon aangeboden; het orkest bracht hem eene aubade onder de vensters van het hotel, begeleid door de toejuichingen van het publiek; hij verscheen op het balkon, dankte de muzikanten en sprak het volk toe. Daarna trokken wij naar het voornaamste restaurant in de stad, waar de tooneeldirectie een souper had besteld. De pret duurde tot drie of vier uur in den morgen. We kwamen thuis en ik sliep, waar ik stond. Dumas was zoo frisch als een hoentje, liet mij in zijne kamer komen, stak twee nieuwe bougies aan en zeide: »Rust uit, grijsaard! Ik ben vijf en vijftig en ga drie feuilletons schrijven, die morgenochtend weg moeten. Als ik nog tijd overhoud, dan zal ik voor Montigny een stukje schrijven, dat mij door het hoofd spookt." Ik dacht, dat hij gekscheerde, maar toen ik wakker werd, zag ik in de openstaande kamer, waar hij onder het scheren stond te zingen, drie stukken liggen voor *La Patrie*, *Le Journal pour tous* en nog een ander Parijsch blad, waarvan mij de naam ontschoten is; een rolletje papier, aan Montigny geadresseerd, bevatte een meesterstuk: *L' Invitation à la valse*.

Het is den meest begaafde totaal onmogelijk, in weinige uren zóóveel arbeid te verrichten, als de taak niet behoorlijk is voorbereid. Dumas schreef met fraaie, duidelijke hand zijne romans zelf op hemelsblauw velijn. Om zoo te zeggen, was het borduren op vooraf klaargemaakte stramien. De door den meester aangegeven ruwe schets werd eerst door eene bekwame hand uitgewerkt en dat project diende dan tot grondslag voor het boek. Dumas kopieerde op zijne manier. Den inhoud van ieder stukje wit papier schreef hij — aan zijne phantasie den vrijen teugel latende — over op een groot vel blauw. Het vernuft van den zoon en dat van den vader zullen mettertijd wellicht de stof leveren voor eene parallel in den trant van Plutarchus, maar ik zal mij daar niet aan wagen, want men zou eene halve eeuw terug moeten gaan en de kennis bezitten van een diamantslijper, om deze twee steenen te kunnen vergelijken. Ik heb Parijzenaars gekend, die het vak van gastheer verstonden en een wedstrijd tusschen deze twee virtuozen op touw trachtten te zetten; maar het lukte niet. Tevergeefs werden zij aan dezelfde tafel geplaatst; de een doofde den ander uit. Het licht bleef onder de korenmaat; de een was bang meer geest te toonen dan de ander en hunne wederzijdsche innige genegenheid liep uit op zelfverloochening.

De voortreffelijke schrijver, die met zijn onnavolgbaren stijl onze classieken aanvult, was tevens een goed mensch en een Franschman van den echten stempel. Zijn land had hij lief boven alles met zijn heden en zijn verleden; nooit heeft hij geofferd aan partijgeest of zich schuldig gemaakt aan politieke onbillijkheid. Niemand heeft met meer eerbied gesproken over Lodewijk XIV, met meer deernis over Marie

Antoinette, met meer bewondering over Napoleon dan deze volbloed republikein. Met Michelet en Henri Martin heeft hij onze geschiedenis onder ieders bereik gebracht. Hij heeft de bittere gunst van het lot verdiend, dat hem te gelijk met Elzas en Lotharingen aan Frankrijk ontnam en hem, als een held, heeft gewikkeld in de met rouw omfloerste nationale vlag.

Zijn letterkundige roem is in de eerste plaats vaderlandlievend getint en zoo zien wij bij zijn standbeeld, het eerste, dat een romanschrijver te beurt viel, de keur van alle partijen vertegenwoordigd. Deze vrijdenker was nauwgezet in zijne eerbiediging van het geloof van anderen; deze pretmaker en vroolijke kameraad heeft slechts goede beginselen voorgestaan en gezonde moraal gepredikt; vandaar, dat geloovigen van allerlei kleur en wijsgeeren van allerlei school hem eenparig vrijspreken met betrekking tot vergeeflijke afwijkingen, die hij zich in zijn leven en met zijne pen heeft veroorloofd. Deze rumoerige en machtige schrijver, onweerstaanbaar als de bergstroom, die buiten zijne oevers treedt, was edelmoedig en goedertieren tegenover zijne ergste vijanden en alzoo heeft hij slechts vrienden nagelaten." —

Aan het volgende zou men den titel kunnen geven van een verhaal van Balzac: *Un début dans la vie.* »Ik was twintig jaar oud, toen Moeder op zekeren morgen in mijne kamer kwam, zeggende: »Kind, alles, wat wij hadden, heb ik verkocht, om onze schulden te betalen, en nu heb ik tweehonderd drie en vijftig franken over." — »Welnu, Moeder, van avond ga ik naar Parijs," antwoordde ik, »en neem drie en vijftig franken mee; ik zal Vaders vrienden opzoeken, in de eerste plaats den Hertog van Bellune en Generaal Sébastiani. Vader, die meer dienstjaren telde en als opperbevelhebber soms over vier legers het commando voerde, heeft enkelen van die vrienden tot aide-de-camp gehad. Behalve van de twee genoemden hebben wij brieven van Jourdan, Kellermann en Bernadotte. Als het noodig is, ga ik den Koning van Zweden zien, om hem aan zijn soldatentijd te herinneren." — »Doe, wat u goeddunkt," zei Moeder; »misschien is het eene ingeving van God." Ik sprong het bed uit, meer opgewekt dan terneergeslagen door hetgeen ik had gehoord; ik zou dus op mijne beurt tot iets nut kunnen zijn. Ik kon Moeder onmogelijk hare zorgen vergelden, maar misschien zou ik haar de dagelijksche beslommeringen kunnen besparen, die uit geldelijke verlegenheid voortvloeien; ik zou haar, die over mijne jeugd had gewaakt, een rustigen ouden dag kunnen bezorgen; ik was dus man geworden, omdat het bestaan van eene vrouw mij was toevertrouwd. Duizend plannen gingen mij door het hoofd; mijn hart was vervuld van vreugde en van trots. De zekerheid te zullen slagen, is der jeugd eigen, want zij bewijst, dat anderen op u kunnen rekenen, evenals gij het op hen hebt gedaan. Daarenboven: mijne wenschen zouden onmogelijk onvervuld kunnen blijven, als ik tot die mannen, die mijn lot in hunne hand hadden, zeide: »Ik kom namens mijne goede moeder, de

weduwe van uw ouden krijgsmakker." Ja, Moeder was eene beste vrouw; voor haar zou ik door het vuur kunnen loopen. Nooit liet zij mij aan mijn lot over en men zal gemakkelijk inzien, dat mijne geboorteplaats, Villers-Cotterets, een stadje met tweeduizend zielen, niet veel hulpmiddelen voor de opvoeding aanbood, maar ik heb er zooveel mogelijk van geprofiteerd. Een beste, brave abt, door iedereen geacht om zijne beminnelijke toegevendheid, had mij vijf à zes jaar lang les in het Latijn gegeven en mij Fransche rijmpjes leeren maken. Wat het rekenen betreft: drie onderwijzers hadden er achtereenvolgens van afgezien mij de vier hoofdregels in te stampen. Daar stond tegenover, dat ik in de open lucht was opgegroeid, en daaraan dankte ik een geoefend lichaam; ik kon alle paarden berijden, twaalf mijlen te voet afleggen, om op een bal te gaan dansen; ik kon degen en pistool hanteeren, was geoefend in het kaatsspel en legde op dertig pas een haas of eene patrijs neer. Deze hoedanigheden, die mij te Villers-Cotterets eene zekere beroemdheid verschaften, zouden mij te Parijs niet veel helpen; dat begreep ik wel en tevens, dat ik slechts geschikt was voor ambtenaar. Toen ik mijn boeltje gepakt had, en dat duurde heel kort, ging ik afscheid nemen van mijne kennissen. Op straat ontmoette ik den ondernemer van den diligencedienst, die mij met den besten uitslag het biljartspel had geleerd. Hij stelde mij eene afscheidspartij voor, waarmee ik mijne plaats in het voertuig won. In het koffiehuis trof ik een gewezen vriend van mijn vader aan; op jacht geweest zijnde, werd hij gewond bij ons binnengebracht en steeds dacht hij aan de zorg, die mijne moeder en mijne zuster voor hem gedragen hadden. Door zijn fortuin en zijn goeden naam had hij veel invloed en hij bood mij een aanbevelingsbrief voor Generaal Foy aan, dien ik aannam. Vervolgens ging ik afscheid nemen van den braven abt. Ik was voorbereid op eene lange vermaning over de gevaren van Parijs, de verleiding der wereld, enz. De eerwaardige man keurde mijn besluit goed en omhelsde mij, want ik was zijn geliefde leerling en toen ik hem om raad vroeg, sloeg hij het Evangelie op en wees mij op deze woorden: »Alle dingen dan, die gij wilt, dat u de menschen zouden doen, doe gij hun ook alzoo." Matth. 7 : 12.

Dienzelfden avond vertrok ik tot groote droefheid van Moeder en stapte af aan een klein logement in de Rue des Vieux-Augustins, overtuigd, dat de wereld een tuin was met fraaie bloemen en dat ik, evenals Ali-Baba, maar »Sésame, open u" had te zeggen, om rotsen te doen splijten. Terstond schreef ik aan den Minister van Oorlog, om hem eene audiëntie te vragen, en zette mijne aanspraak op die gunst uiteen, door mij op mijn vader te beroepen. Mijn eerste bezoek gold dus den Maarschalk Jourdan. Hij herinnerde zich flauw een Generaal Alexandre Dumas te hebben gekend, maar had nooit van diens zoon gehoord. Ik verliet hem na vijf minuten, zonder hem te hebben kunnen overtuigen. Daarna begaf ik mij naar Generaal Sébastiani en

trof hem in zijne werkkamer; vier of vijf secretarissen schreven op, wat hij dicteerde. Ieder had op zijn lessenaar, behalve schrijfgereedschap, eene gouden snuifdoos, die den Generaal open werd voorgehouden, als hij stilstond. De Generaal bracht heel netjes duim en wijsvinger naar voren, nam een snuifje en zette dan zijn tocht door de kamer voort. Ook dit bezoek was kort; ik droeg den Generaal groote achting toe, maar had toch geen lust, om snuif te presenteeren. Uit het veld geslagen, keerde ik naar het logement terug; de eerste beide mannen, die ik ontmoette, hadden mijne gouden droomen in rook doen vervliegen. In het adresboek zoekende, viel mijn oog op een naam, dien ik Moeder dikwijls had hooren noemen: Generaal Verdier, die onder mijn vader in Egypte had gediend. Ik nam eene fiacre en reed naar de Rue du Faubourg-Montmartre, nº. 4. »Generaal Verdier?" vroeg ik den concierge. »Vier hoog, die kleine deur links." Ik bereikte mijne bestemming; een groen koordje hing naast de opgegeven deur; met kloppend hart trok ik aan de schel. Ik hoorde voetstappen; de deur ging open en een man van ongeveer zestig jaar verscheen. Hij had eene pet op met een rand van astracan en een vest met tressen aan. In de eene hand had hij een palet en in de andere een penseel. Ik maakte mij bekend als den zoon van zijn ouden wapenbroeder, Alexandre Dumas. Hij vond, dat ik veel van mijn vader had, en stak mij de hand toe.

»En wat voert u naar Parijs, mijn jongen?" vroeg hij; »want als ik het wel heb, woont gij met uwe moeder op een dorp, waarvan de naam mij ontschoten is."

»Juist, Generaal, maar Moeder wordt oud en wij zijn arm."

»Twee liedjes, die ik ken," mompelde hij.

»Ik ben naar Parijs gekomen, in de hoop gelegenheid te zullen vinden, om voor haar te zorgen, zooals zij het tot nog toe voor mij deed."

Hij bracht mij eerst aan het verstand, dat eene betrekking niet zoo gauw gevonden was, te meer, omdat er zooveel adellijke jongelui waren, die eene plaats zochten. Toen ik om zijne voorspraak vroeg, verklaarde hij zich bereid, om mij les in het schilderen te geven, mij tevens onder het oog brengende, dat ik mijn meester moest overtreffen, wilde ik iets beteekenen Daartegen voerde ik aan, dat dit te lang zou duren en Moeder en ik daar niet op konden wachten. Hij opende de lade van een klein bureautje, waarin, als ik het wel heb, twee goudstukken lagen en een veertig franken aan zilver. De tranen kwamen mij in de oogen en ik verzekerde den Generaal, dat ik zoowat even rijk was als hij. Ik vroeg hem, wat ik doen moest. Toen hij weer aan het schilderen ging, vertelde ik, dat ik den Maarschalk Victor, Hertog van Bellune, geschreven had. Hij zette groote oogen op, als wilde hij zeggen: »Had dat maar gelaten!" Daarop deelde ik mee, dat ik nog een aanbevelingsbrief had voor Generaal Foy. Op de verzekering, dat die mij goed zou ontvangen, ging ik met een verlicht hart heen en was den

volgenden dag in het kabinet van den Generaal, die mij met zijn doordringenden blik aankeek en vroeg, of ik Alexandre Dumas was, zoon van den gewezen opperbevelhebber van het leger der Alpen. Op mijn bevestigend antwoord beloofde hij het mogelijke voor mij te zullen doen. Ik moest onmiddellijk eene soort van examen afleggen, waarbij bleek, dat ik van algebra, van meetkunde en van physica niets afwist, niets had gedaan aan de studie van het recht, een weinig Latijn en Grieksch kende, vrij goed Italiaansch en slecht Duitsch sprak en geen flauw begrip had van geldelijke verantwoordelijkheid. Vervolgens kwam aan den dag, dat ik niets had, om van te leven. Ik moest mijn adres opschrijven en toen ik dat gedaan had en hij mijn fraai schrift had gezien, klapte hij in zijne handen en verklaarde, dat ik gered was. Ikzelf boog het hoofd; ik schreef eene mooie hand! Met dit brevet van onbekwaamheid was ik goed voor kopïïst. Ik had mijn rechterarm wel af willen kappen. Zonder te merken, wat er in mij omging, vertelde de Generaal, dat hij den Hertog van Orleans over mij zou spreken. Ik moest zoo goed mogelijk een verzoekschrift opstellen, en toen ik daarmee klaar was, schreef de Generaal eenige regelen op den kant, stak het stuk bij zich, gaf mij de hand tot afscheid en verzocht mij den volgenden dag te komen dejeuneeren. In mijn logement teruggekeerd, vond ik een verzegelden brief van den Minister van Oorlog, waarin ik werd uitgenoodigd mijne wenschen schriftelijk mee te deelen. Ik antwoordde daarop, dat ik den Minister slechts het origineel van een brief van dankbetuiging had willen aanbieden, dien hij indertijd aan mijn vader, toenmaals zijn chef, gericht had, en dat ik nu daarvan het afschrift insloot. Den volgenden dag ging ik naar de woning van Generaal Foy, die mij lachend ontving en vertelde, dat ik als surnumerair aan het secretariaat van den Hertog van Orleans geplaatst was op eene jaarwedde van 1200 franken; het was wel niet veel maar een prikkel, om hard te werken. Ik zou denzelfden dag geïnstalleerd worden en moest mij bij mijn chef, den heer Oudard, presenteeren. Ik schreef terstond aan Moeder, om haar te verzoeken alles, wat zij had, te verkoopen en over te komen. Twaalfhonderd franken per jaar leek mij een onuitputtelijk bedrag. Toen ik gereed was, beloofde ik den Generaal, dat ik van mijn schrift zou trachten te leven, maar voegde erbij, dat ik het eenmaal van mijne pen zou doen. Na het déjeuner vloog ik van de Rue du Mont-Blanc naar het Palais-Royal. De heer Oudard ontving mij zóó minzaam, dat ik spoedig begreep dat niet aan eigen verdiensten te danken te hebben. Ik werd bij twee andere jongelieden geplaatst, die mijne kameraden werden en thans mijne vrienden zijn. Ik nam mij voor ijverig te studeeren. Van het Latijn kende ik genoeg, om mij te kunnen redden, en van het restant van mijne 53 franken kocht ik een Juvenalis, een Tacitus en een Suetonius. Aardrijkskunde beoefende ik uit liefhebberij. Een jong medicus nam mij mee naar de Charité, om daar een cursus in physiologie te volgen; hij was zelf een goed

schei- en natuurkundige. Ik hielp hem met zijne proeven en leerde van deze wetenschappen zooveel, als een beschaafd man dient te kennen. Mijn ijzeren gestel stelde mij in staat 's nachts te doen, wat ik overdag onafgedaan moest laten, en toen Moeder twee maanden later overkwam, kende zij mij niet meer, zoo ernstig was ik geworden. Overdag acht uur aan mijn bureau gebonden en genoodzaakt elken avond van zeven tot tien terug te komen, had ik alleen de nachten tot mijne beschikking. Aldus heb ik mij aangewend 's nachts te werken. Dat eenzelvig bestaan bleef voor ieder een gesloten boek en duurde drie jaar, zonder dat ik iets voortbracht of daartoe roeping gevoelde. Ik was wel op de hoogte van de tooneelwerken van mijn tijd, maar daar de dramatische opzet mij evenmin bekoorde als de dialoog, voelde ik alleen, dat ik niet in staat was iets dergelijks voort te brengen; ik verbaasde mij er slechts over, dat de bewondering tusschen den schrijver en den auteur verdeeld werd, omdat het mij voorkwam, dat Talma alléén op bewondering aanspraak had. Toen ter tijde kwamen er Engelsche tooneelspelers te Parijs. Ik had nooit een vreemd stuk gelezen. *Hamlet* zou gespeeld worden. Ik kende alleen *Hamlet* van Ducis en wilde het werk van Shakespeare zien. Stel u een blindgeborene voor, die plotseling ziende wordt, en gij kunt u een begrip vormen van mijne vervoering. Dat was het dus, wat ik zocht en wat mij ontbrak. Acteurs, die vergeten, dat zij op een tooneel zijn. Eere aan Kemble en Smithson! Zoo zag ik *Romeo*, *Shylock*, *Willem Tell*, *Othello*. Ik las en kwam tot de conclusie, dat in de tooneelwereld alles van Shakespeare uitgaat. In hem vond ik Corneille, Molière, Calderon, Schiller en Goethe vereenigd. En tevens, dat zijne werken evenveel typen bevatten als die van al de anderen te zamen. Nu stond mijne roeping vast; ik kreeg een zelfvertrouwen, dat mij tot nu toe vreemd was, en ging moedig de toekomst te gemoet, waarvan ik altijd gevreesd had, dat zij mij te gronde zou richten. Intusschen ontveinsde ik mij de moeilijkheden van de gekozen loopbaan niet. Ik wist, dat zij, meer dan eenige andere, grondige en bijzondere studie eischte. Ik ging dus al de werken van Shakespeare, Corneille, Molière, Calderon, Goethe en Schiller lezen. Ik legde ze neer als lijken op de operatietafel van eene snijkamer en nachten achtereen trachtte ik met het ontleedmes in de hand de bronnen van het leven en den bloedsomloop op te sporen. Ik begreep, door welk bewonderenswaardig mechanisme zenuwen en spieren werkten en met hoeveel kunstgevoel het vleesch gehanteerd was, bestemd, om beenderen van hetzelfde maaksel te omvatten.

Want de menschen vinden uit en niet de mensch; ieder komt op zijne beurt en op zijn tijd, maakt zich meester van hetgeen zijne vaderen wisten, ontdekt nieuwe combinaties en sterft, na de som van menschelijk weten met eenige deeltjes te hebben verrijkt, die dan het erfdeel wordt van zijne zonen; eene ster aan den melkweg! Iets volkomen *scheppen* acht ik onmogelijk. Toen God den mensch schiep,

maakte Hij hem naar zijn beeld. In dezen gedachtengang verklaarde Shakespeare, toen een domme bediller hem verweet, dat hij soms een geheel tooneel ontleend had aan het werk van een tijdgenoot: »Dat is een meisje, die ik uit slecht in goed gezelschap heb gebracht." Molière zeide: »Je prends mon bien où je le trouve." Shakespeare en Molière hadden gelijk; de geniale man steelt niet, maar verovert; hij maakt het gewest, dat hij neemt, tot een deel van zijn rijk, geeft het wetten, bevolkt het met zijne onderdanen en strekt er zijn schepter over uit. Niemand, die dit schoone gebied aanschouwt, heeft den moed, om te zeggen: dat stukje grond maakt geen deel uit van uw erfgoed. Onder Napoleon behoorde België tot Frankrijk en thans is het een afzonderlijke staat. Is Leopold daar nu grooter of Napoleon kleiner om? Ik acht mij gedwongen, om deze dingen eens te zeggen; men bestookt mij, evenals men vroeger Shakespeare of Molière deed. Het is al zóóver gekomen, dat men mij mijne lange en onverdroten studie verwijt; in plaats van mij dank te weten, dat ik het publiek heb doen kennis maken met verrukkelijke tooneelscènes, word ik met den vinger nagewezen als een dief en wordt mij plagiaat ten laste gelegd. Na deze opmerking even geplaatst te hebben, keer ik tot onzen surnumerair terug. Mijn fraai schrift had wonderen gewrocht: twee jaar lang zond de Hertog van Orleans geen bericht aan een gekroond hoofd of aan een prins van den bloede, of het was door mij geschreven. Mijne bureaucratische eerzucht reikte niet ver en ik liet de redactie aan mijne kameraden over, zoodat ik hun proza maar had na te schrijven; dit machinale werk gaf mij gelegenheid, om over allerlei dingen na te denken, die daar niets mee te maken hadden. Op die manier boezemde ik hun geene vrees in voor hunne toekomst, want het was duidelijk, dat ikzelf niet veel pretensies had. Toch had ik promotie gemaakt. Het rapport, waarvan zij het resultaat was, luidde ten deele als volgt: »Ik heb de eer Monseigneur in overweging te geven den titel van commies te willen verleenen aan dezen jongen man, die eene zeer fraaie hand schrijft en zelfs niet van geest ontbloot is." Het mooiste van alles was, dat ik honderd kronen meer kreeg en zoo 25 franken per maand meer verdiende; daarenboven hoopte ik aan het eind van het jaar op eene gratificatie van 250 franken, die mij echter slechts zou kunnen worden verleend, indien de directeur-generaal in alle opzichten tevreden over mij was.

Zonder dit avondwerk zou mijn bestaan, over het geheel genomen, vrij draaglijk zijn geweest, want, na de letterkunde te hebben beoefend, moest ik de maatschappij bestudeeren. Maar hoe kon ik mij in de wereld vertoonen, vermoeid van een arbeid, die tot 's avonds half-elf duurde? Op een mooien dag trok ik de stoute schoenen aan, ging naar den heer Oudard en verzocht hem mij 's avonds vrijaf te geven. Toen ik hem meedeelde, dat ik wat aan letterkunde wilde doen, zeide hij, dat dit niets gaf, maar beloofde ten slotte mij naar eene an-

dere afdeeling te zullen verplaatsen, waar 's avonds geen werk was. Twee maanden later kwam ik bij het boschbeheer; ik had een goeden chef en twee uitmuntende kameraden verloren, maar mijne avonden waren vrij. Onder slechte voorteekenen ving ik mijne nieuwe loopbaan aan. Men wilde mij met drie of vier collega's in een groot vertrek plaatsen en ik had tegen dien maatregel geprotesteerd, maar zij lieten niet los, in de hoop met kletsen den tijd in mijn gezelschap te zullen kunnen dooden, maar daardoor juist zou ik belet worden aan mijne overdenkingen den vrijen loop te laten. Ik had een hokje ontdekt, door een dun schot van de loge van den kantoorknecht gescheiden, die daarin de leege inktflesschen bewaarde. Ik vroeg om dat hokje, maar had evengoed naar het aartsbisdom Kamerrijk kunnen solliciteeren, dat juist vacant was. Toen gingen de poppen aan het dansen! De kantoorknecht vroeg aan de klerken, waar hij voortaan de leege flesschen moest laten; de klerken aan den onderchef, of ik mij vernederd achtte, door te werken in hun gezelschap; de laatste aan den chef, of ik bij het boschbeheer was gekomen, om bevelen te geven of te ontvangen; de chef aan den directeur-generaal, of het te pas kwam, dat een ondergeschikte op een salaris van 1500 franken een afzonderlijk kabinet had evenals een bureau-chef van vierduizend; de directeur-generaal antwoordde, dat dit niet alleen niet te pas kwam, maar dat mijne aanmatiging alle perken te buiten ging.

Ik was juist bezig de lengte en de breedte van mijne schuilplaats te meten, toen een bevel van den directeur-generaal den kantoorknecht bereikte, na alle rangen te hebben doorloopen. Deze had alle leege flesschen verzameld, die hij kon machtig worden, om er het hok mee te vullen. Met spottend gelaat deelde hij mij mede, dat hij het kamertje voor zich mocht behouden en dat een nieuweling geene wetten kon stellen. Toen stoof ik op hem los en zeide, dat die nieuweling zijn meerdere was en recht had met ongedekten hoofde te worden toegesproken. »Hoed af, kwast!" riep ik en te gelijk vloog de hoed tegen den muur. Terstond ging ik den heer Oudard opzoeken, verhaalde hem het gebeurde en deelde hem mee, dat ik mij, als Achilles, in mijne tent zou terugtrekken en zou wachten, totdat men mij kwam opzoeken. Moeder bracht drie dagen in groote onrust door; zij was van alles op de hoogte en vreesde, dat ik zou worden ontslagen. Eindelijk kwam er een brief van Oudard met het bericht, dat alles geschikt was. Mijn verzoek was toegestaan en ik mocht bezit nemen van de bergplaats van den kantoorknecht.

De behaalde overwinning was van meer beteekenis, dan men oppervlakkig zou meenen; buiten bereik van mijne jaloersche collega's en eveneens van de Argus-oogen van mijn chef kon ik, dank zij de groote snelheid, waarmee ik schreef, twee uur smokkelen en toch evenveel of zelfs meer werk afleveren dan de anderen; maar nog veel meer waarde hadden voor mij de stilte en de afzondering, waardoor ik ongestoord

den vrijen loop kon laten aan mijne gedachten, die steeds naar hetzelfde doel, het tooneel, gericht waren. Toen ik alleen was, kwam er eenheid in die gedachten; zij concentreerden zich om een onderwerp. Eerst maakte ik een treurspel: *De Gracchen*, dat ik spoedig na de geboorte verbrandde. Vervolgens eene vertaling van Schiller's *Fiesco*, maar ik wilde met iets oorspronkelijks voor den dag komen en *Fiesco* ging denzelfden weg op als *De Gracchen*. De omstandigheden waren in mijn voordeel; de dood van Talma had het publiek uit den schouwburg verjaagd, waar alleen Melle Mars nog heerschte. Maar men kwam om haar en niet om de stukken, die werden opgevoerd. Verschillende voorteekenen, hoe nevelachtig ook, wezen op de geboorte van eene meer bezielde en minder onware literatuur; men begon begeerig de handen uit te strekken naar boeken, die proeven van drama's bevatten, nog wel niet geschikt, om vertoond te worden, maar waaruit toch duidelijk bleek, dat men niet langer van het oude gediend was.

De tijd van de schilderijententoonstelling brak aan; verder gevorderd dan de letteren, was de schilderkunst reeds naar de omwenteling op weg. Delacroix had zich door zijn Moord van Scio, Boulanger door Mazeppa afgescheiden van de school van David. De beeldbouwkunst was achterlijk; zij werd slechts vertegenwoordigd door Pradier, Boria en David, alle drie mannen van talent, maar die niet vooruit konden en gedwongen waren zich te bepalen tot Grieksche en naakte kunst. Elex was nog een kind; Barye bestudeerde de leeuwen en tijgers in den Jardin des Plantes bij gebrek aan geld, om een atelier te huren en een model te betalen, en Antonin Monie, die gebrek leed, bracht medaillons aan den man, die zóó fijn bewerkt waren, dat vakmannen twee jaar in den waan bleven, dat het echte stukken waren van Jean Goujon. Toen ik op het punt stond van de tentoongestelde schilderijen naar het beeldhouwwerk te gaan, had zich eene groep gevormd om een klein stukje, Christina van Zweden voorstellende, terwijl zij last gaf tot het ter dood brengen van Monaldeschi. Het was het proefwerk van Melle De Fauveau, die aan het begin stond van hare glansrijke loopbaan. Vier maanden later had ik op mijne manier Christina in beeld gebracht, maar het eerste vers was kwalijk klaar, of ik stond verlegen, wat met deze pennevrucht aan te vangen. Verbranden evenals hare voorgangsters? Ik had altijd de welwillendheid hooren roemen van Charles Nodier en vooral zijne vaderlijke goedheid voor het jongere geslacht. Ik wist, dat hij op goeden voet stond met Baron Taylor, den koninklijken commissaris bij het Théâtre-Français; ik schreef aan Nodier zonder eenige aanbeveling en verzocht hem eene leesbeurt voor mij te willen vragen. Baron Taylor antwoordde zelf; hij stond mijn verzoek toe en stelde de lectuur vast acht dagen later, 's morgens om zeven uur. Ik had den ganschen nacht niet geslapen en klopte aan met een gevoel van angst. Eene goede of eene kwade bui van een man, die mij niet kende, geen enkel motief had, om welwillend te zijn, en

mij slechts beleefdheidshalve ontving, zou over mijne toekomst beslissen. Als mijn stuk hem niet beviel, zou dat het geval kunnen worden met alles, wat ik later bracht; mijn moed en mijne kracht waren uitgeput. Ik kreeg geen antwoord en toen ik luisterde, begreep ik, dat daar binnen iets buitengewoons voorviel. Ik kon niet raden, wat het was, en vreesde Taylor te zullen storen. Ik klopte nog eens en eindelijk deed eene bejaarde meid open. Ik stoof de kamer binnen en zag Taylor als een gevangen tijger in een bad zitten in gezelschap van een heer, die hem een treurspel, *Hecuba* getiteld, voorlas. Deze heer was ondanks het streng verbod binnengedrongen en had Taylor verrast, evenals Charlotte Corday Marat. Het treurspel telde 2400 verzen. Toen de maker van het stuk mij zag, begreep hij, dat zijn slachtoffer hem zou ontsnappen, hield zich aan de badkuip vast en riep: »Nog maar twee bedrijven, Mijnheer, nog maar twee bedrijven!" Terwijl Taylor uit het bad trachtte te springen, deed de voorlezer alle moeite, om hem in bedwang te houden. Hij slaagde daarin en hield den Baron in horizontale houding zoogoed als onder water. Deze slaakte een diepen zucht, gaf mij een wenk, om in zijne slaapkamer te gaan, en boog het hoofd; de ander ging voort met lezen. Ik miste geen woord van de laatste twee bedrijven van *Hecuba*. God, die groot en barmhartig is, schenke den schrijver van dat stuk Zijn vrede! Het bad was inmiddels koud geworden en Taylor sloop bibberend zijne slaapkamer binnen; ik had wel eene maand traktement willen missen, als hij in een warm bed had kunnen stappen. En dat is begrijpelijk; iedereen zal moeten toegeven, dat iemand, die half bevroren is en vijf bedrijven heeft genoten, niet erg gestemd is, om er nog eens vijf te genieten. Ik trof het wel ongelukkig. Tot overmaat van ramp deelde hij mij mee, dat hij veroordeeld was, om dagelijks dergelijke dingen aan te hooren. Soms meer dan één per dag. Hij had nog de lectuur van een *Epaminondas* in het verschiet. Ik slaakte een diepen zucht; mijne arme Christina kwam alzoo tusschen het kruisvuur van twee classieken. Ik bood aan, om op een anderen dag terug te komen. Maar de Baron gaf mij zooveel als te kennen, dat het beter is, door moeilijkheden te vliegen, dan te kruipen, en was geheel gehoor. Toen ik een lijvig stuk voor den dag haalde, zag ik, dat hij er met instinctmatig afgrijzen naar keek; ik stelde hem terstond gerust met de verzekering, dat het papier maar aan één kant beschreven was. Dat luchtte op. Nadat hij met klimmende belangstelling alle vijf bedrijven had aangehoord, had ik hem gaarne willen omhelzen. Hij kwam er met den schrik af. Toen ik gereed was, sprong Taylor het bed uit en verzocht mij hem naar het Théâtre-Français te willen volgen. Drie dagen later zat ik met mijn manuscript in de hand aan eene lange tafel, waaraan de celebriteiten van het huis van Molière hadden plaats genomen; rechts van mij stond een glas suikerwater, dat — tusschen twee haakjes — door Grandville werd leeggedronken. Weinig stukken hebben bij eene eerste

lezing zóóveel succes. Ik moest den monoloog van Sentinelli driemaal herhalen en eveneens de scène van de gevangenneming van Monaldeschi. Dronken van blijdschap over de toejuichingen, die mij ten deel vielen, vloog ik naar huis en Moeder om den hals. Zij dacht, dat ik gek was, want uit vrees voor teleurstelling had ik haar niets gezegd. Moeder gaf mij den raad, om nergens over te spreken en naar mijn bureau terug te keeren. Ik deed dat; dien dag ging alles goed. Een stapel werk wachtte mij, maar om vier uur was alles verzonden. Nooit had ik zoo vlug en zoo netjes gewerkt. Ik bracht den avond en den nacht door met het kopieeren van mijn handschrift. Toen ik den volgenden dag aan mijn bureau kwam, stond de knecht al van acht uur af op mij te wachten. »Zoo, ben je daar?" riep hij uit de verte. »Heb je een treurspel gemaakt?" Toen ik hem vroeg, hoe hij dat wist, haalde hij eene krant voor den dag. Inderdaad, het stond erin. »Een protégé van de familie Orleans, een jong ambtenaar, de heer Alexandre Dumas, heeft het geluk gehad een drama in vijf bedrijven, in verzen, *Christine* getiteld, aangenomen te zien door het Théâtre-Français."

Van alle kanten stroomden de gelukwenschen mij toe; het was een geloop en gedraaf in de gangen, als gold het de bevalling van de Hertogin. Alleen van mijn superieur hoorde ik niets; hij had echter de krant gelezen, want hij gaf mij viermaal zooveel werk als anders. Toen brandde de krijg los en als ik niet zoo sterk ware geweest, zou ik bezweken zijn onder de rapporten; de plagerijen veranderden in vervolging en de kwaadwilligheid in haat. Tienmaal daags kwam de chef kijken, of ik present was; was ik er niet, dan kreeg de directeur daar terstond bericht van. Het was zoowat de tijd, dat onze gratificaties werden uitbetaald; ieder zag reikhalzend daarnaar uit, want onze traktementen waren zoo schraal, dat wij er nauwelijks van rond konden komen; ieder zon dan ook op een middel, om zijn toestand te verbeteren. Sommigen waren getrouwd met linnenjuffrouwen, die een winkeltje deden; anderen waren geïnteresseerd bij rijtuigondernemingen en ten slotte waren er, die om vijf uur de pen neerlegden en om zes uur met het servet over den arm in de restaurants van het Quartier Latin de klanten hielpen bedienen. Op deze ambtenaren werd geene aanmerking gemaakt; men prees integendeel hun ijver, en ik, die geen lust had, om een winkel te houden, geen geld bezat, om in ondernemingen te steken, en gewoon was een servet op mijne knieën te dragen en niet over den arm, zag het mij als een misdadiger aanrekenen, dat ik mijn heil zocht in de letteren; door allerlei vervolgingen trachtte men mijne kracht te breken. Men verwees mij naar mijn hok als een soldaat, die kamerarrest heeft, en kwam gedurig kijken, of de hond wel aan den ketting lag. Eindelijk verscheen het rapport van den directeur-generaal betreffende de gratificaties; ieder kreeg zijn deel behalve ik. Eigenhandig had de Hertog van Orleans, later Karel X, geschreven: »De gratificatie van den heer Alexandre

Dumas vervalt." En Moeder had daarop gerekend! Wij moesten er brood voor koopen. Ik ging toen vaudevilles afschrijven. Dat bracht mij vijf of tien franken op, al naarmate zij één of twee bedrijven groot waren. Gelukkig kreeg ik smaak in dat werk en zette er zelf twee op touw, waarover het *Journal des Débats* mij hard viel. Inmiddels werd de opvoering van *Christine* door allerlei intriges verhinderd. Taylor was in het verre Oosten en hoewel hij mij nog vóór zijn vertrek tot voorspraak was geweest, bleef ik tevergeefs wachten. De eenige kast, die zich in mijn hokje bevond, was bij den kantoorknecht en bij mij in gebruik; ik bergde er mijne papieren in en Féresse — zoo heette hij — zijne flesschen. Op zekeren dag nam hij, bij abuis of opzettelijk, den sleutel mee; ik gebruikte het papier, dat ik nog had, en daar ik nog drie of vier rapporten te schrijven had, ging ik eenige vellen leenen. Bij toeval zag ik een deel van Anquetil ergens op een lessenaar liggen; het was juist opengeslagen bij het verhaal van den moord op Saint-Mégrin. Drie maanden later werd mijn *Henri III* in het Théâtre-Français goedgekeurd; toen smeedde ik het ijzer, terwijl het heet was, en mijn stuk zou worden opgevoerd. Daar brak de storm tegen mij los; de repetities vorderden dagelijks twee uur en mijn chef had het recht zich te beklagen. Hij deed dat dan ook onmiddellijk; de directeur-generaal gaf mij de keus tusschen mijne betrekking en het stuk. Ik antwoordde, dat ik mijne betrekking dankte aan den Hertog van Orleans en dat hij slechts het recht had mij te ontslaan; ik verklaarde mij echter bereid van mijn salaris à 125 franken per maand af te zien. Dat werd goedgevonden. Van toen af hield mijn traktement op, maar ik ging ook niet meer naar mijn bureau, tot groote ontsteltenis van Moeder. Gedienstige geesten hielden die ontsteltenis levendig, door mee te deelen, dat mijn stuk zou vallen en ik mijne betrekking verliezen. Drie dagen vóór de voorstelling werd mijne arme moeder ten gevolge van angst en verdriet door eene beroerte getroffen, zoodat zij aan één arm en één been lam was. Men kan zich mijn toestand voorstellen: Moeder op het uiterste en daarbij de agitatie over de opvoering van mijn stuk. De dag naderde; ik ging den Hertog van Orleans uitnoodigen, om de voorstelling bij te wonen. Hij antwoordde, dat hem dat onmogelijk was, omdat hij ik weet niet hoeveel vorsten te dineeren kreeg. Eindelijk kreeg ik het zoover, dat hij den maaltijd op vijf in plaats van op zes uur stelde en dat het scherm dan om acht uur zou opgaan. Ik had in last de geheele eerste galerij voor den Hertog te reserveeren. Moeder bleef dien ganschen dag buiten kennis. Om kwart vóór achten verliet ik haar en trad juist de zaal binnen, toen het scherm opging. Het eerste bedrijf werd welwillend aangehoord, niettegenstaande het vrij lang en vervelend is. Toen het uit was, snelde ik naar huis. Terugkomende, had ik gelegenheid de zaal eens rond te kijken; zij bood een schitterenden aanblik. De eerste galerij was gevuld met vorsten, die vijf of zes ridderorden droegen; de loges waren bezet met leden

van den adel: de dames schitterden van edelgesteenten. Het tweede bedrijf ving aan; het tooneel van de blaaspijp, waaromtrent ik niet gerust was, liep goed van stapel. Onder luide toejuichingen viel het scherm. Van toen af was het een stijgend succes; de dames klapten in de handen. Toen de acteur Firmin opkwam, om den schrijver te noemen, was de geestdrift zóó groot, dat zelfs de Hertog van Orleans van zijn zetel oprees. Hij ontblootte het hoofd, toen de naam van zijn ambtenaar werd uitgeroepen." —

Na het succes, met *Henri III et sa cour* behaald, besloot Dumas *Christine* om te werken. Daarvoor maakte hij eene reis per diligence, want postpaarden gingen zijne middelen te boven. Het kon hem weinig schelen waarheen, als hij maar alleen kon zitten; hij ging naar de Cour des Messageries in de Rue St. Honoré en vond na twee uur wachtens, wat hij zocht: eene diligence, waarvan de zoogenaamde coupé onbezet was, met bestemming naar Hâvre. Dat was een buitenkansje! Dumas had nooit eene zeehaven gezien en kon nu twee vliegen in één klap slaan. De reis heette twintig uur te duren; als de bezieling dan niet kwam, dan kwam zij nooit. Hij vertrok, liet zijne verbeelding den vrijen loop en toen hij te Hâvre uitstapte, had hij het stuk hervormd in zijn hoofd; het heette nu *Christine ou Stockholm, Fontainebleau et Rome*. Daar hij vol verlangen was, om zoo spoedig mogelijk naar Parijs terug te keeren en aan het schrijven te gaan, scheelde het niet veel, of hij had niets van de zee gezien. Twee en zeventig uur had hij in de diligence doorgebracht, maar het stuk was klaar. Den 30sten Maart 1830 werd het opgevoerd in het Théâtre de l'Odéon. Over een honderdtal versregels was een ongunstig oordeel geveld. Victor Hugo en Alfred de Vigny, die deel uitmaakten van vijf en twintig gasten, door Dumas na afloop van de voorstelling te soupeeren gevraagd, sloten zich in een kamertje op en terwijl de anderen aten, dronken en sliepen, togen zij aan den arbeid, om, als gold het hun eigen werk, aan het verbeteren te gaan. Toen Dumas wakker werd, vond hij de verbeterde editie op den schoorsteen liggen en kort daarna kwam de uitgever Barba hem twaalfduizend franken bieden voor het handschrift.

In een hoofdstuk, »Madame Dorval" getiteld, zegt George Sand (*Histoire de ma vie*): »Men moet haar bewonderd hebben in *Marion Delorme*, *Angelo*, *Chatterton* en *Antony*, om te kunnen beseffen, hoe hartstochtelijke jaloezie, liefelijke reinheid en moederlijk gevoel zich bij haar tot gelijke hoogte konden verheffen." *Antony* — men zal zich herinneren, dat Dumas eene laan in zijn denkbeeldig park van Monte-Christo de Antony-laan wilde noemen, — werd het eerst opgevoerd in de Porte-Saint-Martin. Het gebeurt niet dikwijls, dat een stuk (met vertolkers als Bocage en Madame Dorval) met zulk een uitslag bekroond wordt. Men riep luid om den schrijver. Dumas werd in de couloirs ontdekt. Een zwerm jongelieden van zijn leeftijd — hij was toen 29 — stoof op hem af. Men sjorde hem van het

eene eind naar het andere. Hij droeg een groenen rok, geheel dichtgeknoopt. In een oogenblik waren de panden eraf en zóó toegetakeld kwam hij tusschen de coulissen te voorschijn.

Antony werd honderd dertig maal opgevoerd en toen liet de heer Thiers Dumas ontbieden, om hem voor te stellen naar de Comédie-Française terug te keeren. Dumas sloeg toe, maar stelde als voorwaarde, dat Bocage, Frédéric Lemaître en Dorval hem zouden vergezellen en de laatste zou debuteeren. Dat werd goedgevonden en het affiche kondigde de voorstelling aan tegen 28 April 1834. Maar men had buiten *Le Constitutionnel* gerekend. In den morgen van den dag van de voorstelling kwam de jonge Alexandre, toen tien jaar oud, hard van school loopen met een nommer van het blad in de hand, dat zijn meester hem had meegegeven. In een heftig artikel werd het schaamtelooze in *Antony* aan de kaak gesteld. Het stuk was geteekend: A. Jay, de l'Académie Française. Deze strenge classicus, schrijver van een *Éloge de Corneille*, vroeg, of er eene premie mocht worden gesteld op de verdorvenheid en het budget belast met 200,000 franken ten bate van slechten smaak en onzedelijkheid. De gevolgen bleven niet uit. De heer Thiers verbood de opvoering van *Antony*. Een uur later was Dumas aan het ministerie van Binnenlandsche Zaken, om rekenschap te vragen; terstond was hij op voet van oorlog met den minister, die hem intusschen eene belangrijke schadevergoeding aanbood. Dorval zond den heer Jay den rozenkrans, waarmee men, o. a. nog te Nanterre, de deugdzaamste meisjes begiftigde, en Dumas deed het Théâtre-Français een proces aan. De zaak kwam reeds 2 Juni voor. De directeur Jouslin de la Salle werd veroordeeld tot 10000 franken schadeloosstelling en de kosten.

Welke beteekenis had *Antony* eigenlijk? Het is een stuk levensgeschiedenis van Dumas, die daarin zijne eigen smart schildert. Het onderwerp was een liefdesavontuur van eene vrouw, die, verre van schoon, gehuwd was met een officier. »Ik was zelf *Antony*," zegt hij, »maar den moord heb ik weggelaten, evenals de vlucht van Adèle."

Zoowat zestien jaar geleden hield Leconte de Lisle zijne intreerede in het Instituut en werd door Alexandre Dumas fils, directeur de l'Académie Française, beantwoord.

»De geest", zegt hij, »heeft zoowel behoeften als het lichaam. De kunst, die volgens u slechts de kunst tot doel behoort te hebben, heeft zich toch, in vromen zin, ter beschikking van de goddelijke openbaring gesteld. Evenals de goden had God Zijn Phidias en Lysippus, Apelles en Zeuxis in Donatello en Michel-Angelo, in Leonardo da Vinci en Raphaël en er werd muziek gecomponeerd, die alle stemmen in de schepping in één enkelen zang, tot lof van den Schepper, vereenigde; de dichtkunst werd dienares en voerde het koor aan, dat de blijde boodschap verkondigde. Door den adem van den God van Mozes en

van Jezus beroerd, gaf zij Dante de *Divina Commoedia*, Klopstock de *Messiade*, Corneille *Polyeucte*, Racine *Athalie* en Milton *Het Verloren Paradijs* in de pen en toen gij, doortrokken als het ware van de voortbrengselen van Oostersche en Grieksche dichtkunst, aan welker bronnen gij ons hebt willen laven, in Frankrijk zijt teruggekeerd, trofft gij Christendichters aan, afschaduwingen van hetgeen gij noemt de kunstmatige en zinnelijke godsdienstigheid van Chateaubriand.

Lamartine, Hugo en De Musset waren bij ons de zangers van die geestelijke poëzie."

Na van dit drietal de schoonste strophen te hebben voorgedragen, die hij had kunnen vinden, roept Dumas uit:

»Vive Dieu! c'est le cas de le dire, voilà de beaux vers, Monsieur! et je n'en sais pas de plus beaux dans notre langue, bien que j'en sache beaucoup."

Het gaat mij ongeveer als den jongen Dumas. Ik heb veel van zijn vader gelezen maar niets, wat de *Mémoires* evenaart, en daaronder versta ik niet alleen de twee kwartijnen, die met zijne geboorte op 24 Juli 1802 aanvangen, tot 1833 loopen en te zamen 870 bladzijden beslaan, maar al die werken, waarin Dumas levensbijzonderheden geeft: *Impressions de voyage*, *Bric-à-Brac*, *Le capitaine Pamphile*, *Histoire de mes Bêtes*.

»Moeder Galop diende als onderkeukenmeid bij den heer Dupont-Delporte; gewoonlijk deed zij boodschappen voor het kasteel naar het dorp en den naam Galop dankte zij aan de verbazende snelheid, waarmee zij liep. Ik weet niet, of zij anders heette, maar ik heb er in alle geval niet naar geïnformeerd. Zij had eene rookkolom uit den schoorsteen zien opstijgen, waarbij die, welke den Israëlieten in de woestijn tot gids strekte, een beestje was, en kwam aanhollen in de meening, dat haars meesters verblijf door een troep brandstichters bestormd werd. Met groote verbazing zag zij, dat een kok en twee of drie koksjongens bezig waren met vogels plukken. Zij vroeg natuurlijk, wie wij waren en wat wij in de keuken uitrichtten. Wij vertelden, dat de jonge Dupont-Delporte ging trouwen en ons vooruit had gestuurd, om bezit te nemen van de keuken, daar hij de bruiloft op het kasteel wilde vieren. Zij scheen er niet veel van te gelooven, maar dat kon ons niet schelen, daar wij de meerderheid hadden. Wij zouden haar den brief van Dupont wel hebben laten zien, maar vooreerst had Bixio hem in zijn zak meegenomen naar de markt en daarenboven kon Moeder Galop niet lezen. Op onze beurt ondervroegen wij haar heel slim omtrent de afwezigheid van de heele familie, waardoor het huis uitgestorven leek. De oude heer Dupont-Delporte was prefect geworden en eene week geleden hals over kop verhuisd, na alles aan de zorg van Moeder Galop te hebben toevertrouwd. Zij kweet zich nauwgezet van hare taak; hare komst had eene goede en eene kwade zijde. Zij hield ons in de gaten, maar was ook huishoudster en voor een vijffrankstuk, haar edelmoedig

door mij ter hand gesteld, kregen wij borden en servetten. Boulanger en Bixio kwamen, toen de kippen het laatste toertje aan het spit volbrachten en Moeder Galop de eend met rapen opdeed. Eene omelet van vier en twintig eieren bekroonde ons déjeuner. Verbazend versterkt togen wij op de jacht. Wij hadden nog geene vier schoten gelost, of daar kwam de veldwachter aanzetten. Dat was juist een kolfje naar onze hand; hij kon lezen, nam nota van den inhoud van den brief, beloofde ons te zullen rondleiden en Moeder Galop gerust te stellen, die nog meer van streek was geraakt, toen zij ons van koks in jagers veranderd zag. Een jager zonder hond is een schip zonder stuur. Als hij wat schieten wil, hangt hij af van een jager, die wel een hond heeft. Als buur gaf ik aan Bessas-Lamégie de voorkeur, omdat ik hem het best kende. Ongelukkig had hij een nieuwen hond, die zijn eerste veld liep. In den regel jagen de honden met den staart in de lucht en den neus naar den grond; die van Bessas deed precies het tegenovergestelde. Viardot daarentegen had een lief klein hondje, dat stond als een paal en op het eerste gefluit terugkwam. Een koppel patrijzen vloog op; Viardot loste twee schoten en raakte er één; ikzelf twee. In diezelfde verhouding ging het voort, maar weldra keerde het blaadje om. Een haas sprong op; ik had Viardot tijd moeten geven, om twee schoten te lossen, en pas moeten schieten, als hij gemist had. In plaats daarvan schoot ik het eerst en de haas was dood, vóórdat hij had kunnen aanleggen. Hij keek mij schuin aan en had gelijk. Wij betraden een stuk klaver; ik deed twee schoten op twee patrijzen, die beide getroffen neervielen. Ik kon niet buiten een hond en riep dien van Viardot, maar deze riep hem terug en Diana volgde zijn meester, zonder zich om mij of mijne patrijzen te bekommeren. Niemand is er slechter aan toe dan een jager, die een stuk wild verliest, en nog erger een jager, die er twee verspeelt. Ik floot den hond van Bessas-Lamégie, maar die verwaardigde zich niet naar mijne patrijzen te kijken. Ik was ze alzoo kwijt en op den koop toe kwade vrinden met Viardot, die ons den volgenden morgen verliet onder voorwendsel van een rendezvous te Parijs, waaraan hij niet gedacht had. Ik heb geene gelegenheid gehad, om mij met hem te verzoenen, en het is al twee en twintig jaar geleden; intusschen bied ik hem alsnog mijne verontschuldigingen aan. Daarna liet Bessas ons in den steek; met het oog op zijn hond had hij geen voorwendsel noodig. Ik gaf hem den raad Romeo te doen inschrijven voor de wedrennen, maar hem niet meer te doen deelen in het jachtvermaak. Of hij dien raad heeft opgevolgd, weet ik niet. Ik bleef dus alleen over en was aangewezen, om mijne makkers te proviandeeren, die mij tot mijne eer zullen nageven, dat zij in het kasteel Esgligny niet van gebrek zijn omgekomen. Deze ramp bleef ons tot Montereau bespaard.

Wij hadden met Moeder Galop afgerekend, onze schuld met den veldwachter vereffend, aan de boeren tal van schattingen betaald, die

zij van den onschuldigen jager heffen voor een hond, die door een aardappelveld heeft geloopen, of voor een haas, die een stuk bieten bedorven heeft. Wij hadden te Montereau zwaar gesoupeerd en lekker geslapen in beste bedden, toen wij den volgenden dag, de rekening opmakende, ontdekten, dat wij vijftien franken te kort kwamen. Groot was onze schrik bij het vaststellen van dit deficit. Niemand onzer bezat een horloge, een speldje of ander kleinood. Wij keken elkaar verbluft aan; ieder wist, dat hij niets op zak had, en rekende op zijn buurman. De kellner bracht de nota en drentelde op en neer, op zijn geld wachtende. Wij gingen naar het balkon en deden, alsof wij een luchtje schepten. Ons hotel heette *Le Grand Monarque*; een prachtig uithangbord stelde een dikken, rooden manskop voor, door een tulband gedekt, zoodat de kans verkeken was, om iets van dien aard voor den kastelein te schilderen. Ik stond op het punt hem onze verlegenheid bekend te maken en mijn geweer tot pand te geven, toen Bixio, toevallig naar den overkant kijkende, een gil gaf van blijdschap. Op eene ruit stond: Carré, kruidenier.

Onder hopelooze omstandigheden wordt alles eene gebeurtenis. Wij verdrongen ons om Bixio en vroegen, wat hem scheelde. »Ik heb u met geene ijdele hoop willen vleien," zeide hij, »maar ik heb met een Carré schoolgegaan, die van Montereau kwam. Als die van den overkant dezelfde is, dan durf ik hem gerust om vijftien franken vragen." — »Als je toch vraagt," hernam ik, »zie er dan dertig los te krijgen." — »Waarvoor dertig?" — »We kunnen toch niet te voet verder gaan!" — »Dat is waar ook. Alzoo dertig, mijne heeren! Als het nu maar dezelfde Carré is. Ik ga eens kijken."

Bixio ging naar beneden en wij stonden in spanning op het balkon; de kellner stond nog steeds te wachten.

Bixio liep doodleuk een paar maal den winkel voorbij, vloog eensklaps naar binnen en sloot een dikken kerel in zijne armen in hemdsmouwen en met eene pet op van ottervel. Het tooneel was zóó treffend, dat de tranen ons in de oogen schoten. We zagen verder niets meer; de twee oude schoolkameraden stonden achter in den winkel. Tien minuten later kwamen zij buiten en stapten het hotel binnen. Bixio was blijkbaar met zijne leeningsplannen geslaagd; anders zou de Rothschild van Montereau zich wel niet hebben vertoond. Wij hadden ons niet vergist.

»Heeren," zei Bixio, »ik stel u mijn vriend Carré voor, die ons niet alleen uit de verlegenheid wil helpen, door ons dertig franken voor te schieten, maar ons ook op een glaasje cognac of curaçao noodigt, al naar den smaak van de liefhebbers." De schoolvriend werd met gejuich begroet. Boulanger, dien wij tot kashouder hadden aangesteld en die al een half uur lang niets te doen had, rekende met den kellner af, gaf hem heel royaal een halven frank en stak veertien en een halven met het oog op de boot. De dienst, ons door vriend Carré

bewezen, belette niet, dat wij ons aan zijne likeuren te goed deden. Met het oog op de uitstekende qualiteit namen wij ieder twee glaasjes. Daar de tijd drong, zeiden wij naar de boot te verlangen. Carré wilde ons tot het laatste oogenblik alle eer bewijzen. Hij bood aan ons weg te brengen en wij namen dat aan. Gelukkig! Niet bekend met het tarief, kwamen wij negen franken voor de reis te water te kort. Carré haalde met majestueus gebaar tien franken voor den dag en gaf die aan Bixio. Onze schuld beliep nu veertig franken. Wij hielden twintig stuivers over voor vertering aan boord. Maar met twintig stuivers voor vier personen hoeft men geen honger te lijden. En daarenboven: het toeval kon ons een nieuwen Carré te gemoet voeren. Met deze hoop in het hart omhelsden wij om de beurt Bixio's Carré en gingen scheep. Het was tijd; de bel gaf het sein tot vertrek en de boot voer af. Het afscheid duurde, totdat wij elkander uit het gezicht verloren; Carré zwaaide met zijne pet en wij deden 't met onze zakdoeken. Eindelijk kwam het oogenblik, waarop wij man en pet niet meer zagen. Toen gingen wij een onderzoek op de schuit instellen, namen alle passagiers nauwkeurig op en kwamen tot de conclusie, dat de Voorzienigheid niet met ons was. Dat maakte ons mismoedig, te meer, omdat wij hongerig werden door de morgenlucht. Tot overmaat van ramp hoorden wij vlak bij ons roepen: »Twee koteletten, een biefstuk, thee", enz. De kellners liepen af en aan en vroegen: »Moeten de heeren niets hebben? Ontbijten de heeren niet? De heeren hebben nog niets besteld!" Daarover geraakt, zei ik: »Neen, wij wachten iemand aan de aanlegplaats te Fontainebleau." En toen tot mijne vrienden: »Heeren, wie slaapt, eet; ik ga dus slapende eten." Ik dook in een hoek; destijds kon ik slapen naar believen en ik was dan ook gauw onder zeil. Ik wist niet, hoelang ik mij aan de illusie van den slaap had overgegeven, toen een kellner mij tot driemaal toe en telkens luider riep. Ik werd wakker. »Wat is er?" — »Mijnheer heeft gezegd, dat hij en zijne reisgenooten zouden dejeuneeren met iemand, die aan de aanlegplaats te Fontainebleau wacht." — »Heb ik dat gezegd?" — »Mijnheer heeft het gezegd." — »Weet je het zeker?" — »Ja." — »Welnu?" — »Dan wordt het tijd, dat u het déjeuner bestelt, want wij zijn vlak bij Fontainebleau." — »Nu al?" — »Mijnheer heeft lang geslapen!" — »Gij hadt mij nog wat moeten laten liggen." — »Maar Mijnheers vriend?" — »Mijnheers vriend zal Mijnheer wel vinden, als hij komt." — »Weet Mijnheer dan niet zeker, of die vriend komt?" — »Kellner, als je iets van Socrates hadt gelezen, zou je weten, dat vrienden zeldzaam zijn en dat men er dus zelden een aantreft." — »Mijnheer zou toch alvast een déjeuner kunnen bestellen voor drie personen; als de vriend dan komt, kan men er gemakkelijk een bord bijzetten." — »Je zegt, dat wij vlak bij Fontainebleau zijn," hernam ik, om het antwoord te ontwijken. »Binnen vijf minuten zijn wij aan de aanlegplaats; dan ga ik eens kijken, of mijn vriend er is."

Ik klom op de brug, maar men was te veraf, om iets te kunnen

zien. Van lieverlede werden de groepen aan den oever zichtbaar. Men kon omtrekken onderscheiden, vervolgens de kleur van de kleeren en de gelaatstrekken. Onwillekeurig viel mijn oog op iemand, die met anderen scheen te wachten en dien ik meende te herkennen. De boot kwam steeds nader en draaide eindelijk bij, om passagiers in te nemen. »Ben jij het?" riep ik. »Ik ben het!" antwoordde hij. Ik had mijn Carré gevonden, maar hij heette Félix Deviolaine en was geen schoolmakker van mij maar een neef. Ik wierp mij met evenveel geweld in zijne armen als Bixio een poosje geleden in die van Carré. »Zijt gij alleen?" vroeg Félix. »Neen, ik heb Bixio en Boulanger bij mij." — »Hebt gij gedejeuneerd?" — »Neen." — »Dan ga ik met *u* dejeuneeren." — »Dat wil zeggen: *wij* met u." — »Dat komt op hetzelfde neer." — »Volstrekt niet," zei ik en maakte hem het verschil duidelijk. Hij begreep het volkomen.

De kellner wachtte met een servet in de hand, als een uitgehongerde haai, die een schip nazwemt. »Een déjeuner voor vier personen!" riep ik hard; »twee flesschen bourgogne, acht koteletten, eene kip met sla en de rest naar believen."

Toen wij dat op hadden, waren wij te Melun. Om vier uur stapten wij af dicht bij het stadhuis en den volgenden morgen vingen mijne repetities voor *Charles VII* aan."

Het is jammer, dat de gedenkschriften niet verder gaan dan tot 1833, toen het leven van dezen buitengewonen man eigenlijk pas begon; toch zou het mogelijk zijn, het vervolg op te diepen uit *Le Mousquetaire*, *Le Mois*, *Le Monte-Christo*, bladen, die hijzelf had opgericht en redigeerde. Hij is eerst recht op dreef, als hij zijne eigen wederwaardigheden vertelt. Het leven in hem was zóó krachtig, de rijkdom van denkbeelden zóó groot, zijn vernuft zóó schitterend, zijne goede luim zóó onweerstaanbaar, hij was zóó op en top Franschman, dat hij maar voor het voetlicht behoefde te komen, om te bekoren. Nà Napoleon en Byron heeft geen tijdgenoot zóóveel opzien gebaard. Michelet zegt van Dumas: »Geen mensch maar eene natuurkracht." Heine: »Uw voornaam en uw geslachtsnaam zijn gangbare munt en meer waard dan goud en zilver." Méry schreef in 1860: »Als hier of daar op een verlaten eiland een tweede Robinson Crusoë bestaat, wees dan verzekerd, dat die eenzame, door eene parasol van papegaaienveeren beschut, *De drie Musketiers* zit te lezen." Dumas was een man van actie in den hoogsten zin. Hij heeft theaters bestuurd, reizen ondernomen, het bevel gevoerd over eene afdeeling nationale garde, tienmaal geduelleerd, twintig processen gevoerd, een kasteel gebouwd, een fregat uitgerust, pensioen verleend, dagbladen opgericht, bals gegeven; hij heeft gejaagd, gevischt, gedanst, bemind, betooverd, voor kok gespeeld, vijf of zes menschen rijk gemaakt en zoowat geen duit nagelaten. Hij had millioenen verdiend, maar het goud smolt tusschen zijne vingers. Men moet zich Dumas niet voorstellen als boekhouder en kooper van Fransche rente maar aan het hoofd van

een twintigtal gasten, waarvan de meesten hem onbekend zijn, of in zijn eigen huis als indringer de deur uitgezet door lieden, die hij nooit had ontmoet!

Léon Gozlan, de schrijver van *Balzac en pantoufles*, wilde het kasteel wel eens zien, waarover in Europa en Amerika gesproken werd als over Versailles onder Lodewijk XIV en over Sint-Helena in 1820. Met eigen oogen moest hij dat wonder aanschouwen, volgens sommigen een tooverpaleis uit de Duizend en één Nacht, volgens anderen op zijn best eene burgermanswoning. Hij nam de diligence naar St. Germain en kreeg de windwijzers van het kasteel Monte-Christo in het oog, toen de postiljon onder het klappen van de zweep en het steigeren der paarden hard riep: »Dáár is hij!" De reizigers, die het kunstje al lang kenden, vlogen van den linker- naar den rechterkant van het rijtuig met het oog op het evenwicht. »Ik dacht," verhaalt Gozlan, »Lodewijk XIV in persoon te zien. Alleen Voltaire heeft zóóveel eer genoten! Alexandre Dumas was te voet als een gewoon sterveling. »Hé, Gozlan, waar ga je heen?" — »Naar St. Germain," luidde het bescheiden antwoord. »Stap maar af." — »Wel neen, ik ga het kasteel zien; ik heb het zwak de dingen te willen aanschouwen, alvorens ze te beschrijven." — »Maar St. Germain dan?" — »Eerst Monte-Christo. Je blijft bij mij eten." Met een paar sprongen was Dumas onder het rijden boven op de diligence en zat tusschen Gozlan en eenige slagers van Poissy, die verrukt waren over dit doorluchtig gezelschap. »We eten dus samen; wil je blijven slapen, ook goed. Of neen, ik weet wat beters: blijf eene maand en schrijf een stuk voor het Théâtre Historique. Afgesproken; je blijft. Vriend, even stilhouden! Mijnheer gaat niet verder. Wij stijgen hier af."

We waren vlak voor het hek van Monte-Christo. Dumas droeg een fluweelen vest, dito pet, een overhemd met kant, die misschien 300 frs. had gekost, en was ongeschoren. Driemaal hoorde ik roepen: »Mijnheer Dumas!" Eerste stem: »Ik heb van morgen vijftienhonderd grondelingen gekocht, achthonderd bleien, honderd vijftig forellen en twaalfhonderd kreeften." — »Heel goed, vriend," zei Dumas koeltjes, »laat ze maar los in de bassins." — »De bassins zijn stuk," hernam de ander. Ik stond versteld en begreep er niets van. »Verwondert je dat?" zei Dumas. »Men kan wel zien, dat jij nooit iets met architecten hebt uit te staan gehad. Stel je voor, dat ik eene reeks kleine bassins heb laten graven, onder elkander geplaatst als een waterval. Die bassins waren zoo slecht gemaakt, dat ik het gebeurde heb voorzien, vóórdat zij vol water waren." Ik zag toen tien of twaalf bekkens, zoo groot als een kookfornuis, die los waren geraakt en als een stapel borden op elkaar geschoven. Dumas scheen lang na te denken. Eindelijk zei hij lachende: »Als er visch in was geweest, had men ze maar op te doen. De bassins zijn schotels geworden." Men ging voort met hem te roepen; zijn vlugge geest voorzag alles en liet hem nooit in den steek. De man van de grondelingen was kwalijk klaar, of de tuinman vroeg, waar het

park moest komen en welke boomen erin werden verlangd. »Maar er is geene plaats voor een park," zei ik, daar ik met schrik ontdekte, dat het terrein minder groot was dan de verbeelding van den eigenaar. »Het kan niet veel worden; het zal minder ruim zijn dan de foyer van de Comédie Française!" — »Je hebt gelijk," antwoordde Dumas, »maar het zal zeer literarisch wezen." — »Wat is een zeer literarisch park?" — »Daarmee bedoel ik, dat iedere laan den naam zal krijgen van een van mijne werken. B.v. de Lorenzino-laan, de Antony-laan, enz." — »Dat is duidelijk, maar die namen zullen niet veel schaduw leveren voor de wandelaars." — »Wat zal ik u zeggen? Eerst de roem en dan de schaduw."

Eindelijk kwam ik in het kasteel Monte-Christo, geheel naar het plan van Dumas gebouwd. Niets was door hem vergeten; zelfs de windwijzers waren van deviezen voorzien.

Nauwelijks waren wij binnen, of een Turk, een echte Turk! wierp zich in de armen van Dumas; hij en de Turk omhelsden elkaar gedurende eene minuut of vijf. Dumas vertelde toen, dat hij den man uit Tunis had meegebracht, waar hij bezig was met beeldhouwwerk aan het graf van den Bey. Hij had den Bey meegedeeld, dat deze nog tijd van leven genoeg voor de borst had, om Dumas de beschikking te geven over den geliefden kunstenaar, en zoo had hij dezen ter leen gekregen. Slechts de plafonds in het Alhambra konden vergeleken worden bij de versiering, die deze Turk aanbracht en waarvan Brusselsche kant een denkbeeld kon geven. Van het hoofdbalkon genoot men een vergezicht, schooner, dan het terras van St. Germain aanbiedt. Wij verlieten het kasteel, om het eiland te bezoeken, een echt eilandje met een klein paviljoen in het midden. Op iederen steen van dit gebouwtje kwam de naam voor van een der talrijke werken van den schrijver. Al die pracht was, helaas! slechts kort van duur. Monte-Christo, waarvan de bouw in 1840 aanving en dat nooit voltooid werd, kwam na het failliet van het Théâtre Historique in publieke veiling. De omwenteling van 1848 was de ondergang van den directeur-eigenaar. Dumas ging naar Parijs terug. Op zekeren dag werd Fiorentino, de kunstcriticus van *Le Constitutionnel*, aangediend. Onze schrijver en zijn zoon hadden juist gedejeuneerd. De knecht liet den bezoeker in de eetzaal. »Waarde Fiorentino," zei Dumas, »geneer je niet; neem één van deze vruchten en eet die op." Hij hield hem een bord voor, waarop twee leelijke, zwarte, halfverdroogde pruimpjes zwierven. Fiorentino onderwierp zich en Dumas zei glimlachend: »Je hebt honderdduizend franken opgegeten." — »Hoe dan?" — »Doodeenvoudig: die twee pruimpjes is alles, wat mij van Monte-Christo is overgebleven, en het heeft mij het dubbele gekost."

Na den coup d'état van 1851 volgde Dumas de bannelingen van December naar Brussel, maar hij kon niet buiten Parijs. Achttien maanden later zag men hem op den boulevard terug. Als fortuin bracht hij mede zijne onuitputtelijke verbeelding, zijne reusachtige werkkracht

en een gestel, dat overal tegen kon; daarmee hield hij zich voor millionnair en zou dat ook geworden zijn zonder de klaploopers, die op hem aasden. Om hen wat op te ruimen, wilde hijzelf uitgever worden en stichtte een dagblad, waarvan hij de eenige redacteur zou wezen. Het prospectus van *Le Mousquetaire* verscheen op een Zondag; vijfhonderd inschrijvers maakten queue, om een abonnement te nemen in Maison d'Or, Rue Laffitte, waar Dumas kantoor hield. Voor hem was dat ongehoord succes eene teleurstelling: hij had op 25000 abonnés gerekend. Men ried hem geduld te hebben; hij zou zeker slagen. Toen de oplaag 10000 exemplaren bedroeg en de zaak levensvatbaar scheen, drong men bij hem aan op orde en zuinigheid. Maar hij was alles behalve kashouder; debet en credit gingen zijn begrip te boven. Er kwamen rekeningen van den papierkooper, van schrijfbehoeften, enz. Met afschuw wendde hij het hoofd af en riep: »Dat gaat mij niet aan; wendt u tot Martinet!" Martinet had hij leeren kennen als berichtenknipper uit *Le Siècle* en die bezigheid stempelde hem in het oog van Dumas tot boekhouder. Zijne kas was altijd leeg en de geheele boekhouding bestond uit wat losse papiertjes, die met een touwtje of een paar spelden bijeen werden gehouden. Als er geld noodig was, vloog Martinet als een razende de trap op naar de derde verdieping, waar de beroemde schrijver van 's morgens vroeg tot 's avonds laat kopij zat te fabriceeren in eene soort van kabinetje zonder eenige versiering. Geene plaat, geen beeldje. Eene kleine tafel van vurenhout, daarop een eenvoudig rood kleed benevens pennen, inkt en blauw papier. Hier en daar een matten stoel. Alle weelde bepaalde zich tot een vaasje, waarin eene roos, eene anjelier of een takje sering. Zelfs in den winter bijna ongekleed, zat hij daar met het hoofd en de armen bloot en den enormen krullebol in aanhoudende beweging over het blad gebogen, onvermoeid zwarte letters op blauw papier te werpen en behagen te scheppen in dien arbeid van een galeislaaf. Na verloop van twee maanden poetste Martinet de plaat en was Dumas van hem ontslagen. De zaken van het blad gingen er niet beter of slechter om. De bureaucratische goochelarij met de stukjes papier, door touwtjes of spelden bij elkaar gehouden, had opgehouden en uit niets bleek, dat er geld ontvangen was of uitgegeven. Een chaos zóó kolossaal, als nooit te voren was aanschouwd. Hoe kwamen de abonnementen binnen? Hoe geschiedde de verkoop van enkele nommers? Welk wonder stelde Dumas dagelijks in staat op het absintuurtje heen te gaan? Dat alles ging menschelijk begrip te boven. Hoewel zonder middelen, leefde hij grootscheeps en hield open tafel in zijn atelier Rue d'Amsterdam bij de Place Clichy. Wie kwam, was welkom; ook de vrienden, die men onderweg opdeed. Dumas hield van die verrassingen en meenende, dat al die lieden trek in eten hadden, onthaalde hij hen.

In 1864 was hij na een driejarig verblijf in Italië te Parijs teruggekeerd, als altijd arm, gereed tot den strijd en het verdienen van

millioenen. Hij huurde het Grand-Théâtre af en liet *Les Forestiers* opvoeren, maar het was geene gelukkige speculatie. De hitte en de oneerlijkheid van een bureaulist berokkenden hem gevoelige schade. Hij moest de zaal sluiten en de voorstellingen schorsen. De acteurs hadden per hoofd vijf- à zeshonderd franken van hem te vorderen en de arme man bezat niets, om hen te betalen. Zij stonden nu zonder engagement op straat; dat was Dumas ondraaglijk. Hij riep hen bijeen en hield de volgende toespraak: »Je weet, kinderen, waarom ik het theater heb moeten sluiten; gij zijt zonder emplooi, maar ik weet raad. *Les Forestiers* is een stuk, dat overal gemakkelijk gespeeld kan worden, omdat er niet veel omhaal bij noodig is. Vormt een gezelschap en speelt mijn stuk in alle steden van de aangrenzende departementen. Je kunt op het affiche zetten: »Troupe dramatique de M. Alexandre Dumas", en er bijvoegen, dat ik de voorstelling zal bijwonen. Als gij speelt, telegrapheert mij dan 's morgens en ik beloof u te zullen komen; ik geloof inderdaad, dat gij succes zult hebben en geld maken."

Het was wezenlijk aardig bedacht. Het stuk werd gespeeld in de departementen Seine et Oise, Seine et Marne, Oise en Aisne. Op den dag van de voorstelling kreeg Dumas een telegram; 's avonds was hij present en zat in eene loge, waar hij goed in het oog viel. Overal volle zalen. Eens zou de troep te Laon spelen. Het was zeven uur; alles bezet. Dumas kwam niet. Men wachtte nog een half uur; eindelijk ging het scherm op, maar de toeschouwers, die, overeenkomstig het affiche, hadden gerekend op de tegenwoordigheid van den schrijver, dachten aan bedrog, werden woedend en maakten een oorverdoovend geweld, waaraan de commissaris van politie tevergeefs een eind trachtte te maken. Het eerste bedrijf werd onder geschreeuw en gefluit afgespeeld. Even voor den aanvang van het tweede hoorde men buiten een groot lawaai, gevolgd door luid gejuich. Dumas trad zijne loge binnen en boog voor het publiek. De geheele zaal stond overeind; men trappelde van geestdrift en toen de vertooners wilden voortgaan, riepen de toeschouwers uit één mond: »Het eerste bedrijf!" Men begon van voren af aan en de voorstelling ging voort onder algemeene blijdschap.

Villers-Cotterets was één van de plaatsen, waar gespeeld zou worden. De inwoners haalden Dumas en de zijnen in zegepraal binnen. Men verlangde eene tweede voorstelling; onze schrijver, verrukt over al die hartelijkheid van zijne stadgenooten, ging tegen het einde van de voorstelling op het tooneel den vertolkers de hand drukken. »Kinderen!" zei hij, »je hebt van avond verrukkelijk gespeeld; morgenochtend kom ik in je logement en zal zelf het déjeuner klaarmaken." Hij hield woord. Den volgenden morgen stond hij voor het fornuis in de keuken van het Hôtel du Dauphin en bereidde een schitterend maal. Hij had de witte koksmuts op en een dito schort voor. De vensters van de eetzaal, die beneden was, zagen uit op straat en twee uur lang defi-

leerden de inwoners voor die vensters, om hun stadgenoot zijne kunstbroeders te zien bedienen. Uit dergelijke stukjes kon men hem proeven; treffende naïveteit van den man, wiens weergalooze goedheid alle ijverzucht ontwapende. En zoo was de roman van zijn leven belangrijker dan de romans, die hij schreef.

Den 29-ten Juni 1848 richtte Dumas het volgend manifest tot de kiezers van het departement van de Yonne:

»Burgers! Ik ben de zoon van den republikeinschen generaal Alexandre Dumas, een echte telg van de eerste omwenteling. Ik ben de schrijver van *Les Mousquetaires*, d. w. z. van het meest nationale boek, dat in onze letterkunde bestaat. Op grond van deze overwegingen vraag ik uwe stem als vertegenwoordiger van het departement. Mijne politieke geloofsbelijdenis is niet lang; op nuttelooze woorden zijt gij niet gesteld.

Bestendige samensmelting van volk en leger; die zes woorden houden de rust van Parijs en het geluk van Frankrijk in, afgescheiden van onze glorie buiten de grenzen.

Alexandre Dumas."

Intusschen had hij de Februari-omwenteling van 1848 niet afgewacht, om, zooals men zegt, aan politiek te gaan doen. Deze man, die duizenden en nog eens duizenden in zijn gevolg telde, die in de schouwburgen de opgepakte menigte deed rillen en beven, weenen of lachen, deze toovenaar wilde volkstribuun worden. Zich bij andere staatkundige grootheden vergelijkende, achtte hij zich best in staat, om zijne denkbeelden te doen zegevieren. Toen hij, acht en twintig jaar oud, voor het Odéon zijn drama *Napoléon Bonaparte* had geschreven, waarin men Hudson Lowe gebogen zag over het ijzeren veldbed van den zieltogende van Longwood, zond hij den Hertog van Orleans, later koning der Franschen, een verzoek om ontslag als ambtenaar aan de bureau's van het Palais-Royal. In dien brief deelde hij mede sedert lang overtuigd te zijn, dat bij hem de literator de *voorrede* was van den staatsman en dat de tijd naderde, waarop hij deel zou kunnen uitmaken van eene herboren Kamer. Hij schreef verder, dat hij zeker was op zijn dertigste jaar afgevaardigde te zullen zijn. Zou men willen gelooven, dat Alexandre Dumas in 1833 het stelsel van regeeren voorzag, dat thans in Frankrijk gehuldigd wordt? »Sire," had hij eens tot Louis Philippe gezegd, »de ouden hechtten aan het woord *dichter* dezelfde beteekenis als aan het woord *waarzegger*." Uit de laatste bladzijden van zijn werk *Gaule et France* blijkt, dat deze ondernemer van publieke vermakelijkheden een zienersblik heeft gehad, en het aardigste was, dat hij de republiek verdedigde, zonder ondankbaar te zijn tegenover vorsten, die zijne vrienden en beschermers waren geweest. Tegelijkertijd dat hij zijn ideaal van regeeringsvorm voorstond, droeg hij de *Mille et un Fantômes* op aan den Hertog van Montpensier, die te Sevilla in ballingschap leefde.

In Maart 1848 gaf hij een maandelijksch historisch overzicht uit

(wij zouden zeggen: *Van dag tot dag*) onder den titel: *Le Mois*. De abonnementsprijs bedroeg slechts vier franken per jaar, om het blad onder ieders bereik te brengen. Hij voorspelde daarin zoowel het kanaal van Suez als dat van Panama en was aldus zijn tijd vooruit. Inmiddels had hij de dertig achter den rug, maar was nog geen afgevaardigde; toch wilde hij het worden. Minder uit persoonlijke eerzucht dan uit ergernis, dat de middelmatigen het gezag in handen hadden. Daarenboven waren er denkbeelden te verwezenlijken. In zijn blad verhief hij er zich op den stoot te hebben gegeven tot de Februariomwenteling. »Het Théâtre Historique heeft zijne *letterkundige barricade* gehad: zij dateert van de voorstelling van *Le chevalier de Maison-Rouge*, waarin de Girondijnen in koor het lied aanhieven:

»Mourir pour la patrie,
C'est le sort le plus beau, le plus digne d'envie!"«

Dat was voor hem de eerste vrijheidsboom, te Parijs geplant. Maar nooit verloochende hij de dankbaarheid en de vriendschap. Hij vroeg Émile de Girardin, waarom het standbeeld van den Hertog van Orleans niet meer op zijn voetstuk stond in het Louvre. »Geloof mij: de republiek van 1848 is krachtig genoeg, om de verheven tegenstrijdigheid te verduren van een vorst, die op zijn voetstuk blijft staan tegenover het koningschap, dat van zijn troon valt."

Toen Alfred de Musset door den heer Récurt kortweg ontheven was van zijne betrekking als bibliothecaris aan het Ministerie van Binnenlandsche Zaken, nam Dumas onmiddellijk de verdediging van den dichter op zich en vroeg: »Wie zijt gij toch, dat gij een naam durft aantasten, zooeven door mij genoemd? waar komt gij vandaan, als gij dien naam niet kent? En wat hebt *gij* alzoo verricht, als gij hem wèl kent?"

En daarna tot Lamartine het woord richtende:

»Dichter en wetgever! gij zijt zoowel aansprakelijk voor een aanslag op een vertegenwoordiger der gedachte als voor een aanslag op een vertegenwoordiger des volks."

Dumas, de man van den vooruitgang, had evenals Thiers zijne vooroordeelen en was vóór de plaatsvervanging en tegen persoonlijken dienstplicht. »De plaatsvervanging is één van de eerste voorwaarden voor beschaving en vooruitgang. Zonder de plaatsvervanging zou Frankrijk zijne grootste vernuften hebben prijsgegeven. Lamartine en Hugo zouden misschien nu wel officier zijn maar zeker niet onze grootste dichters, want in den militairen stand zouden de eerste jaren van hun jeugdig leven voor hen verloren zijn gegaan, de jaren, waarin men vervuld is van illusies, die later niet terugkeeren. Onze beroemdste kunstenaars waren nu wellicht slechte soldaten. De gelijkheid ware gehuldigd maar in verkeerde en onvruchtbare richting. De plaatsvervanging is eerlijk, rechtvaardig en noodzakelijk; zij is eene gemeenschappelijke verplichting. Laat ons de Kamer dankzeggen, waarvan de groote meerderheid het aldus heeft ingezien" (20 October 1848).

Door het verkondigen van dergelijke denkbeelden zag *Le Mois* het getal abonnés tot ongeveer twintigduizend stijgen en Dumas zette zijn arbeid voor het volk voort met de verzekering: »God dicteert en ik schrijf." Toch werd hij dat schrijven moe. Na medewerker te zijn geweest aan *La Liberté*, waarin hij tegen de verdeeling van Polen te velde trok, en aan *La France nouvelle*, waarin hij zijne bewondering voor hetgeen zich verheft, nooit bedierf, door te smalen op hetgeen viel, trok hij zich terug uit den strijd. Hij had er genoeg van. Tweemaal had hij zich candidaat gesteld, eerst te Bordeaux en toen te Parijs, en tweemaal had het algemeen stemrecht hem naar zijne romans en tooneelstukken verwezen. De deuren van het huis van Molière ontsloten zich gemakkelijker voor hem dan die van het gebouw der Nationale Vergadering. Terzelfdertijd dat Dumas vroeg om de stemmen van de kiezers van Bordeaux, solliciteerde Alfred de Vigny, van een recommandatiebrief van Lamartine voorzien, om den steun der kiezers van Angoulême. Maar de man, van wien Antoni Deschamps had gezegd: »Il n'attacha jamais de cocarde à sa muse", kwam er even ongelukkig af als Dumas. In eene proclamatie aan de arbeiders van Parijs had Dumas met eenigen trots opgesomd, wat hij als arbeider had verricht, en het verbazende cijfer genoemd, dat hij eene gansche wereld van beambten, kunstenaars, drukkers, makelaars en boekverkoopers had laten verdienen. Er is inderdaad veel verheffends in deze verklaring. Hoeveel arme drommels hadden zich van 1828 tot 1848 niet vergast aan de kruimels van het feestmaal van dezen reus van den arbeid. Toen de titel *werkman* eene aanbeveling inhield, was Dumas gerechtigd dien voor zich te eischen.

»Aan de arbeiders.

Ik stel mij candidaat als gedeputeerde. Ziehier mijne aanspraken. Zonder de zes jaren voor mijne opvoeding mee te rekenen, de vier, die ik op een notariskantoor sleet, en de zeven van mijne ambtenaarsloopbaan, heb ik twintig jaar lang tien uur per dag gewerkt of 73000 uur in het geheel. In die twintig jaar heb ik 400 boekdeelen geschreven en 35 tooneelstukken. Die 400 boekdeelen, met eene oplaag van 4000 exemplaren en tot den prijs van 5 franken per stuk, hebben opgeleverd 11.853.000 franken. Het dagloon op drie franken stellende en het aantal werkdagen op 300 per jaar, hebben daarvan twintig jaar lang 692 menschen geprofiteerd.

De 35 tooneelstukken, door elkander honderdmaal opgevoerd, brachten 6.184.000 franken op en in Parijs hebben tien jaar lang 347 menschen ervan geleefd. Dit cijfer voor geheel Frankrijk driemaal nemende, komt men op 1441 menschen of op 1458, als men voor het verschil rekent de ouvreuses, huurkoetsiers, enz.

Mijne boeken en drama's hebben dus gemiddeld 8160 personen aan den kost geholpen, ongerekend buitenlandsche vertalers en Belgische nadrukkers."

Ondanks de onwederstaanbare welsprekendheid van deze cijfers werd Dumas geen afgevaardigde. Hij stelde zich tevreden met het opperbevelhebberschap van de nationale garde te Saint-Germain!

In *Impressions de voyage en Suisse* deelt hij het gesprek mee, dat hij in het park van Arenenberg voerde met de Hertogin De Saint-Leu, Koningin Hortense, over de vooruitzichten van haar zoon, later Napoleon III. Uit dat gesprek blijkt, dat Dumas de Napoleontische legende aanvaardde en dat Koningin Hortense ernaar streefde haar zoon op te voeden in het geloof aan de goddelijke zending der Bonaparte's. Tijdens het tweede keizerrijk wees hij alleen op zijne betrekking tot de verbannen Koningin, om hulp te vragen voor tooneelspelers of schouwburgdirecteuren, die in verlegenheid verkeerden. Voor zichzelven vroeg hij nooit en hij stierf na den val van den zoon der Hertogin De Saint-Leu. Men mag aannemen, dat Dumas, na het te hebben betreurd, dat de politicus bij hem in den dop is gebleven, er ten slotte in berustte. Zijn letterkundig leven bleef de *voorrede* van zijn staatsmanswerk, dat nooit het licht zag. Misschien had hij het daaraan te danken, dat hij populair is gebleven en buiten en boven de partijen stond. Men mag van hem getuigen, wat Jules Clarétie van Béranger heeft gezegd: »Hij heeft zijn land geene kroon, geen traan, geen droppel bloed gekost." Zijne pen en zijn onverdroten arbeid hebben hem eene soort van onafhankelijkheid verzekerd. Op vroolijken toon riep hij uit: »De minuten zijn mij goud waard. Als ik mijne laarzen aantrek, dan ben ik vijfhonderd franken kwijt!" Snoeverij, als men wil, maar snoeverij van goedaardige soort en te verschoonen in den mond van een man, die zoovele duizenden aan zijne pen heeft verplicht. Blaze de Bury zegt:

»D'une anecdote il faisait une nouvelle; d'une nouvelle il faisait un roman; d'un roman il faisait un drame et il n'abandonnait une idée qu'après en avoir tiré tout ce qu'elle pouvait, non pas simplement *rendre*, mais *lui rendre*. Tout ce que la critique reproche à Dumas je veux l'admettre: colloborations, imitations, plagiats, soit! Mais il a ce qu'il n'était pas au pouvoir d'aucun de lui donner; cela nous le savons pour avoir vu ce que faisaient ses collaborateurs, quand ils opéraient seuls et pour leur propre compte."

Men wordt wrevelig, als men in *The Fortnightly Review* leest, hoe Francis Gribble hem uitmaakt: »Nu eens een fat, dan weer een slordig *Bohémien*, maar altijd onzedelijk en altijd lijdende aan grootheidswaanzin. Men zou hem zeker in Londen nooit hebben geduld." Dumas zou zich in Londen ook niet op zijne plaats hebben gevoeld. Het Engelsche volkskarakter zelf schijnt mij een beletsel, om een Franschman van het gehalte van Dumas te waardeeren, met wiens afkomst daarenboven rekening dient te worden gehouden. Zeker, toen *Henri III* hem 50000 franken had opgebracht, baadde hij zich in weelde en verwisselde zijne bescheiden woning in den Faubourg Saint Denis voor een prachtig verblijf op den hoek van de Rue de l'Université en

de Rue du Bac, leidde een vroolijk leventje, stak zich in een phantastisch gewaad, droeg prachtige vesten, een veel te zwaren gouden ketting, verwierf zich den naam van le Monsieur Tricolore, gaf Sardanapalus-diners, reed eene groote hoeveelheid paarden dood en had talrijke vrouwen lief. Maar hij was mensch en als de verbeelding zich baan breekt, blijft het zedelijk evenwicht niet altijd behouden. Hij had *De Musketiers* niet kunnen schrijven, als hij krenterig en benepen ware geweest.

Toen den 11den Febr. 1829 *Henri III* in het Théâtre-Français voor het eerst werd opgevoerd en de toejuichingen van alle kanten losbarstten als een storm, snelde Dumas na het derde bedrijf heen, om zijne zieke moeder te omhelzen, in wier kamer hij na afloop van de voorstelling den nacht doorbracht op eene matras. Lucas 7 : 47.

Zola, land- en tijdgenoot van Dumas en waarschijnlijk tot oordeelen meer bevoegd dan de heer Gribble, heeft indertijd (in de jaren 1880 en 1881) eene reeks van artikelen aan *Le Figaro* geleverd. Een daarvan, »Une statue pour Balzac", is geschreven naar aanleiding van het plan, om een standbeeld op te richten voor Dumas; Zola wilde Dumas niet afwijzen, maar meende, dat Balzac moest voorgaan. Bij wijze van aalmoes had men eene straat te Parijs naar hem genoemd. Hij wilde honderd franken geven voor het beeld van Dumas en tienmaal zooveel voor dat van Balzac. Te recht; de laatste is ongetwijfeld de grootste romanschrijver, op wien Frankrijk kan bogen. Taine stelt hem op gelijke lijn met Shakespeare. De figuren van Hugo zijn allen van hetzelfde maaksel, maar Balzac heeft als zijn Engelsche broeder in de kunst eene wereld geschapen. Honderden van verschillende beweging, ieder zijn eigen leven leidende, traden uit zijn brein te voorschijn.

Met betrekking tot het werk van Dumas, den onnavolgbaren verteller, zou men kunnen zeggen: »Non coquis sed convivis." Niet voor de koks maar voor de gasten. Hij heeft een onnoemelijk aantal gasten aan zich verplicht en doet dat nog. Wanneer men b. v. iets wil vernemen omtrent de geschiedenis der Honderd Dagen en de Tweede Restauratie, dan zal vermoedelijk het eerste boek van *Monte-Christo* langer in trek blijven dan de *Histoire du Consulat et de l'Empire* van Thiers.

Zola verhaalde indertijd, dat men het plan, om eene uitgave van al zijne werken het licht te doen zien, heeft moeten laten varen. Toch is dat plan door Calmann-Lévy ten uitvoer gebracht en niet lang geleden is een prospectus verschenen, waarin o. a. eene geïllustreerde uitgave van *La Dame de Monsoreau* in de eerste rij voorkomt.

Zola wilde het voetstuk van het beeld van Dumas voorzien van de volgende poovere kennisgeving:

»A Alexandre Dumas, parce qu'il était bon enfant; parce qu'il nous a amusés; parce qu'il est le père d'Alexandre Dumas fils." Deze laatste,

door hem »la coqueluche de Paris" genaamd, moest het ook ontgelden.

Zola achtte een standbeeld niet voldoende. Hij had liever eene groep gewild: den ouden Dumas met een klein Dumasje van zeven jaar aan de hand en beiden van brons. Hij zou thans tevreden kunnen zijn. Niet lang na zijn dood is op den hoek van de Rue de Balzac en de Avenue de Friedland het beeld van den grooten romanschrijver verrezen, hem voorstellende in de kleedij, waarin hij, aan zijne werktafel gezeten, wonderen heeft verricht; een beeld, hem volkomen waardig (*).

Dr. H. Folet, hoogleeraar aan de universiteit van Rijsel, schrijft in een opstel, getiteld »Ambroise Paré" (*Revue de Paris*, 1 Sept. 1901):

»On s'empoisonnait beaucoup au XVième siècle; peut-être un peu moins cependant, que ne l'a dit Alexandre Dumas père dans ses romans pseudo-historiques. Paré croit aux empoisonnements par les gants, par les fleurs, par les parfums, par les flambeaux et le bon Dumas a pu en cette matière puiser dans le chapitre »Des venins" toutes les imaginations qu'il a semées à travers ses romans."

Het is hier niet de plaats, om het geloof van Ambroise Paré aan vergiftiging door middel van handschoenen, bloemen, parfumerieën en flambouwen te verdedigen; de qualificatie »romans pseudo-historiques" verdient echter eenige toelichting.

Hijzelf zegt: »Een van de schitterendste voorrechten van den geschiedschrijver, dien koning van het verleden, bestaat hierin, dat hij, zijn rijk doorkruisende, slechts de bouwvallen en de lijken met zijne pen heeft aan te raken, om paleizen te herbouwen en menschen te bezielen; op zijne stem, als op de stemme Gods, voegen zich de verstrooide beenderen bijeen, worden met levend vleesch bedekt, in schitterend gewaad gehuld en in dat onmetelijk dal van Josaphat, waarin de kinderen van drie eeuwen rondwaren, heeft hij slechts zijne uitverkorenen te kiezen en bij hun naam te noemen, om hen onmiddellijk den grafsteen te doen afwentelen, de lijkwade te doen afschudden en, als Lazarus, te doen uitkomen."

Een degelijk arbeider op het veld der wetenschap bedient zich niet van zulke gezwollen taal. Daaruit spreekt zoomin de weetgierigheid van den philoloog als de wetenschappelijke methode van den bescheiden geleerde. Hun moeitevolle arbeid heeft geen ander doel, dan steenen aan te dragen voor het gebouw der waarheid. Dumas stelt niet veel prijs op die bijzondere taalstudie, waarvoor niet iedereen tijd heeft. Bij hem staat de dichter boven den geschiedschrijver, d. w. z. de man, die Lazarus laat uitkomen naar believen. Iemand van dien stempel bekommert zich niet om eene critische methode. Iedere tekst, waaruit zijne verbeelding voordeel kan putten, is hem welkom. Als Dumas geschiedenis beoefent, dan is dat, zooals hij zegt, »om er kinderen bij te verwekken". Omtrent de oorspronkelijkheid van zijne

(*) De Place Malesherbes zal in het volgende jaar den naam krijgen van Place des trois Dumas. Het beeld van Generaal Dumas is vervaardigd door Morrol, dat van Alexandre Dumas fils door Réné de Saint Marceaux.

inzichten laat hij niemand in het onzekere en hij neemt met volkomen openhartigheid de verantwoordelijkheid op zich van de denkbeelden, die hij verkondigt. »Eens en vooral", zegt hij, »brengen wij in herinnering, dat wij er eene persoonlijke meening op nahouden, zonder de minste begeerte, om proselieten te maken, en zonder te verwachten, dat zij algemeen zal worden gedeeld." Zijne leer berust op het beginsel van de kleine oorzaken met groote gevolgen. Hij kende het verleden als bij instinct en bezat de gave, om menschen en zeden uit dat verleden voor zijn geestesoog te doen verrijzen. Hij dankte dien eigenaardigen en zeldzamen aanleg aan zijne verbeelding. Zoodra die bij hem ophield te werken, zag Dumas niet langer. Dan scheen hem de geschiedenis een skelet zonder hart of spieren, een phantoom, iets, dat in de lucht hangt. De zin voor het levende staat bij hem op den voorgrond en daardoor onderscheidt hij zich van Walter Scott, wiens romans langdradig zijn en koud laten; de beschrijvingen tot in de kleinste bijzonderheden zijn soms meer dan volledig. In Scott's verzamelingen — men zou haast zeggen van snuisterijen — dolen schimmen en kostumes rond zonder veel individualiteit, alles behoorlijk genummerd evenals de kostbaarheden in een museum. Maar te midden van die collecties vergaat men soms van verveling. Bij Dumas is alles leven, wat eraan is; de documenten op zichzelf boezemen hem geene belangstelling in; uit gedenkschriften tracht hij de werkelijkheid op te diepen en te aanschouwen te geven. Geleerde nasporingen zijn hem slechts middel. Hij is geen verzamelaar en liefhebber van bijzonderheden. Zijn gretige blik ziet in het kasteel van Fontainebleau de fresco's, de plafonds en de schoorsteenen, die knustenaars bekoren, maar in de groote zalen en eindelooze corridors zoekt hij het maliënhemd van Monaldeschi, het hof van Hendrik III, de omgeving van Christina en bespiedt hij de gangen van Lodewijk XIV.

Met betrekking tot teksten, met oordeel gekozen, verricht het intuïtievermogen van Dumas wonderen; de levenskracht, die bij hem overvloeit, deelt hij mee aan menschen uit het verleden. In ruil voor de doode letter geeft hij leven en beweging en herschept op zijne manier en zonder de minste inspanning. Een treffend voorbeeld daarvan is *La Dame de Monsoreau*, schets van de regeering van Hendrik III.

Dit tijdperk in de geschiedenis heeft hem steeds bijzonder aangetrokken; zijn eerste drama, hierboven genoemd, was eraan gewijd. Dumas heeft de werken van Brantôme, Margaretha van Navarre, D'Aubigné en vooral de *Mémoires-journaux* van Pierre de l'Estoile bestudeerd. Dat laatste boek was hem eene welkome vondst. Van dag tot dag worden daarin door een weetgierige de gedenkwaardige gebeurtenissen opgeteekend; het is een album met portretten, naar het leven genomen, eene onopgesmukte reproductie van menschen en zeden. In dit boek zien wij Hendrik III zijn leven verdedigen tegen de aanslagen van zijn broeder en van de Guise's; de Koningin-moeder, in halve afzondering, zich vastklampen aan het gezag; den hofnar advie-

zen geven aan zijn vorst; de Ligue, in het verborgene, toenemen in macht; menschen zich te weer stellen met het woord en met de daad; mignons elkaar uitdagen en van kant maken, terwijl Diane de Méridor, op bevel van den Hertog van Anjou uit het vaderlijk kasteel ontvoerd, Monsoreau in handen valt, die haar huwt, zonder haar lief te hebben, en ten slotte met de hulp van zijn machtigen mededinger den stoutmoedigen minnaar van zijne vrouw, Bussy d'Amboise, in eene hinderlaag lokt, waarbij deze om het leven komt.

»Le mercredi, 19 d'Aoust, Bussy d'Amboise, premier gentilhomme de M. le Duc, gouverneur d'Anjou, abbé de Bourgoeuil, qui faisoit tout le grand et le hautain à cause de la faveur de son maistre, fut tué par le seigneur de Monsoreau, ensemble avec lui le lieutenant criminel de Saumur, en une maison du dit seigneur de Monsoreau, où la nuit le dit lieutenant, qui estoit son messager d'amour, l'avoit conduit pour coucher cette nuict-là avec la femme du dit Monsoreau, à laquelle Bussy dès longtemps faisoit l'amour."

Dumas stelt zich op de hoogte van het tijdvak en van het leven ten hove. De sluwe Catharina de Medicis doet het mogelijke, om eene breuk tusschen den Koning en zijn broeder te voorkomen, maar vooral om Hendrik van Navarre van den troon verwijderd te houden; in het geheim verstaat zij zich met de Guise's en hun aanhang. Ten opzichte van de Ligue zegt het *Journal* het volgende:

»Mais, tost après, fut descouvert que leur entreprise tendoit à l'exploit et exécution d'une Ligue sainte, dèspieça par les Guisars tramée et brassée par toute la France, soubs prétexte de ce qu'ils se nommoient vrais protecteurs et asserteurs de la Religion Cath., Apost. et Romaine. Ligue sainte, dy-je, pourpensée et inventée par défunct Charles, cardinal de Lorraine, voiant la lignée de Valois proche de son période et l'occasion se présenter, sous ce beau masque et saint prétexte de religion, d'exterminer les premiers de la Maison de Bourbon et les plus proches de la Couronne, parce qu'ils font ouverte profession de la dite Religion Prétendue Réformée et par ce moien empiéter la couronne de France, *qu'ils disaient avoir esté ravie à Lotaire, dernier Roy de France de la race de Charlemagne*, et à ses enfants, leurs prédécesseurs par Hugues Capet qui n'y pouvait prétendre aucun droit que par la violente et injuste usurpation, par le moien de laquelle il s'en estoit emparé."

In het XX^ste^ en XXI^ste^ hoofdstuk van het eerste deel van *La Dame de Monsoreau*, in het XI^de^ van het tweede deel en in het begin van het XX^ste^ van het derde deel wordt bovenstaande tekst uitgewerkt. In het VI^de^ hoofdstuk van het tweede deel komt een verhaal voor, dat op deze genealogische pretensies betrekking heeft. Daaruit blijkt, hoe Chicot, de nar des Konings, zich meester maakte van den stamboom van het huis van Lotharingen, die zich in het bezit bevond van den advocaat Nicolas David.

»Meester Nicolas David kon zijne ontsteltenis niet bedwingen, toen hij zijn aartsvijand Chicot herkende.

Gorenflot maakte van de gelegenheid gebruik, om op zij te springen en aldus de rechte lijn te verbreken tusschen zijne keel en den degen van den advocaat.

»Help mij, dierbare vriend! hij vermoordt mij."

»Ha, waarde heer David," riep Chicot, »zijt gij het?"

»Ja," stotterde David, »ik ben het."

»Verheugd u te zien," hernam de Gasconjer en zich daarop tot den monnik wendende:

»Gorenflot, uwe tegenwoordigheid als monnik was straks hoognoodig, toen men meende, dat Mijnheer op sterven lag, maar nu hij volmaakt wel blijkt, heeft hij geen biechtvader noodig en krijgt met een edelman te doen."

David waagde een smadelijken glimlach.

»Ja, met een edelman," hernam Chicot, »en van goed ras. — Gorenflot," ging hij voort, zich tot den monnik wendende, »doe mij het pleizier en houd schildwacht op het portaal; laat niemand mij storen gedurende de kleine conversatie, die ik met Mijnheer zal hebben."

Gorenflot verlangde niets liever, dan buiten het bereik te blijven van den advocaat; hij liep zoo dicht mogelijk langs den muur; bij de deur gekomen, vloog hij naar buiten en voelde zich wel tien pond lichter, dan toen hij binnenkwam. Chicot deed de deur achter hem dicht en schoof er bedaard den grendel op. David achtte dit voorspel in overeenstemming met het onvoorziene van het geval en, zich verlatende op zijne bekende bekwaamheid in het hanteeren van wapenen en ook op de omstandigheid, dat hij met Chicot alleen was, werd hij spoedig zichzelven meester en toen de Gasconjer zich omkeerde, zag hij hem aan den voet van het ledikant met den degen in de hand en een glimlach op het gelaat.

»Kleed u aan, Mijnheer," zei Chicot; »ik zal u tijd geven, want ik verlang geen enkel voordeel op u. Ik weet, dat gij een dappere schermmeester zijt en den degen hanteert als Leclerc in persoon, maar dat is mij om het even."

David lachte. »Hoe aardig," zei hij.

»Ja," antwoordde Chicot, »dat vind ik ook. Weet je, wat ik in deze kamer kom zoeken, Meester Nicolas?"

»De rest van de riemslagen, die ik u namens den Hertog van Mayenne moest uitbetalen op dien dag, toen gij zoo vlug uit het venster zijt gesprongen."

»Neen, Mijnheer, die rekening ken ik; stel u gerust; wat ik hier zoek, is eene zekere geslachtslijst, die de heer De Gondy, zonder te weten, wat het was, naar Avignon heeft gebracht en u straks heeft teruggegeven."

David verbleekte. »Welke geslachtslijst?"

»Die van de heeren De Guise, die, zooals gij weet, in rechte lijn afstammen van Karel den Groote."

»Ha," zei David, »gij speelt dus voor spion, Mijnheer! Ik dacht, dat gij nar waart en meer niet."

»Waarde heer David, ik zal, met uw welnemen, bij deze gelegenheid voor het een en voor het ander spelen: voor spion, om u te laten opknoopen, en voor nar, om erom te lachen."

»Mij laten opknoopen?"

»Hoog en droog. Gij hebt toch niet de pretensie onthoofd te willen worden? Dat voorrecht is alleen voor edellieden bestemd."

»En hoe wilt gij dat aanleggen?"

»Doodeenvoudig; ik vertel alles, zooals het is. Ik heb in de vorige maand die kleine kerkvergadering in het klooster van St.-Genoveva bijgewoond; de heeren De Guise en Madame De Montpensier waren er ook bij. Ik had mij genesteld in een biechtstoel, vlak tegenover den uwen; het was er niets pleizierig; daarenboven moest ik, om eruit te komen, wachten, totdat alles afgeloopen was, en dat duurde nog al lang. Ik heb dus de rede van de heeren De Monsoreau en La Hurière gehoord en ook van een monnik, wiens naam mij ontgaan is, maar die mij zeer welsprekend voorkwam. De kroningsscène van den Hertog van Anjou vond ik minder vermakelijk. Dan werd er nog een klein stukje toegegeven: de afstamming van de heeren van Lotharingen, herzien, vermeerderd en verbeterd door Nicolas David. Dat stukje was allerdolst; slechts het *visa* van Zijne Heiligheid ontbrak er nog aan."

»Kent gij die genealogie?" vroeg David, zich met moeite bedwingende, terwijl hij op zijne lippen beet.

»Ja," zei Chicot, »en het was heel vernuftig bedacht, vooral met het oog op de Salische wet. Het is maar jammer, dat men wordt opgehangen, als men zooveel vernuft heeft. Maar ik heb gedacht: zou ik dien voortreffelijken meester Nicolas David aan de galg brengen, een zoo uitmuntend schermmeester, scherpzinnig advocaat en daarenboven een van mijne goede vrienden, en dat, terwijl ik hem niet alleen van de galg kan redden, maar daarenboven fortuin kan laten maken? Neen, dat gaat niet; hij is de eerste, die de maat van mijn hart heeft genomen, nadat hij mijn rug gemeten had. Toen ik nu van eene reis hoorde praten, nam ik, niets beters te doen hebbende, het besluit u achterna te reizen. Gij zijt de Porte Bordelle uitgetrokken, is het zoo niet? Ik had u in de gaten, maar gij hebt mij niet gezien, want ik hield mij zorgvuldig schuil; van dat oogenblik af ben ik u gevolgd. Dan verloor ik u uit het oog en dan vond ik u weer terug; enfin, ik heb mij veel moeite getroost. Eindelijk kwamen wij te Lyon aan; ik zeg *wij*, want een uur na u was ik in hetzelfde hotel en nog wel in eene kamer vlak naast de uwe en daarvan door een dun schotje gescheiden; gij voelt, dat ik niet van Parijs naar Lyon ben getogen, om u uit het oog te verliezen. Neen, ik heb een klein gaatje in het schotje geboord, om u naar hartelust te kunnen bespieden, en ik moet zeggen, dat ik dit genoegen meermalen daags heb gesmaakt.

Toen hebt gij u ziek gehouden, daar de herbergier u wilde loozen, maar gij hadt den heer De Gondy in het Hôtel Cygne-de-la-Croix besteld en waart bang, dat hij u elders niet of niet gauw genoeg zou vinden. Daar wij allen sterfelijk zijn, wat ik u straks hoop te bewijzen, heb ik u een braven monnik gezonden, een vriend van mij, om u tot berouw en tot betere inzichten op te wekken, maar verstokte zondaar, als gij zijt, hebt gij hem uw rapier in de keel willen steken en het Evangeliewoord in den wind geslagen: »Die het zwaard nemen, zullen door het zwaard vergaan." (Matth. 26 : 52).

En nu, waarde heer David: wij zijn oude kennissen; laat ons de zaak schikken."

»En hoe?"

»Zooals zij zou geschikt zijn geworden, indien gij inderdaad ziek waart geweest, vriend Gorenflot u de biecht had afgenomen en gij hem de papieren hadt gegeven, die hij verlangde. Dan zou ik u hebben vergeven en zelfs een *in manus* voor u hebben opgezegd. Welnu, ik zal van den levende niet meer eischen dan van den doode; ziehier, wat ik u wilde zeggen: gij zijt een man van den echten stempel; gij schermt, rijdt paard, kent het recht en de kunst, om zware beurzen te doen verdwijnen in wijde zakken. Het zou toch zonde wezen, als een man zooals gij, bestemd, om fortuin te maken, op eens van de aarde verdween. Welnu, waarde heer, laat u niet verder met samenzweringen in, vertrouw op mij, breek met de Guise's, geef mij de papieren en ik zal u op mijn woord van eer met den Koning verzoenen."

»En als ik ze niet geef?"

»Dan wordt de zaak hee! anders. Dan zal ik u, op mijn woord van edelman, overhoopsteken. Is dat niet aardig?"

»Inderdaad," antwoordde David, met zijn degen spelende.

»Maar als gij ze mij ter hand stelt," hernam Chicot, »dan is alles vergeten; gij gelooft mij misschien niet, want gij zijt een deugniet en meent, dat de wraak in mijn hart is vastgegroeid als roest op ijzer. Ik haat u, dat is waar, maar Mayenne haat ik nog meer; sta mij datgene af, waarmee ik hem in het verderf kan storten, en gij zijt gered. Als ik er nog eenige woorden mag bijvoegen, die u ongeloofelijk zullen toeschijnen, omdat gij slechts uzelven liefhebt, — welnu: ik heb den Koning lief, zoo onnoozel en verdorven, als hij is, omdat hij mij bescherming en eene schuilplaats verleend heeft tegen Mayenne, den slachter, die 's nachts aan het hoofd van vijftien bandieten op de Place du Louvre een weerloozen edelman vermoord heeft. Gij weet, dat ik Saint-Mégrin bedoel. Waart gij niet bij de beulen? Niet? Des te beter. Maar ik geloof u niet. Ik wil, dat de arme Koning Hendrik in vrede regeere, en dat wordt onmogelijk met Mayenne en de genealogie van Nicolas David. Geef op de geslachtslijst en ik zal u naam en fortuin doen maken."

Gedurende deze uitvoerige uiteenzetting van denkbeelden had de menschkundige en vastberaden Chicot gelegenheid den advocaat op te

nemen. Geene spier van zijn gelaat vertrok; geene enkele goede gedachte verlichtte zijne sombere trekken of deed hem het gevest van zijn rapier loslaten. »Kom aan," zei Chicot, »ik zie wel, dat ik mijne welsprekendheid verspil en dat gij mij niet gelooft. Er blijft mij nu niets anders over, dan u te straffen wegens de oude grieven, die ik tegen u heb, en de aarde te verlossen van een man, die evenmin aan eerlijkheid als in de menschheid gelooft. Ik zal u laten opknoopen; adieu, Meester David."

Chicot ging achterwaarts naar de deur, zonder den advocaat uit het oog te verliezen. Deze sprong naar voren. »En meent gij, dat ik u zal laten gaan?" riep hij. »Neen, edele spion! als men geheimen kent als die van de genealogie, Nicolas David bedreigt en binnentreedt zooals gij hier, dan wordt men het kind van de rekening."

»Gij zet mij geheel op mijn gemak," antwoordde Chicot doodbedaard; »ik heb niet geaarzeld, want ik ben zeker u te dooden. Een paar maanden geleden heeft Crillon, toen ik met hem aan het schermen was, mij een bijzonderen stoot geleerd en die zal voldoende wezen. Komaan, geef op de papieren!" riep hij luid, »of ik zal u de keel doorboren op dezelfde plaats, waar gij Gorenflot hebt laten bloeden."

Hij had nauwelijks uitgesproken, of David viel met een schamperlach op hem aan; Chicot ontving hem met den degen in de vuist.

De beide tegenstanders waren ongeveer van gelijke lengte, maar de kleeren van Chicot omhulden diens magere gestalte, terwijl de lange, dunne en buigzame figuur van den advocaat kwalijk bedekt was. Hij scheen eene slang en zijn arm het verlengstuk van zijn hoofd, maar, zooals Chicot voorspelde: hij had te doen met een geduchten tegenstander. De nar, die zich bijna dagelijks met den Koning oefende, behoorde tot de eerste schermers van het rijk. David merkte het wel, want hij ontmoette steeds het staal van zijn tegenstander, hoe hij dien ook aanviel. Hij deed een stap achterwaarts.

»Ha," zei Chicot, »hij begint het te begrijpen. Nog eens: de papieren!"

Zonder te antwoorden, wierp David zich opnieuw op den Gasconjer en een nieuwe strijd ving aan, langduriger en hardnekkiger dan de eerste. Chicot pareerde slechts en had nog geen uitval gedaan. Dit tweede gevecht eindigde als het eerste; de advocaat ging achteruit.

»Nu is het mijne beurt!" riep Chicot en deed een stap naar voren. Nicolas David trachtte hem opnieuw te raken. Chicot verweerde zich, sloeg het rapier van zijn tegenstander naar beneden, trof hem op de aangegeven plaats en stak hem den degen in de keel.

»Dat is nu de stoot," zeide hij.

David antwoordde niet en viel bloedend neer aan de voeten van Chicot. De doodelijk gewonde trachtte zich naar het ledikant te sleepen, om zijn geheim nog te verdedigen.

»Nu weet ik meteen, waar gij de papieren verstopt hebt." En terwijl David lag te zieltogen, liep Chicot naar het bed, lichtte de matras op

en vond onder het hoofdkussen een rolletje perkament, dat de advocaat, onbewust van de ramp, die hem dreigde, niet beter verborgen had. Terwijl Chicot het stuk inzag, blies zijn vijand den adem uit."

Als men het tweede en het derde deel van *La Dame de Monsoreau* gelezen en genoten heeft, komt men tot de conclusie, dat de verbeelding daarin vrij spel heeft gehad, maar door de waarheid bestuurd. Dom Modeste Gorenflot is een aantrekkelijk voorbeeld van Fransche opgeruimdheid en ten volle de abdij van Beaune waard, die Dumas hem welwillend heeft toegedacht; overigens is hij, evenals zijne confraters, altijd gereed, om tegen den Koning uit te varen. Op zijn ezel gezeten, staat hij buiten de geschiedenis, maar de dikzak vertegenwoordigt één van de oudste overleveringen der volkssatire.

In tegenstelling met zijn zwaarlijvigen vriend heeft Dumas Chicot zoo mager gemaakt als eene stelt. De nar des Konings is de denkerskop in den roman en zijne rol werd daardoor des te gewichtiger. Chicot is geene fictie; men mag aannemen, dat hij in de geheimen van de staatkunde zijns meesters was ingewijd en dat hij met Guise steeds op gespannen voet was.

»Chicot en garde la pantoufle
Si le fraizé revient en cour."

De l'Estoile heeft drie brieven opgedoken, met den naam Chicot onderteekend; twee »au Roy, mon bon maistre", en één »à madame, ma maîtresse". Beiden worden door hem met jij en jou aangesproken. In deze brieven komt zijn haat tegen de partij der Guise's aan het licht en tevens de toewijding aan zijn vorst.

De mignons worden in *La Dame de Monsoreau* gespaard, vermoedelijk uit deferentie voor den lezer. In het *Journal* van De l'Estoile komen zij er niet zoo goed af. »Jouer, blasphémer, sauter, danser, volter, quereller, paillarder et suivre le Roy partout et en toutes compagnies." Dumas heeft te hunnen opzichte zachter tinten aangebracht; zij zijn stoutmoedig en twintig jaar oud. Het is hem voldoende, dat hun vijand, de dapperste onder de dapperen, hen allen achter zich laat. Louis de Clermont, graaf van Bussy, heer van Amboise, stelt D'Artagnan in de schaduw. Hij is het type van die jonge edellieden, welke getrouw zijn in de liefde en verzot op hun rapier; de incarnatie van de veerkracht en den hartstocht en daarbij van het ridderlijke, den Franschen eigen. Te zijnen opzichte heeft Dumas op meesterlijke wijze den tekst van den historieschrijver vertolkt. De l'Estoile schrijft op Woensdag 19 Aug. 1579, sterfdag van Louis de Clermont:

»Sur le minuit fut aussitôt investi et assailli par dix ou douze, qu' accompagnoient le Seigneur de Monsoreau, lesquels de furie se ruèrent sur lui pour le massacrer. Ce gentilhomme, se voiant si pauvrement trahi, et qu'il estoit seul (comme on ne s'accompagne guères volontiers pour telles exécutions) ne laissa point de se défendre jusques au bout, *monstrant que la peur*, comme il disoit souvent,

jamais n'avoit trouvé place dans son coeur. Car, tout qu'il lui demeura un morceau d'espée dans la main, il combattit toujours et jusques à la poignée et après s'aida des tables, bancs, chaires et escabelles, avec lesquels il en blessa et offensa trois ou quatre de ses ennemis, jusque à ce qu'estant vaincu par la multitude et desnué de toutes armes et instruments pour se défendre, fust assommé près une fenestre, par laquelle il se vouloit jetter pour se cuider sauver.

Telle fut la fin du capitaine Bussy, qui estoit d'un courage invincible, hault à la main, fier et audacieux, aussi vaillant que son espée et pour l'âge qu'il avait, qui n'estoit que de trente ans, aussi digne de commander une armée que capitaine qui fust en France."

Dumas heeft uit deze bladzijde al de bestanddeelen voor zijn verhaal aan het slot van den roman opgedolven. Zijne verbeelding deed het overige. En zoo danken wij hem de illusie het verleden, als het ware, in ons bezit te hebben door zijne bezielde vertolking van teksten.

Hij heeft nog vier jaren in Italië doorgebracht. Garibaldi had hem aangeboden conservator te worden van de musea te Napels. Zijne eerste zorg was: nieuwe opgravingen te Pompeji. Het volk verzette zich daartegen en Dumas hield niet verder aan. Hij bleef te Napels, schreef daar de *Mémoires de Garibaldi* en ving aan met *San Félice*, een werk in negen deelen. Toen hij te Parijs terugkwam, had hij de zestig achter den rug; de oude dag brak aan. Zijne aankomst werd behoorlijk gevierd en soortgelijke feesten, als eertijds Saint-Germain, waar, zooals wij zagen, Monte-Christo lag, in rep en roer brachten, werden nu in de villa Catinat te Enghien gegeven. Daar schreef hij voor het Théâtre de la Gaité *Les Mohicans de Paris*. De opvoering werd door de censuur verboden. Dumas protesteerde tegen dit vonnis in een brief aan Napoleon III, waarin hij o. a. verklaart, dat er onder de 1200 deelen, die hij het licht deed zien, niet één is, dat hij niet in handen zou kunnen geven aan den meest republikeinschgezinden werkman van den Faubourg Saint-Antoine of aan een jong meisje van den Faubourg Saint-Germain, de meest kuische voorstad van Parijs.

Vervolgens, dat de censuur in een tijdsverloop van twaalf jaar de volgende werken van hem getroffen heeft:

Isaäc Laquedem, voor 80000 franken aan *Le Constitutionnel* verkocht;

La Tour de Nesle, een stuk, dat 800 opvoeringen beleefde;

Angèle, 300, en *Antony*, 350 maal opgevoerd. Voor het eerste van deze stukken is het *veto* zeven en voor de laatste twee ieder zes jaar van kracht geweest.

De brief, gedateerd 10 Aug. 1864, eindigt als volgt:

»J'en appelle donc pour la première fois et probablement pour la dernière, au prince dont j'ai eu l'honneur de serrer la main à Arenenberg, à Ham et à l'Élysée et qui, m'ayant trouvé comme prosélyte

sur le chemin de l'exil et sur celui de la prison, ne m'a jamais trouvé sur celui de l'Empire."

Het verbod werd opgeheven en het drama uitbundig toegejuicht. Het was de laatste zegepraal van Dumas. Zijne ster begon te verbleeken en zes smartelijke jaren van verval braken aan. Ponson du Terrail had hem van den troon gestooten. Hij richtte het Grand-Théâtre-Parisien op, maar het publiek liet Dumas weldra in den steek. Het jaar 1866 liep ten einde; hij ging naar Frankfort, om aanteekeningen te maken voor een roman met betrekking tot den oorlog tusschen Pruisen en Oostenrijk. Deze roman, *La terreur Prussienne*, was niet zijn slechtste. Vervolgens gaf hij een keukenboek uit en had het verdriet, dat de tooneeldirecteuren, die eertijds een voetval voor hem deden, *Mme de Chamblay* afwezen. Het stuk, dat eerst door eenige artisten gespeeld werd in de Salle Ventadour, maakte daarna nog veel opgang in de Porte-Saint-Martin. Daardoor gesterkt, zette hij *Les Blancs et les Bleus* op touw. Maar de jeugd was voorbij; daarenboven had Dumas te veel van lichaam en geest gevergd. De zwaarlijvigheid nam toe; dikwijls viel hij overdag onder den arbeid in slaap en werd daaronder moedeloos. De armoede stond voor de deur en in den winter van 1869 op 1870 werd de bank van leening zijne toevlucht. Zoodra de lente kwam, bezorgde de zoon den vader een onderkomen in eene villa te Parijs bij Dieppe, die den eerste toebehoorde. Hij stierf, om zoo te zeggen, stuksgewijze. Een louis d'or was alles, wat hem overbleef; dat goudstuk lag in zijne kamer op den schoorsteen. Als zijn oog erop viel, zei hij tegen zijn zoon, dat hij er ook een had, toen hij ongeveer eene halve eeuw geleden te Parijs kwam. De rampen, die zijn land troffen, had men zorgvuldig voor hem verborgen gehouden. Op een grimmigen, somberen winterdag — 5 Dec. 1870 — stierf Alexandre Dumas in de armen van zijn beminden zoon. Als hadden zij den laatsten hartslag van dezen beroemden Franschman willen afwachten, trokken de Pruisen daags na zijn overlijden Dieppe binnen.

Bloemendaal. P. J. VAN ELDIK THIEME.

TWEE STROOMINGEN.

Geschiedkundige beschouwing van het Christendom.

III.

Het Evangelie van Gods liefde is de schat der menschheid. Het Nieuwe Testament, het kostelijkste boek, dat bestaat, heeft dien schat voor ons bewaard. Het bevat echter niet alleen den schat en heeft dien als in een aarden vat bewaard.

Een aarden vat voor den grooten schat, het Katholicisme!

En het Protestantisme? Ook een aarden vat!

O! de naïeve waan van vele Protestanten! Hun, zeggen zij, is opgegaan het volle licht van het Evangelie, terwijl de arme Katholieken in volslagen duisternis neerzitten.

Het volle licht! Zij zijn voor de helft, voor twee derden, voor negen tienden Katholiek, de een meer, de ander wat minder, doch allen voor een deel; zij weten het niet; een bewijs, dat zij nog niet tot het ware besef gekomen zijn van de grondfout van het Katholicisme. Die grondfout is door de Hervormers niet ingezien en de meeste Protestanten blijven tot nu in haar bevangen. Hun is het immers boven alles te doen om hunne persoonlijke behoudenis, hun heil, hunne zaligheid of hoe zij het ook mogen gelieven aan te duiden; onder welke benaming ook, is in hun oog de zaak, waarop het aankomt, voor ieder individu, de verzekerdheid te verkrijgen, dat hij in het oordeel Gods vrijgesproken zal worden; precies hetzelfde dus als dat, wat de kracht uitmaakt van de Katholieke Kerk, dat, waardoor zij de geesten in knechtschap houdt.

Die waan, dien wij bij de Protestanten ontmoeten, is niet hun alleen eigen. Hij is zeer gewoon, onder allerlei vormen. Bij elken stap vooruit, die gemaakt wordt in de erkentenis der waarheid, stelt men zich zeer gemakkelijk voor, dat het de laatste stap is; zij, die gaan, verbeelden zich, dat zij aangekomen zijn. Zie de groote profeten van Israël, hoe zij den wil van God meenen te kennen; hoe zij overtuigd zijn, dat, wanneer men naar hen luistert, alles goed zal gaan, alles voor altoos geregeld zal zijn. Zoo gaat het altijd, en het is niet veel jaren geleden, dat men nog van de proponenten eischte, dat zij beloven zouden »den ganschen raad Gods" te zullen verkondigen.

In het Protestantisme is de invloed van den Bijbel veel grooter ge-

weest dan in het Katholicisme. Na de allereerste eeuwen is de Bijbel bij de Katholieken een onbekende geworden en hebben de invloeden, van het populair heidendom afkomstig, zich meer dan iets anders in de ontwikkeling van den volksgodsdienst doen gelden; deze werd overwegend afgoderij en fetischisme. De terugkeer tot den Bijbel, die een kenmerk van de Hervorming is, kon niet anders dan weldadig, wat dit betreft, werken; de Protestanten wendden zich met weerzin af van het grofste Katholiek bijgeloof. Die terugkeer was echter geenszins, hoewel men zich dat voorstelde, een verlaten van alles, wat tot het Evangelie niet behoorde, ten einde zich aan dit laatste uitsluitend te hechten. Integendeel: het bevestigde voor eene lange reeks van jaren den kring van voorstellingen, door den Bijbel vertegenwoordigd, welke vóór het optreden van Jezus onder de Joden heerschten en van zijne prediking ten eenenmale onafhankelijk zijn, voorstellingen, welke ik meende heidensch Joodsch-Bijbelsch te moeten noemen. Wat den vorm aangaat, de leer en de instellingen, heeft zich het Protestantisme tot op dezen dag in den genoemden kring van voorstellingen bewogen.

De God van het kerkelijk Protestantisme is niet de hemelsche Vader, hij is gebleven de God der wraak, die vóór alles *gehoorzaamheid* eischt en ongehoorzaamheid als eene persoonlijke beleediging beschouwt en straft. De Bijbel = Gods woord heeft bestendigd de vereenzelviging van God met Jahvè, de opvatting van de zonde als eene overtreding van uitwendig opgelegde geboden en van de vroomheid als eene daad van onderdanigheid, welke de godheid tevreden moet stellen. Voeg hieraan toe de invloeden van meer uitsluitend Katholieken oorsprong, van welke afkomstig zijn de inbeelding, dat er eene apostolische leer bestaat, zonder welke men niet zalig worden kan, en het aannemen van een gezag op aarde, door God ingesteld, om zijn gezag over de menschen te vertegenwoordigen. Dit alles heeft met de blijde boodschap van Gods liefde niets hoegenaamd uit te staan, en dit alles speelt niettemin eene overwegende rol in het Protestantisme.

Moet men daarvan een verwijt tegen de Hervormers maken? Het zou gelijkstaan met een verwijt aan de eerste Protestanten, dat zij Katholiek geboren en opgevoed zijn!

Toen Luther in het klooster ging, was hij bang, indien hij plotseling stierf, naar de hel te gaan. Zullen wij zeggen, dat hij ten minste een diep besef had een zondaar te zijn en dat zijn geweten sprak? Ik weet niet, of het niet veeleer zijne verbeelding was, die hem meesleepte. *Gevoelde* hij meer dan andere menschen, dat hij een zondaar was? Ik weet daar niets van, en ik weet niet, of hij er eenige reden toe had. Wat duidelijk blijkt, is, dat een plotselinge dood hem voorkwam allergevaarlijkst te zijn, op zichzelf, volstrekt niet voor Maarten Luther in 't bijzonder maar voor iedereen, en dat, wat hem van andere menschen onderscheidt, is, dat hij voor zich, onder den geweldigen indruk van den dood van zijn vriend, wil trachten zijne ziel in veiligheid

te brengen. Maar laat dat zijn, wat het is: Luther heeft het toenmalig standpunt, namelijk dat, waarop het erom te doen is, den »toekomstigen toorn" te ontvlieden, nooit verlaten; wat bij hem veranderde, is de voorstelling van wat noodig is, om aan het oordeel te ontkomen; hij leerde zeggen: het geloof en het geloof alleen. De kring van grondvoorstellingen blijft de Bijbelsche; zijn God is de Bijbelsche en zijne moraal is de Bijbelsch-wettische. De zonde is volgens hem de overtreding van de wet Gods, en de wet Gods is vervat in de tien geboden. Ik weet wel, dat hij de tien geboden zoo uitlegt, dat zij veel meer zeggen, dan de Israëlietische auteur in den zin had, en dat dit getuigt voor den ernst van den Hervormer; maar dat verandert niets aan het feit, dat zijne *voorstelling* van de moraal zuiver Bijbelsch-wettisch blijft. Men leze den catechismus van Luther en spreke mij dan tegen.

Is het met de Hervormden anders dan met de Lutheranen gesteld? Geenszins. Wat zullen wij ter hand nemen, om ons van de zaak te overtuigen: de Nederlandsche Geloofsbelijdenis, de Confession de foi des Églises de France, de Helvetica, den Heidelberger? Het is om het even. Overal staan voorop Gods *geboden* en de onmacht der menschen, om eraan te gehoorzamen, en wordt hierop de leer der verlossing geënt met de leer der verdoemenis incluis. Volkomen gelijk met wat wij bij Luther en zijne volgelingen ontmoeten, vinden wij hier de heidensch-Joodsch-Bijbelsche voorstellingen van de *macht*, die goed of kwaad doen kan en die, om goed te doen, *gehoorzaamd* wil worden; van den *toorn* der beleedigde bovenmenschelijke macht, van de *uitwendige* straffen en belooningen, welke zij uitdeelt of in uitzicht stelt. Wij ademen hier in een geheel anderen dampkring dan in dien der liefde. Letten wij alleen op de leer, dan bemerken wij aanstonds, dat zij in staat is de verbeelding geheel te beheerschen en, door het te voorschijn tooveren van akelige schrikbeelden, het gemoed met angst en beving te vervullen; maar iets anders te bewerken, daartoe is zij geheel onmachtig. Zij doet toch, zal men zeggen, een beroep op het zedelijk gevoel, wanneer zij zulk een nadruk legt op de bewering, dat wij allen zondaren zijn en de genade van God behoeven. Voor zoover deze tegenwerping gegrond is, moet ik doen opmerken, dat het aanwezig zijn bij vrome Protestanten van eene ernstige begeerte der heiliging niet is eene vrucht der leer maar wel een bewijs, dat de schat in het aarden vat van het kerkelijk Protestantisme blijft bestaan. Hoe zou de leer deze zegenrijke begeerte kunnen doen ontstaan, zij, die, als men er niets vreemdsoortigs bijvoegt, juist uitgaat van de veronderstelling, dat een mensch Gods geboden *niet kan* gehoorzamen, zoodat een ander in onze plaats gehoorzamen moet? Hoe zou de leer op zichzelf de goede begeerte kunnen bevorderen, zij, die de voorstelling aanmoedigt, dat niemand om zijne zonde bekommerd behoeft te zijn, als hij maar de verzekerdheid verkregen heeft, dat zij hem uit hoofde van zijn geloof in den zoendood van Jezus kwijtgescholden is? Op zichzelf

kan de leer niet anders dan nadeelig op de zedelijke gezindheid werken; gelijk gezegd: het is de macht van het Evangelie der liefde, die dezen slechten invloed bij vrome Protestanten verzacht en soms geheel vernietigt. Bij de meesten echter blijft de verderfelijke leer het goede, dat in de harten leeft, bederven. Laat ik hiervan iets meer zeggen.

Men merke op, dat, waar de zeer eerbiedwaardige ernst der Hervormers hen doet spreken van de heiliging als van eene noodwendige vrucht der vroomheid, hunne leer hun deze parten speelt, dat zij de heiliging voorstellen als eene gave des heiligen geestes, welke zelve een *gevolg* is van het geloof (ik laat buiten beschouwing de moeilijkheid, dat zij ook het geloof als eene gave des heiligen geestes beschouwen); *eerst* het geloof, *dan* de heiliging; maar het geloof is de eenige voorwaarde van de zaligheid; hoe hebben wij het nu? Is de zaligheid zonder heiliging mogelijk? Zij zeggen neen en trachten dat goed te maken door de bewering, dat het geloof, dat niet door heiliging gevolgd wordt, daardoor bewezen wordt niet het ware geloof te zijn. Dat gaat echter volstrekt niet op. Immers, om bij den Heidelberger te blijven: het geloof heet daar »een zeker vertrouwen, dat niet alleen anderen, maar ook mij vergeving der zonden, eeuwige gerechtigheid en zaligheid van God geschonken zij, uit loutere genade, alleen om de verdienste van Christus". Hoe is het dan mogelijk, vol te houden, dat ik dit vertrouwen, die overtuiging niet heb, wanneer ik ze wel heb en toch geheel de oude zelfzuchtige en zinnelijke mensch blijf, die ik was, eer ik tot het geloof kwam? Van tweeën één: òf het geloof, dat zalig maakt, is geheel verkeerd omschreven, òf het is niet waar, dat een oprecht geloof noodwendig heiliging ten gevolge moet hebben. Ik weet wel, dat vraag 21 van den catechismus, waaraan de aangehaalde woorden ontleend zijn, van het geloof beweert, dat de heilige geest, door het Evangelie, het in het hart werkt; maar dat zijn zinnelooze woorden, die niets veranderen aan de omschrijving van het geloof, gelijk die vraag ze geeft.

Welke slechte werking dat hebben kan, eigenlijk moet, kan men zien bij het voorbeeld van wezenlijk godvruchtige menschen. Ik verwijs naar een van de gezangen van mijn vader, die in den Waalschen bundel opgenomen zijn. Al die gezangen zijn door hem gedicht, toen hij nog orthodox was, en toch vertegenwoordigen zij vooral de inwendige, geestelijke zijde van den godsdienst; doch de leer komt hier telkens loerend tusschen. Men lette, bij voorbeeld, op lied 24 van onzen bundel, een lied, dat om zijn innigen toon zeer bemind is. Het bezingt de liefde van God en natuurlijk is hier opgenomen de zoendood van den Christus, maar het derde vers luidt aldus:

»Mon Dieu, tu m'as aimé, quand, par l'esprit de vie,
Le feu de ton amour en mon cœur allumé
Ouvrit les nouveaux cieux à mon âme ravie;
Quand la paix fut en moi de sainteté suivie,
Mon Dieu, tu m'as aimé."

Hier is ontegenzeglijk het vrome gemoed aan het woord; het gevoelt en waardeert als de kostbaarste gave van God de heiligheid, welke ons in den hemel doet wonen; maar de leer komt tusschenbeide en kan het niet laten, een stuk onzin in te lasschen in de uitdrukking van een schoon en waar gevoel. Ik bedoel den vierden regel. Hier is zeker nog aan het woord de hooge waardeering van de heiligheid, maar tevens zegt de leer, dat dit heerlijk goed toch maar eene toegift is, want de hoofdzaak is »de vrede", en wij weten, wat dit beteekent: doodeenvoudig de verzekerdheid, dat onze zonden ons vergeven zijn. Mijn vader, toen hij dit dichtte nog geheel onder de heerschappij van de leer, moest wel spreken, alsof vrede zonder heiligheid mogelijk ware. Het lied is van hem, gevloeid uit zijn vroom hart; maar de vierde regel van vers drie is niet van hem maar van de leer. Hij was een te goed Christen, om dit niet vroeger of later in te zien, wat dan ook gebeurd is.

De kerkelijke leer oefent geen invloed uit op het zedelijk gevoel, al moge het tegendeel aan velen waar toeschijnen. Alles is te mechanisch, uitwendig, wettisch opgevat. Toen ik ongeveer vijftien jaar oud was, moest ik een catechismus, ik weet niet meer welken, van buiten leeren, maar ik keek vreemd op, toen ik voor mij zag eene vreeselijk lange lijst van teksten, die ik leeren moest ten bewijze, dat ik een groote zondaar was! Wat! dacht ik, moet vóór duizenden van jaren mijn geestelijke toestand reeds beschreven zijn? Ik weet wel, dat ik een zondaar ben; maar de Bijbel leert het mij niet; ik weet het bij ervaring. Hoe kan de Bijbel het mij leeren? Hij spreekt toch nergens van mij persoonlijk, en ik heb niet noodig te weten, dat de menschen in het algemeen zondaren zijn: ik heb noodig persoonlijk te gevoelen, hoezeer die toestand ook de mijne is. Ik had gelijk. Maar dan: wat een ellendig ding deze, toch zoo welgemeende, catechismus! De leer bederft zoo geheel alles, dat zij de allerernstigste *feiten*, welke verdienen in hunne werkelijkheid onder onze gestadige aandacht gebracht te worden, uit de werkelijkheid wegneemt, om er afgetrokken dogma's van te maken, geene zaken, die men behoort te zien, maar beweringen, die men behoort op gezag te gelooven.

Vanwaar de heillooze verdeeldheid, ik zeg niet verscheidenheid, welke onder de Protestanten heerscht? Neem twee menschen, geheel van elkander verschillend in aanleg, temperament, talenten, stand, maar beiden vervuld met de behoefte, om met en in God te leven; breng ze, op welke wijze gij wilt, met elkander in aanraking en laat hen ontdekken, wat beiden gevoelen: ik vraag u, of het anders kan, dan dat zij zich de een tot den ander sterk getrokken gevoelen; dat eene innige sympathie tusschen hen ontstaat, eene wezenlijke vriendschap, welke onmogelijk verstoord kan worden, noch door het feit, dat zij op menig punt van inzicht verschillen, noch door de uitwendige vormen, welke hun door geboorte en opvoeding eigen geworden zijn. Wat volgt

hieruit? Ongetwijfeld dit, dat bij de meeste Protestanten de hartelijk gevoelde behoefte, waarvan ik spreek, helaas! *niet* hoofdzaak is. Is dat aan hunne slechtheid in de eerste plaats te wijten? Ik geloof het niet. Ik geloof, dat het eenvoudig Evangelie, zuiver gepredikt, zonder omhaal van onnoodige en zeer onjuiste theologie, veler harten veroveren zou. Ik geloof dus, dat één der belangrijkste oorzaken van het zwak godsdienstig gehalte bij de meerderheid der Protestanten ligt in de theologie, die het Evangelie verduistert, waarbij komt, dat de theologie verdeelt daar, waar de vroomheid vereenigen zou.

IV.

Wat volgt uit de feiten, die ik getracht heb te schetsen?

Zeker niet eene veroordeeling van hen, die aan ons zijn voorafgegaan.

Om te beginnen met die discipelen van Jezus, van wie wij zoo weinig maar toch dit weten, dat zij nog zeer Joodsch waren in hunne wijze van denken en in hunne voorstellingen en dat zij de eersten zijn geweest, om hunne gehechtheid aan hun meester te hullen in de voorstelling, dat hij de beloofde Messias was. Toch, hoe onnoemelijk veel zijn wij niet aan hen verschuldigd! Zonder hen zou immers alle kennis van Jezus' Evangelie verdwenen zijn!

Zullen wij ons veroordeelend vonnis uitspreken over de mannen en vrouwen van de volgende geslachten, over de apostelen, predikers, schrijvers, bestuurders, die de Christelijke gedachte, in Joodsche, straks Grieksch-Romeinsche vormen gegoten, hebben uitgewerkt en verbreid? Dat zij het niet anders konden doen, dan zij het deden, is reeds door ons opgemerkt. Maar, gesteld dat zij het niet gedaan hadden, dan was er in 't geheel geen Christendom geweest; zonder dit aarden vat ware de schat voor de menschheid niet bewaard geworden.

Ik zou op soortgelijke wijze kunnen voortgaan, van eeuw tot eeuw, van geslacht tot geslacht, en telkens herhalen: de ernstigen, de vromen hebben gegeven, wat zij geven konden; den schat, al is het in aarden vaten, hebben zij bewaard; aan hen onzen dank en onzen eerbied.

Zeer in 't bijzonder onzen dank en onzen eerbied aan de voorloopers der Hervorming en aan de Hervormers zelven. Ik hoorde hen eenigen tijd geleden in verband met zekere critiek, welke op hen werd toegepast, reuzen noemen. Inderdaad zijn zij reuzen geweest, reuzen van moed en ijver en innige vroomheid. Maar sluit de bewondering, welke hun toekomt, de critiek buiten? Ik zal geene woorden verspillen, om te betoogen, dat critiek, ook op hen, te oefenen, onze dure plicht is; onttrekken wij ons aan dien plicht, dan kunnen wij hun schoonen arbeid niet voortzetten, niet voortbouwen op den door hen gelegden grondslag.

Om die critiek is het mij dus hier te doen, om die volstrekt nood-

wendige critiek. Ik heb gewenscht eene bijdrage daartoe te leveren, door te wijzen op het feit, dat geheel andere invloeden, dan wat van het Evangelie van Jezus afkomstig is, krachtig hebben medegewerkt tot het doen ontstaan van de verschillende vormen van het Christendom.

Men spreekt zeer vaak van het Christendom als van »een godsdienst". Onjuister kan het niet. Het zou zelfs volstrekt niet juist zijn, het aan te duiden als een godsdienstvorm. Het bestaat uit allerlei zeer verschillende godsdienstvormen, welke dikwijls nevens elkander onbestaanbaar zijn. Moeten wij dan het woord Christendom schrappen? Dat kan niet. Wij moeten in ons spreken kunnen onderscheiden, ten eerste tusschen godsdienstlooze en godsdienstige menschen, ten tweede tusschen de verschillende groote stroomingen, bij welke godsdienstige menschen zich aansluiten. Wat dit laatste betreft, bestaat er een zeer wezenlijk onderscheid tusschen de menschen, die één God vereeren, en de anderen; maar dan: hoe zullen wij onder de monotheïsten hen aanduiden, die noch Mohammedanen noch Joden zijn? Is er voor hen eene andere benaming denkbaar dan die van Christenen, hoe men ook moge denken over de waarde van de afleiding van het woord? Maar, zal men zeggen: die benaming zou dan eene zuiver negatieve wezen. Neen, zeg ik; het negatieve »noch Mohammedaan noch Jood" heb ik alleen gebruikt, om duidelijk te maken, dat het woord Christendom volstrekt noodig is ter aanduiding van eene bijzondere afdeeling van het monotheïsme, waartoe een zeer groot aantal van menschen behoort; maar ik heb hiermede niet beweerd, dat met al het verschil, hoe groot ook, dat tusschen de onderscheiden soorten van Christenen bestaat, er niets gemeenschappelijks aan te wijzen zou zijn, dat hen, in onderscheiding van alle anderen, kenmerkt. Integendeel, ik beweer, dat de Christenen een gemeenschappelijk kenmerk bezitten, dat hen van alle niet-Christenen onderscheidt, en zelfs, dat het zeer gemakkelijk is, het aan te wijzen. Het is dit, dat zij allen zich beroepen op het Evangelie van Jezus.

Mogen zij dat doen, in aanmerking nemende, dat eene scherp omlijnde en historisch vaststaande beschrijving van den inhoud van Jezus' prediking niet bestaat en niet bestaan kan?

Het is wel merkwaardig. Is het door de macht van een vooroordeel, is het een stukje atavisme, dat wij, die ons rekenschap gegeven hebben van de onmogelijkheid de *leer* van Jezus in woorden te omschrijven, toch de gedachte ver van ons zouden werpen van den naam van Christenen afstand te doen? Is dat eene onredelijke gevoeligheid, welke wij behooren te overwinnen? Geenszins, meen ik. Wat dan? Ik zal de zaak zeggen, gelijk ik ze zie en gevoel, en zal mij verblijden, wanneer anderen ze in helderder licht weten te stellen.

Ik zie den grooten zegen, door het Christendom op aarde bewerkt; het gedeelte der menschheid, dat onder zijn invloed gekomen is, staat hooger in geestelijke waarde niettegenstaande de verschrikkelijke gebreken, welke zich nog doen gelden, dan voordat die invloed zich

deed gevoelen. De kennis van goed en kwaad is zeer toegenomen; de maatstaf ter beoordeeling is juister geworden, de behoefte aan toenadering grooter. Dat is de vrucht noch van de kerkleer noch van de kerkelijke ceremoniën en gebruiken, dus juist niet van de dingen, die de Christenen onder elkander zoo verdeeld, tegen elkander zoo vijandig houden, dingen, waarvan wij nu weten, dat zij afkomstig zijn uit voorstellingen en gewoonten, veel ouder dan het Christendom. *In* het Christendom bevindt zich dus iets anders dan de leer en de ceremoniën. Dat wordt wel eens miskend. Ongeveer eene kwart eeuw geleden kwam van de hand van den heer Havet een boek, dat betoogde, dat het Christendom eene schepping was van heidensch-Griekschen oorsprong; hij lette alleen op de leer en de uitwendige vormen en had *dan* gelijk, gedeeltelijk gelijk, want hij verwaarloosde toch den Joodschen invloed. Dezelfde fout als door hem wordt begaan door de velen, die tegenwoordig het Christendom bestrijden op grond van zijne theologie, welke, naar zij beweren, niets dan mythologie zal zijn. Zij miskennen allen dat, wat, *in* het Christendom, door de eeuwen heen altijd door gewetens heeft wakker geschud, in harten heeft doen ontkiemen het besef van eene hoogere roeping des menschen, van een spreken van God tot ons en eene begeerte, om naar die stem te luisteren en zich door haar te laten leiden. Zij bemerken niet, dat wel niet alle Christenen gekomen zijn onder den invloed van dat iets, dat in het Christendom werkzaam is, maar dat dit toch bij velen ten minste eenigermate het geval is en dat dezen de profeten, bekend of onbekend, voor de anderen zijn geworden. Zij bemerken niet den schat, in het aarden vat gedragen; zij zien alleen dit laatste, het uitwendige Christendom, onduidelijk, onbestendig of, waar het zich als eene vaste leer en vaste voorschriften voordoet, onwaar, tegenstrijdig, grof, bijgeloovig, en zij wenden zich vol weerzin af. Ik voor mij zie zeer duidelijk, dat het aarden vat een schat verbergt, en ik wil onder geen voorwendsel den schat wegens het omhulsel wegwerpen.

Welnu, die schat *in* het Christendom, dat, wat het zegenrijk gemaakt heeft niettegenstaande het meestal nietswaardige van zijn uitwendigen vorm, die *geest* van het Christendom, tot ons sprekende van geloof in een God der liefde, die ons tot de liefde roept en door haar tot gestadige ontwikkeling; die geest, de tegenwoordigheid waarvan alles, wat schoon en liefelijk is, te voorschijn roept, terwijl de godsdienst, waar hij afwezig is, zich volstrekt onmachtig tot eenig goed betoont, — hoe komt het, dat juist het Christendom daarvan de drager bij uitnemendheid is? Hoe komt het met al de grove dwalingen der Christenen, dat het woord Christelijk in aller mond de aanduiding is geworden van alles, wat met dien geest in overeenstemming is? Waarom spreekt men van Christelijke deugden, van eene Christelijke gezindheid, van een Christelijken of ook on-Christelijken wandel? Erkennen daarmede niet zelfs de meest verstokte confessioneelen, dat het kenmerkende in

het Christendom bestaat in de macht, die het oefent ter vorming der karakters in de richting van het ideaal van zedelijke reinheid? Nog eens: van waar dit eigenaardig karakter van het Christendom? Ik antwoord: van de prediking van Jezus.

Wij kennen haar niet. Neen, wij kennen haar niet in den vorm van een stel leerstukken; Goddank niet; want bezaten wij haar in dien vorm, dan zou men zich licht inbeelden een volgeling van Jezus te zijn, omdat men aannam, dat de leerstukken, door hem verkondigd, waar zijn, en men ze napraatte. Neen, een stel leerstukken heeft men ons van Jezus niet overgeleverd; maar wij hebben beter dan dat: wij hebben die woorden, hoe gebrekkig ook bewaard, die woorden, uit welke de geest van het waarachtig zoeken van God, met de zegenrijke gevolgen daarvan in onze levensopvatting, ons zoo onweerstaanbaar, als eene openbaring van ons wezenlijk zijn, dat in ons sliep, te gemoet ademt. Hebben wij geen recht ons volgelingen van Jezus te noemen? en moeten wij dat niet als de hoogste eer beschouwen, wanneer wij met bewuste beslistheid dien geest in ons opnemen en wij ons door hem laten beheerschen?

Men behoort in het Christendom twee stroomingen te onderscheiden, in aard zoo verschillend van elkander, dat zij, logisch, niet met elkander vereenigbaar zijn, maar toch zoo samengevloeid, dat de meeste Christenen zich volstrekt niet bewust zijn van het dubbel en tegenstrijdig karakter van hun godsdienst. De ééne strooming, veel ouder dan het Christendom zelf, maar daarin sterk vertegenwoordigd, wordt gekenmerkt door den kring van voorstellingen, welke ik de heidensch-Joodsch-Bijbelsche genoemd heb, en door eene godsvrucht, bestaande in het streven, om der godheid te behagen, ten einde hare zegeningen deelachtig te worden. De andere, vrucht van den scheppenden geest, die in de profetische zielen steeds hoogere idealen te voorschijn roept, vrucht dus, wat het Christendom in 't bijzonder betreft, van wat de profetische ziel van Jezus aan dien scheppenden geest te danken heeft gehad, wordt gekenmerkt door eene godsvrucht, bestaande in het streven, om in Gods gemeenschap te leven en daardoor gevormd te worden tot die menschen, die wij behooren te wezen.

De eerste strooming, merkten wij op, houdt verband met den ouden kring van godsdienstige voorstellingen, van welke de theologie der Christenen voor het grootste deel een uitvloeisel is; doch dat wil niet zeggen, dat de andere strooming, welke ik de Evangelische zou kunnen noemen, geen invloed op de voorstellingen, en daardoor op de theologie, heeft uitgeoefend. Het tegendeel is waar. Het valt niet moeilijk, reeds in het Nieuwe Testament stellingen aan te wijzen, welke als een begin kunnen beschouwd worden van de theologie der geestelijke vereering van God. »God is geest, en die hem aanbidden, moeten hem in geest en waarheid aanbidden" (Joh. IV, 24). »In hem leven wij,

bewegen wij ons en zijn wij" (Hand. XVII, 28). In verband hiermede komen natuurlijk ook stellingen voor, waarin als eerste belang van den mensch de inwendinge vernieuwing wordt voorgesteld. »Niet meer leef ik, maar in mij leeft Christus" (Gal. II, 20). »Weet gij dan niet, dat gij Gods tempel zijt, en dat de geest Gods in u woont?" (1 Cor. III, 16.) »Moeten wij bij de zonde blijven, opdat de genade meer worde?" (standpunt van de oude theologie) »Dat zij verre! Wij, die der zonde gestorven zijn, hoe zullen wij er nog in leven?" (standpunt van de theologie der inwendige bekeering) (Rom. VI, 1, 2.) »Gij zijt een uitverkozen geslacht, een Koninklijk priesterdom, een heilig volk, een volk ten eigendom, opdat gij de deugden van hem verkondigt, die u uit de duisternis geroepen heeft tot zijn wonderbaar licht" (heerlijke vergeestelijking van het Oude Testament) (1 Petr. II, 9), enz. enz. Die gulden ader, waar wij de ziel ontmoeten, zoekende, wat haar zal doen leven, en, in verband daarmede, trachtende zich betere voorstellingen te vormen aangaande God en de verhouding van de menschen tot Hem, is overal te volgen tusschen de dorre bespiegelingen der Christen-theologanten door. Het spreekt vanzelf, dat nooit eene zuivere Evangelische theologie is uitgedacht en uitgesproken, omdat de oude theologie altijd haar invloed bleef oefenen op hen, die wel de godsvrucht der toewijding aan God kenden en die trachtten eene uitdrukking ervoor te vinden, maar toch bevangen bleven in de vrees voor het oordeel en daarom in de gedachte, dat de mensch vóór alles moet zorgen van de eeuwige zaligheid verzekerd te zijn. De mystieke bewegingen van vroegere en latere tijden zijn zonder twijfel voor een groot deel uitvloeisel van de strooming, door mij de Evangelische genoemd; maar, hoezeer ingegeven door eene behoefte, om in gemeenschap met God te leven, hebben zij weinig goeds tot stand gebracht en zelfs meer dan ééns slechte dingen. Hoe komt dat? Doordat de dragers van de bedoelde richtingen zich blind staarden op de toekomstige zaligheid. De mystiek liep uit op ascetisme of op theosophie of op dweepzuchtigen sektegeest, welke dikwijls gepaard ging met een vernieuwd dogmatisme, zoo mogelijk nog dorder en onvruchtbaarder dan het oude kerkelijke; bewijs: de geschiedenis van het »Réveil"!

Zelfs in de kerkelijke leer, de leer der conciliën en der Protestantsche geloofsbelijdenissen, kan men den invloed van de Evangelische strooming ontdekken, natuurlijk nooit in die mate, dat het kenmerkend karakter van die leer uitgewischt zou zijn. God is en blijft in deze theologie het machtig wezen, dat uitwendig straft of beloont en aan wiens eischen men moet voldoen, om veilig te zijn. Dat blijft, gelijk gezegd; doch het wordt verschillend uitgewerkt, vooral met het oog op wat men als de eischen van God beschouwt. De Protestantsche dogmatiek staat in dit opzicht veel hooger dan de Katholieke; zij stelt immers die eischen bijna uitsluitend als van zedelijken aard voor. Doch

zij kan dat niet volhouden; na de zedelijke eischen op den voorgrond gesteld te hebben, slaat zij over tot de bewering, dat die eischen niet vervuld kunnen worden, en brengt zij voor den dag een nieuwen eisch, van niet zedelijken aard, den eisch van het »geloof". Het is dan ook merkwaardig, hoe bij een zeer groot aantal Protestanten geloof en vroomheid vereenzelvigd worden en beide beschouwd als eene soort van deugd, van bijzondere braafheid, welke verdient te worden geprezen. Niemand zal eraan denken mij lof toe te zwaaien, omdat de aanblik van een schoon tafereel mij verrukt of omdat ik gaarne muziek hoor of omdat wetenschappelijke onderzoekingen mij bekoren. Waarom zou ik dan lof verdienen, indien ik het geluk heb het liefelijkste, wat er is, in zijne beminnelijkheid te hebben erkend? indien ik God liefheb? Maar zie: in de voorstelling van de menschen leeft nog, zonder dat zij het weten en terwijl zij meenen vijanden te zijn van de verdienstelijke werken der Roomschen, eene voorstelling van verdienstelijkheid; en het kan niet wel anders wezen, zoolang men een God heeft, wiens gunst verworven moet worden.

De kerkelijke leer is in den grond van haar wezen heidensch-Joodsch gebleven; op haar is de invloed van de Evangelische strooming veel zwakker gebleven dan op de gemoederen; Evangelische vroomheid is er veel bij de Christenen, al te zeer vermengd met de vrees voor de hel; maar Evangelische theologie bestaat er nagenoeg niet anders dan in de uitingen van zeer enkelen.

Het is noodig, te waarschuwen tegen een mogelijk misverstand. Zou ik de voorstellingen van vroeger, welke op God overbrachten de gevoelens, welke men ten aanzien van alleenheerschende monarchen koesterde, de heidensch-Joodsch-Bijbelsche voorstellingen en de soort van vroomheid, welke daarmede samenhangt, als waardeloos willen beschouwd hebben? Zou ik uit de hoogte neerzien op de begrippen en den godsdienst van vroeger?

Dat dit niet het geval is, blijkt reeds uit het feit, dat ik herhaaldelijk herinnerde, dat de gebrekkige vormen, waaronder het Christendom zich over de aarde uitgebreid heeft, de eenig mogelijke waren. Ik ga echter verder en aarzel niet de stelling voor mijne rekening te nemen, dat alle vormen van godsdienst, welke ooit bestaan hebben, eene betrekkelijke waarde bezitten, want alle zijn het gevolg van het feit, dat de mensch, de eindige, zich gevoelt als in aanraking met het oneindige. De vooruitgang bestaat hierin, dat de menschen zich stap voor stap beter rekenschap geven van den aard van die aanraking. Dat gaat uiterst langzaam, ten minste naar het ons schijnt; dat wil zeggen: gemeten bij de kleine spanne tijds, welke zich tusschen de geboorte en den dood van een langlevend mensch uitstrekt. In elk geval: het begin is ruw en onbeholpen, want de mensch is nog een kind; maar zou dat begin geene waarde bezitten? Het is immers een

begin en het begin van iets goeds, namelijk van de erkenning der betrekking, die bestaat tusschen ons en wat boven ons is; en is niet altijd het begin van iets goeds eene waardevolle zaak? Wanneer nu het begin hoog te waardeeren is, bij name, zoover als wij, wat den godsdienst aangaat, weten, de animistische en fetischistische vormen, die uiting geven aan het gevoel van eene betrekking tot het bovenmenschelijke, hoe zouden wij dan hoogere vormen verachten om de eenige reden, dat zij lang nog niet de hoogste zijn? De heidensche vereering van machten, wier welwillendheid de mensch zich tracht te verwerven, is een zeer groote vooruitgang geweest, want er was plaats daarin voor de voorstelling van zedelijke eischen, door de godheid aan hare aanbidders gesteld, en daardoor voor eene bewustheid bij de aanbidders van eene meer geestelijke betrekking tot de godheid. De schrijvers van het Doodenboek bij de Egyptenaren hebben veel daarvan gevoeld en ieder weet, hoe de godsvereering bij de groote profeten van Israël daardoor veredeld is geworden. De eerste viool is geweest een koord, tusschen twee vaste punten gespannen, waarlangs met het een of ander voorwerp gestreken werd, en de meesten van ons hebben in hunne kindsheid zulke violen vervaardigd en bespeeld. Het geluid, dat zij geven, is, zoo men wil, geene muziek; maar Amati en Stradivarius zouden nooit hunne ongeëvenaarde instrumenten hebben geschapen, indien men niet met het onbeholpen koord begonnen was. Tusschen dit en de voortbrengselen der Cremoonsche meesters in ligt, bij voorbeeld, de driesnarige viool der tiende eeuw. Verdient die soms de verachting der toonkunstenaars?

Neen, zegt gij natuurlijk; maar ik hoop, dat gij er bijvoegt: al veracht men geenszins die verouderde instrumenten, het zou dwaasheid zijn, ze nog voor het geven van concerten te willen gebruiken. Moet niet hetzelfde gezegd worden van godsdienstige voorstellingen en vormen, welke wel hooger stonden dan wat eraan was voorafgegaan, maar waarvan de feilen gebleken zijn? Evengoed als Luther in zijn tijd is Jezaja een geestelijke reus geweest; ik bewonder hem; ik koester voor zijne nagedachtenis een grooten eerbied, maar zijn godsdienst is de mijne niet en mag het niet zijn.

Er is, bedrieg ik mij niet deerlijk, tegen het voorafgaande niets in te brengen. Maar dan is mijn innige wensch, dat wij, Protestanten, dat leerden toepassen op den arbeid van de reuzen, aan wie wij het Protestantisme te danken hebben, en bij hen den schat leerden onderscheiden van het aarden vat.

Ik wenschte, dat alle Protestanten leerden inzien, dat de beweegkracht van de Hervorming vloeide uit den zedelijken ernst, welke daarvan een kenmerk is, maar dat de vorm uiterst gebrekkig bleef. De leer der Hervormers is niet de uitdrukking van de zuiver geestelijke verhouding van den mensch tot God, maar beweegt zich geheel om de

begrippen van straf en genade. Zij hebben het Katholicisme in beginsel niet overwonnen, hoevele verkeerdheden van de Katholieke practijk zij ook mogen veroordeeld en bestreden hebben. De gevolgen zijn niet uitgebleven: formalisme hier, dor dogmatisme daar, sektegeest overal; de minst erge kwaal, welke het Protestantisme ontsiert en verlamt, is het clericalisme zeker niet; het treedt wel niet in alle onderdeelen van de Protestantsche wereld gelijkelijk op den voorgrond, maar het doet zich toch in belangrijke afdeelingen duchtig gelden, in de Engelsche Staatskerk b. v. als vrucht van de fetischistische opvatting van de dusgenoemde sacramenten, in streng Gereformeerde genootschappen als vrucht van het overheerschend dogmatisme; in het ééne geval heerschen de godsdienstleeraars in de hoedanigheid van priesters, in het andere in de hoedanigheid van theologanten. Dat is het kenmerkende; maar het wil niet zeggen, dat aan de ééne of de andere zijde alleen het aangegeven karakter, bij uitsluiting van het andere, bestaat; neen, de episcopalen zijn dogmatisch en de Gereformeerden, in de opvatting van de sacramenten, fetischistisch. Altemaal erfenissen van het Katholicisme. De Hervormers zijn dan ook van meening geweest, dat de ketterij eene gruwelijke zonde was en dat zij gestraft moest worden; daartoe hebben zij de hulp van den »wereldlijken arm" ingeroepen.

Deze dingen vind ik zeer natuurlijk en ik denk er niet aan er hun een *verwijt* van te maken; zij wisten niet beter, en hoogst waarschijnlijk konden zij niet beter weten, al hooren wij reeds in de zestiende eeuw de stemmen van enkelen, die helderder klanken doen vernemen. Maar zeer zeker is de erkenning meer dan wenschelijk, dat de vorm van den godsdienst dier groote mannen ons niet meer dienen kan noch mag.

Om den schat moet het ons te doen zijn.

De aarden vaten, die vroeger gediend hebben, maar niet meer dienen kunnen, moeten door andere, meer in overeenstemming met den inhoud, vervangen worden.

Zal de twintigste eeuw de eeuw zijn der tweede Hervorming? zal zij getuige zijn van het beslist breken met den godsdienst der vrees en van het veld winnen van den godsdienst der liefde? Zullen de oogen der ernstige mannen en vrouwen opengaan, zoodat zij begrijpen, dat men veel te lang twee goden heeft trachten te vereenzelvigen, tusschen welke gekozen moet worden, omdat zij elkander uitsluiten, den God des toorns en den God der liefde, den God, die straft, en den God, die tot zich trekt en daardoor zegent, den God-Rechter en den God-Vader?

O! die God-Rechter: hoevelen zijn er, die geen anderen kennen, van geen anderen gehoord hebben en, door *hem* afkeerig gemaakt, het zoeken van het hoogere prijsgeven en zich in onverschilligheid terugtrekken, wanneer zij niet hartstochtelijke vijanden worden van alles, wat naar vroomheid zweemt! Van hoevele duizenden was Alfred de Musset niet de tolk, toen hij de gewaarwordingen teekende, die hem vervulden na eene poging, om zich tot God te wenden! Luister:

»Puisque la matière
Me laisse dans le cœur un désir plein d'effroi,
Mes genoux fléchiront; je veux croire et j'espère....
Que vais-je devenir et que veut-on de moi?
Me voilà dans les mains d'un Dieu plus redoutable
Que ne sont à la fois tous les maux d'ici-bas;
Me voilà seul, errant, fragile et misérable,
Sous les yeux d'un témoin qui ne me quitte pas.
Il m'observe, il me suit. Si mon cœur bat trop vite,
J'offense sa grandeur et sa divinité;
Un gouffre est sous mes pas; si je m'y précipite,
Pour expier une heure, il faut l'éternité.
Mon juge est un bourreau qui trompe sa victime;
Pour moi, tout devient piège et tout change de nom;
L'amour est un péché, le bonheur est un crime,
Et l'œuvre des sept jours n'est que tentation."

Zullen wij den staf breken over De Musset en zeggen, dat hem de zedelijke ernst ontbroken heeft en dat hij, iets van het bovenzinnelijke gevoelende en daardoor eenigszins aangetrokken, beter had *kunnen* vinden dan een dilemma tusschen een stroef en tegennatuurlijk ascetisme en de losbandigheid? Ik geloof niet, dat die critiek geheel onbillijk zou zijn. Dezelfde De Musset zegt iets verder, sprekende van den hemel, door de priesters beloofd, en twijfelende, of het wel mogelijk zou zijn, daarin te komen en, indien al, na de pijniging, noodig, om er te geraken, de zaligheid te genieten:

»On me dit cependant qu'une joie infinie
Attend quelques élus. — Où sont-ils, ces heureux?
Si vous m'avez trompé, me rendrez-vous la vie?
Si vous m'avez dit vrai, m'ouvrirez-vous les cieux?
Hélas! ce beau pays dont parlaient vos prophètes,
S'il existe là-haut, ce doit être un désert.
Vous les voulez trop purs, les heureux que vous faites,
Et quand leur joie arrive, ils en ont trop souffert."

»Trop purs", kan dat?

Laten wij echter niet vergeten, dat »pur" voor hem niet beteekent vrij van zelfzucht maar ascetisch, losgemaakt van alle gehechtheid aan de aardsche dingen. Dat bewijst de laatste door mij aangehaalde regel, waarin dan ook een diepe zin ligt. Maar, wat ervan ook zij en al moeten wij onzen onverschilligen zelven voor een deel de schuld geven van den deerniswaardigen toestand, waarin zij verkeeren, zij zijn er, zij zijn legioenen en de God-Rechter, die hun bijna uitsluitend gepredikt wordt, kan hen niet bekeeren.

Begint men iets daarvan te bespeuren? Zeker. De groote menigte kent voor het oogenblik geene andere *leer* dan die van den godsdienst der vrees, schoon, buiten de leer om, de godsdienst der liefde bij niet weinigen bestaat; doch de leer staat in den weg; zij kunnen zich geene rekenschap geven van het beste, dat in hen leeft. Maar in de gelederen

der woordvoerders en leidslieden ziet men mannen staan, die geen vrede meer hebben met de voorstellingen van weleer. Zij geraken aan het denken, soms schoorvoetend, aarzelend de dingen bij name te noemen; steeds bevreesd, dat »het kind met het badwater weggeworpen" zou kunnen worden; ook wel eens bang »ergernis te geven"; meestal doen zij zich echt conservatief voor en gebruiken zij druk de oude terminologie, onder het onuitgesproken voorbehoud, dat de eigenlijke beteekenis ervan niet bedoeld wordt. Met dat al geraken zij aan het denken, en het gist. Velen, zeer velen gevoelen, dat de leer, eerbiedwaardig in zoover, als zij het beste is, wat de menschen in vroegere tijden als uiting van de vroomheid onder woorden wisten te brengen, toch nu uitgediend heeft en geen goed maar alleen kwaad kan doen. Wisten zij maar, dat die leer heidensch van oorsprong is en dat zij niet uit het Evangelie is voortgevloeid! Dan zou de keuze niet moeielijk zijn; ieder ernstig mensch zou beseffen, dat de vroomheid ontzaglijk geleden heeft van haar bondgenootschap met de niet-Christelijke leer (Christelijk hier in den zin van Evangelisch). In 't belang van de vroomheid zouden ernstige menschen dit onzalig bondgenootschap opzeggen.

De aarden vaten hebben dienst gedaan, maar zij zijn de schat niet. Om den schat moet het ons te doen zijn.

C. G. Chavannes.

OORSPRONKELIJKE ROMANS.

De boeken der Kleine Zielen. IV. Het heilige Weten door Louis Couperus. — Amsterdam, L. J. Veen.
Geen Druiven van Dóornen door Mr. M. G. L. van Loghem. — Dordrecht, J. P. Revers.
Zoo men zaait . . . door Thérèse Hoven. — Amersfoort, Valkhoff en Co.
Incognito door M. van Waldrichem. — Dordrecht, J. P. Revers.
Gelukswegen door Anna de Savornin Lohman. — Amsterdam, P. N. van Kampen en Zoon.
De Leugen der Eer door Henri Borel. — Amsterdam, P. N. van Kampen en Zoon.
Heilige Banden door A. A. Fokker. — Bussum, C. A. J. van Dishoeck.
Het Zieltje door Gerard Hissingh. — Utrecht, H. Honig.
Het huwelijk eener Koningin door Nemo. — Amersfoort, G. J. Slothouwer.
Peterke's Beeldenstorm door Marie Marx-Koning. — Bussum, C. A. J. van Dishoeck.
Een Alkmaarsche Burgemeestersdochter door M. W. Maclaine Pont. — Utrecht, H. Honig.
Toen de duisternis dreigde door A. van der Flier. — Nijkerk, G. F. Callenbach.
Het stille Gesternte door Herman Teirlinck. — Bussum, C. A. J. van Dishoeck.
De Dochter van den Handsopper door Hjalmar Reitz. — Amsterdam, Van Holkema en Warendorf.

Evenals in onze laatste letterkundige overzichten telkens een vervolgwerk van Couperus voorop kon worden geplaatst, zoo kan ook weder deze boekbespreking aanvangen met eene beschouwing van het *vierde* deel van den cyclus *De boeken der Kleine Zielen*, getiteld *Het heilige Weten*. Vele lezers, die het misschien bejammerden, dat in het vorige deel, *Zielenschemering*, zoo weinig werd gezegd van Addy van der Welcke, voor wien de begaafde schrijver toch in zoo hooge mate onze belangstelling had gewekt, zullen nu in dit vierde deel eene vergoeding vinden voor hunne teleurstelling. In dit deel toch is Addy, die zich ontwikkeld heeft tot eene krachtige, nobele figuur, de hoofdpersoon. Addy is thans zes en twintig jaar oud en is medicus geworden. Hij woont te Driebergen en heeft de oude villa betrokken, waar vroeger zijne grootouders Van der Welcke hebben gewoond en zijn gestorven. Addy is getrouwd en heeft twee kinderen; maar behalve zijne vrouw en zijne kinderen heeft hij in het groote, oude huis zijne tante Adeline met hare onverzorgde kinderen opgenomen, en ook nog andere familieleden van het gedegenereerde geslacht Lowe komen in zijn huis voor korteren of langeren tijd, allen in hun verzwakten en hulpeloozen toestand steun en troost zoekend bij Addy, die als de eenige krachtige, gezonde, normale mensch onder al die krachteloozen en hulpbehoevenden hun raadgever en leidsman is geworden. Addy's superioriteit berust niet alleen op zijne medische kennis, zij zetelt in geheel

zijn wezen en heeft zich met zijne gestadige wording als vanzelf ontwikkeld: reeds als kind toch *wist* hij, dat hij de troost was van zijne ouders. Die neiging, die taak, om te troosten, te lenigen, was, toen hij ouder werd, onwillekeurig in hem meegegroeid. Hij handelde geheel naar zijne natuur, toen hij de kinderen van Oom Gerrit's weduwe bij zich had genomen, om ze op te voeden. Met de medische studies, die zoovele anderen leiden tot materialisme, was in hem ontwikkeld eene heldere mystiek en die vreemde mystische zekerheid, dat hij genezen zou, als hij wilde, — dat hij *kon* genezen door louter wil. Dat, wat eigenlijk niet te beredeneeren was, dat was zijn *heilig weten*, die heerlijke zekerheid, dat hij dat kon. Maar nu, terwijl hij altijd weet voor anderen, wat hun goed en noodig is, voelt hij toch een onvrede in zichzelf, kampt hij voortdurend met een zeker schuldbewustzijn, dat zijn weten niet tot klaarheid kan brengen. Want Addy heeft eene vrouw getrouwd eenigszins beneden zijn stand, eene schoone, krachtige vrouw, waartoe zijne krachtige, levensvolle natuur zich onweerstaanbaar voelde aangetrokken. Deze vrouw, Mathilde, beantwoordt ten volle aan zijn physiek ideaal; zij schenkt hem gezonde kinderen, maar zij blijkt onmachtig hem te volgen in zijn gevoelsleven; daarvoor is zij te eenvoudig, te onontwikkeld; daarvoor ontbreekt haar iets, dat moest reageeren op het hoogere, dat naast zijn physisch bestaan zoo sterk in Addy leeft, en zoodoende is het hem onmogelijk, haar iets te geven van wat er dieper in hem werkte; — *dat* ontsnapt haar en zal haar altijd ontsnappen. Daaruit ontstaat in Addy een gevoel van onvoldaanheid, van zelfverwijt, dat hij zijne liefste, die hem alles geeft, wat zij te geven had, slechts één helft van zijn bestaan schonk, terwijl de andere helft voor haar gesloten blijft. Dat schuldbewustzijn, dat hij toch direct de oorzaak is van de toenemende verwijdering, dat gevoel van onmacht, dat al zijn klare weten niet uit den weg kan ruimen, blijft Addy's groote zorg en groote smart: hij, die altijd weet voor anderen, weet niet voor zichzelf.

In deze zoo geheel menschkundige voorstelling van den held dezer geschiedenis ligt de hooge en diepe tragiek van Couperus' werk. Het is de heerlijke uitbeelding van den hoogstaanden mensch, die, door zijne omgeving geacht en bemind, wellicht benijd wordt, maar die toch lijdt in zijne zelfonvoldaanheid. Zoo wandelen er velen onder ons rond, die groot en krachtig en edel zijn voor anderen, tot wie het groote publiek opziet als tot heiligen, gelijk ze daar schijnen te gaan in lichten, fieren glans, maar die toch innerlijk lijden en wier ziel bedroefd is in donkere onvoldaanheid. Voor lezers, die zich in zulk gemoedsleven met voorliefde verdiepen, is dit deel van *De boeken der Kleine Zielen* ongetwijfeld het schoonste.

De wijze, waarop al die verschillende personen, welke we reeds in de vorige deelen zoo goed hebben leeren kennen, dat hunne beelden ons als die van oude bekenden voor oogen staan, nu in dit nieuwe

stadium van hun leven door den schrijver zijn geteekend, dwingt opnieuw bewondering af voor Couperus' machtig talent. Daar is b. v. de oude Van der Welcke, Addy's vader, nu in zijn vijftigste jaar nog even kwajongensachtig, als toen hij met zijn Addy fietste en stoeide. Wat is die teere verhouding van Addy tot zijne ouders, ook nu hij alles weet van 't verleden van zijn vader, van zijne moeder, prachtig volgehouden! Hoe aangrijpend dat laatste gesprek, waarmee dit werk besluit, wanneer Mathilde is heengegaan en Addy zijne ouders vraagt, om toch lief voor haar te zijn, *als* ze terugkomt.

»... Dus... *als* ze terugkomt... dan beloof je me... vadertje...

— Dat ik het zal probeeren...

— *Als* ze terugkomt... dan... dan geloof ik wèl... dat zij geleerd zal hebben... het ook te probeeren... eenige sympathie voor ons te voelen.

— Je moet niet boos zijn, Addy, dat het niet dadelijk zoo is geworden. Ze is zoo anders dan wij... wij allen.

— Ja... het is mijn schuld.

— Misschien wordt het wel... goed... later, mijn jongen.

— Misschien.

— Nu kalm dat alles beschouwen... er niet over tobben... En rustig je werk hier doen.

— Ja, vader... O, ik voel, je bent mijn vader!

— Misschien voor het eerst... Een zware rol voor je kwâjongen van een vader.

— Je bent geen kwâjongen... je bent...

Hij stond op, omhelsde hem."

Onuitwischbaar is ook het beeld van de oude Mevrouw Lowe, de oude, verkindschte vrouw, wier geest wegvaagt in nevelige dagen van vroeger; die zich nog droomt te midden van hare kinderen in Buitenzorg, in een groot, wit paleis tusschen bergen aan blauwen hemel; — nu in dat oude huis te Driebergen omringd door hare kleinkinderen, die 's avonds Grootma helpen, om naar boven te gaan, samen kind en oude vrouw; — »kinderlijk, kindsch zij beiden — het kleinkind kind gebleven, de grootmoeder kind weêr geworden nà de welweting van vele treurige dingen, die zouden komen, die waren gekomen, die al waren verbleekt weêr, als heel het leven, dat komt en dat gaat, verbleekt in de verbleeking van het verleden". In dit schoone, treffende beeld van het vergankelijke en allengs verdwijnende speurt de lezer allicht de zachte alliteratie, hier inderdaad geen ijdel geknutsel. Couperus bedient er zich meer van: wanneer de opgewonden Gerdy verontwaardigd, boos is over de manier, waarop Addy's vrouw zich heeft aangesteld met Johan Erzeele, zegt Couperus: in haar kleine, *vive zieltje ziedelde* het nu. Met deze teere, subtiele behandeling der taal contrasteert, helaas! in sterke mate de hoogst willekeurige wijze, waarop Couperus met den zinbouw omspringt, waartegen men met

recht kan protesteeren en dat meermalen den indruk maakt van gemaniëreerdheid. Dat is natuurlijk hinderlijk en is vooral te bejammeren in een werk, dat door de kracht van typeering en beschrijving en vooral door den geest, die erin gelegd is, eene eerste plaats inneemt onder de nieuwere romantische werken.

Het verhaal van Addy's leven is met dit vierde deel niet afgesloten. Is het de bedoeling van den schrijver, nog een vijfde deel aan den cyclus toe te voegen? Wij hopen het van ganscher harte. Velen zullen dat met verlangen te gemoet zien.

Onze bekende schrijver Mr. Van Loghem (Fiore della Neve) ontleende ditmaal den titel van zijn romantisch werk aan Mattheus VII: 16: »Leest men oock een druyve van doornen, of vijgen van distelen?" Het blijft altijd een genot, een werk van Van Loghem te lezen. Een letterkundig genot; want deze schrijver maakt geene dwaze bokkesprongen met de taal, streeft niet naar gewilde effecten door taalverwringing en taalverkrachting; hij vermoeit niet door noodelooze uiteenrafeling van onbeduidende details, verdiept zich niet in het leelijke, vieze, afzichtelijke, waarmee zoovele hedendaagsche schrijvers een op het vulgaire belust publiek tot zich trachten te trekken, terwijl zij hun vuil geknutsel trachten te dekken onder de etiquette van zuiver realistische kunst. Van Loghem verstaat bij uitnemendheid de kunst van aangenaam en onderhoudend te vertellen; de lezers kunnen ook uit dit werk weer de overtuiging krijgen, dat het mogelijk is, in schoone, zuivere taal eene fijne analyse van gemoedstoestanden en van het gevoelsleven te geven, zonder te vervallen in die eentonige en vermoeiende herhalingen of in een dier trucs, welke tegenwoordig in de mode zijn bij de slaafsche volgers der moderne school.

In *Geen Druiven van Doornen* verhaalt eene jonge vrouw, Louise van Elmloo, hare levensgeschiedenis. Van haar zeventiende jaar af is zij de verpleegster van hare ziekelijke moeder en leeft met haar in bekrompen omstandigheden van een weduwenpensioentje. In Baden-Baden, waar de ziekelijke moeder genezing zoekt en waar zij natuurlijk zich geene andere weelde kunnen veroorloven, dan in den dennengeur te wandelen, voetje voor voetje, maakt zij toevallig kennis met eene Zeeuwsche dame, Mevrouw Mellishoek, die daar is in gezelschap van haar zoon. Wanneer later Louise's moeder gestorven is, noodigt Mevrouw Mellishoek Louise uit een tijdlang bij haar te komen in Vlissingen. Daar Louise toch genoodzaakt was naar eene betrekking om te zien, geeft zij gaarne aan die uitnoodiging gehoor. Bijzonder knap weet de schrijver dat samenzijn van Louise in de haar weinig sympathieke omgeving van Mevrouw Mellishoek met hare beide stroeve, stugge zoons, Otto en Egbert, te teekenen. Egbert, de jongere zoon van Mevrouw Mellishoek, is haar in den aanvang antipathiek; hij is stug en bezit weinig aantrekkelijkheid voor eene vrouw en toch werkt hij op hare nieuws-

gierigheid en belangstelling en zij eveneens op de zijne. En in die doodelijke geestelijke stilte van de huiselijke atmosfeer komt het, vooral door toedoen van Mevrouw Mellishoek, die haar zoon gaarne zou getrouwd zien, tot eene verloving tusschen Egbert en Louise. Dat het van haar kant een »mariage de raison" zal worden, erkent zij ten volle; »gelijk altoos, wanneer niet een krachtige wil ten goede hen tegenhoudt, bestormden mij nu met kracht alle gevoelens ten kwade", zegt zij, en zij stelt er zich een kleinen triomf van voor, den stuggen Egbert eronder te krijgen en naar hare hand te zetten. Toch stuiten wij hier op eene tegenstrijdigheid in de teekening van Louise's karakter. Louise is blijkbaar eene verstandige, fijnvoelende vrouw. De omstandigheden drijven haar in de engte. Kunnen op een gevoelig karakter als dat van Louise de uiterlijke omstandigheden zooveel vat hebben, zou men kunnen vragen, dat zij in staat is tot een huwelijk met een man, dien zij liefheeft noch acht? De toestemmende beantwoording dezer vraag blijve voor rekening van den schrijver.

Dat het tusschen Egbert en Louise niet tot een huwelijk komt, is te danken aan de verschijning van Charles, een ingenieur en neef van Mevrouw Mellishoek. In Charles ziet Louise plotseling alles, wat zij in Egbert miste en vergeefs heeft gezocht; naast den veertigjarigen, stuggen, onbeminnelijken Egbert wordt de vijf-en-twintigjarige Charles met al zijne voorkomendheid en beminnelijkheid de man, zooals Louise dien in hare droomen heeft gezien. Charles en Louise voelen zich onweerstaanbaar tot elkaar getrokken; er heeft eene verklaring plaats tusschen Egbert en Louise; de verloving wordt verbroken en Charles vraagt eindelijk de vrouw, die zijne nicht had moeten worden, ten huwelijk.

De teekening van dit jonge paar, beiden hartstochtelijke en opgewekte menschen, van hun huwelijk, hun verblijf in Parijs, waar zij de wittebroodsweken doorbrengen, is keurig.

Bijzonder goed is ook de beschrijving, hoe reeds in den zaligen gelukstijd in Parijs het verschil in karakter en aanleg van Louise en Charles van dag tot dag zich sterker laat gevoelen. Louise is meer geneigd tot het meditatieve, helt sterk over naar den ernstigen kant der dingen; Charles daarentegen is oppervlakkig, zoekt alleen het jolige en opwindende; van het degelijke en ernstige heeft hij een onbegrensden afkeer. Hij is de man van impressies en impulsies; hij vergoodt zijne jonge vrouw, omdat zij schoon en beminnelijk is en zoolang hij met haar vroolijk en zorgeloos kan leven, maar tegen den ernst en den druk van het leven is hij niet bestand. Dit huwelijk is ten slotte eene overrompeling geweest voor beiden; na verloop van tijd beginnen zij elkaar te vervelen; zij voelen, dat zij menschen zijn, die niet bij elkaar passen; opvlammende hartstocht heeft hen bijeengebracht, maar de geestelijke band ontbreekt. Charles is te vergelijken bij die doornige struiken, waarvan men geene druiven leest. Ten slotte wordt Charles Louise ontrouw; hij geniet de gunsten van eene andere vrouw

en wordt op zekeren dag door een gewezen minnaar van deze vrouw doodgeschoten.

Dat is het einde van den roman. Inderdaad, een zeer gezocht tragisch einde; de auteur had het zich gemakkelijker kunnen maken en de tragische ontknooping op eene meer eenvoudige en natuurlijke wijze kunnen voorbereiden. Overigens is vooral de teekening van Charles, van den oppervlakkigen, wuften man, voortreffelijk; van het begin tot het einde is dit karakter logisch volgehouden. Daarentegen treffen ons in de beschrijving van het gemoedsleven van Louise, in deze zelf-analyse, nog wel enkele tegenstrijdigheden. Zoo ontaardt Louise's neiging tot overdenken en philosopheeren tot verregaande tobberij, wanneer zij er wanhopig over wordt, dat Charles, wanneer zij eenige maanden getrouwd zijn, op een Zaterdagavond naar de sociëteit gaat. »Nu heeft hij genoeg van mij," zegt ze; »ik verveel hem, ik voldoe hem niet meer." Die opvatting is toch overdreven-tobberig, al houdt zij ook verband met de ontdekking van het uiteenloopend verschil tusschen hunne geestelijke qualiteiten en behoeften. Later verklaart zij ronduit, dat zij weinig achting voor Charles heeft en dat zij hem onbeduidend vindt, en toch voelt zij tegelijkertijd, dat zij hem nog liefheeft. Vindt de vrouw den man, dien zij liefheeft, ooit onbeduidend? Wij gelooven het niet. De auteur zal in deze opmerkingen wel geene vitzucht willen zoeken; maar daar hijzelf nadrukkelijk zegt, dat dit werk meer een verhaal van gedachten en aandoeningen is dan van daden en lotgevallen, — dat wordt nog eens door Louise herhaald op pag. 107 — moet de gevoelsanalyse den toets der critiek toch kunnen doorstaan. Overigens achten wij de wijze, waarop de auteur zich in het gevoelsleven van eene vrouw heeft kunnen verplaatsen, hoogst verdienstelijk en zullen de lezers de menschkundige en fijne opmerkingen, die Louise in het verhaal van haar leven inlascht, zeker ten hoogste waardeeren.

Thérèse Hoven geeft met haar Indischen roman *Zoo men zaait . . .* een vervolgwerk op den roman *Van Koningsplein naar Gang Ketàpan*, dien wij vroeger hier ook bespraken. De lezers van dit laatste werk zullen zich wellicht nog herinneren, hoe de rijke handelsman Roodhuyzen zich door de schoone zuster Ida van zijne eerste vrouw heeft laten inpalmen, ten gevolge waarvan hij zijn huwelijk heeft verbroken. Wij vinden nu in den aanvang van dit nieuwe werk de gescheiden Mevrouw Roodhuyzen, ziekelijk, met hare drie kinderen, de ernstige Gonne, die de troost is van hare verongelijkte moeder, de dartele Liekie en den onverschilligen Jack, in Wageningen terug. Gonne heeft zich daar in stilte verloofd met Hendrik de Berg, een soliden, degelijken jongen, die zich op den landbouw heeft toegelegd, maar niet vermogend genoeg is, om in den eerstkomenden tijd met Gonne te trouwen. Na den dood van Ida komt de heer Roodhuyzen uit Indië terug in Wageningen met het voornemen zich weer met zijne eerste vrouw te verzoenen en

haar met de kinderen weer mee naar Indië te nemen. Na korten tijd komt echter Mevrouw Roodhuyzen te overlijden en nu gaat Vader Roodhuyzen met zijne kinderen naar Batavia terug, natuurlijk zeer tegen den zin van Gonne, die nu van haar Henk moet scheiden. Hoe Vader Roodhuyzen nu met zijne kinderen in Batavia gaat leven; hoe hij met zijne dochters, vooral met de vroolijke, dartele Liekie, tracht te geuren; hoe weinig hij is opgewassen tegen de bedriegerijen van zijn zoon Jack, die hem beliegt en besteelt, dat is door de schrijfster kostelijk beschreven. Thérèse Hoven kent het Indische leven bij ervaring en zij weet die kennis in haar werk, soms wel wat al te overvloedig, te pas te brengen: uitvoerige beschrijvingen van Indische rijsttafels en smulpartijen blijven ons niet bespaard. Zeer goed is daarentegen door de schrijfster geteekend, wat de ernstige, degelijke Gonne daar in Indië te lijden heeft van haar broer en hare zuster, die erfelijk belast schijnen te zijn met een moreel daltonisme, waardoor zij geen onderscheid schijnen te kennen tusschen goed en kwaad en willoos volgen hun onbedwingbaren aandrang, om het slechte te doen. Wanneer Hendrik de Berg in Indië komt, om zijne beminde Gonne te halen, scheelt het maar weinig, of de lichtzinnige, coquette Liekie had met den aanstaande harer zuster dezelfde fatale rol gespeeld als vroeger Tante Ida met haar vader. En de oude heer Roodhuyzen moet dat alles zonder tegenspraak toelaten — had hij vroeger zelf niet het voorbeeld gegeven? Was hij niet moreel machteloos? Zoo men zaait, zal men oogsten. Gelukkig, dat de verleidingskunsten van Liekie afstuiten op de karaktergrootheid van Gonne en de soliditeit van Hendrik. Maar wanneer Gonne met Hendrik, gelukkig gehuwd, naar Nederland is teruggekeerd, blijft de vader achter, alleen met eene Indische nonna. Zijn zoon Jack is ontaard tot een dronkaard, een verloopen sujet, Liekie tot eene slechte, gewetenlooze vrouw. Zoo begint hij zijn ouden dag. Zoo men zaait....

Het boek is vlot en onderhoudend geschreven, nu en dan wat slordig, zooals wij dat van Thérèse Hoven gewend zijn. Maar wat ter wereld kan de schrijfster bewegen, om zoo geweldig af te geven op het liefelijke Wageningen en de eerzame bewoners van dat vredige provinciestadje, te meer, daar dat afbrekende oordeel hoegenaamd in geen verband staat met het verhaal? In de eerste bladzijden van dit boek teekent de schrijfster toch Wageningen aldus: »Een echt ingeslapen, uitgedoofd provincie-stedeke, waarvan de notabelen, dat is (sic!) de bezitters, de verteerders, achtereenvolgens gestorven of naar elders getrokken waren; in beide gevallen *sans retour*. En te midden van den socialen, geldelijken achteruitgang, de opflikkering, teweeggebracht door de uitbreiding der Landbouwschool, door de verbinding van een Tuinbouwschool en een H. B. S." Verder wordt er smalend gesproken over de overgebleven, achteruitgegane families, voor welke het in huis nemen van jongelui eene reddingboei is geworden, en over de uitbreiding van het

door slecht drinkwater verpeste stadje! Het is inderdaad een onverklaarbaar, allervreemdst aanloopje, dat de schrijfster neemt, om met haar verhaal op streek te komen. Moeten wij aannemen, dat Thérèse Hoven omtrent Wageningen op partijdige wijze is ingelicht? of zijn hare persoonlijke herinneringen aan dit stedeke inderdaad van dien aard, dat zij deze gelegenheid heeft aangegrepen, om over de vreedzame Wageningers hare gal eens uit te storten?

Hoe dat zij: de aanhef van dit boek maakt een bespottelijken indruk.

Een zeer vermakelijk en onderhoudend werk heeft M. van Waldrichem ons gebracht met haar *Incognito*. Het onderwerp, zij 't dan ook een weinig gezocht, is wel ongemeen. De auteur beschrijft ons de lotgevallen van eene freule, Pauline van Tekken, die 't in haar hoofd krijgt, om zich zes weken als noodhulp te gaan verhuren bij de notarisfamilie Verlaren in eene kleine stad, waar de geest onder de bewoners natuurlijk echt kleinsteedsch en zeer behoudend is en de waarde van den mensch geheel en al wordt afgemeten naar de hoeveelheid aardsch slijk, die hij bezit. Onder den naam Phemia doet Pauline in het huis van den notaris hare intree en neemt zitting in de keuken onder de breedgebouwde deernen, die, met de dikke armen gekruist over de borst, haar kommetje koffie zitten te slurpen. »'t Zel me benieuwen," zegt de dikke keukenmeid tot haar, wanneer er gebeld wordt, »of ze nou drie keer voor jou gaan bellen. Je blijft maar zes weken, hé? Nou, dan komp et er ook nie op an. 'k Geef je een goeie raad: laat je nie op je kop zitten."

Nu, de lezers zullen ervaren, dat Phemia niet op haar mondje is gevallen en hare noodhulprechten goed weet te handhaven. En dat wil hier wel iets zeggen, want Mevrouw Verlaren, van burgerlijke afkomst, is, wat de meiden noemen eene echte »karonje", voor hare dienstboden en de notaris, voor 't uiterlijk de deftigheid en soliditeit in persoon, knijpt de kat in donker en kan eene knappe meid als Phemia moeilijk met rust laten, terwijl de zonen en dochteren des huizes op hunne beurt ook wel een woordje meespreken. Wij willen verder hier niets meedeelen van de kluchtige avonturen, waartoe de situatie, door de schrijfster hier gekozen, als vanzelf aanleiding geeft, want dat zou onwillekeurig het genot van de lectuur bederven. Wij deelen alleen mede, dat de koddige en grappige tooneeltjes niet van de lucht zijn en dat de schrijfster erin geslaagd is een luimig en onderhoudend boek samen te stellen, dat den lezer boeit en prettig bezighoudt. Vooral voor dames achten wij dit boek eene zeer opwekkende en aangename lectuur, ook omdat de schrijfster over het dienstbodenleven en over de verhouding tusschen dienstboden en mevrouwen menige geestige en pikante opmerking onder het vertellen ten beste geeft. Een paar opmerkingen echter, die tevens der schrijfster een bewijs kunnen zijn van onze belangstelling in haar boek, mogen wij haar niet onthouden.

Over 't algemeen blijft de freule-noodhulp Phemia uitstekend in hare rol, maar de meer dan vrijpostige toon, dien zij aanneemt tegenover den ellendigen Dalmont — op pag. 153 tot 155 —, den man, die zijne bruid, Ida Verlaren, in den steek wil laten, om met de jonge dweepster Alwine op den loop te gaan, gaat zelfs de perken van romantische waarschijnlijkheid verre te buiten. Dat de schrijfster zich niet alleen tot eenige grappige tooneeltjes in haar werk bepaalde, maar ook wat ernst in haar werk wilde brengen, is zeker goed gezien. Wij ontwaren dan ook, hoe gaandeweg de verhouding tusschen Phemia en den oudsten zoon des huizes, Caspar, die ook al heel spoedig vermoedt, dat in Phemia wel iets meer steekt dan eene gewone dienstmeid, den ernstigen kant opgaat; maar dat behoefde nog geene aanleiding te worden voor de schrijfster, om haar verhaal, zoo luchtig en luimig opgezet, met een gezocht tragisch slot te doen eindigen. Trouwens, geheel het laatste gedeelte, van af die dieverij van den notaris en de meer intieme toenadering van Phemia en Caspar, is te veel gerekt en te lang geworden en door dit slot is het harmonisch geheel verstoord. Ook het karakter van Caspar, die toch in den aanvang wordt voorgesteld als de eenige flinke en correcte onder de Verlaren's, een man, die de moeite van de kennismaking nog wel verdient, is niet consequent volgehouden. Zijne halfheid, zijne kleinzieligheid op het einde, wanneer hij Phemia den rug toekeert, is geheel in strijd met zijne wijze van optreden in den aanvang. Het is, alsof de schrijfster de figuur van Caspar onder het vertellen door uit het oog heeft verloren.

Een en ander neemt echter niet weg, dat *Incognito* veel gelezen zal worden en dat wij der schrijfster veel genoegen van haar werk durven voorspellen. Aan eene levendige phantasie, aan geest en speelsch vernuft paart de schrijfster de kunst van goed en onderhoudend te vertellen. Gelukkig, die kunst is nog niet gestorven.

Het ware te wenschen, dat Anna de Savornin Lohman nu ook eens met een nieuw gegeven in haar werk *Gelukswegen* voor den dag was gekomen; maar wie de vroegere werken van deze schrijfster hebben gelezen, zullen ervaren, dat op deze gelukswegen geen enkel nieuw of belangwekkend gezichtspunt wordt geopend en dat hun hier slechts de zooveelste variatie wordt gegeven op het overbekende thema van vrouwengeluk. Het standpunt van de schrijfster ten aanzien van dit onderwerp is genoeg bekend: in romans en brochures heeft zij het telkens en telkens weer uitgesproken, dat er voor de vrouw maar één geluk bestaat, namelijk zich geheel te geven aan den man, dien zij liefheeft, zonder eenige bijgedachte of speculatie op stand, positie, fortuin of wat ook, en zoo alleen te leven in en voor en door den man van haar hart. Maar de vrouw in onze hedendaagsche maatschappij is zoozeer vastgesnoerd in het keurslijf van fatsoen en conventie, dat zij er maar bij uitzondering toe kan komen, om eene zoo reine en

heilige verbintenis, de eenige, die geluk *kan* aanbrengen, aan te gaan; volgens schrijfster zijn de meeste huwelijken met bijoogmerken gesloten en zijn ze als zoodanig eene ontwijding van het eenig-begeerlijke en het eenig-noodige voor de vrouw; al het overige, dat de vrouwen plegen na te jagen: studie, kunst, zich wijden aan philanthropisch werk, het leidt alles slechts tot schijngeluk; het bevredigt de vrouw niet; het laat haar onvoldaan en eenzaam. Ter illustratie van dit reeds meermalen behandelde thema beschrijft Anna Lohman nu in *Gelukswegen* verschillende meisjes uit de hoogere kringen, die zich met verschillende motieven aan mannen binden of op verschillende wijzen, volgens de ingeving van haar temperament en haar karakter, ook wel onder den invloed harer omgeving, haar geluk trachten te vinden. Wij treffen hier weer die gefatsoeneerde salondametjes aan, die nooit iets zouden doen, dat afweek van 'tgeen mode en conventie voorschrijven, en die beweren, dat »houden van iemand die beneden je stand is, dat *doe* je eenvoudig niet"; daarnaast ontmoeten we Willie en Loekie, wat verwende dochters van de zwakke, goedige jonge weduwe Metsweert, zacht maar egoist, treurend vrouwtje, dat zich maar laat gaan in hare droefheid en te laat inziet, dat zij meer aan zichzelve dan aan hare kinderen heeft gedacht. Nog twee meisjes worden ons voorgesteld: Helene en Anneke Reeling, dochters van een gepensionneerd generaal, man van vormen en uiterlijk vertoon, terwijl zijne vrouw opgaat in visitetjes en »jours" en voornamigheidsgedoe; beide meisjes schamen zich eigenlijk over hare ouders, over die kleinheid van die nu oud wordende menschjes, die bij al hun druktegedoe van schijnleven nooit werkelijk geleefd hebben. Anneke, een ziekelijk, zenuwachtig, overgevoelig kind, tracht afleiding en bevrediging te vinden in kunst, terwijl Helene zich voelt aangetrokken tot dien kring van arbeidende vrouwen, die zelfstandig, zoogenaamd supérieur, in overschatting van onafhankelijkheidsgevoel, hare bevrediging trachten te zoeken in een voor het algemeen welzijn nuttig en welbesteed leven. Willie Metsweert doet nu »een magnifique partij" door een huwelijk met een afstammeling van het ontaarde en met krankzinnigheidsaanleg erfelijk belaste geslacht Renssinghe, eene verbintenis, waarbij van liefde, althans van haar kant, hoegenaamd geene sprake is. Ook wordt nog de zoon van Generaal Reeling, een verloopen, gesjeesde student, een lichtmisserig heertje, gekoppeld aan een van de salondametjes, dat preutsch-onnoozel doet tegen den rijken ploert en hem eenvoudig neemt om zijn geld en zijne positie. En onder al die mooie en door het fatsoen gewettigde en natuurlijk kerkelijk ingezegende verbintenissen zien wij dan Loekie, die, zich losmakend van alle begrippen van fatsoen en maatschappelijke orde, eenvoudig gehoor geeft aan den drang van haar hart en zich in vrije liefde geeft aan den man, dien zij bemint, een man, die gehuwd met en dus door de wet gebonden was aan eene vrouw, die ongeneeslijk krankzinnig is. Natuurlijk ziet de kring van de Metsweert's en de Reeling's, geheel de wereld van salon-

menschen, waarin alleen het fatsoen en het uiterlijk decorum den schepter zwaaien, met minachting neer op de arme Loekie, die wegens hare door de liefde gereinigde en geheiligde verbintenis met den man harer keuze wordt uitgestooten door al die vrouwen, welke zich om »positie" of »fortuin" op het stadhuis hebben verkocht aan de mannen of die, zooals Helene, zich inbeelden, dat het voor eene vrouw onwaardig is, zich te effaceeren in een man, en dat het veel schooner is, vrij en onafhankelijk door het leven te gaan, zonder man, zonder kinderen, zonder huiselijke beslommeringen, zich alleen wijdend aan het algemeen belang en aan de verhooging van het zedelijk peil der menschheid.

En zoo wordt dan dit boek ten slotte één en al aanklacht tegen den leugenachtigen schijn, tegen al het schijnheilig vertoon van de zoogenaamde fatsoenlijke wereld, waarin alleen gestreefd wordt naar het redden van het uiterlijk decorum en waarin verontreinigd en vertrapt wordt, wat waarlijk rein en schoon is en wat waar geluk kan aanbrengen. Uit elke bladzijde spreekt de verontwaardiging, de verbittering van de schrijfster. Nu zouden wij, ook bij alle eenzijdigheid van de hier gegeven voorstellingen, nog met dit alles vrede kunnen hebben, indien de schrijfster hare gedachten en beelden in een aangenamen en schoonen vorm had weten uit te drukken. Maar wat den lezer voortdurend moet hinderen, dat is het platte, het gewild-zinnelijke, dat bij de besprekingen en beschrijvingen telkens op den voorgrond gedrongen wordt. Het blijft altijd een zeer dubbelzinnige lof, wanneer men van eene vrouwelijke auteur zegt, dat zij de dingen bij den naam durft noemen. Nu, aan »durf" ontbreekt het Anna Lohman zeker niet. Dat bleek al voldoende uit hare vroegere geschriften. Maar in dit werk beleedigt zij meermalen het schoonheidsgevoel door gewild-platte, door vieze uitdrukkingen. Van eene vrouw, die eene ongelukkige liefde heeft opgevat voor een man, die verloofd is, zegt de schrijfster: »Van 't begin af had ze immers geweten dat hij niets was voor haar, omdat hij niet zag haar, niet achtsloeg op haar; omdat hij behoorde aan die andere, die hij ging huwen, *en ging geven zijn manheid.*" (*Wij* cursiveeren.) Waarvoor dient nu, vragen wij, die laatste leelijke, platte uitdrukking? Is het niet duidelijk genoeg, wanneer gezegd wordt: omdat hij behoorde aan die andere, die hij ging huwen? Wanneer de schrijfster spreekt over Helene, hoe die vrouw in haar overdreven trotsch gevoel van onafhankelijkheid zich voorstelt nooit voor den man te buigen, nooit den man, dat dierlijke, brute wezen, lief te hebben, vernemen wij: »*Zij* zou rein blijven, in gekuischte, reine maagdelijkheid van ongerept meisjes-lichaam!... En, fier, richtte ze op haar slanke, jonge, mooie figuur, zeker dat ze nooit een ander toebehooren zou, alléen zichzelve: *zeker dat nóoit de vijand: de Man, indringen zou in haar maagdelijkheid.*" Waartoe dient, vragen wij alweer, deze laatste in-vulgaire omschrijving? Is dat niet het opzettelijk, het gewild

aanbrengen van platheden? Dan dat telkens en telkens weer neerkomen op het lijfsverlangen en lijfsgenot, op het wenken en lokken met het vleesch, dat voortdurend weer opvijzelen van wat met het geslachtsverkeer in verband staat: dat alles maakt den indruk, alsof de schrijfster eene poging heeft willen doen, om een pleidooi te leveren voor de reinheid der liefde in den meest *on*reinen vorm, die denkbaar is. Het spreekt vanzelf, dat eene poging, om op die manier een kunstwerk te scheppen, totaal moest mislukken.

Tusschen dit tendenz-boek van Anna Lohman, want anders is het niet, en *De Leugen der Eer* van Borel bestaat eene zeer nauwe overeenkomst, in vorm, in inkleeding, in opvatting. Had Borel zijn werk »De Leugen van het Fatsoen" genoemd, men zou de titels van beide werken zonder bezwaar kunnen verwisselen. Ook *De Leugen der Eer* is een tendenz-werk, meer niet, eene philippica tegen het huwelijk, een pleidooi voor de vrije liefde. En het is een zeer partijdig, kortzichtig, ondoordacht pleidooi. Dit werk is even eenzijdig, even onschoon als *Gelukswegen*. Daarbij komt nog, dat het in den hoogsten graad onwaar is. Men oordeele: een jong artist, Eduard Durieux, schilder en schrijver, wiens werken opgang gemaakt hebben, is na eene stormachtige jeugd in het huwelijk getreden met eene jonge vrouw. Zij wonen een tijdlang samen in Italië en doorleven daar een waren geluksdroom; zij zijn zóó gelukkig, dat zij soms bang zijn te sterven van te groot geluk. Maar wanneer zij na eenigen tijd Italië verlaten hebben en in Nederland terug zijn, voelen zij, dat de harmonie hunner zielen verbroken is. Zij hebben twee kinderen, Paultje en Wiesje, en Marian, de vrouw, tobt zich te veel af met haar gezin; hij, de schilder-schrijver, gaat te veel op in zijne kunst. Er ontstaan kleinere en grootere geschillen; zij worden kribbig, grof, en ten slotte, om groote verdrietelijkheden te voorkomen, achten zij het beter, dat zij ieder afzonderlijk gaan wonen. Marian vestigt zich met hare kinderen te Scheveningen; hij gaat op eene kamer wonen. Zij bezoeken elkaar tweemaal per week; dat zijn dan feestdagen voor hen en voor de kinderen; alles blijft even lief en teeder tusschen die beiden; Marian noemt haar man nog altijd lief »vadertje", en hij betitelt haar als »moedertje". Zij denken er niet aan, ofschoon ze beseffen, dat samenleven onmogelijk is geworden, om wettelijk te gaan scheiden; de liefde van hunne kinderen en de mooie herinneringen van vroeger verdringen elke gedachte aan scheiding, ofschoon ze nu vrij hun eigen gang gaan. En »moedertje" oppert zelfs de veronderstelling, dat »vadertje" nog best eens een lief meisje kan vinden, waar hij van gaat houden. Eduard beaamt dat en zegt: »Dan zou jij toch altijd moedertje blijven. En de kindertjes de kindertjes ... en ik bleef vadertje. Dat kan toch nooit veranderen"!

Welke lezer voelt hier niet de tastbare onbestaanbaarheid van eene dergelijke verhouding, het volkomen denkbeeldige van een vrouwelijk wezen als deze Marian? Maar het wordt nog fraaier. Het meisje in

quaestie toch doet zich op. Een onmondig, argeloos kind, Hetty, bewonderaarster van de werken van Durieux, raakt op hem verliefd en hij op haar. Het is alweer de volkomen onzelfzuchtige Marian, die haar man de oogen moet openen voor Hetty's liefde en die hem animeert zich met Hetty te verbinden, want Marian wenscht boven alles het geluk van haar Eduard te bevorderen. Eduard weent en Marian droogt zijne tranen. Hij vlucht naar Brussel, om conflicten te vermijden; Hetty volgt hem en nu maakt Eduard met Hetty zijn tweeden »tour de noces". Maar om schandaal te vermijden, is nu Eduard verplicht, om van Marian wettelijk te scheiden en met Hetty een wettig huwelijk te sluiten. Dàn is de eer van Hetty gered. Het is alweer Marian, die alle formaliteiten voor de scheiding voorbereidt en die weet te bespoedigen. Alles loopt best van stapel. Het huwelijk van Eduard en Hetty wordt voltrokken; de verhouding tusschen de jonggehuwden en »moedertje" Marian zal uiterst vriendschappelijk, zelfs intiem, blijven — want, zegt Hetty, »met Marian blijf je toch natuurlijk ook zooals je vroeger was . . . alsof je ooit van zoo'n lieve, goede, zachte vriendin als Marian zou kunnen gescheiden zijn . . . hoe zou ik ooit in rust kunnen leven, Edu, als ik je eens werkelijk van de moeder van je kinderen gescheiden had!"

Kan het onmogelijker? vragen wij. Grenst deze voorstelling van de drieëenheid van den man met zijn »moedertje" en zijne jonge vrouw niet aan het krankzinnige? Is hier één oogenblik rekening gehouden met den aard en het gevoel van ons menschen, zooals wij nu eenmaal bestaan? Van het begin tot het einde is dit boek één en al onwaarheid, leugen. En het ergste is nog, dat Borel ons deze schijnwezens als reëel wil opdringen; want op grond van deze waanvoorstelling spreekt hij den banvloek uit over de bestaande huwelijksinstellingen en de wettelijke regelingen, waaraan wij ons in 't belang der maatschappelijke orde hebben te onderwerpen. Dat er in die regeling en in de huwelijkswetten en het ceremonieel veel hinderlijks en stuitends en onbevredigends is gelegen; dat het te wenschen ware, dat er eene regeling kon worden getroffen, die ook voor het hooger en dichterlijk gevoel minder stuitend was en waarbij de vrijheid der individuen beter was gewaarborgd, — dat zal elk verstandig mensch wel met den schrijver eens zijn. Maar laat Henri Borel zich nu niet inbeelden, dat hij de oplossing der netelige huwelijksquaestie door zijne verdwaasde voorstellingen ook maar een haarbreed heeft bevorderd. In onze samenleving is veel schijnheiligheid en leugenachtig vertoon, maar die bekampt men niet met leugenachtige voorstellingen. Borel gaf ons in zijne *Leugen der Eer* niets anders dan een slordig geschreven en wegens de lange en herhaalde smaadredenen onschoon en vrij vervelend boek — eene »leugenvoorstelling", voor welke misschien een enkel ziekelijk dweepstertje doch zeker geen normaal denkend mensch eenige belangstelling kan voelen.

De barbaarschheid van onze huwelijks- en scheidingswetten, ze blijft nu eenmaal het stokpaardje voor onze romanschrijvers, de stramien, waarop velen onzer bellettristen met eene bepaalde voorliefde hunne figuren gaan borduren. Het gebrekkige van onze wetten op de echtscheiding — het is heusch gansch overbodig, dat in romans nog te illustreeren, — is ook een der hoofdthema's van het werk *Heilige Banden* door A. A. Fokker. De schrijver zoekt wèl zijne kracht in hoogst zeldzame, laten we maar zeggen: in zeer onwaarschijnlijke, combinaties. Hij laat een professor, den hooggeleerden Larsen, gehuwd zijn met eene hoogst mondaine vrouw, die zich al heel spoedig ontpopt in eene vulgaire lichtekooi. Hoogst bevreemdend mag het ook heeten, dat onze professor al dertien jaar lang met die vrouw is getrouwd en dat hij zijne Paula al dien tijd heeft vereerd als een reinen engel van schoonheid, zonder ooit één oogenblik te bemerken of ook maar te vermoeden, dat hare reinheid niet van het zuiverste gehalte was en dat zij van den ochtend tot den avond voor hem comedie speelde. Natuurlijk stelt de schrijver veel op rekening van de bekende afgetrokkenheid van hooggeleerden; maar na al wat hier van Paula wordt gezegd, kunnen wij ons den ongelukkigen Larsen moeilijk anders dan als doof en blind voorstellen. Toch is hij dat niet, want reeds in 't eerste hoofdstuk vertelt de schrijver, dat de professor op een middag, dat zijne vrouw is uitgegaan, in hare brieven zit te snuffelen, — alweer eene vreemde bezigheid voor een hooggeleerde, die altijd in zijne boeken verdiept is, maar wij moeten den man nu eenmaal als zonderling aanvaarden — en dan komt hij tot de ontdekking der vreeselijke waarheid. Zijne vrouw, die hij aanbad als eene heilige, in wie hij geloofde als in 't schoone en reine, heeft hem bedrogen; haar kind, dat hem zoo lief is geworden, is niet *zijn* kind. In zijne vertwijfeling wendt hij zich tot een collega, een hoogleeraar in de rechtswetenschap, en deze raadt hem aan te scheiden. Het lange onderhoud der twee professoren over de huwelijks- en scheidingsquaestie behoort zeker niet tot het slechtste gedeelte van dit boek; het werpt ook eenig licht op het zonderlinge mengsel van hartstocht en geleerdheid, dat zich heeft belichaamd in Larsen, en wij bemerken nu, dat Larsen in vele opzichten een sukkel is, niet in staat tot toepassing van den regel: *aux grands maux les grands remèdes*. Toch besluit hij ten slotte tot scheiding, maar Paula is daartoe in 't geheel niet bereid; zij wenscht liever het leventje te blijven leiden van de courtisane, die in 't oog van de wereld de fatsoenlijke vrouw is, beleedigt Larsen tot het uiterste en volhardt in hare weigering. Het onwaardig gedrag van Paula maakt Larsen verbijsterd, wezenloos. »Want", zegt de schrijver, »zijn liefde was zijn godsdienst, zijn eerzucht, zijn geestdrift voor wetenschap en kunst . . . In Paula vereerde hij de belichaming van wat goed en schoon is . . . . Zijn liefde was zijn geestdrift voor wetenschap en kunst; want deze was slechts één uiting der levensvreugde die hem vervulde door zijn

liefde." Het wil ons toeschijnen, dat de schrijver hier eene schromelijke verwarring brengt in het complex van het menschelijke geestes- en zieleleven en dat hij eigenlijk met het zonderlinge type, door hem gecreëerd, niet goed raad weet. Maar nu dan Paula voor den hoogleeraar is verloren, is alles voor hem verloren. Hij kan zijne colleges niet meer geven en wordt zenuwziek. Op raad van een harer vrienden — een jong student, door Paula meermalen op zijne kamer bezocht met goedvinden (nota bene) van de moeder van den student, omdat mama van oordeel is, dat de gemeenschap met eene vrouw als Paula voor haar zoon minder gevaren oplevert dan de omgang met lichtekooien van minder soort, — laat Paula haar man krankzinnig verklaren en in een gesticht opsluiten. En nu krijgen we eene ijselijke geschiedenis: hoe Larsen uit het gesticht weet te ontsnappen en dan zijne vrouw vermoordt. Verder nog een brand, een proces en Larsen's vrijspraak, totdat wij in het laatste hoofdstuk den professor, hertrouwd, op den verjaardag van Paula's dochtertje in rustige gemoedsstemming in zijne huiskamer aantreffen.

Het geheele verhaal blijft een zonderling mengsel van onwaarschijnlijke en gezochte dingen. Eene hoofdgedachte ligt er niet in. Gebrekkig en belachelijk zijn vaak ook de vergelijkingen en beelden, die de schrijver gebruikt. Sprekend over den kinderlijk open blik van de schoone Paula, zegt hij, dat in haar oogopslag iets sterk verwachtends lag, »als van een paardrijdster, die zich plotseling voorbereidt tot een sprong door een hoepel". Een andermaal vergelijkt hij een professor, die zijne studeerkamer stijlvol en modern heeft ingericht, met »een nachtegaal, die slechts in de vrije natuur, de voor hem passende omgeving en omstandigheden, zijn heerlijke gaven kan uiten". Maar het meest hinderlijke moet den lezer zijn de meer dan gewone, de hoogst ordinaire toon, waarin hier alles is beschreven; het volkomen gemis van een waardig, respectabel karakter, van alles, wat eenigszins zweemt naar eene hoogere opvatting der dingen.

Naar deze laatste tracht vermoedelijk een ander schrijver, dien wij tot nog toe op het veld der schoone letteren niet hebben aangetroffen. Wij bedoelen Gerard Hissingh, die schreef *Het Zieltje*. Het zijn geene zonderlinge of schokkende gebeurtenissen, waarvoor hier onze aandacht wordt gevraagd; het is de eenvoudige geschiedenis van een verliefd jongmensch, dat wegens het niet tijdig afbreken van eene liaison van minder platonischen aard een tijdlang door de geliefde van zijn hart wordt genegeerd. Het jongmensch is student in de theologie en dompelt zich, aangemoedigd door zijne kameraden, eene poos in den roes van het studentenleven; maar het zingenot en de ruwe vermaken staan hem spoedig tegen en in zijne oogenblikken van afzondering en overdenking voelt hij, dat het zieltje van zijne geliefde, het zieltje, dat altijd sprak uit die lieve, reine oogen, hem altijd blijft voorlichten, al

is ze ook heel ver van hem weggegaan. Hij verdiept zich daarbij voortdurend in godsdienstige overdenkingen, die gewoonlijk samensmelten met zijn gevoel voor 't zieltje, totdat dan eindelijk, nog vóórdat hij den kansel heeft bestegen, eene wederontmoeting en eene verzoening met de geliefde zijner jeugd plaats heeft en het zieltje nu als dat van zijn vrouwtje zijn verder leven zal belichten met reinen, teederen glans. Het onderwerp is dus ver van nieuw; toch zou het tot een lezenswaardig werk van gedachten en gevoelens hebben kunnen leiden, indien de schrijver er iets individueels in had kunnen leggen, dat merkbaar afweek van hetgeen door jonge auteurs van de laatste jaren over dergelijke onderwerpen is gezegd. Maar dat is, helaas! niet het geval. Gerard Hissingh schijnt door de lectuur van de werken van Borel en Broedelet, vooral door die van Borel, zóó sterk getrokken te zijn geworden, dat hij zich geroepen heeft gevoeld, om aan *Het Jongetje* en *Het Zusje* nog *Het Zieltje* toe te voegen. Niet alleen uit de opvatting en de geheele compositie maar ook uit de manier van zeggen, den toon, de woordkeus proeft de lezer, nagenoeg op elke bladzijde, Borel en nog eens Borel, terwijl de beschrijving van de studentenjolen en het studentikoze geklets sterk herinneren aan hetgeen Broedelet tot vervelens toe daarover gaf. En zooals het doorgaans gaat: dat de bewuste of onbewuste imitatie van een schrijver steeds doet vervallen in eene overdrijving van de zwakheden van dien auteur, merken we ook hier op, dat dit werk van Gerard Hissingh lijdt aan eene weeë weekheid, aan eene sopperige sentimentaliteit, eene gerektheid, zooals we zelfs bij Borel, althans in die mate, niet aantreffen. Daarbij is Gerard Hissingh zoo wanhopig langdradig in zijne gedachtenuitingen en beschrijvingen, dat hij den meest lankmoedigen lezer kriebelig en ongeduldig moet maken; zoo wordt ons in het eerste hoofdstuk — negen pagina's van zelfoverdenking — alleen meegedeeld, dat er een jonge man bestaat, die verliefd is, sentimenteel verliefd. Al de eerste regels moeten door de affectatie, waarmee de schrijver te werk gaat, ontstemmen: »Van den verren, lood-grijzen hemel kwamen *in langzame valling* kleine sneeuwe-vlokken gedaald .... als stille troosting vielen ze zacht op de bruindorre staken en het was als werden ze gekust door *wèl vrome lippen, in een innige adoratie.*" De beschrijving, dat er iemand bij den jongen student, die op zijne kamer zit te soezen, komt oploopen, geschiedt aldus: »Toen, vreemd in de machtige saaiheid van de kameratmosfeer, ging door het huis 'n marmeren geluid van de schel. Er werd met 'n ruk aan het trap-touw getrokken, zóó, dat de deur met 'n dreunend geweld tegen den postmuur aansloeg. 'n Harde dreun daar-achter, als de vóór-deur werd dicht-geklapt. De stilte uit het zooeven rustige huis was plotseling geheel genomen. Voeten schuurden dof over de gang-mat, klotsten zwaar op de traploopers naar boven, plomp... plomp... plomp... 't Was 'n aandreunend geluid, dat zwaarder en zwaarder klonk, tot eindelijk met 'n harde

bons de voet werd bij-getrokken op den over-loop. Flappend werd de kamer-deur opengegooid; 'n jonge manne-stem was plotseling *geboren* in de rustige atmosfeer." Zal de lezer, na de mededeeling dezer geboorte, hier niet met een zucht uitroepen: Goddank, hij *is* er?

Voorts getuigt ook al dat broeden en tobben over geloofsquaesties, over orthodoxie en modernisme, hier op eene wonderlijke wijze dooreengehaspeld met gedachten, waarin het erotische element eene merkbare plaats inneemt, van de uitingen van een nog geheel onrijpen geest. Bij afwisseling wordt de schrijver dan soms ergerlijk plat, zooals b.v. op pag. 138. Voortdurend vervalt hij van het eene uiterste in het andere, en het toppunt van onbeduidend sentimentalisme wordt wel bereikt door dat verhaal van het jongetje — alweer eene trouwe kopie van Borel's jongetje —, pag. 212—220, dat als aanloopje moet dienen op de hereeniging met »het zieltje". Dat een meisje zoo iets kan aanhooren, zonder haar vrijer bij de ooren te trekken, moet iedereen verbazen. Maar »het zieltje", ofschoon we weinig van haar vernemen, is toch ook al merkbaar aan den huilerigen kant. Ook alweer allemaal »zwakken" in deze historie.

Zoo is al het teere en schoone, dat in dit werk had kunnen gelegd worden, verwaterd, ontaard in ziekelijkheid. Wanneer Gerard Hissingh weer eens een boek wil schrijven, dat hij dan iets geve van zichzelf. En dat hij dat doe eenvoudigweg, zonder jacht te maken op mooischrijverij.

Het huwelijk eener Koningin door Nemo onderscheidt zich althans in zoover van de laatstgenoemde twee werken, die wij boven bespraken, dat hier de aandacht wordt gevraagd voor een flink, mannelijk karakter. Eigenlijk is Gerald van Bergen wel de hoofdpersoon in dit verhaal, meer dan de rijke bankiersdochter Lucia, die den bijnaam van de Koningin heeft, maar toch in haar denken en handelen vrij stumperig en alles behalve koninklijk voor den dag komt. Gerald van Bergen, wiens familie eenigszins aan lager wal is geraakt, is als boekhouder of klerk werkzaam op een bankierskantoor; ofschoon hij letterkundige adspiraties heeft, wat zijn kantoorwerk natuurlijk niet ten goede komt, geniet hij het vertrouwen en de vriendschap van zijn chef en wordt verliefd op diens dochter Lucia. Hij is bovendien de intieme vriend van Ferdinand, den zoon van den chef. Een tijdlang gaat alles goed, maar dan wordt onze brave Gerald tijdelijk van de baan geschoven door een luitenant, die Lucia het hof maakt. Er worden allerlei intrigetjes op touw gezet, om Gerald in diskrediet te brengen. Maar gelukkig komt later alles nog terecht; het blijkt, dat de luitenant geen eerlijk spel speelt en dat Gerald zichzelf verloochent, om zijn vriend Ferdinand, die speelschulden maakt en het kantoor besteelt, te redden. Gerald's edelmoedigheid wordt dan ten slotte beloond door een huwelijk met de koninklijke Lucia. Naar onze meening had hij eene verstandiger vrouw verdiend.

Het is wel jammer, dat de schrijver totaal de gave mist, om de personen — en er zijn er veel in dit boek, *te* veel zelfs — voor ons te laten leven. Alles, wat wij hier over die menschen te lezen krijgen, geschiedt in den vorm van mededeelingen, zoodat het geheele boek lijkt op een verslag, geschreven in dorren notarisstijl, waarbij Nemo nu en dan eene poging doet, om droog komiek te zijn. Wanneer Nemo ons b.v. de Koningin Lucia wil voorstellen, dan geschiedt dat aldus: »Zij (Lucia) stond in vele opzichten hooger dan de meesten van die tot dezen kring behoorden en hierin was reeds een oorzaak van verwijdering, althans afzondering gelegen. Bovendien was Lucia zich zeer goed bewust van de schoonheid, die zij bezat . . . Zij stelde geen hooge eischen, had zeer veel smaak voor het huiselijke en was dan ook reeds, op dien jeugdigen leeftijd, de leidende gedachte, waarom zich alles bewoog wat op hare onmiddellijke omgeving betrekking had."

Dit gunstig getuigschrift bevat alles, wat wij van Lucia te *zien* krijgen. En wat wij te *hooren* krijgen, de dialoog, is zulke gewrongen boekentaal, als nimmer eenig sterveling zal uiten. Ook de verdienstelijke Gerald spreekt nooit anders dan in boekenphrasen en in verslagvorm. De manier, om door eigenaardige benamingen, zooals Jan Puddingpoeder, Anastasius Ludovicus van Knollendam, enz., eene comische tint aan 't verhaal te geven, is zeer verouderd. Benijdenswaardig de mensch, wiens lachspieren nog door zulke manieren gekitteld worden. Ook onhandig is de schrijver, wanneer hij Gerald op de vraag van Lucia: »O, Gerald, wat zal ik u doen?" laat antwoorden: »Gij moet een kleinigheid doen, Lucia." (Het staat er inderdaad, lezer, pag. 222.) Eindelijk de slotzin, waarin ons vermeld wordt, hoe gelukkig de Koningin Lucia, nu met haar Gerald verbonden, de toekomst wel inblikt, luidt: »Ja, het is eene jonge, gelukkige; zooals ze peinzend neerzit, verdiept in haren arbeid; zooals ze met verrukking het oog vestigt op een reeks van kleine voorwerpen, die . . . de vlijtige hand bewerkt voor den eersten lieveling." Die *reeks van kleine voorwerpen* is kenmerkend. Nemo legt ook hier de phantasie van den lezer niet aan banden, maar hij laat ons vrij spel evenals in dit geheele boek — eene reeks van mededeelingen, die ons koud laten.

Een vijftal dorpsvertellingen gaf Marie Marx-Koning ons in *Peterke's Beeldenstorm*, tevens titel van het eerste verhaal. Deze schrijfster weet wèl goed te teekenen, zooals we reeds vroeger gelegenheid hadden op te merken. Wij *zien* daar den kleinen Peterke, het jongske, als een boertje gekleed, de vuile roode knuistjes in de zakken van zijn bombazijnen broekje geduwd, de lippen opeengeklemd, star zwijgend, wanneer Meneer-pastoor, het goede oude mannetje in zijne zwarte soutane, bedroefd-verwezen op het jongske neerziet en hem vraagt, waarom hij dat heilige Maria-beeld van het houten voetstuk heeft

gesmeten, zoodat nu de stukken verspreid liggen over den vloer van het kleine catechiseerzaaltje. (De schrijfster spreekt telkens van catechismus, wat ons hier minder juist voorkomt.) Wij *zien* daar dat kleine, koppige ventje, volhardend in zijn star zwijgen, dat wel even met de mondhoeken trekt, maar niets wil zeggen van zijn groot verdriet, van zijne groote ellende over het sterven van zijne poes, over het sterven van de zieke koe, over het ziekzijn van Moeder, *al voelt hij ook Meneer-pastoors oogen zwaar op zijne oogleden.* Zie, in die enkele regels en uitdrukkingen zit kracht van teekening; wij maken als 't ware heel dat tooneeltje van het jongetje met Meneer-pastoor mee; wij voelen de nijdige smart van het ventje, de verwondering en de verontwaardiging van den goeden Meneer-pastoor, die maar niet kan begrijpen, wat er in hem gevaren is . . . »anders altijd 't gezeglijkste ventje van allemaal . . ."

Marie Marx-Koning heeft blijkbaar studie gemaakt van de dorpsmenschen. Zij weet ze weer te geven in hunne eigenaardige manier van praten, van denken, in hunne gebaren en in al hun doen. Bijzonder goed komt dat uit in »Teun's heilige", het langste en ongetwijfeld het meest uitgewerkte verhaal van dezen bundel. De schildering van den armen Teun, die, zooals de buitenlui zeggen, maar »half snik" is en ten laatste geheel krankzinnig en razend wordt, is inderdaad voortreffelijk. Toch is het opmerkelijk, hoe ook deze schrijfster nog wel eene enkele maal haar teekenen onderbreekt door eene mededeeling; zoo b.v. op pag. 135 lezen we: »Twee gingen er met haar mee: smerige kerels met gemeene, verdierlijkte gezichten, *als bijna alle steenovenwerkers in die streek hebben.*" Deze laatste mededeeling laat ons koud en stoort de teekening. Soms laat de schrijfster zich ook verleiden tot de nieuwmodische taalverwringing; b.v. in: »Eindelijk kwam de pastoor . . . achter uit 't verre gang-duister *aanduidelijken.*" In haar toorn en hare verontwaardiging houdt de schrijfster zich ook niet binnen de perken van welvoeglijke taal; zoo in de tweede schets, »Kermis", waar zij een dorpspredikant laat overdenken zijn vergeefsch streven en trachten, om het volk, dat hij heeft liefgekregen, terug te houden van al het schandelijke, dierlijke, al het menschonteerende van hunne dronkemansjaarmarkten, lezen we: »En hij zag de deernen, die hij met zooveel liefde God's wil had willen leeren, weer lollend hangen tegen hun vrijers-van-één-avond, als losgelaten waanzinnigen zwaaiend hun *lol-lijven*, uitkrijschend hun *zuip-stemmen.*" Dergelijke combinaties zijn onnoodig, vooral wanneer zij er zoo goed op laat volgen: »En lang had hij daar gestaan, bijna onbeweeglijk, zijn *bleek, nobel gelaat* boven de *roode drank-tronies* uit, in zich voelende wegzinken voorgoed alle hoop . . ." En dan begrijpen wij het, dat deze man, verkillend in smart, oogenblikken doorleeft, waarin hij zich voelt als een, die vergeefs heeft geleefd.

Ook »Een Leven", waarin de schrijfster het bestaan teekent van een armen, verwaarloosden jongen, die met al zijn aanleg tot het schoone

en goede toch door het harde en wreede leven tot ondergang is gedoemd, getuigt van evenveel talent als sentiment. Wel geeft de schrijfster zich ten slotte wat al te veel aan beschouwingen over en lijdt het laatste gedeelte eenigszins aan gerektheid. Maar er staan hier groote, ook wel harde maar zeer ernstige waarheden geschreven, die niet genoeg kunnen herhaald worden voor ons allen, die leven en denken. Het geheel is een bundel verdienstelijk werk, aller aandacht aanbevolen.

Twee lijvige historische romans werden ons ter bespreking toegezonden, beide het werk van bekende schrijfsters; het zijn: *Een Alkmaarsche Burgemeestersdochter* door M. W. Maclaine Pont en *Toen de duisternis dreigde* van Mej. A. van der Flier. Het eerste werk behandelt eene episode uit den Patriottentijd; de burgemeestersdochter is de bekoorlijke Betje Blaeu, dochter van een der burgemeesters van Alkmaar, een ijverig aanhanger der Patriotten. De jonge man, die haar liefkrijgt, is Boudewijn van Saenden, secretaris van Alkmaar, zoon van de weduwe Van Saenden, die eene vurige aanhangster is van de Oranjepartij, bijna tot in het fanatieke toe. Van Saenden is natuurlijk ook Oranjegezind, maar hij is toch niet blind voor de overdrijving, waaraan zijne moeder zich schuldig maakt; de lezer begrijpt allicht, dat de eigenlijke roman loopt over den strijd der twee partijen, waartoe de burgemeestersdochter en Boudewijn van Saenden behooren. Hunne liefde wordt voortdurend bedreigd en bewolkt door hun verschil in gezindheden en inzichten omtrent de belangen van land en volk en als zij ten slotte elkaar krijgen, dan is het niet zonder moeite, offers en strijd. Dit romantisch gedeelte van het werk is zeker niet onverdienstelijk door de schrijfster behandeld. Zoo komt o. a. in het eerste deel een alleraardigst tooneeltje voor, waar de jonge secretaris de wetten en privileges van Alkmaar zit te bestudeeren in eene kamer van het hotel De Twee Steden in Den Haag, waar hij zijn intrek heeft genomen met de burgemeesteren van Alkmaar en Enkhuizen; dan komt Betje Blaeu hem even gezelschap houden en op zijn aandringen helpt zij hem een handje met het opslaan en zoeken in de dikke folianten en het noteeren van verschillende plaatsen. De schrijfster weet dit samenzijn van de twee, die elkaar hunne liefde nog niet verklaard hebben, heel aardig te teekenen, ook in verband met den tijd en de plaats der omgeving: Betje houdt zich, alsof zij het vervelend vindt, en zegt, al tobbend met hare pen, die voortdurend spat, dat hij wat amusanter moet dicteeren. En terwijl hij verklaart, hoe onmogelijk haar eisch is, om met zulke vervelende, droge onderwerpen amusant voor den dag te komen, kijkt hij naar haar. »Zij zag er allerbekoorlijkst uit. Haar sak van een witte glanzige stof met groote bouquetten, hing neder in statige plooien; hare lage schoenen lieten de wit zijden kousjes zien. *De veer van de ganzepen rustte tegen haar arm, zoo dikwijls als zij ophield om hem iets te vragen.* Die ganzepen met *het kleine pluimpje dons nog gekleefd*

tegen de schacht paste geheel bij die jonge meisjesgestalte. Zij deed denken aan het vroolijk gesuis van vleugels, hoog in de blauwe lucht, als de lente in het land is." Het tweetal zit in eene kamer met goudleeren behangsel, waar de beeldhouwer bij het afwerken der hoeken van het plafond zijn geest had laten spelen in allerlei slingers van bloemen, kinkhorens en schelpen; en in iederen hoek lag, gedoken in eene schelp, zich opheffend uit een rozenslinger of zijn hoofd stekend tusschen de bloemen door, een kleine, alleraardigste cupido. Één triomfeerende cupido was daaronder; zijn boog was ledig en de pijl afgeschoten, en in zijn oog was er iets, dat zeide: »Hoe de zaken ook loopen, geen patriotten, geen prinsgezinden, maar ik regeer de wereld." Naar dezen nu zat het paartje met den rug toegekeerd.

Zulke tooneeltjes zijn sprekend en ze blijven ons levendig voor den geest, omdat ze met talent geteekend zijn. Zeer goed is ook in deel II de strijd geteekend van Boudewijn tusschen zijne liefde en zijn plicht. Wij zien hem dan buiten in de vrije, heerlijke natuur, dobberend op het heldere water. En als hij dan ziet al dat dartele, jonge leven, dan voelt hij al het moeilijke, al het zware van het leven van den mensch, het pijnlijke van de knellende banden in eene samengestelde maatschappij. Er zijn oogenblikken, bijna in ieder leven, waarin de mensch, in plaats van zich te voelen koning der aarde, zich ongelukkiger en hulpbehoevender voelt dan de redelooze wezens, die hem omringen. Den held van deze geschiedenis laat de schrijfster zulke oogenblikken doorleven, en zoo zien we hem in zijn worstelen en strijden en later in zijne overwinning. Merkwaardig en beteekenisvol zijn ook de woorden, die de schrijfster Mevrouw Van Saenden in den mond legt, waar het geldt de beoordeeling van een zwakken telg uit het huis der Oranje's: »Oranje is niet een persoon, niet een man, die zwak of sterk, goed of slecht kan zijn. *Oranje is een beginsel.* Het is de reden van ons bestaan, onze vereeniging om dat hoofd. De Zwijger heeft neergelegd in ons volk de kiem, die het machtig, rijk, goed en groot kan maken: de beginselen van vroomheid en godsdienst, van vrijheid, van eenheid en onafhankelijkheid."

Wat het historisch element in dezen roman betreft — en dat is in een historischen roman zeker van beteekenis —, zoo dwingt de wijze, waarop de schrijfster zich in de kennis van toestanden, gewoonten en karakters van dien tijd heeft verdiept, ook de kennis van plaatselijke toestanden, ongetwijfeld eerbied af. Wie dit werk gelezen heeft, zal met dubbele belangstelling bij een bezoek aan het hotel De Twee Steden in onze residentie om zich heenzien, als hij door de wapens van Alkmaar en Enkhuizen en de wandschilderingen van de nu aan alle eischen van onzen modernen tijd beantwoordende, prachtige eetzaal herinnerd wordt aan den tijd, toen de regenten en gedeputeerden met hunne kleine hofhoudingen hier bijeenkwamen en zich aan de belangen des lands soms minder lieten gelegen liggen dan aan de belangen van

hunne maag en hun persoonlijk welzijn. Dat de schrijfster in de historie van ons land uitstekend thuis is, bewijst zij op bijna elke bladzijde en met eene zekere voorliefde beschrijft zij, hoe in den strijd der regenten tegen de Oranje's de partij der regenten allengs begon te verloopen in kleingeestige twisten tegen de opkomende democratie en hoe deze ten leste de vlag moest strijken voor de Oranje-partij.

Het is wel jammer, dat de schrijfster enkele van die historische bijzonderheden niet in eene reeks van aanteekeningen aan het einde van het boek heeft bijeengebracht; nu zijn ze alle in het verhaal ingelascht en het kan niet anders, of b.v. de opsomming van privilegiën, reglementen en bepalingen uit dien tijd moet soms op den gang van het verhaal — want in een historischen roman blijft toch altijd het verhaal hoofdzaak en dient de historie alleen tot achtergrond en decoratief — storend werken en dan onwillekeurig den indruk van gerektheid maken. Ook is de schrijfster hier en daar te veel zelf aan het woord en houdt hare manier van schrijven al te sterk verband met den tijd, toen men nog per karos en trekschuit reisde. Thans, in den tijd van stoom en luchtvaart, is het geene zaak meer, om, zooals b.v. in het begin van hoofdstuk VII geschiedt, de lezers te gaan onderscheiden in *critische* lezers, *gemoedelijke* lezers en *schrandere* lezers. Nu zelfs de telegraaf niet meer aan den draad gebonden is, is langdradigheid eene dubbele ondeugd geworden. Dit is de eenige aanmerking, die wij op dit overigens zeer verdienstelijke en zeer lezenswaardige werk van Mej. Maclaine Pont hebben te maken.

Het werk van Mej. Van der Flier, *Toen de duisternis dreigde,* verplaatst ons in den tijd van omstreeks het jaar 1000, toen de menschen leden onder het schrikbeeld en soms krankzinnig werden van angst, dat de wereld zou vergaan. Tegenwoordig is 't het sociale spook, vroeger was 't het godsdienstige, dat het brein van de menschheid in verwarring bracht. Het tafereel, dat de schrijfster hier voor ons ontrolt, hoort thuis in die rampspoedige tijden, toen de Friezen en Sassen, wier vrijheids- en onafhankelijkheidszin reeds Karel den Groote eerbied inboezemde, zich bogen onder de slagen der »grimma hjerna", de Noormannen, wier vlugge drakenschepen de golven doorsneden, ook »als de stormen de baren kokend deden opspatten in lillend schuim". De plundertochten der Noormannen namen toen met ieder jaar toe; als trouwe aanbidders van Odin en Thor waren zij den Christenen vijandig en plunderden en verbrandden hunne kerken. Ofschoon Keizer Lodewijk, die den Deenschen Koning Harold met een graafschap ten oosten van Friesland had beleend en diens broeder Roruk het tegenwoordige Wijk bij Duurstede, Kennemerland en Walcheren had geschonken, van de Noren eischte, dat zij zouden toetreden tot het Christendom, gaven zij slechts in schijn daaraan gehoor. Zij lieten zich doopen, maar bleven in stilte aan hunne goden getrouw.

Een van die ruwe Noren is Rolfr Jarl, die den burcht de Ravenhorst bewoont in het Sticht. Hij is het hoofd van hen, die, ofschoon gekerstend heetend, toch hun ouden godendienst wenschen te herstellen. De beschrijving van de Ravenhorst en het huishouden van Jarl is knap en geeft een juist beeld van het leven uit dien tijd; Jarl woont daar met zijne vrouw Sigrid en zijne kleindochter Swanwitha. Swanwitha is de dochter van eene Christin; hare ouders zijn dood; door den ruwen Jarl en zijne vrouw wordt zij eigenlijk op den burcht gevangengehouden en heeft daar een ellendig leven, te meer, omdat zij bemind wordt door een Christen, Unruroch, een aanhanger van Bisschop Ansfried, Graaf van Teisterbant, een doodvijand van Jarl. Wat wij van Vrouw Sigrid te lezen krijgen, moet ons de overtuiging geven, dat in dien tijd de Noor*vrouwen* even ruw als, ja, nog erger waren dan de Noor*mannen*. Sigrid hitst voortdurend haar ruwen gemaal aan, om niet te rusten, voordat de laatste Christen uit dat onzalige land is verdelgd; ook Unruroch wil zij door Jarl's vuist zien verpletterd, en wanneer hare kleindochter niet gewillig hare bevelen opvolgt, dreigt zij haar met honger en kerkerstraf. Hoe Unruroch als gevangene den burcht binnengebracht, met den dood bedreigd, maar door Swanwitha bevrijd wordt; hoe de strijd ontbrandt tusschen de Christenen en de Noren en het volk bij alle rampen van den wreeden oorlog nog voortdurend geteisterd wordt door de wanhopige vrees voor 't vergaan der wereld, dat alles wordt door de schrijfster in levendige kleuren geschilderd. Men krijgt den indruk van eene wereld van onuitsprekelijken jammer, eene hel van geweld en haat en van bangen nood; de lucht is vervuld van noodgeschrei en klaagzangen, wanneer in den donkeren nacht de half waanzinnigen hunne boetprocessies houden, Christenen en Noren dooreengemengd, »zich één voelend in stijgenden angst voor de vreeselijke ontknooping die naderde, onverbiddelijk en snel". Maar ten slotte zal toch uit dezen duisteren chaos het gouden licht oprijzen en de lezer zal ontwaren, hoe na deze bange worsteling het Christendom over het ruwe heidendom zegeviert.

Der schrijfster komt de eer toe van dezen verschrikkelijken tijd, waarin bijgeloof en haat en ruw geweld de heerschende machten waren, een treffend beeld te hebben gegeven. Dit werk getuigt ook van eene ernstige historische studie. Alleen is Mej. Van der Flier wel wat al te vrijgevig met aanhalingen uit den Bijbel; zij mag in hare ziel verblijd zijn, dat het Christendom over de heidenen ten slotte heeft gezegevierd, maar zij had ook van die blijdschap kunnen getuigen met wat minder Bijbelteksten. Er zijn eenige illustraties aan dit werk toegevoegd, die met zorg zijn uitgevoerd.

Een breed uitgesponnen werk van Herman Teirlinck, getiteld *Het stille Gesternte*, vertegenwoordigt ditmaal de Zuid-Nederlandsche literatuur. Het is de geschiedenis van drie menschen: de zenuwzwakke jonge

vrouw Lote, die langzamerhand blind wordt; haar man Petrus, een ruw wezen, verslaafd aan den drank, die daarbij ook eene liefdesbetrekking met eene andere vrouw aanknoopt, en eindelijk den broer van Petrus, den zachtzinnigen Teunis, voor wien Lote eene sterke toeneiging vertoont, die echter niet overgaat in uitgesproken liefde. Toch blijft dit gevoel van groote affectie voor den broeder van haar man Lote voortdurend bezwaren; zij kwelt zich door aanhoudend zelfverwijt en beschouwt den dood van haar kind als eene hemelsche straf voor hare zonden, ofschoon zij toch nimmer kwaad beging. Ten slotte wordt zij tobberig en in hare toenemende blindheid half krankzinnig. In die menschen leeft daarbij ook nog eene middeleeuwsche bijgeloovigheid voort, die hun leven bezwaart en hunne verbeelding met allerlei spookachtige visioenen vervult. Ofschoon er meermalen in dit werk van fonkelende en twinkelende sterren sprake is, lijkt ons toch de titel van dit boek wel wat gezocht.

Het is bekend, hoe Teirlinck evenals Streuvels uitmunt in kracht van beschrijving. Beiden, de toongevers van de hedendaagsche Vlaamsche literatuur, bedienen zich in hunne beschrijvingen voortdurend van woorden, die tegenwoordig noch bij ons noch in de Vlaamsche taal gebruikelijk zijn; het zijn woorden, die deels verouderd, deels uit de vele Vlaamsche dialecten overgenomen en door deze schrijvers omgewerkt en pasklaar gemaakt zijn voor hunne beelden en beschrijvingen. Maar daardoor bedienen zij zich van eene taal, die vooral voor ons Noord-Nederlanders dikwijls moeilijk verstaanbaar is, en zoo ontsnapt ons de beteekenis van menig woord, dat wij hier aantreffen. Wanneer Teirlinck schrijft: »Hij zag haar gezicht thoopesnokken"; of: »Ze had gansch 't geschuur van den ieverigen bessem nagegaan en haar blik kwam een heele stonde stooten tegen een bieze, die achtergesmeten was"; of: »Een wijle later was 't of ze weelen zou lijk een zatte bolle", dan kunnen wij naar de beteekenis van deze uitdrukkingen raden, maar eigenlijk verstaan doen wij zulke woorden niet.

Dat half of niet verstaan van de woorden is dus wel een groot bezwaar bij deze lectuur. Daarbij is Teirlinck toch eigenlijk nog omslachtiger in zijne uitgesponnen beschrijvingen dan Stijn Streuvels en vervalt ook meer in bespiegelingen dan deze. Daarom vreezen wij, dat dit werk, ofschoon er zeer mooie stukken van natuurbeschrijving in voorkomen, maar dat toch overigens het omstandig verhaal is van het verloop van een ziekteproces, slechts matigen bijval zal vinden.

Ten slotte rest ons de aangename plicht te wijzen op een zeer merkwaardig boek en wel op den Afrikaansch-Hollandschen roman *De Dochter van den Handsopper*. De schrijver is Reitz Jr., en Reitz Sr., zijn vader, schrijft er een voorwoord bij, kort en krachtig en daardoor indrukwekkend. De lezer zal ten slotte wel begrijpen: handsopper is afgeleid van *hands-up*, den bekenden oproep tot overgave van den vijand

door het opsteken der handen. Er waren Boeren, die in den oorlog zich overgaven zonder dringende redenen en daardoor verraders werden van de heilige zaak, waarvoor de Transvaalsche Boeren streden. Een handsopper is dus een verrader. Wij moeten dit boek niet allereerst als roman beschouwen. Lenie, de dochter van den handsopper, is eene heldin, en zij wordt met haar Jan ten slotte gelukkig, terwijl de handsopper ten slotte ellendig sterft. Trouwens, de jonge Reitz weet, dat hij geen romanschrijver is. Hij zegt ergens: »Als ik de pen had van een Zola, of van Beets, of van Justus van Maurik, dan zou ik dit alles eerst naar den eisch kunnen beschrijven." Het is dus een werk zonder eenige pretensie, maar juist daardoor in al zijn eenvoud, al zijne waarheid zulk een hoogst belangrijk gedenkschrift van den worstelstrijd van dat krachtige, moedige volk tegen den overmachtigen vijand. En waar wij dan Reitz hooren vertellen van hetgeen Jan en Pieter en Willem in dien ontzettenden worstelstrijd hebben ondervonden en meegemaakt, daar nemen wij de liefdeshistorie van Jan en zijne Lenie gaarne op den koop toe.

Wat wij in dit boek te lezen krijgen, bevestigt geheel de opinie, die wij ons in de dagen van dien onvergetelijken oorlog van de Boeren en van de Engelschen hebben gevormd. Reitz spreekt van een algemeenen trek in het karakter van den Engelschman, dat hij namelijk handelt als een gentleman, tenzij hem zulks zou benadeelen, — want dan bedwingt hij zich en handelt — anders. Hoe ver staan de Boeren van hen af, dat krachtige, eenvoudige, oprechte, goedgezinde volk! En toch, waar Reitz soms met waardeering van een Engelschman kan spreken, daar doet hij 't en hij spaart de Boeren niet, waar zij zich misdroegen of zich als verraders gedroegen. Afgrijselijk is de ellende, die de Transvaalsche krijgsgevangenen in Bombay hebben uitgestaan. Men leze hierover het laatste hoofdstuk. Hoe impopulair deze oorlog bij de Tommies was, blijkt uit menig staaltje, dat Reitz vertelt.

Verschillende verzen van F. W. Reitz in Afrikaansch-Hollandsch, alle betrekking hebbende op den oorlog, zijn in dit werk opgenomen. Ook eene woordenlijst en een voorbeeld van de hoogst eenvoudige Afrikaansche grammatica vindt men aan het einde van het boek vermeld. Zoo kost het lezen van dit boek geene inspanning, een boek, dat door zijne ongekunsteldheid, zijne waarheid en oprechtheid een merkwaardig gedenkstuk is geworden van de geschiedenis van het Zuid-Afrikaansche Boerenvolk.

DE STRIJD OM HET KIND.

»Van Balen, ik moet geld hebben."

Er volgde geen antwoord. Eene zware rookwolk verborg zijn gezicht hij keek niet op van uit de courant, waarin hij las.

»Hoor je me niet?" klonk de scherpe vrouwenstem opnieuw. »Je moet me geld geven."

»Ik heb 't niet."

»'t Kan me niet schelen. Je zorgt maar, dat het er is; heb je 't verstaan?"

»Je schreeuwt er hard genoeg voor. Je moet eeuwig geld hebben. Dat is alles, wat ik hoor. Je hebt pas twintig gulden gehad. Denk je, dat ik altijd kan opdokken voor jouw prullen en vodden?"

»Neen, je verdoet het liever aan borreltjes en sigaren. Schamen moest je je; dat voert den ganschen dag niets uit, leeft er zelf lekker van en weigert zijne vrouw, wat haar toekomt. Maar 't geld zal je me geven."

»Ik zeg je, dat ik 't niet heb."

»Zie 't dan te verdienen. Een man, die niets uitvoert, is een onnut meubel."

De courant werd neergesmeten.

»Begin je weer met je eeuwige verwijten? Ik verdraag ze niet langer. Je maakt me razend."

Zij keerde zich om. Zij stond in haar onderlijfje, bezig haar zwart, lang haar te kappen. Eene vrouw van tusschen de dertig en veertig jaar, knap nog, mooi misschien in de oogen van mannen, die zich aangetrokken voelen tot het banale en zinnelijke.

»Geef me dan maar terug, wat me toekomt en wat jij hebt opgemaakt. Dan kunnen we scheiden."

Terwijl ze sprak, zag ze hem niet aan; zij keek naar een klein meisje van een jaar of tien, dat in de vensterbank zat te spelen, maar reeds bij het begin van den twist hare pop had neergelegd en toeluisterde.

Hij volgde haar blik. Zijn toch al rood gezicht werd purper. Met gebalde vuisten trad hij op haar toe.

»Je bent eene slang," stamelde hij, schor van drift. »Je zult me nog zoover brengen, dat ik een ongeluk aan je bega."

»Maatje!" fluisterde het kind. Zij was naast hare moeder komen staan en keek haar vader met groote, angstige oogen aan.

Zijne drift bedaarde. De lichte oogen verloren hunne woeste uitdrukking; over het breede gezicht met de grove trekken en de reeds geheel grijze snor kwam eene uitdrukking van teederheid.

»Je hoeft niet bang te zijn, Jetje. Kom, ga maar mee naar beneden; dan ontbijten we samen en breng ik je naar school."

Schoorvoetend ging het kind mee; hare moeder knikte haar geruststellend toe en keerde zich toen weer naar den spiegel.

Beneden in de achterkamer van de suite was eene slordige meid bezig, om het ontbijt gereed te maken.

Er hing een duffe walm van sigarenrook en grog; de kamers waren niet gelucht. In de kleine serre, opgepropt met verschoten Japansche prullen, stonden de enkele groene planten slap en verdord. Tegen het gebloemde behangsel staken de gekleurde lithographieën schreeuwend af. Overal smakelooze, vergulde en banale ornementen, nergens een rustpunt voor het oog. Het vloerkleed, druk en hard van kleur, vertoonde niet alleen kale plekken maar gaten. Slap als touwen hingen de roode overgordijnen voor de ramen. Het ontbijtservet was vol vlekken; onder den trekpot walmde een petroleumlichtje; het glas, waarin de melk voor kleine Jet stond ingeschonken, was beduimeld; vettige kruimels lagen nog op de borden; alles maakte een troosteloozen, viezen, bijna gemeenen indruk.

Van Balen was er al lang aan gewend. Hij proefde het niet meer, dat de boter sterk was en dat de thee minstens een half uur gekookt had. Het hinderde hem niet, dat de spiegel vol vliegenspatten zat en dat alles, wat hij aanraakte, kleverig en vuil was. Hij at en dronk werktuiglijk, maar hij voelde, of Jetje's broodje niet oud was, en zorgde, dat zij een ei at. Hij trachtte zelfs te proeven, of de melk wel gekookt was, en ergerde zich, omdat hij zijn smaak bijna verloren had door het zware, sterke rooken.

Toen het kind met ontbijten klaar was, zette hij zijn hoed op en nam hare schooltasch.

»Kom, Jetje, 't is tijd."

»Ik moet Ma nog goeiendagzeggen."

»Goed."

Bedaard ging hij mee en wachtte aan de trap. Hij keek voor zich uit, geduldig, zonder 't eigenlijke besef te hebben, dat hij wachtte. 't Duurde een paar minuten; toen, plotseling, ergerde hij zich.

»Kom je haast?" riep hij.

Het opengaan van eene deur en het geluid der schelle vrouwenstem, nu lief en aanhalig:

»Dag Jetje, dag schat! zal je aan Maatje denken? Nog een zoentje; dag mijne eigen lieveling!"

Hij lachte bitter en bromde eene verwensching.

Het kind kwam de trap afspringen.

»Hier ben ik al, Pa."

Op straat gekomen, hing Jetje zich aan zijn arm. Zijn gezicht klaarde op. Dicht bij de school kwamen een paar vriendinnetjes hun te gemoet. Hij kende ze allen. De kinderen groetten hem vroolijk, namen hem in haar midden, waren blijkbaar geheel met hem op haar gemak. Goedig droeg hij nog een paar schooltasschen, liet de meisjes met zich sollen.

»Wil ik van middag met jullie naar Scheveningen gaan?" vroeg hij, bij de geopende schooldeur gekomen.

Er barstte een koor los.

»O heerlijk, Meneer Van Balen! Leuk, gezellig! Hoe laat?"

»Zorgt om twee uur bij ons te zijn. Is 't goed, Jetje?"

Zijn dochtertje rekte zich uit, om hare armpjes om zijn hals te slaan. Hij tilde het kind op en kuste haar.

»Wat ben ik van je?" fluisterde hij.

»Mijn beste Paatje."

Er kwam een glans in de doffe oogen. Even kuchte hij; toen reikte hij den anderen meisjes de hand.

»Nu, dag Lien, dag Coba; om twee uur, hoor; dan gaan we met de stoomtram."

Druk pratend verdwenen de kinderen in de gang. Hij keek ze na, keerde zich langzaam om, liep langs de huizen, eerst met een vrij zekeren stap, of hij ergens heenging; toen werd het hem duidelijk, dat hij geen bepaald plan had, en hij slenterde doelloos voort.

't Was een mooie Septembermorgen; in de lucht iets vochtigs en zwoels, dat een warmen dag voorspelde. Over de boomen in het kleine plantsoentje hing een doorzichtige sluier, die elk oogenblik meer optrok; de lage heesters, de bonte bloemen in de kleine perkjes waren door ragfijne, schitterende draden verbonden; als duizenden fijn geslepen diamantjes fonkelden de dauwdruppels. Van Balen tuurde naar al die pracht, zonder er iets van te zien. De klok van de dichtstbij staande kerk sloeg halftien. Hij ging op eene bank zitten, rekte zich uit en teekende met zijn stok figuren in het zand. Halftien... hij vroeg zich af, hoe het nog twaalf uur zou worden. De lange uren schenen hem eene oneindigheid van verveling. Toch waren dit nog zijne beste morgens; als 't weer zóó slecht was, dat hij niet uit kon gaan, was 't verschrikkelijk. Dan talmde hij maar zoowat in de huiskamer met het lezen van de courant, rookte ettelijke pijpen, geeuwde onophoudelijk en ergerde zich dood. Maar met zulk mooi weer kon hij ten minste buiten zijn. Amusant was 't ook niet: wat slenteren door de straten, eens gaan kijken bij de verschillende kazernes, of er ook oefeningen buiten gehouden werden; een keer of tien, twaalf de Passage op en neer boemelen, hier en daar eens wat staan gapen bij rioleeringen en openbare werken, die in de stad aan de orde waren; eindelijk uit wanhoop een koffiehuis binnenloopen en er, niettegenstaande het morgenuur, bitteren en kletsen met andere leegloopers, gepensionneerde

officieren, of oudgasten. 's Middags was het iets beter; ten eerste had Jetje drie middagen in de week vrij. 's Woensdags, 's Zaterdags en 's Zondags ging hij meestal met de kleine meid en hare vriendinnetjes uit. Dan voelde hij de verveling niet; hij stoeide met de kinderen, liet met zich sollen, dolde met ze en vond het prettig, als ze hem voor den gek hielden. Hij liep met twee, drie kleine meisjes aan iederen arm, liet zich trekken en was doodmoe maar tevreden, als Jetje zei, dat ze pret had gehad. Soms, maar niet dikwijls, wilde zijne vrouw ook wandelen; dan was 't vervelend: er mocht maar één vriendinnetje mee en Jetje werd mooi aangekleed; maar wanneer de huiselijke verhouding 't eenigszins toeliet, ging hij dan toch maar mee, deed zijne sluitjas aan, die al niet erg meer naar de mode was, zette zijn hoogen hoed op, om geen aanstoot te geven, en liep er landerig bij, nu en dan even een gekheidje makend met de kinderen. De andere middagen deed hij wel eens boodschappen voor het huishouden, als zijne vrouw 't hem niet al te snibbig vroeg. Nog zeldzamer maakte hij eene visite; meestal flaneerde hij maar zoowat door het Bosch of de Boschjes, totdat het uur was aangebroken, dat hij Jetje van school kon gaan halen.

't Gebeurde wel, dat hij er zijne vrouw vond, die dan nog met het kind naar de stad ging, om boodschappen te doen, ook wel om taartjes te gaan eten. Op zulke middagen trok hij dan maar weer naar het koffiehuis en kwam tegen halfzes thuis met een rooden neus en waterige oogen; hij had dan geen honger. Jetje was dan niet vriendelijk tegen hem; ze bleef dicht naast hare moeder zitten, fluisterde en giggelde met haar. Eens, toen Van Balen de kleine met geweld had opgepakt en gezoend, was zij gaan huilen en had zich driftig en met afschuw uit zijne armen losgewerkt. Hij had zijne vrouw in het hoonend lachende gezicht gezien en was vloekend de kamer uitgeloopen, maar in maanden was 't hem niet meer overkomen, dat hij 's middags thuis kwam en er uitzag, alsof hij te veel ophad. De avonden waren ook niet vroolijk. Na het eten speelde hij met Jetje of trachtte 't kind te helpen aan haar schoolwerk, maar 't was zoolang geleden, sedert hij aardrijkskunde geleerd of ontledingen gemaakt had. Zijne vrouw wist er eigenlijk nog meer van dan hij. Als de kleine naar bed was, ging hij liggen op de ouderwetsche canapé in de huiskamer en sliep tot een uur of halftien. Daarna meestal nog een uurtje naar het koffiehuis, om de couranten te lezen, een dominootje te leggen en een glaasje bier te drinken.

Zoo bracht hij zijn tijd door, versufte, verspilde en doodde de weken en maanden van zijn bestaan. Vroeger was 't wel eens bij hem opgekomen, dat het eigenlijk menschonwaardig was, om zóó te leven. Maar dat was in den beginne geweest; nu leefde hij maar voort van den eenen dag in den anderen, gehoorzamend aan de sleur, zonder veel te denken, tevreden, als Julia, zijne vrouw, hem niet tergde, zich wel bewust, dat hij zich eigenlijk ontzettend verveelde, maar staande

gehouden door een gevoel, waarvan hijzelf de diepte niet kende: door de liefde voor zijn kind.

Toen hij Julia trouwde, was hij nog in dienst. Zij was toen een mooi, vroolijk meisje en hij was smoorlijk verliefd op haar en bewoog hemel en aarde, om haar te kunnen krijgen. 't Ging eerst niet gemakkelijk: hij had geen geld en zij maar een heel klein beetje; zij had graag eene betere partij gedaan. Maar ofschoon er veel jongelui waren, die dolgraag eens een gekheidje met haar gemaakt hadden, — uit ernstige huwelijkspretendenten had zij niet te kiezen. Piepjong was ze ook al niet meer en zoo gebeurde het, dat ze Van Balen dan eindelijk maar nam. Wanneer ze maar een beetje meegaand was geweest, wat gezellig en vriendelijk, zou 't best gegaan zijn, want hij was tevreden van aard, goed van humeur en stelde geene hooge eischen. Maar al heel gauw begon zij te klagen, te jammeren, dat zij op eene kleine plaats woonden en zoo weinig geld hadden. Zij had allerlei buitensporige eischen, die hij niet bevredigen kon; eerst deed hij zijn best, om 't haar naar den zin te maken, stak zich zelfs in schulden, maar haar humeur werd al slechter; zij begon hem te plagen en met minachting te behandelen en na drie maanden waren de kibbelpartijen, de ruzies zelfs, al aan de orde van den dag. Tegen dat Jetje komen moest, scheen het wel wat beter te worden, maar na de geboorte van het kind verergerde de toestand. De kleine meid werd al gauw eene bron van twist voor de ouders; beiden hadden haar lief, Julia met de onberedeneerde, egoistische liefde van eene wufte, oppervlakkige vrouw, Van Balen met de diepe, zichzelf onbewuste aanhankelijkheid van eene natuur, die behoefte heeft, om zich te hechten, om ten minste iets te hebben, waarvoor het leven waard is geleefd te worden. Maar zijne liefde was niet machtig genoeg, om hem tot een ander mensch te maken, om hem energisch te doen ingrijpen, om hem met kracht tegen zijne vrouw te doen optreden. De behoeften werden grooter; om eraan te kunnen voldoen en te gemoet te komen aan Julia's steeds hooger stijgende eischen, nam hij zijne toevlucht tot gevaarlijke middelen. Hij speculeerde met het kleine beetje, dat zij bezaten, zonder verstand van zaken, zonder een betrouwbaar persoon, die hem raden kon. Hij verloor, maar het verlies van het geld was nog niets, vergeleken bij de ergernis, die hij te verduren had door de verwijten van zijne vrouw, en toch had hij niet zonder haar medeweten gehandeld, had zij hem aangeraden te wagen, te probeeren, toen hijzelf nog wankelde. Om de huiselijke kijfpartijen te ontloopen, begon hij zijne toevlucht in het koffiehuis te zoeken; om zijne dringende schulden te betalen, leende hij van vrienden, stopte het eene gat met het andere, gaf niet terug, als de termijn verstreken was. Zijne reputatie verbeterde er niet op; bij eene promotie werd hij gepasseerd; eindelijk gaf men hem te kennen, dat hij niet onverstandig zou doen met zijn ontslag te vragen. In het kleine garnizoensplaatsje kon en wilde hij niet blijven. Zij verhuisden

naar Den Haag, maar van toen af werd zijn leven eene hel. Geen dag ging voorbij zonder twisten of verwijten. Steeds wierp Julia hem voor de voeten, dat hij niets uitvoerde, dat hij haar geld had opgemaakt. Zij leefden van zijn klein pensioen en van het beetje, dat zij nog hadden overgehouden. Om er nog iets bij te verdienen, stak hij zich in allerlei zaken; nu eens was hij agent in wijnen, dan reiziger voor de eene of andere firma. Hij scharrelde in alles, in fietsen, in sigaren, in piano's, in naaimachines. Hij was niet bepaald onhandig en 't zou misschien nog wel gegaan zijn, wanneer zijn huiselijk leven niet zoo ongelukkig was geweest, wanneer zijne vrouw hem had weten aan te moedigen en hem een weinig was te gemoet gekomen.

Nu schold ze op alles, wat hij deed; voorspelde hem verlies, nog vóórdat hij met iets begonnen was; maakte hem belachelijk in zijne eigen oogen. En hij liet zich gaan; niets deed hij met energie. Soms verdiende hij wat, maar 't gebeurde ook wel, dat hij zijne zaken zoo slordig en onverschillig deed, dat hij er nog bij te kort kwam. Zoo leefden zij voort, betrekkelijk ruim, als hij geld had, bijna armoedig, wanneer hij slecht bij kas was. Zonder dat er bepaald hevige scènes of vreeselijke tooneelen voorvielen, was 't een eeuwigdurend twisten, kibbelen en vitten. Zij leerden niet elkaar te verdragen. Wanneer Julia hem met rust had gelaten, haar eigen gang was gegaan en zich niet met hem bemoeid had, zou hij 't wel hebben uitgehouden, want van zijne vroegere hartstochtelijke verliefdheid was niets overgebleven; haar doen en laten liet hem volmaakt onverschillig, en ofschoon hij geene reden had, om te gelooven, dat zij hem bedroog, beweerde hij cynisch, dat ook dat hem niets zou kunnen schelen. 't Eenige, wat hem wakker kon schudden uit zijne apathie, was het kind. Als Julia hem verwijten deed in 't bijzijn van de kleine, voelde hij den lust in zich opkomen, om haar gewelddadig het zwijgen op te leggen. Ter wille van Jetje schaamde hij zich, als zijne vrouw hem een dronkaard en een lamlendigen luiaard schold; ter wille van het kind ergerde hij zich aan den slordigen, onordelijken rommel, waarin hij leefde, en verheugde hij zich in de enkele dagen zonder ruzie en twist.

Maar op dien mooien herfstmorgen liep hij zijn gewone programma af met iets als opgeruimdheid. Het vooruitzicht van een heelen middag buiten met zijn dochtertje en hare vriendinnetjes stemde hem bijna vroolijk. Hij zag zich al liggen, languit aan het strand, een beetje verwijderd van het gewoel der menschen. Hij zag al het moois om hem heen, het flikkeren van het zonlicht op het water, de kleuren van de zee en het schuim van de zacht tegen het strand aanspoelende golven, de enkele meeuwen en hier en daar een zeil als eene witte stip. Hij zag, hoe de zee zich verzilverde en vergulde door de verschillende lichteffecten, en hij genoot van de verrukking der kinderen. Hij zou ze laten spelen naar hartelust en ze later meenemen naar de Pier; daar konden ze dan wat drinken. In het opgeruimde vóórvoelen van het ge-

not, dat hem wachtte, vergat hij de scène van dien morgen, hoorde hij niet het schreeuwerige en gebiedende: »Van Balen, ik moet geld hebben."

In zijne gedachten verdiept, was hij, zonder het zelf te willen, het koffiehuis genaderd, waar hij gewoonlijk 's morgens even aanlandde. De tafeltjes en stoelen stonden nog buiten; er waren heel weinig bezoekers. Maar hij zag de bekende klanten, drie of vier van zijne kennissen, heeren van een zekeren leeftijd, die niets te doen hadden, die daar 's morgens vóór twaalven al zaten te kletsen en te bitteren. Hij zag hunne domme, opgeblazen gezichten, hunne ploertige houdingen, hunne vettige gekleede jassen en hun smoezelig linnengoed. Hij hoorde reeds hunne flauwe grappen en hun vervelend sociëteitsgewauwel en plotseling schaamde hij zich, dat hij zooveel uren van zijn leven met die kerels doorbracht, en besloot hij niet te gaan zitten. Half verlegen lachend, schudde hij het hoofd op hun wenken en ging door naar huis.

Julia was bezig, om voor de koffie te zorgen, en antwoordde niet op zijn groet, toen hij binnentrad. Zij droeg een rose katoenen peignoir met breede zwarte linten en strikken, die er brutaal tegen afstaken. Heur haar was zoo hoog en breed gekapt, dat men niet meer wist, wat te denken van den vorm van haar hoofd. Zij zag er gemeen en opzichtig uit; op haar gezicht zetelde eene uitdrukking, die hem in eens den twist van dien morgen te binnen bracht. Zij had hem duizendmaal geërgerd, zonder iets te zeggen, alleen maar door hem aan te kijken, door hare manier van heen en weer loopen, door het draaien van haar mooi, weelderig lichaam, door het uitstooten van zekere zenuwachtige, korte klanken. Hij voelde, dat zij ook nu trachtte, om hem driftig te maken, nog voordat zij eigenlijk begon te kibbelen, maar hij was in eene zachtmoedige stemming; hij ging in een hoek van de canapé zitten en deed, alsof hij niets merkte.

Behalve de enkele geluiden, veroorzaakt door hare driftige bewegingen, was het heel stil in de kamer. Zij zag hem van ter zijde aan en begreep, dat zij 't eerst moest spreken.

»Ze zijn van morgen voor den derden keer met eene quitantie van een paar laarzen aan de deur geweest; ik heb gezegd, dat ze terug moesten komen tusschen twaalven en tweeën, als je thuis was."

»Voor wie waren die laarzen?"

Zij scharrelde driftig in haar sleutelmandje en wierp hem eene rekening toe. De termijn, waarop die betaald moest worden, was al sedert eenige weken verloopen. Er stond een paar laarsjes van Jetje op en voor een grooter bedrag aan damesschoentjes.

Hij ging naar de secretaire en stelde haar het geld ter hand.

»Wanneer je 't geld in huis hebt, is 't een schandaal, om me zoo te laten zitten zonder een cent. De menschen worden hier eeuwig van de deur gestuurd. Ik schaam me voor de meid. Wat moet ze wel denken van zoo'n troep?"

Hij antwoordde niet. Zij keek hem aan en zag, dat hij bedaard was en nog niets gebruikt had. Op nog snerpender toon dan zooeven ging zij voort:

»Ik heb je van morgen al gezegd, dat het huishoudgeld op is."

»Voor 't oogenblik heb ik niet meer dan dit, Julia. Misschien op 't eind van de week."

»Op 't eind van de week! alsof dat wat geeft. Denk jij, dat ik van niks 't huishouden doen kan? Als je nu geen geld geeft, dan moet je maar zien, dat je eten krijgt, hoor; dan ga ik met Jetje bij kennissen eten; 't kan me allemaal niet schelen; de menschen mogen gerust weten, dat ik moet klaploopen, omdat mijn man niet zorgt, dat er geld is."

Hij voelde zich prikkelbaar worden, maar bedwong zich nog.

»Gebruik dan maar zoolang 't geld van die laarzen."

»Ga jij dan maar naar den man toe en scheep hem voor den vierden keer af. Dan stuurt hij je nog een deurwaarder op je dak. Dat's fatsoenlijk, hè?"

»'t Kan me niet donderen!" riep hij, in eens heel driftig door hare tergende manier van spreken. »Ik zeg je, dat ik geen geld meer heb; ik heb 't niet, versta je? en daarmee is 't uit."

Hij zag rood en stampvoette. Zij werd heel bedaard en kneep hare lippen op eene eigenaardige manier samen.

»'t Is goed," hernam zij kalm; »als je maar weet, dat er van middag geen eten is."

Hij ging voor 't raam staan. Doelloos keek hij naar buiten. 't Was alles weg: zijne opgeruimde stemming, de mooie kleuren en beelden, die hij in zijne verbeelding gezien had.

Er werd gebeld; daar was het kind en hij streek zich met de hand langs het voorhoofd.

Een vroolijk stemmetje in de gang. Haastige voetstappen op de trap en Jetje danste naar binnen.

»Dag Pa, dag Maatje. O Moesje, we gaan van middag met Pa naar Scheveningen, ik en Coba en Lien; met de stoomtram. Dol, hè?"

»Zet je hoedje af, lieveling," zei Julia. Zij sprak zacht en gemaakt tegen het kind. »En eet eerst je boterhammetje op. Arme schat, ik heb niets anders voor je dan wat suiker."

Jetje ging aan tafel zitten, volkomen tevreden met hare dik geboterde sneetjes brood met bruine suiker en haar glas melk. Zij knikte haar vader toe, die over haar zat en haar met verrukking aanstaarde, zonder te proeven, dat de koffie ellendig slap was.

Gedurende een kwartier werd er niet veel gesproken. Jetje babbelde wat over school en over de te wachten staande pret van dien middag. Julia bediende het kind met veel zorg en zachtheid. Eindelijk, toen zij klaar waren met koffiedrinken, zei zij:

»Je kunt van middag niet naar Scheveningen gaan, liefje."

Van Balen, die juist opgestaan was, om eene sigaar aan te steken, keerde zich om. Zijn lichaam begon te trillen van drift, maar hij zei nog niets.

Maar Jetje's gezichtje teekende groote droefheid, toen zij hare moeder aanzag en vroeg:

»Waarom niet, Maatje?"

»Dat doet er niet toe, kindje. 't Kan niet; je gaat van middag met Ma uit."

De vader stiet een korten, onaangenamen lach uit. In Jetje's oogen stonden tranen; hij trad op 't kind toe.

»Huil jij maar niet, meid; ik zeg je: we gaan."

Maar zijn dochtertje keek hem met eene zekere schuwheid aan. Als zijne lichte oogen zoo raar flikkerden en hij zoo rood zag, was ze angstig voor hem. Onwillekeurig schoof zij iets dichter naar hare moeder.

Van Balen zag de beweging en voelde iets pijnlijks. Hij deed al zijn best, om kalm te blijven, en vroeg:

»Wat heb je ertegen, dat ik van middag met de kinderen uitga?"

Met eene minachtende beweging haalde zij de schouders op.

»Zal je 't zeggen?" vroeg hij stampvoetend.

»Ik verkies niet, dat je met andere kinderen uitgaat en ze trakteert, terwijl er voor je eigen kind geen eten in huis is. Verbras jij den boel maar alleen."

Op zijne beurt begon hij schamper te lachen.

»Jetje," vervolgde Julia tegen het kind, »wij gaan van middag met z'n beidjes uit. Je krijgt je rose jurk aan en je mooie hoedje op. We zullen eene visite maken bij Mevrouw Marels, je weet wel, waar die aardige kindertjes zijn en die mooie tuin; Mevrouw vraagt misschien wel, of we blijven eten. Zal dat niet prettig zijn?"

»Ja," knikte Jetje; haar bedroefd gezichtje helderde weer op.

»Maar je gaat toch liever met mij en Lien en Coba?" vroeg Van Balen.

Zijne stem klonk schor en zijn gezicht stond bijna dreigend.

Jetje keek een beetje benauwd van hem naar hare moeder, die haar vriendelijk toelachte. Toen zei zij heel zachtjes en bedeesd:

»Ik ga liever met Moesje."

»Verrekt dan, jij en je moeder!" schreeuwde hij, plotseling dol driftig.

»Beest!" siste Julia en zij sloeg beschermend de armen om het kind, dat zich angstig tegen haar aandrong.

Maar hij zag het niet. Hij liep de kamer uit en de straat op.

Gedurende een kwartier ging hij voort, zonder te weten waarheen. 't Kon hem ook niet schelen; hij had een duister besef, dat hij wèl had gedaan met de deur uit te loopen, want dat hij een oogenblik in gevaar had verkeerd, om zich aan zijne vrouw te vergrijpen. Nu prevelde hij verwenschingen in zichzelf en zonder dat hij het wist, schonk hem

dat eenige verlichting. Eindelijk werd hij moe en keek om zich heen. Hij was tamelijk ver van huis. Van de buitenwijk, waar hij woonde, was hij in een heel stil gedeelte gekomen, waar nog maar enkele in aanbouw zijnde huizen stonden. Langzamerhand voelde hij zijne drift bedaren en hij vroeg zich af, wat hij doen zou. Hij kon toch den heelen middag niet loopen; hij dacht aan zijn koffiehuis, maar daar was nu nog niemand; dan kon hij zich net zoo goed thuis zitten te verdommen. En landerig, met een gevoel van geslagen te zijn en druipstaartend als een hond terug te komen, legde hij denzelfden weg weer af.

Doodmoe stak hij den huissleutel in de deur zijner woning.

Reeds op de trap klonk hem de schelle stem van de meid in de ooren, die in de keuken haar hoogste lied uitgalmde.

»Hou je bek," riep hij, in eens weer woedend en prikkelbaar; »ik wil dat geblèr niet."

De meid, eene slordige deern van een jaar of zeventien met een brutaal gezicht, keek hem aan.

»Wel nou nog mooier! Mag ik niet eens zingen?"

Maar hij hoorde het niet. Hij liep de trap op naar zijn eigen kamertje, een kabinetje, waar eene oude schrijftafel en een paar stoelen stonden. Kregelig wierp hij zijn hoed neer.

Wat nu te doen? Het vooruitzicht van een langen, vervelenden middag deed hem geeuwen. Hij bedacht, dat hij nog een paar brieven te schrijven had. Lusteloos ging hij zitten, haalde een velletje postpapier voor den dag, zette den datum en den aanhef. Maar er zaten haren in de pen; hij veegde haar af aan zijne jas; 't hielp niet en met een vloek wierp hij haar weg. Na lang zoeken vond hij eene andere, maar nu was hij vergeten, wat hij eigenlijk schrijven wilde, en suf staarde hij voor zich uit, beseffeloos denkend. Daar klonk weer het gegalm van de meid door het overigens geheel stille huis. Het schrille, valsche geluid deed hem pijn in al zijne zenuwen; hij liep naar het portaal en schor van drift brulde hij over de trapleuning:

»Als je niet ophoudt met dat gelol, donder ik je de deur uit!"

De meid schrikte en zweeg. Hij trachtte opnieuw aan zijn brief te beginnen, maar 't lukte niet; hij kon er zijne gedachten niet bij bepalen. Besluiteloos leunde hij in zijn stoel achterover; het was nu doodstil in huis, eene verlaten, troostelooze stilte, die hem plotseling even ondraaglijk scheen als het gezang van zooeven.

Van Balen ging naar de slaapkamer en keek rond. Als altijd heerschte er wanorde. Hij begon met te struikelen over eene pantoffel, die hij vloekend wegschopte. Half over het bed en half over den grond hing Julia's peignoir. De waschtafel was nog niet opgeruimd. Op de tafel stond eene geopende hoedendoos, waaromheen allerlei voorwerpen: een oude poudre-de-riz-kwast, eene gescheurde voile, handschoenen, een ceintuurgesp. Ook Jetje's kleeren lagen overal in 't rond verspreid.

Hij keek naar het bedje van het kind. De wit katoenen gordijnen waren opengeslagen en onder de dekens, het wassen kopje met het vlashaar juist zichtbaar, lag de pop. Hij had aldoor, zonder er zich rekenschap van te geven, aan Jetje gedacht en hij bracht zich te binnen, hoe ruw hij geweest was, ook tegen het kind. Maar het stemde hem niet weeker, niet berouwvol. In machtelooze woede balde hij de vuisten en mompelde hij eene verwensching tegen zijne vrouw, die hem zoover bracht, dat hij zichzelf vergat en zijne drift niet meer meester was tegenover zijne lievelinge. O die Julia, die canaille! Hij kon het niet meer uithouden in die kamer, waar alles van haar sprak, waar hij de vormen van haar lichaam zag in de omtrekken der neergeworpen kleedingstukken, waar hij hare tegenwoordigheid als 't ware inademde door den geur van geparfumeerde zeep en goedkoope odeur, die de lucht bezwangerde; en haastig liep hij weer terug naar het andere vertrek, greep zijn hoed en ging opnieuw de straat op, maar ditmaal niet doelloos, zonder te weten waarheen: thans regelrecht naar het koffiehuis, waar hij wist zijne vrienden aan te treffen.

't Was nog vroeg in den middag, maar niettegenstaande dat zaten er toch een paar stamgasten.

»Waar kom jij vandaan? 't Is je klokje niet. Kerel, wat zie je er bezopen uit. Herrie gehad thuis?"

»Ben je bed....?" zei Van Balen nijdig en bestelde zijn eerste bittertje.

»Wat zal 't zijn: een dominootje?"

»Mij goed."

Zoo versufte hij althans eenige uren. In eene wolk van tabaksrook, die de steenen in een blauwachtig waas hulde, speelde hij de eene partij na de andere. De zaal werd voller; er voegden zich eenige vrienden bij het tafeltje. De heeren praatten rumoerig en schreeuwerig. Het was benauwend warm; het gas werd aangestoken; men zag elkaar in de roode, verhitte gezichten, in de waterige oogen. De kellner kwam en telde de verschillende borreltjes. »Meneer, zooveel glaasjes klare en twee pomeransjes." Van Balen had er vier voor zijne rekening. Toen hij buiten in de heldere herfstlucht kwam, killer, nu het avond werd, voelde hij plotseling, dat hij wankelde, dat hij dronken was.

»Hou je roer recht," lachte een stevige baas, die er zich op beroemde heel wat te kunnen stouwen. »Je bent jolig vandaag, Van Balen. Ga je mee eten?"

Suf herinnerde hij zich, dat Julia met het kind uit eten was.

»Dat is goed," stamelde hij met eene dikke tong; »as je me vrijhoudt."

»Vooruit dan maar," en zij liepen door de drukke menigte naar de dichtbij zijnde restauratie. Steunend op den arm van zijn vriend, ging Van Balen, zijn hoofd heel roezig, onbewust in zich opnemend al de geluiden en beelden om zich heen: de zich voortspoedende menschen,

de elegante vrouwen- en meisjesfiguren, slechts half duidelijk in de schemering, die hier en daar door de flikkerende vlammen der lantarens verbroken werd; de kleurige voorwerpen voor de winkelramen, schel en brutaal in het electrische licht; het geratel der omnibussen en het gefluit van de trammen. Eer hij het wist, zat hij aan een tafeltje in de groote eetzaal van het koffiehuis. Het was er warm en behaaglijk; de gedempte kleurenmengeling van de hooge schouw, waarboven borden en kannen van Delftsch porselein, van de met eikenhout beschoten wanden en grijsblauwe gordijnen, van de in doffe tint gehouden muurschilderingen, hier en daar verhelderd door de reflectie van het licht in koperen ornementen, zij deed zijne door rook en drank pijnlijk stekende oogen weldadig aan. De geur van het warme eten prikkelde hem; hij begon met graagte, maar hij voelde zich gauw verzadigd en het bier smaakte hem bitter. Hij wilde op een paar fijne flesschen trakteeren; de anderen verzetten zich flauwtjes, meesmuilend, maar hij, verre van nuchter, maakte zich boos. Wat dachten zij wel? Hij was geen klaplooper, die zich maar vrij liet houden. Hij riep den kellner en bestelde; hij dronk, zag vuurrood; zijne dikke tong werd buigzamer. De vrienden stieten elkander lachend aan, maakten zinspelingen, lokten hem uit tot spreken en hij begon te vertellen, onsamenhangend en haperend, beurtelings vloekend en huilend, van zijn ongelukkig leven thuis, van zijne canaille van een wijf en van zijn kind, een engel, een heel bijzonder kind, waar hij dol op was. Dronkenmanstranen druppelden in zijn glas; eindelijk zonk zijn hoofd voorover op zijne borst; hij ademde diep en zwaar; hij was ingeslapen. De heeren duwden hem tegen de leuning van de sofa, lieten zich hunne jassen geven, betaalden en gingen heen met eene aanmaning aan den kellner, om Meneer maar stil te laten zitten.

Een paar uur later ontwaakte Van Balen; hij geeuwde en rekte zich uit. Verwonderd keek hij om zich heen. De eetzaal was leeg, het licht half neergedraaid. Hij streek zich met de hand over het hoofd en trachtte zijne gedachten te verzamelen. Langzamerhand herinnerde hij zich alles. Rillend en koud stond hij op en ging naar den kapstok, waar zijne jas en zijn hoed eenzaam en verlaten hingen. Geld, om den wijn te betalen, had hij niet bij zich; dan maar laten opschrijven; er stond toch nog meer.

Toen hij op straat kwam, vond hij 't warm. 't Was, of de damp hem uit het hoofd steeg; hij voelde zich volkomen ontnuchterd. Eene klok sloeg en hij telde tien slagen. Hij zou maar naar huis gaan. Terwijl hij liep, eerst door de drukke straten, toen door de stillere wijken naar zijne woning, dacht hij na over den verloopen dag en eene gewaarwording van ergernis, van schaamte over zichzelf maakte zich van hem meester. Wat had hij gedaan? Met zijne zoogenaamde vrienden, die kroegloopers, had hij gekletst, gewauweld over zijn huiselijk leed, over zijne vrouw en, wat nog het ergste was, over zijn kind. De

hemel wist, wat voor dronkenmanstaal hij had uitgeslagen, wat hij wel beweerd had, welk een voorwerp van spot hij geweest was. Hij vloekte op zichzelf, omdat hij zich zoo liet meesleepen; op Julia, omdat zij hem bracht tot dit ellendige bestaan. Voorzichtig liep hij de trap op, wilde de kamer ingaan, waar Jetje sliep, om 't kind goedennacht te kussen. Maar hij bedacht, dat zijne kleeren doortrokken waren van sigarendamp en dranklucht, dat zijne haren en zijn baard er verwilderd uitzagen, dat hij een paar uur in een koffiehuis had gelegen, om zijn roes uit te slapen. Langzaam liet hij den knop van de deur weer los en ging naar het kleine kabinetje, waar zijn bed stond. Zwaar wierp hij zich erop neer; slapen kon hij niet en hij tuurde in de duisternis om zich heen. Nu vond hij geene tranen, slechts een gevoel van ontmoediging, een hopeloos beseffen, dat zijn leven verknoeid was en hij wel weer in dezelfde zwakheid zou vervallen.

Den volgenden dag ontving Van Balen een wissel, dien hij vergeten was, waarop hij in ieder geval niet meer had gerekend. Een buitenkansje dus: een goede vijftig gulden, die zoo in eens uit de lucht kwamen vallen. 't Stemde hem opgeruimd en deed hem allerlei goede voornemens koesteren. 't Eerst ging hij naar het koffiehuis en betaalde zijne vertering van den vorigen dag. Zoo iets zou niet meer gebeuren; dat dacht hij nu zeker, en terwijl hij naar huis liep, voelde hij ook veel minder bitterheid tegenover Julia. Eigenlijk had zij gelijk: hij was dan toch ook een beroerde kerel. Hij zou haar al het geld geven; de kleine, dagelijksche schulden kon zij dan betalen. Hij wilde voortaan beter oppassen, ernstig trachten zich wat vaste bezigheid en verdiensten te verschaffen. Misschien, als hij 't nog eens zacht met haar beproefde, zijn ongelijk bekende, met haar beraadslaagde, wat het beste was, zou zij toegankelijker worden. Sedert gisterenmiddag, toen hij zoo woedend de deur was uitgeloopen, hadden zij nog geen woord samen gesproken. Jetje had dien dag teekenles; dan bleef zij over en kwam niet thuis koffiedrinken.

Hij was met zijne vrouw alleen in de huiskamer. Zij zat voor het raam, bezig, om eene rood katoenen blouse met witte kant te garneeren, en keek niet op van haar arbeid. Hij voelde zich onrustig, angstig, maar hij gaf zich het air van op zijn gemak en vooral goed gehumeurd te zijn. Hij liep de kamer op en neer, neuriede een beetje, floot nu en dan, maakte eene opmerking, waarop Julia niet antwoordde. Eindelijk trad hij op haar toe en hield haar een bankbiljet van *f* 40 voor.

»Kijk eens, vrouw; daar zal je nu toch in de eerste drie, vier weken wel genoeg aan hebben."

Zij keek even naar het geld, maar nam het niet aan en naaide door.

»Kom, Juul," hervatte hij gemoedelijk, »wees nóu niet koppig. 't Is toch aardig, dat ik 't geld terug heb gekregen. Ik had er waarachtig heelemaal niet meer op gerekend."

»'t Kan me niet schelen," zei zij en zij hield hare blouse tegen 't licht, om 't effect van de witte kant tegen het harde rood te zien.

»Je bent boos om gisteren," ging hij voort. »Nou ja, ik ben wel wat ruw geweest. Ik had jou en Jetje niet uit moeten schelden. Maar je weet zelf niet, hoe dol je iemand kunt maken. Ik heb er spijt van. Laat het dan nou ook gedaan zijn."

»'t Kan me niet schelen," herhaalde zij op denzelfden toon.

»Wat bedoel je daar nu eigenlijk mee?"

Hij stond vlak voor haar, kalm nog, maar reeds worstelend met het gevoel van drift, dat hem, wanneer zij zoo doorging, binnen weinige minuten zijne bezinning zou doen verliezen.

»Daar bedoel ik mee, dat het me heelemaal onverschillig is wat jij doet of laat. Ik zal mijn eigen weg gaan."

»Dat is geen nieuws," zei hij schamper.

»Juist, maar voortaan doe ik 't nog meer. Je kunt geld geven of niet: 't kan me niet schelen. Ik ben van plan me met niets meer te bemoeien. Ik ga met Jetje uit eten en je moet maar maken, dat de meid voor jou zorgt."

»Jij kunt uit eten gaan, hoe meer hoe liever, maar Jetje laat je thuis."

»Vraag haar zelf, wat ze liever doet. 't Kind is bang voor jou, omdat je scheldt en vloekt. Ze heeft een afkeer van je."

»Dat lieg je," riep hij schor en toen met een blik op haar triomfeerend gezicht: »En als 't waar is, dan is 't jouw schuld, slang, die je bent!"

Met gebalde vuisten stond hij voor haar. Maar 't was, of hare kalmte hem ontwapende. Hij wierp zich in een stoel, sloeg de handen voor zijn gezicht en snikte.

Een poosje naaide zij door, heel onverschillig en bedaard. Toen keek ze hem eens van ter zijde aan.

»Speel maar zoo'n comedie niet. Waartoe dient het alles? Ik heb 't al zoo dikwijls gezegd. Laten wij scheiden."

Er volgde geen antwoord en schijnbaar al hare aandacht aan de blouse wijdend, ging zij zakelijk voort:

»'t Geld is zoo'n bezwaar niet. Je geeft mij, wat de rechtbank uitwijst. 't Is nu toch ook ellende en armoede troef. Ik heb, Goddank! nog goede vrienden, die mij wel helpen zullen."

Hij sprong op.

»Goed," hernam hij, plotseling gekalmeerd. »Heel goed, maar ik houd het kind."

»Jij!" Zij lachte hem hoonend uit. »'t Schaap zou zich doodkniezen. Een goed gezelschap voor een meisje! Zij zou den tweeden dag al naar mij toeloopen. Jetje hoort bij mij."

»Dan hooren jullie allebei hier," antwoordde hij dof. »Je zin zal je niet hebben. 't Kind sta ik niet af, nooit, in der eeuwigheid niet. En als je me dol maakt met je getreiter, sla ik je de hersens in."

Zij haalde de schouders op.

»Ruw zijn, dreigen en gemeen worden," hernam zij verachtelijk, »dat is al wat je kunt."

»Juist!" schreeuwde hij, »en as je niet ophoudt, wordt het nog erger. Wat wil jij dan? Jij zegt, dat je van 't kind houdt; je liegt het; as jij eene goede moeder was, zou alles er hier heel anders uitzien. God weet, wat je in je schild voert. Trek er dan uit en laat me met het kind alleen, als je niet wilt, dat ik een ongeluk aan je bega."

't Zou misschien eene verlichting voor hem zijn geweest, als zij ook driftig was geworden, als zij razend en tierend tegenover elkaar hadden gestaan. Hare kalme houding maakte hem dol. Een oogenblik was zij bang, dat hij haar wezenlijk aan zou vliegen en mishandelen. Toen bedacht ze, dat ze geheel alleen met hem was en zij, zelfs al sloeg hij haar, geen getuige had, om hare aanklacht te staven, en langzaam, hem aldoor sarrend aankijkend, verliet zij de kamer.

Mevrouw Marels, waar Julia herhaaldelijk aan huis kwam, was nog eene vriendin uit hare jeugd. Wel waren er jaren voorbijgegaan, sedert ze elkaar uit het oog verloren, maar toen de Van Balen's een paar jaar in Den Haag woonden, ontmoetten de vrouwen elkaar toevallig. Eerst een gewoon praatje. Wat hadden ze elkaar in een tijd niet gezien; toch vonden ze niet, dat ze veel veranderd waren. Toen enkele confidenties uit beider leven. Mevrouw Marels was al een jaar of zes weduwe; haar man had eene groote kruideniersaffaire gehad, die zij na zijn dood heel voordeelig had kunnen overdoen. Zij woonde met hare beide kinderen in een groot huis en had het erg goed. Nu, met Julia was 't niet zoo voordeelig gegaan; zij maakte al gauw geen geheim van de twisten en onaangenaamheden in haar huwelijksleven; zij vertelde al dadelijk, dat Van Balen dronk, den boel opmaakte, enz. Mevrouw Marels, eene goedhartige, domme vrouw, geloofde alles, zooals 't haar werd voorgesteld. Zij had medelijden met die arme Julia, die er nog zoo knap uitzag en daar nu maar vastzat aan zoo'n akeligen vent. Ze moest maar dikwijls bij haar komen en 't kind, zoo'n dotje toch, meebrengen. Van Balen hoefde niet mee te komen; dat had ze zelfs liever niet, maar als 't moest, zou ze hem natuurlijk, ter wille van hare teruggevonden vriendin, wel dulden. In den beginne deed Julia, of zij een beetje huiverig was, om zooveel vriendelijkheid te accepteeren; ze kon zoo niets terugdoen, maar Cato Marels beduidde haar, dat dit dwaasheid was; zij zou 't heerlijk vinden, als Julia kwam, ook voor de kinderen; die konden dan met Jetje spelen. Zoo werden

zij groote vriendinnen. Binnen enkele maanden had Julia de andere geheel in hare macht. Cato dweepte met de mooie Mevrouw Van Balen en deze voelde zich erg op haar gemak in het huis van hare vriendin, waar haar banale smaak gestreeld werd door grove, opzichtige weelde, waar zij zich te goed kon doen aan eene ruim voorziene tafel en waar al hetgeen zij thuis moest missen, haar deel was. Jetje vond het ook wel heerlijk, om naar Mevrouw Marels, Tante Marels werd het al spoedig, te gaan. 't Was zoo heel iets anders in het groote huis met den mooien tuin, waarin zilveren tuinspiegels, bonte en geverfde beelden en schitterend gekleurde bloembedden hare kinderlijke verbeelding boeiden, dan thuis, en bovenal — hier was nooit ruzie. Jetje was bang voor harde stemmen en voor vloeken. Zij sidderde, als haar vader met de vuist op tafel sloeg en hare moeder met zoo'n zonderling gezicht voor hem stond. Of Van Balen den omgang van Julia met hare nieuwe vriendin goedvond, werd niet gevraagd. Hij kwam er niet, hij werd niet geïnviteerd. Eerst had hem dat geërgerd en hij had Julia gezegd, dat hij niet verkoos, dat zij er zoo dikwijls heenging. Zij nam niet de minste notitie van het gezegde. Toen was hij de beide vrouwen eens op straat tegengekomen. Het uiterlijk van Mevrouw Marels, dik en rood, heel opzichtig gekleed, stond hem lang niet aan, maar hij wanhoopte aan het denkbeeld, om er verandering in te kunnen brengen, en toen Jetje hem een paar dagen later vertelde, dat zij zoo'n dolle pret had gehad bij Tante Marels en 't er zoo heerlijk vond, berustte hij in alles ter wille van het kind en zei er niets meer van. Ten slotte was hij eigenlijk heel blij, dat Jetje ergens kwam, waar zij pret had en waar kinderen waren. Thuis was het voor de kleine meid wezenlijk ook geen paradijs.

Sedert den dag, toen Van Balen's goede voornemens alweer schipbreuk hadden geleden door de onverdraagzaamheid zijner vrouw, behandelde Julia hem met nog grooter onverschilligheid dan vroeger. Zoolang zij die tot zichzelf alleen uitstrekte, kon het hem niet schelen; hij vond het zelfs wel aangenaam, dat zij heele dagen, 's morgens al, uitging; maar toen hij eens beproefde Jetje 's middags van school te halen en daar vernam, dat de Jongejuffrouw al weg was met Mevrouw; toen hij daarna thuis kwam en het huis ledig vond, zonder dat er voor eten gezorgd was, werd hij woedend. Hij deed, wat zijne drift hem ingaf. Hij ging naar de woning van Mevrouw Marels en verzocht zijne vrouw te spreken. Julia, die op zoo iets niet verdacht was, kwam te voorschijn. Hij sommeerde haar, om met het kind mee naar huis te gaan, en toen zij weigerde, ontzag hij zich niet, om in de gang te staan vloeken en schelden. Mevrouw Marels kwam erbij te pas; de dienstboden keken toe en lachten; eindelijk vertoonden zich een paar verschrikte kinderkopjes en hoorde hij Jetje huilen. Hij eischte, dat het kind hem naar huis zou vergezellen, maar de kleine kwam naar hem toe met zooveel onwil en angst op haar gezichtje, dat hij

zich plotseling met een vloek omdraaide, het huis uitholde en de deur donderend achter zich dichtwierp.

Een paar uur liep hij rond, kampend met zijne drift en zijne smart, omdat hij voelde, dat het kind bang voor hem was en eindigen zou met in 't geheel niet meer van hem te houden. Maar dien avond zocht hij zijn troost niet in 't koffiehuis; hij behaalde eene groote overwinning op zichzelf en bleef kalm, totdat Julia thuis kwam. Ofschoon zij hem prikkelde tot verzet door den stroom van verwijten, waarmee zij hem overlaadde, hield hij zich in, en toen zij hem tergde door allerlei zinspelingen, gaf hij geen antwoord.

De eerstvolgende dagen bracht en haalde hij Jetje zelf naar en van school; wanneer Julia 's middags uitging, liep hij haar na en hij dreigde, dat hij schandaal op straat zou maken, als zij trachten zou zich tegen zijn zin met het kind te verwijderen. Zijne vrouw scheen zich te schikken. Zij ging niet meer met Jetje uit eten, zonder dat hij het wist; zij bepaalde hare bezoeken bij Marels tot middagvisites, maar zij had een ander middel gevonden, om hem te tergen. Zij overlaadde het kind met liefheden. Wanneer de kleine meid in de kamer was, wist ze Van Balen zoo te prikkelen, dat er bijna altijd eene ruzie of eene scheld- en vloekpartij volgde. Dan sloeg zij de armen beschermend om het kind heen en suste haar.

»Kom maar hier, mijn engel, wees jij maar niet bang," en Jetje kroop dicht tegen hare moeder aan, haar vader met vreesachtige, betraande oogen aankijkend.

Dat gezicht deed hem bijna altijd bedaren.

»Ik ben niet boos op jou, kindje," zei hij; »geef me maar een zoen."

Maar als hij haar naderde, weerde het kleine meisje hem af en verborg haar kopje aan Moeders schouder en toen hij haar eens ruw beetpakte en haar zoende, sidderde zij zóó in zijne armen, voelde hij zóó de angstige weerstreving van het kinderlichaam, dat hij haar driftig vloekend terugstiet.

En toch had hij haar lief, zóó lief, dat hij soms vreesde zijn verstand te zullen verliezen, wanneer hij dacht aan de pogingen, die de moeder met zoo goed gevolg aanwendde, om de kleine van hem te vervreemden. Razend maakte ze hem, als zij telkens antwoordde op zijne vraag: »Wat wil je dan toch?" — »Ik wil scheiden." — »Nooit!" schreeuwde hij dan stampvoetend en te gelijk vreesde hij, dat zij hem tot de eene of andere uitbarsting van drift zou brengen zóó vreeselijk, dat hij zich aan haar vergrijpen zou en zij het voorwendsel zou gevonden hebben, dat haar het recht gaf, om hem te verlaten.

Hij verloor zijne vroegere goedhartigheid en opgeruimdheid. Meer en meer zocht hij zijn troost bij de vrienden in het koffiehuis, maar ook als hij gedronken had, was hij prikkelbaar en opvliegend en hij begon zelf te begrijpen, dat Jetje bang voor hem was, schoorvoetend en stil naast hem liep, wanneer hij nog eens een enkelen keer met haar

wandelde, en zich met eene uitdrukking van afschuw op haar gezichtje van hem afwendde, als hij halfdronken thuis kwam. De weinige menschen, waarmee de Van Balen's omgingen, die vroeger wel geneigd waren geweest, om den man te beklagen en de schuld van het ongelukkige huwelijk aan de vrouw te geven, begonnen nu de schouders op te halen en een open oor te hebben voor Julia's grieven.

Systematisch legde zij het erop toe, om zijn vroeger goed humeur door allerlei speldeprikken te verbitteren. Hij werd norsch en opvliegend, soms zelfs als er geene aanleiding voor was; hij voelde zelf, dat hij meer en meer wegzonk en zich gaan liet. Eene enkele maal beproefde hij nog wel zich staande te houden, deed hij zijn best, om iets terug te krijgen van zijne oude vriendelijkheid, wilde hij schertsen met Jetje, probeerde hij gewoon te zijn tegen zijne vrouw, maar alles stuitte af op Julia's berekenende koelheid en het kind toonde zich schuw en angstig.

Zoo ging de winter voorbij in een voortdurend kijven en schelden. Voor de buren waren de huiselijke onaangenaamheden geen geheim meer. Wanneer Van Balen 's middags tegen vijf uur, halfzes uit het koffiehuis kwam met een vuurrood gezicht, zich moeite gevend, om niet te zwaaien, staken de menschen de hoofden bij elkaar of men staarde hem na en de dienstmeisjes giggelden en prevelden, als hij voorbij was: »Zoo'n lap; 't is schande." Als Julia uitging, werd zij meewarig nagekeken; zij schaamde zich niet over dat beleedigend medelijden; ze ontzag zich niet hem bij elken twist voor de voeten te werpen, dat hij overal bekendstond als een dronkaard en zij er haar voordeel mee zou doen.

Eindelijk op een mooien lentemorgen in April brak het onweer heviger dan anders los en behaalde zij de met zooveel moeite voorbereide overwinning. Van Balen was vroeg beneden gekomen en stond voor de geopende serreramen in de tuintjes der benedenhuizen te kijken. Hij wist niet, hoe het kwam; of het de milde lucht was, die naar binnen stroomde; het gezicht van de hier en daar schuchter opbloeiende krokusjes en de enkele groene blaadjes, die zich aan de schaarsche heesters ontplooiden; de hoop op verandering en nieuw leven, die de komende lente voor een oogenblik in zijne ziel deed geboren worden, — maar hij voelde zich minder gedrukt dan anders; 't kwam hem voor, alsof de kamers er minder slordig uitzagen, alsof de gouden zonnestralen iets gezelligs aan de ruimte verleenden en aan de oude, groezelige meubels glans en nieuwheid gaven. Hij keek naar de lucht, overal effen, klaar, blauw, en hij zag eene gansche vlucht vogels voorbijstrijken. Hij wist niet, waarom zijne oogen vochtig werden; een heftig verlangen, om ergens naar buiten te gaan, greep hem aan; hij voelde eene soort van verteedering voor zichzelf. Als die zachte, die innige gewaarwording, waaraan hij geen naam kon geven, maar niet van voorbijgaanden aard was, dan zou hij wel kracht vinden, om beter

te worden, niet meer te drinken, zichzelf gelijk te blijven, ook onder Julia's meest geraffineerde plagerijen.

Hij bedacht, dat het Paaschvacantie was. Na het ontbijt zou hij met Jetje uitgaan, ergens naar de duinen, waar zij stil konden gaan liggen in het door de zon warm gestoofde zand en genieten van het in duizenderlei dingen ontkiemende lenteleven om hen heen; of naar het Bosch, waar hij plekjes wist, thans door de eerste anemonen als door een sneeuwkleed gedekt, en daar in de volstrekte eenzaamheid zou hij misschien woorden vinden, die zijn kind iets zouden doen begrijpen van de groote liefde, die hij voor haar voelde; hij zou haar nederig beloven niet meer norsch en opvliegend te zijn, niet meer te schelden en te vloeken en haar smeeken, of ze dan ook weer van hem wilde houden en hem eens aanhalen en lief zijn als vroeger.

Met een hard, knarsend geluid ging de deur open en Julia trad binnen. Van Balen keerde zich om; hare saamgeknepen lippen, de koele uitdrukking van hare oogen, de besliste bewegingen, waarmee zij voor het ontbijt ging zorgen, dat alles voorspelde hem niets goeds.

Hij ging tegenover haar zitten.

»Wat een prachtig weer, hè?" zei hij zoo vriendelijk, als hij kon.

Geen antwoord.

Hij voelde zijne zachte stemming van zooeven vervagen; met een flauw besef, dat hij haar vast moest trachten te houden, vroeg hij:

»Wat zijn je plannen voor vandaag, Julia?"

»'t Gaat je niet an."

»Ik zou het toch wel willen weten, met het oog op het kind."

»Zoo. Nu, ik ga met Jetje uit koffiedrinken en ga vanmiddag met haar wandelen."

Een gevoel van teleurstelling maakte zich van hem meester, maar hij wist wel, dat verzet niet helpen zou, en — hij hoorde getrippel van kindervoetjes boven zijn hoofd en op de trap — hij wilde geene scène maken.

Toen Jetje de kamer inkwam, ging ze hem voorbij, schuw van ter zijde naar hem kijkend en iets mompelend.

»Zeg je me niet goeienmorgen, kind?"

»Dag Pa."

»Krijg ik geen zoen?"

Schoorvoetend kwam Jetje nader, aldoor kijkend naar hare moeder.

»Je moest het kind nou met rust laten en haar niet plagen," zei Julia.

Jetje ging weer achteruit en Van Balen stond op.

»Ik plaag niet; ik mag toch wel om een zoen vragen."

»Ze is niet van je zoenen gediend; dat weet je ook wel."

»Plaag ik je, Jetje?" vroeg Van Balen met verheffing van stem.

Geen antwoord; het kind kwam vlak bij hare moeder en klemde zich aan haar vast. Hij zag de triomfeerende uitdrukking in Julia's gezicht en hij voelde, hoe de drift in hem opkwam en hij zich niet meer meester was.

Ruw trok hij Jetje naar zich toe.

»Waarom ben je bang voor me? Ik doe je geen kwaad. Zegt je moeder je, dat je me geen zoen mag geven?"

Het kind begon te schreien. De meid vertoonde zich in de geopende deur: zij had de harde stem van Meneer en het huilen gehoord; nieuwsgierig, of er weer ruzie zou komen, keek zij toe.

»Ik zeg je: laat het kind met rust!" riep Julia, terwijl zij de kleine naar zich toetrok. »Blijf van der af; ze wil toch niets van je weten; ze haat je, net als ik, niet waar, Jetje?"

»Dat zou je wel willen!" schreeuwde hij. »Hier zal je komen, hier; ik ben je vader, Jetje! Hier, zeg ik."

Maar het kleine meisje verborg haar gezichtje in de plooien van Moeders japon en snikte.

»Ze wil niet," tergde Julia; »zie maar, dat je het gedaan krijgt. Ze denkt, dat je dronken bent, en heeft het land aan je; ze rilt van jouw zoenen."

Met een vloek trad Van Balen op het kind toe. Hij zag het kleine, sidderende figuurtje, dat voor hem terugkroop, als was hij een wild beest; hij zag Julia's beschermende armen om haar heen; hij zag het brutale gezicht van de meid, die dom en toch triomfantelijk lachte, en hij sleurde, dol van drift, het kind van de vrouw los, greep Julia met zijne bevende maar door woede krachtige handen, sloeg haar eens, tweemaal en kwakte haar neder op den grond.

De meid snelde met een hevig gegil van »moord, help" op hem toe; het kind snikte als waanzinnig en wierp zich over hare moeder en Van Balen snelde de kamer en het huis uit, zonder te weten, wat hij deed.

Hij wist zich later niet goed te herinneren, hoe die dag was voorbijgegaan. Hij had een flauw besef van heel lang geloopen te hebben en eindelijk naar het koffiehuis te zijn gegaan met het voornemen, om zich stomdronken te drinken. Maar vreemd: hij, die anders niet veel verdragen kon, hij voelde nu niets van de drie, vier bittertjes, die hij achter elkaar naar binnen sloeg. Zijn hoofd bleef helder; hij had een zeker gevoel van voldoening, dat hij nu eindelijk zijne drift eens had kunnen botvieren en die canaille had afgestraft. Onduidelijk herinnerde hij zich haar angstig schreeuwen, toen hij op haar toetrad; nu zij gezien had, waar zij hem toe bracht, zou zij hem in 't vervolg niet meer zoo tergen.

Heelemaal niet vermoedend, wat hem te wachten stond, ging hij naar huis. 't Was vijf uur; hij liep met opgericht hoofd en vasten tred. Toen hij boven kwam, trof 't hem, dat de kamers tamelijk wel waren opgeruimd; de tafel was niet gedekt; er was iets leegs en onwezenlijk stils.

»Ze is uitgegaan," prevelde Van Balen en hij belde.

Schel klonk het geluid door het doodstille huis. Hij wachtte eene minuut; niemand kwam en hij liep naar de keuken. Ook daar alles aan kant; de meid was er niet.

Zonder nog het ware te vermoeden, stormde hij naar boven, naar de slaapkamer. Toen zag hij het in een oogenblik. Ze waren weg, niet voor een paar uur maar met het voornemen, om niet terug te komen. Hij rukte de kleerkasten open; zij waren leeg; met een enkelen oogopslag miste hij verschillende kleine voorwerpen; op de tafel lag een groot stuk wit papier. Hij greep ernaar en tuurde op de letters, suf, niet in staat tot lezen; eindelijk vermande hij zich; er stond:

»Je hebt me mishandeld in 't bijzijn van getuigen. Natuurlijk kom ik niet meer met Jetje terug. Ik vraag echtscheiding en de zaak komt dadelijk in handen van een advocaat; daarmee moet je alles bespreken; mij of het kind zie je niet meer; wij willen niets meer met je te maken hebben."

Daaronder stond het adres van den advocaat, bij wien hij zich te vervoegen had.

Van Balen staarde strak voor zich heen. Hij streek zich met de hand langs het voorhoofd en begon te begrijpen. Zijne daad en hare gevolgen werden hem nu duidelijk. Daartoe had zij hem dus gebracht; zij had hem getergd, langzaam en zeker, totdat hij zich aan haar vergrepen had, en zij had gezorgd, dat de meid in de kamer was, om tegen hem te kunnen getuigen. Ja, ze zou echtscheiding vragen en het kind zou haar worden toegewezen. Hij verfrommelde het papier in zijne handen en stond een oogenblik wezenloos; toen wierp hij het ver van zich af, alsof het hem brandde; hij liep naar beneden, de deur uit, zonder zich te bedenken, in eens door naar het huis van Mevrouw Marels.

Hijgend van het harde loopen, kwam hij aan, maar alvorens te bellen, haalde hij zwaar en diep adem; hij wist niet, of hij zou kunnen spreken; hij worstelde met een benauwd gevoel in de keel.

Maar hij had den tijd, om tot bedaren te komen. Men wachtte lang, eer men hem opendeed. Eindelijk verscheen de meid, opende de deur voorzichtig op een kier, alsof zij bang was, dat hij zou binnenstormen.

»Mevrouw Van Balen is hier?"

»Nee, Meneer."

Hij zag aan het angstige, verschrikte gezicht van de meid, dat zij loog. Hij voelde, hoe het bloed in golven naar zijn hoofd steeg; hij stond op het punt, om de deur verder open te duwen en door te dringen, maar in de gang hoorde hij praten: zware mannenstemmen. 't Zou niet baten; Goddank! in zoover keerde zijne kalmte terug, dat hij begreep, hoe hij zijne zaak door meer geweld slechts verergeren kon.

»Dan moet ik Mevrouw Marels spreken," zei hij zachter.

»Die is ook niet thuis," antwoordde de meid, en meteen van zijne besluiteloosheid gebruik makend, leunde zij met hare volle zwaarte tegen de deur en duwde Van Balen terug, zoodat hij buiten stond.

In machtelooze woede balde hij de vuisten; hij keek op naar het groote huis; hij meende te hooren lachen achter de gesloten straatdeur; hij geloofde het sarrende gezicht van Julia voor de vensters te zien,

maar hij was niet zeker, of 't niet zijne verbeelding was, die hem klanken deed hooren en visioenen voortooverde. Hij ging heen; zijn hoofd klopte en zijne beenen wankelden, maar hij voelde zich niet vermoeid. Naar het huis van den advocaat; hij herinnerde zich het adres; al was hij ook versuft geweest, nadat hij gelezen had, de woorden hadden zich toch in zijn geheugen geprent.

De rechtsgeleerde zat aan tafel en was nu moeilijk te spreken, maar Van Balen hield aan en werd binnengelaten. Het onderhoud duurde kort; er moesten eerst verschillende inlichtingen worden ingewonnen; de advocaat was nog maar oppervlakkig op de hoogte; hij verzocht hem over een paar dagen terug te komen.

Toen hij weer op straat kwam, liep hij met gebogen hoofd en knikkende knieën. Hij voelde het nu: zijne zaak stond slecht; hij zou overwonnen worden, zou zijn kind moeten afstaan. Hij beefde over al zijne leden en herinnerde zich plotseling, dat hij den heelen dag niet gegeten had en zich daardoor lam en flauw voelde. Terug dus maar naar een café, waar hij wat warms te eten kon krijgen. Maar toen het voor hem stond, maakte de lauwe geur hem misselijk en kon hij niets naar binnen krijgen. Drinken, dat was beter, en hij dronk het eene glas na het andere. Ziezoo, nu keerde zijn courage ten minste terug. Hij was gek geweest daar straks. Hem zijn kind afnemen! Hij wou 't wel eens zien; van eene scheiding op die voorwaarde kwam niets; hij zou ze...

Vrij laat keerde hij dien avond zwaaiend naar huis. Met moeite strompelde hij de trap op, tuimelde een paar keer en stootte zich. Maar zonder ongeval belandde hij in zijne duistere slaapkamer; hij had geen besef meer, om licht aan te steken, schopte zijne laarzen uit, viel half ontkleed met een smak op zijn bed en na enkele seconden vulde zijne zware, ronkende ademhaling het doodstille huis.

Gedurende vele dagen ging Van Balen iederen morgen naar den advocaat, wien Julia hare zaak in handen had gegeven. In het begin duurde het onderhoud lang, maar het werd steeds korter en altijd meer gebogen, met wankelender schreden en wanhopiger uitdrukking op zijn gezicht keerde hij elken dag terug. Hoe hij dan verder zijn tijd doorbracht, wist hij nauwelijks. Een paar keer was hij naar Jetje's school gegaan en had er tegen de uren, dat de leerlingen naar huis gingen, op en neer geloopen. Eerst lette hij er niet op, dat de meisjes elkaar aanstootten en giggelden, als zij hem zagen, maar weldra merkte hij hare wreede, onbescheiden blikken en hij week schuw terug. Hij durfde niet aanbellen en hij was verlegen, om iemand aan te spreken. Eindelijk deed hij eene overwinning op zichzelf en op een middag, dat hij het vaste voornemen had opgevat, om zijn kind te komen halen, vroeg hij aan een meisje, dat hij goed kende van vroeger, of Jetje nog niet naar huis was. Het kind werd vuurrood.

»Ze is er nog, Meneer Van Balen," antwoordde zij stamelend, en toen liep ze hard weg naar hare kennisjes en hoorde hij de kinderen proesten en lachen. Maar dat deerde hem niet; vanmiddag zou hij zijne lieveling dan toch zien; ieder oogenblik kon zij uit de geopende deur komen. En hij bleef staan en keek met heftig bonzend hart en oneindig verlangen, telkens opschrikkend, wanneer zich eene kleine gedaante vertoonde. Zij kwam niet; langer dan een uur bleef hij staan; het huis was lang gesloten; alles was doodsch en rustig. Dus had dat meisje hem voor den gek gehouden. Jetje was al weg geweest, toen hij kwam, en hij stampvoette van drift; maar 't kon ook zijn, dat zijn dochtertje ondeugend was geweest en school moest blijven, en met nieuwe hoop bezield, bleef hij weer wachten. 't Sloeg halfzes; neen, zoolang zou de schooljuffrouw het kind toch niet houden. Plotseling besloten, belde hij aan.

»De Jongejuffrouw Van Balen," stotterde hij tegen de meid, die hem opendeed.

Zij keek hem dom aan.

»De Jongejuffrouwen zijn al lang weg, Meneer."

»Maar ik geloof, dat zij er nog is; ze moest schoolblijven."

»Ik zal eens gaan vragen. Wil u zoolang in de zijkamer gaan?"

Hij schudde het hoofd, kampend met zijne emotie.

Gedurende de paar minuten, die de meid wegbleef, bestormden hem allerlei gewaarwordingen. Wat zou hij doen, als 't kind kwam? Haar in zijne armen nemen, een rijtuig bestellen en met haar vluchten, ver weg, waar niemand hem vinden kon? O, alleen met zijn kind in een vreemd land, werken voor zijn brood, voor haar. Neen, neen! vóór alles kalm zijn; niets laten merken.

Eene lange, in het zwart gekleede dame kwam naar hem toe; de meid liep achter haar.

»Jetje van Balen is al sedert drie weken niet meer hier op school, Meneer," en hij zag eene hand, die de zijkamerdeur opende en hem noodde binnen te treden.

Het was als een slag op zijne hersens, maar hij kon toch nog denken.

»Dank u," stamelde hij; »ik zal u niet ophouden; ik .... ik wist niet, dat de kleine meid niet meer hier was, en .... weet u ook, waar zij nu schoolgaat?"

De dame zag hem aan; zij herkende hem wel; eene enkele maal had zij hem vroeger wel eens gesproken, maar zij had ook al van de geruchten gehoord; zij vond, dat hij er vreemd uitzag met zijn opgeblazen gezicht en zijne waterige oogen; misschien was hij wel dronken en plotseling zei zij angstig: »Ik weet er niets van, Meneer; daar moet u bij Mevrouw Van Balen naar informeeren."

Zij keek naar de deur; hij stamelde: »O zoo; het doet er niet toe," en een oogenblik later stond hij weer buiten.

Zonder iets te zien, zonder te denken, alleen maar met een zwaar, wanhopig besef, dat alles hem ontzonk, liep hij den gewonen weg naar het koffiehuis, waar hij nu alle dagen met zijne vrienden at. Hij ging zitten op zijne gewone plaats, groette niemand en keek als versuft voor zich.

Zij staarden elkaar aan: zou hij ergens anders gebitterd hebben en al veel ophebben, dat hij zoo raar deed?

»Kom, kerel, verzet je zinnen. Ben jij nou een vent, om je zoo beroerd te maken?" zei er een. »As je goed en wel van dat wijf af bent, kunnen we je allemaal feliciteeren."

Hij hief zijn glas op en wilde met hem aanstooten, maar Van Balen begreep hem niet; hij keek hem aan met wijd opengesperde oogen en duwde het glas op zij; toen sloeg hij plotseling met de vuist op tafel en stamelend, alsof hij inderdaad dronken was, bracht hij uit: »As ze me 't kind niet teruggeven, dan . . . . dan verzuip ik me."

Zijne zaak stond slecht. Er was alle kans, dat het kind aan Julia als eischeresse zou worden toegewezen. Hij had zijne vrouw mishandeld in 't bijzijn van getuigen. Men ried hem aan zich kalm bij 't geval neer te leggen, geene poging in 't werk te stellen, om zijn kind te zien te krijgen. Al wat hij daarmee bereiken zou, was, dat zijne vrouw dan waarschijnlijk de stad zou verlaten. De sympathie van zijne kennissen, behalve van zijne koffiehuisvrienden misschien, was voor Julia. Zijne reputatie deugde niet; hij had schulden en hij dronk; dat was voor niemand een geheim. Vroeger had hij in zijn voorkomen toch nog wel iets van een fatsoenlijk man; nu begon zijne leefwijze zich meer en meer in zijn uiterlijk te toonen. Hij woonde nog altijd in 'tzelfde huis. Soms had hij eene werkvrouw, die de kamers wat schoonhield, voor zijn ontbijt zorgde en zijn bed opmaakte; langer dan een paar dagen duurde dat nooit: òf hij kwam thuis en vloekte tegen het mensch, òf hij had geen geld, om haar te betalen; òf de buurmeiden vertelden haar het schandaal, dat gebeurd was, en zij kwam niet meer terug. Dan liet hij 't maar, zooals het was, wierp zich 's avonds op zijn onopgemaakt bed, zag niet, dat alles vuil en door eene stoflaag bedekt was. Hij droeg zijn linnengoed dagen achtereen en lette er niet op, dat het slap en smoezelig was. Zijne gekleede jas zat vol vlekken en was zelfs hier en daar getarnd; hij trok alle dagen dezelfde kleeren aan, zonder er ooit aan te denken ze uit te borstelen. Er hingen rafels aan zijne broekspijpen; alles, wat hij aanhad, was vettig en rook duf. De fatsoenlijke menschen, waarmee hij vroeger had omgegaan, ontweken hem. In den beginne had hij nog wel eens getracht iemand aan te spreken, dien hij op straat tegenkwam, maar toen hij merkte, dat zijne kennissen altijd voor een winkel gingen staan, als zij hem

zagen aankomen, of naar de andere zijde van de straat overstaken of in druk gesprek gewikkeld waren, had hij de poging niet herhaald. Het kon hem niet schelen. Er was nog maar één ding, dat hem bezighield in de uren, dat hij nuchter was: Jetje! Het kind wilde hij zien, haar aanspreken, vragen, of het waar was, dat zij bang voor hem was, niet meer van hem hield en nooit meer bij hem wilde terugkomen. 's Morgens ging hij dikwijls zonder ontbijt de deur uit, wee en misselijk nog, met een ellendig gevoel in zijn hoofd en in zijn heele lichaam ziek door eene brandende pijn in zijne maag, die 's middags slechts tijdelijk verdween, als hij haar opnieuw door alcohol kon verdrijven. Altijd liep hij dan 's morgens de stad door, in de hoop Jetje tegen te komen. Honderden keeren ging hij voorbij de woning van Mevrouw Marels. Eens ontmoette hij Julia; zij keek hem even aan, ging hem toen als een onbekende voorbij. Hij had een oogenblik eene gewaarwording gehad, alsof hij op haar toe zou vliegen, haar grijpen zou bij de keel en haar toeschreeuwen, dat hij het kind wilde; een paar seconden voelde hij iets als reuzenkracht en zag hij als door een waas van bloed. Maar toen hij tot zichzelf kwam, stond hij te beven op zijne beenen; hij zag haar niet meer; hij kon geene schrede doen en moest leunen tegen een muur, om niet neer te vallen.

Al de scholen in de stad, waar hij maar eenigszins vermoeden kon, dat Jetje was, liep hij af. Urenlang posteerde hij er zich, wachtte, liep heen en weer; het kind zag hij nooit. Zoo bracht hij zijne dagen door, totdat hij 's middags, doodelijk afgemat, in zijn koffiehuis kwam en in minder dan geen tijd beschonken was, want hij kon hoe langer hoe minder verdragen. En ofschoon hij dikwijls tot op dien tijd slechts geleefd had van een stuk brood, kon hij toch niet eten; de warme spijzen walgden hem; met afschuw schoof hij het bord na enkele minuten weg en dronk. Dan sloeg hij met de vuist op tafel, vloekte, schold op Julia en vertelde onder tranen zijne ellende, totdat hij in elkaar zonk en als een hoop vuil in zijn stoel lag.

De vrienden keken elkaar aan, schudden het hoofd en beweerden beteekenisvol, dat die kerel zich dooddronk.

Het werd nog erger; een paar keer was het al eens gebeurd, dat een politieagent hem had aangetroffen in een toestand, die den man noodzaakte hem naar huis te brengen. Soms kwam hij heelemaal niet in het koffiehuis en merkten de vrienden gedurende een paar dagen niets van hem. Als hij dan weer opdaagde, zag hij er ellendig uit, vermagerd, zijne kleeren slingerend om zijn uitgeput lichaam, bevend over al zijne ledematen en zijne tanden klapperend als van koorts. Hij had dan een paar dagen in zijn bed gelegen, te ziek, om uit te kunnen gaan. Men ried hem aan, om een dokter te raadplegen; hij lachte. Een dokter! die zou hem dadelijk het drinken verbieden, en daar kon hij immers niet buiten; 't was het eenige, waarmee hij zijne ellende nog een beetje kon verdrijven, wat nog een schijn van kracht gaf aan zijne

bevende, slappe leden, wat hem nog in staat stelde te loopen en uit te zien, of hij zijn kind ook ergens kon ontmoeten.

En eindelijk op een mooien, zonnigen morgen, toen hij als naar gewoonte dwaalde door de straten, niet lettend op de spottende of meewarige blikken, die zijne zonderlinge figuur en zijn akelig dronkenmansgezicht tot zich trokken, zag hij Jetje. Zij kwam uit een winkel, hangend aan den arm van een dienstmeisje, vroolijk pratend en lachend. Het kind zag er heerlijk uit, frisch en blozend, de lange blonde haren schitterend in het licht, het gratieuze figuurtje voordeelig uitkomend in een rose kleedje.

Van Balen stond doodstil. Daar was zijn kind, zijne lieveling, waarnaar hij gesmacht had; een groot gevoel van zaligheid doortintelde hem; voor een paar seconden voelde hij niet dat afschuwelijke beven, die weeë zwakheid, die hem altijd zoo suf en duizelig maakten; iets als kracht doorstroomde hem en hij naderde zijn meisje met opgericht hoofd en vasten tred en sprak zacht haar naam uit.

Het kind keerde zich om, zag hem aan en stond een oogenblik als versteend van schrik. Zij werd doodsbleek en op haar gezichtje kwam eene uitdrukking van groote vrees, van afschuw. Nog eens herhaalde hij haar naam:

»Jetje, kindje, herken je me niet? Ik ben 't, ik, je vader."

Hij stak de hand uit, maar het kind uitte een gesmoorden gil, greep het dienstmeisje bij den arm en holde met haar weg.

Hij vloekte en wilde haar naloopen; na een paar schreden weigerden zijne beenen den dienst; er was een vreeselijk geruisch in zijne ooren; hij zag menschen, die hem naderden; hij hoorde geluiden; alles draaide met oneindige snelheid met hem in 't rond, en hij sloeg neer tegen de steenen.

Toen de scheiding eindelijk werd uitgesproken, lag hij in een hevigen aanval van delirium tremens in het gasthuis. Er was weinig hoop op herstel en wanneer hij er bovenop kwam, zou hij waarschijnlijk suf en verlamd zijn.

Suze la Chapelle-Roobol.

UIT DEN VREEMDE,

DOOR

PH. WIJSMAN.

DE BAANWACHTER.

Het had bijna den geheelen dag gesneeuwd met vlokjes, als duinzand zoo fijn. Tegen den avond was het opgehelderd en de lichtroode strepen aan den westelijken horizon beloofden vroolijk vriezend weer voor de aanstaande Kerstdagen.

Op de vlakte, die als met een lijkkleed gedekt lag, kwamen de zwarte lijnen van het dubbel spoor duidelijk uit; de sneeuwploeg tusschen Arnsdorf en Sagen had ze zorgvuldig van sneeuw ontdaan.

Met flinken, veerkrachtigen stap komt in de richting van Liegnitz een man van omstreeks vijf en veertig jaren, eene stevige figuur, in wiens blonden baard reeds enkele grijze haren te zien zijn. De zwarte schapevacht, die hij draagt, is over de borst open; de voeten steken in machtig zware laarzen met driedubbele zolen, die zorgvuldig onderhouden en ruimschoots met vet ingesmeerd zijn. De dienst is zwaar in den winter en als men op ieder uur van den dag en in den nacht, bij elk weer, om 't even of het regent of sneeuwt, in de koude naar buiten moet, uit de wachterskamer, waar de gloeiend gestookte kachel eene overmatige hitte verspreidt, dan komt het er in de eerste plaats op aan, droge voeten te houden, om gezond te blijven. Onderzoekend laat de baanwachter nog eens zijn blik glijden over de plek, waar hij nu reeds elf jaren lang denzelfden dienst waarneemt. Aan deze betrekking gaat eene grooter verantwoordelijkheid gepaard dan aan den dienst van gewone baanwachters; zijn wachthuis heeft op de lange strook tusschen twee spoorwegstations de beteekenis van een blokstation. Alleen wanneer hij met de electrische schel het sein geeft, dat de trein zijn huis is voorbijgestoomd, mag het andere station een trein in diezelfde richting laten vertrekken. Nu — alles is in orde. De draaiwissel, vanwaar een zijspoor in eene wijde bocht links van het wachthuis loopt naar de heuvelen, die met hunne rijke grindkuilen het materiaal aan de spoorwegmaatschappij leveren tot onderhoud van den weg over meer dan honderd kilometer afstand naar beide richtingen, is behoorlijk gesloten. Op den straatweg, die op honderd passen achter het wachthuis de rails oversteekt en in noordelijke richting naar het links gelegen dorp leidt, is niemand te zien. Alleen heel achter, aan den rand van het dennenbosch met de donkere boomen, die de witte vlakte der heide begrenzen, dus nog ruim een kilometer verwijderd, komt eene vrachtkar

zeer langzaam door de sneeuw aanrijden; het voerwerk is belast met steenen voor de verbouwing der branderij, welker half voltooide schoorsteen scherp tegen de avondlucht afsteekt. Het moet nog twintig minuten duren, eer de volgende trein komt. Dat is een vóórtrein, die door het bestuur heden, nu alles, wat weg kan, naar familie en vrienden snelt, op een afstand van tien minuten is voorafgezonden aan den gewonen trein, den sneltrein tusschen Berlijn en Breslau. Hij heeft dus nog tijd genoeg, om een oogenblikje te toeven en een paar haaltjes aan zijne pijp te doen, eer de dienst hem weder op zijn post roept.

Hij gaat naar binnen. In het kale, zuinig gemeubelde vertrek zit aan de eenige, ruwhouten tafel een knaap van omstreeks negen jaar te schrijven. Vader heeft er niet op gelet, dat de jongen een beschreven stukje papier haastig in zijn broekzak verstopt. Zijn aangezicht straalt van trots, als de kleine blonde krullebol tegen hem op komt springen, en over de anders ernstige trekken van den baanwachter glijdt een zonnige glimlach. Ja zeker, de kleine man, die zijn werk goed heeft afgemaakt, mag nog wel een poosje buiten gaan spelen. Straks blijft Vader alleen in de kamer.

Als hij de schapevacht, die hem hier te warm is, heeft afgelegd, haalt hij voorzichtig uit den zak van zijne jas een sleutel te voorschijn. Daarmee ontsluit hij de deur van eene tweede kamer, die tot bergplaats dient voor baanlampen, oliekannen, vlaggetjes, schroevendraaiers en al die andere dingen en werktuigen, die een baanwachter bij de hand moet hebben in zijn dienst.

Maar nu staat een buitengewone gast in dit vertrek, een, die volstrekt niet in overeenstemming is met de omgeving, in die koude kamer, vanwaar eene lucht van vet en olie den binnenkomende te gemoet stroomt: een Kerstboompje, klein maar zorgvuldig versierd en aangekleed door de ongeoefende handen van Vader, die van morgen heel vroeg, toen Karel nog in zoete rust lag, het moeilijk werk heeft volbracht. Weltevreden monstert hij den boom nog eens aan alle kanten, van boven tot beneden, en de verschillende kleine geschenken ook, waarmede hij zijn zoon op Kerstavond verrassen wil. Wat zal de jongen blij zijn!

Nu sluit hij de tweede kamer weer; hij trekt den sleutel uit de deur en steekt dien in zijn zak. Dan neemt hij zijne mooiste pijp van het houten rek aan den muur, stopt ze en steekt ze in brand; en op zijn houten krukje bij het vuur zittend, zendt hij machtige rookwolken door het vertrek. Onder het dampen raken zijne gedachten verdwaald naar een verleden tijd, waarin hij gelukkiger was geweest dan nu. Toen de oorlog tegen Frankrijk was uitgebroken, had de jonge man, die toen nog niet dienstplichtig was, het thuis niet kunnen uithouden. Hij was stil weggeloopen naar de Silezische hoofdstad. Zijne eenige vrees was geweest, dat hij misschien als onbruikbaar zoude worden afgewezen. Hoe gelukkig was hij, toen hij voor 't eerst de uniform droeg, maar vooral toen hij, na een korten tijd van oefening, met eene afdeeling aanvullingstroepen naar Frankrijk gezonden was. Hij was nog juist bijtijds gekomen, om deel te kunnen nemen aan de gevechten bij Metz en rondom die stad. Bij de bestorming van Gorze had hij het IJzeren Kruis verdiend, door zijn ernstig gewonden officier, zonder op de rondom hem fluitende kogels te letten, uit het gevecht te dragen en naar de verbandtent in veiligheid te brengen. De gouden tressen versierden den boord zijner uniformjas, toen hij na het einde van den veldtocht terugkeerde. Gaarne had hij in het voorstel van zijn officier toegestemd, die hem den raad gaf in

dienst te blijven onder voorwaarde, dat hij over twaalf jaren recht zoude hebben op levenslange verzorging door de Regeering. Na verloop van die twaalf jaren had hij een post bij de spoorwegmaatschappij gekregen en de knappe, door en door vertrouwbare man had na twee jaren in zoo hooge mate de waardeering van zijn chef gewonnen, dat men hem de bewaking van dit gewichtige blokstation, op deze zoo drukke verkeerslijn, had toevertrouwd. Hij had de goede verwachtingen, die men van hem koesterde, niet teleurgesteld en altijd volijverig en nauwlettend zijn plicht waargenomen. In deze kleine woning had voor hem ook zijn, helaas! kort huwelijksgeluk gebloeid aan de zijde zijner lieve Marie, de oudste dochter van den houtvester. Niet in de dorpsherberg bij den dans had hij haar leeren kennen. Daarheen ging hij maar zelden, als zijne vroolijke kameraden er bij hem sterk op aandrongen, want hij had nooit van die luidruchtige vermaken gehouden. Daar was anders menige rijke boerendochter te vinden geweest, die hem met hare aanmoedigende blikken en manieren wist duidelijk te maken, dat hij niet tevergeefs zoude aankloppen, als hij haar vroeg zijne vrouw te willen worden. Trouwens, hij was een flink jongmensch en door ieder, die hem kende, gaarne gezien.

Maar hij had met de dochter van den houtvester kennis gemaakt op de heerlijke boschwandelingen, waarvan hij dien zomer op zijne vrije Zondagen zoo genoten had. Het had heel wat moeite gekost, om de toestemming van Marie's vader voor hun huwelijk te verkrijgen. De man zocht het voor zijne mooie dochter eigenlijk hooger in stand. Maar tegenover de volhardende, trouwe liefde der beide belanghebbenden had hij ten laatste de wapens gestrekt.

Op den dag, dat Wellner Marie als zijne lieve vrouw het baanwachtershuisje had binnengeleid, was het voor hem geweest, of de zon voorgoed in zijne woning was gekomen. De komst van den kleinen Karel in het daaropvolgende jaar had de kroon gezet op het jonge huwelijksgeluk, dat, helaas! zoo kort van duur had mogen zijn. Want de geboorte van het kind werd voor de moeder noodlottig. Hare zwakke krachten bleken niet bestand te zijn tegen de vermeerderde werkzaamheden in de huishouding. Zij begon te kwijnen en leed veel aan koorts. Daarbij kwamen leelijke hoestbuien, waarop in het eerst weinig werd gelet; het zou eene gewone verkoudheid zijn en wel overgaan. Maar die buien werden zoo hevig, dat haar arm, zwak lichaam ervan schudde en trilde. Het lieve gelaat werd hoe langer hoe bleeker en alleen op de twee vermagerde wangen gloeiden een paar verraderlijke, scherp afgeteekende roode plekken. Twee jaren later droegen zij haar naar de sombere begraafplaats, ginds aan den rand van de heide bij het bosch.

Voor den armen Wellner lag nu de toekomst als één lange, grijze dag van den laten herfst, zoo droevig, dat hij soms wanhopig werd. Het leven drukte hem dan al te zwaar; hij wist niet meer, wat hij doen moest. Maar in zulke oogenblikken riep het plichtbesef, de taak, die hij tegenover zijn kind te vervullen had, hem weder tot de werkelijkheid terug. Dank zij zijne trouwe zorgen, was Karel tot een flinken knaap opgegroeid.

Des zomers, als de heide in bloei stond en de boeren hunne bijenkorven van wijd en zijd naar buiten brachten, om de vlijtige beestjes uit de ontelbare menigte bloemkelken zoeten honing te laten verzamelen, hielp hij de imkers goed bij hun werk. Ieder geldstukje, dat dezen aan den bij allen beminden knaap voor zijn arbeid betaalden, bracht hij aan Vader. Wellner bewaarde

het geld in een spaarpotje, totdat er een paar Mark bij elkander waren, die hij dan, als hij eene boodschap in Liegnitz te doen had, voor Karel op de postspaarbank liet inschrijven. 's Winters ging de jongen geregeld naar de dorpsschool; daar was hij bekend als een der beste, vlijtigste leerlingen, die een buitengewoon vlug hoofd had.

Het scherp en helder geluid der electrische seinschel verstoorde den gedachtenloop van Wellner. Nu moest hij het sein verder geven en de laatste maatregelen nemen voor het doorrijden van den trein, die nauwelijks acht minuten meer weg zal blijven. Hij hulde zich weder in zijne schapevacht en ging naar buiten. De winterlucht was merkbaar kouder geworden. Eerst liep hij in de richting naar links, om de afsluitboomen bij de overwegen neer te laten. Hij zag, dat de oude, doove en halfblinde Jochem met zijne vracht baksteenen tot op een honderd passen genaderd was; toen keerde hij om, liep het huis voorbij en naar de tegenovergestelde zijde tot bij den wissel, waar hij, volgens het gegeven bevel, den trein moest afwachten.

Waar zou Karel toch zitten? O ja, die scharrelt daarginds bij de rails, die naar de grindkuilen leiden. Juist bukt hij over een glimmend voorwerp — het lijkt wel eene blikken bus, zooals de tabaksverkooper uit het dorp die gewoon is aan zijne begunstigers tegen Nieuwjaar, met tabak gevuld, te doen toekomen. De jongen is in de laatste dagen zoo vreemd geweest, alsof hij een geheim voor zijn vader had. Was het gisteren niet bij bedelen af geweest, zijn zeuren, om 's middags toch vooral de boodschappen in het dorp te mogen doen, die hem misschien al wel honderdmaal waren toevertrouwd? Hij scheen vreeselijk bang te zijn, dat Vader gisteren zelf zoude willen gaan. En jawel: uit den spaarpot zijn de negentig penningen, die er gisterenmorgen in lagen, verdwenen. Zou Karel aan zijn snoeplust hebben toegegeven en het geld hebben besteed voor lekkers, dat hij nu in die blikken bus wilde verstoppen? Maar een zeker gevoel, waarvoor hij de reden niet zou hebben weten te zeggen, hield Wellner ervan terug, om een onderzoek in te stellen. De blauwe kijkers van Karel lachten hem zoo kinderlijk trouwhartig toe, dat hij daarachter onmogelijk eenig kwaad kon vermoeden.

Maar dat de jongen heden, tegen het uitdrukkelijk verbod van zijn vader, bij de grindkuilen bezig was, terwijl hij wist, hoe het spelen op dat bijspoor hem even streng verboden was als het loopen over den hoofdweg, dat zal hij hem straks terdege en zeer ernstig aan 't verstand brengen, al is het Kerstavond; dat mag hij nooit weer doen. Als de trein voorbij is, zal hij met zijn jongen spreken. Maar nu is opletten zijn eerste plicht. De trein, nog maar op een kilometer afstand, is in de richting van het boschje goed zichtbaar en hij moet nu dubbel goed oppassen, omdat de trein ten gevolge van het verleggen van den rechterwissel bij uitzondering links rijdt.

Gerust ziet hij nog eens naar het draaitoestel; hij beproeft ten overvloede den hefboom met het centenaarsgewicht eraan, of de punt van de draaimachine wel precies in de rails sluit en op de juiste manier het doorglijden op het zand belet. Alles in orde. Hij richt zijn gelaat naar den aankomenden trein; de locomotief wordt met ieder oogenblik grooter, terwijl het eigenaardige dreunen over de rails, dat het naderen van een trein op een afstand van verscheiden kilometers aanduidt, als eene lawine toeneemt. De locomotief is geene honderd meter meer van hem af — daar klinken plotseling de noodseinen uit de stoomfluit. Wat is er gebeurd? Hij ziet rond en wat hij nu

te zien krijgt, is er wel naar, om hem 't bloed in de aderen te doen stollen: de oude Jochem, die heden waarschijnlijk ook weer eens te diep in 't glas gekeken heeft en die dan niets hoort, heeft eigenmachtig den afsluitboom opgehaald. Het paard is op de gladde rails van het linkerspoor uitgegleden en doet alle moeite, om weer op de beenen te komen, maar tevergeefs. Intusschen belemmert de vrachtwagen met zijn steenenlast het rechterspoor, waarop nu de trein nadert. Een vreeselijk ongeluk is niet te vermijden. De met verdubbelde snelheid aanstoomende trein heeft immers, ook bij de krachtigste tegenwerking en als de spanketting niet breekt, minstens vierhonderd meter noodig, om van volle vaart tot stilstaan te worden gebracht. In een paar seconden zal de machine den overgang over den straatweg bereikt hebben; dan wringt zij zich in den steenhoop van den omgevallen wagen en boven op haar zullen dan de haar volgende, met eene menigte reizigers volgepropte waggons zich opstapelen. Die arme menschen, die in vroolijke feeststemming naar vrienden en bloedverwanten meenden te reizen, zullen nu over enkele oogenblikken aan den dood ten prooi vallen, en nog wel aan den dood in een afgrijselijken vorm. Maar — de zandkuil! — Den wissel omleggen! — Dan is de trein te redden — de machine verloopt in het mulle zand en blijft langzaam stilstaan.

Deze gedachte schiet met bliksemsnelheid door het brein van Wellner, die op dit oogenblik niets anders kan zien dan den puinhoop van den verongelukten trein en de stervende of zwaar verminkte reizigers. Met verbazende snelheid groeit de naderende locomotief tot een reusachtig gevaarte. Hij verbeeldt zich haar gloeienden adem te voelen. Op eens grijpt hij den zwaren knop van de draaimachine. Deze gehoorzaamt onmiddellijk aan den druk en door de verplaatsing zijn de rails naar den zandkuil nu toegankelijk voor den trein; — nog juist bijtijds heeft hij de machine geopend. Met een snerpend gekras loopen de raderen langs de rails; de locomotief zwenkt in de bedoelde richting en — maar, goede hemel! — zijn jongen, zijn Karel, die nog zorgeloos bij den kuil bezig was, is reddeloos verloren! . . . De gedachte aan zijn kind werkt met een verlammenden schrik op Wellner; eene donkere wolk verduistert zijn blik, zoodat hij de gedaanten van den machinist en den stoker, die hem met driftige handbewegingen iets toeroepen, niet meer onderscheiden kan. Eene weldadige bewusteloosheid bevangt hem en hij glijdt naast de rails op den grond.

Tweehonderd schreden verder stopt de trein. Op den naar de bergen zacht stijgenden zandgrond is de locomotief tot staan gekomen. Hijgend en stampend staat de machine uit te stoomen. Ontstelde aangezichten van reizigers verschijnen voor de open waggonramen; het treinpersoneel springt van zijne plaats en loopt haastig terug naar de plek des onheils, waar men vreest het verminkte lijk van een kind te zullen vinden.

Op een afstand van twee meters van de rails ligt Karel bewusteloos op het veld. Hij heeft eene hevig bloedende wond over zijn gelaat, die van de kin tot het rechteroor doorloopt. Zijne flauwte is toe te schrijven aan bloedverlies en aan het donderend gedreun, gevolgd door een stomp met den railbezem, die hem juist op het goede oogenblik gegrepen en naar de overzijde geworpen heeft. Zijn buis is daarbij aan de linkermouw opengescheurd.

Over den knaap staat zijn radeloos bedroefde vader heengebogen. Hij kan het niet begrijpen, dat zijn kind niet dood, alleen maar gewond is.

Een jonge dokter, die op reis is naar zijn meisje, om den Kerstavond te Guben met haar door te brengen, knielt bij den gekwetsten jongen. Hij legt met geoefende hand een voorloopig verband over de wond; de daarvoor noodige verbandmiddelen heeft hij uit het kistje gekregen, dat de hoofdconducteur in den bagagewagen van elken trein bij zich heeft. Daarna onderzoekt hij den kleinen patiënt en verzekert den vader, dat alle ledematen ongedeerd zijn.

Middelerwijl heeft de machinist de locomotief onderzocht en alles in orde gevonden. Behoedzaam wordt de trein weer op het hoofdspoor teruggeschoven, dat intusschen van de beletselen is vrijgemaakt.

De reizigers worden verzocht weer in te stappen en iedereen neemt zijne plaats weder in behalve twee conducteurs, die achterblijven. En bij het vallen van den avond vervolgt de trein zijn koers, alsof er niets buitengewoons gebeurd was.

Bij die achtergebleven hulpconducteurs voegt zich nu de baanwachter, die Wellner om zes uur moest vervangen. Maar die man is ongehuwd en daar hij niemand heeft, die op hem wacht, en niemand hem zal missen, is hij maar wat vroeger uit het dorp hierheen gekomen. Voorts komt een ambtenaar uit Liegnitz, die juist den stand van zaken bij de branderij heeft opgenomen en die uit de verte den trein in den zandkuil heeft zien verloopen, aanrijden. De oude heer is algemeen bekend om zijne strenge handhaving der orde in den dienst maar ook om zijne stipte rechtvaardigheid. Zijne oogen kunnen verontwaardigd fonkelen, maar nu schittert daarin een traan van medelijden met den armen vader.

Hij tilt den gekwetsten knaap voorzichtig in zijne ruime slede naast zich op de bank. Tegenover hem gaat Wellner zitten. Zoo rijden zij naar Liegnitz. In drie uren tijds wordt de stad bereikt en hier vindt het kind van den baanwachter in het diakonessenhuis eene vriendelijke, zorgvuldige verpleging bij de bekwame pleegzusters.

Twee dagen later staat Wellner weder op zijn post op de met sneeuw bedekte heide. Uit ontelbare ijskristallen glinstert het zonlicht in menigvuldige stralenbreking bontgekleurd terug. Hij weet, dat Karel in de beste handen en buiten gevaar is. Maar de schok van Donderdag heeft zijn zenuwgestel geducht aangetast; hij kan niet anders: bij elken naderenden trein verschijnt voor zijne verbeelding opnieuw zijn jongen, bewusteloos en uit zijne wonde bloedend. En dat blijft zoo, ook nog vele daaropvolgende dagen. Het is voor hem niet, om uit te houden. Hij kan den dienst op dit station niet langer blijven waarnemen. Hij verzoekt den bedrijfsinspecteur eerst mondeling hem naar elders te verplaatsen en als dat niet baat, richt hij schriftelijk zijn verzoek tot het bestuur der spoorwegmaatschappij om verplaatsing.

Maar er zijn nu alweder verscheidene weken verloopen, sedert hij dien brief geschreven heeft, en nog heeft hij geen antwoord ontvangen. Hij begint te vreezen, dat men hem als voor den dienst onbruikbaar met pensioen naar huis zal zenden. In Godsnaam! Hij verliest daarom nog niet den moed. Met zijne flinke handen, die gewoon zijn te werken, zal hij elders ook wel den kost kunnen verdienen voor zichzelf en voor Karel.

Op zekeren dag krijgt hij order, om den volgenden morgen op het bureau der spoorwegmaatschappij te verschijnen. Met eenige zeer vriendelijke, van

de grootste waardeering getuigende woorden stelt de inspecteur hem drie pakjes bankbiljetten ter hand. Dit bedrag is door de gezamenlijke reizigers, die in den trein zaten, welke door de tegenwoordigheid van geest van Wellner voor een ontzettend ongeluk was bewaard gebleven, bijeengebracht, terwijl het bestuur der maatschappij er uit eigen middelen nog een niet onaanzienlijk sommetje had bijgevoegd. Te gelijk wordt hem gezegd, dat hij met den 1sten Maart tot portier aan het station te Breslau is benoemd. —

Wellner woont nu sedert tien maanden te Breslau en wederom is het de dag vóór Kerstmis.

Vroolijk spelen de heldere stralen der winterzon op de ruiten van de gezellige, goed verwarmde portierskamer, vanwaar men het gezicht op het drukke Centraalstationsplein der hoofdstad heeft.

Met een vochtigen maar dankbaren blik beschouwt Wellner den inhoud van eene trommel, die hij juist uit een hoekkastje te voorschijn gehaald heeft: twee pakjes tabak en een afgescheurd velletje papier, waarop Karel verleden jaar met lompe maar duidelijke letters zijn gelukwensch met het Kerstfeest geschreven heeft. Geen wonder, dat de portier met de mouw zijner uniformjas over de oogen strijkt, eer hij dien „wensch" nog eens voor den zooveelsten keer overleest. Bij den zandkuil, op de plek, waar de jongen door den trein was geraakt, had de andere baanwachter deze dingen gevonden, waarmede Karel zijn lieven vader op den feestavond had willen verrassen. De winkelier op het dorp had aan allen, die het hooren wilden, telkens en telkens weer verteld, hoe de knaap op den dag vóór dien, waarop het ongeluk gebeurd was, met een heel ernstig gezicht bij hem gekomen was, om twee pakjes tabak te koopen, van die dure tabak, die Wellner zoo gaarne rookte, maar die hij zich slechts bij groote uitzondering veroorloofde. Karel Wellner had die pakjes met negen blanke nikkelstukken betaald.

Een driftige stap wordt in de vestibule vernomen en op het volgend oogenblik stormt Karel de portierskamer binnen en vliegt in de armen van zijn vader. Op zijn frisch blozend jongensgezicht is van de wond alleen nog maar een rood litteeken te zien. Hoog zwaait hij in de rechterhand een papier; het is het driemaandelijksch getuigschrift van de school. Nu gaat hij in een hoekje op zijne houten kruk zitten, om met schitterende oogen naar Vader te kijken. Wellner leest met een alleszins gerechtvaardigden trots het voortreffelijke getuigschrift door en welaangename toekomstbeelden vervullen zijn hart met blijdschap. Want Karel, van wien de heeren in de bestuurskamer zooveel houden, zal eenmaal een flink ambtenaar worden en zal het zeker verder brengen dan zijn vader.

Naar het Duitsch van Rudolf Curtius.

NIEUWE UITGAVEN EN VERTALINGEN.

Tijdschrift voor kinderverzorging. — A. E. van der Heide, Haarlem.

Sedert primo october jl. verschijnt dit tijdschrift tweemaal per maand, onder redactie der doctoren-artsen Cornelia de Lange te Amsterdam en C. C. van der Heide te Arnhem. Met medewerking van eenige genees- en opvoedkundigen hopen zij te slagen in hun pogen om de ouders in te lichten omtrent alles wat in betrekking staat met de opvoeding van kinderen van de geboorte af tot het twaalfde à veertiende jaar.

De redacteuren openen het eerste nommer met goedgeschreven opstellen. Hun daarvoor hulde brengende, raadt referent buitenlanders niet in hun eigen taal aan te halen en ook zoo min mogelijk vreemde woorden te gebruiken. Den lezeressen, waarvoor het tijdschrift bestemd is, moet het niet te lastig worden gemaakt. Het is 'n kunst den echten volkstoon te vatten; maar al doende leert men.

R. KRUL.

Dr. J. Hooykaas. Bevolkingsleer en gezinsbeperking. — F. van Rossen, Amsterdam.

De heer Hooykaas noemt de „oliganthropie of menschen-te-weinig de ergste volkskanker". Het grieksche woord praalt viermaal met vette letters; 'n bewijs dat het mooi is en onthouden moet worden; ónthouden komt niet ter sprake. Begrijpelijkerwijs hebben Mr S. van Houten en diens aanhangers het hard te verantwoorden, wijl zij op de pastoors en de „dominees" de schuld werpen van het pauperisme, noot bl. 2. Den nieuw-malthusianen wordt dan ook duchtig de les gelezen, omdat ze, sedert 1882 rusteloos werkzaam, het pauperisme bestrijden door gezinsbeperking aan te bevelen.

Dertien met vette letters gedrukte schrijvers stutten en steunen Dr Hooykaas in den strijd tegen den armen Malthus, die meermalen, doch slechts één keer „vet" ten papiere verschijnt.

Nu begrijpt de lezer doel en strekking van het vlugschriftje. 'n Volgende schets zal „een vernietigend vonnis vellen over de theorie van Malthus."

Wat voor 'n soort vonnis dit is, weet referent niet; wel wéét hij, natuurkundig gesproken, dat het den mensch niet gegeven is iets te vernietigen. Ex-cathedrá-vonnissen, zelfs door 'n Boanerges donderend uitgegalmd, behooren tot den goeden ouden tijd.

R. KRUL.

Prof. Guye, De adenoïde vegetaties in de neuskeelholte bij schoolkinderen. Inlichtingen voor onderwijzers en ouders. — F. van Rossen, Amsterdam.

De tubinger hoogleeraar Hubert von Luschka, 1820/75, een der grootste ontleedkundigen der vorige eeuw, beschreef in 1868 de derde amandel, gelegen in de neuskeelholte, een klier, gelijk aan de amandelen, rechts en links tusschen de gehemeltebogen bij den keelingang gelegen. Maken dezen bij zwelling o. m. het slikken zeer bezwaarlijk, de keelklier van Luschka veroorzaakt bij woekering stoornissen in de neusademhaling, d. w. z. belemmert den doortocht der lucht en noodzaakt den lijder den mond geopend te houden. De koude, stofferige lucht dringt in de luchtpijp en de longen en verwekt hoesten, zelfs longaandoeningen. Zij, die gewoon zijn met open mond te zitten, loopen, wielrijden en slapen, staan aan hetzelfde gevaar bloot.

Voorts veroorzaakt gezegde woekering stoornis in de spraak, in het gehoor, ja in de hersenverrichtingen. Dit is de reden waarom dergelijke lijders in verstandelijke ontwikkeling achterlijk blijven.

Doelmatig behandeld, volgt in den regel volkomen herstel. Opmerkelijk is het verschil in gelaatsuitdrukking vóór en ná de behandeling; het stompzinnige uiterlijk is om zoo te zeggen herschapen in 'n verstandig gelaat, zooals de afbeelding op blz. 18 vertoont. Zij is van wijlen den leidschen hoogleeraar Derk Doyer en ontleend aan de Hollandsche revue van 25 juli 1901. Doyer stierf in 1896.

Het is de groote verdienste van den amsterdamschen hoogleeraar Guye sedert ruim vijfentwintig jaar op dit aambeeld onvermoeid geslagen te hebben, daartoe aangespoord door de prachtige uitkomsten van Hans Wilhelm Meyer, den beroemden otoloog te Kopenhagen, die eindelijk in 1873 algemeen de aandacht trokken.

Ouders, voogden en onderwijzers zullen van deze „Inlichtingen" met vrucht gebruik maken, vooral wijl tot op den dag van heden geen algemeen geneeskundig schooltoezicht bestaat, althans hier te lande.

Den hoogleeraar dank voor de heldere uiteenzetting en den uitgever voor de nette uitgaaf.

R. Krul.

Over alle levende schepselen of gemoedsontwikkeling door middel van de dierenwereld. — 's-Gravenhage, de nederlandsche boek- en steendrukkerij, voorheen H. L. Smits.

Aardige schetsjes, den Americaan Ralph Waldo Trine naverteld en uit *Androcles* overgenomen. Men weet dus ongeveer wat er ter sprake komt. Ziekelijk overdreven voorstellingen echter worden er niet in aangetroffen. Zoo bijv. wordt de jacht 'n laf en wreed vermaak genoemd en betreurd, dat zelfs vrouwen en meisjes daar prat op zijn; ook is het onbegrijpelijk, dat 'n ernstig man als Hildebrand geen enkel woord van afkeuring deed hooren in Teun de jager of in De jager en de polsdrager.

Het is thans mode het paard den staart te knotten. Afschuwelijk leelijk ziet het edele ros er uit met het rechtopstaande wimpeltje; maar de dames vinden het in-verrukkelijk en de heeren bewonderen het bij de kortstaartmerrie. Ook de mode om hoeden met geheele vogels of met veeren te ontsieren, waarvoor duizenden gevleugelde schepselen het leven laten, wordt terecht zeer gelaakt.

De heer Trine keurt, als vegetariër, ernstig af het gebruik van vleesch als voedsel. Hij vestigt de aandacht op de knoeierijen; niet enkel wordt soms ziek vee verorberd en koeien van duizend weken in ossen herschapen, maar ook legio afgebeulde paarden tot malsche runderen bevorderd. Aan wien de schuld? Wanneer men het onnoemelijk aantal knollen ziet, uit Engeland te Amsterdam en Rotterdam ontscheept, die later op tafel verschijnen als hamburgerrib en als „vleesch in blikjes"; wanneer men let op de duizenden kilo z.g. geldersche worst, waarin vleesch en vet van katten, honden, ezels, paarden en wat niet al is vermengd, dan staat men versteld hoe het publiek, dit wetende, zich toch er op vergast, zelfs aan tafels van den eersten rang.

De uitval tegen de vivisectie is niet barsch, als men in aanmerking neemt, dat de rechtgeaarde dierenbeschermer daar nu eenmaal niet buiten kan.

Zeer aanbevelenswaard is het nette boekje voor aankomende meisjes en jongens. Ook moederlief neme het ter hand en ter harte.

R. KRUL.

De godin botheid geinterviewd. Satire. — J. Minkman, Arnhem.

„Een satire in optima forma! Wie is de waaghals om zulk een bom te werpen op de kletstafel onzer pufwarme moderne Hollandsche litteratuur?" vraagt de rijmschrijver, zich noemende „een volgeling van Aristophanes, Horatius, Boileau, Dryden, Pope en Byron." Allemaal uitlanders. Vondel, Bilderdijk, Potgieter, Busken Huet en Bakhuizen van den Brink, die voor twee geldt, zouden juist de mannen zijn om, scherp als 'n vlijm, de moderne hollandsche litteratuur onderhanden te nemen.

„Houdt u kalm, mijne heeren," het is maar 'n papieren bommetje of klakkebos, gevuld met grint en zand en „Aan een jongere", blz. 7, ter hand gesteld met 'n motto van August [Graf] von Platen, wiens doopceel indertijd gelicht is door Heinrich Heine in de Reisebilder II die Bäder van Lucca.

„Ja, vriend, ten laatste laat
Ons ernstig houden tusschen goed en kwaad
De weegschaal." Blz. 19.

De laatste laat referent over „Aan een jongere", niet in de beteekenis van leerling of volgeling van onzen rijmer; want als deze durft schrijven „geinterviewd", met welk woord zal dan zijn jongere zich vermeten onze taal te verminken?

Op, Joost! laat uw jongere de weet doen als Schout Bont om met Tyter te groef te gaan.

R. KRUL.

Nederlandsche Staatswetten, uitgegeven door mr. K. Meyer Wiersma, kantonrechter te Dordrecht, tweede vermeerderde druk, medebewerkt door het Bureau voor Staats- en administratiefrechtelijke adviezen te 's Gravenhage. — Groningen, P. Noordhoff.

De nieuwe editie onderscheidt zich van de vorige (1897) door de opname van vele koninklijke besluiten en wetten van ouden datum, als over: de instelling *Staatsblad* (1813), Zondagswet, verjaring schuldvorderingen ten laste van het Rijk, invordering directe belastingen, uitgifte schatkistbiljetten en schatkistpromessen, eerediensten, enz. Tevens is het nut der tweede editie

aanmerkelijk verhoogd door het opnemen van de nieuwe administratieve wetten, als: Leerplichtwet, Ongevallen- en Beroepswet, Woningwet, Gezondheidswet, enz.

De wijzigingen in de bestaande wetten zijn met groote nauwkeurigheid aangebracht. Wij zagen, dat sub art. 154 Grondwet niet is vermeld, dat de laatste wijziging van de Algemeene Wet van 26 Aug. 1822, *Stb.* 38, is aangebracht door art. 11, Wet 15 April 1896 *Stb.* 70.

De uitgave laat aan duidelijkheid niets te wenschen over.

Mr. J. H. B.

Ons godsdienstig-zedelijk leven, door P. B. Westerdijk, Doopsgezind predikant te Enschede. — Assen, L. Hansma.

Dit geschrift is het tweede van eene reeks, die uitgegeven wordt vanwege den Nederlandschen Protestantenbond. Toen het besluit tot deze uitgave genomen werd, was het vooral met de bedoeling, om bij voorkomende strijdvragen daarover het licht van de vrijzinnige beschouwing van godsdienst en zedelijkheid te doen opgaan. Het is intusschen anders geloopen. Het eerste geschrift van deze uitgave is geweest: *Ons leven in God* van Prof. H. Oort, en het tweede is het hiergenoemde. Beide zijn niet geschreven naar bepaalde aan de orde zijnde strijdvragen, maar betreden het breede terrein van het godsdienstig en het zedelijk leven en dragen eer een doceerend, een verklarend karakter. Aan zulke geschriften is behoefte. Laat de Protestantenbond op dezen weg voortgaan en aan het groote publiek der vrijzinnigen onderwijs geven in godsdienst en zedelijkheid; dan doet hij een nuttig werk.

De heer Westerdijk leert den nauwen samenhang tusschen godsdienst en zedelijkheid. In het eerste hoofdstuk wijst hij dit verband in het algemeen aan. „In den drang tot het zedelijk-goede ziet de mensch tegenover zich den drang van eene hoogere dan welke aardsche Macht ook, eene macht, aanvankelijk tegenover hem, straks meer boven hem, eindelijk, op 't hoogste standpunt zijner ontwikkeling, tegelijk boven en in hem, zoodat hij aan die Macht verwant is en met die Macht verbonden en hij als mensch slechts kan leven en blijven leven, als de gemeenschap met haar nooit ten volle verbroken wordt. Waar dit besef den mensch doordrongen heeft, zal de hartstocht woeden — ons leven blijft een strijdend leven tot zijn laatsten snik — maar ook eene min of meer krachtige, in elk geval zoo sterk mogelijke tegenpartij vinden in dat kort, maar krachtig: „gij zult en gij moogt niet", dat dien mensch tegentreedt als bevel eener hoogere, der Hoogste Macht, die als zoodanig geen rekenschap aflegt van haar daden en haar invloed daarom alleen kan doen gelden, omdat wat zij oplegt of verbiedt in overeenstemming is met, de meer of min bewuste sympathie heeft van, onze eigene hoogere en betere natuur, die niet anders kan zijn dan een deel dier hoogere Macht zelve."

Verschillende bezwaren, die worden ingebracht vooral door hen, die godsdienst voor het zedelijk leven gevaarlijk achten, worden weerlegd, waarbij erkend wordt, hoe „er een overwoekering is van het godsdienstig element, die schade doet aan het zedelijk leven en streven". Dit gedeelte van het geschrift acht ik goed geslaagd en boven alles van groot nut. Jammer, dat de auteur hier en daar wat kort moest zijn, — — of liever, dat hij zich

maar niet bepaald heeft tot dit deel van zijn boekje en daardoor iets breeder enkele punten heeft uiteengezet. Zoo de opmerking op bl. 33, waar het geldt het bezwaar van het formalisme voor het zedelijk leven en het daarmee samenhangend gevaar van oneerlijkheid; in het afgetrokkene kan men wel over godsdienst spreken als iets op zichzelf staands, maar in de werkelijkheid is hij steeds verbonden en vermengd met, staat hij althans in allerlei concrete verhoudingen tot het overige, persoonlijk zoowel als meer algemeen geestelijk leven van menschen en menschheid. Over het bezwaar, dat godsdienst loondienst in de hand werkt, heeft hij m. i. zeer juiste opmerkingen gemaakt.

Nadat de bezwaren weerlegd zijn, wordt dan nog het innig verband tusschen godsdienst en zedelijkheid uiteengezet, waarbij de hoop der onsterfelijkheid ter sprake komt. De invloed van de godsdienstige voorstellingen wordt aangewezen en ook wat de auteur den indirecten invloed noemt van den godsdienst als voorzienigheids-, verlossings- en toekomstgeloof.

Zooals ik reeds opmerkte: het boekje zou gewonnen hebben, als de auteur zich beperkt had. Nu is het wat vol en misschien dientengevolge wat vaag hier en daar. Ook zijn de zinnen te lang.

Met dat al hoop ik, dat het boekje komen zal in vele handen. Het kan menig vooroordeel wegnemen en licht ontsteken over bezwaren, tegen den godsdienst ingebracht.

V. D. B.

Christendom en Dogma. Eenige principieele opmerkingen door Dr. M. H. J. Schoenmaekers. — Amsterdam, J. C. Dalmeijer.

„Deze brochure schrijf ik om rekenschap af te leggen, niet om propaganda te maken. Een afgevallen priester maakt zich los van vele banden en laadt daardoor reeds den schijn op zich, niet uit overtuiging te handelen. Mijn goede naam is mij te lief, om dat zonder verweer te verdragen. Daarom schrijf ik." Aldus begint het korte woord, dat aan de uiteenzetting van des auteurs denkbeelden voorafgaat. In verschillende hoofdstukken spreekt hij zich uit over godsdienst, Christendom, zedelijk leven. Maar altijd vinden wij terug dezelfde tegenstelling van gewetensgodsdienst en dogmatische religie. Zijn geweten heeft geen vrede gevonden in den godsdienst van de Roomsch-Katholieke Kerk en daarom is hij heengegaan uit haar midden. Het heeft hem strijd gekost. „Als de arme twijfelaar (aan de macht van Paus en Bisschoppen, aan de waarheid der dogma's, aan de heiligende kracht der sacramenten) dan maar moed en kracht had in zichzelven te gaan en kalm door te denken. Maar hij kán niet. Zijn vroegere vrienden, die hij nóg bemint, wil hij geen pijn doen; hij wil geen leugen zien in alles, wat hem eens zoo heilig was. Hij dwingt zich te gelooven, zijn hart legt geweten en logica het zwijgen op. *Hier ligt het gevaar voor godsdienstigen ernst.* Zijn Christendom wil ondanks alles opgroeien uit zijn gemoed, maar het stoot aanhoudend tegen formulieren, die geen beteekenis meer voor hem hebben, waaraan hij is ontgroeid, die nu geheel buiten zijn wezen liggen. Zijn Christenziel kan zegevieren, maar hij zal weenen bij haar triomf. Zij is zoo moe, zoo doodmoe, zij is geneigd den vijand te haten, die haar, trots zijn nederlaag, zoozeer heeft afgemat. — Dat alles heb ik doorleefd en door-

leden. Hoe heb ik me afgebeuld in die eenzaamheid, waar ik, ondanks mijzelven, stond en zat en liep en lag te denken, waar niemand mij begreep! O neen, ik wil niet zegevierend poseeren als held mijner overtuiging; mijn hart bloedt van de diepe wonden. Als ik een moeder had, zou ik naar haar toevluchten en haar smeeken mij te vertroetelen als een klein kind.

Toch is er iets gelukkigs in me, een onbeschrijfelijke zaligheid, die ik vroeger nooit gekend heb. 't Is nog geen zegelied van krachtige vrijheid, 't is een troostende prophetie van betere tijden: Gods rijk zàl komen. Beschuldig mij vrij van idealisme — ik weet, dat ik in mijn idealen werkelijkheid zie en Gods nabijheid voel."

Met den man, die aldus schrijft, krijgt men groote sympathie.

In zijne brochure treft men de juiste opmerking, dat „dogmatische" godsdienst noodig heeft den steun van het gezag, dat alleen in de Roomsche Kerk gevonden wordt, om zuiver te zijn; de Protestantsche rechtzinnigheid is niet echt. En ook, in een brief, door den auteur aan een vriend geschreven, dat bij het verlaten van de Kerk door een priester aanstonds de verdenking wordt uitgesproken, dat hij het doet, omdat „de banden van het celibaat te eng zijn".

V. D. B.

Aan menschen van den tegenwoordigen tijd door Otto Schrieke, predikant te Enschede. — Nijkerk, G. F. Callenbach.

De heer Schrieke geeft in dit geschrift eene verdediging van den godsdienst tegen de gewone beschuldigingen, welke iederen dag over dezen worden uitgesproken. Hij wenscht, dat dit boekje wordt verspreid, waarom het ook, bij meer exemplaren genomen, goedkooper te verkrijgen is (één ex. 20 ct., bij 25 ex. : ƒ 0.17½, 50 : ƒ 0.15, 100 : ƒ 0.12½). Voor mijn deel mag de wensch van den heer Schrieke vervuld worden. Ik zou hier en daar de dingen anders gezegd hebben en ben niet zeker, dat wat de auteur zegt, altijd pakken zal; maar het boekje is frisch, eenvoudig, levendig geschreven, en dat is hier hoofdzaak. Nu en dan maakt hij snedige opmerkingen. Als de godsdienst aansprakelijk gesteld wordt voor vervolgingen en oorlogen, merkt hij op, dat de nieuwste wetenschap leert, dat er alleen oeconomische worstelingen zijn geweest. En zeer te recht teekent hij protest aan tegen het „met een handbeweging ineenfrommelen" van vraagstukken, „waarover in de eeuwen machtige denkers hunne hoofden gebogen hebben". Een protest, dat ook gericht mag worden aan het adres van sommige „christelijke" voorstanders van den godsdienst.

V. D. B.

Marnixiana Anonyma. Nieuwe verscheidenheden uit en over zijne nalatenschap. Uitgegeven door J. J. van Toorenenbergen Theol. Dr. — 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff.

De ijverige en nauwgezette onderzoeker van alles, wat geschreven is door en betrekking heeft op Marnix van St.-Aldegonde, Prof. Van Toorenenbergen, neemt in deze brochure van zijne oude liefde afscheid. Wie haar leest, zoo helder gesteld en met zooveel warmte voor zijn held, neemt de vrijheid, om te twijfelen, of het wel het laatste woord des auteurs zal zijn, en waagt het, de hoop uit te spreken, dat het niet aldus zal wezen.

In deze brochure verdedigt Prof. Van Toorenenbergen zijn beweren, dat Marnix de auteur is van de *Oratio ad Maximilianum* en van het *Wilhelmus*. Dan geeft hij hier uit een nieuw anoniem stuk, dat hij evenzeer aan Marnix toekent: *Responce d'un bon patriot et bourgeois de la ville de Gand au libelle fameux, du Sr. de Champagney*. En de brochure eindigt met eenige varia tot herstel van fouten in een artikel over Marnix in de *Real-Encyclopaedie* van Herzog en tot eerherstel van Marnix tegenover de beschuldiging van Prof. Fruin.

Met dankbaarheid worden door allen, die in Marnix en zijn tijd belangstellen, deze mededeelingen en opmerkingen ontvangen.

v. d. B.

De Graaf van Zinzendorf door dr. H. M. van Nes. — NijKerk, G. F. Callenbach.

Dr. Van Nes zet het beeld van den Graaf niet in den gevel van zijn eigen huis maar in 't volle licht midden op de markt van des Graven leven en omgeving. Dat is voorzeker eene verdienste van den auteur. Immers, het is niet makkelijk, een karakter te ontleden, zoo samengesteld als dat van Van Zinzendorf, eensdeels zoo beminnelijk eenvoudig, anderdeels zoo geestelijk hoogmoedig. Daarbij: zoowel in zijne werkzaamheid als in zijn karakter schuilt altijd iets onbepaald, iets omslachtigs; hij was niet als de Hervormers een man uit één stuk, al meende hij ook, dat de Broederkerk een speciaal verbond had aangegaan met den Christus. Aan Van Zinzendorf ontbrak helderheid en duidelijke belijning in zijne voornemens, wat merkbaar was gedurende zijn gansche leven; tot in zijne organisaties toe dichtte deze graaf-dominee-evangelist-zendeling meer, dan hij dacht. Toch toont onze auteur duidelijk aan, dat Van Z. geen man was van twee aangezichten, maar oprecht in zijn streven werd gedreven door de liefde van Christus (zie voorrede), al verbaast hij ons wel eens door zijne zwenkingen en wendingen.

Dr. Van Nes bezit de gave, om in weinige regels veel mee te deelen op niet te vermoeiende wijze, al konden ook sommige details zonder schade gemist worden. Deze arbeid getuigt van veel onderzoek, dat aan de bewerking is voorafgegaan. Vrienden der kerkgeschiedenis zullen dit werk na lezing dankbaar gestemd neerleggen.

H. G.

De steek van den kapelaan. Naar het Italiaansch door Emilio de Marchi. — Gorinchem, J. Noorduyn en Zoon.

Hoewel de steek er geene schuld aan heeft en de kapelaan 't evenmin kan verhelpen, bevat dit werk de geschiedenis van een moord met al zijne onvermijdelijke gevolgen op 't gebied van recht en geweten. Wie zulken kost niet lust, legge 't boek dus ter zijde; wie er smaak in heeft, leze 't; hij zal weldra bemerken, dat goede elementen niet ontbreken.

Het is er den auteur vooral om te doen geweest *den toenemenden angst* te beschrijven van den moordenaar, die geen oogenblik rust meer heeft door 't voortdurend geplaag zijner consciëntie, welke hij 't zwijgen tracht op te leggen aan de hand van materieele gronden. Aan God en natuur (geweten) heeft de Baron den handschoen toegeworpen; welnu, een radelooze kamp vloeit

eruit voort tusschen verstand en geweten, totdat de te verwachten ontknooping daar is. Dat alles is flink en krachtig geschetst.

We kunnen ons goed begrijpen, dat onze auteur, die o. a. 't leven te Napels en de indrukken der natuur rondom de stad zoo goed weergeeft, een Italiaan is, die zijne landgenooten weet te boeien met dit verhaal zoo geheel in den geest van zijn volk.

De ongenoemde vertaler verdient allen lof voor zijn zuiver en vlociend Hollandsch; zijne kennis van beide talen doet ons echter wenschen, dat hij zijn tijd ook eens bestede aan werken van meerder beteekenis dan dit.

H. G.

Droomen. Uit het Engelsch van Olive Schreiner, door Guillette Willeumier. Tweede, door de vertaalster herziene druk. — Amsterdam, C. L. G. Veldt.

In een inleidend woord roemt A. G. B. uit Middelburg de woordmuziek dezer droomen, het teer mystieke dezer gedachtengestalten, den ernst en het geloof van haar, in wie zij geboren werden. Een tweede druk is daarbij vanzelf eene aanbeveling. Men neemt dit boekje nu en dan ter hand, om een der fijne stukjes te lezen, waarin Olive Schreiner geheel hare ziel heeft neergelegd, zij, die ons toch reeds sympathiek is om hare kloeke verdediging van recht en vrijheid en bijna in staat ons met minder afkeer van wat Engelsch is, te vervullen.

J. H.

Graaf Leo Tolstoï. De roman van eene jonge vrouw. — Gouda, J. T. Swartsenburg.

Bekend is door *Ma Religion* en *Die Kreuzer-Sonate* Tolstoï's opvatting van het huwelijk. Hij is van meening, dat het ideaal voor den Christen is: niet te huwen. Zoolang dat doelwit nog niet bereikt is, moet ieder huwelijk als onontbindbaar worden beschouwd en het streven voortdurend zijn gericht op groote kuischheid.

Men is geneigd in alles, wat Tolstoï schrijft, eene tendenz te zoeken; hoeveel te meer, wanneer hij een roman schrijft over het huwelijksleven eener jonge vrouw, nadat hij in zijne geloofsbelijdenis, al is die reeds twintig jaren oud, een artikel over het huwelijk had opgenomen.

In tweeledige beteekenis is hier sprake van eene jonge vrouw: Mascha Alexandrowna is eene jonge echtgenoote en zij is jeugdig van jaren. Sergei Michailitsch is haar voogd, een vriend van haar overleden vader, ofschoon jonger dan deze. Beiden hebben veel goeds; zij zijn elkander genegen; toch bleek het al spoedig, dat zij niet te zamen pasten. Ongemerkt veranderde hunne onderlinge betrekking. Er was geen samenleven meer. Beiden leden onder die verhouding. Zoo eindigde de roman. Het oude gevoel werd eene lieve herinnering; en een nieuw gevoel legde den grondslag tot een ander, niet ongelukkig leven: het gevoel van liefde voor de kinderen en den vader harer kinderen.

Al wordt de schrijver niet ontrouw aan zijne geloofsbelijdenis, klinkt toch in dit korte verhaal een minder scherpe toon ten opzichte van het huwelijksleven.

J. H.

Amalie Skram. Twijfel. Uit het Noorsch door Betsy Nort. — Almelo, W. Hilarius Wzn.

De hoofdzaak van een roman is, of de karakterteekening goed is en of de gebeurtenissen gemotiveerd en voorbereid zijn.

In dien geest spreekt een der personen in *Twijfel*. Heeft de schrijfster zelve gezorgd aan hetgeen zij als hoofdzaak beschouwde, getrouw te blijven? Over het algemeen, ja. De loop der gebeurtenissen is zeer natuurlijk en het karakter van den hoofdpersoon is goed geteekend. Alleen aangaande de uitbeelding van de doktersvrouw komt bij ons eenige twijfel op. Dat Hoff doodelijk werd van zijne innemende gastvrouw, ja, eene liefde voor haar opvatte, die hem onvatbaar maakte voor andere liefde, is begrijpelijk. Maar dat zij, gelukkige echtgenoote en moeder, wanneer ze zijn geheim raadt, kan zeggen: „Als ik nu vrij was, zou ik de uwe geworden zijn", klinkt ons vrij nuchter en bovenal niet gemotiveerd. Doch dat schaadt aan het boek als geheel niet. De titel moet meer dienen, om uitdrukking te geven aan een toestand van besluiteloosheid en geslingerd worden, dan voor hetgeen wij bij het eerste hooren onder twijfelen verstaan. Een droeve toestand, die niet zonder talent is geschetst. Jammer, dat een paar minder kuische tafereeltjes voorkomen, die best gemist hadden kunnen worden, althans slechts behoefden te worden aangestipt.

J. H.

Souverein of landverrader. Uit het Engelsch van Albert Lee. — Utrecht, J. G. Van Terveen & Zoon.

Men zoeke in dit verhaal geene zielkundige ontledingen, geene fijn uitgesponnen karakterteekening van de soort, als waarop de meeste schrijvers tegenwoordig ons onthalen en waarin meermalen inderdaad veel goeds gegeven wordt. Het is eenigszins ouderwetsch; wij waren het ontwend. Toch boeit zij steeds, de geschiedenis, en nog wel onze eigen historie, in een romantisch kleed gestoken, op zóó aanschouwelijke wijze verteld, als waarvan Albert Lee de kunst verstaat.

Dit is juist zeer eigenaardig, dat een Engelschman ons eene episode uit onze vaderlandsche geschiedenis komt vertellen met kennis van zaken en, wat meer zegt, met groote waardeering van den worstelstrijd onzer vaderen, met warme liefde voor den Vader des Vaderlands. Motley behoeft zich dezen volksgenoot niet te schamen.

De episode, hier verhaald, is die van het regentschap van den Hertog van Anjou, aanstonds door de Nederlanders met den spotnaam „Koning Ooievaar" begroet. (*King Stork of the Netherlands* is de titel van het oorspronkelijke werk.) Het gemis aan sympathie, hetwelk uit deze benaming sprak, is nimmer verdwenen en de Hertog maakte het er niet naar, om gedurende zijn verblijf in de Nederlandsche gewesten de bevolking voor zich in te nemen. Deze wilde na de afzwering geen anderen souverein dan den Prins. Ook diens persoonlijkheid treedt telkens op den voorgrond. Beginnende met „den banvloek", eindigt het levendig geschreven verhaal (waartoe het gebruik van den eersten persoon veel bijdraagt) met „de gevolgen van den ban".

J. H.

